

“Gül ve Gönül Medeniyeti”
“Civilization of Rose and Heart”

ULUSLARARASI | INTERNATIONAL
**SOMUNCU BABA &
HULÛSÎ EFENDİ**
SEMPOZYUMU | SYMPOSIUM

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ
SYMPOSIUM PROCEEDING

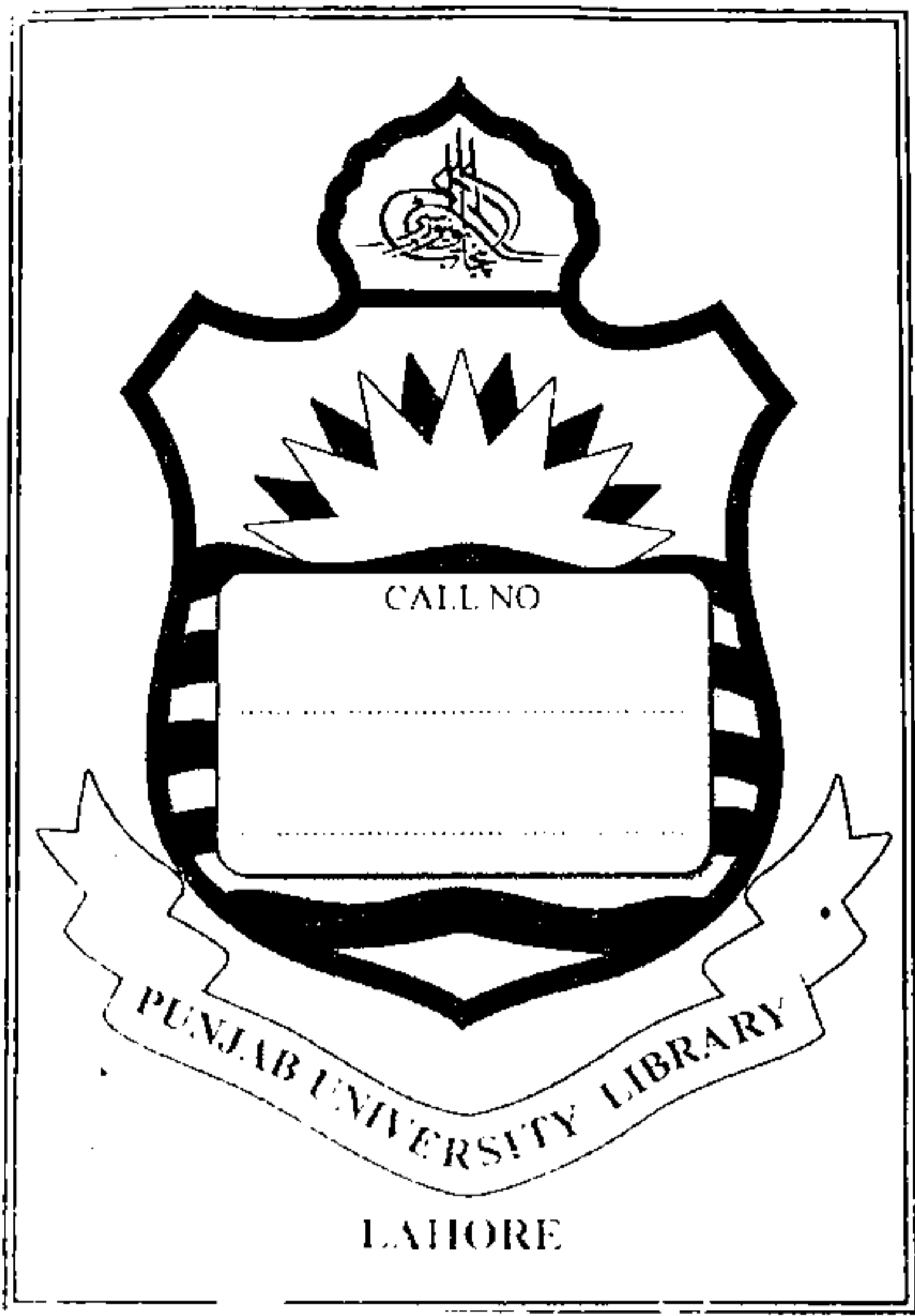
أبحاث الندوة

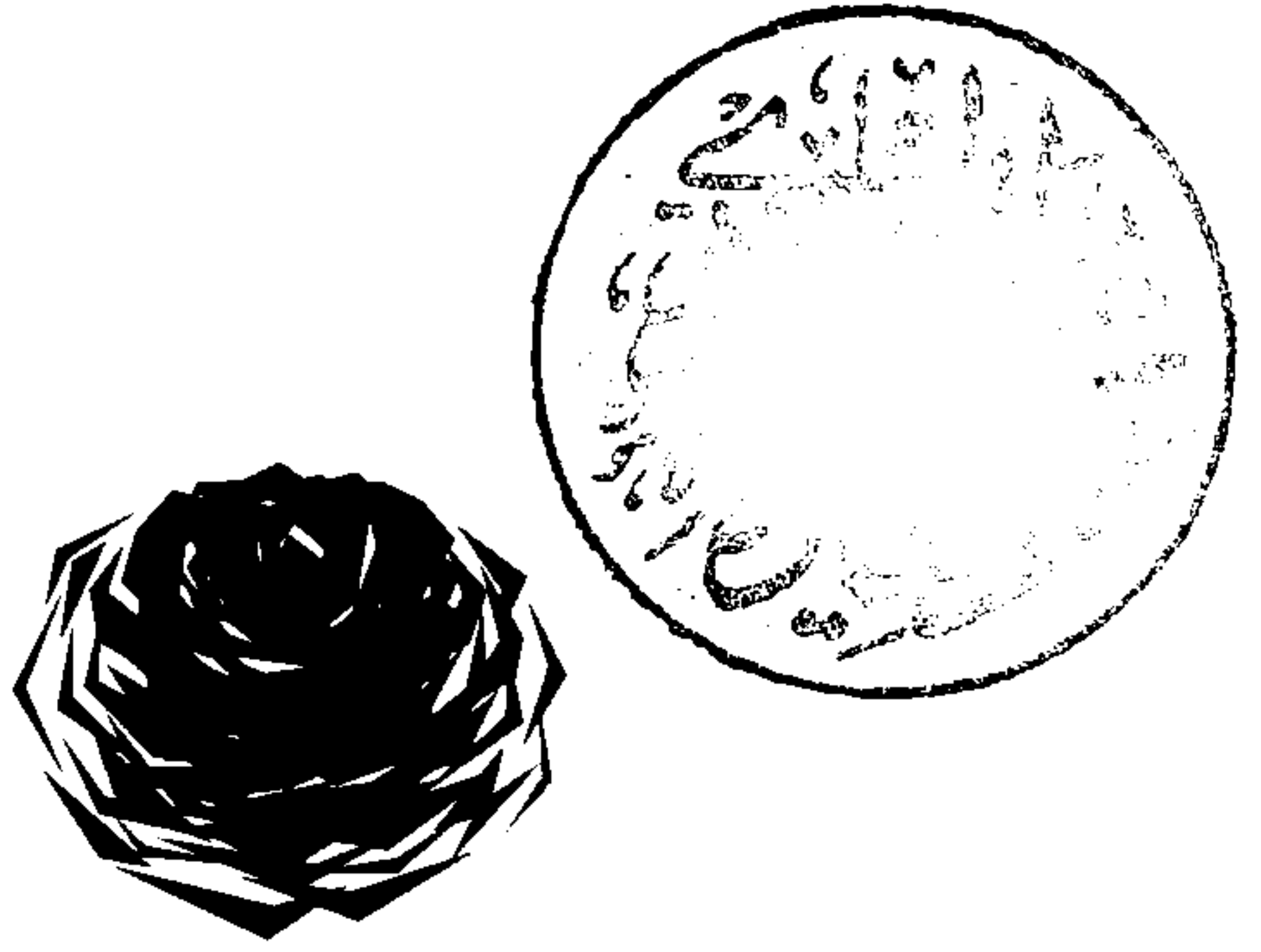
**Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi
Preserved in Punjab University Library.**

**پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ**

962

ULUSLARARASI | INTERNATIONAL
SOMUNCU BABA &
HULÛSİ EFENDİ
SEMPOZYUMU | SYMPOSIUM

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ SYMPOSIUM PROCEEDING

أبحاث الندوة

ذخیرہ پروفیسر محمد اقبال مجددی
جو 2014ء میں پنجاب یونیورسٹی لائبریری کو
ہدیہ کیا گیا۔

Uluslararası Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyumu
Sempozyum Bildirileri

Copyright © Nasihat Yayinlari 2013.

Bu kitaptaki metin ve resimlerin, tamamının veya bir kısmının, kitabı yayımlayan şirketin önceden yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi yada herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması ve depolanması yasaktır.

Yayın Numarası: 39

ISBN: 978-9944-774-30-7

Baskı:

SALMAT Basım Yayıncılık Ltd. Şti./ Ankara

Tel: 0 312 341 10 20

Haziran 2013

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı

Visan İktisadi İşletmesi

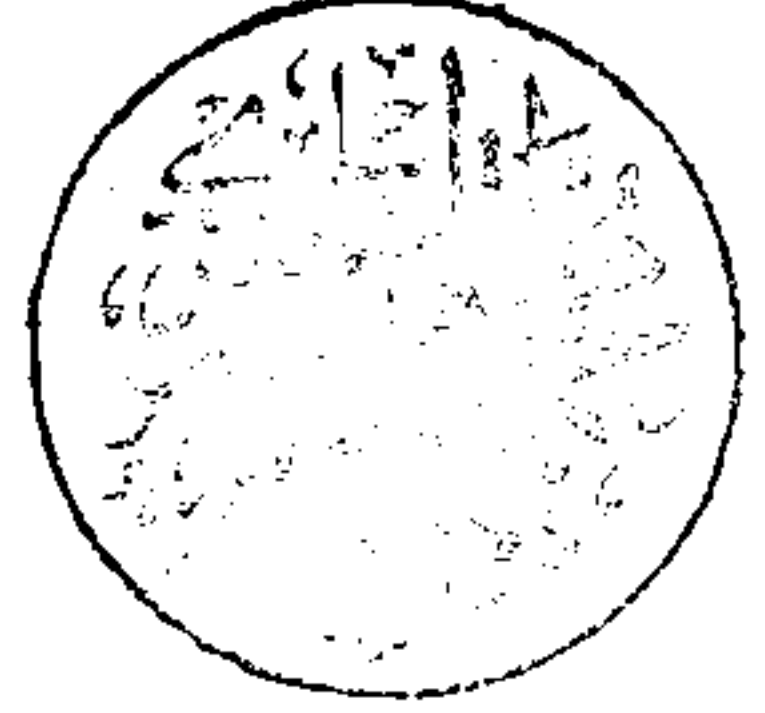
Zaviye Mahallesi Hacı Hulûsi Efendi Cad. No:71 (44700)

Darende / MALATYA

Tel:(422) 615 15 54 Faks:(422) 615 15 14

www.nasihatyayinlari.com - twitter.com/NasihatYayin

visan@nasihatyayinlari.com

ULUSLARARASI | INTERNATIONAL
**SOMUNCU BABA &
HULÛSİ EFENDİ**
SEMPOZYUMU | SYMPOSIUM
HAZİRAN | JUNE - 2012

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

SYMPOSIUM PROCEEDING

أبحاث الندوة

NASİHAT YAYINLARI

2013

129037

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	5
TAKDİM	13
INTRODUCTION	17
AÇILIŞ KONUŞMASI.....	21
<i>Av. Mustafa YAĞCI</i>	
OPENING SPEECH.....	24
<i>Lawyer Mustafa YAĞCI</i>	
02 HAZİRAN 2012 LÜTFİ KIRDAR KONGRE SARAYI, ANADOLU SALONU / İSTANBUL	27
NAKŞBENDİLİK VE YESEVİLİĞİN MUKÂYESESİ.....	29
<i>Prof. Dr. Necdet TOSUN</i>	
COMPARİNG NAKSHİBENDİA TO YESEWIYA.....	36
<i>Prof. Dr. Necdet TOSUN</i>	
HÜLUSİ EFENDİ'NİN YARADICILIĞI İLƏ HACI FƏRHAD MIRZƏNİN KƏLAMLARINDAKI FİKİR BƏNZƏRLİKLƏRİ	43
<i>Prof. Dr. Elçin İSGƏNDƏRZADƏ</i>	
OPINION SIMILARITIES BETWEEN CREATIVE ACTIVITY OF HULÛSİ EFENDİ AND WISDOM WORDS OF FERHAT MIRZA	
<i>Prof. Dr. Elchin ISGANDARZADE</i>	
HİKÂYELERİYLE OSMAN HULÛSİ EFENDİ (K.S.)'NİN ŞİİRLERİ	51
<i>Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK</i>	
OSMAN HULÛSİ EFENDİ'S POEMS WITH ITS STORIES	68
<i>Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK</i>	

ES-SEYYID OSMAN HULÛSİ EFENDİ (K.S.)'NİN DÎVÂN-I HULÛSİ-I DÂRENDEVÎ ADLI ESERİNDE SUFİLİK KAVRAMI	83
<i>Şeyh Ruzvan MUHAMMED</i>	
THE CONCEPTUAL TAPESTRY OF THE SPIRITUAL PATH IN THE POETRY OF EL-SEYYİD OSMAN HULÛSİ	92
<i>Shaykh Ruzwan MOHAMMED</i>	
BOSNALI MÜRŞİTLERİN ORTAK YOLU VE OSMAN HULÛSİ EFENDİ	105
<i>Seikh Kazım HADŽIMEJLIĆ</i>	
THE COMMON PATH OF BOSNIAN MURSHIDS AND OSMAN HULÛSİ EFENDİ.....	128
<i>Seikh Kazım HADŽIMEJLIĆ</i>	
DİVANINA GÖRE OSMAN HULÛSİ EFENDİ (K.S.)'NİN "LEYLÂ"SI.....	152
<i>Prof. Dr. Sebahat DENİZ</i>	
HULÛSİ EFENDİ'S "LEYLÂ" ACCORDING TO HIS DİVÂN	164
<i>Prof. Dr. Sebahat DENİZ</i>	
OSMAN HÛLUSİ DARENDEVİLƏ HACI FƏRHAD MIRZƏNİN ƏDƏBİ VƏ ƏMƏLİE YNİLİKLƏRİ	176
<i>İttifaq MİRZƏBƏYLİ</i>	
LITRARY AND PRACTICAL SIMILARITIES OF OSMAN HULÛSİ DARENDEVI ANDHAJI FERHAT MIRZA	182
<i>İttifak MİRZEBEYLİ</i>	
ÖZBEKİSTAN'DA SAKLANMIŞ OLAN HACE MUHAMMAD PARISA'NIN ELYAZI ESERLERİ HAKKINDA.....	184
<i>Mes'uthan ISMAILOV</i>	
ABOUT MANUSCRIPTS OF HACE MUHAMMED PARISA KEPT IN UZBEKISTAN	187
<i>Mes'uthan ISMAILOV</i>	

OSMAN HÜLUSİ ATƏŞ TÜRK MÜDRİKLİYİNİN ZİRVƏLƏRİNDƏN BİRİDİR190

Hacı Fərhad MİRZƏ

OSMAN HULŪSİ ATESH IS ONE OF PEAKS OF TURKISH WISDOM195

Haji Ferhat MIRZA

BUHARA-İ ŞERİFTE YEDİ PİR

(HACEGÂN TARİKATI TEMSİLCİLERİ).....197

Feyzullahan ATAHANOV

SEVEN PATRIARCHS IN BUHARA-İ SHARIF

(REPRESENTATIVES OF HACEGÂN RELIGION ORDER)203

Feyzullahan ATAHANOV

09 HAZİRAN 2012 MERİNOS KÜLTÜR MERKEZİ / BURSA211

FETİH 1453 FİLMİ VE FATİH SULTAN MEHMED?213

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL

THE MOVIE OF FETİH 1453 AND FATİH SULTAN MEHMED?.....221

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL

**SOMUNCU BABA'DAN GÜNÜMÜZE MANEVİYATIN EKONOMİ ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ229**

Prof. Dr. Sinan YALÇIN

**THE EFFECTS OF SPIRITUALITY ON THE ECONOMY FROM THE PERIOD OF
SOMUNCU BABA TO THE PRESENT246**

Prof. Dr. Sinan YALÇIN

SOMUNCU BABA VE TESİRLERİ (1331-1412).....265

Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ

SOMUNCU FATHER AND HIS IMPACTS (1331-1412)271

Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ

ŞEYH SEYYİD OSMAN HULUSİ EFENDİ VE VAKIF ANLAYIŞI.....	277
<i>Dr. Ahmed Sami EL-AYİDİ</i>	
الشيخ "السيد عثمان خلوصيافندي" ومفهوم الوقف.....	287
<i>د/ أحمد سامي العائدي</i>	
DÎVÂN-I HULÛSÎ-I DÂRENDEVÎ'DE BUGÜN – YARIN'IN KAVRAM DEĞERLERİ VE YÜKLENDİĞİ FONKSİYONLAR	295
<i>Prof. Dr. Yakup ÇELİK</i>	
TODAY IN DÎVÂN-I HULÛSÎ-I DARENDEVI- TOMORROW'S CONCEPT VALUES AND FUNCTIONS INSTALLED	304
<i>Prof. Dr. Yakub ÇELİK</i>	
TOKATLI MUSTAFA HAKİ EFENDİNİN OĞLU MEHMET BAHATTİN EFENDİ'İN TASAVVUF ANLAYIŞI VE SÛFİLERE BAKIŞI.....	313
<i>Doç. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK</i>	
THE PERCEPTION TO SUFISM AND SUFIS OF BAHADDIN EFFENDI, WHO IS THE SON OF TOKATLI MUSTAFA HAKİ EFFENDI.....	323
<i>Assoc. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK</i>	
DARENDE'DE SOMUNCU BABA CAMİİ HAZİRESİNDE MEDFUN BİR SİMA; HATİP HASAN EFENDİ	334
<i>Yrd. Doç. Dr. Mehmet TAŞTEMİR</i>	
AN ENAMOURED FACE IN THE MOSQUE OF SOMUNCU BABA IN THE PLACE OF DARENDE HATİP HASAN EFENDİ	345
<i>Yrd. Doç. Dr. Mehmet TAŞTEMİR</i>	
ŞEYH OSMAN HULÛSİ EFENDİ'NİN HUTBELERİNDE SOSYAL YÖN	356
<i>Dr. Ahmed Abdullah NECM</i>	
الجانبالاجتماعي في خطبة الجمعة.....	363

عند الشيخ عثمان خلوصي أفندي

MUİN HALİFE BABA VE TAŞKENT TASAVVUF MUHİTİ.....368

Dr. Uktambek SULTONOV

MUINE KHALİFA FATHER AND TASHKENT SUFISM AMBIT.....379

Dr. Uktambek SULTONOV

MAVERAÜNEHİR'DEKİ ÂLİMLERİN TASAVVUFÎ TEFSİRLERİ.....389

Hamidillo LUTFİLLAYEV

TAFSIRS OF SUFISM SCHOLARS FROM MEWERENNAHR394

Hamidillo LUTFİLLAYEV

23 HAZİRAN 2012 KAPALI SPOR SALONU / DARENDE399

HULÛSİ EFENDİ DÎVÂNİ'NİN İLHAM KAYNAKLARI401

Prof. Dr. Cihan OKUYUCU

INSPIRATION SOURCES OF HULISI EFENDİ'S DÎVÂN.....417

Prof. Dr. Cihan OKUYUCU

OSMAN HULÛSİ EFENDİ'NİN MEKTUPLARINDA GÖNÛL DİLİ432

Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE

THE HEART LANGUAGE İN THE LETTERS OF OSMAN HULUSİ EFFENDİ.....458

Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE

HULÛSÎ-İ DÂRENDEVÎ DÎVÂNİ'NDA AŞK MESNEVİLERİNİN UNSURLARI482

Prof. Dr. Amina Siljak JESENKOVIÇ

THE FACTORS OF LOVE MASNAVIS İN HULÛSÎ-İ DÂRENDEVÎ DÎVÂNİ.....492

Prof. Dr. Amina Siljak JESENKOVIÇ

**ABŞERON ŞÜVELAN KENTİNDEKİ SEYYİD MİR MÖVSÛM AĞA KÜLLİYESİ İLE
SOMUNCU BABA KÜLLİYESİ501**

Prof. Dr. Hayrettin İVGİN

**THE İSLÂMİC OTTOMAN SOCIAL COMPLEX OF SEYYİD MİR MÖVSÛM AGHAAND
COMPLEX OF SOMUNCU BABA IN THE TOWN OF ABŞERON ŞÜVELAN.....509**

Prof. Dr. Hayrettin İVGİN

SEYYİD HULÛSİ EFENDİ'NİN HUTBELERİNDEKİ AHLÂKÎ DEĞERLER517

Dr. Tarık ABDULGELİL

القيم الأخلاقية في خطب الجمعة للسيد خلوصي أفندي525

SEYYİD OSMAN HULÛSİ EFENDİ'NİN İLİME VE SANATA VERDİĞİ ÖNEM.....532

Dr. Riham RABAH

السيد عثمان خلوصي أفندي واهتمامه بالعلم والفن538

HÂCE UBEYDULLAH AHRAR ÜZERİNE ÇAĞDAŞ ARAŞTIRMALAR543

Prof. Dr. Arif NAUSHAHİ

A FEW CONTEMPORARY RESEARCHES ON KHWAJA UBAID-ULLAH AHRAR.....551

Prof. Dr. Arif NAUSHAHİ

MİMARÎ TASARIMLARDA DOĞA İLE UYUM560

Isra TATLIÇ

NATURAL CONTEXT AS A CONCEPT OF AN ARCHITECTURAL CREATION572

Isra TATLIÇ

MİRZA MAZHAR CAN-I CANAN'IN İRAN EDEBİYATINA KATKISI587

Dr. Ismat DURRANİ

MIRZA MAZHAR JAN-E-JANANA'S CONTRIBUTION IN PERSIAN LITERATURE602

Dr. Ismat DURRANİ

ES-SEYYİD HULÛSİ EFENDİ DÎVÂNİ'NDA KARDEŞLİK DUYGUSU618

Dr. Ümran AY

BROTHERHOOD FEELING IN ES-SEYYID HULÛSİ DÎVÂN.....643

Dr. Umran AY

KAPANIŞ KONUŞMASI.....669

Resul KESENCELİ

CLOSİNG SPEECH.....676

Resul KESENCELİ

TAKDİM

Gül ve Gönül; iki güzellik sembolüdür. Gülü sevebilmek için gönül ehli olmak gerekir. Gönül ehli olanlar da mutlaka gül rahiyalarını teneffüs eder, gül güzelliğinde bir medeniyetin inşasında yüreklerini ortaya koyarlar.

Vakfımızın Kurucusu Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi (k.s.)'nin ve ecdadı Somuncu Baba Hazretlerinin, tasavvuf anlayışını en belirgin bir şekilde ifade eden şiir geleneğinde gönül, gül ve aşk insanı her şeyin merkezindedir. Hayatlarını iyiye, güzele ve hayra adayan bu mürşid-i kâmiller her daim insanları irşad etmeye çalışmışlardır. Bunda da muvaffak oldukları yapılan hizmetler, çalışmalar, sempozyumlar ve yayınlar sayesinde açıkça gösterilmiştir.

Anadolu insanının mayası tasavvufî irfan ve imanla yoğrulmuş olduğundan, onlara bu yönden hitap eden eserler asla yankısız kalmamıştır. İnsanlar, gönül telini titreten bu tür yüce zatların eserlerini görünce pervaneler gibi etrafında toplanıp gül kokusunun zevkine varmaya çalışmışlardır.

Vakıf Mütevelli Heyet Başkanımız H. Hamidettin Ateş Efendi, "Somuncu Baba Hazretlerinin Gül Kokusunu" şöyle tarif etmektedir:

Gül, bizim anlayışımızda güzellikleri ifade eder. Bizim "Gül Medeniyeti" olarak inkişaf eden tasavvuf anlayışımız, gülün Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in remzi olmasındandır. Edebiyatımızda ve tasavvuf muhitinde Hz. Peygamber (s.a.v.), gül olarak tasvir edilmiş, gül olarak anlatılmıştır. Gül, muhabbeti, Hak ile beraber olma halini, candan sevmeyi dillendirir.

Güzel koku, intişarını âlemlerin rahmet Peygamberi olan, iki cihan serveri Hz. Muhammed (s.a.v.) ile bulmuştur. Güzel kokulu çiçeklerin başında gül gelir. Gül kokulu Peygamberimizin neslinden olan

Somuncu Baba Hazretleri, ömrünün son yıllarını Darende'de geçirmiş ve Darende'de ahirete irtihal etmiştir. Somuncu Baba Hazretleri gül kokusunu verdiği Darende'de medfundur. Osmanlı padişahları tarafından verilen fermanlarda bile "Defin-i hâk-i itirnâk" olarak kayıtlara geçmesi, gül kokulu, güzel kokulu topraklarda defnedildiğinin ifadesidir. Bu topraklar kokusunu ondan almış, onun neslinin imar ve ihyasıyla hayat bulmuş, 'Gül ve Gönül Medeniyeti' onun manevi tasarruflarıyla şekillenmiştir.

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Hazretleri, tasavvufî düşüncesiyle hep gönüllere hitap eden, gönüllere hizmet eden bir yüce şahsiyettir. Ona göre, gönül; aşkın membaı, manevî ilham ve duyguların zuhur ettiği yerdir. Hakk'ın sırlarının tecelli ettiği aynadır.

Samimi gönül; sahibini Allah'ı her an kalpte zikretmeye ve ona tam bir imanla yönelmeye sevkeder. Manevî kuvvet ve destek verir. Bunların hepsinden murad, ancak cañ ve gönülden Cenab-ı Hakk'ın huzuruna sâfiyâne varmaktır. Gönül âyinesindeki bu ezeli muhabbet ile Osman Hulûsi Efendi; Allah'ın yarattıklarına sevgi ile bakmış, "İnsanların hayırlısı, insanlara faydalı olandır." prensibi ile insanlığa hizmeti, Hakk'a hizmet kabul etmiştir.

İnsanlara şefkat, merhamet ve yardımda ahlâk numunesi sevgili ceddi Hz. Muhammed (s.a.v)'i örnek almış, O'nun yolunu takip etmiştir. Allah ve Rasûlü'nün rızasını kazanmak için, insana ve çevreye karşı duyarlı olmuş, gösterdiği hassasiyetle samimiyetini bütün ömrüne yaymıştır. Hayatına bakıldığında, insanlar arası ilişkilere çok geniş seviyede yer verdiği ve bu konularda çok hassas olduğu görülmüştür.

Hizmet ve hareketleriyle, ihlâs ve samimiyetin eseri olarak insanlara karşı yardımsever ve hoşgörülü, içinde yaşadığı topluma karşı güven verici ve barışı sağlayıcı manevî bir görevi üstlenmiş olduğu açıkça müşahede edilebilir.

Yine Vakıf Başkanımız Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Hazretlerinin "Gönül Medeniyetini ve Vakıf Anlayışını" da şöyle dile getirmektedir:

"O, hizmetlerini halka halka genişletmiş, başkanlıklarını yürüttüğü dernekler ve kurmuş olduğu vakıf vasıtasıyla, eğitim, sağlık, sosyal ve kültürel sahalarda her türlü toplumsal meselenin halli için gece gündüz çalışmıştır.

Alt yapı hizmetlerinin vatandaşlar tarafından imece usulü ile yapıldığı dönemlerde, elektrik hatlarının mahallelere çekilmesi, su tesisatının döşenmesi, yolların genişletilmesi gibi toplum hizmetlerinde her defasında ilk adımı atan, ilk kazmayı vuran o olmuştur. O, bütün ömrünü insanlığa, toplumun bütünleşmesine, toplum barışına ve vakıf hizmetlerine adanmıştır.

Tabii ki emekleri meyvesini vermiş; şimdi onun sevgi ve gönül medeniyeti olarak inşa ettiği sağlam hizmet âbidelerinin kapılarında ismi ser levha olarak yazılmakta, hatıraları dillerde dolaşmakta ve insanların sevgilisi olmakta, muhabbeti gönüllerde yaşamaktadır. Eserleri ve hizmetleriyle nâmı, gök kubbede hoş bir sadâ olarak yankılanmaktadır.

Bizlere emanet etmiş olduğu vakfı ve hizmet ideali, Allah'a binlerce hamdolsun, en iyiye en güzele, en doğruya sağlam ve emin adımlarla yürümekte, hizmetlerimiz dalga dalga genişlemektedir.

Vakfımızın yurt içinde ve yurt dışında yürütmüş olduğu sosyal ve kültürel faaliyetler, her geçen gün gönül dostlarımızın destekleriyle artmakta, daha çok insana ulaşmak, gönlünü kazanabilmek, hizmet götürmek, Gül ve Gönül Medeniyetinin tesisi için bütün gücümüzle çalışmaktayız."

2 Haziran 2012 tarihinde Bursa'da, 9 Haziran 2012 tarihinde İstanbul'da ve 23 Haziran 2012 tarihinde Darende'de gerçekleştirilen Uluslararası Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyumlarına

onbinlerce insanın katılımı bu yüce şahsiyetlerin tasavvufi anlayışlarının merkezinde Gül, Gönül ve İnsan'ın olduğunu çok bariz bir şekilde ortaya koymuştur.

Ufkumuzu geliştiren ve en ileri boyuta eriştiren Vakıf Mütevelli Heyet başkanımız H. Hamidettin Ateş Efendi'ye şükranlarımızı arz ederken, yurt içinden ve yurt dışından sempozyuma katılan ilim adamlarına, programlarımıza iştirak eden devlet erkânına ve her zaman yanımızda olup, desteklerini esirgemeyen gönül dostlarımıza teşekkür ederiz.

Bu ilmi toplantılar her geçen yıl daha gelişerek farklı ortamlarda devam edecektir.

Gül ve Gönül Medeniyetinin inşa ettiği gönüllere selam olsun.

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı
Mütevelli Heyeti

INTRODUCTION

Rose and heart: the two symbols of beauty. In order to be able to love the rose it is necessary to be a man of heart. The men of heart breathe the flavour of rose, and set their hearts on in the construction of a civilization of a rose beauty.

In the poetry tradition of the founder of our foundation Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi and his descendent Somuncu Baba, which clearly demonstrates their tasawwuf understanding, heart, rose and the man of love are in the centre of everything. These Perfect murshids (spiritual guides), who dedicated their lives to the good, beautiful and charity, always aimed at showing the true way to the people. When looked at the services, works, symposiums and the publications, it is clearly shown that they were successful in their work. Since the yeast of Anatolian people was kneaded by tasawwufi knowledge (irfan) and faith, such works, which appeal them by this way, are never ignored. When people see such works of these supreme people, which touch the chord of their hearts, they gather around them like moths and try to get the pleasure of the rose fragrance.

The president board of trustee of our foundation H. Hamidettin Ateş Efendi depicts "The Rose Flavour of Somuncu Baba" as follows:

Rose refers to the beauties in our understanding. Our tasawwuf belief, which develops as "The civilization of Rose" is because of rose's being the symbol of our Prophet Muhammad (pbuh). In literature and tasawwuf fields, Muhammad the Prophet (pbuh) is both described and depicted as a rose. Rose expresses the affection, togetherness with Hakk, and sincere love.

The fragrance found its dissemination by Muhammad the Prophet (pbuh), who is the leader and the prophet of mercy of the two worlds. Rose is the prominent and foremost of all fragrant flowers. Somuncu Baba, the descendent of rose scented Prophet (pbuh), spent the last years of his life in Darende and passed away there. He was buried in Darende, to where he gave his rose fragrant. Even in the firmans given by Ottoman Sultans, it is mentioned "Defini hâk-i itirnâk"- He was buried in Darende-and this is the proof that he was buried in rose scented, fragrant lands. The smell of this land has taken its nice fragrance from him and by the construction and rejuvenation of his descendents it is enlivened; and finally, "The Civilization of Rose and Heart" is shaped by his spiritual providence.

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi was a supreme person who appealed the hearts by his tasawwufi (sufi) thought and served to the hearts. According to him, the heart is the source of love, spiritual inspiration and the place from where the feelings appear. It is the mirror from where the secrets of Hakk manifests.

A sincere heart directs its owner to the dhikr of Allah in heart at any time and to turn onto Allah with full faith. It gives a spiritual power and support. The main purpose here is to reach to Allah readily and sincerely in purity. With this eternal affection in his mirror of heart, Osman Hulûsi Efendi, always looked at the human being with love and considered the hadith "The best of people are those who bring most benefit to the rest of the mankind" as a principle in his services, regarding to serve people as to serve Allah.

He always modelled his ancestor Muhammad The Prophet (pbuh) -a role model for the mankind in morality- in compassion, mercy and humanity and followed His path. In order to gain the approval of Both Allah and His Messenger, he always became sensitive to the man and environment and spreaded this sincerity to the whole of his life with high sensitivity. When looked at his life, it is

clearly seen that he gave much importance to the relationship with people and was very sensitive in it.

By his services and behaviours as a result of his sincerity and intimacy, it can be clearly understood that he had undertaken a spiritual duty in helping and being tolerant to people, and in reassuring and peace building in the society he lived in.

The president of our foundation again mentions Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi's "The Civilization of Heart and Understanding of Charity" as follows:

"He expanded his services day by day. Via the associations he hold the presidency of and the foundation he founded, he worked day and night for the treatment of any kind of social problem in education, health, social and cultural fields.

At times when the infrastructure services were done by voluntary work by residents, he always became the first in doing the community services like bringing the electrical wires to the districts, plumbing and widening the roads. He dedicated all his life to the humanity, integration and peace of society, and to the charity services.

Of course, he recompensed for his works; and now his name is written on the doors of the stable service monuments he built as a civilization of love and heart; his memories are in the limelight; he's become the beloved of people; and his love lives in the hearts. His name rebounds as a pleasant sound in firmament by his works and services.

The foundation he entrusted to us and his service ideal, Alhamdulillah, always reach to the best, the truth and the most beautiful one emphatically and gradually, and our services expand more and more. Both national and international social and cultural activities our foundation carries out increases day by day by the

support of our friends. We work as hard as we can in order to reach more people, to make a hit with them, to serve and to establish 'The Civilization of Rose and Heart'."

The participation of tens of thousands of people to the International Somuncu Baba and HULÛSI Efendi Symposiums done in Bursa on June 2; in Istanbul on June 9; and in Darende on June 23 in 2012 clearly proved the fact that in the centre of tasawwufi (sufi) understanding of these supreme people there is Rose, Heart and the Human being.

We would like to express our gratitude towards the president board of trustee of our foundation H. Hamidettin Ateş Efendi, who broadened our horizon and took it to the farthest. We also thank the academicians who came from inside and outside of Turkey and the ministers and top officials who attended our programs and of course our friends, who provided full support.

These symposiums will go on in different places advancing each year.

Our best regards are to the hearts that the Civilization of Rose and Heart built.

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Foundation

The Board of Trustee

AÇILIŞ KONUŞMASI

Av. Mustafa YAĞCI

Vakıf Yönetim Kurulu Üyesi

Sayın Bakanım

Sayın Valim, Milletvekillerim, Kaymakamım, Belediye Başkanım,

Muhterem Vakıf Mütevelli Heyet Başkanımız,

Kıymetli mülkî idarî erkân ve basın mensupları

Sevgili Dostlarımız,

Uluslararası, Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyumuna hoş geldiniz, şeref verdiniz...

İşte bugün yüzlerce kilometre uzaktan, yurdumuzun dört bir yanından, ulvî bir çağrıya kulak vererek, davetimize icabet eden sevgili dostlarımızla beraberiz. Sınır ve mesafe tanımayan bu beraberliğin temeli, sevgi ve samimiyettir.

Büyükleri anlamak için onlar gibi yaşamak ve tavsiyelerini yerine getirmek gerekir. Hizmet için öncelikle yürek gerekli, gönül gerekli, sevgi gereklidir. Sevgi hayatımızın bütün evrelerini kaplayan, kuşatan bir hayat düsturudur. Niyetin güzelliği sevgi ile vücut bulur, düşüncenin gerçekliği sevgi ile kâmil olur, davranışların olgunluğu sevgi ile şekil alır. Sevgiden bahsetmek dil ile değil, fiil ile olunca güzeldir. Çünkü sevgi yaşandıkça, paylaştıkça, herkes tarafından hissedilir. Sevgi, ilâhî duyguların ezelde sineye nakşedilmesiyle, varolmuştur.

Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Hazretleri gibi, bu duyguları yoğun yaşayabilenler, bütün varlığa hizmet için seferber olmuştur.

Darende'mizde de, Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Hazretlerinin ruhaniyetleri, tesirleri, hâlâ canlı bir şekilde hissedilmektedir.

Darende'mizdeki manevî değerleri sözle anlatmak mümkün değildir. Altı asır önce Darende'yi yurt tutan, bu diyarı maneviyat ışıklarıyla aydınlatan Somuncu Baba Hazretleri; gül diyarı Darende'nin medar-ı iftiharıdır. Hulûsi Efendi; asrımızdan gelecek asırlara bir sel gibi çağlayıp coşan, insana sevgiyi maya maya yoğuran bir büyük yakarışın gönül yazgısı, erdemin gökçeği, sözün en gerçeğidir.

Gerçeği bilme ve bulma yolunun bu iki büyük sultanı; tasavvufun yedi veren gülü, sevginin gönüllere saran sarmaşığdır. Onlar, varlık incilerini yokluk içinde yoklarken, seven inanan gönülleri nakış nakış sırlıyorlar. Hakk'ın birliği yolunda, insanlara en güzel kılavuz oluyorlar.

Vakfımızın kurucusu Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi; her yönüyle aydınlık, ileri fikirli bir bilge ve mutasavvıf olarak, bugün olduğu gibi, bundan sonra da, insanlarımıza ışık ve umut olmaya devam edecektir. Hulûsi Efendi'yi anlamak, onun eserlerini görmek, muhterem evladı Vakıf Başkanımız Hamit Hamideddin Ateş Efendi'nin, onun izindeki gayretlerini müşahede etmek, irfan ve hizmetin kapılarını ardına kadar açmak ve bu selsebil çeşmeden doyusıya içmektir.

Bütün insanlara hizmet etmeyi kendine ana düstur edinen, ülkesini ve halkını çok seven, hizmetleriyle "Gönüller Sultanı" olan, gönüllere taht kuran Osman Hulûsi Efendi'nin adına kurulu bulunan vakfımızın her türlü hayri, sosyal, kültürel ve tarihî hizmetlerini gerçekleştirmesi, yüce milletimize ve ulvî değerlerimize gösterilen bir vefa borcudur.

1986 yılında kurulan vakfımız, 26. hizmet yılında, vakıf bilincinin toplumumuza aşılması için, çok yoğun çaba sarf ediyor, kültür etkinlikleri gerçekleştiriyor.

129037

Vakfımız, sağlık, sosyal yardım, eğitim, tarihî eserlerin restorasyonu, çevrenin korunması ve kültürel alanlarda çok önemli hizmetler yapmıştır ve inşallah yapmaya da devam edecektir. Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'nin başlattığı hizmet anlayışı; hizmete gönül veren insanlar ile 1990 yılından itibaren büyük bir ivme kazanmıştır.

Bugün hizmet kervanının başında bulunan; Hulûsi Efendi'nin mahdumu, hizmet adamı, Vakıf Mütevelli Heyet Başkanımız Muhterem Hamit Hamideddin Ateş Efendi, bütün bu saydığım hususiyetleri en ince ayrıntısına kadar dikkate alarak, insanımıza, Darendeli hemşehrilerimize, her türlü hizmetin ulaşması için, azim ve gayretle çalışmakta, bizlere yön vermektedir. Huzurlarınızda şükranlarımı arz ediyorum. Bugüne kadar, vakfımıza ve yaptığımız bütün hizmetlere, maddî manevî desteklerini esirgemeyen tüm devlet erkânına ve gönül dostlarımıza, vakfımız adına teşekkürlerimi sunuyorum.

Kur'an-ı Kerim tilavetini yapan Hafız Hüseyin Türkan hocamıza, Sempozyumumuzda oturum başkanlığı yapacak ve tebliğ sunacak olan kıymetli ilim erbabına, Serdar Tuncer ve Ahmet Özhan beyefendilere şükranlarımı arz ediyorum.

Uzaktan yakından buraya teşrif eden, saygıdeğer misafirlerimize ve siz sevgili gönül dostlarımıza, vakfımız adına en kalbî duygularıyla muhabbetlerimi sunuyorum. Sempozyumun hazırlanmasında ve programın gerçekleşmesinde katkılarını esirgemeyen Kültür Bakanlığımıza, emeği geçen tüm personelimize ve siz değerli can dostlarımıza gönülden teşekkür ediyorum. Gönül birlikteliğimizin ebediyen daim olacağı inancıyla, saygılarımı arz ederim.

Av. Mustafa YAĞCI

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı

Yönetim Kurulu Üyesi

OPENING SPEECH

Lawyer Mustafa YAĞCI

Es- Seyyid Osman Hulûsi Efendi Faoundation

Member of Board of Trustee

Distinguished Minister,

Distinguished Governor, Members of Parliament, District Governor, Mayor,

Honorable President Board of trustee of Foundation,

Distinguished administrative civilian dignitaries and members of the press,

Dear guests,

It is a great pleasure to welcome you all to the International Somuncu Baba and Hulûsi Efendi Symposium.

Today, we are together with our distinguished friends, who accepted our invitation by heeding the sublime call and coming from hundreds of kilometres away all over the country. The basis of this togetherness, which cuts across all boundaries and distance, is sympathy and sincerity.

In order to understand the supreme people it is necessary to live like them and follow their advice. For the service, it is important to be great hearted, to have desire and love. Love is a motto of life which covers and encloses all stages of life. The beauty of intention comes into existence with love; the reality of thoughts ripens by love; the maturity of behaviours shapes by love. To talk about love is beautiful when it is shown by action not by utterance because love is felt by everybody, by experience and as you share it. Love came into existence when the divine feelings were engraved to the hearts in time immemorial.

The ones, who can intensely have these feelings like Somuncu Baba and Hulûsi Efendi, use every means available to serve to the all created ones. In Darende, it is still vividly felt the spiritual existence and effect of Somuncu Baba and Hulûsi Efendi.

It is impossible to describe the spiritual values in Darende just by words. Six centuries ago, Somuncu Baba, who settled in Darende and enlightened here by spirituality light, is the source of pride of Darende, the land of rose. Hulûsi Efendi, who gushes and flows like a flood from the this century to the future, is the fate of heart of great prayer kneading the love like a yeast for the man; the elegant of wisdom; and the most reality of the words.

These two sultans of the path of knowing the reality and finding it, are the ever blooming rose of tasawwuf and the love ivy, winding the hearts. While they feel the pearl of eternity in fana (annihilation), they silver the hearts of the lovers and the faithful. They are the best guides for the man on the path of tawhid (Absolute unity of Allah).

The founder of our foundation Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi, as a foresighted and wise scholar and sufi, today and in the future, will go on enlightening people and being a hope for them. To understand Hulûsi Efendi is to see his works, to understand the efforts of his son, and the president of our foundation H. Hamidettin Ateş Efendi for more service, to wide open the doors of irfan (knowledge) and service, and to drink from this boundless spring.

Our foundation, which was founded in the name of Osman Hulûsi Efendi -who considered serving people as a principle for himself, loved his country and people very much, is known as "Sultan of the hearts" by his services and enshrined in people's hearts- is doing every kind of charities, social, cultural and historical services as a duty of loyalty to our nation and divine values.

In its 26th year of service, our foundation, which was founded in 1986, strives hard in order to inculcate the awareness of charity to our society and organizes cultural events.

Our foundation has done different kinds of notable services in the fields of health, culture, social aid, education and restoration of historical artefacts and will go on doing Insha'Allah. The understanding of service that Osman Hulûsi Efendi started has gained momentum since 1990 by people, who dedicated themselves to service.

H. Hamidettin Ateş Efendi, -the leader of service community today, the son of Hulûsi Efendi, the man of service, and the president of our foundation,- works determinedly and heartily in order to bring each kind of service to our nation and people of Darende by carefully considering every detail we mentioned before. Also, he directs us in doing these services, too. At the presence of you, I would like to express my deepest gratitude to him. Also, in the name of our foundation, I would like to express my gratitude to all ministers and top officials and of course, our friends who never refrained their morale and material support to our foundation and to the services we have done so far.

I would like to express my gratitude to Hafız Hüseyin Türkan, who recited Qoran; the moderator academicians and the academicians who will present paper; to Mr. Serdar Tuncer and Mr. Ahmet Özhan. In the name of our foundation, I also would like to express my deepest gratitude to all participants and guests attended from all over the country and abroad. Finally, I would like to thank the Ministry of Arts and Culture, which provided all its support in preparation and carrying out this program, and the staff, who worked hard, and you dear guests. I would like to express my best regards in the hope of our hearts unity being together forever...

02 HAZIRAN 2012
LÜTFİ KIRDAR KONGRE SARAYI,
ANADOLU SALONU / İSTANBUL

Sempozyum 1. Oturum

Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil / Marmara Ün.

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Necdet Tosun / Marmara Üniversitesi

Nakşibendilik ve Nakşibendilik-Yesevilik Mukayesesi

Prof. Dr. Elcin İsgenderzade / Azerbaycan Teknik Ün.

Hulûsi Efendi ile Hacı Ferhat Mirza'nın Kelamlarındaki Fikir Benzerlikleri

Prof. Dr. Nihat Öztoprak / Marmara Üniversitesi

Doğuş Hikâyeleriyle Hulûsi Efendi'nin Şiirleri

Prof. Dr. Sheikh Rudwan Muhammed / İngiltere

Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî'de Sufilik Kavramı

Prof. Dr. Muhammed İkbâl Müceddidi / Pakistan

Pakistanlı Nakşibendi Sufiler ve Hulûsi Efendi'yle İlgili Bazı Bilgiler

Prof. Dr. Kâzım Hacımeçlic / Bosna Hersek

Bosnalı Mürşidlerle Hulûsi Efendi'nin Ortak Yönü

Sempozyum 2. Oturum

Prof. Dr. Hayrettin İvgin / Ankara

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Sebahat Deniz / Marmara Üniversitesi

Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî'ye Göre Leylâ Teması

Doç. Dr. İttifak Mirzabeyli / Azerbaycan

Hulûsi Efendi ile Hacı Ferhat Mirza'nın Edebî ve Ortak Yönleri

Dr. Masudhon İsmoilov / Özbekistan İlimler Akademisi

Hoca Muhammed Parisa'nın Eserlerinin Özbekistan'daki El Yazma Nüshaları

Hacı Ferhat Mirza Bey / Azerbaycan

Hulûsi Efendi Türk Bilgeliğinin Zirvelerinden Biridir

Arş. Gör. Fayzullahan Atahanov

Özbekistan İlimler Akademisi Özbekistan'da Nakşi Silsilesindeki Veliler ve Buhara'daki Türbeleri

NAKŞBENDİLİK VE YESEVİLİĞİN MUKÂYESESİ

Prof. Dr. Necdet TOSUN

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Orta Asya'nın en önemli tasavvuf ekolleri Yesevîlik ve Nakşbendîlik'tir. Yesevîliğin kurucusu Hoca Ahmed Yesevî XII. asırda Yesi (bugünkü adıyla Türkistan) şehrinde yaşamış, Nakşbendîliğin kurucusu Hoca Bahâeddin Nakşbend ise XIV. yüzyılda Buhara'da yaşamıştır. Bugün itibariyle Yesi; Kazakistan'da, Buhara da Özbekistan'da bulunan Orta Asya'nın en eski şehirlerindedir. Bu iki tasavvuf ve terbiye yolunun gâyesi güzel ahlâk sahibi iyi bir Müslüman modeli inşâ etmek olmuştur. Ancak bu hedefe giden yolda bazen benzer usul ve metotlar tâkip etmişler, bazen de farklı yollar izlemişlerdir. Nitekim sûfîlerin meşhur sözlerinden biri şudur: "Allah'a giden yollar mahlûkâtın nefesleri sayısındadır."

A- Yesevîlik ile Nakşbendîliğin Ortak Yönleri Şunlardır:

1. Uhuwet: Hoca Ahmed Yesevî'nin şeyhi Yusuf Hemedânî'dir. Nakşbendîliğin silsile olarak arka planı olan Hâcegân yolunun kurucusu Abdülhâlik Gucdüvânî'nin şeyhi de Yusuf Hemedânî'dir. Yani Yesevî yolu ile Nakşbendî yolu aynı pîrden feyz almış iki kardeş tarîkattir. Ayrıca Bahâüddin Nakşbend, Emîr Külâl isimli Hâcegân şeyhine talebe olmanın yanı sıra, Halil Ata ve Kusem Şeyh isimli Yesevî şeyhlerinden de istifade etmiştir.

2. Riâyet: Yesevîlik ve Nakşbendîliğin ortak yönlerinden biri, dinî kurallara hassas bir şekilde riâyet edip bağlı olmalarıdır. Abdülhâlik Gucdüvânî müridine tavsiyelerde bulunurken: "Sermâyen fıkıh kitapları olsun.", "Fıkıh ve hadis ilmini öğren." demiştir.¹ Bahâüddin Nakşbend de tarîkatını sağlam kulp ve Hz. Peygamber

¹ Abdülhâlik Gucdüvânî, *Vasâyâ*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin, nr. 3229, vr. 11a.

(s.a.v.) ile ashâbının sözlerine uymak diye târif ederdi.² Şöyle diyordu: “Biz Allah’ın lütfu ile (mânen) her ne elde ettiyse, Kur’ân âyetleri ve Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hadisleriyle amel etmek sûretiyle elde etmişizdir. Bu amelden bir netice alabilmek için takvâ ve şer’î kurallara riâyet etmek, azîmete sarılmak, ehl-i sünnet ve cemâat prensipleriyle amel etmek ve bid’atlardan kaçınmak gerekir.”³

Hoca Ahmed Yesevî de hikmet tarzıyla söylediği bir şiirinde şöyle der:

Her kim kılsa tarîkatnı da’vâsını,

Evvel kadem şerîatga koymak kerek.

Şerîatning işlerini edâ kılıp

*Andın songra bu da’vânı kılmak kerek.*⁴

Yani: Tarîkat yolunda olduğunu iddia eden kişinin önce şerîat yoluna girmesi, dinî kurallara uyup ondan sonra sûfilik iddiâsında bulunması gerekir.

Yine Yesevî şöyle der:

Cemâatge barmayin terk-i namâz kılğanlar,

*Şeytân birle bir yerde derk-i esfelde kördüm.*⁵

Yani cemaate gitmeyen ve namazı terk eden kişileri şeytan ile aynı yerde cehennem çukurunda gördüm.

3. Melâmet: Hem Yesevîlik hem de Nakşbendîlik’te melâmet neş’esi vardır. Melâmet, gösterişten uzak kalma konusunda hassas olmak, mânevî hâli gizlemek, kendini eleştirip otokritik yapmak ve halkın dünyevî eleştirilerine kulak vermemektir. Abdülhâlik

²Ebu’l-Kâsım Buhârî, *er-Risâletü’l-Bahâiyye*, Kayseri, Râşid Efendi Ktp., nr. 1110, vr. 52a.

³Ya’kûb Çerhî, *Risâle-i Ünsiyye*, İslâmabad 1983, s. 14.

⁴Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Tahran 2000, s. 155.

⁵Yesevî, *age*, s. 175.

Gucdûvânî de mürîdine yaptığı tavsiyelerde şöyle demiştir: “Halkın övmesi ve yermesi senin nazarında bir olsun ve halkın kınamasına üzülme!”⁶

Zengin bir âile çocuğu olan Alâeddîn Attâr ağabeylerinin eleştirilerine aldırış etmeden pazarda elma satmaya devam etmiştir.⁷ Bahâeddîn Nakşbend’in mânevî hâli gizlemeyi ifâde eden şu beyti sohbetlerinde okuduğu bilinmektedir:

*Ez derûn şev âşinâ ve’z birûn bîgâne-veş
În çonîn zîbâ revîş kem mî buved ender cehân.*

Yani: İçerden (Hakk’a) âşinâ ol, dışardan ise habersiz gibi davran;

*Bu tür güzel bir usûl cihanda az bulunur.*⁸

Hoca Ahmed Yesevî de melâmet karakterinin gereği olarak, şekilde takılıp kalan ve öze inemeyen sûfîleri şöyle eleştirir:

Yok menin dek şûm-i belâ âlem ara,

*Hiç bolmadı mendin rızâ halk-ı Hudâ.*⁹

Yani:

Dünyada benim gibi belâ uğursuzluğu yoktur,

Allahu Teâlâ’nın kulları benden hiç râzı olmadı.

Ey köngül kılding günâh, hergiz peşîmân bolmadıng,

Sûfî men dep lâf urup tâlib-i cânân bolmadıng,

Hayf ömrüng ötti bir lahza giryân bolmadıng,

*Sûfî-nakş boldung velî hergiz müsülmân bolmadıng.*¹⁰

⁶Gucdevânî, *Vasâyâ*, vr. 12a.

⁷Fahreddin Ali b. Hüseyin Safî, *Reşahât-ı Aynü’l-hayât*, Tahran 1977, I, 141.

⁸Salâh b. Mubârek Buhârî, *Enîsü’t-tâlibîn*, Tahran 1371 hş. /1992, s. 120.

⁹Yesevî, *age*, s. 42.

¹⁰Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 165.

Yani:

Ey gönül! Günah işledin, aslâ pişman olmadın,

Ben sûfiyim diye konuştun ama Allah'ı aramadın,

Vah, ömrün geçti, bir an bile ağlamadın,

Görünürde sûfi gibi oldun ama aslâ Müslüman olmadın.

Yesevî meşâyihından Şeyh Hudâyâd Buhârî'nin *Bustânü'l-muhibbîn* isimli eserinde şu ifâdeler yer alır: "Biling ey dostlar, sûfiler ehl-i melâmet ve ehl-i kalenderlik sıfatlık kerek. Ehl-i melâmetning sıfatı oldur kim, ihlâs şerbeti birlen tamâm-ı a'zâların tamarlarını toldurup kandurgan bolgay. Könglini sıdk ve safâ birlen musaffâ kılğan bolgay. Ve bul ahvâl ve a'mâlleri birlen lezzet tapıp hemîşe bu sırların halâyıkın pinhân kılğay."¹¹

4. Sohbet: Hem Yesevîlik'te hem de Nakşbendîlik'te sohbet, tasavvufî eğitimin önemli bir unsurudur. Bahâeddin Nakşbend: "Yolumuz, sohbet yoludur." buyurmuştur. Sohbetin önemini vurgulamak için Bahâeddin Nakşbend'in müridi Muhammed Pârsâ'nın: "Namazın kazası olur ama sohbetin kazası olmaz." dediği nakledilmektedir.¹² Bu söz, bazı Yesevî şeyhleri tarafından da söylenmiştir.¹³ Gâfil insanların, hattâ bu gâfil insanlara âit eşyâların bile sûfilerin mânevî huzur hâlini bozacağına inanılırdı. Menkıbeye göre, Hoca Ahmed Yesevî, sohbetinde beklenen feyz ve huzur hâli meydana gelmeyince müridlerine tekkeyi araştırmalarını söylemiş, gâfil bir kişinin bastonunun tekkede unuttuğu görülmüş, bu baston dışarı çıkarılınca feyizli bir sohbet yapılabilmiştir.¹⁴

¹¹Şeyh Hudâyâd Buhârî, *Bustânü'l-muhibbîn* (nşr. B. M. Babacanov-M. T. Kadırova), Türkistan 2006, s. 127.

¹²Safî, *Reşahât*, I, 112-113.

¹³Muhammed Kâdî Semerkandî, *Silsiletü'l-ârifin ve tezkiretü's-siddîkin*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, nr. 2830, vr. 66a.

¹⁴Mîr Abdülevvel Nîşâbûrî, *Melfûzât-ı Ahrâr*, Ârif Nevşâhî, *Ahvâl ve Sühanân-ı Hâce Ubeydullâh-i Ahrâr*, Tahran 1380 hş. /2002 içinde, s. 149.

5. Hizmet: Yesevîlik ve Nakşbendîlik'teki ortak yönlerden biri de hizmet konusuna önem vermeleridir. Yesevî şeyhi İsmail Ata'ya sormuşlar: "Halkı Hak Teâlâ'ya ulaştıran kaç tane yol vardır?" Şöyle cevap vermiş: "Varlıktaki bütün zerreler sayısınca yol vardır. Ama bir Müslümanı rahatlatmak ve ona faydalı olmaktan daha yakın ve daha iyi bir yol yoktur."¹⁵ Nakşbendî şeyhi Ubeydullah Ahrâr da: "Ben bu yolu sûfîlerin kitaplarından öğrenmedim, halka hizmetle elde ettim." demiştir.¹⁶

Yesevîler, insanlara hizmet etmeye önem veriyorlardı. Onları İslâmiyet'e dâvet etmeyi de bu hizmetin bir parçası olarak görüyorlardı. Zengî Ata'nın tavsiyesi ile iki halifesi Seyyid Ata ve Sadr Ata'nın Deşt-i Kıpçak'taki Sarayçık'a gittiği, orada bulunan Altınorda hükümdarı Özbek Han'ı İslâmiyet'e davet ettiği ve Sadr Ata'nın gösterdiği kerâmet neticesinde Özbek Han ile birlikte 70. 000 kişinin Müslüman olduğu nakledilir.¹⁷

Nakşbendî şeyhi Hoca Ubeydullah Ahrâr da Şahruhiye'de gayr-i müslim 4000 Moğol ve 1000 Özbek askerine İslâm'ı tebliğ etmiş, onların Müslüman olmasına vesile olmuştur.¹⁸

B- Yesevîlik ve Nakşbendîliğin Farklı Yönleri:

Yesevî tasavvuf yolu ile Nakşbendî tasavvuf yolu arasında benzerlik ve ortak yönler olduğu gibi, bazı farklar da vardır. Eğitim usullerindeki bu farklar şunlardır:

1. İntisap: Yesevîlik'te tarîkate girmek ve derviş olmak isteyen kişinin saçından sağ, sol ve üst kısımdan olmak üzere birkaç kıl kesilir. Şeyh makası eline alır ve intisap merâsiminde bu geleneği uygular. Bu ritüel sembolik olarak mürid adayına "Bu saçların kesildiği gibi,

¹⁵Hoca İshâk b. İsmail Ata, *Hadîkatü'l-ârifîn*, Taşkent, Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp., nr. 11838, vr. 31b-32a.

¹⁶Mîr Abdülevvel Nîşâbûrî, *age*, s. 16, 89; Safî, *Reşahât*, I, 94, II, 407-408.

¹⁷Devin DeWeese, *İslâmization and Native Religion in the Golden Horde. Baba Tükles and Conversion to İslâm in Historical and Epic Tradition*, Pennsylvania 1994, s. 533-539.

¹⁸Safî, *Reşahât*, II, 611-2.

gönlündeki dünya sevgisini kes at ve Allah sevgisine yönel.” mesajı taşımaktadır. Nakşbendîlik’te ise böyle bir intisap merâsîmi yoktur. Sadece mürîde günlük zikri, evrâdı öğretilir.

2. Zikir: Yesevîlik’te zikir sesli olarak ve boğazdan bir hırıltı ile icrâ edildiği için zikr-i erre yani testere zikri adını almıştır. Nakşbendîlik’te ise zikir sessiz olarak icrâ edilir.

3. Riyâzat: Yesevîlik’te az yemek, az konuşmak, az uyumak gibi riyâzat yani perhiz uygulamalarına önem verilmiştir. Nakşbendîlik’te de az yemek makbul olmakla birlikte aşırı bir perhiz tavsiye edilmemiştir. Hatta rivâyete göre Bahâeddin Nakşbend ile pirdaş olan Şemseddin Külâl’e: “Bu mânevî hâli nasıl elde ettiniz?” diye sorulunca: “Çok yemekle.” diye cevap vermiş ve kendi yollarında aşırı perhiz olmadığını îmâ etmek istemiştir. Bir yemekten sonra tatlı ya da meyva olmazsa Bahâeddîn Nakşbend bu yemeği eksik sayar ve “Bu yemek kuyruksuz olmuş.” derdi.¹⁹ Rivâyete göre, bir mürîdi nefsinin serkeşliğinden şikâyet edip riyâzat (perhiz) yapmak istediğini söylemişti. Nakşbend ona: “Çok helva ye, üç gün sonra da şerbet dükkânına gidip bol şerbet iç.” diye tavsiyede bulundu. Mürîd bunları yapınca gönlü huzura kavuştu. Bu durumu gören Hacı Hullebâf isminde başka bir mürîd de aynısını yaptı, ama mânen faydasını göremedi. Bunu öğrenen Nakşbend ona: “O mürîd öğrenciydi ve onun riyâzâtı bu idi. Senin riyâzâtın ise günahlardan uzak durmandır.” dedi.²⁰

4. Halvet: Yesevîlik’te halvet uygulaması vardır. Dervişler ibâdet ve zikre yoğunlaşmak için 40 gün bir odaya çekilirler, bu kırk gün boyunca toplumdaki uzaklaşırlar. Nakşbendîlik’te ise genel prensip olarak halvet uygulaması yoktur. “Halvet der encümen” yani

¹⁹Safî, *Reşahât*, I, 136.

²⁰Ebu’l-Muhsin Muhammed Bâkır, *Makâmât-ı Hazret-i Hâce-i Nakşbend*, Buhara 1328/1910, s. 52-53.

halk içinde Hak ile olmak, diğer ifadesiyle el kârda gönül yârda olmak tavsiye edilir.

5. Vahdet: Yesevîlik'te tasavvuf düşüncesinin vahdet-i vücûd ve vahdet-i şuhûd gibi yüksek irfân konuları fazla yazılıp dile getirilmemiştir. Nakşbendîlik'te ise bu konulara daha çok temas edilmiş, İmâm-ı Rabbânî öncesi Nakşbendî mensupları daha ziyâde vahdet-i vücûda meyilli olmuş, İmâm-ı Rabbânî'den sonra ise vahdet-i şuhûd düşüncesi ele alınmaya başlanmıştır. Yesevî kaynakları tasavvufun bu irfânî konularından ziyade ahlâk ve tasavvufî âdâb konularıyla meşgul olmuşlardır. Bunun istisnâlarından biri, Yesevî şeyhi İsmail Ata'nın, yeni bağlanan bir müridine söylediği şu sözlerdir: "Bu dünyayı gökyüzü gibi (boş) düşün. Sen varsın ve Hak Teâlâ var. Öyle zikret ki, tevhîd nurlarının galebesiyle sâdece Hak Teâlâ kalsın, sen ortadan çık."²¹

6. Yayılış: Yesevîler daha ziyade köy ve kasaba gibi küçük yerleşim bölgeleri ile yarı göçebe Türk boyları arasında yayılmış, Nakşbendîler ise Buhara, Semerkand, Herat, Delhi, İstanbul gibi büyük kültür merkezlerinde yayılmıştır. Yesevîlik Orta Asya ile sınırlı kalmış, Nakşbendîlik ise Orta Asya'dan Hindistan, Anadolu, Balkanlar, Orta Doğu ve Güneydoğu Asya gibi bütün İslâm dünyasına yayılmıştır. Son olarak şunu da eklemek gerekir ki, bugün Yesevî yolunun bağısı kalmamış ve Yeseviyye tarîkatı tarihe karışmıştır. Nakşbendîlik ise yaşayan bir tasavvuf ekolüdür. Şunu da eklemek gerekir ki, Bektaşîlik, Yesevîliğin değil, Irak'ta kurulmuş bir tarîkat olan Vefâiyye'nin bir koludur.

²¹Muhammed Kâdî, *Silsiletü'l-ârifîn*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 2830, vr. 9b-10a; Safî, *age*, I, 27.

COMPARING NAKSHİBENDİA TO YESEWİYA

Prof. Dr. Necdet TOSUN

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

The most important Sufi orders of Central Asia are Nakshibendia and Yesewiya. Founder of Yesewia Hoca Ahmed Yesevi lived in the 12th century in the city of Yesi (today's Turkistan); founder of Nakshibendia Hoca Bahâeddin Nakşbend lived in the 14th century in Buhara.

Yesi, one of two Central Asian oldest cities is in Kazakhstan and the other city Buhara is in Uzbekistan. The aim of those two Sufi and tarbiyyah (instruction) wayhas been building a Muslim model that has good sense of decency.

They sometimes followed similar methods and practices and sometimes different ways for this aim. As one of the famous sayings of sufies is: "The number of paths to Allah is as the number of breaths of Allah's creatures."

A – Common aspects of Yasaviya and Naqshbandia

1. **Brotherhood:** Sheikh of Hoca Ahmed Yesevî is Yusuf Hemedânî. He is also skeikh of the Abdülhâlık Gucdüvânî, th founder of former link of Naqshbandia chain: The Hacegan way. Namely; Yasaviya and Naqshbandia ways are two sister sufî orders that were enlightened by the same sage. Bahâüddin Nakşbend was disciple of Hacegan sheikh Emîr Külâl; benefited from Yasaviya sheikhs Halil Ata and Kusem Şeyh.

2. **Observance:** One of the common aspects of Yasaviya and Naqshbandia is observance to religious principles sensitively and being faithful. Abdülhâlık Gucdüvânî gives advice to his disciple as:

“Your capital should be fiqh books. Study fiqh and hadith.¹ Bahâüddin Nakşbend defines his order as “Obeying Urvetülvüska (most trustworthy handhold: baqara, 2:256), The Prophet Muhammed and his companions.² He says: “What we were given spiritually with the mercy of Allah, it is because acting in the light of verses of Quran and Prophet’s hadithes. To get a result from this act it is essential to fear Allah (taqwa), obey the rules of sharia, clinging to decisive rules (azimet), acting with the principles of ahli sunna wal jamaat and avoiding innovation (bidah).

Hoca Ahmed Yesevi says in a poem with wisdom as:

*Her kim kılssa tarîkatnı da’vâsını,
Evvel kadem şerîatga koymak kerek.
Şerîatning işlerini edâ kılıp
Andın songra bu da’vânı kılmak kerek.³*

That means:

The one, who claims that he is on the path of religious order, should enter the sharia path beforehand. He should first obey religious rules and then claim being a sufî.

Yesevi also says:

*Cemâatge barmayin terk-i namâz kılğanlar,
Şeytân birle bir yerde derk-i esfelde kördüm.⁴*

That means:

I saw people who do not participate to jamaat and deserts prayer in the hellhole with devil.

¹Abdülhâlik Guçdevânî, *Vasâyâ*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin, nr. 3229, vr. 11a.

²Ebu’l-Kâsım Buhârî, *er-Risâletü’l-Bahâiyye*, Kayseri, Râşid Efendi Ktp., nr. 1110, vr. 52a.

³Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, Tahran 2000, s. 155.

⁴Yesevî, *age*, s. 175.

3. Melâmet: Both Yasaviya and Naqshbandia has melamet spirit. Melamet means, being sensitive in avoiding show off, covering up spiritual degree, self-criticizing and not paying attention to people's worldly criticizing. Abdülhâlik Gucdüvânî recommends his disciple: "People's praise or revile should be the same in your eyes. Do not sadden by people's condemnation."⁵ Son of a wealthy family, Alâeddîn Attâr did not pay attention to his brothers' criticizing and continued to sell apples in marketplace. Bahâeddîn Nakşbend was reading this couplet which is about covering up spiritual degree at his intercourses.

*Ez derûn şev âşinâ ve'z birûn bîgâne-veş
În çonîn zîbâ revîş kem mî buved ender cehân.*

That means:

*Know (Allah) in depth, pretend to be unaware
This kind of method is rare in the universe.⁶*

Hoca Ahmed Yesevî, because melamet is part of his character, criticizes Sufis which are dwelled on the form and cannot get to the core:

*Yok menin dek şûm-i belâ âlem ara,
Hiç bolmadı mendin rızâ halk-ı Hudâ.⁷*

*There is no trouble and bad luck like me in the world
Creatures of Allah Teâlâ, never consented to me
Ey köngül kılding günâh, hergiz peşîmân bolmading,
Sûfî men dep lâf urup tâlib-i cânân bolmading,
Hayf ömrüng ötti bir lahza giryân bolmading,
Sûfî-nakş boldung velî hergiz müsülmân bolmading.⁸*

⁵Gucdevânî, *Vasâyâ*, vr. 12a.

⁶Salâh b. Mubârek Buhârî, *Enîsü't-tâlibîn*, Tahran 1371 hş. /1992, s. 120.

⁷Yesevî, *age*, s. 42.

That means:

Oh, soul! You fell into see and never felt sorry

*You spoke about being sufî but did not seek for The Beloved
Pity, wasted your life and did not cry once*

It seemed that you were sufî but never became Muslim

One of the skeikhs of Yasaviya, Şeyh Hudâyâd Buhârî's book *Bustânü'l-muhibbîn* contains these expressions: "Biling ey dostlar, sûfiler ehl-i melâmet ve ehl-i kalenderlik sıfatlık kerek. Ehl-i melâmetning sıfatı oldur kim, ihlâs şerbeti birlen tamâm-ı a'zâların tamarlarını toldurup kandurgan bolgay. Könglini sıdk ve safâ birlen musaffâ kılğan bolgay. Ve bul ahvâl ve a'mâlleri birlen lezzet tapıp hemîşe bu sırların halâyıkdın pinhân kılğay."⁹

4. Intercourse (Sohbet): In both Yasaviya and Naqshbandia intercourse is an important element of Sufî instruction. Bahâeddin Nakşbend says: "Our path is way of sohbət. It is related from disciple of Bahâeddin Nakşbend, Muhammed Pârsâ: "Prayer may be performed later but intercourse should not."¹⁰ This was also repeated by some other Yasaviya sheikhs.¹¹ Not only negligent (from Allah) people but also their belongings were believed to be disrupt spiritual presence. According to a saga, when his intercourse failed to create spiritual prosperity and peace, Hoca Ahmed Yesevî ordered his disciples to search the tekke. They found baton of a negligent person. They put this baton out and they achieved a prosperous intercourse.¹²

⁸Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, s. 165.

⁹Şeyh Hudâyâd Buhârî, *Bustânü'l-muhibbîn* (nşr. B. M. Babacanov-M. T. Kadırova), Türkistan 2006, s. 127.

¹⁰Safî, *Reşahât*, I, 112-113.

¹¹Muhammed Kâdî Semerkandî, *Silsiletü'l-ârifin ve tezkiretü's-siddikîn*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, nr. 2830, vr. 66a.

¹²Mîr Abdülevvel Nişâbûrî, *Melfûzât-ı Ahrâr*, Ârif Nevşâhî, *Ahvâl ve Sühanân-ı Hâce Ubeydullâh-i Ahrâr*, Tahran 1380 hş. /2002 içinde, s. 149.

5. **Service (Hizmet):** One of the common aspects of Yasaviya and Naqshbandia is paying importance to service. Somebody asked, Yasaviya sheikh İsmail Ata: How many paths are there to Allah? He answered: "As the number of atomies exist.

6. But relieving a Muslim and being helpful to him is the best and the most imminent way."¹³ Naqshbandia sheikh Ubeydullah Ahrâr says: "I did not learn this path from the books of sufies but I acquired it with the help of serving people."¹⁴

Yasavis were paying importance to serving people. They saw inviting to İslâm as a part of this service. With Zengî Ata's advice, two khalifas of him, Seyyid Ata and Sadr Ata went to Sarayçık in Deşt-i Kıpçak and invited Altınorda ruler Özbek Han to İslâm. With the help of Sadr Ata's oracle, Özbek Han and 70 thousand people became Muslims.¹⁵

Naqshbandia sheikh Hoça Ubeydullah Ahrâr conveyed the message of İslâm to non-Muslim 4 thousand Mongol and 1 thousand Uzbek soldiers and helped them to find the right path.¹⁶

B- Different Aspects of Yasaviya and Naqshbandia

There are some different aspects between Yasaviya and Naqshbandia besides their similarities. Differences in instruction methods are as follows:

1. İntisap (Joining in):

In Yasaviya, person who has a desire to join in to the sect or became a dervish has his some hair cut from right, left and top of his head. Sheikh takes the scissors and applies this tradition at intisap

¹³Hoca İshâk b. İsmail Ata, *Hadikatü'l-ârifîn*, Taşkent, Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Ktp. , nr. 11838, vr. 31b-32a.

¹⁴Mîr Abdülevvel Nîşâbûrî, *age*, s. 16, 89; Safî, *Reşahât*, I, 94, II, 407-408.

¹⁵Devin DeWeese, *İslâmization and Native Religion in the Golden Horde. Baba Tükles and Conversion to İslâm in Historical and Epic Tradition*, Pennsylvania 1994, s. 533-539.

¹⁶Safî, *Reşahât*, II, 611-2.

ceremony. This ritual gives the message to disciple candidate that "As you have had your hair cut; cut away the passion for mortal world, tend for the Beloved Allah." There is no such an intisap ceremony in Naqshbandia. Daily dhikr is instructed to the disciple only.

2. Dhikr (Zikir): In Yasaviya, dhikir is performed loudly from the throat as a murmur and it is called zikr-i erre (saw dhikr). In Naqshbandia dhikr is performed silently.

3. Riyâzat (Fasting): In Yasaviya; riyazat (fasting) practices like eating, speaking and sleeping lightly are important. In Naqshibendia eating lightly is also desirable but a heavy fasting is not recommended. Yet, rumour has it that, Şemseddin Külâl who are both disciples of one sheikh with Bahâeddin Nakşbend said, when asked "How could you manage to get tihs spiritual degree?", he said: "With eating much!" He wanted to show that fasting heavily is not a method in their path. Bahâeddîn Nakşbend, evaluates the meals without fruits or desert as devoid and says, "This meal lacks a tail."¹⁷ Rumors say it that, a disciple complained his ill-natured nafs (ego) and he wanted to go on riyazat. Nakşbend said him: "Eat halva so much. After three days go to sorbet shop and drink much sorbet. Disciple dit it and his heart was full of peace. Another disciple called Hacı Hullebâf did the same but did not reap the spiritual benefit of this. Nakşbend learned this and said him: "This disciple was student and his riyazat was like that. Your riyazat is staying away from sins."¹⁸

4. Halvet (Seclusion): There is halvet practice in Yasaviya. Dervishes retire to a room for 40 days to concentrate on prayer and dhikr. They retire from the society for these 40 days. However in Naqshbandia, there is no place for halvet practice in general. Being

¹⁷Safî, *Reşahât*, I, 136.

¹⁸Ebu'l-Muhsin Muhammed Bâkır, *Makâmât-ı Hazret-i Hâce-i Nakşbend*, Buhara 1328/1910, s. 52-53.

with Allah within the society, "Hands on profit, heart fort he Beloved" principiila is recommended.

5. **Vahdet (Unity):** In Yasaviya high wisdom subjects like vahdet-i vücûd or vahdet-i şuhûd are not mentioned intensely. However Naqshbandia refers to these subjects more. Before İmâm-ı Rabbânî, Naqshbandia members were tend to vahdet-i vücûd. After İmâm-ı Rabbânî they had started to address vahdet-i idea. Yasaviya sources were dealt with ethics and mystic manners instead of wisdom subejects. An excèption is Yasaviya sheikh İsmail Ata who said one of his novice disciple: "See this world (blank) as the sky. Only you and Allah exist. Recite dhikr; so with predominance of tawhid lights, only Allah exists and you disappear."¹⁹

6. **Penetration:** Yasaviya, penetrated small settlements like villages and towns; semi-nomadic Türkic tribesBut Naqshbandia penetrated large cultural centres like Bұkhara, Semerkand, Herat, Delhi, İstanbul. Yasaviya was limited in Central Asia. Naqshbania is spreaded across Central Asia to the İslâmic world; namely India, Anatolia, Balkans, Middle East, Southeast Asia. Finally, it is worth mentioning that there are no members of Yasaviya today and Yasaviya sect is vanished. However Naqshbandia is a living sufî order today. Bektashi order is not a offset of Yasaviya, but an offset of an order which was founded in Iraq called Vefaiyye.

¹⁹Muhammed Kâdî, *Silsiletü'l-ârifîn*, Süleymaniye Ktp. , Hacı Mahmud, nr. 2830, vr. 9b-10a; Safî, *age*, I, 27.

HÜLUSİ EFENDİNİN YARADICILIĞI İLƏ HACI FƏRHAD MIRZƏNİN KƏLAMLARINDAKI FIKIR BƏNZƏRLİKLƏRİ

Prof. Dr. Elçin İSGƏNDƏRZADƏ
Azərbaycan Teknik Üniversitesi

Bildirimə XX əsrdə Türk Dünyasının və dünya insanlığının nadir şəxsiyyətlərindən biri olmuş, öz müdrikliyi, insansevərliyi, ədəbi yaradıcılığı və xeyirxah əməlləriylə ölümsüzlük və əbədiyyət qazanmış Osman Hülusi Efendinin aşağıdakı misraları ilə yol almaq istəyirəm:

Sakin nefsine uyup bir cân incitmeyesin

Hüsn-ü edebi koyup, bir cân incitmeyesin

El ile döğseler de dil ile söğseler de

Bin kez incitseler de bir cân incitmeyesin

Hepsi kardeşlerindir yolda yoldaşlarındır

Hâlde hâldaşlarındır bir cân incitmeyesin

Beyhûde cânın sıkıp insanlığından çıkıp

Dil Ka'besini yıkıp bir cân incitmeyesin

Zənnimcə bu sətirləri oxuyan və dinləyən hər bir kəs Osman Hülusi Efendi dühasının qarşısında baş əyərək insan olmanın anatomiyasını, müqəddəs qaydalarını və əbədi məsuliyyətini həmişəlik dərk etmiş olar.

Osman Hülusi Efendinin bəşər insanlığına bəxş etmiş olduğu maddî və mənəvi dəyərlər dünya insanlığının varoluşu müddətincə zaman-zaman araşdırılacaq, tədqiq olunacaq və insanlar tərəfindən bir yaşam örnəyi olaraq əbədiyyən seviləcəkdir.

İştirak etdiyimiz bu çox önəmli Uluslararası Elmi Simpozium da dediyimizə dəyərli bir örnəkdir.

Mənim məqaləmdə əsas məqsəd Osman Hülusi Efendi ilə Hacı Fərhad Mirzənin Kəlamlarındakı fikir bənzərliklərini qısaca da olsa dəyərli elm adamlarının diqqətinə çatdırmaqdır.

Müasir kəlam məktəbinin banisi, minlərlə kəlam müəllifi Hacı Fərhad Əhmədəli oğlu Mirzəyev (Hacı Fərhad Mirzə) 1950-ci il fevral ayının 11-də Bakı şəhərində dünyaya gəlmişdir. İxtisasca inşaatçı-mühəndisdir. 1995-ci ildən özünün yaratdığı "Azər-Biznes" xeyriyyə, istehsalat və ticarət şirkətinin prezidentidir. İxtisası üzrə işləməklə yanaşı daim ictimai-siyasi fəaliyyətlə və ədəbi-fəlsəfi, elmi yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur.

Hacı Fərhad Mirzə'nin fəlsəfə sahəsindəki yaradıcılığı, elmi və bədii əsərləri bir çox ölkələrin universitet və akademiyləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Azərbaycan Millî Elmlər Akademiyası Bəhmənyar adına Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu rəhbərliyinin qərarı ilə filosof və alim Hacı Fərhad Mirzəyə fəlsəfə elmləri doktoru fəxri adı verilmişdir. O, 60-dan çox diplom, fəxri fərman və fəxri mükafatlara layiq görülmüşdür.

Hacı Fərhad Mirzə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Tarix Qurumunun akademikidir. Azərbaycan və Rusiya Federasiyası Yazıçılar Birliklərinin və Avrasiya Yazıçılar Liqasının üzvü Hacı Fərhad eyni zamanda Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvü, "Altın kalem" mükafatı laureatıdır. Hacı Fərhadın 500 qəzet məqaləsi, elmi mülahizələri işıq üzü görmüş, onun haqqında 10-dan çox ensiklopediyada məlumat verilmişdir.

"Kəlamlar" kitabı 4 dəfə Azərbaycanda nəşr edildikdən sonra Ankarada Anadolu türkcəsində (2009-cu il), Moskvada rus dilində (2010-cu il), Frankfurtda ingilis (2012-ci il) və alman dilində böyük tirajla nəşr edilmiş, ümumiyyətlə 50-minə yaxın tirajı olan bütün kitablar oxuculara təmənnasız paylanmışdır.

O, 2008-ci ildə Türk Dünyası Araşdırmaları Beynəlxalq Elmlər Akademiyasının akademik üzvü və fəxri professoru seçilmişdir. Həmin

akademiya Hacı Fərhadın bədii-fəlsəfi yaradıcılığını dərindən təhlil edərək onu “Beynəlxalq Qızıl Ulduz” medalına layiq görmüşdür. Hacı Fərhad Mirzə Avropa elmi qarşısındakı böyük xidmətlərinə görə A.S. Puşkin adına “Maarif fədaisi” qızıl medalı ilə təltif edilmişdir. Onun elmi yaradıcılığı Avropa Təbiyyat Elmləri Akademiyası tərəfindən dərin təhlil edilmiş və Hacı Fərhad adı çəkilən akademiyanın akademiki seçilmişdir. Bir müddət sonra isə azərbaycanlı ədib akademiyanın Qotfrid Leybis adına qızıl medalı ilə təltif edilmişdir. Həmin günlərdə Fransa Baş Poçtamtı Hacı Fərhadın şəkili olan poçt markalarının, Almaniya Federal Poçt İdarəsi isə onun əsərlərinin təsviri olan poçt zərflərinin kütləvi tirajla buraxılmasına başlamışdır.

Mərkəzi qərargahı Almaniyanın Hannover şəhərində olan Avropa Təbiyyat Elmləri Akademiyası Beynəlxalq Liderlər İttifaqı ilə birlikdə qəbul etdiyi qərara əsasən Hacı Fərhad Mirzəni “Beynəlxalq Lider Ulduzu” ordeninin həm gümüş, həm də qızıl əyərli ilə təltif etmişdir.

O, İtaliyada fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Sosial və İqtisadi Tədqiqatlar Akademiyasının akademiki seçilmiş, ona “Romanın fəxri alimi” adı verilmişdir.

Hacı Fərhad Mirzə hal-hazırda Dünya Kəlam Məktəbinin ən layiqli davamçılardan biri hesab olunur.

КЯЛАМ щям сюз, ифадя, ъцмля, щям дя орта ясрлярдя яряб-мцсялман мцщитиндя елм сациясинин ады (кялам елми) кими ишлянмишдир. Эюркямли философ ял-Яшари чохсайлы ясярляри иля Исламын рясми дин елминин ясасыны гоймуш вя ону КЯЛАМ адландырмышдыр. Кялам елминин нязяри базасыны ися ясаян эюркямли дин алимляринин мцбацисяляри заманы кялам суйлядикляри фикирляр тяшкил етмишдир. Зякайа мцраъият, мцдрик фикирляр ифадя етмяк кяламы фялсяфя иля ялагяляндирян бир васитяйя чевирмишдир.

Кялам щямишя йаранмыр. Ъямийят щяйат йолларында долашыьа дцщцб ня етдийини билмядикдя, чаш-баш галдыгда щяйатын доланбаъларындан дцз йола чыхмаг цццн истигамятляндириъи тювсийяляр фювгяладя йоллар вя цсулларла инсанлара чатдырылыр. Бу фикир Щаъы Фярщад Мирзянин кяламында чох айдын вя сяррас шыкилдя ифадя олунмушдур. “Кялам зярури олуб юз дюврцнцн айнасы вя ъямийяти щагг йола йюнялдяндир”. Бу тарих бойу беля олмушдур. Аллащ инсанлара эюрк олсун дейя мцяйян щадисялярля онлары айылдыр, йа да юз щюкмлярини фювгяладя йолларла инсанлара чатдырыр, онлары юзцнцдяркя сювг едир. Кяламлар мящз илащи илщамын, гялб дуйумларынын тяфяккцря ютцрцлмяси вя дил васитяси иля реаллашан, инсанлары хаотик вязийятдян чыхарыб дцз йола дявят едян щюкмляр, тювсийялярдир.

Кялам гыса бир ибаря иля мащийяти ачыглаян, гялбля елми идракын вящдятинин хцсуси мящсулудур.

İndiyədək Azərbaycanda, Türkiyədə, Rusiyada, Almaniyada 50 minədək tirajla yayınlanaraq sırası oxuculardan prezidentlərə qədər təmənnəsiz olaraq hədiyyə olunmuş “Kəlamlar” kitabı hər kəs tərəfindən qeyri-adi qarşılanmış, çoxlu sayda görkəmli alimlərin, akademik və professorların tədqiqat obyektinə çevrilmiş, bir sıra ölkə rəhbərlərinin diqqət mərkəzindən yayınmamışdır.

“Kəlamlar” kitabı dünyamızın yaranışından axirətinədək və bu zaman müddətində insanlığı insanlara tanıdan, onların həyat yollarını işıqlandıran, onları haqq yola dəvət edən, pis əməllərdən çəkindirən, biri-birinə sevdirən, yeni və ali bir cəmiyyətin qurulmasına xidmət edir.

Hacı Fərhad Mirzə kəlamları görülən hər işin Allah xətrinə və insanlıq naminə olmasını, hər bir insanın, hər bir ailə başçısının arzularının həyata keçməsinə tövsiyyə edir.

Türk Dünyası Araşdırmaları Beynəlxalq Elmlər Akademiyası, Rusiya Yazarlar Birliyi, Avropa Təbiət Elmləri Akademiyası və "Vektor" Beynəlxalq Elmlər Akademiyasının dəfələrlə ortaq yayını olaraq müxtəlif ölkələrdə milyonlarla insanın sonsuz sevgisini qazanmış "Kəlamlar"ın zənnimizcə İlahi sirri məhz bu tövsiyyələrdən ibarətdir.

Наси Фәрһад Мирзəнин бир кəламда сۆйлəдији кими: "Кялам гейбдян эялян вя гялбя щякк олунан сяс, гялб ися ону щязм едиб дия эятирянидир."

Məhz bu nəqşin nəticəsidir ki, Bakının böyük bir ticarət mərkəzində baş vermiş kütləvi yanğın zamanı külə dönmüş bütün əşyalar içərisində yeganə salamat qalan "Kəlamlar" kitabı olmuşdur (bax: www.lent.az saytı).

Baş vermiş bu hadisə bir daha insanlara isbat edir ki, güvəndiyimiz və bizi bir-birimizdən fərqləndirən vəzifə, dünya malı bir zaman yanaraq külə dönəcək və göydə Allah, yerdə isə onun sözü qalacaqdır. Bu da bizlərə ibrət olsun deyə düşünmək üçün İlahi bir göstərişdir.

Məhz bu nəqşin nəticəsidir ki, "Kəlamlar" çap olunduğu bütün ölkələrdə və dillərdə oxucular tərəfindən sevilməklə yanaşı onun müəllifinə beynəlxalq şöhrət qazandırmış, o, dünyanın çoxlu sayda nüfuzlu Akademiyalarının fəxri professoru və akademik üzvü seçilmiş, çoxsaylı ölkələrin yazıçılar birliklərinin üzvlüyünə qəbul olmuş, dünyanın bir xeyli məşhur təşkilatlarının orden və medalları ilə təltif edilmiş, fəxri diplomlarına və təşəkkürnamələrinə layiq görülmüşdür. Bu siyahı o qədər böyük və zəngindir ki, sadalamaqla istəklilə oxucularımızı yormağ istəmirəm. Dəyərli oxucularımıza bu sahədə ətraflı bilgiler almaları üçün "www.hacifarhadmirza.az" saytına daxil olmalarını tövsiyyə edirəm.

Siz bu sayta daxil olmaqla ustad Hacı Fərhad Mirzənin nə qədər insansevər, nə qədər barışsevər, nə qədər xeyirxah bir Tanrı

bəndəsi olmasını, Allah rizası üçün nə qədər böyük xeyriyyəçilik işləri görməsinin şahidi olacaqsınız.

Siz bu sayta daxil olmaqla ustad Hacı Fərhad Mirzənin nə qədər imkansızlara, əlillərə, xəstələrə, qaçqınlara və didərginlərə, kimsəsiz uşaqlara, internat məktəblərinə, qocalar evlərinə göstərmiş olduğu maddi dəstək və qayğının şahidi olacaqsınız.

Siz bu sayta girməklə Hülusi Efendi'nin yaradıcılığı ilə Hacı Fərhad Mirzənin Kəlamlarındakı fikir bənzərliklərinin geniş əhatə dairəsindən heyrətlənəcək və insanlığa böyük xidməti Allah sevgisindən başlamış hər iki şəxsiyyətin insanlığa aşladığı böyük Allah sevgisinin qarşısında sayğıyla səcdə edəcəksiniz.

Sonda bir daha "Kəlamlar" kitabının əsas amalı olan "Gəlin birlikdə Allaha ibadət edək və dövlətlərin böyük ailə, millətlərin bacı-qardaş olması" çağırışını hər birimizə bir daha xatırlatmağı mənəvi borc bilirəm.

OPINION SIMILARITIES BETWEEN CREATIVE ACTIVITY OF HULÛSİ EFENDİ AND WISDOM WORDS OF FERHAT MIRZA

Prof. Dr. Elchin ISGANDARZADE

Azerbaycan Teknik Üniversitesi

The founder of modern aphorism school, author of thousands of aphorisms Haji Farhad son of Ahmadali Mirzayev (Haji Farhad Mirza) was born on February 11, in 1950 in Baku. He is a builder-engineer by profession. In addition to the various spheres of social life he has also worked as the head of the department of People's Control Committee. Since 1995 he has been a president of "Azer-business", charity, industrial and trade company created by him. In addition to working according to his profession, he has also worked on his public-political activity, literary-philosophical and scientific creativity.

Farhad Haji Mirza's creativity in the field of philosophy, scientific and artistic works was appreciated by many institutes and academies of many countries. With the decision of the committee of Azerbaijan National Academy of Sciences, Institute of Philosophy and Law named after Bahmanyar, the author of more than eight literary-philosophical books, philosopher and scientist Farhad Haji Mirza was given the honorary title of doctor of philosophy. He was awarded with more than 60 diplomas, honorary awards and the honor decree.

Farhad Haji Mirza is a academician of History Organization of Azerbaijan Academy of Sciences. A member of Writers Union of Azerbaijan and the Russian Federation, Eurasian Writers League Haji Farhad, at the same time is a member of the Journalists' Union of Azerbaijan, the "Golden Pen" award winner. For his activities in the field of education consistently a few years he was selected as the

"Man of Year". During this period, his 500 newspaper articles, scientific considerations were published, more than 10 encyclopedias were informed about him.

The book called "Kalamlar" after 4 times publication in Azerbaijan, (in 2009) with the large numbers of copies has been published in Ankara in Anatolian Turkish,(in 2010) in Moscow in Russian, in Germany in English and German, and generally all books with general circulation of 30 thousand were distributed free of charge to all readers.

In the introduction, opinion similarities between creative activity of Hulûsi Efendi and wisdom words of Farhad Mirza were widely analyzed.

HİKÂYELERİYLE OSMAN HULÛSİ EFENDİ (K.S.)'NİN ŞİİRLERİ

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı

GİRİŞ

Türk edebiyatında çok az şiirin hikâyesi bilinmektedir. Oysa her şiirin bir doğuş hikâyesi vardır. Şair bazen gördüğü şeyler üzerine, bazen duyduğu şeyler üzerine, bazen hissettikleri üzerine bazen de yaşadıkları üzerine şiir yazar. Ancak ne yazık ki şiirlerinin hikâyeleri kayda geçirilmez. Hâlbuki şiirler kadar onların hikâyeleri de önemlidir. Hikâyeleri şiirin daha doğru ve kolay anlaşılmasını sağlar.

Hulûsi Efendi (k.s.)'nin hemen her şiirinin doğuş hikâyesi bilinmektedir. Doğuş olduğunda yanından hiç eksik etmediği kâğıt ve kalemini çıkarır yazar, ardından yanındakilere bildirir, onlara da yazdırır ve bu arada hangi sebeple yazdığını anlatırdı. Zira Hulûsi Efendi paylaşmayı seven biriydi. Doğuş bazen gündüz, bazen gece olur zamanı belli olmazdı. Gece olduğunda insanları rahatsız etmemek için çoğu zaman lambayı uyandırmaz, karanlıkta yazardı. Kâğıt bulamadığında sessizce duvara yazardı. Karanlıkta yazdığı şiirler bazen üst üste gelirdi. Şiir yazdırırken varsa şiirin yazılma hikâyesini de anlatırdı.

Hulûsi Efendi şiirlerinin hikâyelerini yazmamış, bir yerde toplamamış, ancak onun yanında, yakınında yer alıp şiirlerini yazanlara bu hikâyeleri anlatmıştır. Onların çoğu hâlâ hayattadır. Biz Hulûsi Efendi'nin şiirlerinin daha iyi anlaşılması için onların hikâyelerini toplamayı amaçladık. Bu maksatla bir taraftan hakkında yazılan kitapları tarayarak, diğer taraftan da ailesi ve yakınında yer

alanlarla görüşmeler yaparak bilgi toplamaya başladık. Verdikleri bilgilerden dolayı başta Hamideddin Ateş Efendi olmak üzere Metin Gülseren, Resul Kesenceli, Abdülmuttalip Azdemir, Musa Tektaş beylere ve ismini burada zikredemediğim diğerlerine teşekkürlerini arz ederim.

Burada tespit ettiğimiz hikâyelerden birkaçını nakledeceğiz.

Şiirler ve Doğu Hikâyeleri

1. “Beni bir nazarı”.redifli gazelin yazılışı

Osman Hulûsi Efendi Sivaslı İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak¹ ile daha yedi yaşlarında iken ilk görüşmesini gerçekleştirmişti. Tanışmaları şöyle olmuştur:

İsmail Hakkı Efendi'nin daha önceden de Darende'de ihvanları² vardı. Bu sebeple İhramcızâde İsmail Hakkı Efendi fırsat

¹*İhramcızade İsmail Hakkı Toprak*: Hulûsi Efendinin küçük yaşlarda intisap ettiği mürşididir. 1880 yılında Sivas'ta dünyaya geldi. Dedelerinin Kâbe'deki koruma ve ihram değiştirme görevlerinden dolayı “İhramcızâde” diye tanındı. Onun da mürşidi Mustafa Hâkî Efendi'dir. Nakşibendî tarikatının Halidiyye kolundandır. Halidiyyeye mensup olanları kırk dört yıl süreyle idare ve irşad eden bu büyük insan 02.08.1969 tarihinde Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Kabri Sivas Ulu Camii haziresindedir. Mürşidi Sivaslı Mustafa Tâkî Efendi'nin mensur olarak kaleme aldığı mevlidini “Yâre Yâdigâr” adıyla 191 beyit olarak nazma çekmiştir. İhramcızâde'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk: Lütfi Alıcı, *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yay., Ankara 2001.

²*İhvan*: Arapça kardeş, dost, ahbap anlamına gelen “ah” kelimesinin çoğulu olup tasavvuf kültüründe aynı kola mensup dervişlerin birbirini tanımlamak için kullandıkları bir isimdir. Günümüzde Anadolu'da bilhassa Nakşi kültüründe yaygındır. Tasavvufta ihvanlık, İslâm kardeşliğine dayanmaktadır. Hulûsi Efendi şiirlerinde ve sohbetlerinde sıklıkla ihvanlık hakkında bilgi vermiştir: “En yüce meziyetihvanlık meziyetini muhafaza etmektir. En mübtedi ihvanımızın bir beldeye yetecek kadar tasarrufu vardır. İhvanda bunama ve kalp hastalığı olmaz. Fakat ihvan ihvanlığını bilirse.”; “Tarikatın birinci basamağı fenâ fi'l-ihvan (ihvanda fani olmaktır). İhvan ihvanda fani olamıyor ki, bizde fani olsunlar.”; “İhvan ilmi ile âmil, hâli ile kâmil olmak gerek” Geniş bilgi için bk: İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi*, 2. baskı, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 337-340.

buldukça Darende'ye³ gelirdi. Yine Darende'ye bir teşriflerinde yolda Osman Hulûsi Efendi'ye rastladı. İsmail Hakkı Efendi ona hitaben; "Oğlum, Hacı Mustafa Efendi'nin evini biliyor musun?" diye sorunca "Biliyorum Efendi'm." diye cevap verdi. Bunun üzerine İsmail Hakkı Efendi, "Bizi oraya götürür müsün?" deyince de "Tabii götürürüm Efendi'm." dedi ve bahçelerin arasından, kısa bir yoldan götürürken, İsmail Hakkı Efendi, "Oğlum nereden gidiyoruz?" diye sordu. O da; "Efendi'm sizi yâr yolundan götürüyorum." diye cevap verdi.

Bunun üzerine İsmail Hakkı Efendi; "Oğlum Hulûsi, bu yâr yolu nedir?" diye sorduklarında, "Yâre giden en kestirme yoldur." diye cevap verdi. Bu cevap İsmail Hakkı Efendi'nin çok hoşuna gitti ve Osman Hulûsi Efendi'ye karşı muhabbet duymaya başladı.

Osman Hulûsi Efendi kapıya kadar onları getirdi. Bunun üzerine İsmail Hakkı Efendi elini cebine atarak; "Oğlum, sana para vereyim." deyince, "Efendi'm ben para almam, himmet isterim." diye cevapladı. "Oğul al, himmet bunun içinde." demelerine rağmen yine de onu almamakta ısrar edince; "Peki oğul, himmet ettik, parayı da al." deyip onu razı etmişti. Daha sonra ayrılırken İsmail Hakkı Efendi, Osman Hulûsi Efendi'ye bir nazar etti. Osman Hulûsi Efendi de o nazarı aşağıdaki şiiriyle ölümsüzleştirdi:⁴

Cân alıcı gözlerinin aldı beni bir nazarı

Onmayıcı derd ü gama saldı beni bir nazarı

³Darende, Malatya iline bağlı bir ilçe olup kuzeyinde Kuluncak, kuzey batısında Gürün, batısında Elbistan, güneyinde Akçadağ ve doğusunda Hekimhan ilçeleri bulunmaktadır. Şehir nüfusu 9.530, bucak ve köyleriyle birlikte toplam 31. 153'tür. 8. yy'dan itibaren Müslümanlar tarafından fethedilmiş, 1517'de Osmanlı idaresine girmiş, önceleri Sivas Vilayeti Merkez Sancağına bağlı iken 1934'te Malatya'ya bağlanmıştır. Somuncu Baba Camii ve Külliyesi başta olmak üzere tarihi eserleri çok ve manevî iklimi zengin bir ilçedir. www.malatya.gov.tr/darende22.08.2012.; www.darende.gov.tr22.08.2012.; www.darende.bel.tr22.08.2012.

⁴İsmail Palakoğlu, Gönüller Sultanı, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi, 2. baskı, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 100-101.

Gamze-i gaddâr okuna şîve-i reftâr okuna

Hoş leb-i güftâr okuna çaldı beni bir nazarı

Dâğladı dâğlandı gönül zülfüne bağlandı gönül

Ansızın avlandı gönül buldu beni bir nazarı

Zülfünü boynuma takıp cânımı derdine yakıp

Kirpiğini süzdü bakıp deldi beni bir nazarı

Kâkül ü ebrûsu ile dîde-i âhûsu ile

Gamze-i câdûsu ile dildi beni bir nazarı

Gönlümü meftûn-sıfat dîdemi Ceyhûn-sıfat

Hulûsi Mecnûn-sıfat kıldı beni bir nazarı⁵

Bu beyitleri yazan Osman Hulûsi Efendi orada İsmail Hakkı Efendi'ye intisap etti, İsmail Hakkı Efendi de ona üçyüz "lafza-yı Celâl" olan ders tarif etti.⁶

Yıllar sonra Osman Hulûsi Efendi yukarıda anlatılan hadiseyi bizzat İsmail Hakkı Efendi'den naklen şöyle anlatmıştır:

"Bir gün Pirimiz İhramcızâde Darende'yi teşrif ettiler. Bizim bahçede oturdular. Çok kalabalık vardı. Bir ara Pir Efendimiz buyurdular ki:

'Biz Darende'ye ilk geldiğimizde bir çocuk bize yol gösterdi. Çocuğa para vermek istedik; fakat o parayı almadı, bizden himmet istedi. Biz de ona himmet ettik. İşte o çocuk bu Hulûsi idi. Şimdi, biz Hulûsi, Hulûsi biz oldu.

⁵Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Yayına Haz: M. Muhsin Kalkışım, Lütfi Alıcı ve Ahmet Yenikale, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yay. , Ankara 1997, c. I, s. 330; Es-Seyyid Osman Hulûsî-i Dârendevî, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Yayına Haz: Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz, 3. baskı, Nasihat Yayınları, İstanbul 2006, s. 298.

⁶İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı*, s. 101.

Gardaşlarım, Darende'mizin kıymetini bilin. Ben Darende'nin suyundan bir avuç su, toprağından bir avuç toprak olsam o şeref bana yeter.' diye buyurdular.

Bu söylediğim sohbet anı Pir Efendimizin Darende'yi son teşrifleri oldu." diyerek gözyaşlarına hâkim olamamıştır.⁷

2. Bir gazelin makta beytinin yazılışı

Bir gün Hulûsi Efendi, yanında Abdulmuttalip Azdemir⁸ ile birlikte yolculuk yaparken arabanın teybinde oğlu Kemal Efendi'nin okuduğı bir kaset çalıyordu. Kasette oğlu aşağıdaki ilâhîyi okuyordu:

Câna cân katdın efendim lutf u ihsân eyledin

Mürde olmuş gönlümü lutfunla şâdân eyledin

Hayli demdir iştiyâkınla harâb olmuşdu dil

Sâye saldın servi kaddinle hırâmân eyledin

Kûşe-i hicrânda ser-gerdân u bî-kes gönlümü

Âfitâb-ı hüsn-i tâbânınla rahşân eyledin

Ey mürüvvet menbai tutdun elin üftâdenin

Hâtır-ı nâ-şâdımı lutfunla handân eyledin

Hasta-i nevmîd-i bî-dermâna kıldın iltifât

Ey tabîbim merhem-i vaslınla dermân eyledin

⁷İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı*, s. 101-102.

⁸Abdülmuttalip Azdemir, 1954'te Darende/Balaban'da doğmuştur. Osman Hulûsi Efendi'nin uzun süre hizmetinde bulunmuş, yanında bulunduğu sırada yazılan şiirleri kaydetmiş ve diğer ihvana aktarmıştır. İlahilerinin büyük bir kısmını ezbere bilmektedir. Birkaç kez birlikte hac ve umre ziyaretinde bulunmuştur. Hâlen Ankara'da ticaretle işigal etmektedir. Hatıralarını müsvedde halde bir araya toplamış olup bir nüshasını bize takdim etmiştir. Ayrıca bilgi ve birikimlerini her ihtiyaç duyulduğunda bizimle paylaşmaktadır. Kendilerine katkılarından dolayı sonsuz teşekkür ederim.

Hulûsi Efendi buyurdu ki: “Kemal’im bizim yanımızda ilâhî okumaz, fakat çok güzel okumuş.” O zamana kadar makta (son) beyti yazılmayan bu ilâhî bitince Hulûsi Efendi cebinden kâğıt ve kalem çıkarıp makta olarak şu beyti yazdı:

*Ey güzeller serveri açtın nikâb-ı hüsnünü
Bu Hulûsi kemteri lutfuna şâyân eyledin⁹*

Böylece mahlas beyti o güne kadar yazılmamış olan bu güzel gazel tamamlanmış oldu. Sesi, anlamı ve ahengiyle çok sevilen bu gazelin makta beyti gerçekten çok başarılıdır.

3. “Gel artık gel” redifli şiirin yazılışı

Hulûsi Efendi 1945 yılında Darende’deki tifo salgınında, önce annesini bir gün sonra da babasını kaybetmişti. Acısı büyüktü.

O sırada ağabeyi Ahmet Nuri Efendi¹⁰ ise Sivas’ın Kangal İlçesinin Kalkım Köyünde imamlık yapıyordu. Ağabeyini 3 Şubat 1945’te yazdığı bir mektupla eve çağırdı.

Hiçbir şeyden haberi olmayan Ahmet Nuri Efendi ise gece rüyasında Darende’deki evlerini kalabalık bir halde gördü. Evin durumu kendisine malum oldu. Oralarda duramadı.

Yola koyulup Darende’ye geldi. İşte Osman Hulûsi Efendi’nin ağabeyine yazdığı mektubundaki mısralar:

*Ey yüce pâye gel artık gel
Dârü’l-belâya gel artık gel*

⁹Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Ankara 1997, c. I, s. 176; Es-Seyyid Osman Hulûsî-i Dârendevî, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, İstanbul 2006, s. 162.

¹⁰Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Resûl Kesenceli, “Şeyh Hamid-i Veli Camii haziresinde medfun zatlar Es-Seyyid Ahmed Nuri Efendi”, *Somuncu Baba*, yıl: 3, sy. 14, Ankara Eylül 1997, s. 22-25; Ahmet Akgündüz, Said Öztürk ve Yaşar Baş, *Darende Tarihi*, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 871-872; İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı*, s. 24-27.

Ata anamız göçtü bakâya

Bu mâcerâyâ gel artık gel

Beytü'l-belâmız bir hastahâne

Oldu vebâyâ gel artık gel

Derd ü belânın mahrûmu olma

Yüz tut recâyâ gel artık gel

Derd ü belâdır ikbâli dehrin

Ehl-i vefâyâ gel artık gel

Kes her ümîdi gayrı kapudan

Bâb-ı rızâyâ gel artık gel

Azm eyle sen de etme tevakkuf

Hoş Kerbelâ'ya gel artık gel

Gör ehl-i beytin hâli ne hâldir

Seyret nihâye gel artık gel

Gül çehre etfâli görsen ne oldu

Sorsan sabâyâ gel artık gel

Âl-i abâyız kim sîne açtık

Tîr-i gazâyâ gel artık gel

Ol abd-i makbûl kıl inkıyâdı

Hükm-i Hudâ'ya gel artık gel

*Gel kardeşim gel yâr ol Hulûsi
Bî-kes gedâya gel artık gel¹¹*

Hulûsi Efendi'nin bu şiirinde hüznün, üzüntü, keder vardır ancak feryat, isyan, çöküntü yoktur. "Gel" yakarışları kimsesizliğin verdiği bir his ile yâr olarak gördüğü ağabeyine duyduğu ihtiyaçtır.

Ahmet Nuri Efendi, Darende'ye geldiğinde anne ve babasının vefat ettiğini öğrendi. Böylece onun Kalkım'da iken gördüğü rüya çıkmış oldu.

4. Muhabbetle sarişsak

Hulûsi Efendi'nin sevilen ilâhîlerinden birisi de "ne olur" redifli aşağıdaki ilâhîsidir. Onun da yazılış hikâyesi çok manidardır. Atılan nifak tohumunun acı meyveleri Hulûsi Efendi ile Piri İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak'ın arasını açmıştı. Hulûsi Efendi yedi yıl yârimden ayrı kalmıştı. Aşk yolunda, yâre kavuşma mücadelesinde yedi yıl çok uzun bir süreydi. Uzun süre yârdan ayrı kalışın hüznü ve üzüntüsü ile hislerini aşağıdaki mısralarla dile getirmiştir:

Dil-i şeydâ-yı muhabbetle sarişsak ne olur

İkilik birliğe birlikle karişsak ne olur

Yâra ermek şerefiyle bu tarîk-i aşkda

Cân u baş vermede yârânla yarişsak ne olur

Ser-i kûyu tavâf u sa'yla müyesser olmaz

Hak nasîb etse de bir lahza kavuşsak ne olur

Dediler yâr Hulûsi yine küsmüş yârın

Bir mürüvvetle nazar kılsa barişsak ne olur¹²

¹¹Es-Seyyid Osman Hulûsî-i Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Yayına haz: Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz, 2. baskı, Nasihat Yayınları, İstanbul 2006, s. 149-150.

Hulûsi Efendi bu ilâhînin yazılış hikâyesini bir sohbette yanındakilere şöyle anlattı: “Oğul! Bir gün Devlethane’de¹³ oturuyorduk. Elbistan’dan¹⁴ birisi geldi, dedi ki: ‘Hulûsi Efendi sizi Elbistan’da severler, ben belediye başkanlığı için adaylığımı koydum, beraberce Elbistan’a gitsek de benim için biraz propaganda yapsak, siz onlara söyleyin de bana oy versinler.’, dedi. Ben de: ‘Oğul! Memleketimiz demokrasi ile yönetiliyor, herkes reyinde hürdür, herkes istediğine verir, ben kimseye oyunu filana vereceksin diye bir şey söyleyemem, ayrıca bizim siyasetle işimiz olmaz.’, dedim.

Bu sözümüze gücenmiş, gittiği yerlerde bizim aleyhimizde sözler sarf etmiş. Hatta demiş ki: ‘Hulûsi Efendi kendisine rabıta ettiriyor.’ Bu söz ta Sivas’a Hz. Pir Efendi’imize kadar gitmiş. Bu olay üzerine Hz. Pir Efendi’imizle yedi yıl görüşemedik. Nifak erbabı aramızı açtı. Biz, Hz. Pir Efendi’imiz manen biliyor diye gidip söylemedik, fakat bilemedik, gidip zahiren söylemek lazımmış.”¹⁵ İşte o zaman bu ilâhîyi yazmış.

Hulûsi Efendi ilâhîsinde insanların, ikilikten birliğe kavuşmasını, yâre ulaşmak için yarış içinde olmasını temenni ederken, kendine küsmüş olan yârinin mürüvvetle nazar kılmasını ve tekrar barışmayı dilemektedir.

¹²Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Ankara 1997, c. I, s. 92; Es-Seyyid Osman Hulûsî-i Dârendevî, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, İstanbul 2006, s. 85.

¹³*Devlethane*, Nakşi kültüründe mürşidin evine denir.

¹⁴*Elbistan*, Elbistan, Kahramanmaraş iline bağlı en büyük ilçedir. Akdeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinin kesiştiği noktada yer alır. Şehir merkezinin nüfusu 90.000 kadardır. Tüm ilçe nüfusu köyleriyle birlikte 135. 386’dır. (TÜİK 2009 yılı nüfus sayımına göre.) İlçe sınırları Doğu Anadolu Bölgesi’nin Yukarı Fırat Bölümü’nde olup 2547 km² yüz ölçümüne sahiptir. Elbistan’ın kuzeyinde Darende ve Gürün ilçeleri, güneyinde Nurhak ve Ekinözü, doğusunda Malatya ili, Doğanşehir ve Akçadağ ilçeleri, batısında ise Afşin ve Göksun ilçeleri bulunur. Elbistan tarihi çok eski dönemlere kadar uzanan bir şehir olup Osmanlı Devleti’ne son katılan beylik olan Dulkadiroğlu Beyliği’ne başkentlik yapmıştır. Beyliğin başkenti ancak 1507’de Elbistan’ın savaşta tamamen yakılmasından sonra Maraş’a taşınmıştır. <http://www.elbistan.bel.tr/kentimiz.html> 22. 08. 2012.

¹⁵Abdülmuttalip Azdemir, “Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi’den Hatıralar”, (Yayımlanmamış notlar), 20 Ocak 2012.

5. Maraş'ta askerlik hatırası

Osman Hulûsi Efendi 04. 10. 1940 tarihinde başladığı askerliğinin acemi birliğini Diyarbakır'da tamamladıktan sonra Kahramanmaraş'a sevk edilmiş ve üç yıl süren askerliğini burada tamamlamıştır. Her Türk gencinin olduğu gibi onun da bu döneme ait sayısız hatıraları vardır.¹⁶ Onlardan birisini sohbet esnasında şöyle nakleder:

“Diyarbakır'dan sonra dağıtım oldu, Maraş'a geldik. Orada da geniş bir arkadaş çevremiz oldu. Bir gün çarşı iznine çıktık. Arkadaşım: 'Hulûsi Efendi ben çay ve semaver temin ettim. Ulu Cami'nin bahçesine gidelim, orada oturalım' dedi. Ben de, 'Belki bir şey diyen olur.' dedim. Fakat arkadaş ısrar edince, onu kıramadım. Caminin bahçesine girdik. Bahçe ağaçlık, zeytinlik, yeşillik bir yerdi. Arkadaş semaverini yakmaya başladı. Ben de şadırvanda abdest alıyordum. Biraz sonra caminin Güllü Hafız diye tanınan müezzini söylenerek yanımıza geldi. Hakaretler etmeye başladı. Arkadaşa eşyaları toplamasını söyledim. Üzülmüştüm, o anda bir ilâhî yazdım. Önce şadırvanın üzerine yazdığım ilâhîyi sonra bir kâğıda yazıp arkadaşına verdim, 'Bunu hocaya ver ve arkana bakmadan dön gel.' dedim. Hocaya verdi geldi, camiden ayrıldık. Hoca Hafız Ali Efendi ilâhîyi okuyunca müezzine söylenmiş 'Sen ne yaptın?! Bu yazıyı yazan önemli bir zat, git özür dile yoksa sonun iyi olmaz!' demiş. Arkamızdan koşarak, 'Asker Efendi, Asker Efendi!' diye çağırırdı. Ama dönüp bakmadık. Orada şu ilâhîyi yazmışız.”¹⁷

Bi-çâre hâfız gönlümüz

Ayîne-i Rahmân bizim

¹⁶Askerliği ve askerlik hatıralarıyla ilgili geniş bilgi için bk. İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı*, s. 37-41.

¹⁷Abdülmuttalip Azdemir, “Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'den Hatıralar”, (Yayımlanmamış notlar), 20 Ocak 2012.

Bilsen serâpâ sinemiz

Hep menşed-i Kur'ân bizim

Hulûsi Efendi kendilerine hakaret eden Hafız'a "Ey gafil hafız! Bizim gönlümüz Rahman'ın aynasıdır, O'nun tecelli ettiği yerdir. Bizim sinemiz (kalbimiz) baştan sona Kur'ân'ın talep edildiği yerdir, keşke bunu bilebilseydin." diye hitap etmiştir. Bu hitabı ile Hulûsi Efendi Hafız'ı anlamlı bir şekilde uyarmıştır.

Bilindiği gibi kültürümüzde hafız, Kur'ân'ı ezberleyenlere denir. Hafızların toplum içinde saygın bir yeri vardır ve onlardan Kur'ân ahlâkıyla hareket etmeleri beklenir. Onların insan kalbinin Allah'ın tecelligâhı olduğunu bilmeleri ve bu sebeple kalp kırmamaları beklenir. Hafız, Hulûsi Efendi'nin daima Kur'ân talebiyle atan kalbini kırmıştır, bu yüzden de gaflet içindedir. İlâhînin tamamı aşağıya kaydedilmiştir.

Bî-çâre hâfız gönlümüz

Ayîne-i Rahmân bizim

Bilsen serâpâ sînemiz

Hep menşed-i Kur'ân bizim

Derdine cân hasr etmişiz

Dil mülkünü Mısır etmişiz

Ya'kûb-ı Ken'ân'ız bugün

Ol Yûsuf-ı Ken'ân bizim

Zerk u riyâdan geçmişiz

Tevhîd-i sırfı seçmişiz

Aşk bâdesinden içmişiz

Ol sâkî-i devrân bizim

Hulûsi cân terk etmişiz

Îd-i visâle yetmişiz

Başımızı top etmişiz

Çevgân ile meydân bizim¹⁸

6. Gittiğin yol Galata

Hulûsi Efendi'nin olaylar karşısında doğaçlama beyitler yazdığı bilinmektedir. O, karşılaştığı bir olayın verdiği duygu ve düşüncelerle hemen beyit veya beyitler yazardı. Bazen yanında kâğıt kalem bulunmaz, yanındaki duvara silinecek şekilde yazar, kâğıda geçirdikten sonra duvardaki kaydı silerdi. Yanında birileri varsa yazdığını onlara da okur ve yazdırırdı. Bu sebeple onun kıt'a, müfred ve mısra tarzında şiirleri çoktur. Özellikle bu kısa şiirleri hikâyeleri ile daha anlamlıdır. Aşağıda bir beytinin hikâyesi şöyle kaydedilmiştir:

Hulûsi Efendi bir gün Abdülmüttalip Azdemir'e şöyle dedi: "Oğul! Bir gün Gürünlü Hüssük geldi. Elinde bir kartvizit: "Efendim! Hüsnü Dayı bu kartı yazdı, filana, filana gidersin onlar sana yardımcı olurlar, dedi. Ben de Ayvalılı Emin Ağaya gittim, o da bana arık (zayıf) bir davar verdi. Davar hastaymış yola dayanamadı öldü. Ondan sonra da bir başkasının (Hacı Hasan Akyol Ağanın) yanına vardım. Kartı okudu: 'Gardaş bizim de kendimize göre ihtiyaçlarımız var.' dedi. Ben de size geldim." dedi. Yeğenim İbrahim Efendi'yi çağırdım. 'Oğul ahırdan keçileri çıkar, pazarda sat, parasını Hüssük Emmiye ver.' dedim. Çocuklarımın nafakasını temin ettiğimiz iki keçiyi satıp yirmi lira vermiş. Hüssük'ün yol parası iki buçuk lirayı da, İbrahim cebinden vermiş. Demek ki oğul biz neyiz varsa vermişiz. Ayvalılıya da bir beyit yazmışız."¹⁹

¹⁸Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Ankara 1997, c. I, s. 237; Es-Seyyid Osman Hulûsî-i Dârendevî, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, İstanbul 2006, s. 215-216.

¹⁹Abdülmüttalip Azdemir, "Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'den Hatıralar", (Yayımlanmamış notlar), 20 Ocak 2012.

*Niyetin Ka'be'dir ammâ gittiğin yol Galata
Hakk için ettiğin ihsân yâreli bir alata²⁰*

Beyitte Hulûsi Efendi zayıf ve hastalıklı bir hayvanı hayır maksadıyla veren Ayvalılı Ağayı ağır ama edebî bir dille kınamaktadır. Ona “Niyetin Ka'be, ama gittiğin yol Galata’ yani yanlıştır.” demek istemiştir. Zira bizim edebiyatımızda Galata Hıristiyanların içki içmek ve kadınlarla eğlenmek maksadıyla gittikleri, Müslümanların da aynı maksatla kaçamak yapmak için uğradıkları bir yerdir.

Böylece Hulûsi Efendi Ayvalılı Ağanın Hak yolunu değil batıl yolu seçtiğini vurgulamıştır. İkinci mısraında ise “*Senin Hak için ettiğin ihsan yaralı bir alata’dır* yani sürüye bile katılamayacak kadar zayıf, güçsüz bir hayvandır.” demek istemiştir.

7. Hatırlatma

Bir sohbette ihvanlardan Uzun Hacı lakabıyla bilinen biri (aslında kısa boyludur), ihvanlara bal ve yağ yedireceğini vaat etmişti. Aradan günler geçmiş vaadini yerine getirmemişti.

Vaadi hatırlatıldığında sürekli bahaneler uyduruyordu. Durumdan haberdar olan Hulûsi Efendi vaadini hatırlatmak için aşağıdaki mısraları yazmıştır:²¹

*Uzun Hacı sözün bitirirse ger
Sözünü yerine getirirse ger
İnsaf edip yarın getirirse ger
Balını yağına katanlardanız²²*

²⁰Es-Seyyid Osman Hulûsî-i Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 256.

²¹Abdülmuttalip Azdemir, “Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi’den Hatıralar”, (Yayımlanmamış notlar), 20 Ocak 2012.

²²Bu manzume Dîvân’da ve Mektûbât’ta yok.

8. Yardım gelene razı olmak

Hulûsi Efendi ihvanla sık sohbet ederdi. Yine bir gün sohbet ederken orada bulunan maddî ve manevî sıkıntı içinde olan birisi kâğıda bir şeyler yazarak Hulûsi Efendiye verdi. Kâğıda şunları yazmıştı:

“Himmat eyle kurtar bizi bu dardan”

Hulûsi Efendi yazıyı okudu ve altına şunları kaydetti:

“Razıyız ne gelirse yardım” ve kâğıdı o şahsa iade etti.²³

Hulûsi Efendi doğaçlama mısra veya veciz sözler söylemekte usta biridir. Yukarıda anlatılan olayda da benzeri olmuştur. Edebî bir şekilde cevap verirken aynı zamanda o kişiye de “Sevgiliden gelene rıza göstermesini bil” diye tevekkülü tavsiye etmiştir.

9. Dervişin yastığı

Hulûsi Efendi ve ihvan yaz aylarında sahraya²⁴ çıkar sohbet ederlerdi. Bir gün Gökpınar’da²⁵ sahrada idi. Gölün yanında taşla yaslanmış oturuyordu. Mehmet Ali Türkyılmaz ceketini çıkarıp onun sırtına koymak istedi. Hulûsi Efendi “İstemez Oğul.” dedi. Bunun üzerine kalem defter çıkarıp bir şeyler yazmaya başladı ve bitirdikten sonra okudu:

Dervişin yastığı katı taş gerek

Yediği eleksiz arpa aş gerek

²³Abdülmuttalip Azdemir, “Es-Seyyid Osman’ Hulûsi Efendi’den Hatıralar”, (Yayımlanmamış notlar), 20 Ocak 2012.

²⁴Sahra, yaz aylarında ihvanla birlikte açık havada yapılan toplantı yerlerine denir. Bu sohbetlere ise sahra sohbetleri denir. “Yolumuz sohbet yoludur” diyen Osman Hulûsi Efendi yaz dönemi sohbetlerini daha geniş katılımlı olarak sahrada yapar, ihvanı birbiriyle tanıştırır ve kaynaşmayı sağlardı. Sahralar geniş, güzel, sessiz ve yerleşim yerlerinden uzak mekânlardan seçilir. Sahrada yemek yenir, çayla birlikte sohbet edilir, ilâhîler söylenir.

²⁵Gökpınar, Sivas’ın ilçesi olan Gürün’ün bir gölüdür. Göl ve çevresi Gökpınar olarak anılır. Gürün, doğusunda Malatya’ya bağlı Darende ve Kuluncak, güneyinde Kahramanmaraş’a bağlı Elbistan ve Afşin, batısında Kayseri’ye bağlı Pınarbaşı ve Sarız, kuzeyinde ise Kangal ilçesi bulunan merkezi 9.680, köyleriyle birlikte toplamı 21.573 nüfuslu bir ilçedir. www.gurun.bel.tr

beytiyle başlayan ilâhîsini yazmıştı.²⁶

10. Gönül derya gibi çalkanır

Hulûsi Efendi ihvanlarıyla Zonguldak'a gitmişti. Arkadaşları deniz kenarında semaver yakmışlardı. Çay içildi, sohbet edildi, sorular soruldu. Sonra bir kayığa binip denize açıldılar. Karadeniz bildik hırçın günlerinden birine hazırlanıyordu. Dalgalar yavaş yavaş artıyordu. Deniz ve dalgaların ilhamıyla orada aşağıdaki ilâhîyi yazdı:²⁷

Çalkanır deryâ gibi dil bil ki deryâ andadır

Öyle bir deryâdır ol kim dürr-i yekta andadır

“Gönül derya gibi çalkalanır bil ki derya o gönüldedir. O gönül öyle bir deryadır ki dürr-i yekta (eşsiz inci) ondadır.” şeklinde nesre çevirebileceğimiz bu beyitte Hulûsi Efendi gönlü deryaya benzetmiştir.

Nitekim edebiyatımızda da gönül uçsuz bucaksız, sınırları olmayan deryaya benzetilir. Ayrıca bu deniz en güzel ve en değerli incilerin çıkartılması sebebiyle de çok değerlidir. İnsan kalbi de ufku, derinliği, sonsuzluğu, yaratılışı itibarıyla umman gibidir.

Hulûsi Efendi gönül motifini beyitlerinde sıkça kullanmıştır. Bunlardan birinde “Gönül, sınırı/kıyısı olmayan uçsuz bucaksız bir okyanustur. İçi inci ve mücevher doludur ancak bunlar gizlidir açığa çıkarılamaz.” diyerek yukarıdaki beyti hatırlatmaktadır:

Gönül bir bahr-ı ummândır ana hadd ü pâyân olmaz

Derûnu dürr ü cevherdir ki pinhândır ayân olmaz²⁸

İlâhî şöyledir:

²⁶Abdülmuttalip Azdemir, “Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'den Hatıralar”, (Yayımlanmamış notlar), 20 Ocak 2012. (Mehmet Ali Türkyılmaz'dan naklen.)(Mısralar Dîvân'da yoktur.)

²⁷Abdülmuttalip Azdemir, “Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'den Hatıralar”, (Yayımlanmamış notlar), 20 Ocak 2012.

²⁸Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Ankara 1997, c. I, s. 108; Es-Seyyid Osman Hulûsî-i Dârendevî, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, İstanbul 2006, s. 98.

*Çalkanır deryâ gibi dil bil ki deryâ andadır
Öyle bir deryâdır ol kim dürr-i yektâ andadır*

*Mü'minin mi'râcıdır kalbî huzûr ile namâz
Kıl huzûr ile namâzın sırr-ı "esrâ" andadır*

*Nokta-i vahdetde cem' et cümleten efkârını
Dildedir ol nokta kim âyât-ı kübrâ andadır*

*Tâc-ı "kerremnâ" ilâ tekrîm edilmiş şânını
Bir düşün ey bî-haber bil ki o ma'nâ andadır*

*Kudretin izhâr eder sun'-ı "ulü'l-ebâr" için
Çeşm-i im'ân ile seyr et kim temâşâ andadır*

*Dâmen-i dilden tutup bir fark olunmaz cem'e er
Ey Hulûsi "kâbe kavseyni ev ednâ" andadır²⁹*

Sonuç

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Sizin de şahit olduğunuz gibi bir şiirin hikâyesini bilmek o şiiri daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Âyetlerin nüzul sebeplerinin bilinmesi nasıl onların daha iyi anlaşılmasına vesile oluyor ise hikâyelerinin bilinmesi de şiirlerin daha iyi anlaşılmasına vesile olmaktadır.

Edebiyat tarihimiz bu tür bilgiler bakımından maalesef çok fakirdir. Şairlerin hangi sebeplerle şiirler yazdıkları kendileriyle ve çevrelerindeki üç beş kişiyle birlikte toprak olup gitmiştir. Oysa vefatının üzerinden henüz 22 yıl geçmiş olması sebebiyle Hulûsi Efendi'nin şiirlerinin doğuş hikâyeleri hâlâ hafızalardadır.

²⁹Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Ankara 1997, c. I, s. 91; Es-Seyyid Osman Hulûsî-i Darendeî, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, İstanbul 2006, s. 83-84.

Onların toprak olmasını beklemeden toplanması gerekir. Bununla birlikte Hulûsi Efendi'nin yakınında olanlar hatırlayacaktır ki onun en çok yakındığı hususlardan birisi şiirlerinin anlaşılmasındır. Bu sebeple onun şiirlerinin daha iyi anlaşılması için hikâyelerinin toplanması önem arz etmektedir. Başlattığımız bu çalışma inşallah ilerde kitap haline getirilerek herkesin istifadesine sunulacaktır. Bu sebeple elinde bilgisi olanların bizlerle paylaşmasını bekliyoruz.

OSMAN HULÛSİ EFENDİ'S POEMS WITH ITS STORIES

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı

PREFACE

Few poems' stories are known in Turkish literature. In fact all poems have a story. Poet sometimes writes the poem on what he hears, feels or lives. But unfortunately stories of poems are not recorded. Poem's stories enable us to understand it more easily and correctly.

Stories of almost all poems of Hulûsi Efendi is known. When inspiration came he was taking out his paper and the pencil that he always carried and wrote down. Then he was dictating it to people next to him. He was also explaining the purpose of poems. Because he liked to share. Inspiration was coming sometimes during daylight, sometimes at night. It depended. At night, he was not lighting a lamp hesitating to disturb people. He was writing in the dark. When he could not find a paper he was writing on the wall silently to keep inspiration. In the dark sometimes poems came on the top of other. When dictating a poem he was telling its story.

Hulûsi Efendi did not write stories of his poems; he did not collect them into a book. He told the stories to his companions who were writing down the poems. Most of them are alive today. We intended to collect the stories of Hulûsi Efendi's poems in order to make people understand them better. To do this, we scanned the books about him and gathered information from his family and companions. I thank especially Hamideddin Ateş Efendi and then Metin Gülseren, Resul Kesenceli, Abdülmuttalip Azdemir, Musa Tektaş and also other people here I am not able to cite.

We will recite here some of the stories we could find out.

Poems and Their Stories

1. "Beni bir nazarı" rhymed ode:

When Osman Hulûsi Efendi first met İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak of Sivas¹ he was 7. Their first meeting was like this:

İsmail Hakkı Efendi had some ikhwans² in Darende. So İhramcızâde İsmail Hakkı Efendi had come to Darende.³ When he honored Darende, he encountered Osman Hulûsi Efendi on the way. İsmail Hakkı Efendi asked him: "My son, do you know Hacı Mustafa Efendi's house?" He replied: "I know, my master." İsmail Hakkı Efendi asked: "Would you please lead us there?" He said: "Of course I do my master."

¹*İhramcızade İsmail Hakkı Toprak*: Hulûsi Efendi's guide from his early childhood. He was born in 1880 in Sivas. He was known as İhramcızade since his ancestors were authorized to change ihrams and protecting Ka'aba. His guide was Mustafa Hâkî Efendi. He is from Halidiyye branch of Nakshibandi order. As guide of Halidiyye order members for 44 years this great man passed away on 02. 08. 1969. He was buried at Sivas Great Mosque graveyard. He rewrote his guide Mustafa Tâkî Efendi of Sivas' 191 couplet "Yare Yadigar" as poem. For detailed information about İhramcızade's life and works: Lütfi Alıcı, *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yay. , Ankara 2001.

²*İhvan*: It is plural of Arabic Word 'ah' which means brother, friend, mate. In sufi culture it is a name for dervishes of the same branch for identifying themselves. Today it is commonly used in Anatolia notably in Nakshi culture. In sufizm ihvanlık (brotherhood-fellowship) is based on İslâmic brotherhood. Hulûsi Efendi often gave information about ihvanlık in his poems and halaqas: "Greatest virtue is to preserve ihvanlık. Even Our most primitive ihvan may have effect on a town. Our ihvan would not have dotage or heart disease. As long as ihvan knows his ihvanlık." "First step of order is "fena fi'l-ihvan (perishing in ihvan). İhvan cannot perish in ihvan. How can he perish in us?" "You have to act by knowledge of ihvan and reach maturity with its mood. " For detailed information: İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi*, 2. edition Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005, , s. 337-340.

³*Darende*: A town of Malatya. It is adjacent to Kuluncak on the north, Gürün on the northeast, Elbistan on the west, Akçadağ on the south and Hekimhan on the west. Its population is 9. 530 (center), 31. 153 (with rural areas). It was conquered by Muslims on the 8th century. It is annexed by Ottomans in 1517. It was first a town of Sivas sanjak and in 1934 it was a town of Malatya. It has many historical places like Somuncu Baba Mosque and social complex. It is a rich town of spiritual atmosphere www.malatya.gov.tr/darende 22. 08. 2012. ; www.darende.gov.tr 22. 08. 2012. ; www.darende.bel.tr 22. 08. 2012.

He was leading him from a shortcut among the gardens. İsmail Hakkı Efendi asked: "My son, what is this way like?" He replied: "My master. I am leading you from the way of lover." İsmail Hakkı Efendi asked, "My son Hulûsi. What does lover way mean?" He replied, "It is the shortest way going to beloved." This answer pleased İsmail Hakkı Efendi so much. He started to have a strong liking for Osman Hulûsi Efendi. Osman Hulûsi Efendi led them to the door.

İsmail Hakkı Efendi reached his pocket and said: "My son, let me give you some Money. He said: "My master. I don't accept Money, I want blessing (himmət): He said, "Take it. Himmət is inside this money." But he insisted not to take it. At the end he said: "Ok son. Himmət is with you. But take also the money." and he accepted. When they left İsmail Hakkı Efendi casted a glance to Osman Hulûsi Efendi. Osman Hulûsi Efendi eternized this glance with this poem:⁴

Cân alıcı gözlerinin aldı beni bir nazarı

Onmayıcı derd ü gama saldı beni bir nazarı

Gamze-i gaddâr okuna şive-i reftâr okuna

Hoş leb-i güftâr okuna çaldı beni bir nazarı

Dâğladı dâğlandı gönül zülfüne bağlandı gönül

Ansızın avlandı gönül buldu beni bir nazarı

Zülfünü boynuma takıp cânımı derdine yakıp

Kirpiğini süzdü bakıp deldi beni bir nazarı

Kâkül ü ebrûsu ile dide-i âhûsu ile

Gamze-i câdûsu ile dildi beni bir nazarı

⁴İsmail Palakoğlu, Gönüller Sultanı, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi, 2. baskı, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 100-101.

*Gönlümü meftûn-sıfat dîdemi Ceyhûn-sıfat
Hulûsi Mecnûn-sıfat kıldı beni bir nazarı⁵*

Osman Hulûsi Efendi who wrote these couplets became a follower of İsmail Hakkı Efendi there. İsmail Hakkı Efendi gave him 300 "lafza-yı Celâl".⁶

Osman Hulûsi Efendi told this story years after as:

"One day our pir (sage) İbrahimcizâde honored (came to) Darende. He sat in our garden. There was a big crowd. At one stage, our Master Pir commanded: 'When we came to Darende for the first time a child led us. We intended to give the child money. But he did not accept. He asked for himmet. And we gave himmet. He was Hulûsi. Now we are Hulûsi and Hulûsi is us.

My brothers. Know value of our Darende. If I were a handful water or a handful soil this honor would be enough for me.' This was lost visit of our Pir Master to Darende." He could not blink his tears.⁷

2. Story of last couplet of an ode

One day Hulûsi Efendi was traveling with Abdülmuttalip Azdemir.⁸ A cassette was playing of the car audio. His son Kemal Efendi was hymning in the cassette:

*Câna cân katdın efendim lutf u ihsân eyledin
Mürde olmuş gönlümü lutfunla şâdân eyledin*

⁵Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Yayına haz: M. Muhsin Kalkışım, Lütfi Alici ve Ahmet Yenikale, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yay. , Ankara 1997, c. I, s. 330; Es-Seyyid Osman Hulûsî-i Dârendevî, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Yayına haz: Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz, 3. baskı, Nasihat Yayınları, İstanbul 2006, s. 298.

⁶İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı*, s. 101.

⁷İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı*, s. 101-102.

⁸Abdülmuttalip Azdemir, was born in 1954 in Darende/Balaban. He was in the service of Osman Hulûsi Efendi for a long time and he recorded the poems and conveyed to other ihvan. He knows most of the hymns by heart. They went to Saudi Arabia for pilgrimage together a couple of times. He is engaging with trade in Ankara now. He collected his memoirs as rough copy and gave us on copy. He also shares his knowige with us when asked. I thank him very much for his contribution.

*Hayli demdir iştiyâkınla harâb olmuşdu dil
Sâye saldın servi kaddinle hırâmân eyledin*

*Kûşe-i hicrânda ser-gerdân u bî-kes gönlümü
Âfitâb-ı hüsn-i tâbânınla rahşân eyledin*

*Ey mürüvvet menbai tutdun elin üftâdenin
Hâtır-ı nâ-şâdımı lutfunla handân eyledin*

*Hasta-i nevmîd-i bî-dermâna kıldın iltifât
Ey tabîbim merhem-i vaslınla dermân eyledin*

Hulûsi Efendi commanded: "My Kemal does not hymn when we are together. But he hymened very well." When the hymn finished, Hulûsi Efendi took out paper and pencil from his pocket and wrote a makta (last) couplet for the hymn.

*Ey güzeller serveri açtın nikâb-ı hüsnünü
Bu Hulûsi kemteri lutfuna şâyân eyledin⁹*

So, pen name (mahlas) or makta couplet was written and this beautiful ode was finished. The hymn, which is liked very much with its sound, meaning and rhythm; has also a very successful makta couplet.

3. "Gel artık gel" rhymed poem

Hulûsi Efendi lost his mother and one day later his father during the typhoid outbreak of Darende in 1945. He was in a great pain. His elder brother Ahmet Nuri Efendi¹⁰ was the imam of Sivas

⁹Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Ankara 1997, c. I, s. 176; Es-Seyyid Osman Hulûsî-i Dârendevî, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, İstanbul 2006, s. 162.

¹⁰For detailed information about his life: Resûl Kesenceli, "Şeyh Hamid-i Veli Camii haziresinde medfun zatlar Es-Seyyid Ahmed Nuri Efendi", *Somuncu Baba*, yıl: 3, sy. 14, Ankara Eylül 1997, s. 22-25; Ahmet Akgündüz, Said Öztürk ve Yaşar Baş, *Darende Tarihi*, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 871-872; İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı*, s. 24-27.

province Kangal town Kalkım village. He invited his brother with a letter dated 3 February 1945. Ahmet Nuri Efendi knew nothing about what happened but in his dream he saw a crowd at their home in Darende. He had a presentment of the situation. He could not wait. He came to Darende. These are Osman Hulûsi Efendi's couplets in the letter he wrote to his elder brother:

*Ey yüce pâye gel artık gel
Dârü'l-belâya gel artık gel*

*Ata anamız göçtü bakâya
Bu mâcerâya gel artık gel*

*Beytü'l-belâmız bir hastahâne
Oldu vebâyâ gel artık gel*

*Derd ü belânın mahrûmu olma
Yüz tut recâyâ gel artık gel*

*Derd ü belâdır ikbâli dehrin
Ehl-i vefâyâ gel artık gel*

*Kes her ümîdi gayrı kapudan
Bâb-ı rızâyâ gel artık gel*

*Azm eyle sen de etme tevakkuf
Hoş Kerbelâ'ya gel artık gel*

*Gör ehl-i beytin hâli ne hâldır
Seyret nihâye gel artık gel*

*Gül çehre etfâli görsen ne oldu
Sorsan sabâyâ gel artık gel*

*Âl-i abâyız kim sîne açtık
Tîr-i gazâyâ gel artık gel*

*Ol abd-i makbûl kıl inkıyâdı
Hükm-i Hudâ'ya gel artık gel*

*Gel kardeşim gel yâr ol Hulûsi
Bî-kes gedâyâ gel artık gel¹¹*

In this poem of Hulûsi Efendi there is sorrow, sadness, grief but not outcry, revolt or 'collapse. "Gel" (come) appeals stem from being in need of his elder brother who he sees as beloved with a feeling of desolation. When Ahmet Nuri Efendi came to Darende he learned that his parents died. So his dream in Kalkım came true.

4. Please hug each other with love

One of the popular hymns of Hulûsi Efendi is "ne olur" (please) rhymed hymn. Its story is very meaningful. Bitter fruits from the discords sowed among Hulûsi Efendi and his Pirihramcızâde İsmail Hakkı Toprak drove a wedge between them. Hulûsi Efendi fell apart from his beloved for seven years. Seven years was a very long time on love path; to be with the beloved. He expressed the sorrow and grief of falling apart of the beloved for a long time with the couplets below:

*Dil-i şeydâ-yı muhabbetle sarırsak ne olur
İkilik birliğe birlikle karırsak ne olur*

*Yâra ermek şerefiyle bu tarîk-i aşkda
Cân u baş vermede yârânla yarırsak ne olur*

*Ser-i kûyu tavâf u sa'yla müyesser olmaz
Hak nasîb etse de bir lahza kavuşsak ne olur*

¹¹ Es-Seyyid Osman Hulûsî-i Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Yayına haz: Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz, 2. baskı, Nasihat Yayınları, İstanbul 2006, s. 149-150.

*Dediler yâr Hulûsi yine küsmüş yârın
Bir mürüvvetle nazar kılsa barışsak ne olur¹²*

Hulûsi Efendi told the story of this hymn to his listeners: “My Son! One day we were sitting in Devlethane.¹³ Somebody came from Elbistan¹⁴ and said: ‘Hulûsi Efendi you are popular in Elbistan. I am running for mayor office. Is it possible to go to Elbistan together for election campaign? Please tell them to vote for me.’ I said: ‘My son. Our country is governed by democracy. People vote with their own will. I cannot say them to vote for a particular candidate. In addition, we have nothing to do with politics. ‘He should be offended with our words and he used expressions against us.

He even said: ‘Hulûsi Efendi asks people to make rabita (recalling) for himself.’ These words reached even until Sivas to our Pir Master. After this incident we did not see each other with Sheikh Pir Master for seven years. Discord experts created a rift between us. We thought that our Sheikh Pir Master already knew the truth implicitly and did not talk about it. But it was our fault. It was necessary to state it explicitly.”¹⁵ So he wrote that hymn. In his hymn Hulûsi Efendi wishes people reached oneness from dichotomy and

¹² Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Ankara 1997, c. I, s. 92; Es-Seyyid Osman Hulûsî-i Darendevî, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, İstanbul 2006, s. 85.

¹³ *Devlethane*, is house of guide in Nakshi culture.

¹⁴ *Elbistan*, Elbistan is the largest town of Kahramanmaraş province. It is on the intersection point of Akdeniz, Central Anatolia and Eastern Anatolia regions. Population of the town is about 90. 000 (center) and 135. 386 (with rural areas) (according to TÜİK census). Town is located in Eastern Anatolia Region’s Upper Euphrates Sub-Region. Its area is 2547 km². Elbistan is adjacent to Darende ve Gürün to the north; Nurhak and Ekinözü to the south, Malatya, Doğanşehir and Akçadağ to the east, Afşin and Göksun to the west. Elbistan is an ancient historical city. It was the capital of Dulkadiroğlu Beylik which was the last beylik annexed by Ottomans. Its capital was carried to Maraş in 1507 when Elbistan was ruined at war. <http://www.elbistan.bel.tr/kentimiz.html> 22. 08. 2012.

¹⁵ Abdülmuttalip Azdemir, “Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi’den Hatıralar”, (Yayımlanmamış notlar), 20 Ocak 2012.

struggle for reaching beloved. He also wishes his beloved that had repined gave him a glance with generosity and reunited again.

5. Military memoir of Maraş

Osman Hulûsi Efendi started his military service on 04. 10. 1940. He was a conscript in Diyarbakır and then he was deployed to Kahramanmaraş. He completed his 3-year military service there. He has numerous memoirs from this period of his life as any Turkish young man has.¹⁶ He talks about one of his military memoirs:

“We were deployed to Maraş from Diyarbakır. We also had a large entourage there. One day we were allowed to go downtown. My friend said: ‘Hulûsi Efendi! I obtained tea and a samovar. Let’s go to backyard of The Great Mosque and sit there.’ I said: ‘Maybe somebody would reprimand us.’ But my friend insisted so much that I could not hurt the feelings of him. We went to backyard of the mosque. There were olive trees and some other trees in the green backyard. My friend started to fire up samovar. I was performing ablution from the fountain. A little later muezzin of the mosque called Güllü Hafız came us grumbling. He started to insult us. I said my friend to pack up the things.

I was upset. I wrote a hymn at that moment. First I wrote onto the fountain. Then I made a copy onto a paper and gave it to my friend. I said him: ‘Give this to imam and come back without a backward glance.’ He gave it to imam and came back.

We left the mosque. When Imam Hafız Ali Efendi read the hymn he scolded muezzin: ‘What have you done? Writer of this hymn is an important person. Go and apologize or your fate will not be good.’ He ran behind us and called us ‘Mr. Soldier, Mr Soldier.’ But we did not look back. We wrote this hymn there:

¹⁶For detailed information of his military service and military memoirs. İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı*, s. 37-41.

*Bi-çâre hâfız gönlümüz
Ayîne-i Rahmân bizim
Bilsen serâpâ sinemiz
Hep menşed-i Kur'ân bizim*

Hulûsi Efendi responds to hafiz who insulted him as: "You inattentive hafiz. Our heart is the mirror of The Compassionate. Our heart is the place where Quran is demanded entirely. As if you knew this." He warns the hafiz with this expression in a meaningful way. As it is known hafiz is the one who memorizes Quran.

They have a respectable place in the society and they are expected to act with the principals of Quran.

They expected to know that human heart is the mirror for God's appear and do not break any hearts. This hafiz broke Hulûsi Efendi's heart that beating with demand of Quran, so he is inattentive.

The hymn in full:

*Bî-çâre hâfız gönlümüz
Ayîne-i Rahmân bizim
Bilsen serâpâ sînemiz
Hep menşed-i Kur'ân bizim*

*Derdine cân hasr etmişiz
Dil mülkünü Mısr etmişiz
Ya'kûb-ı Ken'ân'ız bugün
Ol Yûsuf-ı Ken'ân bizim*

*Zerk u riyâdan geçmişiz
Tevhîd-i sırfı seçmişiz
Aşk bâdesinden içmişiz
Ol sâkî-i devrân bizim*

*Hulûsi cân terk etmişiz
 Îd-i visâle yetmişiz
 Başımızı top etmişiz
 Çevgân ile meydân bizim¹⁷*

6. The way you choose goes to Galata

It is known that Hulûsi Efendi could write couplets spontaneously. He wrote couplets with the help ideas and feelings from any event. Sometimes if he could not find paper and pencil, he wrote on the wall. After copying it on the paper he cleaned the wall. He also dictated people next to him. So he has many poems as staves or verses. These short poems will be more meaningful if we know their stories. Here is the story of a couplet:

One day Hulûsi Efendi said to Abdülmuttalip Azdemir: "My son! One day Hüssük of Gürün came with a business card in his hand. He said: 'Uncle Hüsnü gave me this card and said (If you go to such and such people, they will help you) I went to Emin Aga of Ayvalı. He gave me a weak animal. It was sick and died on the road. Then I went to Hacı Hasan Akyol Aga. He read the card and said: (Brother. We also have necessities of our own.) So I came to you.' I called my nephew İbrahim Efendi and said. 'My son, sell the goats in the market and give its Money to Uncle Hüssük.' He sold the goats which were beneficial for our children's daily bread. He gave 20 liras and also 2, 5 liras from his own pocket for his ticket. Thus, we gave the entire thing we had. We also wrote a couplet for Emin Aga of Ayvalı."¹⁸

*Niyyetin Ka'be'dir ammâ gittiğin yol Galata
 Hakk için ettiğin ihsân yâreli bir alata¹⁹*

¹⁷Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Ankara 1997, c. I, s. 237; Es-Seyyid Osman Hulûsî-i Dârendevî, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, İstanbul 2006, s. 215-216.

¹⁸Abdülmuttalip Azdemir, "Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'den Hatıralar", (notes that were not published), 20 January 2012.

¹⁹Es-Seyyid Osman Hulûsî-i Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. 256.

In that couplet Hulûsi Efendi condemns Emin Aga of Ayvalı with harsh but literal words. Because he gave an ailing animal for charity. He says:

“You intend to go to Ka’ba but this way goes to Galata (wrong way). In our literature, Galata is a place that Christians went out for spree and adultery.

Muslims also went there for the same purpose. Hulûsi Efendi emphasizes that Emin Aga of Ayvalı chooses the wrong way instead of God’s way. Second verse says ‘What you bestowed for God’s sake is an ailing animal.’ It was a weak animal that cannot be herded.

7. Reminding

An ihvan nicknamed Uzun Hacı (Long Pilgrim) (Indeed he was a short man), promised other ihvans oil and honey. He did not keep his promise although many days had passed.

When they reminded his promise he was making up excuses. When Hulûsi Efendi was informed about this he wrote those verses:²⁰

*Uzun Hacı sözün bitirirse ger
Sözünü yerine getirirse ger
İnsaf edip yarın getirirse ger
Balını yağına katanlardanız²¹*

8. Accepting anything from The Beloved

Hulûsi Efendi often conversed with ihvan. One day during the conversation, somebody wrote on a paper that he had spiritual and physical nuisance and gave Hulûsi Efendi:

“Himmat eyle kurtar bizi bu dardan”

Hulûsi Efendi read it and wrote down:

²⁰Abdülmuttalip Azdemir, “Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi’den Hatıralar”, (unpublished notes), 20 January 2012.

²¹Bu manzume Divan’da ve Mektûbât’ta yok.

“*Razıyız ne gelirse yardım*” (We accept anything from The Beloved) and returned the paper.²²

Hulûsi Efendi knew how to say succinct and spontaneous words. He advised submission for this person when answering in a literal way.

9. Pillow of Dervish

Hulûsi Efendi and ihvan usually went to sahra²³ during summers and converse. One day he was in sahra in Gökpınar.²⁴ He was sitting and leaning back to a stone. Mehmet Ali Türkyılmaz intended to give his jacket for his back. Hulûsi Efendi said: “My son. I don’t want it.” dedi. Then he started to write something and read immediately after he finished. First couplet of his hymn is:

*Dervişin yastığı katı taş gerek
Yediği eleksiz arpa aş gerek*²⁵ →

(Pillow of the dervishes should be solid like stone. His food should be wholemeal barley)

10. Heart sloshes like sea

Hulûsi Efendi went to Zonguldak with his ihvan. His companions lit a fire for samovar at the seaside. They drank tea and asked questions. Then they got on a caïque and put out to sea.

²²Abdülmuttalip Azdemir, “Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi’den Hatıralar”, (unpublished notes), 20 January 2012.

²³*Sahra* is outdoor meeting places with ihvan during summers. These conversations are called sahra conversations. Osman Hulûsi Efendi who said “Our paths is conversation path”, organized sahra conversations during summers to enable high participations, introduce ihvan to each other and establish warm relations between them. Sahras were chose from beautiful and quite rural areas. They were eating meals, drinking tea and hymning there.

²⁴*Gökpınar* is a lake in Gürün, Sivas. The lake and its surroundings are called Gökpınar. Gürün is adjacent to Darende and Kuluncak to the east, Elbistan and Afşin to the south, Pınarbaşı and Sarız to the west, Kangal to the north. Its population is 9. 680 (center) 21. 573 (with rural areas) www. gurun. bel. tr

²⁵Abdülmuttalip Azdemir, “Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi’den Hatıralar”, (unpublished notes), 20 January 2012. (from Mehmet Ali Türkyılmaz.)(verses are not in the Dîân)

Karadeniz was getting ready for it some of the peevish days. Waves were rising gradually. He wrote the hymn below with the help of inspiration from sea and waves:²⁶

*Çalkanır deryâ gibi dil bilki deryâ andadır
Öyle bir deryâdır ol kim dürr-i yekta andadır*

“Heart sloshes like sea. Know that this sea is inside the heart. This heart also has a unique pearl.”

Hulûsi Efendi likened the heart to sea. Hence in our literature, the heart is likened the high sea. It is also valuable because of its most precious pearls. Human heart is like the high sea with its scope, depth, infinity and disposition.

Hulûsi Efendi often used heart pattern:

*Gönül bir bahr-ı ummândır ana hadd ü pâyan olmaz
Derûnu dürr ü cevherdir ki pinhândır ayân olmaz²⁷*

(The heart is a high sea. It is full of pearl and jewels. But they are hidden, they don't come to light.)

Here is the hymn:

*Çalkanır deryâ gibi dil bil ki deryâ andadır
Öyle bir deryâdır ol kim dürr-i yektâ andadır*

*Mü'minin mi'râcıdır kalbî huzûr ile namâz
Kıl huzûr ile namâzın sırr-ı “esrâ” andadır*

*Nokta-i vahdetde cem' et cümleten efkârını
Dildedir ol nokta kim âyât-ı kübrâ andadır*

²⁶Abdülmuttalip Azdemir, “Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'den Hatıralar”, (unpublished notes), 20 January 2012.

²⁷Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Ankara 1997, c. I, s. 108; Es-Seyyid Osman Hulûsî-i Dârendevî, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, İstanbul 2006, s. 98.

*Tâc-ı "kerremnâ" ile tekrîm edilmiş şânını
Bir düşün ey bî-haber bil ki o ma'nâ andadır*

*Kudretin izhâr eder sun'-ı "ulü'l-ebâr" için
Çeşm-i im'ân ile seyr et kim temâşâ andadır*

*Dâmen-i dilden tutup bir fark olunmaz cem'e er
Ey Hulûsi "kâbe kavseyni ev ednâ" andadır²⁸*

Conclusion

As you see, to know the story of a poem will help us to comprehend it better like knowing purpose of a verse of Quran. Our history of literature unfortunately is very weak in terms of this. Stories of poems had gone to graves with poets and a handful companions. But stories of Hulûsi Efendi's poems are still in the memories since he passed away 22 years ago. We have to collect them before they go to graves. Besides, his companions know that Hulûsi Efendi was frequently complaining that his poems neither were nor understood by people. To understand his poems better, it is important to collect their stories. If God lets we will collect this work into a book for benefit of the people. We are awaiting people who know the stories to share it with us.

²⁸ Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Ankara 1997, c. I, s. 91; Es-Seyyid Osman Hulûsî-i Dârendevî, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, İstanbul 2006, s. 83-84.

129037

ES-SEYYID OSMAN HULÛSİ EFENDİ (K.S.)'NİN DÎVÂN-I HULÛSİ-I DÂRENDEVÎ ADLI ESERİNDE SUFİLİK KAVRAMI

Şeyh Ruzvan MUHAMMED

Solas Vakfı Kurucu Ortağı & Müfredat Eğitim Müdürü/İngiltere

Anahtar Kelimeler: Teosofi, tasavvuf, Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî, Somuncu Baba, Seyyid Osman Hulûsi (k.s.), epistemik, manevî tipoloji, ahlâkî gerçekçilik, kalp, nefis, hizmet, Osmanlı, Şeyhü'l İslâm.

Kişi Sevgiliye her istediğinde kavuşamaz

Bülbül sadece dertli dertli inleyerek gül bahçesine ulaşamaz

Sevgiliye tutkun olanların derdine boyandım

Sınanmadan Sevgiliye varılmaz imiş¹

20. yy Türkiye'sinde Manevî Yenilenme

Osmanlı sonrası dönemin değişen dinsel tipolojisi bu alandaki akademisyenlerden yoğun ilgi gören bir konudur. Dinî silsilenin sosyo-politik yansıması zengin bir toplumsal ve bireysel fedakârlık ortamında en sakin dindarlıkla kendini göstermektedir. Modern Türkiye'nin kuruluşundan bu yana dinî manzaranın değişimi hem iç hem dış faktörlerden etkilenmiştir. Türkiye'nin jeopolitik konumu ülkeyi Birinci Dünya Savaşı'ndan etkilenmeye mecbur etmiştir, bunun ardından hem kamuda hem özel çevrelerdeki iç değerlendirme sonunda toplumun her kesimi için geçerli olan sürekli bir değişim yaşanacağı sonucuna varılmıştır.

Bu değişim ortamında, İslâm geleneğinin manevî emanetçileri/tasavvuf, manevî kardeşlik anlayışını daha geniş kitleler arasından yaşanmasını temin etmiş, manevî geleneğin devamını

¹Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî. s.347. (49). (Ç. N. metnin aslı bulunamadığından ikinci dilden tercümesi yapılmıştır.)

sağlama gibi zorlu bir görevi üstlenmiştir.² Bu bağlamda, edebiyat ve sosyal hizmetin rolünün modern Türkiye'de manevî geleneğin kalıcı bir şekilde yerleşmesinde etkili olduğunu göstermiştir.

Seyyid Osman Hulûsi Efendi (k.s.) modern Türkiye'de dinselliğin yenilenmesi bağlamında kendini göstermektedir. Arkasında hem edebî anlamda hem hayır işleri anlamında- muazzam bir miras bırakmıştır. En önemlisi de hemşerilerinin manevî ve sürekli ihtiyaçlarına çare olmayı başarmıştır.

Seyyid Osman Hulûsi Efendi (k.s.)'nin Manevî Mirası

"Gönüller Sultanı" olarak bilinen Seyyid Osman Hulûsi Efendi (k.s.) yirminci yüzyıl Türkiye'sinin karmaşasında öne çıkan en sağlam manevî kişilerden biridir. Türkiye'de "Somuncu Baba" (bu lakap ona şehrin fakirlerine yiyecek ve ekmek dağıttığı için Bursa halkı tarafından takılmıştır.) olarak bilinen 14. yy'ın büyük piri Şeyh Hamideddin Efendi (k.s.)'nin torunudur. Manevî halini ve zekâsını insanlardan saklamış ve fırıncı olarak çalışmıştır.

Tarihî kaynaklara göre Sultan Bayazid 1400 yılında Bursa'da Ulu Cami'yi yaptırmış, ilim ve takvası sebebi ile açılış Cuma namazını kıldırarak üzere Şeyh Hamideddin (k.s.)'i seçmiştir. Talebeleri arasında Şeyhü'l İslâm Molla Fenarî (k.s.) ve birlikte Şam'a gittiği Şeyh Bayram Velî (k.s.) de yer almaktadır.

Pek çok yer dolaştıktan sonra, Somuncu Baba hacca gitmiş, ardından Darende'ye dönmüş ve vefatına kadar da uzlet hayatı yaşamıştır, 1412'de aynı yere defnedilmiştir.³

Mirası ise manevî ilerlemenin bir yolu olarak benliğinden geçip diğer insanlara hizmet prensibini bırakmasıdır. Bu prensip onun yolunun esası olmuştur, halefi Seyyid Osman Hulûsi Efendi (k.s.) tarafından yaşatılmıştır. Bu yazının sonunda yer alan şiirinde kendini

²Örn bakınız Mardin, Serif, Religion and Social change in Modern Turkey, Suny, NewYork, (1989)

³Al-Shaykh al-Da'i al-Turki Uthman Khulisi al-Darindewi, pg 13-18

bilme temasının güzel ahlâk ve hizmet yolu izlenerek gerçekleştirildiğini çok açık olarak görebiliriz.

Osman Hulûsi Efendi (k.s.) 1990 senesinde vefat ettiğinde Osmanlı sonrası Türkiye'sinin en büyük rehberi olarak tanınıyordu. 400'den fazla kaside, rubailer, beyitlerden oluşan; hakiki Sevgili'ye olan hasret, seyr-i süluk yolundaki engeller, kalbin tabiatı ve yüksek manevî hallere erişmek için öğütlerden oluşan Dîvân'ı modern çağ Türkiye'sinde yazılmış, Yunus Emre (1240-1321) ve Şeyh Galip (1757-1799) gibi Osmanlı klasik tasavvuf şairlerini hatırlatan en zengin tasavvuf şiiri kabul edilmektedir.

Manevî şairin rolü akademik sınıfın dışında kalmaktan ibaret değildir. Son yapılan çalışmalardan birinde belirtildiği gibi, Osmanlı tarihinde Şeyhü'l-islâmlik görevine gelen yirmiden fazla isim aynı zamanda manevî temaları işleyen şairlerdi.

Üçüncü Şeyhü'l-islâm olan Molla Hüsrev Muhammed Efendi (k.s.)(1480/855), Fatih Sultan Mehmet tarafından "Zamanın Ebu Hanife'si" olarak adlandırılıyordu, aynı zamanda geniş bir çevre tarafından başarılı bir şair olarak kabul ediliyordu.⁴

Maneviyatın Gayesi

Hulûsi Efendi (k.s.)'nin çoğu şiirleri teosofinin kalıcı meseleleri ve seyr-i sülukun gayesini anlamamanın gerekli olduğu Allah'la doğrudan bağ kurmayı isteyen manevî ilerlemeyi işlerdi. Faslı mürşit İbn Ajiba'ya göre taraflı bir alan olarak seyr-i süluk şu ikisi ile alakalıdır: İlim ve Ledun İlmî. Bu ikisinin yanı sıra insan fitratını anlama da vardır. Önceleri, özellikle gaybî bilgilerin öğrenilmesi ile ilişkilendirilmekteydi, ancak daha sonra kendini bilme ve insan ruhunun özü ile ilişkilendirilmiştir. Kendini bilme Rabbini bilme ile alakalı olduğundan dolayı tüm bu ifadeler çelişkili sayılmaz.

⁴Shaykhullislâm Shairler, Ali Fuat Bilkan ve Yusuf Chetindag, Hece Yayanlar, 2006

"Bu bilim ya açık kanıtlar yoluyla ya da şahit olma ve doğrudan anlama yollarıyla bireyin Allah'ı tanıma yeteneğini ele aldığından konusu doğrudan Allah'ın kendisidir. Açık kanıtlar hâlâ O'nu arayanlar, şahit olma ve doğrudan anlama ise O'nu bulanlar içindir. Bu bilimin konusunun nefis, kalp ve ruh olduğu da söylenir, çünkü bu bilim nefis, kalp ve ruhu arındırmak ve temizlemekle ilgilenir. Bu da başta dediğimiz, kendini bilen nefisini bilir, tanımını ile yakından alakalıdır."⁵

Tasavvuf ve Kendini Bilme

Seyyid Osman Hulûsi Efendi, Nakşibendî dervişleri silsilesinden gelen kökleri ile güçlü bir manevî geleneğe sahiptir ve bundan dolayı da şiirleri daima manevî mana arama temasını işlemektedir. Şiirinde bu temayı işlediğini görüyoruz, bu sayede de onun seyr-i süluku kavramsallaştırması hakkında fikir sahibi oluyoruz.

İslâmî teosofideki en kalıcı olgusal meselelerden birini, yani insan idrakinin yapısını inceleme konusunu ele alış biçiminde de bu görülmektedir. Gayb âlemi ile bağımız olduğunu nasıl anlıyoruz ve aklımız bize bu konuda nasıl yardım ediyor ya da bu sorunun cevabı manevî bir şuurun varlığı mı?

Arapçada insanı insan yapan itici sebeplerin arkasında bir dizi koşullar vardır ve bunlar Osman Hulûsi Efendi (k.s.)'nin Dîvân'ında şahsının İslâmî akıl geleneğindeki uzmanlığını gösterecek şekilde kapsamlı olarak kullanılmaktadır.

Her bir koşulun özel bir manası ve çağrışımı vardır, bundan dolayı da her biri özgündür. Bunlar kalp, akıl, ruh ve nefistir.

Mürşitlerin seyr-i süluku bu dördünü hem birlikte hem de ayrı ayrı bilmektir, bu Sevgili'ye giden yolda nefis terbiyesi için lüzumludur.

⁵Ibn 'Ajiba, Iqadh al-Himam, pg 6

Nefs terbiye edilip ne olduğunu anladığı vakit hakiki muhabbet çiçeği gönüllerde açar.

Bu halden hale geçişlere Hulûsi Efendi (k.s.) tarafından Dîvân'ında değinilmiştir:

*Sevgili yüzünden bî-akılım dostlar
Kalbim, ruhum muhabbete giriftar
Sevgilinin yolunda can verir oldum
Sevgili uğruna pınarlar gibi çağlar oldum⁶*

Hulûsi Efendi (k.s.), kendinden önceki büyük tasavvuf şairleri gibi, gaybî sırları anlayabilsin diye dinleyicisini faydasızca mantık arama derdinden uzaklaşmaya yöneltir. Sadece kalp ve nefis kalbin aklî melekesinin inkâr ettiği manevî sezgileri kavrayabilir.

Tasavvufun Hakikat Sınıflandırmasına Yeniden Değınme

İnsan hayatında, insanın ne olduğunu ve Yaratıcı ile olan bağı bilmekten daha mühim bir merak konusu yoktur. Tasavvuf olarak adlandırılan bu bilgi alanı insanın tabiatını ve manevî şifa ve hastalıklarını inceler, bu sayede kişi ihsan makamına erişebilir (Rabbin'e olan ibadet ve sadakatinde mükemmellik). Bu da Sevgili'ye duyulan hakiki muhabbete bağlı olan şeriat kanunlarına itaatle mümkündür. Hakikat yolundaki bu düzenli ilerleme tasavvuf şairlerince "sevgiliyi arama" olarak adlandırılır, bu arayıştan arayan memnundur(safa içindedir). Hulûsi Efendi (k.s.) rubailerinden birinde:

*Sevgiliyi ara, araya kimseleri alma,
Kalp olmadan doğru yol bulunmaz
Bunun içinse Hakikatin Sevgili olacak
Ruh söz dinlemezken sefaya asla erilmez⁷*

⁶Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî. s.345. (36). (Ç.N. metnin aslı bulunamadığından ikinci dilden tercüme edilmiştir.)

⁷Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî. s.349 (56). (Ç.N. metnin aslı bulunamadığından ikinci dilden tercüme edilmiştir.)

Hıristiyan teolojisi muhabbet Allah'a ait sonsuz nitelikteki bir sıfat olarak görüyorken, klasik Müslümanların (Sünnîler) muhabbeti Allah'ın üstünlüğünü koruyan bir bağlamda Allah'ın bir sıfatı olarak kabul etmesi ilginçtir.

Allah yedi subuti sıfat ile tanımlanır: İlim, Kudret, İrade, Hayat, Semi, Basar ve Kelam. Bu bağlamda muhabbet Allah'ın iradesinin göstergesi olarak kabul edilmektedir, bunun açıkça ifadesi de şeriatta mevcuttur. Ortodoks Sünnî din bilimciler belli bir sebepten ötürü bu şekilde düşünmektedir. El-Eş'ari, Allah'ın rahmet, rıza ve muhabbeti Allah'ın Tekvîn sıfatının içinde yer alır.⁸

Bu noktada hakiki muhabbetin izhar yolları şeriata uygunlukla mümkündür ve hakiki muhabbet Allah'ın kanunlarına sadakatle gerçekleşir.⁹ Hulûsi Efendi (k.s.)'nin müridini çağırdığı hakikat arayışı, şeriatta yer alan seyr-i sülukla vücut bulmaktadır.

Bu kapsama sünnet ahlâkında ve günlük dinî yaşantının edeplerinde de yer alan yüksek ahlâkî kurallar da girer. Manevî meyveleri olan Sevgili'ye sadakat hakiki muhabbettir. Hakiki manevî ilerleme için kişi tüm bunları gizli yaşamalıdır. İbn Atâullah İskenderî (k.s.)'nin dediği gibi:

"Varlığını bilinmezlik toprağına göm. Çünkü gömülmeyen şey bitmez. Bitse de netice itibariyle tam olmaz."

"Gömmek" örtmek ve saklamak içindir. "Bilinmezlik" halktan ayrılmaktır. "Varlık tohumu" kulun ledün ilminden devşireceği ilim, ecir ve irfan için kullanılan metafordur.

Bir diğer ifade ile "Nefis öldüğünde ruh hayat bulur." (İbn Ajibah, El-Muhkem Fi Şerh'il Hikem, İbn Alaullah el-İskenderi)

⁸Kazemi, Reza-shah, (2010), 'God "The Loving", in A Common Word: Muslims and Christians on Loving God and Neighbor, Ed. by M, Volf., & G, B, Mohammed. Syf 88-109, syf 92. (Ç.N. metnin aslı bulunamadığından ikinci dilden tercüme edilmiştir.)

⁹Bakınız Cumming, J., 2010, Understanding the Meaning of Love', in 'A Common Word: Muslims and Christians on Loving God and Neighbor', Ed by M, Volf., & G, B, Mohammed. Pg147-149. (Ç.N. metnin aslı bulunamadığından ikinci dilden tercüme edilmiştir.)

Sadakat ve Hikmet

Sevgilisinin halini sordu

Allah aşkına ne bir eksik ne bir fazla olmadan deyin bana, dedi

Dedim ki, 'Susuzluktan ölecek olsa bile,

'Dur! Suya yaklaşma!' diyecek olsan, yaklaşmazdı¹⁰

Sevgili'ye olan daimi sadakat metaforu tasavvuf şiirinin değişmez ana motifidir.

Gerçek muhabbet, Sevgili'nin görünüşte en önemsiz olan isteklerinin bile yerine getirilmesini gerektirir. Dert ve sıkıntı zamanlarında Sevgili'nin memnuniyeti için tam sadakat çoğu seyr-i sülûkta Sevgili'de fena bulmanın son şeklidir.

Hulûsi Efendi (k.s.)'nin müritlerine olan nasihatinin özünde manevî ilerleme ve yükselmenin vesilesi olarak hizmet yolunda olmak vardır. Büyük büyükbabası Efendimiz (s.a.v.)'in de dediği gibi, "*Halka hizmet eden onun efendisi olur.*" İnsanlığa sürekli hizmet etme gayreti Allah'a hizmet etme onuruna (ubudiyet) eriştirir. Bu da kişinin önüne çıkan sınavlara direnmesi ve sabretmesini gerektirir.

Hulûsi Efendi (k.s.)'ye göre seyr-i sülûk kavramı budur. Eğer hizmette kusur edilmez ise kişi dertlere sabır makamından şükür makamına yükselebilir. Şeyh Abdul Kadir-i Geylanî (k.s.), "Dertlerden manevî haz almak ariflerin halidir. Ama öncelikte O'nun rızasını isteyenler haricindekilere bu nasip olmaz." buyurmaktadır.¹¹

Bu sürecin neticesi ile yaratılmışların hepsinin gözünde kıymetli olunur. Hulûsi Efendi (k.s.) şiirini tamamlarken, hizmet temasının kullanımına ve güzel ahlâkın ontolojik bağlamda varlığın ve yokluğun anlamını aramaktan öteye geçerek ahlâkî gerçeklik sorusuna ulaşır ve der ki:

¹⁰Ibn Juzay, *Kitab at-Tashil fî Uhum at-Tanzil*, VI [2], syf 98

¹¹Al-Nahlawi, *Hadhr wal-Ibaha*, p149

*Kişi Sevgiliye her istediğinde kavuşamaz
Bülbül sadece dertli dertli inleyerek gül bahçesine ulaşamaz
Sevgiliye tutkun olanların derdine boyandım
Sinanmadan Sevgiliye varılmaz imiş¹²*

"Dîvân şiiri müridi yüksek ahlâk ve manevî hizmete yöneltmektedir. Hulûsi (k.s.)'ye göre hizmet ederek ya da insana sürekli hizmetle kişi manevî derecelere yükselir, netice olarak hizmet seyr-i sülukunun ayrılmaz bir parçası haline gelir. Dîvân'ında, Hulûsi Efendi (k.s.)'nin hizmeti nasıl teşvik ettiğini görüyoruz.

İslâm âleminin meşhur mürşitleri Muhammedî (s.a.v) geleneği uygulamışlardır: *"Merhamet edene Allah da merhamet eder, siz yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin."* Allah'ın rızası hizmet yoluyla kazanılır, bu olmadan ibadetler de netice vermez.

Hulûsi, Efendi (k.s.)'nin kendisi de hizmet ederdi, 1986'da okul, cami, hastane ve diğer hayır hasenât işleri için dinî bir bağış vakfı kurdu. Elinden geldiği kadar muhtaçlara yardım etti. Eserleri bize diğer bir ünlü tasavvuf şairini, Moğol çağında yaşamış olan, Punjabi (Persçe-Arapça karışımı) dilinde yazan Sultan Bahu (k.s.)'yu hatırlattı. O da, seyr-i sülukta ilerlemenin yapılan kötülöklere sabretmekle mümkün olduğu temasını sık sık kullanmıştır.

Eğer yaşarken ölüm sanatını öğrenmeyi istiyorsanız, tasavvufa gidin ve orada kalın.

Size bir kişi kir bulaştırırsa, ona kınamadan yaklaş.

Size karşı sert davranmasına izin verin ve alçak gönüllöklle kabul edin.

¹²Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî. s.347.(49)

Allah aşkına şikâyetlere, eleştirilere, suçlamaya, katlanınız, iftiraya sabırla yaklaş. Bahu yaşam dizinlerimiz tüm bu imkânların elindedir; Hakk'ın isteklerine göre yaşamamıza izin ver.¹³

*Âlemi sen kendinin kölesi kulu sanma
Sen Hakk için âlemin kölesi ol kulu ol*

*Nefsin hevâsı ile mağrûr olup aldanma
Yüzüne bassın kadem her ayağın yolu ol*

*Garazsız hem ivazsız hizmet et her cânlıya
Kimsesizin düşkünün ayağı ol eli ol*

*Allah için herkese hürmet et de sev sevil
Her göze diken olma sünbülü ol gülü ol*

*İncitme sen kimseyi kimseye incinme hem
Güler yüzlü tatlı dil her ağzın balı ol*

*Güneş gibi şefkatli yer gibi tevâzulu
Su gibi sehâvetli merhametle dolu ol*

*Gökçek gerek dervişin sanı yoksula baya
Suçluların suçundan geçip hoş görülü ol*

*Varlığından boşal kim yokluğa erişesin
Sözünü söyle gerçek Hulûsi'nin dili ol¹⁴*

¹³Sultan Bahu'nun Sufizm Şiiri

¹⁴Es-Seyyid Osman Hulûsi, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* (Hazırlayanlar: M. Muhsin Kalkışım/Lütfi Alıcı/Ahmet Yenikale), Ankara 1997, c. I, s. 194) (Ç.N. metnin aslı bulunamadığından ikinci dilden tercüme edilmiştir.)

THE CONCEPTUAL TAPESTRY OF THE SPIRITUAL PATH IN THE POETRY OF EL-SEYYID OSMAN HULÛSÎ

Shaykh Ruzwan MOHAMMED

*Co-founder of the Solas Foundation & Educational Director of
isyllabus/İngiltere*

Key words: Theosophy; tassawwuf; Dîvâni i-Hulûsi-i Darendevidi; Sumuncu Bâbâ; El-Şeyyid Osman Hulûsi; epistemic; spiritual typology; moral realism; Qalb; Nafs; Aql; Ruh; Khidmah; Ottoman; Shaykh al-İslâm

“One cannot simply attain the faithful (al-wafi) beloved at each and every moment

The Bulbul does not reach the walled garden just by crying in soulful lament for it

I have struggled through the difficulties that those that desire the Beloved are afflicted with

The Beloved is not attained without passing through striving and tests¹

Spiritual renewal in 20th century Turkey

The changing typology of religiosity in the post-Ottoman period is one that has received detailed attention by academics engaged in the area. Socio-political manifestation of the religious order merge with the quietist pietism in a rich canvas of public and private devotion. The transformation of the religious landscape since

¹ Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevidî s. 347, (49).

the foundation of modern Turkey has been the informed by both internal and external factors. The geopolitical realities the Turkish nation found itself forced to face after World War One and the subsequent soul-searching in both private and civic mores meant that the only certainty for all facets of society was that of constant change.

In this environment of change, the traditional custodians of the spiritual tradition of Islâm, or tassawwuf, faced a daunting task of both preserving the vitality of the spiritual tradition as well as safeguarding the role that spiritual fraternities continued to play in the wider civic sphere.² In this context, the role of literature and wider social service would prove to be instrumental in establishing the perpetual relevance of the spiritual tradition in modern-day Turkey.

El-Sayyid Osman Hulûsi Effendi stands out in the context of this renewal of religiosity in modern day Turkey and he left behind a formidable legacy, be it literary or charitable. Most importantly he managed to retain a relevance to the spiritual and temporal needs of his compatriots.

The spiritual inheritance el-Sayyid Osman Hulûsi Effendi

Known as 'The Sultan of Heart', el-Sayyid Osman Hulûsi Effendi was one of the most enduring religious figures to emerge out of the turmoil of twentieth century Turkey. He was a descendant of the great 14th century sage Shaykh Hamid al-Din Effendi al-Qaysirili, popularly known in Turkey as 'Sumuncu Baba', (literally 'The old man that gives round bread') a title that was endearingly given to him by

² For example see Mardin, Serif, *Religion and Social change in Modern Turkey*, Suny, New York, (1989)

the population of Bursa on account of distributing food and bread amongst the poor of the city. He kept his spiritual state and high level of intellectual proficiency hidden from the people and worked as a bread-maker.

History records that when the Ottoman Sultan Bayazid had the grand mosque (Ulu Jami) built in Bursa in the year 1400, it was Shaykh Hamid al-Din that he chose to deliver the inaugural Juma sermon on account of both his erudition and personal piety. He counts amongst his student such luminaries as Shaykh al-Islâm Mulla Fenarî as well as his close disciple Shaykh Bayram Vali, with whom he emigrated to Damascus for a period of time.

Having traveled extensively, Sumuncu Baba performed the pilgrimage to Mecca after which he returned to the city of Darende, where he entered in to a period of spiritual seclusion (uzlah) until he passed away and was buried there in the year 1412.³

His popular legacy was the principle of selfless service for others as a means of spiritual development and this was to become central to his path and revived by his descendant el-Sayyid Osman Hulûsi Effendi. In his poem at the end of this paper we can see clearly the themes of self-realization actualized by taking the path of good conduct and service.

When he passed away in the year 1990, Hulûsi Effendi was recognized as one of the foremost spiritual guides that post Ottoman Turkey has produced. His Dîvân, which consists of over 400 spiritual odes (qasaid) as well as quatrains (rubayyiyyat) and singular fragments covering topics such as spiritual longing for the beloved; the obstacles that lay in ambush on the spiritual path; the nature of

³Al-Shaykh al-Da'i al-Turki Uthman Khulisi al-Darindewi, pg 13-18

the heart and exhortations to attaining heightened spiritual states, are rightly considered as the richest Sufic poetry penned in the modern era in Turkey, harking back to classic Ottoman spiritual poets such as Yunus Emre (1240 - 1321) and Şeyh Galip (1757-1799). The role of spiritual poet was not one that was solely the reserve of those outside the scholarly class. As pointed out in a recent study, over twenty of those that held the role of Shaykh al-Islâm during the Ottoman period were also accomplished poets on spiritual themes. Molla Husrev Muhammed Effendi (1480/885), who was the third individual to hold the post, was referred to by Sultan Fatih himself as the 'Abu Hanifa of his time' and yet was widely regarded as an accomplished poet as well.⁴

The Aim of Spirituality

Many of Hulûsi Effendi's poems deal with the perennial issues of theosophy and the spiritual path which seeks direct communion with God, requiring an understanding of the ultimate purpose of the spiritual path. According to the Moroccan spiritual master Ibn 'Ajiba, the spiritual path as an objective discipline relates one of two things: Knowledge and gnosis of God as well as understanding the nature of the human psyche. In the former, it specifically relates to the unveiling of divine realities, while the latter relates to self-knowledge and the inner aspect of a human soul. These, however, are not contradictory since knowledge of the self leads to knowledge of God.

"The subject matter of this science is God himself, since it looks into the ability (of an individual) to come to have knowledge (of Him) either through a divisive proof, or witnessing and direct perception. The first is for those that are (still) seeking, while the latter is referring to those that have arrived. It is also said that the subject

⁴Shaykhulislâm Shairler, Ali Fuat Bilkan ve Yusuf Chetindag, Hece Yayanlar, 2006

matter of this science is the ego (nafs), heart (qalb) and soul (ruh) since it looks into purifying and refining them. This is closely related to the first definition, as whoever knows himself comes to know his Lord”⁵

Tasawwuf and Self Knowledge

El-Sayyid Osman Hulûsi Effendi came from a strong spiritual tradition with its roots in the Naqshbandi order of dervishes, and so his poetry deals with the perennial theme of the search for spiritual meaning. We find him developing this theme in his poetry, thereby providing us with an insight into his own conceptualization of the spiritual path.

This manifests itself in his framing of one of the most enduring phenomenological issues in Islâmic theosophy, namely the investigation into the nature of the human consciousness. How do we define our being in relation to the divine and what role does the intellectual faculty (aql) have in aiding or otherwise this quest for a spiritual consciousness?

The Arabic language has a number of terms for the life force which makes a human being who he is and these are used extensively in the Dîvân of Hulûsi Effendi in a way that displays his mastery of the Islâmic intellectual tradition. Each term has a particular meaning and connotation and is therefore a distinct entity in its own right. These are the heart (qalb), intelligence (aql), soul (ruh), and spirit (nafs).

The path of the spiritual masters is to come to know the workings of these four, both as a collective as well as individually, in preparation for them to be spiritual transformed on the journey to

⁵Ibn ‘Ajiba, Iqadh al-Himam, pg 6.

the beloved. On the path, the intellect must be left aside at a certain point, when it has no means of processing the experiences of the spiritual path. Once the nafs is mastered and understood for what it is, divine love can blossom. These subtle forms are referred to by Hulûsi Effendi in his Dîvân:

I surrendered my mind (aql) over to the beloved, the best of friends

Then both my heart (qalb) and soul (ruh) became moved by the grips (of love)

I gave my life as a sacrifice in the way of my beloved transforming myself into a spring-well; a source of nourishment for the sake of the beloved.⁶

Hulûsi Effendi, like eminent spiritual poets that preceded him, thereby urges the listener to escape the confines of futile intellectual pursuit in order that he is able to understand the divine mysteries. Only the faculty of the heart and soul may receive spiritual insights that the intellect bereft of the heart may deny.

Revisiting the Epistemic Typology of Tasawwuf

There is arguably no area of concern that is more important in the life of a human being than knowing who they really are, and the relationship they have with their Creator. This area of knowledge, referred to as tasawwuf, examines the nature of the human and his spiritual ailments and diseases, so that one may achieve perfection in worship and adoration of God (ihsan). This is achieved through outward adherence to the dictates of the sacred Law (shari'ah) which is akin to the truest manifestations of love for the divine. This

⁶ *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*. s. 345. (36).

ordered path at the outset of searching for absolute reality is referred to by the Sufî poets as 'seeking out the beloved' while the seeker is in a state of spiritual purity (safa). Hulûsi Effendi says in one of his quatrains (rubayyiyat):

Seek out the beloved, let nothing come between you and the Beloved!

One cannot arrive at understanding the place of the guide without the heart

What this means is that you become one to whom the truth is beloved

The soul will never arrive at true purity (safa) when it is heedless⁷

It is interesting that whereas Christian theology would view love as an eternal quality of essence subsisting in God, the classical Muslim (Sunni) understanding of love as a quality of God is set in the context of preserving the transcendence of God.

God is described as possessing seven existential cardinal attributes (Sifat al-Ma'ani): Knowledge, Power, Will (or Volition), Life, Hearing, Seeing, and Speech. Within this, love is considered a manifestation of God's Will, which in its declarative form is manifest in the sacred law or Shari'ah. Orthodox sunni theologians had a clear reason to conceive such an understanding. 'For al-Ashari, God's compassion (rahma), His approval (rida) and His love are alike aspects of His Beneficent will (iradat al-in'am)'.⁸ At this level, the means by

⁷ *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*. s. 349 (56).

⁸ Kazemi, Reza-shah, (2010), 'God "The Loving"', in *A Common Word: Muslims and Christians on Loving God and Neighbor*, Ed. by M, Volf., & G, B, Mohammed. Pg 88-109, pg92.

which Divine love is manifest is through the provisions of the law, and divine love is attained through an adherence to the law.⁹ The search for truth that Hulûsi Effendi calls the spiritual aspirant (murid) to is epitomized in this path of seeking out the beloved's will, which is existentially represented in the sacred law. This includes the higherethical code manifest in the prophetic akhlaq as well as the sacred monotony of everyday religious observance. It is ultimately obedience to the beloved that yields spiritual fruits. Moreover for real spiritual development one should do all this outside the gaze of creation. As Ibn Ataillah al-Iskandri says:

"Bury your existence in the earth of obscurity.

If something sprouts before it is buried, its fruits will never ripen'

"Burying is to cover up and conceal. Obscurity is loss of position with people. "Fruits" is a metaphor for wisdoms, gifts and knowledge which the slave harvests from gnosis of Allah. That is when his nafs dies and his ruh lives" (Ibn Ajibah, sharh hikam Ibn Ataillah al-Iskandri)

Obedience and Khidmah

"She said, and she had asked about the state of her beloved,

'For Allah's sake, describe him and do not omit nor exceed!'

I said, 'Even if he had feared the onset of death from thirst, and you had said, "Stop! Don't approach the water!" He wouldn't"

⁹See Cumming, J., 2010, Understanding the Meaning of Love', in 'A Common Word: Muslims and Christians on Loving God and Neighbor', Ed by M, Volf., & G, B, Mohammed. Pg147-149.

(Ibn Juzay, Kitab at-Tashil fi Ulum at-Tanzil, V1 (2), pg 98)

This metaphor of unceasing obedience to the object of ones love is a constant leitmotiv of devotional Sufî poetry. Deep seated love requires that even the most seemingly insignificant of demands of the beloved be met. Complete obedience in times of test and afflictions to attain the good pleasure of the beloved is in many spiritual paths the ultimate display of annihilation in the beloved.

At the heart of Hulûsi Effendi advice to his students is to take the path to service (khidmah) as an aid to spiritual development and ascent. As his grandfather the Prophet said "The true leader of a people is the one that serves them." This constant pursuit of servitude to mankind in turn leads to the honor of being in a state of servitude to God (ubudiyyah). This requires that one stands up to the tests that come ones way and endures them with patience and this is the concept of the spiritual path according to Hullusi Effendi. If this servitude has attained perfection then one may even ascend from simple patience to gratitude in such afflictions. As Shaykh Abdul Qadir al-Jilani said: "Taking spiritual pleasure from tribulations is the station of those that know God (Arifin). However this is not given by God to anyone except after them having expended their utmost in seeking His pleasure first."¹⁰

The end result of this is to be honored by the whole of the creation. Hulûsi Effendi ends the poem we are looking at by setting the theme of khidmah and good character in its ontological context, that of moving beyond searching for the meaning of existence and non-existence towards the pragmatic quest for moral realism. He says

¹⁰Al-Nahlawi, Hadhr wal -lbaha, p149

"One cannot simply attain the faithful (al-wafi) beloved at each and every moment

The Bulbul does not reach the walled garden just by crying in soulful lament for it

I have struggled through the difficulties that those that desire the Beloved are afflicted with

The Beloved is not attained without passing through striving and tests¹¹

The Dîvân exhorts the spiritual aspirant to heightened moral and spiritual service. In the eyes of Hulûsi, through the practice of khidmah or ceaseless service of mankind, one attains spiritual ascent, and he subsequently made it an integral part of the journey towards communion with the ultimate. In the portion of the Dîvân below we see how he sets out to exhort to khidmah.

Renowned spiritual teachers around the Muslim world came to a realization of the practice outlined in the prophetic tradition: "The Merciful shows mercy on those who treat the people mercifully. Treat those on earth with mercy that the He who is in heaven shoes mercy to you" is the path to God. The pathway to God's rida (pleasure) is khidmah, without which formal and ritualistic 'ibadah ultimately bear no fruit.

Hulûsi Effendi himself saw to it that this practice of serving others was initiated during his own life, and in 1986 he instituted a religious endowment for the establishment of schools, mosques, hospitals as well as other acts of altruism and general charity. In his personal capacity he extended the hand of generosity to those that

¹¹ *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî. s. 347. (49).*

sought his aid. In his works we are reminded of another famous Sufi poet from another age, that of the Mughal era, Sultan Bahu, who wrote in the Punjabi language. He also frequents the theme of bearing the bad manners of others as a means of advancing in the spiritual path.

If you wish to learn the art of dying while living, Go and sit in the company of mystics.

If someone splatters you with dirt, take it without reproach.

Let them hurl abuse at you – accept it in humility.

Bear complaints, censure, blame, calumny with patience – For the sake of the Beloved.

Bahu! Our life strings are in the hands of The All Capable; Let us live in submission to His will.¹²

Khidmah¹³ -260-

Âlemi sen kendinin kölesi kulu sanma

Sen Hakk için âlemin kölesi ol kulu ol

Desist from viewing the created forms ('Âlem) as your own personal servant. Become a servant to the Universe for the sake of 'The Haqq', the Universe will itself become your slave.

Nefsin hevâsı ile mağrûr olup aldanma

Yüzüne bassın kadem her ayağın yolu ol

¹²The Sufi Poetry of Sultan Bahu

¹³Es-Seyyid Osman Hulûsi, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî* (Hazırlayanlar: M. Muhsin Kalkışım/Lütfi Alıcı/Ahmet Yenikale), Ankara 1997, c. I, s. 194)

If you become fooled by the desires of your nafs, do not be deceived!

Let others walk on your being such that you are a well trodden path for every foot.

*Garazsız hem ivazsız hizmet et her cânlıya
Kimsesizin düşkünün ayağı ol eli ol*

Without malice and in silence serve all that live

Became the helping hand and support of the lonely and indigents

*Allah için herkese hürmet et de sev sevil
Her göze diken olma sümbülü ol gülü ol*

For the sake of God, show honor to all and unconditional love and they will reciprocate

Do not be the thorn in the eye of others; Be a rain proving cloud; a rose.

*İncitme sen kimseyi kimseye incinme hem
Güler yüzlü tatlı dil her ağzın balı ol*

Hurt none, even if others vie to offend; always remain of pleasant countenance with sweet words even as honey to the tongue

*Güneş gibi şefkatli yer gibi tevâzu¹⁴'lu
Su gibi sehâvetli merhametle dolu ol*

¹⁴Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007.

Like the Sun full of compassionate affection; or like the earth a source of humility or like pure water -generous, become the epitome of tender- hearted compassion.

*Gökçek gerek dervişin sanı yoksula baya
Suçluların suçundan geçip hoş görülü ol*

Let the title 'Dervish' be gracefully acknowledged by both needy and wealthy

Move beyond enquiring of the excuses of the guilty, and be of pleasant demeanor

*Varlığından boşal kim yokluğa erişesin
Sözünü söyle gerçek Hulûsi'nin dili ol*

Free yourself from phenomenal being, if you seek to attain to non-existence

Utter what you have to say and become the true tongue of Hulûsi

BOSNALI MÜRŞİTLERİN ORTAK YOLU VE OSMAN HULÛSİ EFENDİ

Seikh Kazım HADŽIMEJLIĆ

Bosna-Hersek

1. Seyyid Şeyh Mesud Hacımevliç'in Hayatı ve Çalışmaları

Hacımevliç ailesi Rasûlullah'a dayanmaktadır. Meyli Baba'nın Bosna'ya gelişi ile birlikte aile Hacımevliç soyadını almıştır. Meyli Baba 1820'de Bosna'ya gelmiş ve mezar taşında yazan bilgiye göre 1854 senesinde vefat etmiştir. Allah'ın inayeti ile Bosna'da İslâm'a ve tasavvufa çok hizmet etmiştir. Şeyhler ailesini kurmuş, tekkelerin çoğunu yenilemiştir. Bosna Hersek'teki siyasî ve sosyal hayatta çok mühim bir yere sahiptir. İki oğul babasıydı: Şeyh Hüseyin ve Şeyh Mesud Efendi'nin babası olan Şeyh Hafız Musa Kâzım Baba'nın babası Şeyh Hasan Hilmi Baba. Şeyh Mesud Efendi 5 Mayıs 1937'de Bosna Hersek, Foynisa yakınındaki Vukelyiçi adlı küçük köyde dünyaya gelmiştir.

Şeyh Mesud Efendi Hacımevliç, Rasûlullah silsilesinden gelen geleneksel Şeyh ailesinde dünyaya gelmiştir. Babası Şeyh Hafız Musa Kâzım Baba Bosna Hersek, Vukelyiçi - Foynika'da saygı gören bir şeyh ve hafız, aynı zamanda bir müderris ve avukattı, 9 dil biliyordu; Hersek, Vukelyiçi - Foynika'daki ilk özel medresenin kurucusu ve girişimcisiydi. Bosna'da zamanının en eğitimli kişisi olarak tanınıyordu. Şeyh Mesud on iki yaşına bastığında babası ona salâvat ve sureleri öğretti. Babası tarafından on iki sene eğitildi ve çoğu okulda öğrenemeyeceği kadar bilgi edindi.

Babasının 1961'de vefat etmesinin ardından Şeyh Mesud eğitimine kendisine vekillik veren amcası Şeyh Refik Efendi Hacımevliç ile Visoko'da devam etti. 1967'den 1974'e kadar eğitimine devam etmek için düzenli olarak Suriye'ye, kendisine Nakşîbendi silsilesine

göre irşat için icazet veren Şeyh Refik Efendi Hacımevliç'ye gitmiştir. Şeyh Mesud sık sık Suriye'deki şeyhine davet edilmesinin hikâyesini anlatırdı. "1967'de rüyamda Kudüs'e çağırıldım. O zaman çok fakirdim, oraya gidecek param yoktu. Allah'ın inayeti ile sonunda yola çıktım, İsrail Filistin'e henüz saldırmamıştı. Ortodoksların hac zamanıydı ve Sırlı bir gurupla gitmek nasip oldu. İlk kible olan Kudüs-i Şerif'e gittiğimde, namaz kılmak için ufak bir mescide girdim. Namazdan sonra bir adam bana, adın Mesud mu, diye sordu. Ben de, evet, diye cevap verdim. Bir kâğıda bir şeyler yazdı ve bana bu kâğıdı Şam'daki Şeyh Bedreddin Abidin'e vermemi söyledi. Hacılarla beraber Şam'a vardığımda Mübareği aramaya başladım. Onu buldum ve söylendiği gibi kâğıdı kendisine verdim. Bana: "Ooo maşallah, artık benim himayemdesin. En az üç ay burada kalmalısın." dedi. Onu tanımadığımı söyledim, nasıl kalabilirim ki, diye sordum. Kendini tanıttı, dinî okullardan sorumlu olduğunu, aynı zamanda Din Şeriatı okulundan da sorumlu olduğunu söyledi ve davetini tekrarladı. Sebebini sorduğumda ise tasavvufu daha iyi öğrenmem gerektiğini ve bana halifelik vermesi gerektiğini söyledi. Beni rüyasında görmüş, bu ikimizi bir araya getiren özel manevî bir bağ idi. Vaktim daha geniş olduğunda imkân bulur bulmaz tekrar geleceğimi söyledim.

Ertesi sene geri gittim ve Şeyh Bedreddin Abidin beni irşada başladı. Beni şeyhliğe hazırlıyordu. Bir şeyhin bilmesi gereken silsileyi ve her kerameti öğreniyordum. Yedi yıl boyunca Şeyh Bedreddin Abidin ile bir arada olmak için her fırsatta ziyaretine gittim. Yedinci sene bana şeyhlik unvanı ve halifelik verdi. Törende birçok Şamlı ulema vardı çünkü bu şehir 12 silsilenin hepsine ait tekkeleri ile meşhurdu. Tören bitip de eve vardığımda sürurdan ağlıyordum. Komünist rejim varken Bosna'da nasıl faaliyet göstereceğimi düşündüğüm için sık sık inzivaya çekiliyordum, çünkü o vakitler bu tür bir şey yasaktı."

Bundan dolayı, 1986 senesinde Bosna Hersek'te tanınana kadar on iki yıl boyunca halkın arasına karışmadı. 1989 senesinde Prizren'de, eski Yugoslavya'nın tarikat merkezinin o zamanki başkişisi olan Şeyh Cemaleddin er Rufaî tarafından Rıfaî silsilesine bağlı halifelik verildi. Daha sonra 2001'de seyr-i sülukuna devam etti ve Mevlevî Şeyhi oldu.

Yaşamını çocukların ve gençlerin İslâm ahlâkı temelli eğitimine ve imamlık yaptığı camiye gelen herkesin manevî yol göstericisi olmaya adadı. En büyük hizmeti Nakşibendî, Rıfaî ve Mevlevî şeyhi olarak tüm yaşamını adadığı gençlerin manevî irşadı idi. 1977'den 2009'a kadar Bosna Hersek İslâm toplumunun ve başkişi olarak görev aldığı Bosna Hersek Tarikat Merkezi'nin aktif bir üyesiydi.

Bosna Hersek'teki huzursuzluk esnasında Şeyh Mesud memleketinin müdafaasına bizatihi aktif olarak katıldı. Katılım ve tavsiyeleri ile askerlerin moralinin yükselmesine yardım etti. Tüm önemli savaflara katıldı. Çoğu siyasetçi ve temsilci, aynı barış zamanında olduğu gibi, savaşta da akıl danışmak için onu ziyarete geliyordu.

Kendi memleketinde Şeyh Mesud pek çok dinî mekânın yeniden inşasına katıldıktan sonra İslâm Toplumu ve Tarikat Merkezi'ne katılmak için çok gayret etti. Cami, türbe ve tekkelerin yenilenmesi için talimatlar verdi ve projelerde bizatihi yer aldı. Gayreti, cenaze namazını kıldırılmış olan, Bosna Hersek İslâm Toplumu Reisi Mustafa Seriç'ten onay gördü.

Şeyh Mesud insanlara her zaman yardım ederdi. İki oğlu Kâzım ve Abdussamed ile beraber ilk özel aile müzesini 1999'da Vukelyiçi'de yaptı. Müze özel medresenin vakıf arazisi üzerine yapıldı. İsmi, medrese müzenin kurucusu Musa Kâzım Hacımepliç tarafından verildi. Müzede Balkanlarda yaşayan canlı gelenek ve İslâm kültürüne has eşsiz sergiler bulmak mümkün.

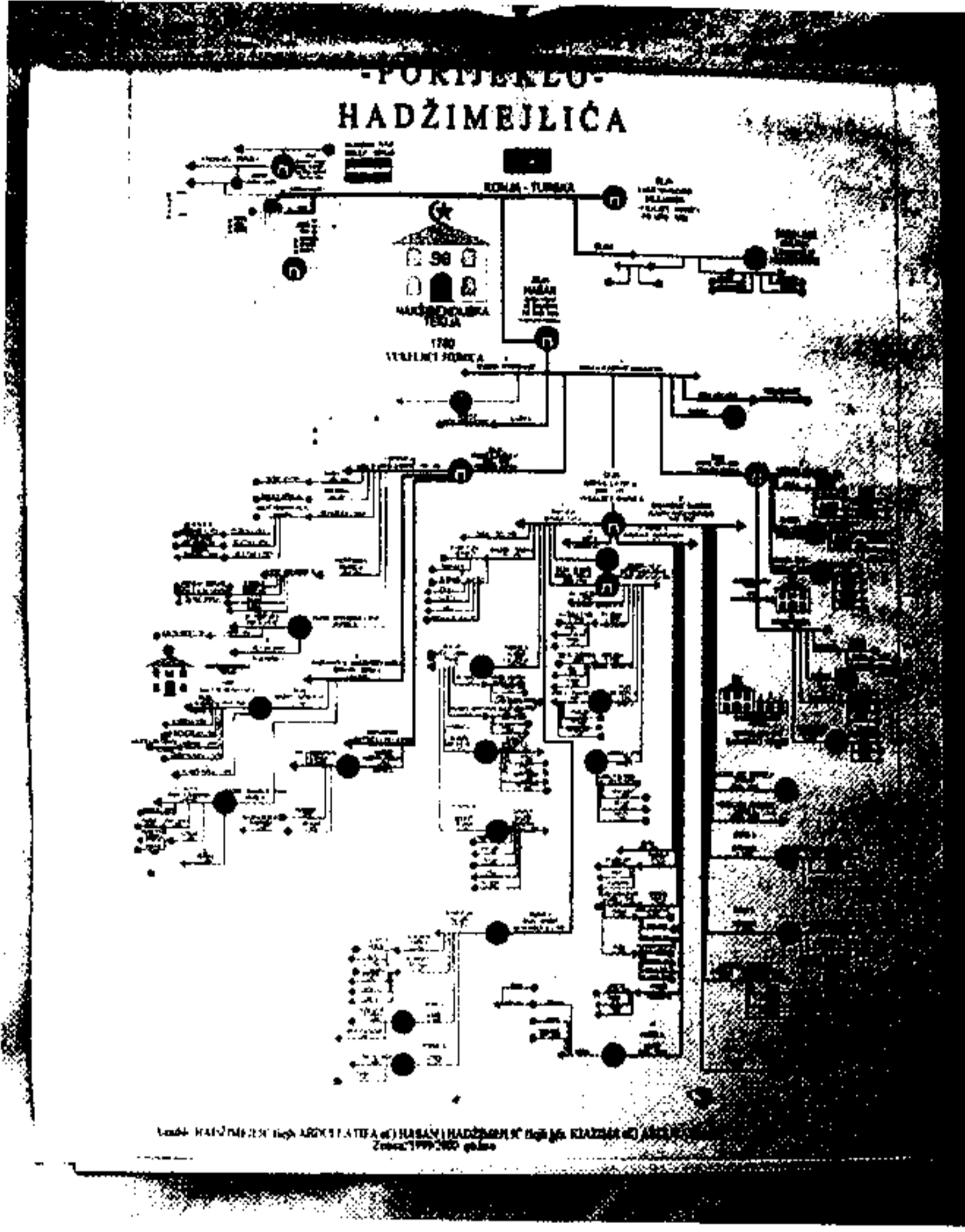
Şeyh Mesud 270 senelik bir derviş ailesinden geldiğinden, bu geleneği devam ettirmeyi arzuluyordu ve insanlara yardım etmek için 36 senelik tecrübesini kullanıyordu. Arzusu memleketi Bosna'nın dinî eğitim ve sırat-ı müstakim üzere olan, tabiattaki ve manevî âlemdeki tüm tedavilerin kullanılacağı özel bir hastanesinin olmasıydı. İçinde Mesudiye Tekkesi'nin bulunduğu ilk hastane inşaatına işte böyle başladı. Arzusunu gerçekleştirmesine ciddi rahatsızlığı mani olduysa da oğullarına babalarının arzusunu tamamlamalarını tembih etti. Bugün Kaçuni'de bir sürü insanı barındıran bir hastane ve Mesudiye Tekkesi var. Şeyh Mesud Kaçuni'de ilk Nakşibendî tekkesini yaptı ve daha sonra en büyüğünü Bosna'da yaptı. Hastanenin bir bölümü yolcular için misafirhane oldu, diğer bir bölümü ise klasik ve alternatif yöntemle işleyen poliklinik oldu.

Şeyh Mesud yaşamını gençlerin ve yetişkinlerin irşadına adadı. Birden fazla hacca gitti, son hacını tamamen felçli olmasına rağmen tamamladı. O hali ile hac ibadetinin gerçekten isteyen herkes için mümkün olduğunu ispatladı. Onu tanıyan herkese iyimserlik, pozitif enerji, tebessüm ve mutluluk aşıyordu. Daima, her şeyhin asli vazifesi olarak, Hak yolu gösteriyordu. Derviş halkasının dünyayı saran bir kemer olduğunu söylerdi. Bahriye Hanım'la evliliğinden Kâzım Baba ve H. Abdussamed Efendi ve iki kızı Asima ve Refiya dünyaya geldi. Hanımı 1996'da vefat etti, Şeyh Mesud yedi sene süren ağır hastalığının ardından 8 Şubat 2009'da, ömrünün 72. senesinde Sahibi'ne döndü. 10 Şubat 2009'da Vukelyiçi'deki aile müzesinin önüne defnedildi.

Bulunduğu yerden ayrılmamasına rağmen şeyhlik vazifesini aktif olarak yerine getiriyordu. Nasihatleri ile dervişlerine yol gösteriyordu. Hastalığı sırasında günümüze kadar varlığını devam ettiren ilk tasavvuf dergisi olan Kelamu'l Şifa'yı başlattı. Bu dergi tasavvufun tüm kültürel ve tarihî temalarını araştıran ve bu meseleleri Balkanlar'da ilk ele alan özel bir dergiydi. Talebeleri şeyhin

ifadelerini yazıyordu, bu sayede bugün hayatı ve çalışmaları hakkında bir kitap hazırlanıyor. Kitapta tüm röportajlar, sohbetleri, nasihatleri ve diğer öğretileri Bosna'da ve hatta Balkanlar'daki sufi geleneğinin bu önemli şahsiyetinin anısına yer alacak.

Kitabın bölümlerinden birinde, bir derviş tarafından yazılan hatıra yer alıyor: "Artık şeyhin kerametlerinden bahsedebilirim. O kadar çok şahit oldum ki ezberden yazabilirim. En büyük kerameti hayatını Allah'ın kanunlarına göre düzenlemesi, Efendimiz (s.a.v.)'in sünnetini hayatının her aşamasında yaşamaya çalışmasıydı. Ömrünün sonuna geldiğinde, altı sene süren hastalığından sonra bile yakındığını hiç duymadım. Tek istisna olarak, "Ya Rabbi, sana yöneldiğim sırada can vermeyi çok istiyorum." deyişi vardı. Hastalanmadan iki yıl önce bize sık sık Hz. Eyüp (a.s.), onun hastalığı ve sabrından bahseden bir hikâyeye anlatıyordu. O sıralar, Hz Eyüp (a.s.)'ün vücuduna, kalbine ve diline kurtların nasıl iliştiğinden bahseden bu hikâyeyi neden anlattığını merak ediyordum. Hikâyenin bir yerinde Hz. Eyüp (a.s.) ağlamaya başlıyor ve Allah soruyor: "Ya Eyüp, şu ana kadar çok sabırlıydın, ne oldu da şimdi ağlamaya başladın?" Hz. Eyüp (a.s.) cevap veriyor: "Ya Rabbi, kurtlar dilime ve kalbime ilişti, seni zikredemeyeceğim, bu yüzden ağlıyorum." Kendi hayatında ise Şeyhimiz de ağladı, namaz ve zikrinde bedenini kullanmak istedi buna rağmen, bu durumu kabullendi ve aydınlık yüzüyle tüm çevresine tebessüm saçmaya devam etti."

Hacımeçliç aile ağacı

Şeyh Meyli Baba'nın türbesi

Şeyh Meyli Baba türbesinin içi

Şeyh Hafız Musa Kâzım ve hanımı

Şeyh Refik Hacımeyliç

Şeyh Hafız Musa Kâzım

Şeyh Cemaleddin er-Rufai

Seyyid Mesud Efendi

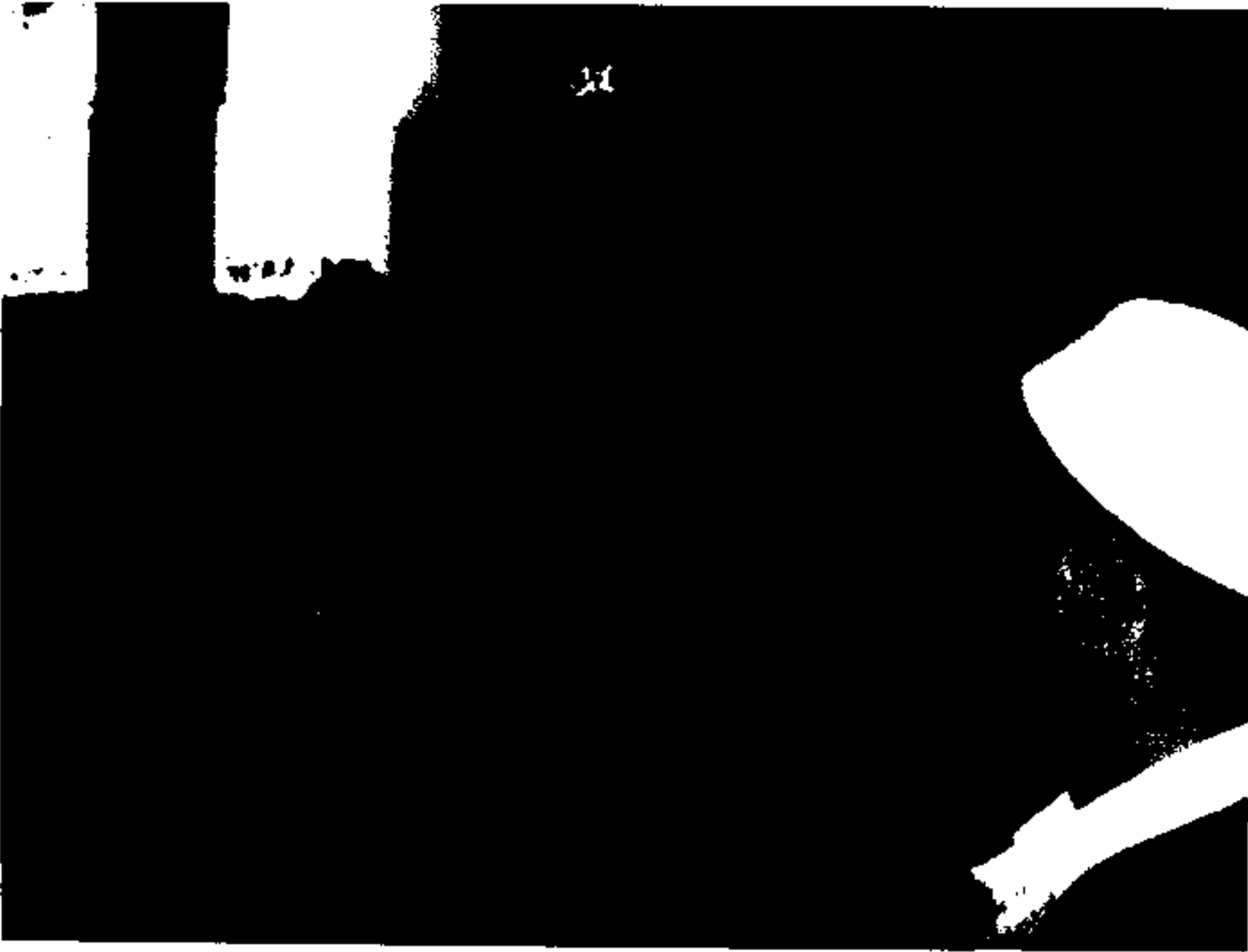
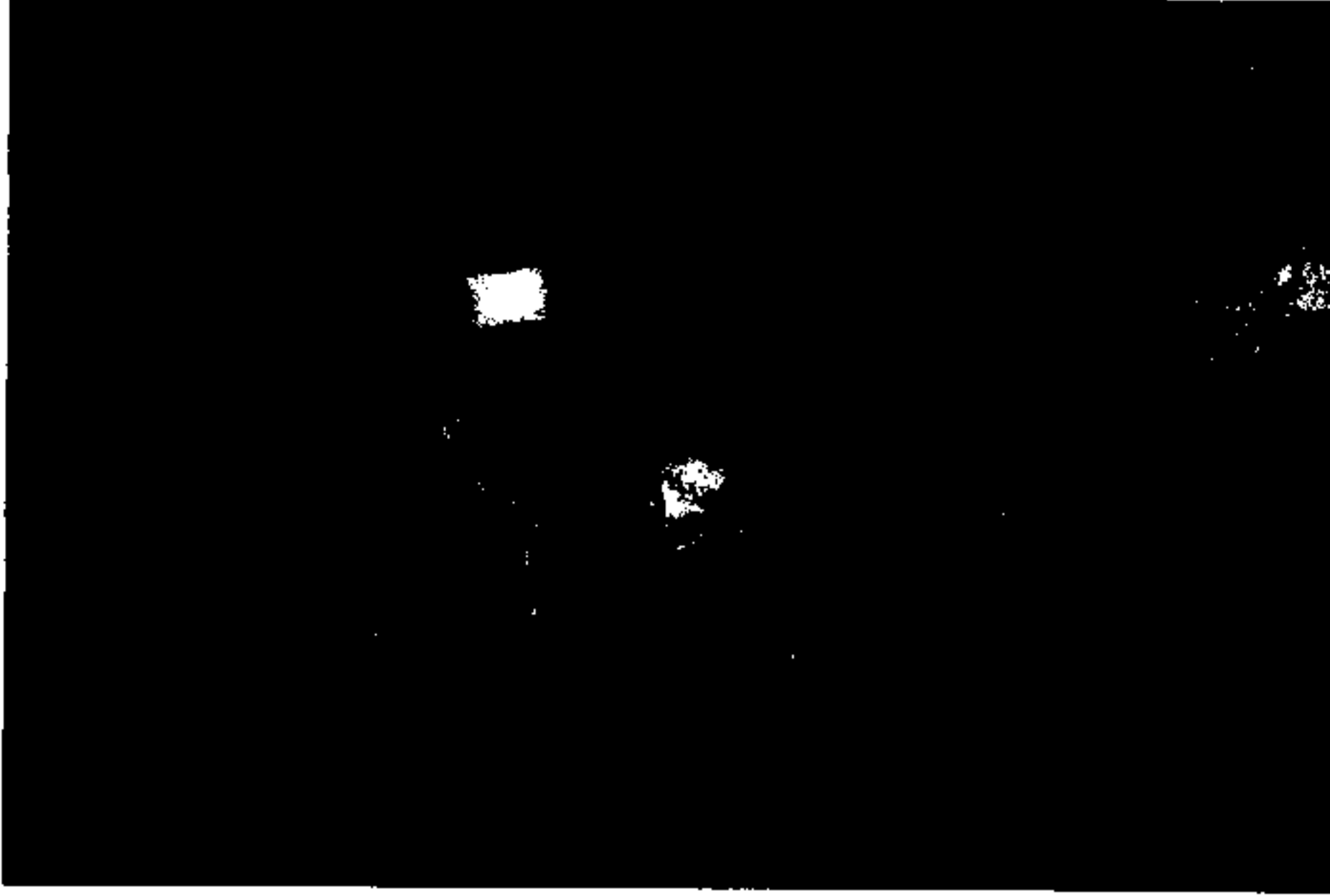

Şeyh Mesud (mevlit)

Mesudiye tekkesinin ii

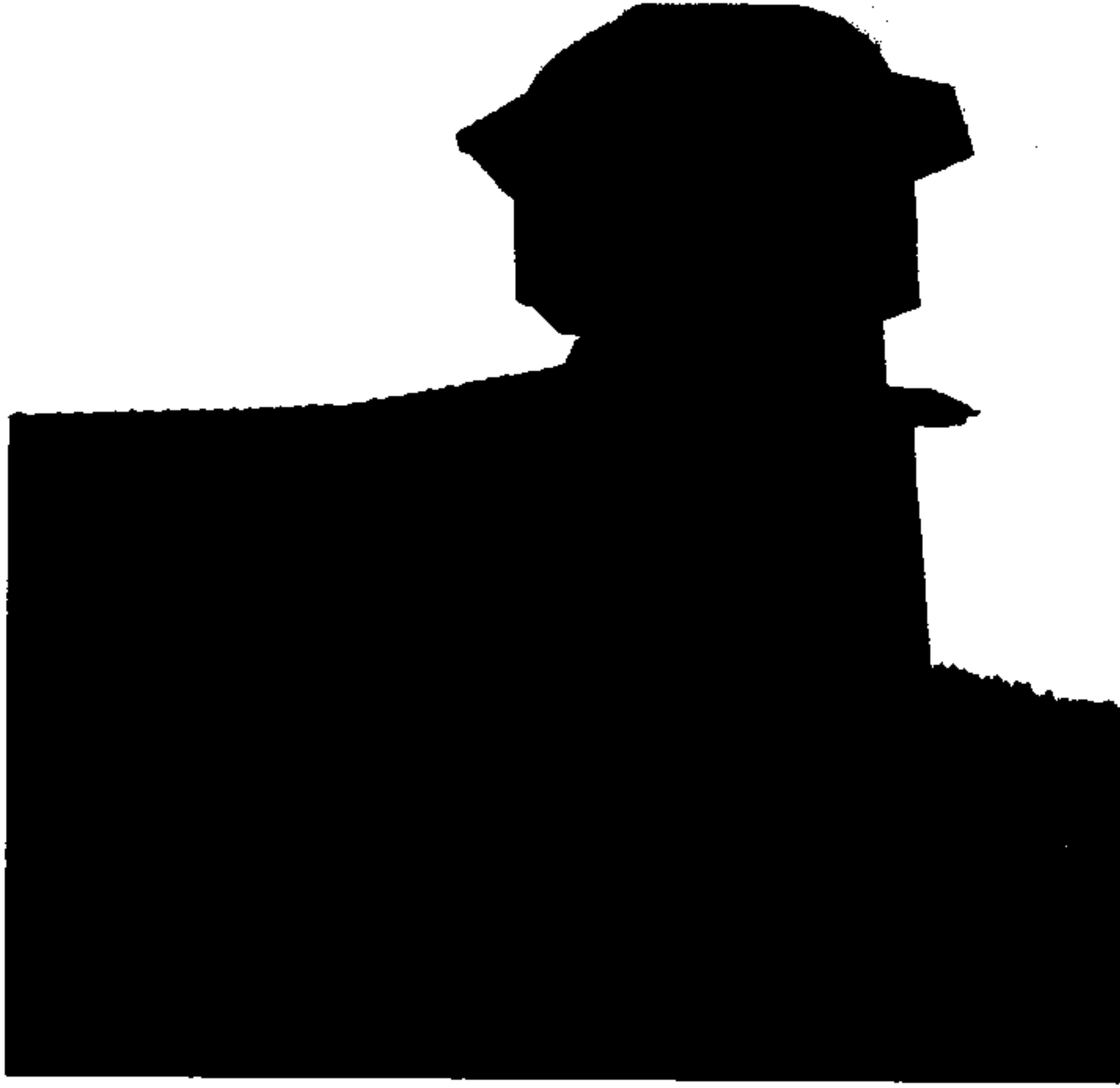

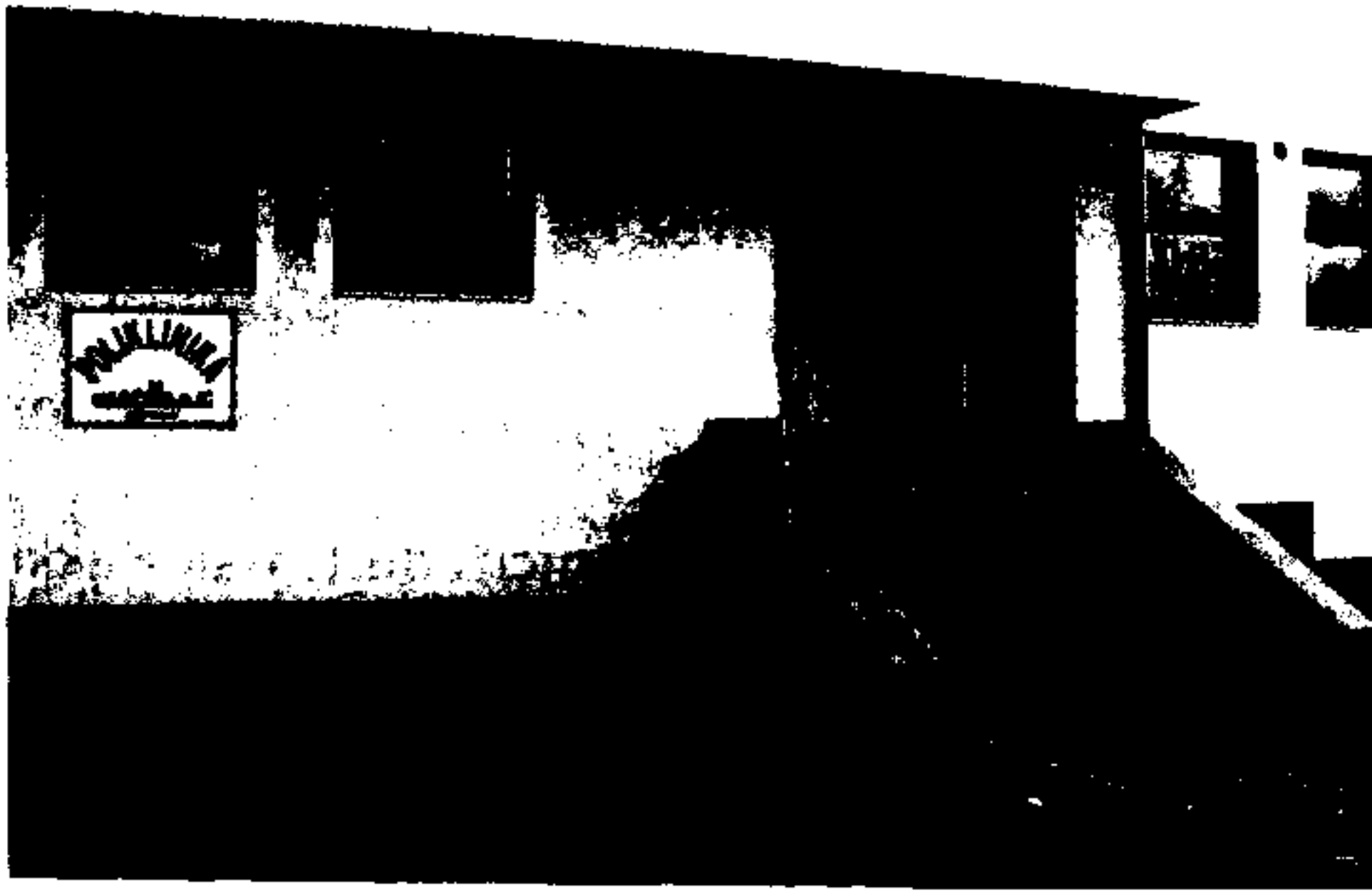
Kelam'ul Şifa dergisi

Vukelyiči'deki medrese-müze

Kaçuni'deki Mesudiye Tekkesi

Kaçuni'deki hastane ve poliklinik

2. Darende'den Seyyid Osman Hulûsi Efendi (1914-1990)

Seyyid Osman Hulûsi Efendi, 1945-1987 yılları arasında görev yaptığı Şeyh Hamid-i Velî camisinin bulunduğu yer olan Darende'de 1914-1990 yılları arasında yaşadı. Anne ve babası Efendimiz (s.a.v.)'in soyundan gelmektedir, babası Seyyid Şehzade Hatip Hasan Efendi ve annesi Fatıma Hanım Seyyid Taceddin-i Velî ailesindedir. Somuncu Baba'nın 12. kuşaktan ve Efendimiz (s.a.v.)'in 36. kuşaktan torunudur.

Osman Hulûsi Efendi manevî yol göstericisini çocukken buldu. Sivasslı İhramcızade İsmail Hakkı Efendi ile tanıştığında yedi yaşındaydı. Bu tanışma İsmail Hakkı Efendi'nin Darende'yi ziyareti sırasında oldu. Müridinin evini arıyordu ve yolu üzerinde Osman Hulûsi Efendi'ye rastladı. Yol sordu, çocuk memnuniyetle onu bahçe içinden geçen kestirme bir yoldan götürdü. İsmail Hakkı Efendi bu kestirmenin nereye gittiğini sorduğunda ise Osman Hulûsi Efendi, "Sizi sevgilinin yolundan götürüyorum Efendim." diye cevap verdi. Açıklaması istenince Osman Hulûsi Efendi, "Bu sizi sevgiliye götüren en kısa yoldur." diye cevap verdi. Bu konuşmanın ardından aralarındaki bağ kurulmuş oldu. İsmail Hakkı Efendi ayrılırken şöyle dedi:¹

Tek bakışı aklımı baştan aldı

O bakıştaki duruluk beni derde saldı¹

Son haccı sırasında, 1967'de, İhramcızade İsmail Hakkı Efendi Mescid-i Nebevî'de Osman Hulûsi Efendi'ye döndü ve: "Hulûsi, evladım, senin ecdadın bizim için çok kıymetlidir. Çok mühim bir sorumluluğun var. Müritlerini korumalısın ve onlara yol gösterici olmalısın, hizmet etmelisin." Osman Hulûsi Efendi, "Evet Efendim." diye karşılık verdi. İhramcızade İsmail Hakkı Efendi, "Bu sorumluluğu üstlenebilecek tek kişi sensin." diye ekledi.² İsmail Hakkı Efendi'nin 2

¹S. B. A. K. M. Archive, File of Interviews, nr. 9/116.

²Alıcı, a. g. e. , p. 15.

Ağustos 1969'da vefat etmesinin ardından Osman Hulûsi Efendi halifeliği devraldı. İhramcızade tüm hayatı boyunca Osman Hulûsi'den bahsederken 'kıymetli oğlum' der, bu ifade ile de aralarındaki bağı özel olduğunu belli ederdi.³ İsmail Hakkı Efendi'nin oğlu Kemal Efendi'nin babasına, "Efendi Baba, liseyi bitirdim. Ama Osman Hulûsi Efendi ise ilkokul mezunu. Buna rağmen onun şiir üslubunu anlayamıyorum. Bu nasıl olabiliyor?" diye sorduğu söylenir. İsmail Hakkı Efendi'nin gözleri yaşlarla dolar ve: "Oğlum Kemal bu çok başka bir yetenektir." diye karşılık verir.

Sağlığında Osman Hulûsi Efendi konuşmaları sırasında çoğu kere açık olarak manevî halifesinin H. Hamideddin Efendi olacağını söylerdi. 1990'da vefatının ardından Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Başkanı adına hizmetler H. Hamideddin Efendi'nin sorumluluğuna geçmiştir.

Tüm hayatını insanlığa hizmete adanmıştır ve hakiki "tasavvuf"un insana hizmet olduğunu düşünmüştür. Osman Hulûsi Efendi memleketinde ve bulunduğu her yerde faydalı faaliyetlerde bulunmak için gayret etti. Hakiki muhabbetin insanlığı sevmekle güçlendiğine inandı. İnsanlığı sevmenin de insanı eğitmek, insan olma vicdanını aşılacak ve ilim, irfanla mümkün olduğuna inandı. Bu anlayışın neticesi olarak hayatının çoğunu ilim irfanla geçirmiştir. Allah'ın rızasını ilim, irfanda ve Hak yol üzere manevî rehberlik etmekte gördü. Bundan dolayı da vefatından sonra bile insanlar onun tarafından irşat edildi.

Şeyh Hamid-i Velî Cami'de imamlık yaptığı sırada caminin restorasyonunu tamamladı. 1960'larda Şeyh Hamid-i Velî Camii iyileştirme ve Onarım Vakfı'nı kurdu ve ihtiyaç duyulan tüm hizmetleri geliştirmek için faaliyetler düzenledi. Çünkü cami onarımına yardım edecek daha fazla gönüllü bulmak için komşu kasaba ve köyleri

³S. B. A. K. M. Archive, File of Interviews, nr. 9/124.

ziyaret edecek yeterli zamanı yoktu. Bununla birlikte Osman Hulûsi Efendi Kudret Hamamı'nın havuzunu 1950'de gençlerin yardımıyla tamir etti. Sonraki yıllardaysa bir havuzun ve yeni bir yolun inşasına da önyak oldu. 1948'de Kudret Havuzu'na giden yol üzerine bir köprü yaptı.

Darende'de yeni yapılan her şey ya doğrudan Osman Hulûsi Efendi tarafından ya da onun teşviki ile yapılmıştır.

Önemli miraslarından biri de merkezi Darende'de bulunan Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı'dır. Vakfın esas amacı Osman Hulûsi Efendi'nin hayat felsefesi olan "Hiçbir karşılık beklemeden Allah rızası için tüm yaratılmışlara hizmet"tir. Vakıf 1986'da kuruldu ve o tarihten beri tarihî, sosyal, kültürel ve ekonomik alanı ile Darende ve Türkiye'ye faydası olan çok geniş bir hizmet sunmaktadır. Vakıf tarafından gerçekleştirilen pek çok önemli çalışmadan bir tanesi tarihî ve mimarî eserlerin kaybolmasına engel olunması ve gelecek kuşaklara bu eserlerin aktarılması; bu kapsamdaki ihtiyaçların giderilmesidir. Bunlardan bazılarını sayabiliriz: Somuncu Baba Camii ve Türbesi, balıklı göller, Erzincan Abdurrahman Camii ve Türbesi, Kudret Hamamı, Seyyid Abdurrahman Gazi Camii ve Türbesi, Ulu Cami, Hasan Gazi Mescidi ve Şehitliği, Yusuf Paşa Kapalı Çarşısı. Vakfın bir diğer önemli faaliyeti bünyesinde 200 yataklı, tam teçhizatlı ve modern bir hastane yaptırmasıdır. Darende'nin ve şehrin sağlık sorunlarını çözmek için Hulûsi Efendi'nin yıllar önce yapmayı arzu ettiği hastanedir. Ne yazık ki hayattayken bu arzusunu gerçekleştiremedi, bundan dolayı 2006 senesinde Vakıf tarafından yaptırılmıştır.

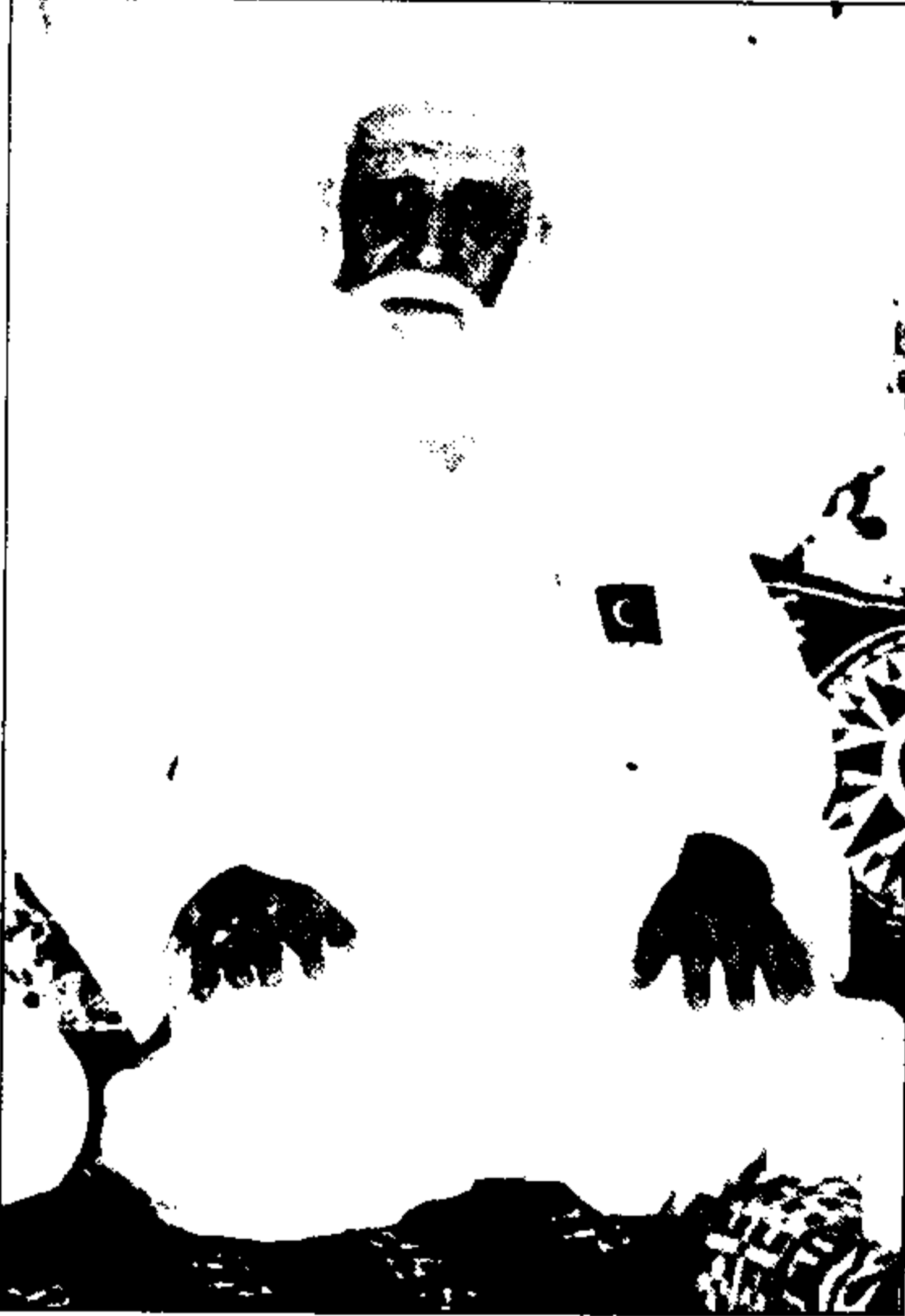
Osman Hulûsi Efendi çok büyük bir irşat kampanyasında da yer almıştı ve bundan dolayı da çevresindeki her vakıf, teşkilat veya topluma katılıyordu. İlim, irfanla insan yetiştirmenin sadece irşatla mümkün olduğunu biliyordu. Osman Hulûsi Efendi hem resmî hem de gayr-ı resmî irşada destek oldu (yaygın halk eğitimi ve cami ve farklı

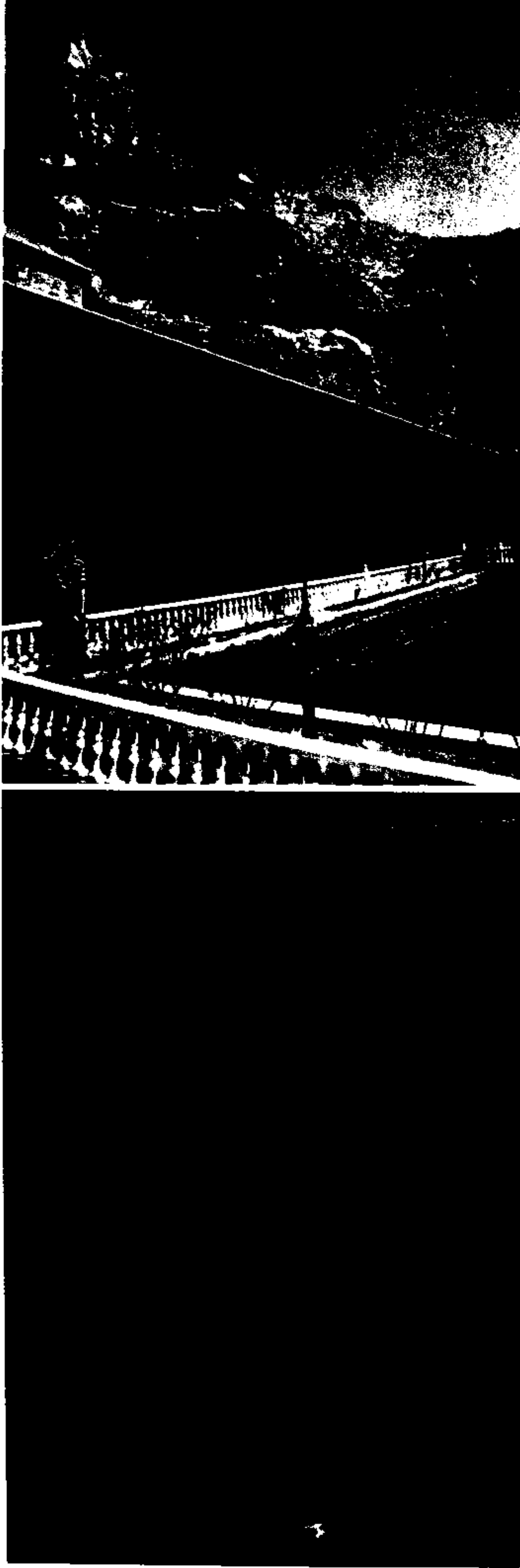
kurslarda verilen eğitim). Eğitime olan katkılarından dolayı zamanın (1948) Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren tarafından plaket verilmiştir. Teknoloji Fakültesi Darende'de açılan en büyük ve anlamlı kuruluştur. Ayrıca Darende İmam Hatip Lisesi, İmam Hatip Lisesi Yurdu ve Sadrazam Mehmet Paşa Kütüphanesini açmıştır. Bunların yanı sıra birçok okulun yapımına da destek olmuştur. Aşamalı ve planlı eğitim anlayışının bir sonucu olarak öncelikle cami, sonrasında ise resmî eğitim kurumlarının (lise ve fakülteler) yapılmasına önem vermiştir. Büyük bir kütüphane kurmuş ve verimli çalışması için kitap ve kaynaklar getirtmiştir.

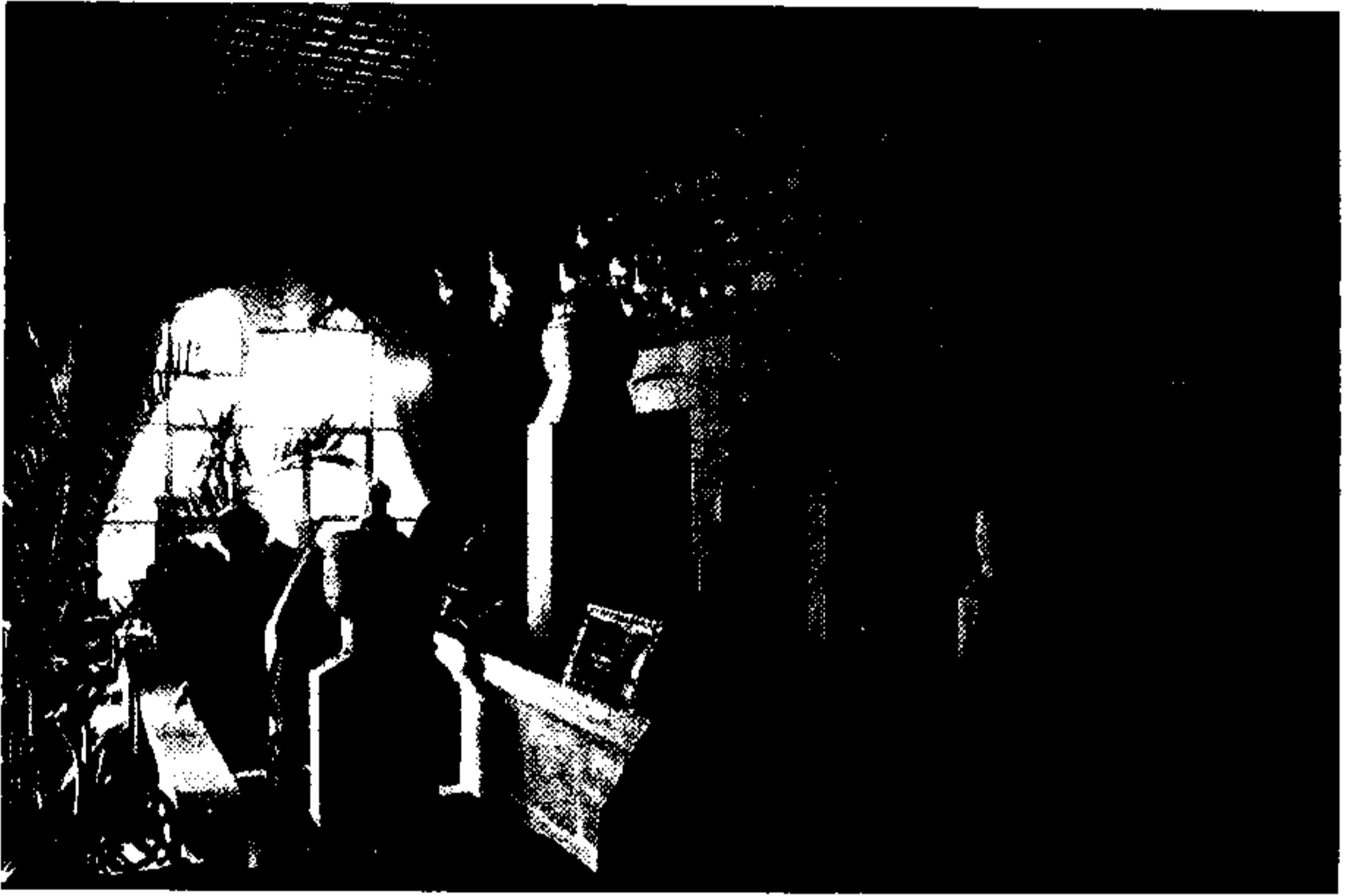
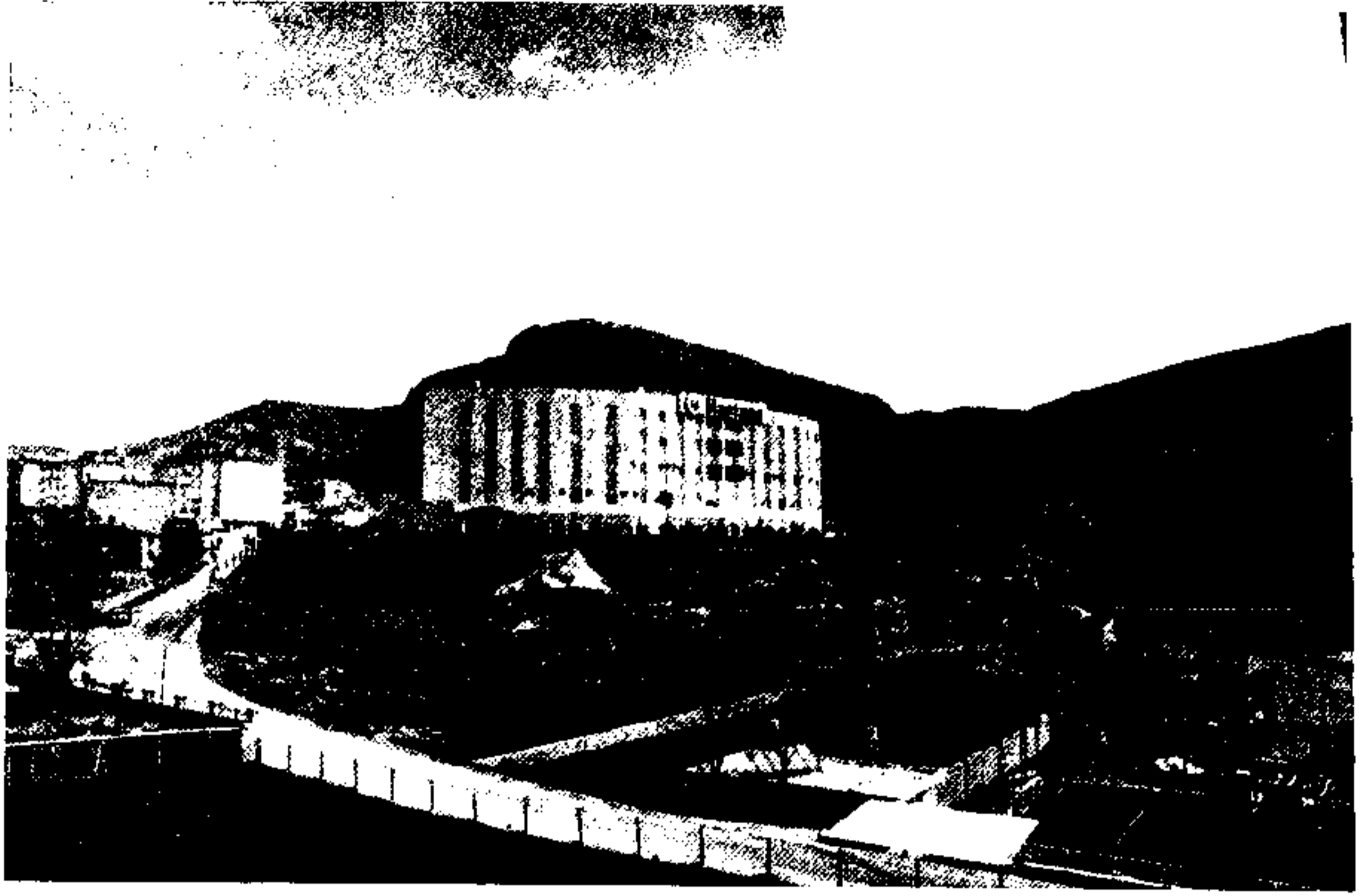
Resmî eğitimin yanı sıra cami yapan vakıfların da başkanıydı ve hayatını insanlara Hak yolu göstermeye adadı. Şeyh Hamid-i Velî'nin imamlığını yaptığı sırada binlerce insana manevî rehberlik etti. Bir ömür süren çaba ve gayretin ardından cami ve vakıfların kendi işlevini yeniden kazanmasını sağladı. Bugün ise onun irşat ettiği pek çok insan onun yolundan gitmekte ve ülkelerine hizmet etmektedir.

Şunu da belirtmekte fayda var ki Seyyid Osman Hulûsi Efendi 20. yy İslâm şairiydi. Bir ilâhîler derlemesi olan "Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî", kasideler, rubailer ve müstezatlara, mektup derlemesi olan "Mektubât-ı Hulûsî-i Dârendevî" eserlerini yazmıştır.

"Müritlerimizin bereketli bir ömürlerinin olmasını arzu ederiz. Eğer onlardan birinin gece başı ağrırsa, sabah kadar onunla biz ilgileniriz. Bundandır ki müritlerimizin mesrur olmasını isteriz. Mürit, mürit olarak yaşar ama salih bir Müslüman olarak vefat eder. Mürit kendini her gün hem madden hem de ruhen bir adım ileri taşır. Ama kendi bunu anlamaz. Vefat ettiği vakit asıl yurduna kavuşur." (Osman Hulûsi Efendi)

Kaynakça

Çazopis Kültürü, historiysko nasliyece-i tasavvuf “Kelamu’l Şifa”-Izdivaç Udrujenje gracana Mesudiye Hastahanesi

Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama - yazar Cemal Çehaliç

Foyniçkom Krayu Tekkesi – yazar Halid Bulyina

İslâmske informativne novine 'Preporod' – Izdavač Islâmska zajednica u BiH

İslâmski glasnik – Izdavač Islâmska zajednica u BiH

İslâmska misao – Izdavač Islâmska zajednica u BiH

Somuncu Baba – Aylık İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi

Sempozyum Tebliğleri- 2011-Darende

Dîvân-ı Hulûsi Darende'î'den Şerhler

Mustafa Taki Efendi-Hayatı ve Eserleri

THE COMMON PATH OF BOSNIAN MURSHIDS AND OSMAN HULÛSÎ EFENDI

Seikh Kazim HADŽIMEJLIĆ

Bosna-Hersek

1. Life and work of Sejjid Seikh Mesud Hadžimejlić

Hadžimejlić family originates from Resulullah. With the arrival of Mejlî baba to Bosnia family gets the surname Hadžimejlić. Mejlî-baba came to Bosnia in 1820 and according to chronogram written on his tomb, he died in 1854. With a help of Allah he helped a lot to the Islâm and Sufism in Bosnia. He established a seikhs family, renewed many of tekkes, and he played an important role in the political and social life of Bosnia and Herzegovina. He was a father to two sons: Seikh Husein and Seikh Hasan Hilmi baba, who was a father to Seikh hafiz Musa Kjazim baba, who was a father to Seikh Mesud Efendi. Seikh Mesud Efendi was born on the 5th May in 1937 in small village named Vukeljići, near Fojnica in Bosnia and Herzegovina.

Seikh Mesud Efendi Hadžimejlić was born in traditional Seikh's family whose silsila comes from Resulullah. His father Seikh hafiz Musa Kjazim baba was respectable seikh and hafiz who also was a muderris, lawyer, spoke nine languages, and was a founder and initiator of a first private madrasah in Bosnia and Herzegovina, located in Vukeljići-Fojnica. He was known as a most educated man in that period in Bosnia. When Seikh Mesud was eleven years old, his father gave him to learn specific salawat and surah. He was educated by his father for twelve years and gains the knowledge that wouldn't get in most of the schools.

After his father death in 1961, Mesud continued his education with his uncle Seikh Refik Efendi Hadžimejlić in Visoko who gave him his vekilname. From 1967 till 1974 he was regularly going to Syria for

his further education to Seikh Bedrudin Abidina who gives him ijazetname for a Seikh of Naqshbandi's order. Seikh Mesud was often telling a story how he was invited to his Seikh in Syria. "In the year 1967 I had a dream to come to Jerusalem. In that time I was very poor and didn't have the money to go. By the help of Allah I finally went to a journey, before Israel attacked Palestine. It was in the period of some orthodox pilgrimage and it came out an opportunity to go with Serbian group. When I went to Kuddusi Sherif, in the mosque where first qibla was, I entered in a small room under a mosque to pray. After a salat one man asked me if my name was Mesud. I answered that it is. He wrote me something on a paper and told me that I should give this paper to Seikh Bedrudin Abidina in Damask. With the arrival to Damask with the pilgrims, I went for a search. When I have found this man and have given the paper like supposed he spoke to me: "Oh, Masallah, you are mine. You should be here at least three months." I answered that I don't know him and how I'm going to stay. Afterwards he introduced himself, he told me that he was a principal of religious schools, and also of a school of Dinu shariah and once again repeated his call. When I asked him why, he told me that I have to get known the Sufism better and that he should give me the hilafetname. He dreamed me and this was a special spiritual bond which bought us together. I answered that I will come as soon as I get more time and other possibilities. I came next year and Seikh Bedrudin Abidin started to teach me. He was preparing me for Seikh's call. I was learning silsila and every keramet that one Seikh should know. For a seven year period I was using every vacation to be with Seikh Bedrudin Abidin. On my seventh year he pronounced me as a Seikh, and gave me hilafetname. On the ceremony it was present a lot of ulema of Damask, because this city was known by its tekkes from all twelve orders. When it was finished and I arrived home I was crying because of joy. I was often closed in

solitude because I was thinking how to operate in Bosnia during its communistic regime, because it was forbidden in that time. “

That was why Seikh Mesud didn't show in public for entire twelve years, until the 1986 when they recognized him in Bosnia and Herzegovina. He was given the hilafetname for a Seikh of Riffai order from Seikh Džemaludin er Rufaji from Prizren in 1989, who was the present chairman of the Tarikat Centre of ex Yugoslavia. Later in 2001 he becomes a teberruken and a Seikh of Mevlevi order.

He dedicated his life to education of children and the youth to basis of religion and to the spiritual leadership of everyone who came to a mosque where he worked as imam. His greatest contribution was a spiritual education of young people, to which he dedicated his entire life as a Naqshbandi, Riffai and Mevlevi Seikh. He was an active member of Islâmic Community of Bosnia and Herzegovina and Tarikat Centre of Bosnia and Herzegovina, in which he operated as a president from 1997 till 2009.

During the aggression on Bosnia and Herzegovina, Seikh Mesud was actively involved in the defense of his homeland. With his presence and advices he helped solders to rise up their moral. He participated in all important battles. Many politicians and representatives were coming for an advice, as in the time of war same in the time of peace.

After the end of war Seikh Mesud participated in reconstruction of many religious places in his homeland, he was working very hard to join Islâmic Community and Tarikat Centre. He gave instructions for a mosque, turbes and tekkes renovation and he personally participated in projects. His effort was approved by Reis ullema of Islâmic Community in Bosnia and Herzegovina Mustafa Cerić, who leaded his funeral salat.

Seikh Mesud was always helping people. With his two sons Ćazim and Abdusamed he has built first private family museum in

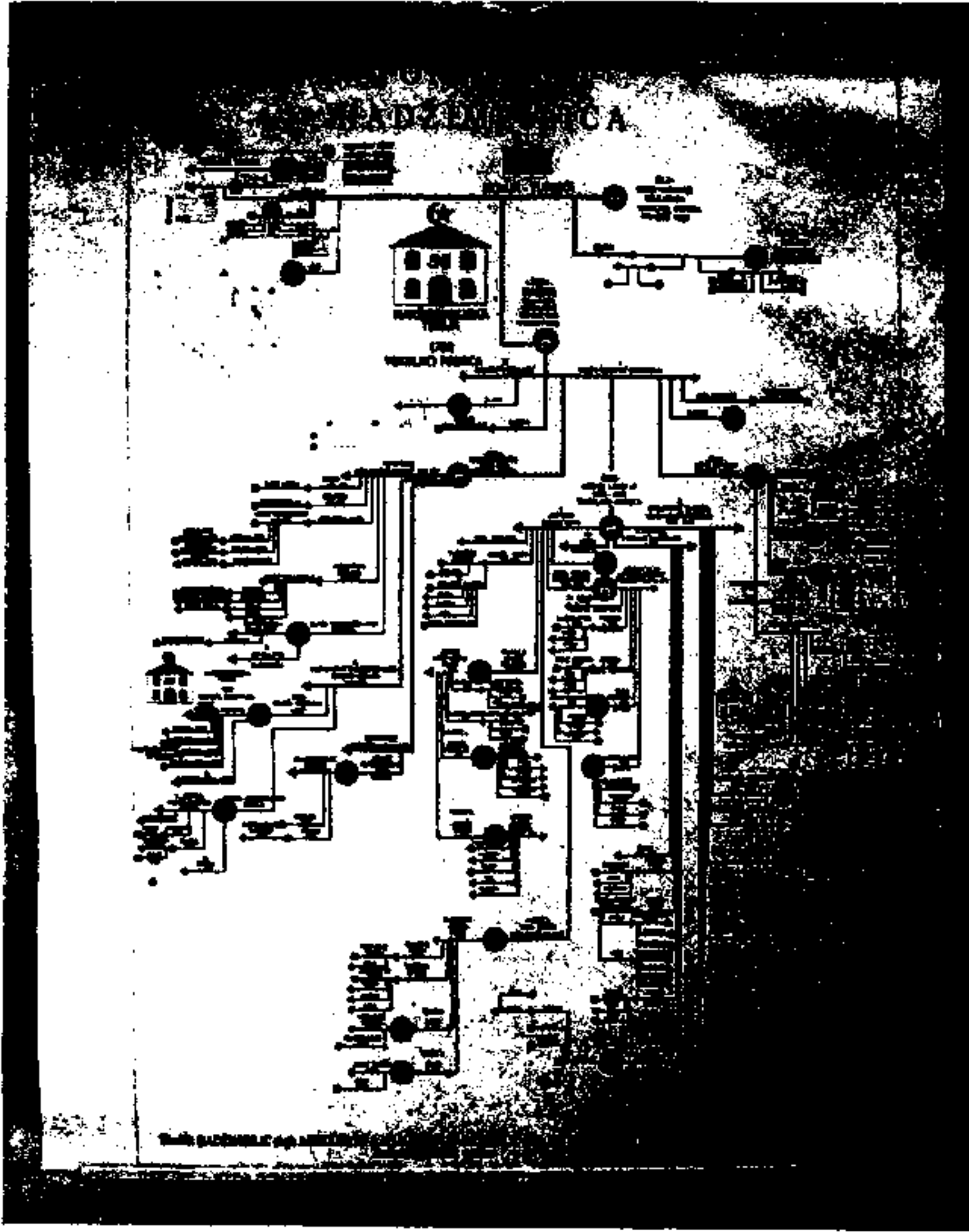
Vukeljići in 1999. Museum was built on foundations of private madrasah. The name was given by the founder of madrasah Museum Musa Kjazim Hadžimejlić. Inside the museum there can be found unique exhibits specific for the living tradition and culture of Muslim living in Balkans.

Regarding that Seikh Mesud comes from a 270 years old dervish family, he had a wish to continue that tradition and uses his 36 years old experience to help people. His wish was that his country Bosnia has one special hospital in which it will be used all medicament found in nature and spiritual cure trough religious education and true path. This is how he has begun a construction of first hospital- hastahane inside which is placed Tekke Mesudija. Although severe illness stopped him in to complete his wish he didn't stop to advice his sons to finalize their father's wish. Today in Kaćuni there is a hospital- Hastahane and Tekke Mesudija which is a sanctuary for many. Seikh Mesud made a first Naqshbandi tekke in Kaćuni and later the biggest one in Bosnia. One part of a Hastahane is a guest house (musafirhane) for all travelers, and another one is a medical practice with classic and alternative practice.

Seikh Mesud dedicated his life for a spiritual education of youngest and adults. He did his hajj pilgrimage for more than once, and his last hajj he managed to finish although he was totally paralyzed. With his own example he wanted to prove that hajj is possible for everyone with a true intention. He was giving the optimism, positive energy, laugh and joy to anyone who meets him. He was continuously showing the true path what an obligation of any Seikh. He was saying that dervish's circle is a belt around the Earth. Married with Bahrija hanum he had two sons Ćazim baba and h. Abdusamed Efendi, and two daughters Asima nad Refija. His wife died in 1996, and Seikh Mesud came back to his Lord in his 72nd year in 8th of February of 2009 after his seven years long illness. He was

buried in front of a family museum in Vukeljići on the 10th February 2009. Beside his immobility he was very active as a Seikh. He was leading his dervishes with his advices. During his illness he initiated a first Sufi magazine Kelamu'l Šifa' which is active till today. This is specialized magazine which is researching all cultural and historical themes of tesavvuf and represents a first one dealing these issues on Balkans. His students were writing down his sayings so today they are preparing a book about his life and work. Inside the book there will be all the interviews, his' sohgets, nasihats, and other teachings, as the remembrances of this important person of Sufi tradition in Bosnia and even Balkans.

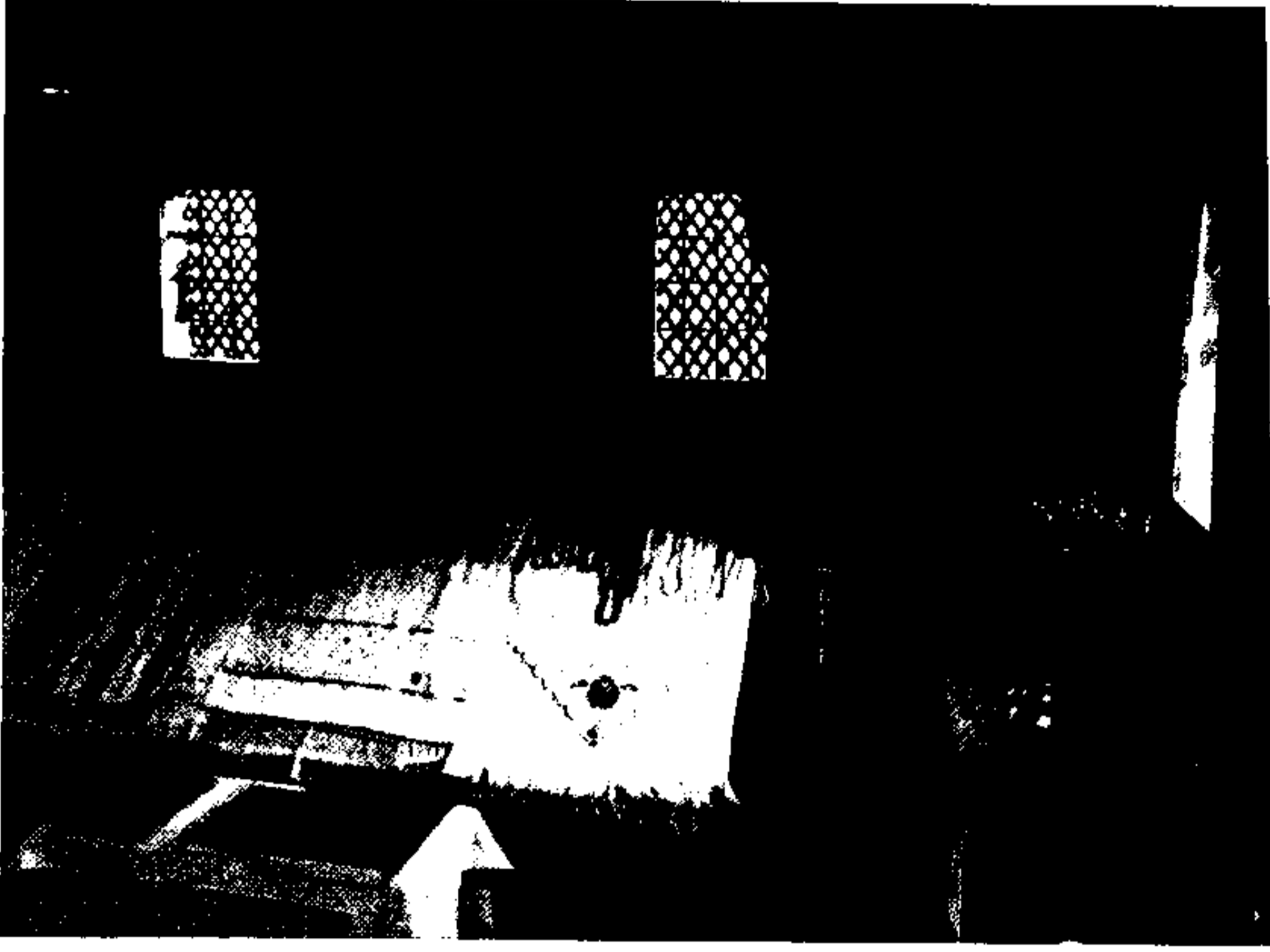
One part of a book is a remembrance that was written by his dervish: "This is the time when I can say something about Sheik's keramets. I witnessed them so many times that I can write about them with my open hearth: His biggest keramet was that he organized his life by Allah's shariah; trying all his life to follow the Prophet's sunnah. At the end of his life, even after a six year period of his illness, I never heard him once to complain about it. There was only one exception when he told "Ja Rabbi, I miss so much to fall on ground in my pray to You". Two years before he got sick he was telling us very often a story about Hz. Eyyub a. s, his illness and his patience. At that time I was wondering why he was repeating this story, how worms attacked Hz. Eyyub's body, hearth and his tongue. In one moment Hz Eyyub started to cry and Allah asked him: "Oh Eyyub, you were so patient until now why did you started now to cry?" Hz. Eyyub responded: "Ja Rabbi, I'm crying because of worms that attacked my tongue and my hearth so I will not be able to do the dhikr." In his own way our Sheik also cried because he wanted to use his body in his pray and dhikr, but either way he accepted this condition and spread a smile from his lighted face all around himself."

Hadži mejlićfamily tree

Seikh Mejli-Babe's türbe

Interior of Seikh Mejlî-Babe türbe

Seikh hafiz Musa Kjazim with his wife

Seikh Refik Hadžimejlić

Seikh Hafiz Musa Kjazim

Seikh Džemaludin er-Rufaji

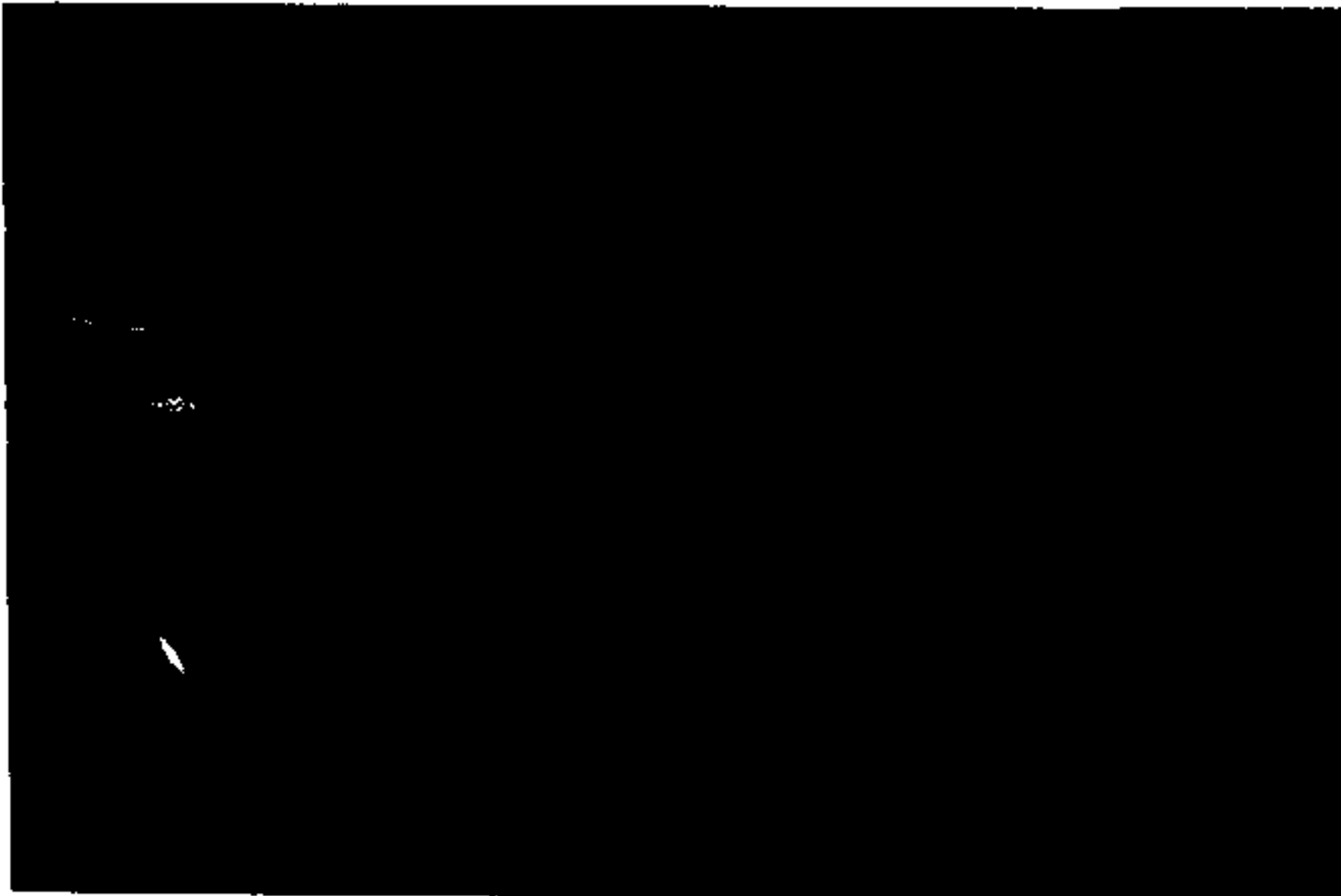
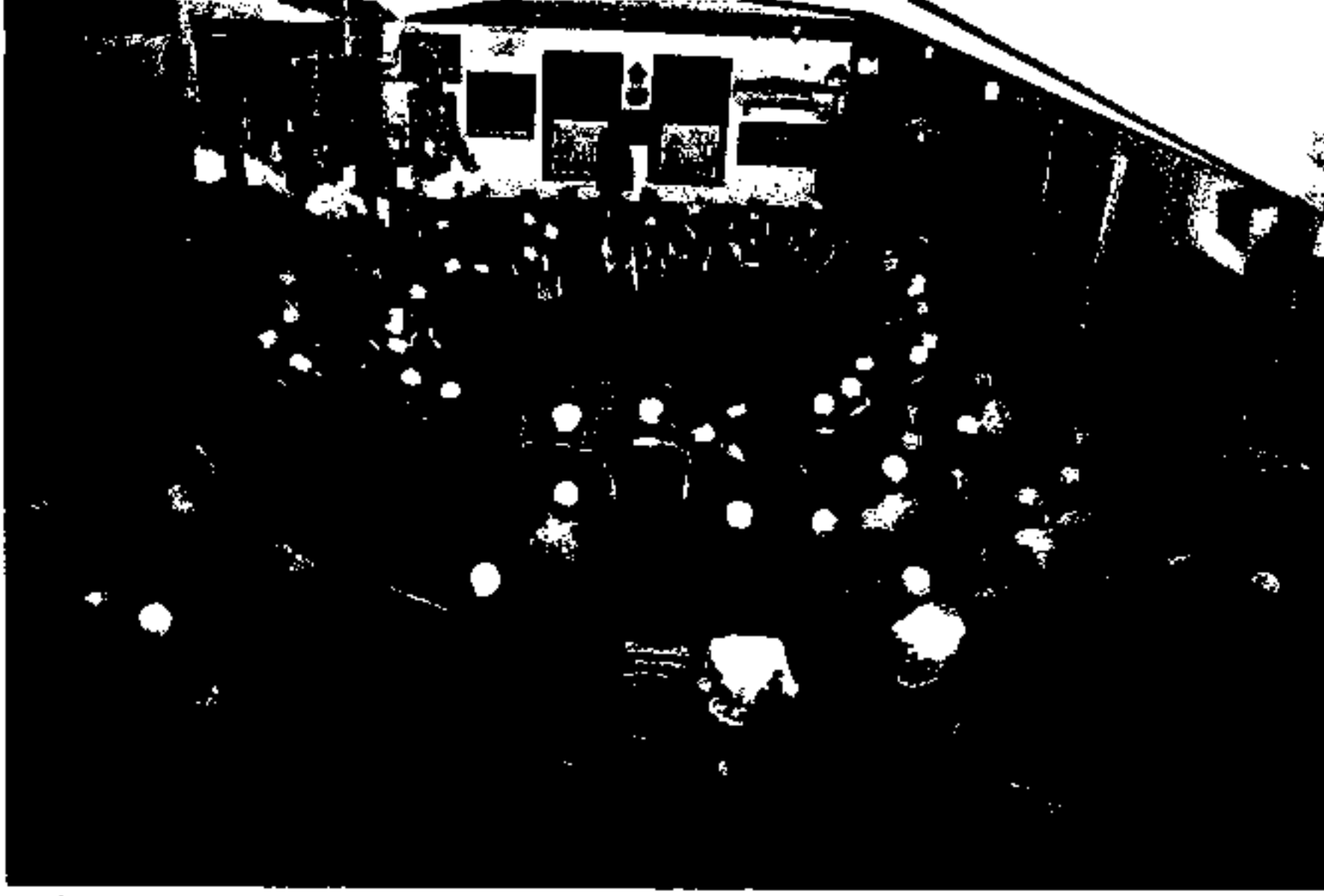
Sejjid Mesud Efendi

Seikh Mesud (mevlid)

Inside Tekke Mesudija

PRVI I JEDINI TARIKATSKI ČASOPIS NA BALKANU

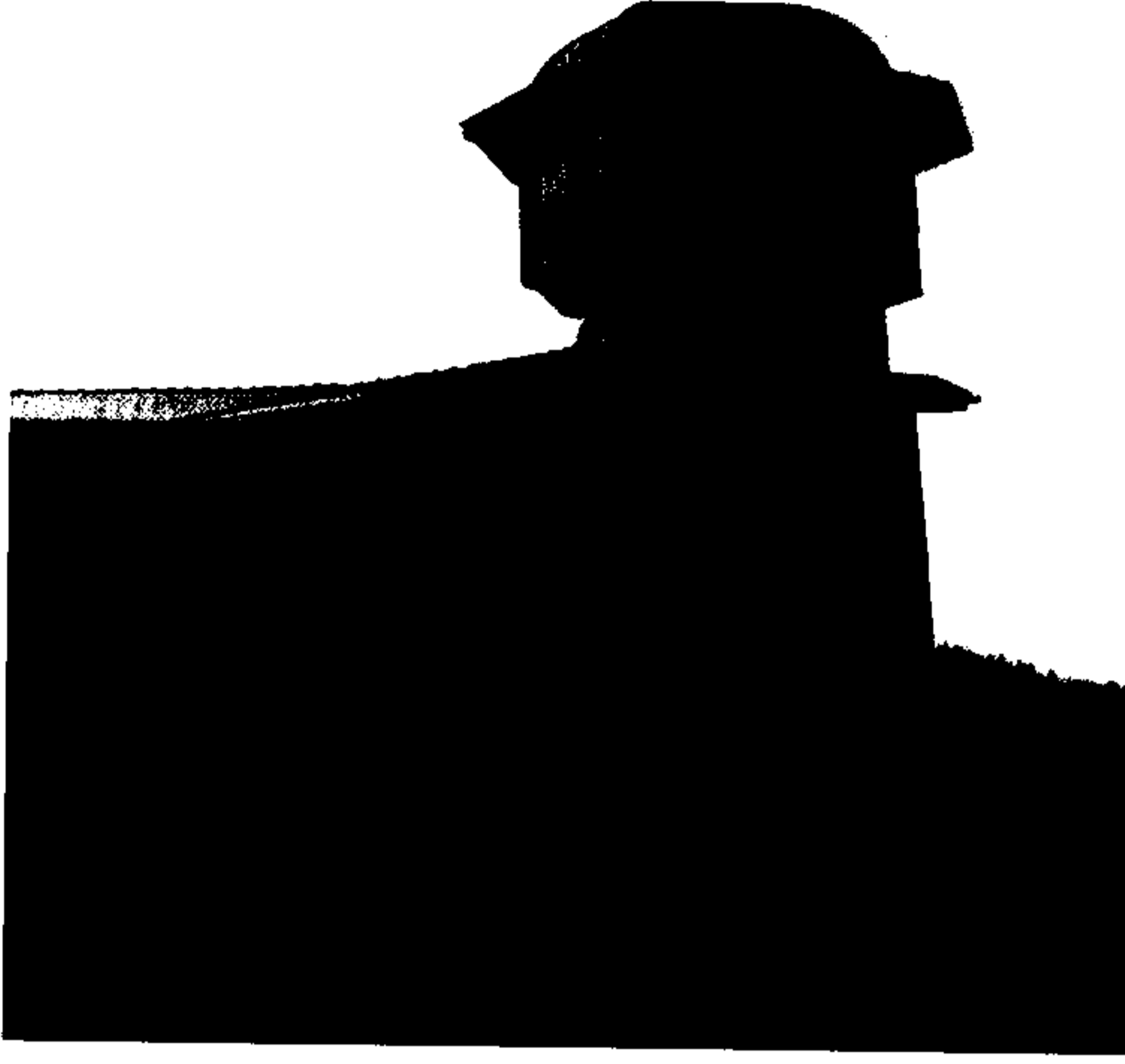
SVE ŠTO STE HTJELI DA ZNATE O
dervišanima, tekijama, zikru...
čitajte u Kelamu'l Šifa'

Naružbe na telefon: 062 723 723

The Kelamu'l Šifa' magazine

Medresa – Museum in Vukeljići

Mesudija Tekke in Kaçuni

Hastahane and Polyclinic in Kaçuni

2. Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi from Darende (1914-1990)

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi lived in Darende between 1914 and 1990, where he officiated in the Sheikh Hamid-i Velî Mosque in period from 1945 till 1987. His both parents originate from prophet family, his father Es-Seyyid Sheyhzade Hatip Hassan Efendi and his mother Fatima Hanim from Seyyid Tajuddin-i Velî family. He is the descendant of Somuncu Baba (12th generation) and of Prophet Muhammad (s. a. a. w.) as the 36th generation.

Osman Hulûsi Efendi found his spiritual leader while he was a child. He was seven years old when he first met Ihramcizâde Ismail Hakkı Toprak (k. s) from Sivas. This first meeting was happened during Ismail Hakkı Efendi's visit to Darende. He was looking for his follower's house and meet Osman Hulûsi Efendi on his way. He asked for direction and a child gladly led him through the garden shortcut. When Ismail Hakkı Efendi asked him about this way and its direction Osman Hulûsi Efendi answered "I'm taking you via the beloved way, Sir". When asked for explanation Osman Hulûsi answered "It is the shortest cut that takes you to the beloved one". This was the beginning of an interrelation between them. On his departure Ismail Hakkı Efendi (k. s) told him:¹

Just a look from your eyes took me away

And afflicted me with their purity

In his last hajjes at Prophet Mosque in 1967 Ihramcizâde Ismail Hakkı Efendi (k. s) turned to Osman Hulûsi Efendi and said: "Hulûsi, my son, your ancestor is very worthy for us. You have a great responsibility. You should protect and direct your followers and serve." And Osman Hulûsi Efendi answered him as "Sure, Sir". Ihramcizâde Ismail Hakkı Efendi (k. s) added "You're the only one

¹S. B. A. K. M. Archive, File of Interviews, nr. 9/116.

who can take this responsibility.”² Osman Hulûsi Efendi carried out as a caliph of Ismail Hakkı Efendi (k. s) after his death on 2nd August in 1969. Ihramcizâde during his life while he was talking about Hulûsi Efendi he was calling him as his ‘worthy son’, which proves that their relationship was special.³ There is a saying that when Ismail Hakkı Efendi’s son Kemal Efendi said to his father: “Efendi Baba, I graduated from high school. But Osman Hulûsi Efendi graduated from primary school. However I can’t understand his poetry. How can that happen?” Ismail Hakkı Efendi’s eyes filled with tears and answered “My Son Kemal that is a quite different privilege.”

During his life Osman Hulûsi Efendi clearly stated for many times during his conversations that H. Hamideddin Efendi was going to be his moral successor. After his death in 1990, services under the name of Chairman of Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Foundation were transferred to H. Hamideddin Efendi’s responsibility.

He dedicated his whole life to the service of humanity and thought that the real “Tasawwuf” is to serve human beings. Osman Hulûsi Efendi struggled to do beneficial activities in his hometown and everywhere he had been. He believed that Divine love is strengthened by loving humanity. He believed that loving humanity was possible by educating them, giving them the conscious of being human and giving them science and wisdom. As a result of such thinking he spent most of his life to science and wisdom. He found God’s approval in science, wisdom and in the spiritual guidance to the true path. As a result people educated by him followed his path even after his death.

During the years he worked in Seyh Hamid-i Velî Mosque as an imam he finished the restoration of the mosque. He founded Seyh Hamid-i Velî Mosque Recovering and Reparation Foundation in 1960s

² Alici, a. g. e. , p. 15.

³ S. B. A. K. M. Archive, File of Interviews, nr. 9/124.

and he carried out activities to develop all services needed. Because it wasn't enough time he visited neighbor towns and villages to find more willing people to help for the mosque reparation. Besides the mosque Osman Hulûsi Efendi repaired the pool of Kudret Turkish Bath in 1950, with the participation of a village youth. He leded the construction of a pool and a new road in coming years. In 1984 he made a bridge built on the way to Kudret Pool. Everything newly built in Darende was carried out by Osman Hulûsi Efendi directly or through his encouraging.

One of his important legacies was Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Foundation with its headquarters in Darende, Malatya. The main fondation's goal is a life philosophy of Osman Hulûsi Efendi, "the service to all creatures for the consent of Allah without waiting any profit." It was founded in 1986, and developed till today to very extensiveservice which contributed to Darende and Turkey in its historical, social, cultural and economic area. One of many important studies wasrealized by the Vaqf to protect historical architectural works from disappearing and to adapt them to new generation and their needs. Some of them are:Somuncu Baba Mosque and Tomb, Pits with Fish, Abdurrahman of Erzincan Mosque and Tomb, Kudret Bath, Seyyid Abdurrahman Gazi Mosque and Tomb, Ulu Mosque, Hasan GaziSmall Mosque and Martyrdom, Yusuf Paşa Covered Bazaar. Oneotherimportant activity of Vakfwas building a full-equipped and modern hospital with 200 beds in it. It was Hulûsi Efendi's wish to build itmany years ago in order to solve health problems of Darende and its province. Unfortunately he couldn't realize it during his life so it was carried out by Foundation in 2006.

He was also involved in a huge educational campaign, and for that reason he was involved in every foundation, association or community in his neighborhood. He knew that raising people of science and wisdom is only possible by education. Osman Hulûsi

Efendi contributed to both formal and informal education (common-public education and education given in mosques or different courses). He received a plaque for his contributions to education which was given from Kenan Evren the President of Turkey of the time (1984), who supported people involved in any educational campaign. Faculty of Theology is the greatest and most meaningful institution that he opened in Darende.

He also opened Darende Vocational Religious High School, Dormitory of Vocational Religious High School, Seyh Hamid-i Velî Mosque's recreation, Industrial Vocational High School and Sadrazam Mehmet Pasha Library. Besides that he also contributed to several school constructions.

As a result of a gradual and planned education concept he firstly gave importance to mosque, and then to the construction of formal educational institutions (high schools and faculties). He also founded a big library and gained books and sources for its proper function.

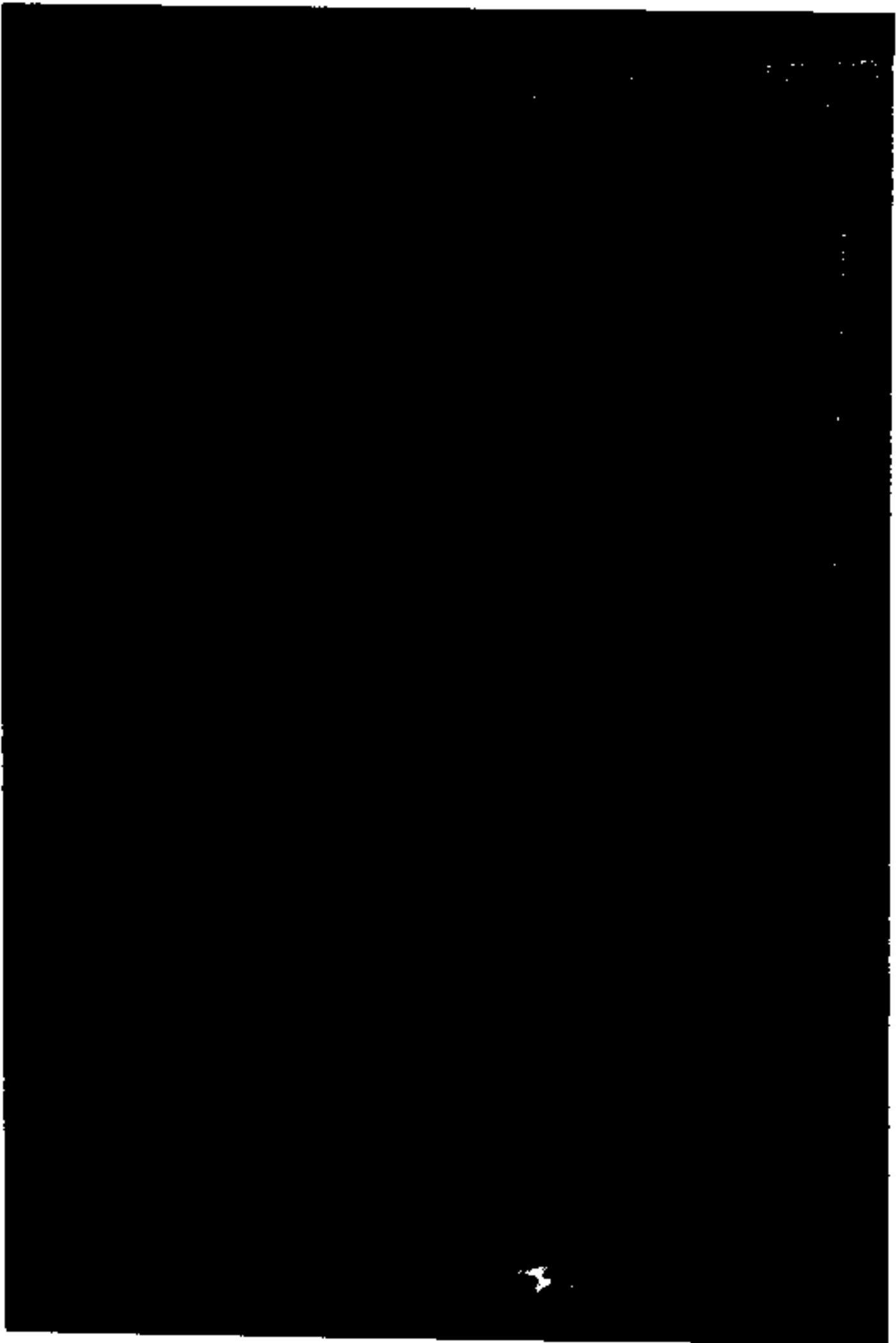
Besides formal education, he was also the chairman of many mosque building foundations and he dedicated his life to show people the true path. While his work as an imam of Seyh Hamid-i Velî Mosque he was spiritually leading a thousands of people.

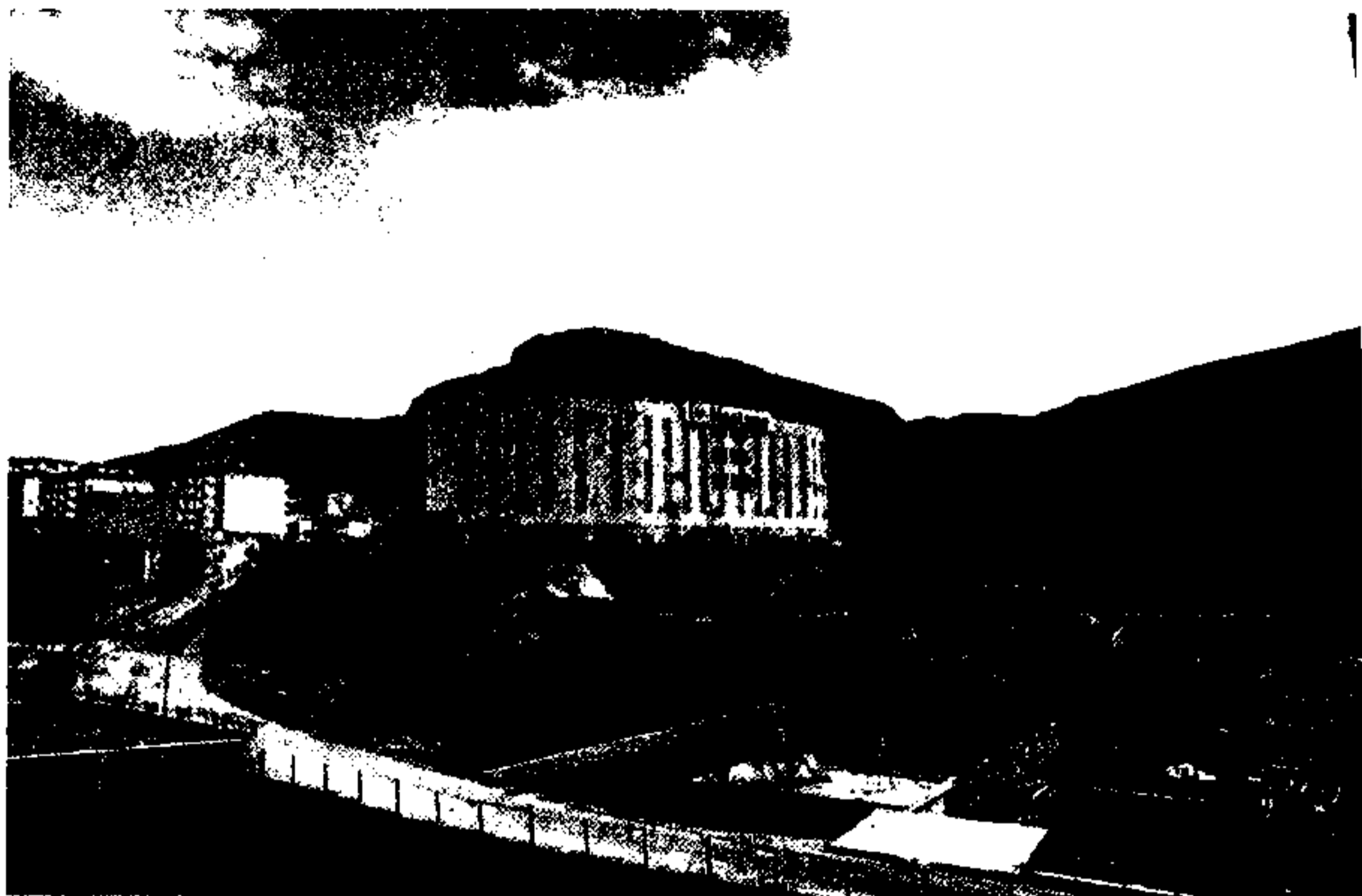
After a life time work and struggle he achieved that mosques and foundations have their old functions again. Today many people educated by him follow his way and try to serve to their countries.

It is also important to underline the importance of Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi as a Islâmic poet of the 20th century. He wrote works as "Dîvân al-Hulûsi of Darende" a collection of hymns, qasidas, rubaiyats and mustezad, and the letters collection named "Mektubat al-Hulûsi of Darende."

“We want our believers to live a prosperous life. If one of them has a headache at night, then we care about him till the morning. Therefore we want our believers to be happy. A believer lives as a believer but dies as a Muslim saint. The believer develop themselves both materially and spiritually one step further every day. But he isn't aware of this. When he dies he finds his real place.”
(Osman Hulûsi Efendi)

Bibliography:

Časopis za kulturu, historijsko naslijeđe i tesavvuf "Kelamu'l Šifa" –
Izdavač Udruženje građana Hastahana Mesudija

Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama – autor Džemal
Čehajić

Tekije u fojničkom kraju – autor Halid Buljina

İslâmske informativne novine 'Preporod' – Izdavač Islâmska zajednica u BiH

İslâmski glasnik – Izdavač Islâmska zajednica u BiH

İslâmska misao – Izdavač Islâmska zajednica u BiH

Somunncu Baba - Aylık İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi

Sempozyum tebligleri-2011-Darende

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevi'den Şerhler

Mustafa Taki Efendi - Hayatı ve Eserleri

DİVANINA GÖRE OSMAN HULÛSİ EFENDİ (K.S.)'NİN “LEYLÂ”SI

Prof. Dr. Sebahat DENİZ

*Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi*

Giriş

“Leylâ” kelimesi Arapça gece anlamına gelen “leyl” kelimesinden türemiş “çok karanlık gece; Arabî ayların son gecesi” anlamına gelmektedir. Leyle-i leylâ: çok uzun ve ızdıraplı gece anlamındadır. “Leylî” kelimesi de “gece ile ilgili; gece olan; gece gibi karanlık, hüzünlü; gece kalınan, yatılı” anlamlarını taşımaktadır. Bu anlamlar “leylâ/leylî” kelimesini “sevdâ” kelimesi ile buluşturmaktadır. “Sevdâ” kelimesi ise Arapçada “çok kara, çok siyah” anlamındaki “esved” kelimesinin müennesidir. Dolayısıyla “leyl” yani “gece” sevdâ demektir. Ayrıca “sevdâ” insan mizacını meydana getiren ahlât-ı erbaâ’dan da biridir. Eskilere göre “kan, safra, balgam ve sevdâ” olmak üzere dört unsurdan meydana gelen insan mizacında, bu unsurlar öyle bir denge oluşturmaktadır ki bunlardan birinin azlığı veya çokluğu insan sağlığını bozmaktadır.¹ Bunlardan “sevdâ”nın artması insanda “kara sevdâ” denilen aşk hastalığının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Zaten “sevdâ” kelimesi Farsçada “aşk, sevgi; aşırı sevgiden doğan bir çeşit hastalık; istek, heves, arzu” anlamlarına gelmektedir. Diğer taraftan “sevdâ” kelimesi, kalbin ortasında olduğu düşünülen siyah noktanın adı olan “süveydâ” kelimesinin de değişmiş halidir. Tasavvufta kalbin içinde gönül, gönlün içinde süveydâ bulunur. İlahî aşk bu siyah noktada tecellî eder. Süveydâda delilik, yani aşk gizlidir. Esasen gece de kara

¹Muhittin Eliaçık, Fuzulî'nin Sıhhat u Maraz'ında Ahlât-ı Erbaâ'nın İşlenişi ve Bir Tıp Eseri Terceme-i Hulâsa-i Tıp İle Mukayesesini”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, Bahar 2010, S. 27, s. 133.

sevdanın yaşandığı, aşk acısının, ızdırabının en çok hissedildiği zamandır. Dolayısıyla birbiriyle ilgili olan gece, süveydâdan kinaye sevda, aşk acısı, ızdırab gibi kelimelerin hepsi karanlığı, siyahlığı çağrıştıran kelimelerdir.

Tasavvufta karanlık, küfrü, kesreti ifade eder. Karanlığın zıddı olan aydınlık ise imanı, nuru, vahdeti temsil eder. Vahdet, Allah'ın mutlak varlığı ve tekliği, birliği; kesret ise O'nun yarattığı bu âlem ve bu âlemdeki her şeydir. Tasavvufta kesret vahdetin önünde bir perdedir. İnsan nefsi kesrete nikâhlıdır. Bu sebeple vahdete kavuşmaya, onu idrak etmeye engel teşkil etmektedir. Vahdet, ancak nefsin ortadan kaldırılması, öldürülmesiyle kendisini gösterecektir. Vahdet gecenin ardındaki aydınlık, ızdırabın ardından gelen ferahlık, ayrılığın sonundaki vuslattır. Dolayısıyla her karanlık ardında bir aydınlığı gizlemektedir. Marifet o karanlık perdesini ortadan kaldırabilmektir. Bunun yolu da tasavvufta nefis mücadelesinden ve onu yok etmekten, yani "Ölmeden önce ölmek"²ten geçmektedir.

Osman Hulûsi Efendi Dîvânı'nda "Leylâ"

Klasik Türk edebiyatında Leylâ, sevgilinin "leyl" gibi yani gece gibi siyah olan saçlarından kinaye mecazi ve hakiki manada sevgiliyi temsil etmektedir ve daha çok Leylâ ve Mecnun hikâyesine telmihen konu edilmektedir. Hulûsi Efendi'nin Dîvânı'nda sık sık bu hikâyeye telmihte bulunmaktadır. Bunda da şeyhi Sivaslı İhramîzâde İsmail Hakkı Toprak Efendi'den aldığı eğitimin rolü vardır. Zira Hulûsi Efendi, şeyhinin sadece tasavvuf terbiyesiyle yoğrulmamış aynı zamanda onun oluşturduğu edebî muhit içinde de kendini bulmuştur. Bu edebî

²Sûfilerin hemen hepsi, bu sözün hadîs olduğunu kabul eder. "Hesabınız görülmeden hesabınızı görün; ölmeden önce ölün." meâlinde rivâyet edilen bu söz, aliyy al- kaarî'ye göre mevzûdur (mevzûat, s. 87); ancak benlikten, bencillikten ölün; kendi dilekelerinizden, başkalarının kötülüğünü icâb eden faydalarınıza düşmekten vazgeçin anlamlarına alınırsa meeâlen hadîstir ve Müslümanlığın dünya görüşünün, toplum anlayışının özüdür, özetidir. **Abdülbâki Gölpınarlı**, *Yunus Emre Risâlat al Nushiyya ve Divan*, Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yayını. 1965, s. 284.

muhit içinde en çok okunan eserlerden biri Fuzulî'nin Leylâ vü Mecnûn adlı mesnevisidir. Dolayısıyla Hulûsi Efendi'nin edebî şahsiyeti üzerinde hem Fuzulî'nin hem de eserinin tesiri olmuştur. Hikâyeden bazı manzaraların Hulûsi Efendi Dîvânı'ndaki beyitlere serpiştirildiği görülmektedir. Babasının Mecnun'u iyileştirmek için Kâbe'ye götürüp orada dua etmesini istediğinde Mecnun'un, derdinin artması için dua etmesi şu beyitte hatırlatılmaktadır:

*Mecnûn gibi giriftâr-ı derd-i aşkım ey Leylâ
Duâ kıl ki ermeye nâgehân bir devâ bana (G. 7/5)³*

(Ey Leylâ! Ben Mecnun gibi aşk derdine düşmüşüm; duâ et de benim bu derdime ansızın bir derman bulunmasın.)

Bir başka beyitte Mecnûn'un Leylâ Leylâ diye çöllerde dolaştığını dile getirir:

*Mecnûn gezer sahraları Leylâ vîsâlin yâd ile
Leylâ kimin mecnûnudur dâim çeker derd ü mihen (G. 349/3)*

(Mecnun, Leylâ'ya kavuşmayı yâd ederek çöllerde dolaşır da acaba Leylâ kimin aşkından mecnun olup daima sıkıntı ve dert çeker?)

Diğer bir beyitte Mecnun'un babasının, çöllerde perişan olan oğlunu eve döndürebilmek için yalan söyleyip, Leylâ'nın onların evine geldiğini ve orada Mecnun'u beklediğini söylemesi şöyle ifade edilmiştir:

*Artık Mecnûn gel sahrâyı gezme
Leylâ-yı mâh-ı tâbânın âmed (G. 44/5)*

(Ey Mecnun, gel artık çölde dolaşıp durma; dolunay gibi olan Leylâ'n geldi.)

Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

³Bu makalede verilen şiir ve beyit numaraları için bkz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Nasihat Yayınları, İstanbul 2006.

Bir şair olarak Hulûsi Efendi'nin hayal dünyasında Leylâ'nın dikkat çekecek şekilde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.

Dîvân'da Leylâ, farklı şiirler içinde beyitlere serpiştirilmiş halde zikredilmekle beraber müstakil olarak ele alınmış "Leylâ" redifli şiirler de mevcuttur. Çoğu beyitte saçın sıfatı olarak siyah rengin ifadesinde kullanılmıştır. Örnek olarak şu beyitler gösterilebilir.

Kimisi dolmuş derûnu cümle hâr

Kiminin gönlünde pinhân bir saçı leylâsı var (G. 123/4)

(Kiminin içi dikenle dolmuş, kimisinin gönlünde gizli bir siyah saçlı sevdiği var.)

Âşık demesen de bana sen ey saçı leylâ

Bilmem ki kimin âşık-ı dîvânesi gönlüm (G. 291/4)

(Ey gece gibi siyah saçlı sevgili! Sen bana âşık demesen de benim bu gönlüm bilmem ki kimin çılgın bir âşığıdır.)

Muhabbet şem'inin pervânesiyim yanayım nârına pervâneler tek

O zülfü leylânın dîvânesiyim gezeyim sahrâyı dîvâneler tek
(Müf. 181)

(Muhabbet mumunun pervanesiyim, pervaneler gibi onun ateşine yanayım. O siyah saçlı sevgilinin divanesiyim, divaneler gibi çöllerde dolaşayım.)

Klasik Türk edebiyatında Leylâ, aynı zamanda aşkın sembolüdür. Aşk ise basamak basamak, makam makamdır. Tasavvufta biri mecazi, diğeri hakiki olmak üzere iki çeşit aşktan bahsedilir. Mecazi aşkta konu insandır. Bir insanın karşı cinsten bir insana duyduğu sevgiye mecazi veya beşeri aşk denir. Hakiki aşkta ise konu Allah'tır. İnsanın Allah'a duyduğu güçlü sevgi hakiki aşktır. Hakiki aşka büyük önem veren tasavvuf erbabı, beşeri aşka da ilgisiz kalmamışlar ve çoğu zaman beşeri aşkı ilâhî aşka geçmek için bir

köprü olarak görmüşlerdir.⁴ Dolayısıyla beşeri aşk, aşkın ilk basamağıdır. Mecnûn'un Leylâ'yı ve Leylâ'nın Mecnûn'u insan yani beşer olarak tutku ile sevmesidir. Hakiki aşk ise aşkın ikinci basamağıdır. Mecnûn'un Leylâ'da ve Leylâ'nın da Mecnûn'da Hakk'ı müşahede ederek sevmesidir. Aşkın bir de üçüncü basamağı vardır. Bu basamak "âşık ve mâşuk" arasında farkın kalmayarak ayniyetin başladığı makamdır. Bu makam "vuslat-cem-teklik-tevhid" hali, yani "fenafillâh" ile anlatılan "aşk makamı"dır. Bu makamda sadece aşkın kendisi vardır. Yine tasavvuf anlayışına göre, Allah kendi güzelliğini temâşâ için mahlûkatı yaratmıştır. Tasavvufî düşüncenin temellerinden biri olan ve hadis olarak rivayet edilen "*Kenzi Mahfi*" ifadesi de bu fikir etrafında dönüp dolaşır. Buna göre Allah şöyle buyurur: "*Ben gizli bir hazine idim ve tanısınlar diye yaratıkları meydana getirdim.*"⁵ Burada âlemin yaratılma sebebi Tanrı'nın "zâtî aşkı"dır. Yani aşk, Allah'tan zuhur etmiştir.⁶ Dolayısıyla âşık beşerî aşkın eşiğine basmadan, Leylâ'nın beşerî ezâ ve cefasına katlanmadan "ilâhî aşk"a ulaşamaz. İlâhî aşkta da Leylâ'dan tecellî eden her şeyi Hak'tan bilmeyen, Leylâ'nın beşeriyetinden tecellî eden naz ve cilveleri Hakk'a bağlayamayan, Cenâb-ı Hak ile vuslata yani son basamak olan "aşk makamı"na eremez.⁷

Aşkın sembolü olması itibarıyla Leylâ'yı bu üç basamakta değerlendirmek gerekir: Mecazi Leylâ, Hakikî Leylâ ve "Leylâ".

Dîvân'da sevgilinin gerek fizikî gerek manevî hemen hemen bütün özellikleri konu edilmiştir. Dolayısıyla Dîvân'a iki farklı açıdan bakma zarureti hâsıl olmuştur. Bunlardan biri beşerî bir güzel kadın olan sevgili Leylâ; diğeri ise Mevlâ'dır. Hulûsi Efendi de her şeyden önce bir beşerdir. Ama Hulûsi Efendi aynı zamanda bir gönül insanı,

⁴Süleyman Uludağ, "Tasavvufi Ulûhiyet Telakkisi", *Hareket Dergisi*, Mart 1981, s. 7.

⁵Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 1162/1749, H. K. Ahmed Kalaş, *Haleb Mektebü't-Türasî'l-İslâmi*, 191.

⁶Mehmet Demirci, *Yunus Emre'de İlahî Aşk ve İnsan Sevgisi*, Selçuk Yayınları, 1991, s. 18.

⁷Kemal Gökdoğan, "Naz Makamı ve Leylâ'nın Aşkı", www.tasavvufdefteri.wordpress.com/2010.

bir Hak dostu, bir mürşid, bir insan-ı kâmil, nefsiyle yaptığı güreşte galip olmuş bir pehlivandır. Bu sebeple Dîvânı'na her iki açıdan da bakmak gerekir.

A. Mecâzî Leylâ

Hulûsi Efendi Dîvânı'na beşerî yani beden gözüyle bakıldığında Leylâ; siyah, uzun kıvrımlı saçlı, şehla gözlü, gül yüzlü, güneş yüzlü, ay yüzlü bir güzel; fettan bir kadın portresiyle çizilmiştir. Buradaki Leylâ, Leylâ ve Mecnûn mesnevisindeki kadın karakterine telmihen konu edilen sevgilidir. Dîvân'da Leylâ'nın, âşığı yani Mecnûn'u etkileyen güzellik unsurlarından en çok saçları, gözleri ve yüzü konu edilmiştir.

Saçı: Dîvân şiirinde sevgilinin saçları en fazla işlenen unsurdur. Bunda saçın, uzunluğu ve renginin koyuluğu sebebiyle göze ilk çarpan unsur olmasının rolü vardır. Sevgilinin saçları âşığı en çok etkileyen güzellik unsurlarından biridir. Hulûsi Efendi'ye göre de bu dünya âleminde hiç boş gönül yoktur ve her gönülde bir Leylâ'nın saçının aşkı vardır. Bu aşk o gönüllere tâ ezelde, bezm-i eleste konulmuştur. Leylâ'nın saçı siyahtır ve gönlü kaplar. Siyahlık gam kederdir. Bu sebeple gönlünde sevgilinin saçları yer eden bir âşığın da gönlüne bu aşktan dolayı gam keder hâkim olur:

Gönül bu âlem-i dehr içre sanma hâlî bir dil var

Ezel Mecnûn-ı zülf ü kâkül-i Leylâ-yı aşkıdır hep (G. 27/2)

(Ey gönül! Bu dünyâ âlemi içinde boş bir gönül olduğunu zannetme; o ezelden beri, aşk Leylâ'sının saçının Mecnûn'udur.)

Sevgilinin saçları âşığın sadece gönlünü etkilemez aklına da tesir eder. Âşık yani Mecnûn olanın akli Leylâ'nın kâkülünde kalır:

Deldirir dağları Şîrîn-leb ile Ferhâd'a

Aklı Mecnûn olanın kâkül-i Leylâ'da kalır (G. 111/2)

(Şîrîn dudak için Ferhad'a dağları deldirir. Mecnûn olanın akli da Leylâ'nın kâkülünde kalır.)

Leylâ'nın saçları sadece siyahlığıyla âşığın gönlünü kaplamakla kalmaz aynı zamanda uçlarının kıvrım kıvrım oluşuyla da âşığı yani Mecnûn'u darağacına çeker. Hulûsi Efendi bu durumu şöyle ifade eder:

*Bin kerre göz ol yârını seyr eyledi tenhâ
Yâr ana yüzün lutfile göstermedi bir kez
Leylâ ser-i zülfündeki o Mecnûn-ı hazîni gör
Cân verdi yüzün döndürmedi bir kez* (Rub. 55)

(Göz, bin kere sadece o yârini seyretti de sevgili lutf edip bir kere yüzünü ona göstermedi. Ey Leylâ! Saçının ucunda asılı olan o hazin Mecnûn'a bir bak; orada canını verdi de bir kere bile senden yüzünü çevirmedi.)

*Şem'-i cemâlinin pervânesiyim
Kon beni yanayım o nâra dostlar
Zülf-i leylâsının dîvânesiyim
Âhir berdâr olam o dâra dostlar* (Rub. 21)

(Dostlar! Ben onun güzelliğinin mumunun pervanesiyim; bırakın beni, o ateşe yanayım. Ben onun, siyah zülfünün delisiyim; sonunda o darağacına asılayım.)

Gözü: Dîvân şiirinde sevgilinin gözü büyücü cadı, can alıcı katil, ortalık karıştırıcı fettan olarak tasavvur edilir. Hulûsi Efendi Dîvânı'nda da bu özellikler konu edilmiştir. Hulûsi Efendinin;

*Mecnûn'u kılıp bir nazar-ı ân ile Leylâ
Pâ-beste-i şevdâ
Bildim ki yanıp nârına bir sâde-i aşkım
Pervâneyim ammâ* (G. 12/3)

(Leylâ, bir anlık bakışıyla Mecnûn'u sevdâya düşürüp hareket edemez hale getirdi; anladım ki ben de halis bir aşk ile onun ateşine yanan bir pervaneyim.)

dediği beytinde Leylâ'nın bir bakışıyla Mecnûn'u sevdaya düşürüp ayağı bağlı, hareket edemez hale getirdiğini, âdeta büyülendiğini anlatmak istemiştir.

Şu beytinde ise Hulûsi Efendi'nin Leylâ'sı, baygın, süzgün bir bakış ile onun canını almadadır ve Hulûsi Efendi bundan muztarıptır.

Alıp aklımı ey Leylâ beni dîvâne eylersin

Beni dîvâne edip sevdiğim âyâ ne eylersin

Nazîrin yok nigâh-ı mest ile cân almada zîrâ

O hûn-hâr gamzen ile her dem cânâ ne eylersin (Rub. 68)

(Ey Leylâ! Aklımı alıp beni divane edersin. Beni divane etmekle eline ne geçecek? O süzgün bakışınla can almada eşin benzerin yok. Zirâ o kan dökücü zalim bakışlarıyla cânıma neler, ne zulümler yaparsın.)

Hulûsi Efendi'ye göre Leylâ'nın şehlâ gözünü görüp de Mecnûn olmayan akli başından gitmeyen kimse yoktur:

Ne sözü var diyecek âşık o şehlâ gözüne

Kim görüp olmadı Mecnûn o Leylâ gözüne (G. 404/1)

(Âşığın onun o şehla gözüne söyleyecek ne sözü olabilir ki; Leylâ'nın gözünü görüp de kimin akli başından gidip mecnun olmamıştır.)

Yüzü: Dîvân şiirinde sevgilinin yüzü, yuvarlaklığı, renginin pembe veya beyazlığı, parlaklığı gibi özelliklerine istinaden güneş, dolunay, gül, lale gibi nesnelere benzetilerek çeşitli tahayyüller ortaya konulur. Hulûsi Efendi'nin hayal dünyasında da Leylâ'nın yüzü bazen güneşe benzer:

Gün tek cemâli perdesin Leylâ yüzünden ref' eder

Mecnûn'u rüsvâlar görüp handân olur vakt-i seher (G. 63/2)

(Leylâ, seher vaktinde güneş gibi olan yüzünden perdesini (peçesini) kaldırıncâ onu gören çılgın âşıklar sevinçlerinden gülerler.)

Bazen de gül gibidir:

Cemâli seyrine cân dâdesin aç

Açılmış gör gül-i handân-ı Leylâ (Müf. 5)

(Leylâ'nın güzelliğini can gözünü açarak seyret ve onun açılmış gül gibi olan yüzünü gör.)

Dîvân'da Leylâ'nın, âşığı yani Mecnûn'u etkileyen güzellik unsurlarından başka tavrı da konu edilmiştir. Buna göre Leylâ âşığına kararsız davranan, bazen eza, cefa eden bazen vefa, safa eden zalim bir dilberdir. Âşık için bu hal tahammülü zor bir durumdur. Sevgili hep zulm etse âşık bu zulme alışır; hep vefa gösterse o zaman da kıymeti olmaz. Bu hal ise âşığı canından bezdiren bir durumdur. Nitekim Osman Hulûsi Efendi de bundan yakınırken şöyle der:

Mecnûn Hulûsi'ye vefâ kim ede Leylâ

Mahzûn Hulûsi'ye cefâ kim ede Leylâ

Medyûn Hulûsi'ye ezâ kim ede Leylâ

Mağbûn Hulûsi'ye safâ kim ede Leylâ

Talan ola varlık gide cân yâr ola cânân

N'itdim n'ideyim n'oldu bakın âlem-i ebdân (G. 340/5)

Buraya kadar bahsedilenler beden gözüyle bakınca görülen mecâzî Leylâ ile ilgili olan özelliklerdir. O, Hulûsi Efendi'nin aşkın birinci basamağında gördüğü Leylâ'dır. Hulûsi Efendi'nin Dîvânı'na bir de can gözüyle bakıldığında görülen Leylâ vardır ki o da onu aşkın birinci basamağından ikinci basamağına çıkaran hakikî Leylâ'dır.

B. Hakikî Leylâ:

Rivayet edilir ki Mecnûn'un Leylâ'sı çok da güzel bir kız değil; hatta çirkin sayılabilecek bir kızdır. Bir gün Leylâ'yı görenler, bakarlar ki çirkin, kara kuru bir kız. Mecnûn'u bu hallere düşüren kız bu mu? Mecnûn bunun nesine âşık oldu derler ve Mecnûn'a sorarlar. O da "Ona bir de benim gözümle bakabilseniz, o zaman ne kadar güzel olduğunu anlarsınız." der.

Dolayısıyla Hak dostu olan insan-ı kâmilin, bu büyük şahsiyetin Dîvânı'na da can gözüyle, Mecnûn'un gözüyle bakmak gerekir. İşte o zaman Hulûsi Efendi'nin Leylâ'sındaki o başkalık görülecektir. Şöyle demiştir:

Cümleyi bir sıfat-ı Leylî edipdir Mecnûn

Lîk Mecnûn'a göre var sıfat-ı Leylâ başka (G. 399/3)

(Herkesin bir Leylâsı var, her kes bir Leylâ'ya mecnun olmuştur; fakat Mecnun'a göre başka bir Leylâ var.)

Bu Leylâ, öyle bir Leylâ ki Mecnûn'a beden gözüyle görülen mecazî Leylâ'yı unutturur. Onun kademe kademe nefisle ilgisini kesip kendisine meftun eder ve onun dilinde evradı, şühudu, şahidi, irşadı, üstadı, yâdı, feryadı, şadı olur:

Mecnûn gibi sâbit-kademim ahd ü vefâda

Derdin ne aceb ki o Leylâ'yı unuttun (G. 205/4)

(Ey Hulûsi! Ahd ü vefâda Mecnun gibi sadıktın, (sana ne oldu) nasıl bir derdin var ki Leylâ'yı unuttun?)

Mecnûn-sıfat âlem Leylâ görünür ammâ

Leylâ olası Mecnûn Mecnûn olası Leylâ (Müf. 10)

C. Leylâ: Mevlâ

Şiirlerinden anlaşıldığına göre Hulûsi Efendi aşkın ikinci makamında da kalmamıştır. Sonunda Hakikî Leylâ'yı da terk etmiştir. Böylece ortada sadece Leylâ yani Mevlâ kalmıştır.

Hulûsi yâr olup gayrı unut kim

Kala ortada ancak adı Leylâ (G. 10/7)

(Ey Hulûsi! Yâr olup başkalarını unut ki ortada sadece Leylâ'nın adı kalsın.)

Bu makam ne mecazi ne hakiki, sadece "aşk" makamıdır, yani fenafillah makamıdır. Hallac-ı Mansur'un "ene'l-Hak" dediği makamdır. Diğerlerinin varlığı tamamen silinmiş ve vahdet, Allah'ın

mutlak varlık ve tek oluşu hakikati kalmıştır. Yani ortada âşık da mâşuk da Leylâ da Mecnun da ten de can da hiçbir şey kalmamıştır.

*Menem âşık menem ma'şûk menem ten ü cân
Menem Leylâ menem Mecnûn menem hüsn ü menem ân*
(Müf. 455)

(Âşık da ma'şûk da ten de can da Leylâ da Mecnun da güzellik ve cazibe de benden başka bir şey değildir. Onların hepsi de benim.)

Ahmedî'nin;

*Âkil ü ma'kûl ü 'akl u âşık u ma'şûk u 'aşk
Cümle sensin pes nireden çıktı bunca kîl ü kâl*

(Akıllı, akla uygun, akıl ve âşık, mâşuk, aşk, bunların hepsi de sensin bunca kuru, boş söz nereden çıktı?)

dediği gibi tasavvufta, bu dünyada görülen her şey bir sûretten ibarettir. Var olan tek şey mutlak ve tek varlık olan Allah'tır.

Sonuç olarak denilebilir ki Dîvânı'ndaki şiirlerinden hareketle Hulûsi Efendi'nin Leylâ'sı, aşkın beşeri makamında tanıştığı, aşk makamlarını birlikte çıktığı, önce ona Hakk'ın güzelliğini müşahede ettiren ve sonunda vuslat zevkini tattıran bir Leylâ'dır. Yani onun Leylâ'sı Mevlâ'dır. Aşağıdaki şiirinde Hulûsi Efendi, merhale merhale bu aşk makamlarını anlatmıştır:

*Anâ Mecnûn denir ki ezber etmiş
Dilinde her nefes evrâd-ı Leylâ*

*Gözü yârin cemâlin manzar etmiş
Şuhûdu şâhidi irşâdı Leylâ*

*Açıp ders-i cünûnu etdi ta'lîm
Kitâb-ı hüsnünü üstâdı Leylâ*

*Değişmez iki dünyâya muhakkak
O kim Kays ola ede yâd-ı Leylâ*

*Muhabbet ana derler yâr ilinde
Ola Mecnûn-dilin feryâdı Leylâ*

*Olursa her demin yârın gamıyla
Eder bir gün visâli şâdı Leylâ*

*Hulûsi yâr olup gayrı unut kim
Kala ortada ancak adı Leylâ* (G. 10)

Kaynaklar

Abdûlbâki Gölpınarlı, Yunus Emre Risâlat al Nushiyya ve Dîvân, Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yayını. 1965.

Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II, 1162/1749, H. k. Ahmed Kalaş, Haleb Mektebü't-Türasi'l-İslâmî.

Kemal Gökdoğan, Naz Makamı ve Leylâ'nın Aşkı, www.tasavvufdefteri.wordpress.com/2010.

Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî, Nasihat Yayınları, İstanbul 2006.

Mehmet Demirci, Yunus Emre'de İlahi Aşk ve İnsan Sevgisi, Selçuk Yayınları, 1991.

Muhittin Eliaçık, Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz'ında Ahlât-ı Erbaâ'nın İşlenişi ve Bir Tıp Eseri Terceme-i Hulâsa-i Tıp İle Mukayesesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, Bahar 2010, S. 27.

Süleyman Uludağ, Tasavvufî Ulûhiyet Telakkisi, Hareket Dergisi, Mart 1981.

HULÛSİ EFENDİ'S "LEYLÂ" ACCORDING TO HIS DİVAN

Prof. Dr. Sebahat DENİZ

*Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi*

Preface:

The word "Leylâ" derivated from the Arabic word "leyl" (night) and it means "very dark night, last night of lunar months." "Leyle-i leylâ" means very long and distressful night. "Leyli" means "about night, overnight, dark as night, sorrowful, boarder." These meanings bring "leylâ /leylî" together with "sevdâ". "Sevdâ" is feminine gender of "esved" in Arabic which means "very black, very dark." So "leyl" (night) means "sevda". "Sevdâ" is also one of the four components (ahlât-ı erbaâ) of human disposition. In old times, it was believed that human disposition was a composition of blood, gall, mucus and sevda. Their balance is so important that, if one of them was be more or less, that person would breakdown.¹ If sevda is more than usual, a love illness called "blind love" (kara sevda) will come up. After all, "sevda" means in Persian; "love, romance, an illness stems from excessive love, desire, ambition, wish." Besides, "sevda" is a different form of the word "süveyda" that means a black point which is thought to be in the middle of the heart. In Sufism, soul is in the heart and süveyda is in the soul. Divine love is manifested to this point. Insanity that is the love is hidden in süveyda. As a matter of fact, the night is the time which blind love, lovelorn and suffering is felt most intensely. So; words like night, sevda and süveyda, lovelorn, suffering that are related to each other, all evoke darkness and blackness.

¹Muhittin Eliaçık, Fuzulî'nin Sıhhat u Maraz'ında Ahlât-ı Erbaâ'nın İşlenişi ve Bir Tıp Eseri Terceme-i Hulâsa-i Tıp İle Mukayesesini", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, Bahar 2010, S. 27, s. 133.

In Sufism darkness represents infidelity and abundance. Antiphrase of darkness; light represent faith, divine light (nur) and vahdet (oneness). Vahdet is absolute existence and oneness of Allah. Kesret means the universe he created and everything in it. In Sufizm, kesret is a curtain in front of the vahdet. Human ego is married to kesret. So it is an obstruct to reach vahdet and comprehend it. Vahdet can only appears if the ego is removed or killed. Vahdet is the light after the night, relief after suffering, reunion after separation. So, every darkness hides a light. Talent is to open the curtain of darkness. In Sufism, it can be done by struggle against ego and suppress it, that is to say "dying before dying".²

"Leylâ" in Osman Hulûsi Efendi's Dîvân

In Classical Turkish Literature, Leylâ is an allegory. Hair of beloved is black like night (leyl). It represents the beloved both metaphorical and with the real meaning. It is mostly a reference to Leylâ and Mecnun story.

In Hulûsi Efendi's Dîvân, there are frequent references to that story. Instructions from his sheikh İhramîzâde İsmail Hakkı Toprak Efendi of Sivas also have role.

Hulûsi Efendi did not only attain sufi instructions from his sheikh but also found himself in the literary circle of his sheikh. In this circle Fuzulî's Leylâ vü Mecnûn masnavi was the most frequently read book. So both Fuzûlî and his book had an impact on literal character of Hulûsi Efendi.

We can see that some scenes of the story was interspersed among the couplets in Hulûsi Efendi's Dîvân.

²Almost all Sufists accept this word as hadith.

When his father takes Mecnun to Kaaba for recovery and asks him to pray for healing, he prays for exacerbation of the illness. This couplet reminds this:

*Mecnûn gibi giriftâr-ı derd-i aşkım ey Leylâ
Duâ kıl ki ermeye nâgehân bir devâ bana (G. 7/5)³*

(Oh Leylâ. I carry a torch like Mecnun. Pray for Allah, suddenly a curement would not found to my sorrow.)

In another couplet, Mecnun strolls around deserts calling "Leylâ, Leylâ"

*Mecnûn gezer sahraları Leylâ visâlin yâd ile
Leylâ kimin mecnûnudur dâim çeker derd ü mihen (G. 349/3)*

(Mecnun, strolls around deserts thinking of meeting Leylâ. But whom for Leylâ fall in love and permanently suffer?

In another couplet, the father of Mecnun who became miserable in the deserts, tells lies to make him got back home that Leylâ came to their home and waiting for Mecnun

*Artık Mecnûn gel sahrâyı gezme
Leylâ-yı mâh-ı tâbânın âmed (G. 44/5)*

(Oh Mecnun! Come on, don't stroll around desterts; your Leylâ like the full moon came.

It is possible to give more examples.

As a poet, Hulûsi Efendi's image world, Leylâ has a remarkable place.

In his Dîvân, Leylâ is mentioned in different couplets. Furthermore there is also a separate poem about Leylâ. For example:

*Kimisi dolmuş derûnu cümle hâr
Kiminin gönlünde pinhân bir saçı leylâsı var (G. 123/4)*

³For poem and couplets: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Nasihat Yayınları, İstanbul 2006.

(Some has full of pricks inside, some has in his heart a secret black haired love)

Âşık demesen de bana sen ey saçı leylâ

Bilmem ki kimin âşık-ı dîvânesi gönlüm (G. 291/4)

(Oh, black haired love like the night. Even if you won't call me lover, I don't know, whose crazy love my heart is...)

Muhabbet şem'inin pervânesiyim yanayım nârına pervâneler tek

O zülfü leylânın dîvânesiyim gezeyim sahrâyı dîvâneler tek
(Müf. 181)

(I am a luna moth of love candle. I wish I will burn like luna moths in its fire. I am crazy for black haired love. I wish I stroll around deserts.)

In Classical Turkish Literature, Leylâ is an allegory. Hair of beloved is black like night (leyl). It represents the beloved both metaphorical and with the real meaning. It represents the love. Love is gradual. There are two kinds of love in Sufizm; metaphorical and with the real meaning. In metaphorical love, the subject is the human. Love from a human for another is called metaphorical or human love. In the real love topic is about Allah. Strong love for Allah is the real love. Sufî masters paying great importance to the real love, were not indifferent to human love. They saw human love as a bridge to use to reach the divine love.⁴ That's to say human love is the first step to the real love. It is love for Leylâ from Mecnun and love for Mecnun from Leylâ as a human with passion. The real love is the second step of the love. It is love for Leylâ from Mecnun and love for Mecnun from Leylâ with observing Allah. There is a third step of love. In this step there is no difference between lover and beloved, sameness starts. This level is the level of "union, being together,

⁴Süleyman Uludağ, "Tasavvufi Ulûhiyet Telakkisi", *Hareket Dergisi*, Mart 1981, s. 7.

oneness" mode, namely "fenafillah" (fading in Allah) and the level of love. In this level there is only love itself.

According to Sufizm, Allah created everything in order to observe the beauty of his existence. One of the fundamentals of Sufi thought is "Kenzi Mahfî" which is reported as hadith. Allah says: "I was a hidden treasure (affection), and I wished to be recognized; this is why I created the universe."⁵ According to this, cause of creation of the universe is love from Allah himself. That's to say, love comes from Allah.⁶

The lover cannot reach divine love without stepping first stair and lasting out humanly oppression and torment of Leylâ. In divine love, not seeing every coyness of Leylâ as coming from the God is the case, he cannot reach the last step of love level which is rejoining Allah.⁷

It is necessary to evaluate Leylâ as the symbol of love, in three steps: Metaphorical Leylâ, Real Leylâ and Leylâ itself.

In Dîvân, physical and spiritual all aspects of beloved are mentioned. So there is a necessity to evaluate Dîvân from two points of view. One of those is a beautiful woman, beloved Leylâ, other one is The Protector (Mevlâ). Hulûsi Efendi is a human after all. He is also man of heart, friend of God, a guide, perfect human being, a wrestler defeated his own ego. So we have to evaluate form two points of view.

A. Metaphorical Leylâ

When evaluating Hulûsi Efendi's Dîvân from a humanly, physical point of view; Leylâ is described as long, black, curly haired, asquint eyed, rose faces, sun faced, moon faced seducing woman.

⁵Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 1162/1749, H. k. Ahmed Kalaş, *Haleb Mektebü't-Türasi'l-İslâmi*, 191.

⁶Mehmet Demirci, *Yunus Emre'de İlahi Aşk ve İnsan Sevgisi*, Selçuk Yayınları, 1991, s. 18.

⁷Kemal Gökdoğan, "Naz Makamı ve Leylâ'nın Aşkı", www.tasavvufdefteri.wordpress.com/2010.

This Leylâ is a reference to woman character of beloved in Leylâ vü Mecnun mesnevi. In Dîvân, hair, eyes and face are frequently mentioned beauty elements affecting Mecnun

Her Hair: In Dîvân poetry, hair of the beloved is the most used factor. Because hair is the first remarkable element thanks to its length and dark color. It is one of the beauty elements of the beloved which affects the lover most. According to Hulusi Efendi, there is no empty hearts in the universe. Every heart has a love for hair of a Leylâ. This love was put in the hearts in pre-eternity, in bezmi elest. Leylâ'a hair is black and it covers up the heart. Blackness is sorrow and grief. So if hair of the beloved strikes the heart of lover, sorrow and grief dominate it.

*Gönül bu âlem-i dehr içre sanma hâlî bir dil var
Ezel Mecnûn-ı zülf ü kâkül-i Leylâ-yı aşkdır hep (G. 27/2)*

(Oh heart. Do not suppose to be an empty heart in this world. You are Mecnun of Leylâ's hair which represents the love since pre-eternity.)

Hair of the beloved not only affects the heart, it also has effect on the mind. Lover, aka Mecnun (mad) is wrapped up in Leylâ's fringe.

*Deldirir dağları Şîrîn-leb ile Ferhâd'a
Akli Mecnûn olanın kâkül-i Leylâ'da kalır (G. 111/2)*

(Lips of Şirin makes Ferhad excavated mountains. Mecnun (mad) is wrapped up in Leylâ's fringe.

Hair of Leylâ not only covers the heart with its blackness, its fringeness put the lover (Mecnun) on to scaffold. Hulûsi Efendi says:

*Bin kerre göz ol yârını seyr eyledi tenhâ
Yâr ana yüzün lutfile göstermedi bir kez*

*Leylâ ser-i zülfündeki o Mecnûn-ı hazîni gör
Cân verdi yüzün döndürmedi bir kez* (Rub. 55)

(Eyes only watched the beloved thousand times but the beloved did not grant to show her face once. Oh Leylâ. Look at sad Mecnun who is hanged on your fringe once. He perished there still did not turn away from you once.)

*Şem'-i cemâlinin pervânesiyim
Kon beni yanayım o nâra dostlar
Zülf-i leylâsının dîvânesiyim
Âhir berdâr olam o dâra dostlar* (Rub. 21)

(Friends. I am a luna moth of the candle of her beauty. Let me burn in its fire. I am crazy for black haired love. Let me being put into that scaffold in the end.)

Her Eye: In Dîvân poetry, eyes of the beloved described as witch, murderer, troubler, seducing. That's also the case in Hulûsi Efendi's Dîvân.

*Mecnûn'u kılıp bir nazar-ı ân ile Leylâ
Pâ-beste-i sevdâ
Bildim ki yanıp nârına bir sâde-i aşkım
Pervâneyim ammâ* (G. 12/3)

(Leylâ paralyzed Mecnun with her gaze of a moment and enamoured him. I understood that I am a luna moth of her fire with a true love.

In the couplet above Hulûsi Efendi says, Leylâ paralyzed Mecnun with her gaze of a moment and enamoured him. He was simply entranced.

In the couplet below Hulûsi Efendi's leyla is killing him with ogling. Hulûsi Efendi is suffering from this:

*Alıp aklımı ey Leylâ beni dîvâne eylersin
Beni dîvâne edip sevdiğim âyâ ne eylersin*

Nazîrin yok nigâh-ı mest ile cân almada zîrâ

O hûn-hâr gamzen ile her dem câna ne eylersin (Rub. 68)

(Oh Leylâ. You make me crazy. But what will you gain? You are momesuch in terms of killing with gogling. Your sanguinary cruel gaze commit manyatruocities to my spirit.

According to Hulûsi Efendi there is no sane person who will not become mad after seeing Leylâ's sheep eyes.

Ne sözü var diyecek âşık o şehlâ gözüne

Kim görüp olmadı Mecnûn o Leylâ gözüne (G. 404/1)

(What can the lover say to her sheep-eyes. Is there anybody who will not become mad after seeing Leylâ's eyes)

Her Face: In Dîvân poetry the face is associated with full moon, rose or tulip since its roundness, being white or pink, brilliance and various images are presented. In Hulûsi Efendi's image world, sometimes Leylâ's face is associated with the sun.

Gün tek cemâli perdesin Leylâ yüzünden ref' eder

Mecnûn'u rüsvâlar görüp handân olur vakt-i seher (G. 63/2)

(When Leylâ opens her veil to show her face like the sun, mad lovers smile of happiness.)

Sometimes it is like a rose:

Cemâli seyrine cân dâdesin aç

Açılmış gör gül-i handân-ı Leylâ (Müf. 5)

(Watch prettiness of Leylâ with the eye of your soul. See her face like a rose.)

In Dîvân, Leylâ's behavior affecting her love Mecnun is also mentioned besides her beauty. According to it, Leylâ is a cruel beautiful woman who is indecisive to her lover. She sometimes oppress him, she is sometimes loyal and pleases him. For a lover this is something hard top endure. If the beloved oppresses persistently,

lover get use to it. If she pleases all the time it won't be appraised. It hazes lover. Osman Hulûsi Efendi complains about this and says:

*Mecnûn Hulûsi'ye vefâ kim ede Leylâ
Mahzûn Hulûsi'ye cefâ kim ede Leylâ
Medyûn Hulûsi'ye ezâ kim ede Leylâ
Mağbûn Hulûsi'ye safâ kim ede Leylâ
Talan ola varlık gide cân yâr ola cânân
N'itdim n'ideyim n'oldu bakın âlem-i ebdân (G. 340/5)*

Thus far, aspects 'og metaphorical Leylâ seen with physical eyes are mentioned. This is Leylâ which Hulûsi Efendi saw at the first step of the love. There is also another Leylâ, seen by eyes of soul in Hulûsi Efendi's Sivan. That is the real Leylâ taking him to the second step of the love.

B. The Real Leylâ

Rumor has it that Mecnun's Leylâ was not a beautiful girl, even nearly ugly. One day somebody sees Leylâ and realizes that she is an ugly, 'dark and weak' girl. Was it really the girl turned Mecnun into this condition? They ask Mecnun, "How could you fall in love with her?" He answers, "If you could look her with my eyes, you would realize how beautiful she is." So we should perceive the Dîvân of a perfect human who is friend of Allah with the eyes of soul, eyes of Mecnun. Then it is possible to realize the difference of Hulûsi Efendi's Leylâ. He says:

*Cümleyi bir sıfat-ı Leylî edîpdir Mecnûn
Lîk Mecnûn'a göre var sıfat-ı Leylâ başka (G. 399/3)*

(Everybody has a Leylâ. Everybody became Mecnun of a Leylâ. But for Mecnun his Leylâ is different.)

This Leylâ is such a Leylâ that, she makes Mecnun forget the metaphorical Leylâ seen by physical eyes.

It gradually makes him cut his interest with ego, enchains him. She becomes his allusion, his gaze, his witness, his master, his guidance, his scream, his happiness:

Mecnûn gibi sâbit-kademim ahd ü vefâda

Derdin ne aceb ki o Leylâ'yı unuttun (G. 205/4)

(Oh Hulûsi. You were loyal in fidelity like Mecnun. What is the problem that you forgot Leylâ?)

Mecnûn-sıfat âlem Leylâ görünür ammâ

Leylâ olası Mecnûn Mecnûn olası Leylâ (Müf. 10)

C. Leylâ: Mevlâ

As we can understand from his poems, Hulûsi Efendi did not stop at the second phase of the love. He left the Real Leylâ. So only Leylâ, that is to say Mevlâ (Allah) is there.

Hulûsi yâr olup gayrı unut kim

Kala ortada ancak adı Leylâ (G. 10/7)

(Oh Hulûsi! Became lover and forget everybody but Leylâ's name.)

This phase is not metaphorical all real, it is only love phase, namely, fenafillah" (fading in Allah). It is the phase where Hallac-ı Mansur said "ene'l-Hak"(I am the God). In this phase existence of everything disappears. Reality of absolute and only presence of Allah is the sole existence. There remains nothing; neither lover, nor beloved, Leylâ or Mecnun, body or soul...

Menem âşık menem ma'şûk menem ten ü cân

Menem Leylâ menem Mecnûn menem hüsn ü menem ân
(Müf. 455)

(Lover or beloved, Leylâ or Mecnun, body or soul, beauty or attraction... They are not distinct from me. They are all myself.)

As Ahmedî said:

*Âkil ü ma'kûl ü 'akl u âşık u ma'şûk u 'aşk
Cümle sensin pes nireden çıktı bunca kîl ü kâl*

*(Smart, reasonable, beloved or lover. They are all yourself.
What are these empty words all about?)*

So in Sufism, anything seen in this world is only an appearance. Only Allah is the absolute and sole existence.

Conclusion: According to his poems Hulûsi Efendi's Leylâ is a Leylâ that he first met at the humanly phase of the love.

Then they passed the phases together. First he observed the beauty of God via Leylâ. At the end he enjoyed rejoining. So his Leylâ is Mevlâ. In the poem below he explains the gradual phases of love:

*Anâ Mecnûn denir ki ezber etmiş
Dilinde her nefes evrâd-ı Leylâ*

*Gözü yârin cemâlin manzar etmiş
Şuhûdu şâhidi irşâdı Leylâ*

*Açıp ders-i cünûnu etdi ta'lîm
Kitâb-ı hüsnünü üstâdı Leylâ*

*Değişmez iki dünyâya muhakkak
O kim Kays ola ede yâd-ı Leylâ*

*Muhabbet ana derler yâr ilinde
Ola Mecnûn-dilin feryâdı Leylâ*

*Olursa her demin yârin gamıyla
Eder bir gün visâli şâdı Leylâ*

*Hulûsi yâr olup gayrı unut kim
Kala ortada ancak adı Leylâ (G. 10)*

Sources

Abdûlbâki Gölpınarlı, *Yunus Emre Risâlat al Nushiyya ve Dîvân*, Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yayını. 1965.

Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 1162/1749, H. K. Ahmed Kalaş, *Haleb Mektebü't-Türasi'l-İslâmî*.

Kemal Gökdoğan, *Naz Makamı ve Leylâ'nın Aşkı*, www.tasavvufdefteri.wordpress.com/2010.

Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, *Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî*, Nasihat Yayınları, İstanbul 2006.

Mehmet Demirci, *Yunus Emre'de İlahi Aşk ve İnsan Sevgisi*, Selçuk Yayınları, 1991.

Muhittin Eliaçık, *Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz'ında Ahlât-ı Erbaâ'nın İşlenişi ve Bir Tıp Eseri Terceme-i Hulâsa-i Tıp İle Mukayesesi*, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, Bahar 2010, S. 27.

Süleyman Uludağ, *Tasavvufî Ulûhiyet Telakkisi*, *Hareket Dergisi*, Mart 1981.

OSMAN HÜLUSİ DARENDEVI İLƏ HACI FƏRHAD MIRZƏNİN ƏDƏBİ VƏ ƏMƏLİE YNİLİKLƏRİ

İttifaq MİRZƏBƏYLİ
Gazeteci-Yazar, Azərbaycan

Günaydın əziz dostlar, hörmətli qonaqlar

İslâm dinindəki mənəvi həyatın və əxlaqi dəyərlərin məcmuyu olan təsəvvüfün ən görkəmli nümayəndələrindən birinin Əs-Seyid Osman Hülusi Atəş Darendevinin adı ilə bağlı düzənlənmiş bu mübarəktəd birdə size xoşgördük. Ürəklər üçün sevinc, qanlar üçün qaynayıb-qarışma məqamına sevrilmiş bu tədbirin təşkilatçılarna əhsən və afərinlər olsun. Həzrət Peyğəmbərimizin nəslindən olan və onun yolunun davamçılarından sayılan görkəmli təsəvvüf xadiminin adını yad etmək, yaradıcılığını öyrənmək məqsədiylə çağırılmış bu toplantıda iştirak etmək hər birimiz üçün xoşdur. Fəqət mənim üçün - Azərbaycan təmsilçisi üçün xoş olan başqa bir məqamda vardır. Beləki, bu tədbirdə islâm dünyasının və mənəviyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən olan Hülusi Darendevi ilə Azərbaycanın tanınmış ziyalılarında birinin, müasir kəlam məktəbinin banisi, ünlü mütəkəllim, Azərbaycan, Türkiyə, Rusiya və Avrasiya yazarlar birliklərinin üzvü, dörd beynəlxalq akademiyanın akademiki, yaradıcılığı dünyanın bir çox ölkələrində yüksək qiymətləndirilən Hacı Fərhad Mirzənin adının yanaşı çəkilməsi mənim üçün böyük fəxr və iftixar mənbəyidir.

Dünya alimləri sübut ediblər ki, Tanrının sevdiyi və seçdiyi insanlar arasındakı fayət qədər bir-birinə bənzərlik, çox zaman hətta, eyniliklərdə mövcuddur. Bir daha xatırlatmaq istəyirəm ki, bu eynilikləri həmin adamlar özləri istəmir və ya qazanmırlar. Bunu ulu Yaradan istəyir və həmin insanlara bəxşedir. Qurani-Kərimin "Əl-bəqərə" surəsinin 269-cu ayəsində deyilir: "O, (yəni uca yaradan)

istədiyi adama hikmət verir. Hikmət verilən insanın xeyir-bərəkəti bol olar. Bunu hər kəs deyil, ancaq aqillər anlayarlar.”

Bu gün yaradıcılığının və əməllərinin işığına toplaşdığımız Hülusi Darendevi ilə böyük mütəkəllim Hacı Fərhad Mirzənin də ədəbi və əməli eynilikləri vardır. Osman Hülusi Darendevinin fərdi əməli, əxlaqı və islâmi dəyərlərin təbliğinə verdiyi töhfələr bütün türk dünyasında örnəkkimi, məktəb şəklində qəbul olunur. Çünki o dünyada gözəl olan hər şeyi insanların xidmətinə verməyə çalışırdı. Bu gözəlliklərin məcmuyu isə islâm əxlaqı ilə dahada süslənir, zinətlənir. Osman Hülusi Darendevini görməyən və onun yaradıcılığı ilə dərinlən tanış olmayan Hacı Fərhad Mirzə hələ 15 il qabaq yazırdı: “Əməl görülmüş işlər, əxlaq isə onun zinətlərindəndir.” Hülusi Darendevinin keçdiyi yoldan, xalqın böyük qədrşünaslıqla qəbul etdiyi əməllərindən, dəyərli-mənəvi irsindən burada geniş söz açıldı və biz də o istiqamətdə fikirlərimizi bildirəcəyik. Hacı Fərhadın islâmi dəyərlərə uyğun əməllərinə gəlincə isə qeydedək ki, Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyinə qovuşduğu ilk illərdə ölkəmiz çox böyük bəlalar və məhrumiyyətlər içərisində idi. Türkiyədən başqa heç yerdən kömək görmürdük. Hər kəsin vəziyyəti ağır idi. Ən çətin vəziyyətdə olanlar isə öz yurd-yuvalarından didərg insalınmış qaçqın-köçkünlər, cəbhədən yaralı və əlilqayıtmış soydaşlarımız, şəhid ailələri və uşaq evlərində yaşayan məsum cocuqlar idi. Belə bir vəziyyətlə özünün kəndiim kanaları hesabına özəl şirkət yapan Hacı Fərhad Mirzə 500 nəfərdən çox qaçqın, köçkün, şəhid ailəsi və Qarabağlilərinə iş yeri yaratmışdı. 1000 nəfəri isə himayədə saxlayırdı. İqtisadi böhran girdabında çabalayan Azərbaycanda qaçqının və ya əlilin özünə iş yeri tapması, ailəsini dolandırmaq üçün para qazanmasına demək idisə, onu izah etməyə ehtiyac yoxdur. Hacı Fərhad 20 ildirki, öz şəxsi vəsaiti hesabına Bakı ətrafındakı bütün uşaq evlərinə yardım göstərir, bütün bayramlarda cocuqların yanında olur. Fikrimizcə bu, islâm əxlaqının ən dəyərli nümunələrindəndir. Buraya İbrahim əleyhissalamdan qalan

körpə uşaqların sünnət mərasimlərinin, özü də hər il təşkil olunmasını da əlavə edirik.

Osman Hülusi Darendevi iyirminci yüzillikdə divan yazan bəlkə də yeganə türk şairidir. Hacı Fərhad Mirzə isə həmin əsrdə çağdaş kəlam-özdeyiş məktəbi yaradan yeganə türk-azəri mütəkəllimidir. Biz şadiq və məmnunluqla bildiririk ki, hörmətli xocamızın 20-ci əsrin son onilliyində yaratdığı kəlam məktəbi yeni əsrin ilk onilliyində dünyanın azqala bütün ölkələrini dolaşmaqdadır.

Yeri gəlmişkən xatırladaqki, Hacı Fərhad Mirzənin 300-ə qədər bəşəri mövzunu əhatə edən "Kəlamlar" kitabı Azərbaycan, Türkiyə, Rusiya və Almaniyada müxtəlif dillərdə 50min tiraja qədər çap olunmuş, tam təmənnəsiz olaraq oxuculara paylanmışdır. Ədəbi-fəlsəfi yaradıcılığına görə Romanın fəxri vətəndaşı seçilən Hacı Fərhad Mirzə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı yanında İctimai Təltiflər Şurasının Puşkin adına Qızıl Medalıbaşa olmaqla 50-yə qədər orden, medal və 100-dən çox diplom, fəxrifərman və başqa mükafatlara layiq görülüb. Ukrayna və Kanadada keçirilən beynəlxalq kitab sərgilərində uğurlanümayiş etdirilən "Kəlamlar" kitabı qardaş Türkiyə Cümhuriyyətinin Burdur şəhərindəki dövlət xəstəxanasının seçdiyi "Ruha ilaç kitabları"nın sırasındadır. Həmin məqsədlə dünyanın müxtəlif xalqlarını təmsiledən 155 yazıcının əsəri seçilmişdir. "Kəlamlar" kitabı Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olan dövlət başçılarının əksəriyyətinin stolüstü kitabına çevrilib.

Hülusi Darendevi 1945-87-ci illərdə, yəni 40 ildən çox Somuncu baba -Çörək verən ata məscidində xütbə İmamı olaraq çalışmışdır. O, öz xütbələrində insanları haqq yoluna, ədalətə, düzlüyə, halallığa çağırırdı. 18 il qabaq öz yaşadığı qəsəbədə məscid tikdirən və daim həmin məsciddə ibadət edən insanların arasında gördüyümüz Hacı Fərhad Mirzə özünün haqq, ədalət, düzlük, hallalıq və digər islâmi dəyərlər barədə kəlamdarı ilə insanların doğru yola qayıtmasına çalışır. Yəqin ki, burada Türk Dünyası Araşdırmaları

Beynəl xalq Elmlər Akademiyası Ankara bürosunun xətti ilə bilavasitə Anadolu türkcəsində çap olunub yayımlanan "Kəlamlar" (Özdeyişlər) kitabını oxuyanlar vardır. Oradan bəzi kəlamları yadasalmağ istəyirəm. Məsələn haqq barədə: "İnsan o kəsdirki, haqqı görə, sevə və Ona tabe ola." Yaxud halallıq barədə: "Bismillahsız görülən hər bir işdə şeytansızə şərikin olar - özünüzü və nəslinizi ondan qoruyun." Yaxud kamillik barədə: "İnsan təkmilləşdikcə Alimə olan ehtiyacı daha da artır." Yenə bir kəlam xatırlanır : "Halal samandan incə, haram isə yanan oddur."

İndi bəzi xüsusi məqamlara diqqət yetirək. Hacı Fərhadın fikrincə, haqqı görmək, tanımaq və sevmək hələ işin hamısı deyil, insan o zaman insan olur ki, Haqqa tabe olsun. O, Halallıq haqqında söylədiyi kəlamda bizi xəbərdaredir ki, şeytani özümü zə şəriketməyək. Yoxsa özümüzü və nəslimizi şeytandan qoruyabilməyəcəyik. Hacı'nın kamillik barədə söylədiyi kəlamın təsdiqini isə bu günməhz burada - bu tədbirdə görürük. Çünki bu tədbir elmi, zəkası, əqli kamil olan insanların əməlidir və onlar kamil olduqlarına görə âlimə ehtiyacı artıb, bu qədər ziyalı insanı bir araya gətiriblər. Hacı'nın kəlamında deyilir: "Ziyalı gözdür, cəmiyyət isə uçuruma gedən bədən." Yaxud, "Cəmiyyəti yaşadan onun ziyalılarıdır."

Hülusi Darendevi divanında bir çox mətləblərinincə ifadəsini oxuyuruq:

*Ey Hülusi, dərdi yoxlardan dəva etmə tələb,
Dərdi yoxlar dərdirə hardan dəva hasil qılar?*

Müdrilik nümunəsidir. Çünki mənim dərdimdən xəbərdar olmayan insan o dərdirə anlaya bilməz. Həmin dərdirə isə mütləq nə zamansa mənim yaşadığlarımı yaşamış insan bilər. Çox təəssüf ki, həmişə belə olmur. Bəzən insanlar imdad gözlədiyi, dərdirə dərman

istədiyi ünvanda məhz Hülusi Darendevinin ya da saldıği “dərđiyoxlar”la üzləşir. Bu məqamı Hacı Fərhadın “Kəlamlar”ında bir qədər fərqli şəkildə oxuyuruq. Hacı yazır: “Ata o kəsdir ki, övladı xəstə ola -üzü gülməz, övladı ac ola- doyunca yeməz, övladı yerdə yata-yorğan-döşəyə girməz. İstər evin atası ola, istər elin.” Necə də Darendevinin çağırışına cavab verilir: “Dərđiyoxlar dərđinə hardan dəva hasil qılar?”

Hülusi Darendevi, ilə Hacı Fərhadınə məlieyniliyi barədə fikirlərimizi əsaslandırmaq üçün başqa bir şeirə diqqət yetirək. Hülusi Darendevi yazır:

*Gəldin, amma bu ilə yoxdur evin, qürbətdəsən,
Hansı yerdənsən, sənın yurdun, adın-sanın nədir?*

Ustad müraciət etdiyi şəxsin cəmiyyətdə özünə yer tuta bilməməsini qınayır və ona başa salır ki, sən insanlar arasında, öz yurdunda belə qürbətdəsən. Yəni, insan özünü cəmiyyətdə doğma hiss edəbilməsi üçün kâmil əməllərə sahib olmalıdır. Hacı Fərhad Mirzə isə bu fikri eynilə Darendevinin dilə gətirdiyi məqam üstündə, fəqət bir az başqa şəkildə yazır:

“Planetimiz bizim böyük evimizdir. Hər bir insan ona qəlblə bağlı olarsa, o, bu evin sakini sayılar.” Yaxud, “Ey insan, qəribsən bu dünyada sən, qəriblik gözəldir, möminsənsə sən.” Çox maraqlıdır, həm Hülusi Darendevi, həm də Hacı Fərhad Mirzə xoşəmali olmayan insanı dünya evində qəribadlandırır, onun dünya evinin sakini sayılması üçün bu evə qəlblə bağlanmasını tövsiyə edirlər. Hülusi Darendevinin həyat amalı bütün sahələrdə haqqın yolunu tutmaq, insana xidmət etmək, ədalətin bərqərar olmasına çalışmaq, ölkəsində səhiyyə və təhsilin inkişafına xidmət etmək idi.

Bu məqsədlə həm ədəbi-fəlsəfi yaradıcılığından istifadə edirdi, həm də məşhur xeyriyyəçi kimi özünün maddi imkanlarını xalqın rifahı məqsədilə xərcləyirdi. Hülusi Darendevi təsəvvüfün ən ali nümayəndəsi kimi islâm və əxlaq tariximizdə əsrlər boyu yaşayacaq.

Hacı Fərhad Mirzənin həyat amalına gəlincə isə, yer üzərində-planetimizdə sülhün bərqərar olması ən tez önə çəkilən məsələlərdən biridir. Bu amal kəlamla belə ifadə olunur: "Dövlətlər böyük ailə, millətlər bacı-qardaş olmaqla Adəm babamızın ruhunu şad edə bilərik. Sərhəd insanlığa xas olmayan, insanlarla vəhşilər arasında olan çəpərdir." Hacı Fərhadın fikrincə görülən hər bir iş istər padşah ola, istərsə çoban Allah xatirinə və insanlıq naminə olmalıdır. Hacı'nın kəlamında deyilir : "İslâm insanlıq akademisiyədir."

Göründüyü kimi haqqında söz açdığımız hər iki şəxsin ədəbi yaradıcılığı da, xeyriyyəçilik əməlləri də tək-cə bugün üçün deyil, gələcək və axirət üçündür. Yəni hər ikisinin həyat amalı ən ali insani borcların yerinə yetirilməsidir, insanlığa xidmət etməkdir. Hər ikisi tanrı yolunu, insanlığa xidmət etmiş kamil ziyalılardır. Sonda bir məqamı yenidən və xüsusilə vurğulamaq istərdik. Belə ki, Uca Yaradanın sevdiyi və seçdiyi insanların əməli eyniliyinin mövcud olması bizə çoxdan məlum idi. İndi haqqında söhbət açdığımız hər iki şəxs barədə oxuyub öyrəndiyimiz və şahidi olduğumuz çox saylı məqamlar bunu bir daha sübut edir. Ancaq bu tədbirə hazırlaşarkən öyrəndik ki, Allahın seçdiyi insanlar arasında ədəbi eyniliklər, təfəkkür oxşarlığı, mənəvi bənzərliklər də vardır. Bu fakt bizi kifayət qədər məmnun etdi və mən əminəm ki, gələcəkdə Hülusi Darendevi ilə Hacı Fərhad Mirzənin ədəbi yaradıcılığı barədə dəfələrlə söz açacaq, yazacağam.

Bu möhtərəm məclisdə iştirak etmək şansıma görə hər birinizə təşəkkür edirəm.

LITRARY AND PRACTICAL SIMILARITIES OF OSMAN HULÛSI DARENDEVI ANDHAJI FERHAT MIRZA

Ittifak MIRZEBEYLI
Gazeteci-Yazar, Azərbaycan

I read an excellent book "Kalamlar" by Farhad Haji Mirza, academic of Turkish World Researches International Academy of Sciences, doctor of philosophical sciences, a prominent educated man and well-known businessman. Have I heard or read these thoughts somewhere or somehow? No never. Then why, it was close to my heart? I could not understand it.

Much later, I remembered a phrase by my father -an old, respectful person Mammadjan Gachayev: "Opinions I have heard by intellectuals are as sunlight. A icon newly raised from a land, a chick hatched from the egg, a newborn baby and everybody in the world needs sunlight. Do not forget that, 100-year-old man and a baby born nearly 5-10 days ago is equally in demand for that sunlight ".My deep need for books, need of a person whose days were spent in socio-political processes, whose life passed through severe currents, need of person like me for books is completely natural. A person gets tired, he feds up with some issues. At that time I compare myself with seedlings that have just frozen. The Sun "restores" that seedling, returns to the path of development. All need intellectual's words, words of an intellectual who especially knows Islâm and divine knowledge, our Holy book and Prophet's sayings, the most delicate points of our religion, wisdom and knowledge of values.

Our Prophet (s.a.s) said: "All are near their lover." I selected 114 sayings from Farhad Haji Mirza's book called "Kalamlar" and with the wish that these sayings will be used in textbooks, compiled them in a textbook called "Darsliknamə". I tried to convey the light which

was lightened by "Holy Koran", selected sayings about motherland, mother, ethics, morality, respect for values, about importance of responsibilities which are valuable for strengthening independent Azerbaijan for students and tried to explain all these with simple teacher explanation.

Comprehensive literacy and practical way of Osman Hulûsi Darendevid and Haji Farhad Mirza has been studied in the article.

ÖZBEKİSTAN'DA SAKLANMIŞ OLAN HACE MUHAMMAD PARISA'NIN ELYAZI ESERLERİ HAKKINDA

Mes'uthan ISMAILOV

Özbekistan Milli Üniversitesi

Tarih fakültesi ""Menbeşinaslik ve arşivşinaslik"" kafedrası

docent

Yazma miras insanıyet tarihinden haber verici, memleket gelişimine şahit olan nadır hâzinelerden sayılmıştır. Bu değeri ölçanmıyen zenginliğı saklamaya devlet ve cemiyet ayrıca ehemiyet vermektedir. Elyazıların çoğı Arabı alfabede (herf) yazılmış. Doğı ülkelerinde dünyaya geldiğı içinde onları Doğı elyazı eserleri de denilmiştir.

Özbekistan'da da elyazı eserler kühne zamanlardan yaratılmış ve evlatlara ulaştırılmıştır. Şimdiki zamanda memlekette faaliyet yürütmekte olan birçok elyazı menbeleri saklanan yerler arasında en ünlüsü Ebu Rayhan Berüni adındaki Şarkşinaslık institüsüdür. Oradaki ilmi fonda ötüz bin cıld civarında elyazı saklanmaktadır. Eserler icında çok rastladığımız muellıfler arasında Nakşıbandiye tarikatı velilerinden (öğreticisi) Hace Muhammad Parisa'nın tutacak yeri ayrıcadır.

Zıra (nitekim) Hacegan – nakşıbandiye ta'limatı 900 senelik tarihi esnasında İslâm âlemi, genellikle insanıyete değeri ölçenmiyecek kadar ma'navı miras bırakmıştır. Tarıkattan ermiş mutasavvıfların örneklı hayat ve görüşleri, eserleri İslâm tefekkürinde çok önemlidir. Asıl adı Muhemmet bin Muhemmet bin Mehmüt el-Hafizi al-Buharı olan Hace Parisa Hazretleri de XIV yüzyilin şöyle büyük velilerinden sayılır. (1349-1420). Parisa hazretleri Buhara'da doğmuştur. Medreselerde Kur'an, harıs, kelim gibi dını

ilmleri iyice öğrenmiştir. Bahautdın Nakşibend'den sonra Merkezi Asıya'da nakşibendiliğin büyük vekili olarak tanınmıştır.

Mevlânâ Camı ""Nefahat ul-uns"" eserinde demişki ""Parısa"" lakabını ona Nekşibend Bahautdın vermiştir. ""Reşahat"" muellifi bunu şöyle anlatır: "Muhemmed Parısa sokakta müntezirdi. İçeriden Hacı Bahautdın'ın cariyeleri çıktı. Hacı Nakşibend ondan sokakta duran kim olduğunu sorunca cariyesi: "Bir parısa (dindar)" diye cevap verdi. Hacı dışarı çıkınca Muhammedi gördü ve ona: "Sen gerçekten Parısasın" dedi. O günden başlayarak halk içinde "Parısa" diye tanılmaya başlamıştır.

"Reşahat"ta Hacı Muhammed Parısa'nın şöyle hikâyesi var: "Hicaz yolunda Hacı Bahautdın hastalandı ve vasiyet etti: "Hoceganların halifelerinden biiznillah bana ne verilmişse sana emanettir." Hayatlarının sonundaysa: "Bizim mevcut olmamızın sebebi Hacı Parısanın zuhuruydu" dediler.

Bahautdın Nekşibend hayatının son anlarında Hacı Muhammed Parısayı kendi yerine bıraktığını Hacı Alı Domat tesdik ederek: "Hazreti Hacı Bahautdın con defa hastalandığı zaman şimdi yatmış olduğu karı hazırlamayı emrettiler. İşi tamamlayıp yanlarına geldim. Yerine kimi bırakacağını gizlice düşündüğüm an bana şöyle dedi: "Hicaz yolunda dediğim söz sözdür."

Irşad makamına ermiş Hacı Muhammed Parısa tefsir, hadis, tesevüf, tarih ve fikh büyük âlim olarak 20 dan fazla eser yazmıştır. Bize kadar yetişmiş olan eser de Şarkşınaslık institüsünde saklanmaktadır. "Tefsiri Hacı Muhammed Parısa" muellifin eliyle yazılmış tek nadir eserdir. "Al-hedis al-arbaun"da bitane olup, Parısa hazretleri seçmiş 40 tane hadis farsı tercümesiyle verilmiştir. Hacı Muhammed Parısanın en önemli eserlerinden "Tehkikat" eseride tesevüfe aittir. İnstitüde 7 nüshesi saklanmaktadır. Hazret Parısa'nın şeriet ve tarikat'a ait eseri "Fesl un-hitap bi vusulul ahbab" ("Dostlar dıdarına ulaşmada ak ile karayı tanıtan kitap") adındaki eseridir.

Hecmen de büyük olan bu kitap İslâm uleması arasında menbe olarak kullanılmıştır.

Eser çok defa yayınlanmıştır. 494 meseleyi içine almış kitapta bahıslı yerler Hazret Parisa tarafından izahlanmıştır. “Fesl ul-hitap” muellifin yine bir eseridir ve onun 13 nüshesi saklanmaktadır. Hacı Muhammed Parisa'nın “Risalai kudsiye” eserinde Hazret Bahautdın Nakşibend'in hikmetli kelimelerini şarh edilmiştir. Onun da 13 ekzempleri saklanmaktadır.

“Az anfazi kudsiyeyi meşayihî terikat”, “Fusulu sitte”, “Risalayî keşfiye”, “Etikadat”, “Hafdotu se firka”, “Mukaddime li-camı ul-kalim”, “Mektubu Hacı Muhemmed Parisa bo Mevlânâ Zaynutdın”, “Şarhi fikhi Kaydanı”, “Risala dar-edebi murid”, “Muhteser terihi Mekke” hemde “Makamatı Hazret Bahautdın Nakşibend” gibi risaleleri de tek nüshede mevcüttür.

Onların dışında onun kalemine ait olanlardan “Risale” 2, “Risaleyi mehbubiye” 5, “Risaleyi dar beyanı bazı az kelimatı Bahoutdın Nakşibend” 2, “Risalayî kudsiye vasoyo suluku meşayih” 12, “Mekamatı Hacı Alautdın Attar” 2 nushada işte institüde saklanmaktadır. Hacı Muhammed Parisa'nın ilmi mirasını öğrenmek sadece Nakşibandiye tarikatı esasları değil, belki tüm tesevvüf ta'limatının mahiyetini açmaya hizmet eder.

Özellikle, onun “Fusul ul-hitap” ve “Şerhi fusul ul-hikem” eserlerini araştırmak tesevvüf ta'limatı varlıktaki tüm yaratıkların hikmetini öğrenmeye vesile olur.

Hacı Muhammed Parisa'nın hikmetlerinden biri de şöyledir: “Dil behude kelimededen saklansa kalp Allah'la sözleşir. Dil işe başlasa kalp sukut eder. Sukut iki türlüdür: dil ve kalbın. Kimin dili sukut ederse de kalbı etmese günahi hafif olur. İkisi de sukut ederse kimse Allah'ın zahırını görür. Dili ve kalbı sukutu bilmiyen şeytana yoldaş olur. Allah korusun! Kimin kalbı sukut edip de dili söylerse, dili hikmeti söylemiş olur. Allah hepimizi rahmetine ulaştırsin!

ABOUT MANUSCRIPTS OF HACE MUHAMMED PARISA KEPT IN UZBEKISTAN

Mes'uthan ISMAILOV

Associate Professor

Uzbekistan National University

Archive Department, Faculty of History

Written heritage is considered as one of the rare treasures which tells from the history of humankind and witnesses the progress of country. The state and the society pay special importance to preserve this invaluable wealth. Many manuscripts are composed in Arabic script. They are also called oriental manuscripts since they are written in the East.

In Uzbekistan, manuscripts were created in archaic times and conveyed to descendants. Abu Rayhan al-Biruni Institute of Oriental Studies is now the most famous place that has a collection of manuscripts in the country. There are about 30 thousand volumes of manuscripts in the academic reserve there. One of the most authors we come across in those works is one of the guides of Naqshbandi order, Hace Muhammad Parisa who has an eminent place. Hence, Hacegan- Naqshbandi teachings left invaluable spiritual legacy for Islâmic world and humanity in general during its 900-year history. Role model life and ideas of saint sufies from the order are very important in Islâmic thought. His real name was Muhemmet bin Muhemmet bin Mehmud el-Hafizi al-Buhari. HaceParisa (1349-1420) is considered as one of the prominent saints of his age. Sheikh Parisa was born in Buhara. He studied Islâmic disciplines like Quran, hadith, kalam in depth in madrassas. After BahautdinNakşibend he was the grand khalifa of Naqshibandi order in Central Asia.

MevlânâCami says in his "Nefahatul-uns": The name "Parisa" was given him by Nekşibend Bahautdın. "Reşahat" author tells this story as: "Muhemmed Parisa was awaiting in the street. Hace Bahautdin's female slaves came out. When Hace Nakşibend asked about the man standing in the Street his female slave answered: A parisa (devotee). Hace went out and saw him and said: "You are really a parisa" After that day he is known as parisa by people.

Hace Muhammed Parisa has a story in Reşahat as: While going to Hijaz Hacei Bahautdın got ill and bequeathed: What was given me by khalifes of hacegans that Allah allowed is commended to you. At the last period of his life he said: My presence is connected to appearance of Hace Parisa.

Hace Ali Domat confirms that Bahautdın Nakşibend, chose Hace Muhammed Parisa as his khalifa. He says: "When Hace Bahautdin got ill for the last time he ordered me to make the grave - which he lays in now-, ready. I accomplished the task and come into his presence. When I was secretly thinking who he will choose as successor, he said me: What I said at the Hijaz journey is the last word."

Hace Muhammed Parisa who reached guidance post has written more than 20 books as a great scholar of exegesis, hadith, Sufism, history and fiqh. The work which reached up to us is kept in Oriental Studies.

"Tefsiri Hace Muhammed Parisa" is the only rare book written by author's own hand. Also "Al-hedis al-arbaun" has only one original copy which contains the Persian translations of selected 40 hadiths by Sheikh Parisa.

One of the most important books of Hace Muhammed Parisa is "Tehkikat" which is about Sufism. 7 copies of the book are kept in the institute. Sheikh Parisa's book about sharia and religious order is "Fesl un-hitap bivusulul ahbap". This tome is used as a reference

book by Islâmics cholars. It was published many times. It discussed 494 topics and some of them are explained by Sheikh Parisa. 13 copies of anotherbook of him "Feslul-hitap" are also held there.

Hace Muhammed Parisa expounded Sheikh Bahautdın Nakşibend's erudite words in his book "Risalaikudsiye". 13 copies of the book are held there.

There are booklets of him like "Az anfazi kudsiyeyi meşayihı terikat", "Fusulu sitte", "Risalayı keşfiye", "Etikadat", "Hafdotu se firka", "Mukaddıme li-camı ul-kalım", "Mektubu Hace Muhemmed Parisa bo Mevlânâ Zaynutdın", "Şarhi fikhi Kaydanı", "Risala dar-edebi murid", "Muhteser terihi Mekke" and "Makamatı Hazret BahautdınNakşibend" which have only one copy.

Besides those, there are boks to his name that are held in the institute, like "Risale" with 2 copies, "Risaleyi mehbubiye"with 5, "Risaleyi dar beyanı bazı az kelimatı Bahoutdin Nakşibend"with 2, "Risalayı kudsiye vasoyosulukı meşayih"with 12, "MekamatıHaceAlautdın Attar"with 2 copies.

Learning the scholarly legacy of Hace Muhammed Parisa serves for not only unlocking the nature of Nakshibendi order principals, but also all regulations of Sufism. Especially investigating his books, "Fusulul-hitap" and "Şerhi fususul-hikem" conduces to learn the principles of Sufism and the hidden cause of all creatures in the realm of existence. One of the erudite sayings of Hace Muhammed Parisa is as follows: "If the tongue avoids empty words, heart talks with Allah. If tongue starts to act, heart keeps silent. Silence has two forms: With tongue or heart. Whoever keeps silent with tongue but not with heart his sins will not be heavy. If both keep silent, he sees Allah's 'zahir' name. Whoever never keeps silent with tongue or heart, he becomes companion to devil. Allah forbid! Whoever keeps silent with heart but speaks with tongue, it says erudite. May Allah be merciful to all of us!

OSMAN HÜLUSİ ATƏŞ TÜRK MÜDRİKLİYİNİN ZİRVƏLƏRİNDƏN BİRİDİR

Hacı Fərhad MİRZƏ
TDABEA-nın Akademiki-Azərbaycan

Salam əziz dostlar, hörmətli elm sahibləri. Məhzbu qəbildən olan - görkəmli türk-islâm ziyalısının yaradıcılığına həsr olunmuş bir tədbirdə, həm də böyük ustadın öz vətəninə iştirak etməkdən çox məmnunam. Belə bir qisməti mənim bəxtimə yazdığına görə Tanrıma minnətdarlıq edir, bu möhtəşəm toplantını təşkilədən dostlarıma və qardaşlarıma isə təşəkkürlərimi bildirirəm. Bu gün dünyanın müxtəlif guşələrində siyasi-aləmin saysız-hesabsız fitnə-fəsadla, terror, separatizm, şantaj, hədə-qorxu, təzyiq və təhdidlərlə məşğul olduğu bir zamanda türk ziyalısı bütün bəd əməllərin qarşısını almaq üçün elmin, mədəniyyətin, fəlsəfənin, söz sənətinin dəyərli nümunələrinin öyrənilməsi və təbliğ edilməsi ilə məşğuldur. Çox sevindirici və şükranlıqla qeyd edilməli məqamdır. Bu tədbir ona görə alqışlanır ki, onu təşkil edənlər ağılin hökmünə baş əyir, biliyin verdiyi imkanlara güvənirlər. Bir qədim türk məsəlində deyildiyi kimi "ağıl köhnəlməyən geyim, bilikisə tükənməyən mədəndir". Türk Dünyası Araşdırmaları Beynəlxalq Elmlər Akademiyasının Ankarada Anadolu türkcəsində çap etdirdiyi "Kəlamlar" (Ozdeyişlə) kitabının 121-ci səhifəsində isə deyilir ki, elm bir sərvətdir, biçildikcə daha da bol məhsul verir. "Əql isə nəticədə peşmançılıq çəkməyəndir."

Əziz dostlar, bu gün yaradıcılığının, ədəbi-bədii düşüncələrinin və möhtəşəm xeyriyyəçilik ənənəsinin işığına toplaşdığımız Əs-seyyid Osman Hülusi Ateş Darendevi türk xalqlarının hamısı üçün böyük hörmət və ehtiramla yad edilən, sevilən filosof, şair və xocadır. Hülusi Darendevi yüzlərlə türk şairlərindən birikimi əsrlər boyu tədqiq olunacaq yaradıcılıqirsə qoyub getmişdir. Ancaq onun digər şairlərdən

çox sayılı fərqləri vardır. Əvvəla, o, iyirminci yüzillikdə divan yazan az sayılı şairlərdən biridir. Onun divanında şeirin bütün vəznlərində və əruzun bütün bəhrlərində yazılan əsərlər vardır. Orta əsrlərə xas olan bu yaradıcılıq miqyası iyirminci əsrdə hər kəsə nəsb olmurdu. Tanrı Darendevini bu baxımdan da, seçmişdi. İkinci, onun yaradıcılığı başdan-başa haqqa, ədalətə, yəni Uca Yaradanın yoluna xidmətdir. Hülusi divanındanəinki Haqqın vəsvindən kənar bir məqam yoxdur, üstəlik o, Haqq yolundan sapanlarbarədə bir söz belə qələmə almağa cürət etmir. Böyük xocamız "Allah gözəldir və gözəl olan işləri görər" prinsipini əsas tutaraq 76 illik ömrünü başdan-başa insanlara xidmətə həsr etmişdir.

Üçüncü, Hülusi Darendevi öz mənəvi zənginliyini insanların xoşbəxtliyinə, elmin, təhsilinin kişafına verdiyi kimi, illər boyu malik olduğu maddi zənginliyində dərmanada türk insanının, bütövlükdə isə bəşər övladının istifadəsinə vermişdir. Mən ustadın adını daşıyan vaqfın (fondun) internet sahəsi (saytı) ilə tanış olarkən orada nələr gördüm? Xocamın reallığa çevirdiyi xeyriyyəçilik tədbirlərinin çox geniş bir siyahısı vardır. O, 1960-cı illərdən sonra, təxminən 30 il mənəvi inkişafı yanaşı maddi inkişafında təmin edilməsi üçün çox böyük fədakarlıq etmişdir. Bütün qəsəbə və kəndləri at üstündə gəzərək məscid, məktəb, xəstəxana tikdirən, yol çəkdirən, sənaye müəssisələri yaradan, istehsal sahələri quran, insanlara iş yeri verən, yüzlərlə, minlərlə soydaşına pul, qazanc yeri təqdim edən bir insanı xalq və tarix necə unudabilir? Siz bu böyük tədbirlə tarixə düşəcək addımlar atdınız. Bu qədrşünaslığın ödülünü Tanrı versin.

Dördüncü, Osman Hülusi Darendevi şəxsiyyətinin işığı birdə ona görə daha parlaq, daha güclü və qüdrətlidirki, o, əsl- nəcabət, soy baxımından Həzrət Peyğəmbərimizin nəslindəndir. Xatəmül-Ənbiyanın - bəşər övladı üçün göndərilmiş sonuncu peyğəmbərin nəslindən olmaq Osman Hülusi Ateşin özü üçün çox böyük məsuliyyət

məqamı idi. "Var-dövlət həm bələdir, həm də xoşbəxtlik. Ağillı o kəsdır ki, o var dövlətdən düz faydalana bilər." Var-dövlət özü böyük məsuliyyətdir. Ondan bəhrələnə bilmək qabiliyyəti isə daha bir məsuliyyətdir. Ustadın ölümündən yeddi il sonra onun "Dîvân"ının ikinci cildinin Ankarada məhz İslâm hərfləri ilə çap olunması və yayılması dao dəyərlı insanın İslâm Peyğəmbərinə həm qəlbən, ruhən, həm də fiziki - yəni cismani cəhətdən bağlılığına göstərilən ehtiramın nümunəsi idi.

Mən Osman Hülusi Darəndevinin əsərlərini yada salmaq istəyərkənelə düşündüm ki, onun iqtisadi inkişaf məqsədiylə gördüyü işlər dəməhz ustadın əsərləri sırasında qeyd olunmalıdır. Diqqət yetirin, Əbdürrəhman Ərzincani Məscidi, Darəndə İmam Xətib liseyi, Tacəddini - Vəli Məscidi, Şeyx Həmid Vəli Bulağı, Qüdrət Hamamına gedən yol, Şeyx Həmid Vəli Məscidinin böyük tədbirlər üçün nəzərdə tutulan qurğusu və başqa xeyriyyəçilik, əməlləri məhzonun əsərləri kimi qiymətləndirilməlidir. Bu, hələ tam siyahı deyil, onun ən böyük xeyirxahlığı Türkiyə Cümhuriyyətinin təhsil sisteminin inkişafına verdiyi töhfələr idi. Məhz bu millitəəssübkeşliyinə görə ustad Türkiyə Dövlətinin Prezidenti tərəfindən xüsusi mükafata layiq görülmüşdür.

Əziz dostlar, biz 70 il ateist bir cəmiyyətdə - yəni Allahsızlar dövlətində yaşamışıq. Ancaq buna baxmayaraq ateizmin ən dəhşətli illərində İslâmın bütün dəyərlərini, islâm tarixini və mədəniyyətini, Əhli-beyt məktəbini qoruyub saxlamış və bugünkü nəsillərə olduğu kimi çatdırı bilmişik. Bütün bu çətinlik və hədə-qorxulara baxmayaraq dilimizdən Allah kəlməsi düşməyib, peyğəmbər kəlməsi, əhli-beytə olan bağlılıq daim yaşayıb və yaşayır. Mən çoxşadam ki, Sovet dönəmində biz türk tarixinin və mədəniyyətinin ən dəyərlı səhifələrini ana dilimizin və tariximizin səhifələri kimi öyrənməyə çalışmışıq. Görkəmli türk fatehləri, sərkərdələri, dövlət xadimləri kimi türk filosofları, şairləri və digər söz-sənət adamları da bizim üçün daim əziz

olub. Onlar haqqında nə mümkündürsə, öyrənmişik. Ancaq mən çox təəssüf edirəm ki, Osman Hülusi Atəşin şəxsiyyəti və yaradıcılığı barədə əvvəllər heçnə bilməmiş, ancaq Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi dövründə öyrənmişik. Bununda əsas səbəbi məhz ustadın İslâm Peyğəmbəri ilə eyni soydan olması idi. Peyğəmbərin özünün yolunu tutmaq yasaq edilmişdisə, onun 35 nəsil sonrakı əqrəbası haqqında nə öyrənəbilərdik? Odur ki, mən bu tədbiri təşkil edənlərə növbəti dəfə minnət darlıq edirəm.

Sonda bir məqamı xüsusilə vurğulamaq istəyirəm. Hülusi divanının 103-cü şeirində deyilir:

*Könül Allahı deyər, Allahı söylər,
Dilində əzbər edib hərəgahi söylər.*

Yəni ustadın tək cə əməlləri Allah xatirinə deyil, adi danışığı, söhbəti də Allahın adıyla Allahın xatirinədir. Hülusi divanının elə bir bölməsi yoxdur ki, orada ilâhî bir hikmət, türk müdrikliyinin nümunəsi, şərq fəlsəfəsinin ibrətləri, islâmi dəyərlərin tərənnümü görünməsin. O, adi bir şeirdə də dərin bir fəlsəfi məsələ qaldırır və bu məsələni həyati təcrübələrlə əsaslandırır. Ona görə də oxucu Darendivini tək cə şair və alim kimi deyil, həm də müdrik xoca, aqıl müəllim kimi görür. Məsələn, divanın 113-cü şeirində oxuyuruq:

*Ağıl gedir, ar olur,
Varın tarimar olur.*

Şair xəbərdarlıq edir ki, Allahın səni insan kimi yaradarkən bəxş etdiyi ən böyük neməti-ağlı itirmə. Itirərsənsə, varın-dövlətin tarimar olar. Ona görə də biz burada "Kəlamlar" kitabındakı "Ağıl" bölməsindən bir sitat gətiririk: "İnsanın aqlının alınması dünya malı düşkünü olmasıdır."

Budur, artıq Osman Hülusi Darendevinin hamının haqq yoluna qayıtması arzusu günün reallığıdır. Azərbaycan xalqı müstəqilliyi qazandıqdan sonra həm də Haqq yoluna qovuşmaqdadır. Biz ziyalılar isə Haqq yoluna qovuşmaqlayanaşı başqa bir gülzara — bəşəri birliyə aparan yola qovuşuruq. Bu gün işığına topladığımız, amalı haqqa xidmət, insana xidmət, bəşərə xidmət olan Hülusi Darendevinin adıyla bağlı olan bu tədbir bizi bir daha xoşbəxt edir, daha aydın sabahlara olan inamımızı qat-qat artırır. Ona görə də Hülusi Darendevi əfəndimizin yaradıcılığının təkə Türkiyə və Azərbaycanda deyil, eləcə də bütün dünyada təbliğ edilməsi yollarının axtarılması təklifi ilə çıxış edirəm. Təklif edirəm ki, bu istiqamətdə hərəməz öz töhfəmizi verək. Mən Azərbaycanda öz dostlarım və həmkarlarımla Darendevi yaradıcılığının geniş təbliğ edilməsi üçün konkret layihələrin reallaşdırılacağına əminəm. Həmin layihələrin nədən ibarət olacağını növbəti görüşlərimizdə öyrənəcəksiniz.

Fikirlərimi bir kəlamla yekulaşdırmaq istəyirəm: “Haqq olmayan yerdə iman olmaz, imansız bir cəmiyyətdə isə inkişaf olmaz.”

Sağ olun. Arzu edirəm ki, tez-tez görüşək.

OSMAN HULÛSÎ ATESH IS ONE OF PEAKS OF TURKISH WISDOM

Haji Ferhat MIRZA

TDABEA-nın Akademiki-Azərbaycan

Today Osman Hulûsi Atesh Darendevi around to whose light of creativity, literary and artistic thinking, great tradition of philanthropy we are, is a favorite philosopher, poet, and teacher who is respected and esteemed by all Turkic people.

Hulûsi Darendevi as other Turkish poets left a creativity heritage which will be studied for ages. But he differs from other poets in many ways. First of all, he is one of few poets who wrote Dîvân (collection of poems) in the twentieth century.

In his Dîvân there are poems written in all poem rhythms and in all bahrs of aruz. The scope of this creativity which is typical for Middle centuries was not bestowed on everybody in the twentieth century. For this God has chosen Darendevi too. Secondly, his whole creativity serves truth, justice, ways of Almighty Creator.

In Hulûsi's Dîvân all points are about praises for Allah, moreover, he did not dare to write something about those who lost the way of truth. Leading the principle of "Allah is beautiful and sees beautiful works", he dedicated 76 years of his life to the service for people.

Hulûsi Darandevi gave his spiritual richness to the use of happiness for people, development of education, science, moreover the material richness he had, in narrow meaning he gave to the use of people and in broad meaning to the use mankind.

What did I see when I got acquainted with the web site of fund which is named after the master? There was a list of a wide range of charitable activities which is realized by the Teacher. He, after the 1960s, nearly 30 years along with the moral development, did a great self-sacrifice for the development of material development. How can the history and nation forget about a person who visited settlements and villages and has built mosques, schools, hospitals, roads, industrial enterprises, who supplied people with work, gave money to hundreds, thousands people? You with this great event did steps that will stay in the history. Let the Allah give the prize of this value.

BUHARA-İ ŞERİFTE YEDİ PİR (HACEGÂN TARİKATI TEMSİLCİLERİ)

Feyzullahan ATAHANOV

Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi

Abu Reyhan Birunî Şarkşinaslık Enstitüsü Araştırmacısı

IX-X. yüzyıllarda İslâm dünyasında meydana gelen tasavvuf ilmi Maveraünnehir'e Horasan vasıtasıyla gelmiştir. Bu dönemde yaygın olan Hallaciye, Cüneydiye, Suhreverdiye, Uveysiye, Kadiriye tarikatlarının etkisi altında Maveraünnehir'de de XI-XII. yüzyıla gelince Hacegân, Yeseviye ve Kübraviye tarikatları şekillendi ve süratla gelişti. Merkezî Asya ve birçok İslâm ülkesindeki tasavvuf gâyelerinin gelişmesinde Hacegân tarikatının önemi büyüktür.

Hacegân ve Yeseviye tarikatlarının ortaya çıkması ve gelişmesinde 1048-1140 yıllarında, önce Hurasan'da, daha sonra da Türkistan'da faaliyette bulunan Şeyh Yusuf Hamedanî'nin hizmeti büyüktür.

Buhara'yı İslâm ülkelerine, hatta dünyaya tanıtan yedi büyük pir, 1103-1389 yıllarında (XII-XIV. yüzyıllar) yaşamış, Hacegân tarikatını sırayla yönetmiş ve hayırlı işleri gerçekleştirmiştir.

Hacegân, daha sonra, yani XIV. yüzyıldan sonra Nakşibendiye adını alan tasavvuf tarikatını Buhara'nın ilk piri, Yusuf Hamedanî'nin dördüncü halifesi Hace-i Cihan - Hace Abdülhalik Gijduvaî (1103-1179) kurmuştur. Hacegân talimatına ait on bir kuralın dördü Yusuf Hamedanî'ye, dördü Abdülhâlik Gijduvanî'ye, diğer üçü de Hace Bahaeddin Nakşibendî'ye aittir.

Abdülhalik Gijduvanî'nin babası Malatyalı'dır (Türkiye) ve İmam Abdülcemil Mâlik evlatlarındandır. Annesi Malatya padişahının

kızıdır. O, Hızır Aleyhisselâmın tavsiyesiyle Gijduvan'a gelir ve orada Abdülhâlik doğar.

Gijduvanî, sevap ve hayırla dolu hayatı boyunca "Risale-i sahibiye", "Risale-i şeyhuş-şuyûh Hazret-i Ebu Yusuf Hamedanî", "Ez güfterhaî Hâce Abdülhâlik Gijduvanî" adlı dört eser vermiştir. Eserlerin dördü de Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Birunî Şarkşinaslık Enstitüsü'nde korunmaktadır. Nakşibendiye tarikatı, Hâcegân tarikatı bünyesinde doğduğu için âlimler Gijduvaî'ye "serhalka-i silsile-i Nakşibendiye" sıfatını vermişlerdir. Gijduvanî'nin "Vasiyetnâme" risalesinde şu öğütler vardır: İslâm'ın temeli üç şeye dayanır. 1. Her ibadeti yerine getirin ve onun ilminden de vakıf olun. 2. Her ilmi öğrenin ve ona uyun. 3. Her ameli yapın, sadıklık ve ihlâs gösterin.

Hâce-i Cihan'ın müritleri çoktu. Onların büyükleri Hâce Ahmet Sıdık, Hâce Evliya-i Kebir, Hâce Süleyman Kerminegî, Hâce Muhammed Ârif Revregî'dir.

Mahitaban (ay yüzlü) sıfatıyla ün kazanan Hâce Ârif Revregî (vefatı 1236-37) Buhara'nın ikinci piridir. Abdülhâlik Gijduvaî'nin dördüncü halifesi olan Ârif Revregî'nin yüz yıldan fazla ömür gördüğü ve "Ârif" mahlasını Hızır Aleyhisselâm'dan aldığı kaynaklarda kayıtlıdır. Revregî hakkındaki ilk bilgiler Abdurahman Camî'nin "Nefahatu-l üns" eserinde sunulmuştur: "Hâce Abdülhâlik Gijduvanî'nin üç halifesi vardır. Biri Hâce Ahmet Sıdık, ikincisi Hâce Ârif Revregî ve üçüncüsü de Hâce Evliya-i Kelan. Hâce Bahaeddin Nakşibend Hazretlerinin nispet iradeleri silsilesi bu cemaatten Hâce Ârif'e ulaşır." Bazı kaynaklarda Revregî'nin menkıbe yazdığı söylenir. Yalnız menkıbe bize kadar ulaşmış değildir. Sadece onun "Ârifnâme" adlı risalesinden müellif hakkında bazı bilgileri alabiliyoruz. Her cümlesine hikmet ve derin anlamın sindirildiği söz konusu risale, Hâcegân tarikatının diğer şeyh ve bilgelerinin eserlerinde olduğu gibi ibretiyle okuyucuları hak yola çağırır; sâliklere ve ilim isteyenlere

imanlı adamın kâmil bir mü'min olduğunu vurgular: "Eyyuhel Ârif! İmanı kâmil mü'min oldur ki, para ve servetten vazgeçsin, güzel elbiseler ve dünya nimetleri onu kendine esir etmesin, nefsin kulu bir insana dönüşmesin! Ve o bunların hepsine zülmedip, hakaret nazarı ile baksın! Onun nefsi inat ve sevinç duymasın, yaşam sıkıntılarından kedere düşmesin. Ve iyi gün de, kötü gün de onun için eşit mahiyet arz etsin."

Hacegân tarikatının üçüncü piri Hacı Mahmut İncir Fağnevî'dir (vefatı 1286). Buhara'nın Vabkent ilçesine bağlı İncir Fağnev köyünde doğmuştur. Kaynakların şahitlik ettiğine göre o, gilkârlıkla, yani sıva işiyle ilgilenmiştir. Ârif Revregî'den ders alarak pir derecesine yükselmiştir. Hacegân tarikatında yürürlükte olan hufî (gizli) zikir etme, İncir Fağnevî dönemine gelince alaniye (cehriye-ses çıkararak) zikir etmeye dönüştü. Cehrî zikrin müslümanları gaflet uykusundan uyandırdığı ve Hak Sübhanehu ve Teâlâya yaklaştırdığı vurgulanır.

Piri mürşitliğin devamcısı olarak Buhara'nın dördüncü piri Piri Ali Ramitanî'dir (vefatı 1321). Aşîr Nevaî'nin "Nasayimu-l muhabbet" eserinde şu sözler vardır: "O (yani Hacı Ali) Hacı Mahmud halifesindedir ve silsilede onun lâkabı Hazreti Azizan'dır ve onda âli makamat ve zahirî keramet çokmuş ve dokuma sanatıyla ilgilenirmiş." Bir gün Hacı Ali'ye öğrencileri sordular: "İman nedir?" Ol zat karşılık verdiler: "Koparmak ve bağlamaktır!" Bilindiği gibi, tarikat pirleri her zaman ima yoluyla konuşmuşlardır. Bu imaları bilge ve basiretli kişiler anarlar. "Koparmak ve bağlamak"tan amaç salikin dünyanın arzu ve heveslerinden umudunu kesmesi ve gönlünü Hak Teâlâ'ya bağlamasıdır. İşte böyle yaparsa gerçek imana sahip olur, iman lezzetini tadar. Şu da vurgulanmalıdır ki, Hazret Azizan'ın mesleği dokuculuktur. Dokucu ipi koparıp daha sonra birbirine bağlayınca kumaş ortaya çıkar. Hazretin "koparmak ve bağlamak" hikmeti kendi mesleğine dayanmaktadır. Hacı Ali Ramitanî'nin "Risale-i Hazreti

Azizan" risalesi, 16 raşha (hikmet) ve 10'a yakın rubaîsi korunmuştur. Mutasavvıf ve şair olarak tanınmıştır.

Hace Muhammed Babayi Semasî, (1259-1354) Buhara'nın beşinci piri olarak tanınmıştır. Babayi Semasî, Nakşibendî'nin Buhara yakınındaki Köşki Hinduvan köyünde doğacağını önceden söylemiştir. Nakşibandî doğduktan üç gün sonra onu evlat edinerek eğitmesi için öğrencisi Seyyid Mir Külal'a (1287-1370) teslim eder. Seyyid Emir Külal "Makamat"ında piri-mürşidi Hace Muhammed Babayi Semasî'nin halkperverliğini beyan etmiş, onun her zaman halk hizmetinde olarak halkın refahını korumaya çalıştığını, her zaman hayırlı ve sevaplı işlerle meşgul olduğunu yazmıştır.

Seyyid Emir Külal Hacegân tarikatının altıncı piridir. Çocukluktan çömlekçiliğe karşı ilgi duyar ve usta bir çömlekçi olarak yetişir. Aynı zamanda çok kuvvetli olduğu için güreş yapmayı çok sever. Bir gün yine güreş yaparken Hace Muhammed Semasî de oradan geçiyordu. Güreşe bakıp kaldılar. Müritler bu hâlin sebebini sordular: "Bu meydanda bir er yiğit vardır ki, gelecekte insanlar onun sohbeti berekatından kemale ulaşırlar. İsterdim ki, o bizim müridimiz olsun. Onun eğitimi ve terbiyesinin hizmetinde olalım." der.

Babayi Semasî'yn müridi olarak hocasının yüksek sevgisine erişir. Zahirî ve batınî ilimleri öğrenerek döneminin kâmil şeyhi olur. Bahaeddin Nakşibend, Hace Ârif Deggaranî, Seyyid Şemsiddin Külal gibi yüzden fazla mutasavvıfı yetiştirir. Vurgulanmalıdır ki, Seyyid Emir Külal Timurlular devletinin kurucusu olan Sahipkıran Amir Timur'a ve babası Muhammed Tarağay'a piri mürşitlik yapmıştır.

Şahabeddin'in "Makamatı Emir Külal"da yazıldığına göre, Amir Timur Hazret Emir Külal'ın duaları sayesinde büyük zaferleri elde etti. Kaynaklarda vurgulandığına göre, Hazret Bahaeddin ve Hazret Mevlânâ Ârif Deggeranî'ler ol zatı yıkadılar, kefenleyerek mezara koydular. Hazret Seyyid Miz Külal'ın mezarı Buhara'nın Suhar köyündedir.

Buhara'nın yedinci piri Hacı Bahaeddin Nakşibend'dir (1318-1389). Bu zattan sonra tarikatın adı "Nakşibendiye" olmuştur. Bahaeddin Nakşibend Hacı-i Cihan - Abdülhâlik Gijduvanî'den gıyaben ders aldığı için uveysî - piri mürşit olarak tanınmıştır. Ondan talimatlar almış, aralarında gıyaben mülâkat ve hoca-öğrencilik ilişkileri meydana gelmiştir. Verilen talimatlara göre tarikattakilerin cehrî ibadetten hufî ibadete geçtiklerini görebiliriz.

Hazret Bahaeddin kumaşa nakış yapmakla ilgileniyordu. Tarikat pirlерinin hepsi bir mesleği edinmişlerdir. Dolayısıyla ona "nakşibend" denilmiştir. Kelimenin ikinci anlamı "nakşibend ber dil bend" yani, "Allah'ın adını kalbine nakış et"tir.

"Dil be yâru, dest be kâr" – kalbin Allah'ın zikriyle, elin çalışmakla meşgul olsun, sözünü de Hazret Bahaeddin yaratmıştır. Hazret Bahaeddin keramet sahibiydi. Bir kişi ondan keramet göstermesini istediğinde: "Bunca günahı sırtımızda taşımamıza rağmen dünyada rahat rahat gezmemiz keramet değil mi?" demiştir.

Hazret Bahaeddin'in dediğine göre, bizim yolumuz Peygamber Aleyhisselâm'ın mutabaatlarına ilik (el) sunmaktır (yani sünneti takip etmektir), sahabe-i kiram asarına iktida kılmak bu yolda az amelle çok fütühata kavuşmaktır. Ama sünneti takip etmek çok büyük bir iştir ve kim bu yoldan şaşarsa onun dini tehlikededir.

Söz konusu şeyhler Buhara'da doğarak orada faaliyette buldukları; mezar ve ziyaret yerlerinin de bu bölgede bulunduğu için halk arasında Buhara'nın yedi piri olarak tanınmışlardır. Günümüzde müslüman dünyasında yaygın olan Nakşibendiye tarikatı silsilesinin hepsinde yedi pir vardır.

Bahauddin Nakşibend'den sonra silsile-i şerif birkaç dala ayrılır. Bu pirleri birbirine bağlayan şey, onların silsile-i şerifte hoca-öğrenci ilişkisinde bulduklarıdır. Hâcegân tarikatı denmesi de bu yedi pirlle ilgilidir. Buhara-i Şerif'in yedi piri ve Hâcegân (Nakşibendiye) tarikatının bütün şeyhleri hurafe ve boş inançlara karşı

mücadele etmiş, toplumda pak, helal, insanî ve ilâhî ortamı yaratmayı bu dünyadaki ilk vazifeleri bilmişlerdir.

Kaynakça

Hace Abdülhalik Gijduvaî, Vesiyetname-Taşkent, Edabiyat ve San'at, 1993.

Hace Ârif Revregî, Arıfname-Taşkent, Nevruz, 1994.

Arif Usman, Buhara-i Şerifin Yedi Piri-Taşkent, 2003.

Arif Usman, Hace Abdülhalik Gijduvaî-Taşkent Maverâünnehir 2003.

Sedriddin Selim Buhari, İki Yuz Yedmiş Yedi Pir-Buhara 2006.

Sedriddin Selim Buhari, Tabarruk Ziyaretgahlar-Taşkent, Yazuçi 1993.

Sedriddin Selim Buhari, Sadık Azimov, Hace-i Cehanim Var-Buhara 2003.

Seyfiddin Seyfullah, Büyükler Halkası-Taşkent, Neşrlık Yagdusi 2011.

Abul Muhsin Muhammed Baqir ibn Muhammed Ali, Bahaeddin Balagardan-Taşkent, Yazuçi 1993.

SEVEN PATRIARCHS IN BUHARA-İ SHARIF (REPRESENTATIVES OF HACEGÂN RELIGION ORDER)

Feyzullahan ATAHANOV

Sciences Academy of Uzbekistan Republic

Researcher of Abu Reyhan Birunî Şarkşinaslık Institute

In the IX-X. Centuries, Sufî science occurring in the İslâmîc world has come to Maverâünnehir via Horasan. Under impacts of Hallaciye, Cüneydiye, Suhreverdiye, Uveysiye, Kadiriye religion orders, which were common in this period, when it came to XI-XII. Century, in Maverâünnehir, too, Hacegan, Yeseviye and Kübraviye religion orders took shape and developed rapidly. Hacegan religion order had a great importance in the development of Sufî aims in Asia as its central and many İslâm countries.

Sheikh Yusuf Hamedani, who firstly activated in Hurasan, then in Turkestan in 1048-1140 at arising of Hacegan and Yeseviye religion orders and on their developments, had made great services.

Seven big patriarchs, who introduced Buhara to İslâm countries and even the world, had been living in 1103-1389 (XII-XIV. Centuries), they had managed Hacegan religion order orderly and performed the good Works.

Then, Hacegan, in other words, after XIV. Centuries, Hace-i Cihan-Hace Abdülhalik Gijduvai (1103-1179), who the fourth Khalifa of Yusuf Hamedani, who the first patriarch of Buhara, had established the spiritual religion order, which called Naqshbandiyye. The four of eleven rules, belonged to Hacegan religion order, belonged to Yusuf Hamedani, other four of eleven rules of Hacegan religion order belonged to Abdülhalik Gijduvani and the other three of them belonged to Hace Bahaeddin Naqshbandi.

The father of Abdülhalik Gijduvani was from Malatya (Turkey) and he was from İmam Abdülcemil Malik sons. His mother was the daughter of Malatya Sultan. He came to Gijduvan with the advice of Hızır Aleyhisselam and Abdülhalik was born there.

Gijduvani, during his life full of reward and goodness, gave four Works named "Booklet-i sahibiye", "Booklet-i Sheikh uş-şuyuh Excellency Ebu Yusuf Hamedanî", "Ez güfterhaî Hâce Abdülhâlik Gijduvanî". Four of the Works has been protected in Ebu Reyhan Birunî Şarkşinaslık Institute of Uzbekistan Sciences Academy. Because Naqshbandiye religion order waş within Hâcegan religion order, teh scholars had given Gijduvai the name of "serhalka-i silsile-i Naqshbandiye". There are following advices in "vasiyetname" booklet of Gijduvai: 1. perform all prayers and have grasp of all of them. 2. Learn every science and obey them. 3. Make every deeds, show devotedness and purity.

Hâce-i Cihan had many followers. Elders of them were Hâce Ahmet Sıdık, Hâce Evliya-i Kebir, Hâce Süleyman Kerminegî, Hâce Muhammed Ârif Revregî.

Hâce Arif Revregi (death 1236-37), who gained fame with the name Mahitaban (moon face), was the second patriarch of Buhara. They have been registered in the literature that Arif Revregi, who was the fourth Khalifa of Abdülhalik Gijduvai, had been living more than a hundred years and gave "Arif" pseudonym from Hızır Aleyhisselam. The first information about Revregî had presented in the Works "Nefahatu-l üns" of Abdurahman Mosque: "There are three Khalifas of Hâce Abdülhâlik Gijduvaî. One of them is Hâce Ahmet Sıdık, the second one is Hâce Ârif Revregî and the third one is, too, Hâce Evliya-i Kelan. Defiance chain wills of Hâce Bahaeddin Nakşibend Excellency arrives to Hâce Arif from this community." It has been said that Revregi had written anecdote in some sources. However, the anecdote has not reached up to us. Only we can take some

information about the author from his booklet named "Arifname". The booklet mentioned, which has wisdom and deep meaning in its every sentences, calls the readers to God road with its lessons, emphasized that the believer man has been a perfect Muslim to those who want to faithful devote and knowledge as the Works of other sheikh and scholars of Hacegan religion order: "Eyyuhel Ârif! He is iman perfect Muslim that he gives up the Money and renounce, beautiful dress and the blessing of the world do not captivate him to itself, he does not change one person as slave of self! And he looks as revilement persecuting all of them! His self does not feel obstinacy and happiness; he does not fall in trouble from life trouble. And good day and bad day are equal nature for him."

The third patriarch of Hacegan religion order was Mahmut İncir Fağnevi (death 1286). He was born in İncir Fağnevi village from Vabkent province of Buhara. According to sources witnessed, he had been interested in plaster job. He had been increased to patriarch degree taking lessons from Arif Revregi. When hufi (secret) mentioning came to the İncir Fağnevi period, it turned (cehriye-sounding voice) explicitly. It is emphasized that Cehri invocation awakened Muslims from careless sleep and is approached to sübhenahu and Allah Swt.

As a successor of Patriarch guide, the fourth patriarch of Buhara was Patriarch Ali Ramitani (death 1321). There has been such following words in "Nasayimu-l muhabbet" of Alişir Nevaî: "He (ie Hace Ali) was from Hace Mahmud Khalifa and his nickname in the sequence was Excellency Azizan and he had had more âli makamat and ostensible miracle and he had been interested in weaving art." One day his students asked Hace Ali: "What is the faith?" he responded: "Pluck and connect!" As is known, the patriarchs of the religion order always had spoken by implication. The wise and prudent people have understood these implications. The purpose of

“pluck and connect” was giving up hope of world desire and enthusiasm of the person and connecting his heart to God Swt. Here it is, if the person makes so, he has the true faith; he tastes the flavor of the faith. It is also stressed that Excellency Azizan’s job was weaving. When the weaver cuts the rope and then ties up it, the fabric occurs. “Pluck and connect” wisdom of him based on his profession. The booklet “Risale-i Hazreti Azizan” of Hacı Ali Ramitanî, 16 rashes (wisdom) and near ten rubais has been protected. He had been known as Sufî and poet.

Hacı Muhammed Babayi Semasi (1259-1354) had been known as the fifth patriarch of Buhara. Babayi Semasi had said previously that Naqshbandi would be born in Köşki Hinduvan village next to Buhara. After three days of Naqshbandi was born, he delivered to Seyyid Mir Külal (1287-1370), who was his student, to train him affiliating. Seyyid Emir Külal had declared his public love of patriarch-Murshid Hacı Muhammed Babayi Semasi in his “makamat” and he had written that he had always tried to protect the public’s welfare in the public service, had always been busy in the better and meritorious Works.

Seyyid Emir Külal was the sixth patriarch of Hâcegan religion order. He was interested in pottery in his childhood and grewed as a master potter. At the same time, he liked wrestling much because he had been very strong. One day, while he was wrestling, Hacı Muhammed Semasi was passing from there. They stared to the wrestling. The followers asked to him the reason of this state of him: “There is a brave in this square that in the future the people will reach to perfection from abundance of his conversation. I just wish that he is our follower. Let’s be in the service of his training and discipline.” Said. As the follower of Babayi Semasi, he reached to the high love of his Hodja. He became kamil sheikh of the period learning to outward and inward sciences. He grew more Sufis that a hundred

such as Bahaeddin Nakşibend, Hacı Arif Deggerani, Seyyid Şemsiddin Külal. It is emphasized that Seyyid Emir Külal had made patriarch guideline to Sahipkiran Amir Timur, who was the founder of Timurids government, his father Muhammed Tarağay. According to that Şahabeddin wrote in "Makamatı Emir Külal", Amir Timur achieved the great victories thanks to the prayers of Excellency Emir Külal. According to being emphasized in the sources, Excellency Bahaeddin and Excellency Mevlânâ Arif Deggerani washed him and entombed to the tomb enshrouding. The tomb of Excellency Seyyid Miz Külal has been in Suhar village of Buhara.

The seventh patriarch of Buhara was Hacı Bahaeddin Nakşibend (1318-1389). After this person, the name of the religion order became "Naqshbandiye". Bahaeddin Nakşibend had been known as uveysi patriarch guide because he had taken lessons from Hacı-i Cihan-Abdülhalik Gijduvani in absence. He had received instructions from him, had occurred interviews and teacher-student relationship in absence. According to the instructions given, we can see that the people in the religion order moved to hufi worship from cehri worship.

Excellency Bahaeddin was interested in doing embroidery on the fabric. All of the patriarchs of the religion order acquired a profession. So it was called "nakşibend". The second meaning of the word is "nakşibend ber dil bend", ie embroidery the name of Allah (God) to your heart". Excellency Bahaeddin had created the sentence of "Dil be yâru, dest be kâr" - your heart is busy in dhikr of Allah, your hand is busy in working". Excellency Bahaeddin had a miracle. When a person wanted to show a miracle: "Is it a miracle that we go out in the world in peace although we carry all these sins on our backs? He said. According to that Excellency Bahaeddin said, our way is to present loop (hand) to the followers of the prophet Aleyhisselam (ie to follow the Sunnah), the comparisons to the power sahabe-i kiram

is to earn very good deed with little performance. But following the sunnah is very big work and if who strays in this way, his religion is in danger.

Because the sheikhs mentioned operated there being born in Buhara, their tombs and visit places are in this region, they have been known as seven patriarchs of Buhara among the public. Today, there are seven patriarchs in all of the sequences of Naqshbandiye religion order, which is common in the Muslim world. After Bahauddin Nakşibend, sequence Sharif divided into several branches. The thing, which has connected to these patriarchs each other, is being in teacher-student relationship in the sequence Sharif. Being called Hacegan religion order has been about these seven patriarchs.

The seven patriarchs of Buhara-i Sharif and all sheikhs of Hacegan (Naqshbandiye) religion order had fought against to superstition and empty beliefs and had made creating clean, lawful, humane and divine media in the society their first business in this world.

References

Hace Abdülhalik Gijduvaî, Vesiyetname-Tashkent, Literature and art 1993.

Hace Ârif Revregî, Arifname-Tashkent, Nowruz 1994.

Arif Usman, Seven patriarchs of Buhara-ı Sharif-Tashkent 2003.

Arif Usman, Hace Abdülhalik Gijduvaî-Tashkent, Maverâünnehir 2003.

Sedriddin Selim Buhari, Two hundred seventy seven patriarchs-Buhara 2006.

Sedriddin Selim Buhari, Tabarruk ziyaretgahler-Tashkent, Yazuçi 1993.

Sedriddin Selim Buhari, Sadık Azımov. I have Hâce-i Cehan. – Buhara. 2003.

Seyfiddin Seyfullah. Senior ring. – Tashkent: Neşrlık yagdusi. 2011.

Abul Muhsin Muhammed Baqir ibn Muhammed Ali. From Bahaeddin Balagar. – Tashkent: Yazuçi. 1993.

09 HAZIRAN 2012
MERİNOS KÜLTÜR MERKEZİ / BURSA

Sempozyum 1. Oturum

Prof. Dr. Bilal Kemikli / Uludağ Üniversitesi

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil / Marmara Üniversitesi

Somuncu Baba'nın Osmanlı'ya Yansıması Fetih ve Akşemseddin

Prof. Dr. Sinan Yalçın / Marmara Üniversitesi

Somuncu Baba'dan Günümüze Maneviyatın Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Prof. Dr. Mehmet Akkuş / Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Somuncu Baba'nın Darende'de Medfun Olması ve Balkanlara Etkisi

Yard. Doç. Dr. Ahmet Sami / Mısır/Ayn Şems Üniversitesi

Hulûsi Efendi ve Vakıf Anlayışı

Sempozyum 2. Oturum

Prof. Dr. Ali Yılmaz / Ankara Üniversitesi

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Yakup Çelik / Yıldız Teknik Üniversitesi

Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî'deki Bugün-Yarın Kavramları

Doç. Dr. Halil İbrahim Şimşek / Hitit Üniversitesi

Mustafa Haki Efendi'nin Oğlu Bahaddin Efendi'nin Sufilere Bakışı

Yard. Doç. Dr. Mehmet Taşdemir / Marmara Üniversitesi

Darende Somuncu Baba Camii Haziresindeki Önemli İsimler ve Hasan Feyzi Efendi

Yard. Doç. Dr. Ahmet Abdullah Negm / Mısır-Ayn Şems Üniv.
Hulûsi Efendi'nin Hutbelerinin Sosyal Hayatta İnsan Üzerine
Etkileri

Dr. Uktam Sultonov / Özbekistan İlimler Akademisi
Muin Halife Baba ve Taşkent Tasavvuf Muhiti

Dr. Hamidillo Lütfillayev / Özbekistan İlimler Akademisi
Maveraünnehr'deki Tasavvuf Pirlerinin Tefsirleri

FETİH 1453 FİLMİ VE FATİH SULTAN MEHMED?

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Öğretim Üyesi

Türk ve dünya tarihinin en büyük cihangirlerinden biri olan Fatih Sultan Mehmed Han'dır. Sekiz asırdır beklemekte olan Peygamber Efendimizin müjdesi İstanbul'u fethetmekle İslâm hükümdarları içinde mümtaz bir yere sahip olurken gerçekleştirmiş olduğu fetih dünya tarihinin gidişatını değiştirmiştir. Bir devre son verip yeni bir çağ başlatmıştır. Fatih Sultan Mehmed'i tanımak kadar onu yetiştiren âlimleri de bilmek çok önemlidir. Zira son dönemde gösterime giren "Fetih 1453" filmi Fatih Sultan Mehmed Han'ın şahsiyetini neredeyse yok ederken, onu yetiştiren çevre ve hocalara ise tam yabancıdır.

Fatih Sultan Mehmed'i tanımak ve anlamak için Somuncu Baba lakabıyla meşhur Şeyh Hamid'i Velî'den başlayarak Akşemseddin Hazretlerine kadar ilmî çevreyi en iyi bir şekilde anlamak lazımdır.

Asıl ismi Numan olan "Hacı Bayram-ı Velî" 1352 tarihinde Ankara'nın Çubuk Çayı üzerinde Zülfadl (Sol-fasol) köyünde doğdu. 14. ve 15. yüzyıllarda Anadolu'da yetişti. Eserlerini Türkçe olarak yazarak Türkçenin kullanımını Anadolu'da önemli şekilde etkiledi. Ancak onun tasavvuf yolunda yetişmesinin çok farklı bir hikâyesi vardı.

Bir gün ders verdiği medreseye birisi gelerek; "İsmim Şüca-i Karamanî'dir. Hocam Hamideddin-i Velî'nin selamı var. Sizi Kayseri'ye davet ediyor. Bu vazife ile huzurunuzda geldim." dedi. O da, Hamideddin ismini duyunca; "Baş üstüne, bu davete icabet lazımdır. Hemen gidelim." diyerek müderrisliği bıraktı. Birlikte

Kayseri'ye yöneldiler ve Somuncu Baba diye bilinen Hamideddin-i Velî ile Kurban Bayramı'nda buluştular. O zaman Hamideddin-i Velî; "İki bayramı birden kutluyoruz!" buyurdu ve ona Bayram lakabını verdi. Talebeliğe kabul etti. Din ve fen ilimlerinde yüksek derecelere kavuştu.

1412 yılında Hacı Bayram-ı Velî, hocası Hamideddin Hazretlerinin Darende'de vefatından sonra Ankara'ya dönüp irşad faaliyetlerine başladı. Bu tarih, ilk Türk tarikatı olan Bayramiye Tarikatı'nın kuruluşu kabul edilir.

Sultan Murad Han verdiği ünlü bir fermanla, Hacı Bayram-ı Velî'nin talebelerinin, yalnız ilim ile meşgul olmaları için, onların vergi ve askerlikten muaf tutulduğu bildirmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u feth edeceğini II. Mehmed'in babası II. Murad'a bildirdiği rivayet olunur.

Nitekim Hacı Bayramı Velî şeyhi Hamid-i Velî Hazretlerinden aldığı ilmi ve feyzi talebesi Akşemseddin'e aktarırken bir taraftan da İstanbul'un fatihlerini hazırladığını biliyordu.

Fatih Sultan Mehmed'in yanında bizzat bulunarak İstanbul'un maddî-manevî fatihlerinden biri olan Akşemseddin Hazretlerinin asıl ismi Muhammed bin Hamza'dır. Saçının sakalının ak olması veya beyaz elbiseler giymesinden dolayı Akşeyh veya Akşemseddin lakaplarıyla meşhur olmuştur. Evliyanın büyüklerinden Şihabüddin Sühreverdi'nin neslinden olup, soyu Hazret-i Ebu Bekri Sıddik'a kadar ulaşır. 1390 senesinde Şam'da doğdu. 1460 yılında Bolu'nun Göynük ilçesinde vefat etti.

Fatih Sultan Mehmed Han muhteşem ordusuyla İstanbul'un fethine çıktığında, Akşemseddin, Akbıyık Sultan, Molla Fenarî, Molla Güranî, Şeyh Sinan gibi meşhur velîler ve âlimler de talebeleriyle birlikte orduya katıldılar. Akşemseddin Hazretleri savaş esnasında Sultan'a gerekli tavsiyelerde bulunarak, yeni müjdeler veriyordu.

Kuşatmanın uzaması ve Sultan'ın ısrarı üzerine ve Allahu Teâlâ'nın izni ile fethin ne gün olacağını bildiren Akşemseddin, Sultan şehre girerken de yanında yer aldı. Fetih ordusu İstanbul'a girdikten sonra İslâmiyetin harple ilgili hukukunun gözetilmesini genç padişaha hatırlattı ve buna göre hareket edilmesini bildirdi. Sultan'ın ashab-ı kiramdan Ebu Eyyub el-Ensari'nin kabrinin bulunduğu yeri sorması üzerine: "Şu karşı yakadaki tepenin eteğinde bir nur görüyorum. Orada olmalıdır." cevabını verdi.

Daha sonra orası kazıldı ve Eyyub Sultan (r.a.)'ın kabri ortaya çıktı. Fatih Sultan Mehmed Han, Ebu Eyyub el-Ensari'nin kabri şerifinin üzerine bir türbe, yanına bir cami ve ilim öğrenmek için gelen talebelerin kalabileceği odalar inşa ettirdi. Sultan, Akşemseddin'den İstanbul'da kalmasını istediye de, Akşemseddin padişahın bu teklifini kabul etmedi.

Akşemseddin, İstanbul'un fethinden sonra, Göynük'e yerleşti ve vefatına kadar orada kaldı. Göynük'e yerleştikten sonra, bir taraftan ahiret hazırlığı yapıyor, diğer taraftan da küçük oğlu Hamdullah'ın ilim ve terbiyesi ile meşgul oluyordu. "Bu küçük oğlum, yetim, zelil kalır, yoksa bu zahmeti çok dünyadan göçerdim." derdi. Bir gün hanımının; "Göçerdim dersin yine göçmezsın!" demesi üzerine; "Göçeyim!" deyip mescide girdi. Akrabasını ve evladını toplayıp, vasiyetini yaptı. Helalleşip veda etti. Yasin-i şerifi okumaya başladı. Sünnet üzere yatıp temiz ruhunu teslim etti (1460). Göynük'teki tarihî Süleyman Paşa Caminin bahçesine defnedildi. Daha sonra oğullarının kabri ile beraber bir türbe içine alındı.

Görüldüğü üzere İstanbul'un fethi denildiğinde akla iki şahsiyet birden gelir. Bunlarda birincisi yedinci Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmed diğeri ise hocası Akşemseddin'dir. Bunlardan birincisi şehrin maddî diğeri ise manevî fethine vesile olarak Peygamber Efendimizin müjdesine nail olmuş ve İslâm tarihine namlarını altın harflerle yazdırmışlardır. Her ikisinin şahsiyeti hakkında pek çok

malumat bulunduğu halde filmde maalesef bu noktaların kimi gözden uzak tutulmuş kimi de yanlış olarak aksettirilmiştir. Biz en azından filmdeki bu noktadaki hatalara değinirken doğruları da işaret etmiş olacağız.

Tarihte Şeyh Akşemseddin'in Fatih'in huzuruna girdiğinde, padişahın ayağa kalkmadığı ve hürmet göstermediği vaki değildir. Fatih'in şeyhi huzuruna girdiğinde ise onun ayağa kalkmaması şaşılacak hadiselerden değildir. Böyle olduğu halde Fatih, fetihten sonra İstanbul'a at üzerinde girerken hocası Akşemseddin ise yayan yapıldak kendisine yetişebilmek için koşurmaktadır. Keşke bütün yazılı eserlerde görüldüğü üzere beraber at üzerinde gittiklerini ve bu sırada padişahın hocası hakkında söylediği sözleri yansıtılsaydı. Hocasına kıymet vermez hali Fatih'in şahsiyetiyle tamamen çelişmektedir.

Fatih'in şahsiyeti ile alakalı olarak bu kadar hata ve yanlışları yapanların, katılmasalar dahi yine pek çok yazarımızın belirttiği Bizanslı kızların Fatih'e çiçek sunma hadisesini atlamaları da manidardır. Şayet işlenmiş olsaydı Fatih'in şahsiyetini yansıtan mükemmel bir tablo olurdu.

Nitekim Fatih İstanbul'u fethederek Topkapı'dan şehre girdiğinde büyük bir sevinç içerisinde idi. Yanında bulunanlar bunu kazandığı büyük zafere ve gençliğine yormuşlardı. Zekî padişah onların bu düşüncelerini sezerek:

"Bendeki bu sevinci İstanbul'un fethine zannetmeyin. Zamanımda Akşemseddin gibi bir âlimin bulunuşuna seviniyorum." diyerek muazzam bir cevap vermiştir.

Bir âlimin değerini bundan daha çarpıcı bir ifade ile göstermek mümkün olmasa gerektir. Yine Fatih'in İstanbul'a girişinde yaşanan şu hadise yabancıların tarihlerinde bulunsa filmlerde taç karesi olarak işlenirdi. Biz de ise ne yazık ki görmezlikten gelindi.

21 yaşında İstanbul'u fethederek 'Fatih' unvanını alan Sultan II. Mehmed, öğleden sonra maiyetindeki vezir, ulemâ ve sâir ileri gelen devlet adamları ile birlikte, muhteşem bir alayla Topkapı'dan şehre giriyordu. Avrupa ve Hıristiyan âlemi için, eski bir çağı nihayete erdirip yeni bir çağ başlatıyordu.

Sekiz asırlık hasrete son veren Fatih Sultan Mehmed bu kutlu günü, tarih de düşürmek suretiyle ebedileştiriyordu.

Fatih henüz yirmi bir yaşında bir gençti ve başında tolgası vardı. Bizanslılardan şehirde kalanların kızları ellerindeki çiçekleri padişah sanarak at üzerinde yol alan ak saç ve sakallı Akşemseddin'e uzattılar. O da padişah kendisinin olmadığını söyleyerek Fatih'i gösterdi ve:

- Sultan Mehmed odur ona gidiniz diyerek işaret etti.

Şeyhi Akşemseddin'in heyecanını sezen Fatih, hem onu rahatlatmak hem de kızların çevresini sarmasından kurtulmak için:

- Gidiniz, yine ona gidiniz. Evet, Sultan Mehmed benim, lakin o benim hocamdır diyerek taltifte bulunmuştu.

Osmanlı padişahlarının kuruluşundan itibaren ilim adamlarına gösterdiği bu hürmet ve saygılı tavır onların aynı zamanda ilme verdikleri değerlerin bir yansımasıdır. Her biri cengâverliği yanında din ve fen ilimlerinde mahir olan bu padişahların en önde gelenlerinden biri Fatih Sultan Mehmed Han'dır. Bunu gösterecek vesileler gelmiş iken maalesef yüzyıllık nisyan tekrarlanmış ve İstanbul surlarını yıkan toplar yine Macar Urban'a ihale edilmiştir.

Gerçektende 'Şahi' adı verilen ve İstanbul surlarını sarsan muazzam topları dökmede bir tek Macar Urban'ın gösterilmesi ve öne çıkarılması son derece yanlış olmuştur. Fatih'in bir makina mühendisi olduğunu, şahi topların çizimini ve balistik hesaplamalarını bizzat kendisinin yaptığını artık Mısır'daki sağır sultan bile duymuştur. Dört şahi toptan üçünü Osmanlı mühendisleri Muslihiddin ve Saruca

Sekban dökmüştür. Birini ise Bizans'tan alacaklarını tahsil edemeyen ve işsiz kalıp Fatih'e gelen Macar Urban dönecektir. Hatta Urban döneceği topun çizimlerini görünce şaşırarak, dehşete düşecek ve "Dökerim ama mermisini yapamam." diyecektir. Fatih ise ona "Sen orasını düşünme." diyecektir.

Diğer taraftan kuşatmanın ikinci haftasında Urban'ın dökümünü yaptığı top parçalanırken Osmanlı topçularının döktükleri toplar ise fethine kadar kullanılacaklardır. Bu hal topçulukta kimlerin daha mahir olduklarını gösteren ayrı bir husustur. Ancak bütün bunları görebilmek için herhalde bir başka göz gerekmektedir.

Filmde Fatih hakkında ortaya konulan yanlış imajlardan biri de onun çocuklarına karşı şefkatsiz tutumudur. Onda, filmde oğlunu sevmeyen, karşılaştığında boş gözlerle "Kim bu çocuk, nereden çıktı?" dercesine bakan bir baba imajı vardır. Oysa Fatih Sultan Mehmed'in oğullarına ve torunlarına karşı müşfik tavrı kaynaklarca belirtilmektedir.

Keza aynı durum Fatih'in babası II. Murad Han için de belirtiliyor. Fatih tahta çıkarken babasının naşı yanına varıp kendisine beni şefkatle sarmayan kollar vs. gibi ifadelerle sitemini belirtiyor. Hâlbuki II. Murad Han oğlu Mehmed'i çok sevmekte ve kendisinin her bakımdan mükemmel yetişmesi için üzerine titremekteydi. Nitekim oğlu henüz on iki yaşında iken tahtı kendisine devretmesi, Varna Savaşı'na gitmek için rica ettiğinde kendisine bir zarar erişmemesi için kabul etmemesi ve fakat fetihnameleri onun adına yazdırması nihayet kendisine nasihatler ederken "Ey benim biricik ciğer-parem olan oğlum" deyişi her şeyi ifade etmiyor mu?

Öte yandan filmde neredeyse baştan sona gergin, telaşlı ve neredeyse saldırgan bir Fatih tipi görülmektedir. Evet, savaş hali anlıyoruz. Padişahın gergin anları ve sahneleri olacaktır. Fakat bu kadar aşırıya kaçmak Fatih'in şahsiyeti düşünüldüğünde tam bir tezat teşkil etmektedir. Zira Fatih'in en meşhur yönü tasavvurlarını,

düşündüklerini hissettirmeyen ve zamanı geldiğinde uygulayan biri oluşudur. Bu halleri ile onun, sakin, otoriter ve kararlı bir portre çizmesi gerekirdi. Ne yazık ki tam tersi olmuş.

Yine umumi hücumlardan bir netice elde edilemeyince, savaşa küsmüş bir halde çadırına kapanan Fatih'in çaresiz halleri, kırılan tespihinin üzerinde tepinmesi onun kişilik yapısı ile hiç örtüşmemektedir. Zira Fatih her zorluğu aşmaya çalışan, asla yılgınlığa düşmeyen, maneviyatı çok güçlü bir şahsiyettir. Onun fetih sırasındaki buluşları havan topu, yürüyen kuleleri, lağım savaşları, gemilerin karadan yürütülmesi gibi halleri bunun en bariz kanıtıdır.

Fatih tahta çıktığında Avrupa'nın, Bizans'ın hatta Karamanoğlu'nun ümitlenmesi, onu başarısız görmeleri gerçektir. Ancak bunlardan hareketle filmde Fatih'i halkının sevmediği ve ondan bir başarı beklemedikleri gibi bir imaj çizilmiştir. Halkın çarşı pazarda olumsuz konuşmaları ile bu imaj perçinleşmiştir. Son dönemlerde filmin danışmanı da dâhil bazı tarihçilerin dillendirdiği bu görüş yanlıştır. Fatih'in çocuk yaşta tahta çıktığında sergilediği tutum, tavır ve davranışlar onun başarısız değil bilakis fevkalade yerinde tavırlar gösterdiğinin delilidir. Bu konu ayrı bir makale konusu olacak düzeydedir.

Bütün bunlar tarihî film, dizi ve romanların nasıl izlenmesi ve okunması gerektiğini gözler önüne sermektedir. Zira maalesef henüz tarihimize objektif bir tarzda yaklaşma anlayışını geliştiremediğimiz gibi ilim adamları da ne yazık ki bu furyaya veya paraya takılmış durumdadırlar. Bu durumda tarihî şahsiyetlerimiz bambaşka bir kimlik ve bambaşka bir ahlâk ile karşımıza çıkarılmaktadır.

Oysa İstanbul'un fethi dahi büyük bir askerî zafer olmakla beraber aynı zamanda ve çok daha derin anlamda medeniyet ve sistem zaferi olduğunu belirtmek gerekir.

Zira fetih esnasında ve sonrasında Osmanlı adaleti ve merhameti defalarca kendisini gösteriyordu. Haşmetle şehre giren

Fatih Sultan Mehmed Ayasofya'da ayaklarına kapanıp ağlayan papazlara ve halka "Ayağa kalkınız. Ben Sultan Mehmed size ve bütün ahaliye söylüyorum ki bu günden itibaren artık ne hayatınız ve ne de hürriyetiniz konusunda benim gazabımdan korkmayınız." dedi.

İnsana insan olma bakımından bundan daha büyük bir değer verilemezdi. Fatih bu hareketiyle ve sözleriyle değişen şeyin yalnız imparatorluk olduğunu, bunun dışında kendisine tabi olacak olan Hıristiyanlara her şeyin eskisi gibi devam edebileceğini izah etmek istemiştir. Onun imparatorluğu dâhilinde hiç kimse itikadı, milliyeti yüzünden bir belaya uğramaktan korkmamaktaydı. Çünkü itiyat ve adetlere asla dokunulmuyordu.

Yine Fatih, fetihten sonra ilk iş olarak İstanbul'un harap olan yerlerini yeniden imar ve yeni yeni binalar inşa ettirmeye başladı. Padişah bu esnada esirlerden çok miktarda amele kullanmıştır. Bunlara o devre göre oldukça önemli sayılabilecek bir gündelik yani altı akça yevmiye tayin etmişti. Bu suretle onların bir taraftan vergilerini ödeyebilmelerini öte taraftan da maiyetlerini sağlamalarını düşünmüştür.

Böylece Fatih sadece İstanbul'u almakla bir şehrin fatihi olmamış bu uygulamaları ile dünyanın kalbini fethetmiştir.

Ayrıca hipodromlarından çığlıklar yükselen şehri kısa bir süre içerisinde camileri mescitleri, medreseleri, kütüphaneleri, imaretleri, çarşıları, çeşmeleri ve hamamları ile bir ilim, bir kültür ve bir medeniyet beldesi haline getirecek dünyanın incisi yapacaktır.

Gören der kim bu Cennet ya İrem mi

İrem der kim bu hüsne ben erem mi

THE MOVIE OF FETİH 1453 AND FATİH SULTAN MEHMED?

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Öğretim Üyesi

Fatih Sultan Mehmed Han is one of the greatest world conquerors of the Turkish and universal history. By conquering İstanbul he not only had a huge place among the İslâmic rulers carrying out eight centuries waited present of our prophet, but also his conquest changed the flow of the universal history. He gave an end to age and started New Age. To know his teachers is as important as to know his own. The movie recently shown 'Fetih 1453' almost destroys Fatih Sultan Mehmed Han's personality and it is completely a stranger to the environment and his teachers.

It is highly necessary to know Şeyh Hamid-famous for his nickname Somuncu Baba- and Akşemseddin as well as scientific environment to know and understand Fatih Sultan Mehmed.

Hacı Bayram-ı Velî, whose real name is Numan, was born in village Zülfadl (sol-fasol) near the Çubuk creek of Ankara in 1352. He grew up between 14th and 15th century in Anatolia. By writing his works in Turkish, he importantly affected the use of Turkish in Anatolia. However, there was a different story of his growing up on his sufistic way.

One day someone came to madrasa he taught and said 'My name is Şüca-i Karamani. My Hodja Hamideddin-i Velî says hi. He invites you to Kayseri. I am in your presence by this purpose.' When he heard the name of Hamidüddin he said that 'It is a must to accept that invitation.' and gave up professorship. They together headed to Kayseri and met Hamideddin-i Velî, known as Somuncu Baba, in the Feast of Sacrifice. Then, Hamideddin-i Velî said 'Now, we are

celebrating two feasts together!' and gave him the nickname Bayram (feast). He accepted him as a student. He made him reach high levels in religion and science.

When his teacher, Hazreti Hamidüddin, died in Darende in 1412, Hacı Bayram-ı Velî went back to Ankara and started **irshad** activities. This date is accepted as the foundation of first Turkish religion order. In a famous order Sultan Murad Had announced that Hacı Bayram-ı Velî's students are excused of taxes and army so that they can be just busy with science.

It is related that Fatih Sultan Mehmed told II. Murad, II. Mehmed's father, that he would conquer İstanbul.

Likewise, Hacı Bayram-ı Velî knew that he was preparing the conquerors of İstanbul while transferring his knowledge and abundance taken from his sheik, Hamid-i Velî to his student Akşemseddin.

The real name of Akşemseddin, physical and spiritual conquerors of İstanbul who personally stood personally near Fatih Sultan Mehmed, is Muhammed bin Hamza. He became famous for his white beard and white clothes with the nicknames; Whitesheik or Akşemseddin. He was from the generation of greatest saint (dervish) Şihabüddin Sühreverdi and his race reaches to Prophet Ebu Bekr-i Siddik. He was born in Sham, in 1390. He died in Göynük, Bolu; in 1460.

When Fatih Sultan Mehmed set out with his magnificent army to conquer İstanbul, famous teachers and saints like Akşemseddin, Akbıyık Sultan, Molla Fenarî, Molla Gürani, Şeyh Sinan, joined to army together with their students. Akşemseddin was giving good news by giving necessary advices to Sultan during the battle. Because of extend of the siege and Sultan's insistence, Akşemseddin informing what day the conquest would occur with the mercy of Allah, stood by Sultan while Sultan was entering the city. After the conquest Army

entered to İstanbul he reminded young Padishah practice the laws of İslâm about the war and informed to act accordingly. When Sultan asked the place of the tomb of Ebu Eyyub el-Ensari from prophet's family, he answered 'I see a heavenly light near the skirts of the hill in opposite side. It should be there.'

Afterwards that place was dug up and the tomb of Eyyup Sultan (radiyallahü anh) appeared. Fatih Sultan Mehmed Han had a mausoleum, a mosque and rooms for students who came for learning science nearby constructed on the tomb of Eyyub el-Ensari sacred. Even if Sultan wanted Akşemseddin to stay in İstanbul, Akşemseddin didn't accept padishah's offer.

After the conquest of İstanbul Akşemseddin settled in Göynük and stayed there until his death. After setting in Göynük, he was preparing for hereafter; at the same time he was busy with his younger son's education and disciplining. He used to say that 'My little would be orphan, disciple or I would already pass away from this troublesome world.' One day, when his wife said 'You say you would pass away but you don't pass away, anyway!' he said that 'Let me do it!' and entered to masjid. He gathered his relatives and sons and made his will. He legitimated and said goodbye. He started to read thirty-sixth sura of the Koran. He lied down for it is the sunna and delivered his clean soul (1460). He was buried to the garden of famous historical Süleyman Paşa Mosque in Göynük. Later on, he was taken into a tomb together with his sons.

As seen, when we say the conquest of İstanbul there occurs two people in mind. First of them is the seventh Ottoman padishah Fatih Sultan Mehmed, the other one is his teacher/hodja Akşemseddin. First one of those caused the physical and the other one caused the spiritual conquest of the city, arrived to our prophet's good news and they had their fames written in golden scripts to the İslâmic history. Although there is a lot of information about these two

people, sadly, some of the points were ignored and several points were expressed as wrong. We will at least, while touching those mistakes at this point in the movie, we will also have pointed the truths.

In history, when Akşemseddin came in Fatih's presence it didn't happen to be that padishah hadn't stood up or showed respect. It is not a surprising event that he didn't stand up when Fatih came in sheik's presence. Although it is like that, after the conquest while Fatih entering the city by riding a horse, Akşemseddin runs on foot to reach him. I wish they had reflected that they together entered the city on horse and the words padishahs told at that moment as seen in all the written works. The uncaring attitude of Fatih towards his hodja completely conflicts with his personality.

It is significant as well, those who made mistakes and errors relating to Fatih's personality omitted the presentation of flower to Fatih by Byzantine girls, as several writer indicated. If that scene was set, it would be a great picture that reflects the personality of Fatih.

Likewise, Fatih was in great happiness when he entered the city from Topkapı after conquering the İstanbul. The people near him commented as great victory he won and his youth. By feeling these ideas clever padishah gave a perfect answer:

'Don't think my happiness about the conquest of İstanbul. I am happy about a teacher like Akşemseddin exists in my time.'

It would impossible to show a teacher's value with a striking expression apart from this.

If that scene about the entrance of Fatih to İstanbul were in foreigners' history, it would be worked as crown screen. About us, sadly, it was ignored.

21 years-old Sultan II. Mehmed, having the nickname Fatih by conquering İstanbul was entering to city together with his men

including vizier, scholars, poets and important people. He was starting a new era by ending an old era.

Fatih Sultan Mehmed was immortalizing that moment, eight-
aged longing.

Fatih was just a twenty one year old young and he had his war
helmet on his head. Byzantine girls that stayed in city offered flowers
to Akşemseddin, who was riding a horse with white beard and hair,
thinking that he was padishah. By telling he is not the padishah
showed Fatih and said:

That is Sultan Mehmed, go to him.

Feeling the excitement of his sheik Akşamseddin, both for
comforting him and getting rid of their surrounding him:

Go, go him again. Yes, I am Sultan Mehmed but he is my
teacher. He rewarded him by saying this.

The esteem and the respect that the Ottoman padishahs
showed to scientist starting from the foundation is also a reflection
the value that they give to science at the same time. Fatih Sultan
Mehmed is one of the greatest of padishahs each of whom had
knowledge about religion and science as well as world conqueror.
Although there are reasons to show it, sadly, one hundred year old
misconception is repeated and the cannons which destroyed the city
walls of İstanbul were shown as Hungarian Urban's.

Really, it has been wrong to show Hungarian Urban as the
only one who constructed the cannons named as şadi which shaked
city walls of İstanbul. It is a very well-known fact that Fatih is a
machine engineer, he personally made the drawings, plans and
ballistic calculation of the şahi cannons. Ottoman engineers
Musluhiddin and Saruca Sekban constructed three of four cannons.
Hungarian Urban, who couldn't get his money from Byzantine and
who was unemployed will construct one. Even Urban will be amazed

seeing the drawings of cannons, will be terrified and say 'I will construct but I can't make its bullet.' Fatih will say 'Don't think about it.'

In other side, Urban's canon will be pulled to pieces in the second week of siege whereas Ottoman made cannons will be used until conquest. That situation is another matter that shows who are better at cannons. However, probably another eye is needed to see all of these.

One of the false 'images' that is set in the movie is Fatih's uncaring approach towards his children. On the movie he has an image of dad who doesn't like his son, looking with 'meaningless' eyes when came across to him. However, the tender approach of Fatih towards his sons and grandsons is indicated by sources.

Ditto, same situation is indicated for the father of Fatih II. Murad Han. When he takes the crown and his father's corpse comes near him he says the words like 'arms without tender etc. and indicates his reproach. However, II. Murad Han loved his son Mehmet very much and took care of him to grow up perfectly from every aspect. Likewise, doesn't it express everything that he gave the crown to him when he was twelve, he didn't accept his will for going Varna military expedition but had conquest-papers written for his name and when advices him says 'My loveliest and dearest son'?

Furthermore, from the beginning to the end, a nervous, harsh and almost aggressive Fatih image is seen on the movie. Yes, we understand, it is war situation. Padishah will have nervous moments and scenes. But overstating it will constitute a contrast thinking the Fatih's personality. Because, Fatih's most famous side is that he is the one who practices his conception and thoughts without being noticed and in right time. With these, he must have made a picture which is calm, authoritarian and determined. Sadly, the opposite has happened.

Again, when there is no result in open attacks, he keeps himself as closed in his tent desperate, jumping on his broken staphylea those don't suit with his personality. Because, Fatih is a strong moral character who tries to overcome any difficulty, doesn't give up. His finding during conquest like mortar, walking towards, underground wars, moving ships through earth are the clearest proofs.

It is real that Europe, Byzantine even Karamanoğulları raised hopes when he ascended the throne. But from this point, Fatih has such an image on the movie like the people don't like him and don't expect any success. The talk of the people outside and in bazaar supported this. Recently, an idea is wrong announced by some historian including the consultant of the movie. When Fatih ascended the throne in early age, his manner, attitudes and behaviors doesn't show that he is unsuccessful, on contrary, it is the proof that he behaves appropriately. A separate article can be written on this topic.

All of these show how to watch historical movies, serials and how to read historical novels. Sadly, we couldn't develop an objective approach towards our history and scientist stuck in this rush or in money. In this context, our historical characters are shown with a completely different id and moral.

Although the conquest of Istanbul is a military victory, at the same time and a deeper manner, it should be indicated that it is the glory of civilization and system.

Because, during the conquest and afterwards, Ottoman justice and mercy were shown several times. Fatih Sultan Mehmet, who magnificently entered the city said to priests and people who were crying on his foot that 'Please, get on foot. I, Sultan Mehmed, tell you and all the public that from now on don't get scared from my rage either for your life or you freedom.'

As a human such a greater value wouldn't be given in terms of being human. By this movement and words Fatih wanted to explain that only the empire has changed, for those who are Christian everything would be same like past. Within his empire, nobody got fear of having trouble because of their belief or nation. Because, habits and traditions weren't touched.

After the conquest, as initial work, Fatih started to have İstanbul's ruin places and new buildings constructed. At this stage, padishah used so many workers from the slaves. They were paid six coins a day, which can be considered as highly important for that term. In this context, he thought them to be able to pay their taxes and maintain their living at the same time.

In this manner, by conquering İstanbul Fatih not only became the conqueror of a city, but also conquered the universe's heart with these practices.

Also, he will make the city, where screams rise from hippodromes, science, culture center with its mosques, masjids, madrasas, libraries, hists, bazaars and baths and turn it into a civilization and make the world's pearl.

*Gören der kim bu Cennet ya İrem mi
İrem der kim bu hüsne ben erem mi*

SOMUNCU BABA'DAN GÜNÜMÜZE MANEVİYATIN EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Prof. Dr. Sinan YALÇIN

Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi

Somuncu Baba adıyla bilinen Şeyh Hamid-i Velî Hazretleri 1331-1412 yılları arasında yaşadı. Horasan'dan Anadolu'ya göç eden, Anadolu'nun manevî mimarlarından. Hazreti Muhammed Efendimizin soyundan olup, 24. üncü kuşaktan Seyyid'dir. Şam, Tebriz ve Erdebil'de ilim tahsil etmiştir. Yıldırım Bayezid Han zamanında Bursa'da, manevî kimliğini ve ilmini gizleyerek, "Somunlar Mü'minler" nidasıyla ekmek dağıtınca, "Somuncu Baba" diye anılmıştır. Bursa'da Ulu Camii'nin açılışında hutbe okumuş, Fatiha Suresini 7 türlü tefsir etmiştir. Sırları ifşa olunca, Bursa'dan Aksaray'a gelmiştir. Büyük Oğlu Yusuf Hakiki'yi orada bırakıp, diğer oğlu Halil Taybii ve öğrencileriyle hacca gitmişler, dönünce, Hacı Bayram-ı Velî'yi Ankara'da görevlendirmiştir. 1412 yılında Darende'de Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Şeyh Hamid-i Velî Hazretlerinin kabrinin bulunduğu camii 14. yüzyıl eseridir.

Onun hizmetlerini ve fikirlerini günümüze taşıyan, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'dir. 1986 yılında kurulan Osman Hulûsi Efendi Vakfı tarafından restore edilen camii, müze, kütüphane ve sergi salonuyla külliye hüviyetine kavuşmuş, insanlara hizmet sunan seçkin bir mekân olmuştur. Hulûsi Efendi, 1914 ve 1990 yılları arasında Darende'de yaşamış bir Allah dostudur. Soy olarak, 12. inci batından Somuncu Baba Hazretlerine, 36. kuşaktan Hazreti Peygamber Efendimize uzanır. Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi, Mutasavvıf ve 20. yüzyıl Dîvân şiirinin örnek temsilcilerindendir. Güzel ahlâkıyla, yaşam tarzıyla, tarihe ışık tutan bir kahramandır. Kur'an-ı Kerim'deki, Yüce Allah'ın "İkra (Oku)" emrini, en güzel şekilde yaşamış, yaşatmış, ailesinde, çevresinde eğitime çok önem vermiş, kültürel ve ekonomik

değerler üretmede öncü olmuştur. Hulûsi Efendi 1990 yılında Mevlâ'sına kavuşmuştur. Ebedî istirahatgâhına binlerce seveni tarafından uğurlanırken cenaze namazını oğlu H. Hamideddin Efendi kıldırırken, metaneti ve sabrı ile insanlara müthiş bir örnek olmuştur.

Somuncu Baba Hazretleri Hamid olmuştur. Kendilerine Hamid Hamideddin denmiştir. 600 yıl sonra ilâhî bir tecelli ile Osman Hulûsi Efendi Vakfı'nın Başkanı, bu gün Es-Seyid H. Hamid Hamideddin Efendi, Somuncu Baba Hazretlerinin günümüzdeki izdüşümüdür. Örnek insan, Es-Seyid Hamideddin Efendi, Hulûsi Efendi Vakıf hizmetlerini hızla devam ettirmektedir.

Torunu olmakla onur duyduğum, Dedem Müftü, Eş-Şeyh Âlim Hacı Mahmut Efendi'nin, Somuncu Baba Camii'ndeki mübareklerle medfun bulunmasını sağlayan bu kadirşinas insanların ilme, âlimlere ve maneviyata büyük değer vermelerinden dolayı kendilerine şükran duyuyoruz.

Darende'ye hiç gelmemiştim. Kızımız Sinem Reyhan Yalçın, 2008 yılının Ocak ayında, en güzel çağında, İstanbul'da emniyet şeridinde arabasına bakarken, nüfuzlu bir ailenin şımarık genci tarafından öldürülünce, korkunç bir çöküntü yaşadık. Haksızlığa ve adaletsizliklere uğradık. Hamideddin Efendi Hazretleri bizlere; "Allaha sığın." buyurdular. Biz de öyle yaptık.

Maide Suresinin 5. inci ve 8. inci ayetlerinde şöyle buyrulur: *"Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutunuz ve adaletli olunuz. Bir topluluğa olan kızgınlığımız, sizi ona karşı adaletsizliğe sevk etmesin. Adaletli olun, çünkü o, takvaya daha yakındır. Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah, yaptıklarınızdan haberdardır."*

Kızımız Sinem, Darende'yi ve ceddimizi ziyaret etmeyi çok istiyordu. Nasip olmadı. Onun bu isteğini yerine getirmeyi istedim. 2011'in Ekim ayında, hiç hesapta yokken, ilâhî bir güç, ömrümde ilk defa beni Darende'ye çekti, getirdi. Bunca yıl sonra bu kutsal yerleri ziyaret ettik. Bu seçkin aileye mensup olmaktan onur duyduk.

Hayatımızda ilk defa Darende'ye gelmemize rağmen, bu mübarek insanların hüsn-i kabulüne mazhar olmayı nasip eden Mevlâ'mıza şükürler olsun.

Hayatımızdaki en önemli şey ise, Hamideddin Efendi Hazretlerini tanıyıp, mübarek yüzlerindeki nurla aydınlanmak oldu.

Ben bir akademisyenim ve ekonomistim. Aldığım eğitimin gereği, görmediğim ve duymadığım şeylere inanmam. Bütün hayatım hesaplar üzerine kuruludur. Fakat Darende'de şimdiye kadar hiç yaşamadığım ve hissetmediğim manevî bir âlemin gizemini yaşadım. Hiç olmayacak sandığım şeyler gerçek oldu. Burada, unvanlardan ve sıfatlardan sıyrılıp, her faninin eşit olduğunu gördüm. Bir ziyaretle, hayatımızda ve yaşam tarzımızda şaşırtıcı değişimler oldu. Sonsuz bir manevî huzur deryasına daldık.

Es-Seyid Osman Hulûsi Efendi Hazretleri şöyle nasihat ederler;

Âlemi sen kendinin kölesi, kulu sanma,

Sen Hakk için âlemin, kölesi ol, kulu ol."

Somuncu Baba'dan Bu Güne, Maneviyatın Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Tarihte, kültürlerin ve medeniyetlerin mihenk taşları olan bazı insanlar, yüzyıllar ötesine uzanırlar. Geçen asırlar, onları parlayan yıldız haline getirir. Hayatımızın sırlarını keşfetme özelliği olan böyle önderlere insanlığın ihtiyacı vardır. Somuncu Baba Hazretleri bu ululardan biridir. Anadolu'nun manevî mimarıdır. Sırları anlaşılınca her zaman oralardan uzaklaşmıştır. Sonunda Darende'de yerleşerek, buraya manevî ve ekonomik zenginlikler kazandırmıştır. Bu gün dünyanın her yerinden gelip, bu manevî havayı teneffüs eden binlerce inançlı insan bir daha buradan ayrılamamaktadırlar.

Osman Hulûsi Efendi, Şeyhamid-i Velî Hazretlerinin 12. kuşaktan torunudur. Kurdukları Hulûsi Efendi Vakfı, bu güzel gelenekleri yüzyıllara taşıyacaktır. Osman Hulûsi Efendi 20. yüzyıl

tasavvufî Türk şiirinin önemli temsilcisidir. Şiirlerini tasavvuf ve manevî hazla yazmıştır. İnsanları bencillikten uzaklaştırıp, her canlıya hizmete yönlendirmek istemiştir. Hulûsi Efendi bir nasihatinde şöyle buyuruyor;

Nefsine yan çıkıp ta Kâbe'yi yıksan dahi

İncitme, gönül yıkma, ger uslu ger deli ol diyor.

Somuncu Baba, Osmanlı coğrafyasına asırlar boyu etki etmiş bir âlim ve mutasavvıftır. Şeyh Hamidi Velî (Somuncu Koca) her fani gibi, o da Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Fakat bıraktığı güzellikler, âlemlere yol göstermektedir. Madde çürür, ölür. Ama ona hayat veren büyük sır ölmez.

Büyük bilge ve şair Yunus Emre şöyle demiştir:

Ölür ise ten ölür,

Canlar ölesi değil

O ulu kişiler, Allah'ın emriyle bir daha ölmek üzere dirilirler. İşte Somuncu Baba Hazretleri, yüzyıllardır insanlığa ışık tutmuş, yüksek manevî ahlâkıyla ticaretimize de yön vermiştir. İnsanın en temel ihtiyacı olan ekmeği, onlara verirken, günümüze uzanan iktisadın temellerini de atmıştır. İktisat kuramlarına göre, aşırı üretimden dolayı işsizlikler ortaya çıkar. Somuncu Baba Hazretleri hem insanları doyurmuş, hem de israftan uzak durulmasını öğütleyerek, nimetlerden herkesin yararlanmasını sağlamıştır. Yıldırım Bayezit Han'ın ordularını, pişirdiği somunlarla beslemiş, zaferler kazanmalarında payı olmuştur. Peygamber Efendimiz; *"Rızkın onda dokuzu ticarettir."* hadisiyle, dürüst ticaretin helal olduğunu vurgulamıştır. Kur'an-ı Kerim'de, Mutaffifin Suresinde *"Eksik ölçüp tartanların vay haline!"* buyurulmuştur. Dürüstlükten ayrılmak, toplumsal çözülmeyi getirir. Yeryüzü fesada boğulur yaşanmaz hale gelir. Şuayb (a.s.)'in kavmi gibi perişan olur. Müslümanlığın ruhu önce Allah'a iman ve doğruluktur. Allah'a iman edenler doğru yoldadır.

(Hûd, 112) "Emr olunduğun gibi doğru ol." âyet-i kerimesi nasıl olmamız gerektiğini tarif etmiştir.

83. Mutaffifîn Sûresinde sosyal hayatımızda doğruluk anlatılmıştır. Ticaret hayatımızda dürüst olmak gerekir. Ticarete sadakatsizlik; toplumsal çözülme (azap) bunalım depresyon, kaos, suç, şiddet ve terör demektir.

"Bismillâhirrahmânirrahîm"

"Veylun lil mutaffifîn - Ticarete hile yapanlar günah işlerler. Ellezîne izektâlû alen nâsi yestevfûn - Onlar, ölçerek satın aldıkları zaman insanlara vefalı davranırlar (dürüst olup tam ölçerler). Ve izâ kâlûhum ev vezenûhum yuhsirûn - Sattıklarını ve ölçtüklerini eksiltirler (eksik tartarlar). Elâ yezunnu ulâike ennehum meb'ûsûn - İşte onlar diriltileceklerini bilmiyorlar mı? Li yevmin azîm - Azîm gün için. Yevme yekûmun nâsu li rabbil âlemin - Âlemlerin Rabbi için insanların kalkacağı gün." (Mutaffifin, 1-6)

Müslüman dürüstlükte örnek olmalıdır. "Kusurunu açıklamadığı bir malı satan bir kimse, daima Allah'ın gazabı altındadır ve melekler ona lanet ederler." Alışverişte yeminden kaçınmak gerekir. Peygamber Efendimiz; *"Ey tacirler topluluğu! Alışverişte (yalan) yemin ve yararsız boş laf etmeyiniz. Siz alışverişe sadaka karıştırınız."* buyurmuşlardır. *"Alışverişte yemin etmekten sakınınız. Yemin önce malınıza rağbet kazandırır. Sonra mahveder (bereketi gider.)"* buyurarak, alışverişte yeminden kaçınılmasını ister. Yemin malı sattırsa da hayırlı değildir. *"Üç kişi vardır ki, Allah onları affetmez. Bunlar elbisesini kibirden dolayı topuklarının altına kadar sarkıtan, verdiği başa kalkan ve yalan yeminle malına rağbet sağlayanlardır."* hadisi şerifinde tacirler uyarılır.

Spekülatif müdahaleden uzak durulması gerekir.

Ebu Hureyre (r.a.) der ki: *"Rasûlullah (s.a.v.) şehirlinin köylü adına alışveriş yapmasını, alıcı olmadığı halde alıcıymış gibi görünüp yüksek fiyat vererek fiyatı artırmayı, iki kimsenin başlattığı alışveriş"*

tamam olmadan bir başkasının aynı mal üzerinde alışverişe girmesi doğru değildir." buyururlar.

İhtikâr (stokçuluk)dan da uzak durmak lazımdır.

İhtikâr yiyecek cinsinden olan şeyleri satın alıp depo etmek, pahalılaşmasını bekleyerek piyasaya sürmektir. Mal stoklamak kıtlık zamanında olur ve insanlara zarar verirse, ihtikâr olur. Allah Rasûlü şöyle buyurur; *"Stok etmeyip malını satışa arz eden kimse rızıklanır. İhtikâr (karaborsacılık) eden de mel'undur."* Dünya hırsına kapılmadan, helalinden kazanıp sevdiğimizimize temiz kazanç, helal lokma yedirmeliyiz. Somuncu Baba somunlarını hep aynı ölçüde yaparak, ölçü ve tartıda adil olmuştur. Şeyh Hamid-i Velî, iktisat kuramlarını 600 yıl önce göstermiştir. Ekonominin ne kadar önemli olduğu, son yıllarda iyice anlaşıldı. Daha dün zenginlikleriyle övünen Batı Dünyası, helal ve haramı karıştırıp, faizin yıkıcı etkileriyle birer birer çökmektedir. Sağlam geleneklere sahip Türk ekonomisi, en az zararlar global felaketten kurtuldu. Akademik deyimle "resesyona" uğrayanlar zengin Batı ekonomileridir. Somuncu Baba'nın yolunda ilerleyenler, yardımlaşarak yaşamalarını sürdürdüler. Peygamberimiz Hazreti Muhammed; *"Komşusu açken, tok yatan bizden değildir."* buyuruyorlar. İslâmiyet'te israf günahdır. Yine Rasûlullah Efendimiz, bir hadisinde, su kenarında abdest alanın bile, suyu israf etmemesi gerektiğini, buyururlar. Somuncu Baba Hazretlerinin de görkemden uzak yaşamı, yolundan gidenlere örnek olmuştur. Ülkemizde ve dünyanın her yerinde, düşkünlere, yetimlere ve hiç ayırım yapmadan herkese, hâlâ Somuncu Baba Ekmeği dağıtılır. İlim ve irfan öğrenen gençlerin, karşılıksız burslarla okumaları sağlanıyor. Somuncu Baba öğretisi Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı ile yaşatılıyor.

İsraf etmeden kullanıldığında, her şey insanlığın ihtiyacını karşılayacaktır."Halka Hizmet, Hakk'a hizmettir." diyen bir yüce dinin mensuplarıyız. Osman Hulûsi Efendi, Somuncu Baba Hazretlerinin çağımızdaki en büyük temsilcisi olmuş, nasihatlerde bulunmuştur;

*Garazsız hem ivazsız, hizmet et her canlıya,
Kimsesizin, düşkünün ayağı ol, eli ol.*

Özümüz, sözümüz, ticaretimiz, sanatımız, ortaklığımız, dostluğumuz, arkadaşlığımız hep dürüstçe olmalı, dünyada da ahirette de yüzümüz kızarmamalıdır. İnsanlar ne kadar çok tüketirse, o kadar mutlu olurlar. Yaşamı devam ettirmek için ihtiyaçlar vardır. Bu ihtiyaçlarını karşılayabilmek için mala ve hizmete ihtiyaç duyarlar. Ancak tükettiği ölçüde mutlu olsalar da, bu mal ve hizmetlerin üretimi sınırsız değildir. Günümüzde ise ekonomi, akademik değerlerle tarif edilmiştir. Somuncu Baba Hazretlerinin sevgisini katarak, ilâhî bir anlam yüklediği yardım etme arzusu, Peygamberimizin güzel yaşamını örnek almasıyla açıklanabilir. Somuncu Baba Hazretleri iktisadî değerler yaratmıştır.

Çağımızda ekonomi bilimsel olarak şöyle tarif edilir;

Ekonomi; insanların kıt kaynaklarla en iyi nasıl iyi yaşayabileceğini inceleyen bir bilim dalıdır.

Ekonomi, kökeni Yunanca'daki "oikia" (ev) ve "nomos" (kural) kelimelerinden türemiştir. Kısaca "ev yönetimi" demektir. Devletler de bir büyük ekonomik kuruluştur. Ekonomi yerine Türkçede Arapçadan geçme iktisat kelimesi yaygın kullanılır. Kazanmak ve yaşamı sürdürmek için insanların ekonomiyi iyi kullanması gerekir. Tüketim ve üretim faaliyetlerini iyi organize edenler sorunsuz yaşarlar. Toplumların zengin olması ve medeniyetin yücelmesi, uygulanan bilinçli ekonomiyle olur. Sınırsız sanılan maddî ihtiyaçların karşılanması da iyi bir ekonomiyle mümkündür. Amaç kaynakların kullanımından en yüksek faydanın sağlanmasıdır. Ancak, mevcut kaynakların arzı, bu kaynakların mal ve hizmet üretiminde etkinliğinin artırılması ve kaynakların mülkiyetinin toplumda çeşitli kesimler arasında dağılımında denge sağlanması önemlidir. Makroekonomi, uluslararası ekonomi, ekonomik büyüme, para ve banka iyi uygulayıcıların elinde hayat bulur. Kamu idarelerinin denetimi dışında

kalan her türlü ekonomik işlem, kayıt dışıdır. Resmî kayıtlara giren, kanuni belgeli, yetkili kamu organlarınca normal kurallar çerçevesinde kontrol edilen ve millî gelirden dikkate alınan ekonomik işlem ve faaliyetler kayıt içidir. Alfred Marshall "Ekonominin İlkeleri" ile mikroekonomi teorisine önemli katkılarda bulundu. John M. Keynes'in "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" de, kuramsal makroekonomiyi tarif eder. Bu özet tanımıdaki amacım, yaşamımızda, ekonomik bilincin çok değerli olduğuna vurgu yapmaktır. İslâm dininde bu özetlenmiştir. Kısaca "İsraf günahıdır." Ekonomi biliminde rakamlar vardır. Enflasyon düzeyi, gayri safi millî hâsıla, dış ticaret hacmi, borsa endeksi, döviz kurları gibi parametreler, hep rakamlardan oluşur. Sayılar ve bunların birbirine nispeti demek olan yüzdeler veya orantılarla ifade edilir. Bir ülkenin, bölgenin ve tüm dünya milletlerinin faaliyetlerini gösteren değerler çok sıfırlı birkaç sayıyla ifade edilebilir. Mikroekonomide de durum farksızdır. Bir yıllık çalışmaların sonucu demek olan gelir tablosu, toplanan ve çıkarılan sayılar dizisidir. Bilânço, şirketin yılsonunda çekilmiş resmidir adeta. Bilânçolarda makineler, binalar, alacaklar gibi iktisadi değerler, maddî varlıklar kategorisinde kayıtlıdır. Son yıllarda, patentler, intifa hakları know-how vs. gibi aktifler de gayri-maddî varlıklardır. Performansı gösteren finansal tablolar, farklı konulara ait sayıların birbiriyle ilişkisinden ibarettir. Aslında, rakamların bu hâkimiyetini yadırgamamak gerekir. Onlar sayesinde açıklamalar, birkaç sembole indirgenir. Rakamlar her türlü çalışmayı ve onun sonuçlarını somut hale getirir. Sayılar insanların, ulusların, çalışmalarını ölçülebilir, anlaşılabilir ve kontrol edilebilir yapar. Ancak, onların gücü de tam değildir. Sayısal semboller, maddî ve somut olayları ölçmede, pratik imkânlar sunar. Ama gayri maddî ve soyut plandaki bazı meseleleri matematiğe vurmak zordur. Mesela, müşterilerin yüzde yüz güvendiği, sevdiği bir pazarlama yetkilisi o şirketin mevcut ve müstakbel satışlarının garantisidir. Çalışanları hedef ve amaçlar

doğrultusunda organize etme becerisine sahip bir idareci tartışılmaz bir kıymettir. Elemanlarına istek (motivasyon) sağlayan ve onlar tarafından sevilen bir patron şirketin gerçek bir kuvvetidir. Bu tür değerler eninde sonunda bilânçolara yansır; gelirleri artırıcı, giderleri azaltıcı role sahiptirler. Gizli aktiflerin finansal tablolar üzerindeki ölçülemeyen etkisi sanılandan daha fazladır. Ülkelerin de ölçülebilir somut değerleri vardır. Fakat GSMH, kişi başına millî gelir, asgari ücret çok önemli parametreler olmalarına rağmen, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin sigortasız yurttaşları sefaletten, açlıktan nasıl koruduğunu anlatmaz.

Memleketimizin insanı, imkânları dar olsa da muhtaç haldeki anne ve babasına mutlaka bakar. Öksüz, yetim, dula yardım etmek, fakir fukarayı gözetmek kültürümüzün bir parçasıdır. İşbirliği ve yardımlaşmayı sağlayan böylesine değerler; devlet bütçesinin bir kalemi değildir. Ekonomik tahlillerde, yer almaz, bilânço analizlerinde rastlanmaz. Bunlar, halkımızı birbirine bağlayan, manevî değerlerdir. Batılı iktisatlarında "sosyal sermaye (social capital) olarak geçse de, "manevî sermaye" deyimi konuyu bize ait kavramlarla daha iyi açıklar. Ülkemizin sahip olduğu manevî sermayeye olumlu veya olumsuz katkıda bulunan çeşitli unsurlar vardır. Olumlu faktörlerin başında, "*Komşusu açken, tok yatan bizden değildir.*" diyen, anayı, babayı evlatlar için kutsal sayan, öksüz, yetim ve dula el uzatana cennet vadeden, zekât vermeyi en büyük ibadetlerden sayan İslâm dinidir.

Burada kendimizden biraz bahsedip, bu mübarek mekânları ve dedemiz, Müftü, Eş-Şeyh Âlim Hacı Mamut Efendi'den ve ceddimiz Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendimizi anlatmak isterim.

Bizim aile olarak Darende'ye gelişimiz planlı bir arayış değildi. Sanki ilâhî bir güç bizi getirdi. Oysa ben her işimi planlayıp, nerede, ne zaman, ne yapacağımı hesaplardım. Darende'ye ilk gelişimiz 2011'in Ekim ayı içerisinde oldu. Darende'de ömrümde hiç hissetmediğim manevî duygular yaşadım. Darende'ye hiç gelmemişken bir daha

ayrılmak istemedim. Orada herkese her zaman nasip olmayacak anılarım oldu. Bunlardan en önemlisi, Bu mübarek ailenin medar-ı iftihar, Hulûsi Efendi Vakfının Mütevelli Heyeti Başkanı, Es-Seyid H. Hamideddin Efendi'yi tanımak oldu. Mübarek yüzlerindeki nurla aydınlandık. Bu kadar etkileneceğimi düşünmemiştim. Çok karizmatik bir insandı. Ben bir akademisyenim, görmediğim ve dokunmadığım şeylere inanmam. Burada şimdiye kadar görmediğim ve yaşamadığım manevî şeyler oldu. Sanki bir anda beynime maneviyat yerleştirildi. Yaşadığım yer, büyüdüğüm yer İstanbul. Oradan geldikten sonra Darende'ye tekrar tekrar gelmek istedim. Ne zaman gideceğimi bilmiyordum. Allah nasip etti Kurban Bayramı'nın ikinci günü eşim ve kızım ile geldik. Hamideddin Efendi ile tekrar görüşmek nasip oldu. Aklıma gelmeyen konuları burada kendilerinden duydum. Ceddimizin fertlerini ayrıntılarıyla anlattılar. Çok inceleyememişim. İçimden; "Acaba yazılı bir dokümanı var mıdır?" diye düşündüğümde, bir dosya uzattılar. Dedemin, babamın, Darende'de neler yaptığına dair dokümanları bize verdiler. Aklımızdan geçenleri okuyan, ilâhî bir gücü olduğunu gördük. Darende'de Hulûsi Efendi Vakfı herkese büyük hizmetler yapmış ve herkese açık bir yer olmuş. "Hiçbir fark gözetmeden herkese "gel" denmiş. Beni en çok etkileyen yerlerden birisi de rahmetli babamın anlattığı, Somuncu Baba Camii önünde bulunan havuzdaki balıklardı. Hayal meyal hatırlıyorum. Babam bize Somuncu Baba Hazretleri namaz kıldığı postunu Tohma Suyunun üstüne atıp, 'Tutun su kuşları' dediğinde, balıkların postu tuttuğunu ve Hazretin orada namaz kıldığını anlatırdı. Yıllardır içimizde oraya karşı büyük merak vardı. Geçmişe dair bilgiler edindik. Darende'de Dedem Müftü, Âlim Hacı Mahmut Efendi ile ilgili, Hulûsi Efendi ve Somuncu Baba ile ilgili anlatılanlar gerçekten yaşanmıştı. Bunlardan birini her zaman duyardım. "Kangal Ağasının kız çocukları olurmuş. "Bir oğlum olursa kulağı üç karış kurban keseceğim." der. Erkek evladı olur. Ağanın verdiği söz aklıdadır. Araştırır, ancak kulağı üç karış olan

kurbanlık bulamaz. 'Senin derdine Darendeli Âlim Hacı Mahmut Efendi çare bulur.' derler. Atına atlar gider, derdini anlatır. Pratik bir zekâ ve bilgi ile dedem, tarihte 'Eyüp Peygamberin ruhsatı' olarak da bilinen bir tarifle kurban kesilecek hayvanın kulağının bebeğin eliyle ölçülmesini tavsiye eder. Ağaya aradığı cevabı verir. Bu konu farklı kişiler tarafından efsane olarak anlatılırdı. 'Kim bu âlim?' derdim. Ceddikle (Es-Seyid Hulûsi Efendikle, Dedem Mahmut Efendi'yle) gurur duydum. Darend'e'yi ziyaret etmek, bizlere yeni bir hayat tarzı kazandırdı. Manevî duygularım anlam veremediğim şekilde değışti. Darend'e'de bunu hissetmemek imkânsız zaten. Dostlarıma, arkadaşlarıma da anlatıyorum yaşadıklarımı. Gidip görmek istiyorlar Darend'e'yi. Bu kişilerin çoğu önemli bilim adamlarıdır. Bunlar belki de daha önce hiç manevî duygu yaşamamışlardır. Hamideddin Efendimin; 'Bu heyecanınızı hiç kaybetmeyin ve tekrar gelin.' sözüne çok mutlu olduk. Demek ki bizi çağırın oymuş. Hiç beklemediğim anda orada oluyorum. İnşallah hep böyle olur. Hamideddin Efendi'nin manevî ilmine ve âlimlere verdikleri öneme büyük saygı duyduk. Ben bilim dalı olarak ekonomiyi seçtim. Her şeyi materyal olarak düşünürüm. Fakat insanların maneviyatla da hayatlarını süslemeleri gerektiğini Darend'e'de öğrendim.

Ticarette en önemli şey dürüstlüktür. Kimsenin gururu kimseninkinden aşağı değildir. Onların gururuyla oynamak ya da hak edilmeyen bir kazanç sağlamak insanın kendi kaybıdır. En büyük servet insana yapılan yatırımdır. Onları kazandıktan sonra zaten ekonomist oldunuz denebilir. Somuncu Baba Hazretleri, önce insanı kazanmıştır. 600 yıldır bu sevgi çığ gibi büyümüştür. Ekonomide belirli parametreler vardır. Onları düzgün kullandıktan sonra sorun çıkmaz. Biz genelde ticaret yapanlara 'kara gün akçesi' dediğimiz bir yedek akçe (birikim) öneririz. Küçük birikimler bir gün çok lazım olur. Veren de alan da Yüce Mevlâ'dır. Aslında kayıplarımız kazancımızdır. Günahsızsanız, Allah bir kapıyı kapatınca, başka bir kapı açar.

Ticaretimizde ve sosyal yaşamımızda birçok haksızlıklara ve kayıplara uğradık. Rehberimiz, dedemin ve babamın öğretileri oldu. Dedemden aldığım örnek, okumak ve bilime değer vermektir. Hulûsi Efendi Vakfı'nın buna çok önem verdiğini gördüm. İstanbul başta olmak üzere, Türkiye'de ve dünyanın birçok yerinde ilmî çalışmaları var. Fark gözetmeksizin yardım etmesi ve öğrencilerin eğitimini tamamlaması için karşılıksız burs vermesi örnek bir davranış. Bunlarla gurur duydum. Kızımız Sinem Reyhan Yalçın'ın adına Vakıf kurduk. Öğrenciler okutuyoruz. Hulûsi Efendi Vakfı'nın yanında çabalarımız yeterli değil. Hulûsi Efendi Vakfında öğrenciler, okuyor, yiyip içiyor, faydalaniyor, geçip gidiyor. Bir minnet duyarsa, onu da Allah bilir zaten. Hulûsi Efendi Vakfı karşılık beklemeden insanlara faydalı oluyor. Vakfın İstanbul Örnek Mahallesi'ndeki yurdu, çok sıcak bir eğitim yuvası. Dünyanın her yerinden öğrenciler var. İlim yapanlara destek olunuyor. Dünya döndükçe Allah, Hulûsi Efendi Vakfını yaşatsın. Sinem'i kaybedince adına vakıf kurduk ama geliştiremedik. Şimdi Sinem Reyhan Yalçın Vakfında, kendi imkânlarımızla, Güzel Sanatlar Fakültesinde okuttuğumuz 18 öğrencimiz var. Hepsi de başarılarıyla bizi gururlandırıyorlar. Allah nasip ederse, Sinem'in adını taşıyan bir okul yaptırmak istiyoruz. Sinem 29 yaşında vefat etti. Allah bu kadar ömür vermiş. Elim bir kazada onu kaybettik ama adını yaşatmak istiyoruz. Katil yabancı bir ülkede yaşıyor. Türk adaleti en üst olan bir ceza verdi. Yargıtay cezayı onadı. Fakat (Kalkavan) bu aile Devletin verdiği cezayı kabul etmedi. Nüfuz kullanıp önce Amerika'ya, sonra da Türkiye ile suçlu iade anlaşması olmayan Belarus'un başkenti Minsk'e kaçırdılar. Yurtdışına çıkış yasağına rağmen, gizli eller katili dışarı kaçırdı. Türk halkı bize çok yardımcı oldu. Yüzlerce ihbar geldi. Bunları resmî makamlara ilettik. Hepsi gerçektir. Mail ve telefonlar geldi. Bize yardımcı olanlara minnettarız. Benim Darende'ye gitmemdeki en büyük sebep; 'Sinem gidemedi, babası olarak ben gidip ceddimizin izlerini bulayım.' dedim. Rahmetli babamı ve kızım

Sinem'i Darende'de yâd ettik. İnşallah cennetten bizi görüyorlardır. Sinem'i bu dünyadan koparanlar umarım, Allah'ın adaletinden kurtulamazlar. Dünyadaki en büyük silahın, bilgi birikimi ve beyin olduğunu düşünürüm. Elimden geleni yaptım, ceza verdirdik ama bir insanın hayatı 5, 5 yıla ölçülmez. Devletin verdiği cezayı çok bulup, çeşitli hilelere başvuran bu insanlar, Türk gençliğine kötü örnek oldular. Zalimleri, önce Allah'a, sonra kadirşinas halkımıza havale ediyorum. İlâhî adaletinin yerini bulacağına inanıyorum.

Peygamberimiz; *"Bir insanı öldürmek, bütün insanlığı öldürmektir."* demişlerdir. Aldığımız dualarla, himmetlerle, bunun gerçekleşeceğine inanıyoruz. Acımız çok büyük. 'Her işte bir hayır vardır.' Hesapta yokken Darende'ye gitmek nasip oldu, atalarımızı bulduk. Maddiyata değil maneviyata sarıldık. Hamideddin Efendi'yi tanıdık. Farklı bir gönül bağımız oldu. Sinem bunlara vesile oldu.

Olağanüstü Olaylarla Başetmede Maneviyatın Etkisi (Teoloji) Din Psikolojisi

İnsan her ne kadar biopsikososyal bir varlık olsa da maneviyat göz ardı edilemez. Aciz kaldığımız durumlarda, manevî inanç, varoluşsal bir ihtiyaçtır. Zorluk ve kriz anlarında, insanların dine yönelmeleri evrenseldir. Stresli durumlarda ibadet etme, dua etme, kutsal metinleri okuma vb. dinî içerikli davranışların yaşanan olayın atlatılmasında olumlu etkileri olur. Manevî inanç, insanların ruhunu derinden kuşatmakta ve onlara gerçek huzur sunmaktadır. Nitekim insan yüce Yaratıcıya bağlanmak suretiyle, yaşadığı bu dünyada bulamadığı güveni temin etmiş olur. Bir sorunla karşılaşan kişi problemin çözümüne yönelik olarak dinî inancıyla bir çıkış yolu bulur. İnsanların %45'i stresli zamanlarında ibadet ederek sorunu aşmaya çalışırlar. Hastalık, ölüm vb. olumsuz durumlarda ise insanların %78'i dinî değerlere yönelirler. Bu gibi araştırmalar sonucunda insanların stresli ve acılı zamanlarında ibadetle, problemlerinin çözümüne yönelik metotlar uygulamışlardır. 17 Ağustos ve 12 Kasım

depremlerinden sonra, depremzedelerin %76 gibi büyük bir çoğunluğu, deprem anında manevî davranışlar göstererek, içinde buldukları durumdan kurtulmaya çalışmışlardır. Doğuştan veya sonradan yaşanan olağanüstü bir olay sonrası, yaralanarak bedensel engelli durumuna düşen kişiler de manevî inançlarından güç alırlar. Evladını kaybeden aileler de, dinî telkin ve sosyal destek alınca çocuklarının ölümünü daha kolay kabullenmişlerdir. Stresli durumlarla başa çıkmanın manevî fonksiyonu, ölüm hadisesiyle başa çıkmada birinci, tehlikelerle başa çıkmada üçüncü sırada, Allah'a inanç gelir. Stresli bir durumla karşılaşan insan, davranışlarını kontrol etme ve öz güven duygusu tehlikeye girdiği için, böyle anlarda ibadet eder. Çünkü anlamlı ve tutarlı dinî açıklamalar problemlerimizi çözmeye ve hislerimizin düzenlemesine yardım eder. Allah'a inancın, insan hayatına bir anlam kazandırması, dinî inanç ve değerlerin başta gelen fonksiyonudur.

Stres üzerinde manevî inancın olumlu etkisi, insan varlığını tehdit eden baskı, endişe, yok olma korkusunu ortadan kaldırır. İnançlar, genellikle hayatın zorluklarını yenmeye yarayan anlamlara sahiptirler. İnsanın çevre şartlarını değiştirip değiştirmemesinden çok zorlukları yenebileceğine olan inancı önemlidir. Bununla birlikte teoloji insana karşılaştığı sıkıntıların karşılığını mükâfat olarak alacağını vaat etmektedir.

İnsan, dinî inancı sayesinde, sağlam ve güçlü bir maneviyata sahip olarak hayatın getirdiği çeşitli engellerle mücadele edebilme gücü bulur. Stres ve depresyondan kendisini koruyabilir. Kriz durumuyla karşılaşan insanlar, bir yandan yaşadıkları olayı anlamlandırmaya çalışırken, diğer yandan da bu olayla başa çıkmak için ibadetlerinden destek alırlar.

“Olağanüstü Olaylarla Baş Etmede Maneviyatın Etkisi”

Modern çağın getirdiği materyalizm, insan psikolojisi üzerinde baskı yapar. İnsanlar, artık öylesine geçim ve ekmek derdine

düşmüştür ki, kendisini ararken, dünyaya geliş amacını sorgulayamaz. Manevî değerleri, inançları ölçemez.

Bu yüzden Satanizm'e, Budizm'e, ateizme, yogaya, meditasyona vs. sığınır. Bunlar İnsanı mutlu edemezler. Ruhumuzun sıkıntılarını ve manevî huzuru verecek tek yer, ruhun yaratıcısı olan yüce Allah'tır. Başınız ağrır; aspirin alırsınız. Bacağınız incinir, hasta olursunuz; gereken ilacı alırsınız. Ya hastalanan ruhunuzsa? Ruha etki eden ilaç yoktur? Antidepresanlar, inhibitörler ruh çıkmazını çözemez.

Reçete, 1500 yıldır, her sayfası; Ruhun Yaratıcısı'nın Kudreti'nden izler taşıyan Kur'an-ı Kerim'de yazılıdır: *"Kalpler, ancak Allah'ı anmakla ferahlar."*

Maneviyat ve Hayatı Pozitif Etkileyen Unsurlar

İbadet, ömrü uzatır. Manevî tutum ve davranışların bulunmaması, psikolojiyi etkileyen semptomlar açısından bir risk faktörü oluşturur.

Manevî tecrübelerin, psikolojik yüklerin ortadan kaldırılmasını kamçılayan bir etkisi vardır. İbadet etmek, sağlık açısından bedensel hareketler kadar gereklidir.

Gerçek sağlık, maddî ve manevî icraatların birlikte yapılmasıyla olur. İbadetlerine önem verenler, manevî sağlığı daha yerinde olacağı için, psikolojik rahatsızlıklara karşı kendini daha iyi koruyabilmekte, sağlıklı ve uzun bir ömür sürme şansına sahip olmaktadır.

a) Genellikle dindar insanların hayat tarzları daha sağlıklıdır.

b) Camiye, gidenler, toplum içinde daha sosyaldirler. Başka insanlarla birlikte olmak, kişiye manevî güç kazandırır. Toplumla beraber sosyal dayanışma içinde yaşamak, sağlık için her zaman iyidir.

c) Cemaatle yapılan dualar, pozitif hisleri ve düşünceyi aktif hâle getirmektedir. Pozitif hisler ise, müspet psikolojik değişikliklere ve olumlu gelişmelere yardımcı olmaktadır.

d) İyimserlik ve ümit, hastalıklar üzerinde iyileştirici tesirler yapmaktadır.

Maneviyatın Kişinin Sağlığı ve Mutluluğu Üzerindeki Etkileri

Tıp ve diğer bilim dallarının, dinden ve maneviyattan kopuk kalması, bilim dallarının gelişimini de olumsuz yönde etkiler. Batı Dünyası, bu hatayı fark ettiği için, her alanda alternatif arayışlara girmiştir. Dinî inançların ve bu doğrultudaki amellerin insanların hastalıklarıyla, sakatlıklarıyla ve ölümleriyle baş etmedeki rolü ve fonksiyonu bilimsel bir olgudur.

Din ile sağlık, maneviyat ile mutluluk arasındaki, pozitif korelasyonunun varlığını göstermiştir. İbadet, insan sağlığına önemli katkılarda bulunmuştur: “Toplumun hastalara karşı yaklaşımındaki devrimsel ve önemli değişim, Maneviyat sayesinde gerçekleşmiştir. Manevî ilim, garibanlara, hastalara ve gönlü kırık olanlara yöneliktir. Onlara huzur ve fizikî iyileşme vaat eder... Böylece hasta insanların sosyal konumu, bir önceki dönemlere göre temelden değişmiştir”.

Semavî dinler, maddî ve manevî hastalıklarla ilgilenmiş ve insanlara tevhit inancı istikametinde huzura giden manevî yollar göstermişlerdir. Peygamber Efendimizin, sağlık ve huzur anlamında hadisleri ve uygulaması vardır. Bilimsel maneviyatın ve dindarlığın sağlık, hastalığı yenme, hayat kalitesi ve hastalıklarla yaşayabilme gücü üzerinde pozitif etkileri vardır.

Madde bağımlılığının önlenmesi ve bırakılmasında, kalp hastalıklarının ve yüksek tansiyonunun önlenmesinde, ağrıların giderilmesinde, engelleri düzeltmede ve mortalitede %25 azalma olmuştur.

Değişik disiplinlere bağlı birçok bilim adamı, dine bağlı olmanın insan sağlığı üzerindeki önemini görmüşlerdir. Maneviyatın, kişinin şahsiyeti, davranışı, ahlâkı, sosyal hayatı ve özellikle sağlığı üzerinde büyük etkisi vardır.

Maneviyat ve Psikolojik Rahatsızlıklar-Hastalıklar

Manevî inanç sahipleri, korku (anksiyete), panik bozuklukları ve madde bağımlılığı gibi psikolojik risklere maruz kalma ihtimali daha azdır. Dindarlık ile depresyon arasındaki ilişki incelenince, Dindarlığın belirginleşmesi ile depresif semptomlar da azalır. Bu sonuç, yaş, cinsiyet ve etnik mensubiyete göre değişir. Maneviyatlarına önem veren ve ibadet eden hastaların yarısından fazlasında bedenî sancılar azalır. Yaşamları daha barışıktır.

Saygılarımla.

THE EFFECTS OF SPIRITUALITY ON THE ECONOMY FROM THE PERIOD OF SOMUNCU BABA TO THE PRESENT

Prof. Dr. Sinan YALÇIN

Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi

Şeyh Hamid-i Velî Highness, known with the name of Somuncu Baba lived between the years of 1331-1412. He is one of the spiritual architect of Anatolia, who moved from Horasan to Anatolia. He is descended from our Prophet Muhammad Effendi and is Seyid from 24. generation. He also had an education in Damascus, Tabriz, Erdebil. When he scattered bread with the exclamation of 'Somun Muslims' by concealing his spiritual identity and his wisdom in the period of Yıldırım Beyazid Khan in Bursa, he began to be commemorated as 'Somuncu Baba'. He also read khutbah in the inauguration of Ulu Mosque in Bursa. He interpreted Surah of Fatiha in a seven way. He came from Bursa to Aksaray, when his mysteries revealed. He left his elder son Yusuf Hakiki there and went to hadj with his another son Halil Taybii and his disciples and when he turned back, he charged Hacı Bayram-ı Velî in Ankara. He died in Darende in 1412. The mosque in which Sheik Hamid-i Velî highness tomb is placed, is a work of 14. century.

The person, who brought his services and his thoughts to the present time is Es-Seyyid Osman Hulûsi Effendi. The Mosque, that was restored by Osman Hulûsi Effendi Foundation established in 1986, reached its İslâmic ottoman social complex identity with museum, library and exhibition hall and became an outstanding place that present services to the people. Hulûsi Efendi, is an Allah lover, lived in Darende between the years of 1914 and 1990. As a descendance, it comes back from 12. th generation, to Somuncu Baba Highness and from 36. th generation to the our Prophet Muhammad Effendi. Es-Seyyid Osman Hulûsi Effendi is one of the

example representative of the sufism and ottoman poetry of 20. century. He is a hero, that enlighten history with his beautiful morality and style of life. He has experienced and kept the value of command of "ikra" (Read) of glorious God in a beautiful way in Koran with most beauty and has attached great importance to the spiritual education in his family and in his premises and became a Pioneer to generate cultural and economical values. Hulûsi Effendi has reached his Mevlâ in 1990. His Son Hacı Hamideddin Effendi performed funeral prayer and became a good example with his great solidity and patience to the people, while he was sending off on an eternal journey by thousands of his lovers.

Somuncu Baba Highness became Hamid. He was named as Hamid Hamideddin. After 600 years with a godly fate, President of Osman Hulûsi Effendi Foundation, Es-Seyid Hacı Hamid Hamideddin Effendi presently, is projection of Somuncu Baba Highness nowadays. The role model person Es-Seyid Hamideddin Effendi has continued the services of Hulûsi Effendi Foundation rapidly.

We are very grateful to these appreciative people, who provides that my grandfather Mufti, Eşşeyh Âlim Haji Mahmut Effendi, who I feel honourful to be his grandchild, to be enamour with holy people in Somuncu Baba Mosque because of that they attached great importance to the wisdom, scholars, spirituality.

I have never been in Darende before. When our daughter Sinem Reyhan Yalçın in her most beautiful age, was looking her car on the security line on january in İstanbul in 2008, she was killed by a spoilt child of one of a rich family so that we have experienced a very bad depression. We have been treated unfairly and unjustly. Hamidetdin Effendi will us 'Seek refuge in God' we have made like that. It is commanded in Maide Surah in the 5th and 8. th versicles like that:

“Believers; Be fair and keep up God for Allah. Your anger to any kind of community should’nt make you unfair against it. Be fair because it is more near to Godliness. Be afraid of Allah. Most probably Allah is aware of the things that you made.”

Our daughter Sinem wanted to visit Darende and our ancestors. It could’nt realise. I wanted to meet her request. A spiritual power has drawn, brought me to Darende without thinking before once in my life on October in 2011.

We visited these sacred places so many years later. We feel honoured for belonging to this privileged family. Although we have came to Darende once in our life, thank our Mevlâ, that predestinated our honoured coming to kind acceptation of blessed peoples.

The most important thing in our life has became to recognize Hamideddin Effendi Highness and to be enlightened with his holy saintly looking face.

I am an academician and economist. I don’t believe in things that I have not seen, heard and known because of my education situation. All of my life has been based on the calculations. But I have experienced mystery of a spiritual world, which I have never experienced and felt before in Darende.

The things that I have thought that will never be realised, has became real. I saw here that every person is equal by getting out of its position and title. With one visitation, surprising developments have happened in our life and style of our life. We have been affected by this everlasting spiritual serenity.

Es-Seyid Osman Hulûsi Effendi Highness advises like that;

Do not suppose that people are your slave and servant,

Be slave and servant of people for God

The Effects Of Spirituality On The Economy From The Period Of Somuncu Baba To The Present

Some people, that are touchstones of cultures and civilisations in history, went back to the centuries beyond. The elapsed centuries turn them into shining star. The humankind need such kind of pioneers, that have features to explore mysteries of our life. Somuncu Baba Highness is one of these most high people. He is also spiritual architect of Anatolian. He became distanced from these places, when his secrets are known. At last he settled down in Darende and brought in spiritual and economical wealthiness in that place. Thousands of faithful people, who are coming from all around the world and breathing this spiritual atmosphere, can not leave that place once more nowadays.

Osman Hulûsi Effendi is grandchild of Şeyhamid-i Velî Highness from 12. th generation. Hulûsi Effendi Foundation, that they established, will carry these beautiful traditions to the centuries. Osman Hulûsi Effendi is an important representative of the turkish sufî poetry of the 20. th century.

He wrote his poems with sufistic and spiritual pleasure. He wanted to make people far away from selfishness and direct them to the service to the every living creature. Hulûsi Effendi said in one of his advice like that;

“Even though you broke kaaba because of your flesh, do not hurt anybody, be well-behaved”

Somuncu Baba is a scholar and sufî, who has affected Ottomans geography for centuries. Sheik Hamidi Velî (Somuncu Baba) died also as other living creature.

But the beautiful things remained by him, lead so many people. The material decay and die but the great mystery, that brought it into existance, never die.

The Great Wise and Poet Man Yunus Emre said:

If something die, bodies die, spirits do not die.

These most high people resurge with Allah's will and never die once more.

Somuncu Baba Highness has enlightened the mankind for centuries and paved the way to our commerce with his high spiritual morality. While he was giving bread, that is the most fundamental requirement of a human to the people. He also laid foundation of economy reaching nowadays. According to the economic theories, the unemployed people reveal because of excessive manufacturing.

Somuncu Baba Highness not only feeded people but also provided everybodys utilization from breads by advising to keep away from excessive consumption. He also feeded armies of Yıldırım Beyazıt Khan with his made breads, and played a role in winning triumphs. Our prophet Effendi emphasized that honest commerce is halal with hadith; "nine ten of daily bread is commerce".

It is commanded in surah of Mutaffifin in Koran that the situation of the people, who are measuring and calculating wrongly, will not be good "Estraying from being honest bring social crisis" Earth can be covered with intrigues, became unlivable and became miserable as tribe of Şuayb as. The vitality of Mohammedanism is faith and trueness previous to Allah.

The people, who have faith in God are on good way. (Hûd Sûrah, 112) The versicle of "Be truth as you are commanded." describes how we should be. And the truthness in our social life is explained in the surah of 83. th Mutaffifin. We should be honest in our commercial life. The disloyalty in commerce means social conflict, depression, chaos, crime, violence and terror.

"Bismillâhirrahmânirrahîm"

"1- Veylun lil mutaffifîn - The people, who are making cheat in commerce, commit a sin.

2- Ellezîne izektâlû alen nâsi yestevfûn - When they are buying by measuring, they are becoming faithful. (They became honest and so that measuring exactly).

3- Ve izâ kâlûhum ev vezenûhum yuhsirûn - They are decreasing the things, which they sold and measured. (They are measuring deficiently).

4- Elâ yezunnu ulâike ennehum meb'ûsûn - Don't they know that they will be revitalised?

5- Li yevmin azîm - The will is for day.

6- Yevme yekûmun nâsu li rabbil âlemin - The day, which people will revitalise for God of people. Muslim people must be a pattern in righteousness "A person, who sold a good, that he doesn't explain its defect, is always under the wrath of God and angels are cursing him/her."

People should avoid swear while buying and selling something. Our Prophet Effendi commanded; "Community of merchants; do not speak unnecessary words and lie or swear while you are shopping and interfuse benevolence to the shopping! "Get avoid swear while you are making shopping. The swear gain ground for your goods previously than make it miserable. (its plentifulness finishes)" He wants people to avoid from swear in shopping by commanding like that. Even though the swear trigger to sell good, it is not benevolent. "There are three kind of people, but Allah never forgive them, These are people, who are slouching their clothes up to their heel because of arragance, rub nose in thing gave to him/her, get unearned income through lie swear There is a warning in this hadith.

People should keep away from the speculative interventions.

Ebu Hureyre (r.a.) says: "Rasulullah (s.a.v.) will that townsmans shopping on behalf of villager is not correct behaviour and also that he give high price and so that try to increase its price by appearing as a buyer, even though he/she is not a buyer is also not correct and as long as the beginning shopping between two people complete, any other persons shopping on the same good is also not correct. People should also avoid from profiteering.

The profiteering is to buy and stock up the things like food and then introduce into the market by waiting its being expensive. Good stocking happens in the famine period and if that gives harm to the people then profiteering happens. Allah Rasulü will like that; "The person, who doesn't make stock and introduce his/her goods into market, get amounts of daily bread and the person, who is making profiteering, is a cursed person. 'We should feed our lovers with halal earning and bread without getting world ambition. Somuncu Baba made his woods always in a same measurement and always be fair in measurement and balance. Şeyh Hamid-i Velî introduced economic theories 600 years before. It is understood very well especially in the last years that economy is very important. The west world, that has boasted with its welfare, interfuse halal with ill-gotten and collapse one by one with destructive effects of interest. The turkische economy, that has strong traditions, has recovered from global undoing with minimum harm. With academical statement, the economies, that experienced recession are rich western economies. The people, who are going on the road of Somuncu Baba, has continued their life by helping each other. Our prophet Mohammad Highness; "The person, when his/her neighbour is hungry, go to bed, is not a person from one of us" commanded. Excessive consumption in islâmism is sin. Our Resulullah Effendi commanded in one hadith "One person, who performs an ablution near water, shouldn't use

excessive water. Somuncu Baba Highnesses life, that is far from brightness became a sample to the people following his way. Somuncu Baba breads are scattered to poor people, fatherless people and everybody without making any discrimination. It is provided that young people, who are learning wisdom, spiritual education, taking education with unpaid scholarship. The teaching of Somuncu Baba is kept with the values of Es-Seyyid Osman Hulûsi Effendi Foundation alive.

“Everything will meet mankind's requirements, when they are used without using excessive amounts” We belong to the religion, that say that “The service to the public means the service to the God.” Osman Hulûsi Effendi, has become the most important representative of the Somuncu Baba Highness in our century and gave some advices.

He said that “Service to all living creature and be hand and foot of all these fatherless and poor people.”

Our character, word, commerce, art, our friendship, fellowship should be in honest way, our face shouldnt be glow by making bad things.

The more people consume, the more they become happy. There are some needs in order to sustain life. They need some goods and services in order to meet these requirements. Even though they become happy in an amount that they consumed, the manufacturing of these goods and services is not unlimited.

The economy is described with academic values nowadays. The desire to help, that Somuncu Baba has added spiritual meaning by adding his love, can be explained with his taking sample of our Prophets beautiful life. Somuncu Baba Highness has created financial values.

The Economy In Our Century Is Described Scientifically Like That

Economy; Economy is a discipline, that analyse how people can live with little resources in the best way.

The term economy is derived from the words "oikia" (home) and "nomos" (rule). In brief it means "home management". It is a big economical institution in states. The term of İktisat derived from arabic language, is used widespread instead of the term economy. People should use economy well in order to win and sustain their life. The people, who are organizing consumption and manufacturing operations well, live without any problem. That societies become prosperous and civilization get advanced can be realised with conscious economy. The recovery of financial requirements, assumed as unlimited is possible with good economy. The purpose is to gain the maximum amount of profit from the usage of sources. But the supply of current resources, and the enhancement of these resources in production of goods and services and providing of a balance in the distribution of the possession of these resources among various parts are very crucial. The macro economy, international economy, economical growth, money and bank revive in the good implementers hands. The every kinds of economical transactions with the exception of inspection of the public administration is unrecorded. The official recorded economical transactions and operations controlled by authorized public administration within the scope of normal rules with legal certificate are recorded. Alfred Marshall has contributed to the micro economy theory with "the principles of economy" enourmously. "The employment, interest, the general theory of Money of John M. Keynes" also describe teoretical macro economy. My purpose in this summary description is to underline the great value of the economical conscience in our life. This is summarized in islâmic religion. In short the excessive

consumption is a sin. "There are numbers in economics. The parameters such as inflation level, gross national product, foreign trade volume, stock index, exchange rate are made up of numbers. The numbers are described with percentages, proportions, that mean the comparison of these values to each other. The values, that demonstrate operations of a nation, region and all world nations can be described with a plenty of numbers with many zeros. The situation is indifferent in the micro economy. The income table, that means the outcome of one year works is the numbers of sequence added and extracted. The balance sheet is the taken picture of the company at the end of the year. The balance sheets are registered in the category of financial properties such as machines, buildings, assets. The current assets like patents, right of usufruct, know-how are non-material assets in the last years. The financial tables, that demonstrate performance is the relations of numbers belongs to various issues, with each other. In fact people should not find strange the dominance of numbers. Thanks to them, explanations are described with a number of symboles. Numbers can make concrete every kind of works and their outcomes. Numbers also make the works of people, nations measurable, understandable, and controllable. But their power are not complete. The numerical symbols represent practical potentials in the measurement of financial and concrete situations. But the calculation of some matters in non-material and abstract plan is difficult. For example a marketing representative, who customers love and rely on him is guarantee of the companies current and future sales. A manager, who has an ability to organize personels in the direction of their purpose and aims, is an indisputable value. A manager, who provides desire (motivation) and is loved by them is a real power of the company; this kind of values reflect positive on balance sheet sooner or later; has a role to increase incomes and decrease outgoings. The

unmeasurable effect of the confidential assets on the financial tables is more than estimated. The nations have measurable concrete values. But even though GDP, gross domestic product, minimum wage are very important parameters, they do not explain how blood relation and neighborhood relations preserve uninsured citizens from poverty and hunger

Even though The human of our homeland has very difficult economical conditions, he/she take care of his/her needy family definitely. The aid to parentless children, widowed woman and poor people is a part of our culture. Such kind of values; that increase cooperation and mutualisation are not the item of nations budget. These are not involved in economic analysis and balance sheet analysis. These are spiritual values, that bind our public all together. The term of "spiritual capital even named as social capital in the western economies, it explains the the thema more explicitly. There are various situations, that contribute to spiritual capital of our nation positively or negatively. The most important and positive factor is İslâm Religion, that says 'when his/her neighbour is hungry, the person, who is go to bed for sleeping, is not from our nation, religion"and evaluates family as holy for children, help parentless children and widowed, promise heaven to these people, who are helping this kind of people and saw giving alms as a very important worship.

Here I want to mention about myself, and these holy places, our grandfather, mufti, Eş-Şeyh Âlim Hadji Mamut Effendi and our ancestor Es-Seyyid Osman Hulûsi Effendi.

My coming to Darende with my family was not made as planned. As if a spiritual power has brought us here, Yet, I have always planned everthing where, when what I will do. My first coming to Darende happened on october in 2011. I have experienced spiritual emotions in Darende, that I have never felt in my life. I did

not want to leave from Darende once more even I have never come here. I have had memories there that everybody can not experience everytime. One of the most important one from them, this sacred families pride and joy, is to know Es- Seyid Hadji Hamideddin Effendi the chief of board of trustees of Hulûsi Effendi Foundation. We have been enlightened with divine light on his face. I have never thought of being affected so much. He was a very charismatic person. I am an academician and never believe in things that I have not heard seen and touched. It happaned spiritual things here, that I have never seen and experienced before. As if spirituality has placed into my mind. The place, that I was born and grown is İstanbul. After coming there, I wanted to come Darende once more. I did not know when I will go. Allah predestined and came to here with my wife and my daughter on the second day of feast of sacrifice. We saw Effendi once more. I have heard the issues from him, that have not come in to my mind. He explained individuals of our ancestors in a detailed way. I have not look through them before detaily. When I am thinking myself; "Is there any written document ?" they gave me a file. They gave us documents about what my grandfather, father made in We have saw that he has a spiritual power, that can read things passing in our minds. Hulûsi Effendi Foundation in Darende has made important services to everybody and became an open place to everybody. Eveybody is said to being come without any discrimination or any difference. and one of the places, that affected me mostly is the fishes placed in the pool in front of Somuncu Baba Mosque of which my died father has explained. I can remember not dreamingly. When my father said that Somuncu Baba Highnesses pelt that he performed prayer on it, throwed it away to the Tohma water and when he said them 'catch these birds', he was explaining that fishes caught the pelt and and also explaining that he, highness performed prayer there. We have a big wonder related to there in our heart for so long years. We have acquired informations related to past. All of the events in Darende related to my grandfather, Muftı Âlim Hadji

Mahmut Effendi and Hulûsi Effendi and Somuncu Baba has been happened really. I have always heard one of these. "Kangal Ağa has daughters. "he say that if I have a son, I will sacrifice an animal, its ear three hand span for God, Then he had a son. Agas promise is in his mind. He searches for but can not find a sacrifice animal, whose ear has three hand span "They say that Âlim Hacı Mahmut Effendi from Darende can find a way to your trouble"Then he ride a horse and told his trouble. With practical intelligence and information my grandfather say that with a description of known as licence of Eyüp Prophet in history that the ear of the sacrificed animal should be measured with the hand of a baby and gave to Agha the waited answer. This issue has been told by various people as legend. I had said "who is that." I am proud of my ancestors (Es-Seyid Hulûsi Effendi, my grandfather Mahmut Effendi). The visitation of Darende has gained us a new style of life. My spiritual emotions have changed in a way, that I can not understand. It is impossible to feel that in Darende. I have also mentioned about my experience to my friends and lovers. They want to go to and visit Darende. Most of these people are important scientist. Most probably these scientist have never experienced any spiritual emotions. We became very happy for the word of my Hamideddin Effendi; "Never lost your that excitement and come again" That means that he is the person, who called in us, I find myself there at any time, that i have never anticipated. İnşallah it every time happens. We have respected the spiritual wisdom of Hamideddin Effendi and the great impoartance he gave to scholars. I have choosed economy as a discipline. I can consider everything as material. But I have learned in Darende that people should garnish their life with spirituality.

The most important thing in commerce is honesty. Nobadys honour is lower than anybody's honour. To play with their honour or to gain unmerited earnings are themself shame of humans. The biggest fortune is the investment on human. After you have win them, that means that you already have became an economist.

Somuncu Baba Highness has previously get a person. This love has grown for 600 years increasingly. There are some parameters in economy. So long as they are used accurately, there can not constitute any problem. We generally propose to the people a reserve coin (savings) named as "coin for difficult days", who are making commercial operations. These small number of savings can be necessary one day. The high glorious Mevlâ is the given and also taken one. In fact the things, that we have lost, are our acquisitions. If you do not have sin, then when Allah close one door, then open another door. We have experienced so many injustice events and losts in commerce and our social life. Our guide; has becomed the teaching of my grandfather and my father. The sample, that I took from my grandfather is to read and to attach importance to science. I have saw that Hulûsi Effendi Foundation has attached great importance to it. He has so many scholarly studies particularly in İstanbul, in Turkey and also in all over the world. His aid without any difference and giving non-refundable grant for complementation of education of the children is a sample behaviour. I am proud of these so much. We have established a Foundation in the name of our daughter Sinem Reyhan Yalçın. We teached some students. Our efforts are not adequant compared to the Hulûsi Effendi Foundation. The students are feding, taking education, taking profit in the Foundation of Hulûsi Effendi. If one can be grateful, then Allah know it already. Hulûsi Effendi Foundation provides benefit to the people without waiting any return. The student dormitory of the Foundation in the quarter of Örnek in İstanbul is a very friendly education home. There are so many students from all around the world. . The people are supported because of their making scholarship. As long as the world rotates, Allah make alive of Hulûsi Effendi Foundation. When we lost Sinem, we established a foundation in the name of her but we could not develop it. Now we have 18 students, studied in the

Faculty of Fine Arts with our self facilities, in the Foundation of Sinem Reyhan Yalçın. All of them are making proud of us with their own success. If Allah gives permission, then we want to have built a school in the name of Sinem. Allah gave such amount of life. We lost her in a severe accident but we want to make alive of her name. The killer lives in a foreign country. The turkische justice gave the high punishment. The high court approved the punishment. But (Kalkavan) this family did not accept the punishment, that high court approved. Initially they threw away him to America and then to Minsk capital of Belarus, that has no guilty return agreement with Turkey with usage of their power. Even though there is a prohibition to go abroad, confidential hands escaped the killer to abroad. The turkish public has helped us so much. So many denouncements came. We have conveyed these to the official authority. All of them were real. We took some mails and telephones. We are grateful to the people, who helped us. The most important reason of my going to Darende is; ' Sinem did not go, as a father, I wanted to go and find our ancestors'. We have reminisced my died father and my daughter Sinem in Darende. İnşallah they can see us from heaven. I hope that the people, who took Sinem from this world, can not escape Gods justice. I think that the biggest gun in the world is the accumulation of information and strenght of mind. I have done my best and tried to have punishment gave but the life of a person can not be measured with 5,5 years. The people, who found the punishment given by state very much, and consulted various cheats, have became bad sample to turkish youth. Initially I refer these crucial people to the Allah, then to our good public. I believe that poetic justice will enforce rightfully.

Our Prophet said that "kill one person means killing all humankind." We believe that this will realise with our taken prayer and politeness. Our pain is very big'there is always good things in every. Even though we have not planned to go to Darende, we went

to there and we found our ancestors. We have embraced not to materiality, but to spirituality. We have known Hamideddin Effendi. We had a very different bond of love. Sinem has made possibility to all these.

The Effect Of spirituality In Coping With The Extraordinary Events (Theologie) Religion Psychology

Even though a person a biopsychosocial living creature, spirituality can not be ignored. When we have difficulties in difficult times, the spiritual faith is an existential faith. Peoples going towards to religion in the difficult and crisis situations is global. When people are under stressful, then praying, reading holy texts and religious contentful behaviours has positive effects in coping with these events. The spiritual faith surrounds soul of people so deeply and represent them the real quietness. So that as long as human binds to holy creator, he acquires confidence, that he can not find in this world. "A person, who encounters a problem can find a resolution with his/her religious faith. They try to overcome the problem by praying in their 45% stressful times. 78% percent of people go towards to the religious values in the negative situations like illness and death. As a result of that kind of researchs, people used methods for their problems solutions in their stressful and painful periods. After the earthquakes happened on 17 August and on 12 November, majority of earthquakes victims like 76% percent tried to overcome that situation by demonstrating spiritual behaviours when it was happening. People, who became physically handicapped, take power from their spiritual faiths, after they experienced an extraordinary event or innately. The families, who lost their children, also acknowledge their childrens death more easily, after they took social support and religious back. The spiritual function in coping with stressful situations comes first, in coping with death situation and coping with dangerous situations comes second and the third place

comes believe in Allah. The person, who encounters a stressful situation prays in these situations. Because emotion of controlling his/her behaviour and feeling of trust are in danger. Because the meaningful and consistent religious explanations help to solve our problems and arrange our feelings. The main function of religious faith and values is the believe in God and its adding new meaning to peoples life. "The positive effect of spiritual faith on stres dispose supression, worry and fear of extinction, that threatens human existance.

The faiths has a meanings, that simplfies to overcome lifes difficulties. The faith to have an ability to overcome difficulties is more important than having an ability to change environmental conditions. "Besides that, theology promises to people to take the returning of their encountering difficulties as a reward. "Thanks to his/her religious faith, a persion has a strong spirituality and so that he/she can find power to overcome various hinders brought by life. He/she can preserve himself and herself from stress and depression. On the one hand the people, who encounters crisis situation, try to make sense of the experiencing event, on the other hand they take support from their faith in order to overcome that problem.

"The Effect of Spirituality in Coping with Extraordinary Events"

The materialism brought by Modern Age puts pressure on human psychology. People have so much difficulties in living conditions and buying bread that they can not question the purpose of coming to world. They can not measure spiritual values and faiths. For that reason they incline to satanism, budism, ateism, yoga, meditation. These can not make people happy. The only place, High God, who created soul and will provide spiritual quitness. When you have headache problem then you take aspirin. Your leg has ache and you feel ill then you take required pill. If your soul gets ill. There is no

any pill that affects the soul. Antidepressants, inhibitors can not solve soul problem.

Its is written on every page in Koran, that has marks from might from souls creater since 1500 years; "Hearts can be fresh only with remembrance of Allah"

The Elements, that affects Spirituality and Life Positively

The praying expands life span. If spiritual behaviours and attitudes can not be found, this situation can constitute a risk factor in terms of symptoms, that affects psychology. It has an effect to trigger to eliminate the psychological burdens, spiritual experiences. The praying is required in terms of healthiness as much as physical activities. The real healthiness can be successful with material and spiritual activities together. The people, who attach importance to their worship, has a very good spiritual healthiness so that they can preserve themselves against psychological illnesses and they have a chance to sustain a long and healthful life.

a) Generally religious people have a more healthful life style.

b) People, who are going to mosque, are more social in society. Being with other people provides spiritual power to individual. Living with society shoulder to shoulder is always good for health.

c) Prayers made with communities activate positive feelings and thoughts. Positive feelings help good psychological changes and positive developments.

d) Optimism and hope have positive healing effects on illnesses.

The Effects of Spirituality on peoples Health and Happiness

That medicine and other disciplines broke their connections from religion and spirituality, affects the development of disciplines negatively. Because the Western World has noticed that problem, it

began alternative searches in every fields. The role and function of religious faith and these activities is a scientific fact in coping with peoples illnesses, disabilities, deaths. The thing between religion and health and between spirituality and happiness has demonstrated positive correlation: The praying has contributed to the human health enourmously. "The revolutionary and important change of societys approach to the ill people, has realised thanks to spirituality. The spiritual scholarship is for poor people, ill people and people with broken heart. It commits peace and physical healin. So that ill peoples social status has changed compared to previous periods fundamentally." The divine religions has dealt with financial and spiritual illnesses and has demonstrated spiritual ways, going to peace to the people with faith. Our Prophet has hadiths and implementations in terms of health and peace. The scientific spirituality and religiousness has positive effects on overcoming an illness, having life quality, and power to live with illnesses. There has been %25 decrease in the prevention of drug addiction, its giving up, cardiac disease, and high tention, relieving the pain, correcting hinders and mortality. Many scientist from various disciplines has understood the importance of being addictive to religion in the humans life. The spirituality has a great impact on individuals character, behaviour, morality, social life especially his/her health.

The Spirituality and Psychological Sickneses-Illnesses

The people, who has spiritual faith has a little possibility to exposure to psychological risks such as fear (anxiety), panic sicknesses and drug addiction. When the relation between religiousness and depression is researched, the depressive symptoms are decreasing with increasement of religiousness. This result changes according to age, sex, ethnicity. The body pains decreases in more than half of the ill people, who attached importance to their spirituality and praying. They are connected to life increasingly.

SOMUNCU BABA VE TESİRLERİ (1331-1412)

Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/İslâmi İlimler Fakültesi Dekanı

“Şeyh Hâmid”, “Hamîdüddin-i Velî” diye de bilinen Somuncu Baba, Şeyh Şemseddin Mûsa'nın oğlu olup Kayseri'de dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini babasından aldıktan sonra birçok âlimin feyzinden istifade etmek üzere önce Şam'a, akabinde de Tebriz'e gitmiştir. Burada Alaaddin Erdebilî'nin yanında kalmış ve kendisinden manevî terbiyeyi ikmal ederek şeyhinin arzusu istikametinde Bursa'ya gelmiştir.

Somuncu Baba, Bursa'da önceleri kendini gizlemiş ve ekmek satarak geçimini temin ederken, Emîr Sultan tarafından Ulu Camii'nin açılışında va'z etmek üzere Sultan Yıldırım Bayezid'e tavsiye edilince hakikat ortaya çıkmıştır. Böylece onun maddî ve manevî ilimlerdeki kudreti anlaşılmiş ve halk tarafından kendisine büyük alaka gösterilmiştir. Halk arasında şöhret bulması üzerine, mahviyeti seven Ekmekçi Dede Bursa'dan ayrılmıştır.

Bursa'da o sıralarda müderrislik yapan Hacı Bayram'la birlikte önce Şam'a, oradan da Medine ve Mekke'ye gitmişlerdir. Hicaz'dan döndükten sonra Aksaray'a gelen Somuncu Baba'nın burada tekke oluşturduğu ve daha sonraları da Darende'ye gittiği bilinmektedir.

Somuncu Baba'nın ömrünün son zamanlarını nerede geçirdiği ve vefat ettiği hakkında muhtelif fikirler bulunmakla birlikte Prof. Dr. Ahmet Akgündüz arşiv belgelerine dayanarak yapmış olduğu çalışmalarda ulaştığı bilgileri şu şekilde kaydetmektedir:

“...Bütün arşiv belgelerinin ve Dârende'deki torunlarının elinde bulunan vesikaların istisnâsız tamamı Şeyh Hamid-i Velî'den ve bununla alakalı meselelerden bahs ederken “*Dârende'de defîn-i hâk-i itir-nâk olan...*” “*Dârende'de medfûn olan...*” tabirini

kullanmaktadırlar ki birinci ifadenin manası, “Dârende’de misk ü anber gibi kokan toprakta defn edilmiş bulunan” manasını ifade etmektedir. Bu ifadeleri taşıyan belgelerin içinde padişah fermanları, Dîvân-ı Humâyûn’dan geçen ve bir kurul tarafından hazırlanan hükümler ve ve mahkeme hüccet ve i’lâmları bulunmaktadır. Bu tür belgeler hicrî 1170 tarihine kadar gitmektedir. Kanuni ve hatta bir cihette Yavuz ve II. Bâyezid devrine kadar uzanan ve Şer’iyye Mahkemelerinde şer’î delil olarak kabul edilen Tapu-Tahrir Defterleri kayıtları ise, açıkça, Şeyh Hâmid’in Halvethâne ve zâviyesinin Dârende’de bulunduğunu göstermektedir.”¹

Bu ifadelerden sonrâ Somuncu Baba’nın medfun bulunduğu yerle ilgili olarak sürüp gelmekte olan tartışmaların bir tarafa bırakılarak esas olanın onun gösterdiği istikamette gitmek olduğunu belirterek şöyle demektedir:

“Arşiv belgeleri ile ispatlanacaktır ki, Somuncu Baba denilen maneviyat erinin, maddî açıdan yüce nesebini devam ettiren torunları, her ikisi de günümüze kadar gelmek şartıyla, hem Dârende’de hem de Aksaray’da bulunmaktadır. Ne Aksaray’dakilerin Dârende’dekileri ve ne de Dârende’dekilerin Aksaray’dakileri inkâr etmelerine vesikalar ve Osmanlı Devleti’nin her iki kolu da vergiden muâf tutarak ehemmiyet vermesinden doğan arşiv belgeleri müsâade etmemektedir. Önemli olan o mubârek zatın neslinden gelmedir.”²

Yunus Emre gibi halk tarafından benimsenip sahiplenen birçok mutasavvıfın farklı yerlerde makam ve türbelerinin bulunduğu bir gerçektir. Çeşitli vesilelerle hayatı boyunca nice beldeler dolaşmış olan Somuncu Baba hakkında da bu durum aynıyla vakidir. Nitekim Hüseyin Vassâf, özellikle Osmanlı dönemi mutasavvıfları üzerindeki ansiklopedik eserinde Somuncu Baba’ya atf edilen bir başka kabir

¹Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlisi, Osav Yayınları, İstanbul 2009, s. 86.

²Prof Dr. Akgündüz, A. g. e. , s. 91.

daha bulunduğunu ancak hakikatin böyle olmadığını şöylece kaydetmektedir:

“Gebze’de bir türbe gördüm. Hamîdüddîn-i Aksarâyî Hazretlerine nisbet edilmiş. Ahâlî-i mahalliyeinin rivayetine nazaran mazannadan bazı zevât keşfen böyle söylemişler, türbe yapılmış, hâlbuki hakikat değildir.”³

Diğer taraftan Somuncu Baba’nın Bursa’dan döndükten sonra Kütahya/Tavşanlı civarında ikamet ettiğini ve yöre halkının kendisini “Ekmekçi Dede”, “Ekmekçi Baba”, “Somuncu Baba” ve “Hamid Dede” olarak tanıdığı ve ziyaret yeri olarak tanınan bir kabirden bahs edilmektedir:

“Somuncu Baba’nın sırrı ortaya çıktıktan sonra önce İnegöl’e oradan Domaniç’e ve orayı takiben de bugün türbenin bulunduğu yere geldiği ...”⁴

Esasen maneviyat erlerinin kabrini müritlerinin, muhiblerinin gönüllerinde aramak gerekir. Onların birçok yerde makamlarının, kabirlerinin bulunması bu sevgiden dolayıdır. Ashâb-ı Kehf, Veysel Karânî, Yunus Emre ve Somuncu Baba gibi zevât da bunlardan bazılarıdır. Biz bu husustaki kanaati Sayın Akgündüz’ün yukarıya kaydettiğimiz görüşüne bırakalım ve Somuncu Baba’nın kendisinin ve onun yolunu takip eden müridlerinin Osmanlı coğrafyasındaki tesirlerinden söz edelim.

Somuncu Baba’nın Tesirleri

Daha hayatta iken Somuncu Baba’nın nâmının yayıldığını biliyoruz. Bunlar arasında özellikle Bursa Ulucami’deki Cuma va’zı ve hutbesinden etkilenen Osmanlı’nın ilk şeyhülislâmı Molla Şemseddin

³Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mehmet Akkuş - Prof. Dr. Ali Yılmaz) Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, c. II, s. 434.

⁴Erdal Dayı, *Kuruluş Diyarında Somuncu Baba, Somuncu Baba ve Kültür Çevresi*, Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı, s. 359.

Fenârî'nin de olduğu ve hatta Aynu'l-A'yân ismini verdiği Fâtiha tefsirini bundan sonra kaleme aldığı bilinmektedir.

Somuncu Baba'nın Yıldırım Bâyezid'in damadı Emir Sultan üzerindeki etkisi, onun saray çevresinde de itibar görmesini sağlamıştır. Ancak bu şekilde kadrinin fâş olmasından rahatsız olduğundan başta Hacı Bayram olmak üzere müridlerinden birçoğu ile Bursa'dan ayrılmıştır.

Vefatından sonra Somuncu Baba'nın tesirleri oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Kendinden sonra gelen müritleri başta Hacı Bayram-ı Velî olmak üzere ondan aldıkları feyizle birçok gönülde taht kurmuşlardır. Bunlar arasında Emir Buharî (ö. 1429), Hacı Bayram (1430), Molla Fenârî (1431) Bıçakçı Ömer Dede (1475) başta gelmektedir.

Somuncu Baba'nın halifesi Hacı Bayram'ın Sultan II. Murad'la Edirne'deki karşılaşması ve Cami-i Atik'teki sohbetleriyle Somuncu Baba'nın feyzi kendisinden kısa zaman sonra Edirne'ye ulaşmış bulunuyordu. Onun en başta gelen halifesi hiç şüphesiz Hacı Bayram-ı Velî'dir. Somuncu Baba'nın vefatından sonra bazı halifeleri ona intisap etmişlerdir.⁵

Hamîdeddîn-i Velî Hazretlerinin tesirleri daha çok Hacı Bayram-ı Velî'nin halifeleri vasıtasıyla yayılmış olup onun yolunu devam ettirenleri ve hizmet ettikleri şehirleri şöyle kaydedebiliriz:

1. Akşemseddin (Göynük)
2. Yazıcızâde Muhammed (Gelibolu-1451)
3. Yazıcızâde Ahmed (Gelibolu-1455)
4. Şeyh Salâhaddin (Göynük)
5. Germiyanoglu Şeyhî (Kütahya-1439)
6. Molla Zeyrek (İstanbul-1474)

⁵Hacı Bayram ve halifeleri hakkında menâkıbnâmeler de yazılmıştır. Bunlardan meselâ bkz.: La'lizâde Abdülbâkî, Menâkıb-ı Melâmiyye-yi Bayrâmiyye; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, Menâkıb-ı Melâmiyye-yi Şüttâriyye-yi Bayrâmiyye.

7. Eşrefoğlu Rûmî (İzник)
8. Baba Nehhâs-ı Ankaravî
9. Akbıyık Sultan (Tüccar-1455)
10. Bıçakçı Ömer (Göynük, Bıçakçı-1496)
11. Şeyh Lutfullah (Balıkesir)
12. Şeyh Yusuf-ı Hakiki
13. İnce Bedreddin (İran-Karaman)
14. Şeyh Ulvân (Şiraz-Bursa)

Bu halifelerin isimleri de Sefine-i Evliya'da şöyle belirtilmiştir:

“İnce Bedreddîn, Meczûb Akbıyık, Kızılca Bedreddîn, Baba Nühhâs-ı Ankaravî, Salâhaddîn-i Mevlevî, Muslihuddîn Halîfe, Yazıcı-zâde Muhammed Efendi, Akşemseddîn, Molla Zeyrek, Ramazân Halîfe, Şeyh Muk'ad Hızır Dede, Şeyhoğlu Edhem Baba, Yûsuf-ı Hakîkî hazerâtıdır. Daha ba'zı hulefâsı da vardır. Müşârünileyhimden Akşemseddîn'den tarîk-ı Bayramî, Şeyh Hızır Dede'den tarîk-ı Celvetî zuhûr etmiştir.”⁶

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin adıyla anılan Bayrâmiyye tarikatı'nın iki önemli kolu vardır. Bunlardan Akşemseddin Hazretlerinin adına Şemsiyye ve Dede Ömer Sikkînî ile de Melâmiyye kolları meydana gelmiştir.

Bayrâmiyye Tarikatı ve kollarının özellikle Ankara, İstanbul (Fatih, Üsküdar, Eminönü), Konya, Kayseri, Kütahya ve İzmit'te yaygın olduğunu görüyoruz.⁷

Manevî kemâlini Şam ve Tebriz'de tamamlayan Somuncu Baba'nın tesirleri Hacı Bayram-ı Velî'den sonra Bayramiyye ve Celvetiyye tarikatlarıyla başta Ankara, Göynük, Bursa, Çanakkale,

⁶Osmanzâde Hüseyin Vassâf, A. g. e. , s. 444.

⁷Bayramî şeyhleri ve buldukları tekkeler hakkında bkz.: Dr. Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (XVII. Yüzyıl), Osav Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 532-533; 19. Asır mutasavvıfları hakkında da bkz: Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (19. Asır), İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s. 897-944.

İstanbul ve nihayet Hamza-i Bosnavî vasıtasıyla Balkanlara kadar ulaşmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Somuncu Baba hakkında bilgiler verilirken Bayramî tekkeleri ve ziyaretgâhları hakkında da bilgiler vardır: Ankara, Yazıcıoğlu Ahmed Bican Tekkesi, Sofya, Şeyh Halil Tekkesi, Keskin/Ankara, Sümbüllü Baba Tekkesi, Tokat'ta, Yazıcızadeler Tekkesi – Gelibolu, Halep – Bayramî Tekkesi, Yazıcıoğlu Mehmed Bican'ın oğlunun Vardar Yenicesi'nde ziyaretgâhı vardır.

SOMUNCU FATHER AND HIS IMPACTS (1331-1412)

Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/İslâmi İlimler Fakültesi Dekanı

Somuncu Father, who was known “Şeyh Hâmid”, “Hamîdüddin-i Velî”, was the son of Şeyh Şemseddin Mûsa and was born in Kayseri. After he received his first education from his father, he had gone to Şam firstly, and then he had gone to Tebriz to take advantage of many scholars advance. Here he had stayed near to Alaaddin Erdebilî and he had come to Bursa for his Sheikh’s desire supplying spiritual discipline from him.

Somuncu Father had hidden himself previously in Bursa and while he was earning a living by selling bread, when he was advised to Sultan Yıldırım Bayezid for imposing in the opening of Ulu Mosque by Emir Sultan, the truth emerged. Thus, the power of his material and spiritual knowledge had been understood and shown the great relevance to him by the public. On his finding fame among the people, Bakers’ Grandfather, who liked true nature, had left from Bursa.

He had gone to firstly Şam, then Mekke and Medine with Haji Bayram, who was professorship in Bursa at that time. It is known that Somuncu Father, who came to Aksaray after they returned from Hedjaz, he occurred the lodge here and later went to Darende.

There are various ideas where Somuncu Father was the last time of his life and where he died. Prof. Dr. Ahmet Akgündüz has saved information follows, which he has reached at his study done, basis of archival documents:

“...All of the archival documents and records that in the hands of his grandchildren in Darende, were from Şeyh Hamid-i Velî and while he was mentioning about its related issues, they used babrini

“Being defîn-i hâk-i itir-nâk in Darende...” “Being medfûn in Darende...” That the meaning of the first expression was *“Being gotten buried in the soil, which smells like musk, ambergris in Darende”* refers to the meaning. There are imperial scrolls, provisions, which passing from Dîvân-ı Humayun and prepared by a committee and court hujjat and ilams inside the documents with these statements. Such documents date back to Hijri 1170. Land-Tahrir books, which was dating back to Kanuni and even terms of discharging Yavuz and II. Bayezid and was accepted as evidence in Şer’iyye courts clearly show that alcove and hermitage of Sheikh Hamid were in Darende.”¹

After these statements, being left continuing debate to one side about the location, where Somuncu Father was below ground, noting based on going to the direction, which he has shown, he says follows:

“It will be proven with archive documents that spiritually value called Somuncu Father, his grandchildren maintaining financially his great descent, both of them with the condition coming up to the present were both in Darende and Aksaray. The documents neither people in Aksaray deny people in Darende or people in Darende deny people in Aksaray and archive documents arising from importance keeping tax-exempt both arms of the Ottoman Empire do not allow. What important is coming from the generation of that blessed self.”²

It is a fact that a lot of Sufis, who owned by the public adopted as Yunus Emre, have stations and tombs in different places. This situation is the same about Somuncu Father, who had entangled with more towns throughout his life on several occasions. In fact,

¹Somuncu Father in the light of archival document and ve Neseb-i Âlîsi, Osav Yayınları, İstanbul 2009, s. 86.

²Prof Dr. Akgündüz, A. g. e. , s. 91.

Hüseyin Vassaf, especially in his encyclopedic production on Sufis of the Ottoman period, has saved as follows that there is another tomb attributed to Somuncu Father but the truth is not the case:

“I saw a tomb in Gebze. It has been attributed to Hamîdüddîn-i Aksarâyî prophet. Compared to the narration of Ahâlî-i mahalliye, some zevat discovered said this, had been made the tomb, whereas it is not the truth.”³

On the other hand, it is mentioned that after Somuncu Father returned from Bursa, he lived around Kütahya/Tavşanlı and local people know him as “Bakers Grandfather”, “Bakers Father”, “Somuncu Father” and “Hamid Grandfather” and there is a tomb as visit place him:

“After the appearance his secret of Somuncu Father, his coming to firstly to İnegöl, then to Domaniç and followed by there to the place, where today the tomb is there...”⁴

In fact, it needs to search the tombs of spirituals values in the hearts of their followers, lovers. Being their positions, tombs in many places is due to this love. People such as Ashâb-ı Kehf, Veysel Karânî, Yunus Emre and Somuncu Father are some of them. We leave this matter to the view of Mr. Akgündüz, which we have saved above and let's talk about losses from the Ottoman Geography impacts of himself of Somuncu Father and his followers, who follow his road.

Impacts of Somuncu Father

We know that when Somuncu Father was alive, his namie had spread. Among them, it is known that especially his Friday preach in Ulu Mosque and Mullah Şemseddin Fenarî of the Ottoman's first

³Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (Prepared by: Prof. Dr. Mehmet Akkuş - Prof. Dr. Ali Yılmaz) Bookstore Publications, İstanbul 2006, c. II, s. 434.

⁴Erdal Uncle, Somuncu Father in the land of the organization, Somuncu Father and his cultural environment, Proceedings of International Symposium, s. 359.

şeyhülislâm is there and even then he wrote Fatiha commentate, which he called as Aynu'l-a'yan.

Somuncu Father's impact on Emir Sultan of groom of Yıldırım Bâyezid had provided his reputation around the palace. However, he was uncomfortable because of being morocco of his magnitude in this way, he had left from Bursa with most of his followers especially Haji Bayram.

After Somuncu Father's death, his impacts spread to a wide geography. The followers coming from himself especially Haji Bayram-ı Velî, had established in many heart with many disciplines received from him. Among them, Emir Buharî (death 1429), Haji Bayram (1430), Mullah Fenarî (1431) Cutler Ömer Grandfather (1475) come first.

Haji Bayram, who was the Khalifa of Somuncu Father, met with Sultan II. Murad in Edirne and, with their conversations in Mosque-i Atik, the discipline of Somuncu Father arrived to Edirne after a short time from himself. The foremost Khaifa of him was Haji Bayram Velî. After the death of Somuncu Father, his some khalifas acquired to him.⁵

The impacts of Hamîdeddîn-i Velî prophet had spread more via Haji Bayram-ı Velî and we can record the people, who have resumed his road and cities, where they have served as follows:

1. Akşemseddin (Göynük)
2. Yazıcızâde Muhammed (Gelibolu-1451)
3. Yazıcızâde Ahmed (Gelibolu-1455)
4. Sheikh Salâhaddin (Göynük)
5. Germiyanoglu Şeyhî (Kütahya-1439)
6. Mullah Zeyrek (İstanbul-1474)

⁵Menakıbnames were written about Haji Bayram and his khalifas. See for example from them: La'lizâde Abdülbâkî, Menâkıb-ı Melâmiyye-yi Bayrâmiyye; Mr. Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, Menâkıb-ı Melâmiyye-yi Şüttâriyye-yi Bayrâmiyye.

7. Eşrefoğlu Rûmî (İzmit)
8. Father Nehhâs-ı Ankaravî
9. Akbıyık Sultan (Tüccar-1455)
10. Cutler Ömer (Göynük, Cutler-1496)
11. Sheikh Lutfullah (Balıkesir)
12. Sheikh Yusuf-ı Hakiki
13. İnce Bedreddin (İran-Karaman)
14. Sheikh Ulvân (Şiraz-Bursa)

The names of these Khalifas have been defined in Sefine-i Evliya as follows: *"They are İnce Bedreddîn, Meczûb Akbıyık, Kızılca Bedreddîn, Baba Nühhâs-ı Ankaravî, Salâhaddîn-i Mevlevî, Muslihuddîn Khalifa, Yazıcı-zâde Muhammed Master, Akşemseddîn, Mullah Zeyrek, Ramazân Khalifa, Sheikh Muk'ad Hızır Grandfather, Son of Sheikh Edhem Father, Yûsuf-ı Hakîkî prophet. He has some more hulefa. Tarîk-ı Bayramî had been arrived from Müşârünileyhimden Akşemseddîn, tarîk-ı Celvetî had been arrived from Sheikh Hızır Grandfather."*⁶

There are two important arms of Bayramiyye religion order, which was called with the name of Haji Bayrâm-ı Velî. Şemsiyye on behalf of Akşemseddin Prophets and Melamiye on behalf of Grandfather Ömer Sikkını arms had occurred from them.

We see that Bayramiyye religion order and its arms come in particularly in Ankara, İstanbul (Fatih, Üsküdar, Eminönü), Konya, Kayseri, Kütahya and İzmit.⁷

Somuncu Father's impacts finishing his spiritual maturity in Şam and Tebriz, after Haji Bayram Velî, with Bayramiyye and

⁶Osmanzâde Hüseyin Vassâf, A. g. e. , s. 444.

⁷See about Bayramî Sheikhs and lodges: Dr. Necdet Yılmaz, *Sufism in the Ottoman Society* (XVII. Century), Osav Ottoman Studies Foundation Publications, İstanbul 2001, s. 532-533; See about sufis of 19. Century Hür Mahmut Yücer, *Sufism in the Ottoman Society* (19. Asır), Human Press, İstanbul 2004, s. 897-944.

Celvetiyye religion orders, had reached until Balkans via especially Ankara, Göynük, Bursa, Çanakkale, İstanbul and finally Hamza-i Bosnavî. While the information about Somuncu Father is given in Evliya Çelebi Travelogue, there is information about Bayrami lodges and his pilgrimages: There are Ankara, Yazıcıoğlu Ahmed Bican Lodge: Sofia, Sheikh Halil Lodge: Keskin/Ankara, Sümbüllü Father Lodge, in Tokat, Yazıcızadeler Lodge - Gelibolu, Halep - Bayramî Lodge, the son of Yazıcıoğlu Mehmed Bican have pilgrimage in Vardar Yenicesi.

ŞEYH SEYYİD OSMAN HULUSİ EFENDİ VE VAKIF ANLAYIŞI

Dr. Ahmed Sami EL-AYİDİ
Ayn Şems Üniversitesi/Mısır

Giriş:

İslâm'da vakıf, İslâm'ın ilk zamanlarında ortaya çıktığı günden beri İslâm toplumu üzerinde bıraktığı ekonomik ve sosyal etkileri ile İslâm'da seçkin bir yeri teşkil eder. İslâm Dini, vakıf sayesinde diğer dinlerden farklılık arz eder ve çeşitliliği ile İslâm toplumuna birçok faydalar sağlamıştır.

Vakıf, İslâm'ın getirdiği ve Allah'ın rızası için teşvik ettiği şer'î muameleatlardan sayılır. Zira vakıf, "iyiliğin, hayrın ve ihsanın kapılarından önemli bir kapıdır." Çünkü vakıf, dünyada güzel zikir ve ahirette güzel sevap olmak üzere kişiye iki güzelliği sağlar. Bu da mü'min bir kimsenin arzuladığı en yüksek gayedir.¹

Vakıf, uzun tarihi boyunca İslâm toplumunun vazgeçilmez bir özelliği sayılır. Vakıf, medenî bir toplumun oluşmasına götüren yardımcı unsurları sağlayarak İslâm toplumunu ilerleme ve gelişmeye doğru iten bir enerji mesabesindedir.

Türkler Nezdinde Vakıf Kültürü

Türkler nezdinde vakıf -veya şu anda sivil dernekler olarak da isimlendirmemiz mümkündür- büyük bir farklılığa sahiptir. Zira vakıflar, kurumsal bir şekil almışlar ve Emevi ile Abbasi dönemlerinde toplumsal gelişme için bir enerji haline gelmişler. Daha sonra Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde altın çağlarını yakalamış. Nitekim Osmanlı Devleti'nde vakıf, toplumda temel odak noktası mesabesindeydi. Hatta vakıflar, savunma ve millî güvenlik dışında devletlerin bütün işlerini yapar ve fertlerin yapamadığı şeyleri yapar hale gelmişlerdir.

¹Berket Muhammed Murat, *Vakıf İslâmî Bir Fazilettir ve Toplumsal Bir Gerekliliktir*, <http://islamsselect.net/mat/31537>

Türkiye’de vakıf, sadece fakirlere maddî yardım ve destek vermekle kalmamıştır. Bilakis topluma her türlü faydayı sağlayacak şekilde hayatın tüm alanlarını kuşatmıştır.

Vakıf, toplumun her alanındaki boşlukları doldurmuş ve eksiklikleri gidermiştir. Hatta vakıf, insan mefhumunu aşarak hayvanların ve çevrenin korunmasını bile kuşatmıştır.

Osmanlı Devleti’nde vakıfların sayısı yaklaşık 35 bini bulmuştur. Vakfın kurulabilmesi için şu üç merhaleden geçmek gerekirdi: Birincisi: Kurulması amaçlanan vakfın fikrine ilişkin tasavvur çalışması. İkincisi: Vakfın üzerine kurulduğu ve hayır kurumları olarak isimlendirilen hedeflere hizmet eden binaların inşası. Üçüncüsü: Bu alanda hizmetin devamlılığını garantileyecek gerekli finansman kaynaklarını belirlenmesi.² Bu üç merhalenin gerçekleşmesinin ardından vakıf projesi, onaylaması için mahkemeye sunulur.

Kayda değerdir ki Türkler, nezdinde vakıf, sadece Müslümanlara hizmet vermekle sınırlı kalmamıştır. Bilakis aynı zamanda Müslümanların beldelerinde ikamet eden gayrimüslimlere hizmet vermiş, onlara yardım etmiş, destek vermiş ve kalplerini yumuşatmıştır.

Şeyh Osman Hulûsi Efendi’nin Vakfa İlişkin Görüşü:

Şeyh Osman Hulûsi Efendi (1914-1990) hayırlarla ve hayırlı amellerle dolu bir hayat yaşamıştır. Zira dinî ve mutasavvıf kimliğiyle, 1945 yılında erken biz zamanda Darende’deki Hamid Velî camisinin minberine çıkmış, 42 yıl boyunca bu caminin imamlığını ve hatipliğini yapmıştır. Şeyh Osman Hulûsi Efendi küçük yaşlarından itibaren davet işleri ve insanlara hizmet etmekle meşgul olmuş, hayatını insanlara hizmet etme sevgisine adanmış ve “İnsanların en hayırlısı insanlara en çok faydalı olanıdır.” ilkesi ile hareket etmiştir.

²Ahmet, Yapıcı, *Sosyal Yardımlaşma ve Vakıf Anlayışı*, <http://www.ikradernegi.com/ahmet-yapici/337-sosyal-yardimlasma-ve-vakif-anlayisi-.html>

Şeyh Osman Hulûsi Efendi'nin soyu Nebi Muhammed (s.a.v.)'e dayanmakta olup seçkin ilmî bir ortamda büyümüş, Arapça ve Farsça dillerini öğrenmiş ve mürşidi İhramcızade İsmail Hakkı Efendi'dir.

Şeyh Osman Hulûsi Efendi sadece âlim, mutasavvıf ve imam değildir. Bilakis aynı zamanda edebiyatçı ve şairdir. Nitekim Şeyh Osman Hulûsi Efendi'nin edebiyat çalışmaları vardır. Bunlar ise şunlardır:

- 1) Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî.
- 2) Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî.
- 3) Şeyh Hamid-i Velî Camii Minberinden Hutbeler.

Şeyh Osman Hulûsi Efendi, hayatı boyunca insanlara hizmet etmeyi kendisine şiar ve metot edinmiştir. Nitekim bu faziletli Şeyh'in hayatını inceleyen bir kimse, onun Kur'an ve Nebevî Sünnet ahlâkı ile ahlâklandığını ve Allahu Teâlâ'nın şu kavlini tecelli ettirerek amel ettiğini görür:

*"İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın."*³

Aynı zamanda Nebi Muhammed (s.a.v.)'in birçok hadisini tecelli ettirmek üzere hizmet aşkı ile çalışmıştır. Bu hadislerden bazıları ise şunlardır:

*"Mü'minler birbirini sevmeye, birbirlerine acımada ve birbirlerine şefkatte bir vücut gibidirler: Vücudun bir uzvu rahatsız olunca bütün vücut uykusuz ve huzursuz olur."*⁴

"Mü'min mü'min için birbirini destekleyen bir bina (tuğla) gibidir ve parmaklarını iç içe geçirdi."

"Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu (düşmanına) teslim etmez. Kim mü'min kardeşinin ihtiyacını giderirse

³5/Mâide, 2.

⁴Buhari ve Müslim Rivayet Etti.

Allah da onun ihtiyacını giderir. Kim Müslümanı bir sıkıntıdan kurtarırsa Allah da onu Kıyamet Günü sıkıntılarının birinden kurtarır. Kim bir Müslümanın (kusurunu) örterse Allah da Kıyamet Günü onun kusurunu örter.”

“Bir kimse, bir mü’minden dünya sıkıntılarında birini giderirse, Allah da kıyamet gününde o mü’minin sıkıntılarında birini giderir. Bir kimse darda kalana kolaylık gösterirse, Allah da ona dünya ve âhirette kolaylık gösterir. Bir kimse, bir Müslümanın (kusurunu) örterse, Allah da onun dünya ve âhiretteki (kusurunu) örter. Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da o kulun yardımındadır.”

Bu noktadan hareketle Şeyh Osman Hulûsi Efendi, arzuladığı hizmetleri ve faaliyetleri gerçekleştirmek için vakıf fikrini bir hedef olarak gördüğü gibi vefatından sonra da bu hizmetlerin ve faaliyetlerin devamlılığı için de bir hedef olarak gördü.

Tüm bunlardan dolayı Şeyh Osman Hulûsi Efendi, hayatı boyunca kendisine hedef edindiği hayır ve davet çalışmasını tamamlamak için 1986 yılında “Darendede” ilçesi ismini taşıyan bir vakıf kurdu ve bu vakfın hedefinin birçok noktada tecelli ettiğini gördü ki bunlardan bazıları şunlardır:⁵

1- Türkiye’de bilimsel, kültürel, sosyal ve ekonomik gelişmeyi desteklemek, eğitimli ve kültürlü genç bir neslin yetişmesi için maddî ve manevî katkıda bulunmak.

2- Eğitim, bilimsel, sosyal, kültürel ve dinî alanlarda kurumlar kurmak ve bu alanlarda faaliyet gösteren kurumları desteklemek.

3- Kültürel tarihî değere sahip antik eserleri restore etmek yoluyla doğal ortamları korumak ve bu ortamlara önem vermek ve gelecek nesillere aktarmak.

⁵Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş Efendi’nin Hazreti Peygamber Sevgisi, Nasihat Yay., 2008, s,15.

4- İnsanlar arasında yardımlaşmayı, sosyal ve ekonomik dayanışmayı sağlamak ve bu hedefe hizmet eden faaliyetler yapmak.

5- Millî, manevî, tarihî ve kültürel değerleri öğrenmek, bunları geliştirmek, korumak, yaymak ve tanıtmak.

Buradan da görüldüğü üzere Şeyh Osman Hulûsi Efendi'nin vakfa dair görüşü, hayatın tüm yönünü ve alanını kapsamakta, insanlara ve tüm kesimi ile topluma hizmet etmeyi amaçlamaktadır.

“Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı” aydınlatan bir fener mesabesi haline gelmiştir. Bu ise sadece “Darende’de” değil aynı zaman da İstanbul, Ankara, Bursa, Konya, Karaman, Mersin, Kayseri, Karabük, Elbistan ve diğer bölgelerdeki şubeleri yoluyla Türkiye'nin dört bir tarafında böyledir.

Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı'nın Başarıları

Genel olarak vakfın İslâm'daki çizgisi, birinci derecede toplumsal eylemle bağlantılıdır. Zira vakfın bütün tarzı, insan hizmet etme, insanın hayatını kolaylaştırma ve sıkıntılarını hafifletme odaklıdır. Bu nedenle vakıf, İslâm toplumunun ihtiyaçlarını gidermede önemli bir rol oynamaktadır.

“Seyyid Osman Hulûsi Efendi” vakfı, başarı ve hizmet alanlarının çeşitliliği ile diğer vakıflardan farklılık arz eder. Zira bizler, Türkiye’de bazı vakıfların ilme mahsus bazılarının maddî yardımlara mahsus bazılarının aynı yardımlara mahsus ve benzeri alanlara mahsus olduğunu görmekteyiz. Fakat “Seyyid Osman Hulûsi Efendi” vakfı, bunların hepsini ve fazlasını bünyesinde barındırmaktadır.

Burada “Seyyid Osman Hulûsi Efendi” vakfının geçen çeyrek asır boyunca gerçekleştirdiği başarılarına ışık tutmaya çalışacağız. Böylece bu vakfın ne denli büyük bir çaba gösterdiğini öğrenmiş olacağız.

Birincisi: Tarihî Eserlerin Restorasyonu:

“Darende” ilçesinin kültürel, tarihî ve ticaret yolu üzerindeki konumu göz önüne alındığında birçok camiyi, minareyi, cemaati, medreseyi, tekkeyi ve diğer önemli tarihî eserleri bünyesinde barındırdığı görülür. İşte “Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı” bu değerli eserlerin önemine inanarak bu eserlerden birçoğunu restore ettirmiş veya yeniden inşa etmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Şeyh Hamid-i Velî (Somuncu Baba) Camii'nin mescidinin ve külliyesinin restorasyonu, iki kattan oluşan ek bir camiinin inşası ve bayanların namazgâhının genişletilmesi. Ayrıca misafirlere, camii cemaatine ve “Darende’ye” gelen konuklara hizmet vermek için mescide ek bazı hizmet projeleri hazırlanmıştır.

- Depoya dönüşmüşken “Ulu Camii”nin restorasyonu. Nitekim vakıf, camiinin bahçesini ve minaresini yeniden inşa ettiği gibi bayanlar ve erkekler için mescit önünde bir abdest mahalli inşa etmiş olup mescidin şu andaki kapasitesi 1500 küsur kişiliktir.

- “Abdurrahman Erzincanî Cami ve Külliyesi”nin inşası. Ayrıca kız çocukları için Kur’an-ı Kerim’i hıfzetme/hafızlık merkezi eklenmiştir. Bu camiinin otoyol üzerinde olması göz önüne alındığı zaman “Darende” üzerinden gelen misafirler için önemli bir uğrak merkezidir.

- Soyu Nebi Muhammed (s.a.v)’e dayananlardan ve vatani korumak için canlarını feda eden Türk şehitlerden biri olan “Seyyid Hasan Gazi” Türbesi'nin restorasyonu. Nitekim bu türbe, metruk halde ve yıkılmak üzereydi. Bu nedenle vakıf, türbenin restorasyonunu yaptı ve şehitler için orada büyük bir anıt yaptı.

“Hulûsi Osman Efendi Vakfı”nın yaptığı restorasyon çalışmaları, sadece tarihî mescitleri restore etmekle sınırlı kalmamıştır. Bilakis aynı zaman da “Yusuf Paşa” Çarşısı, Sadrazam Muhammed Paşa Kütüphanesi ve Türbesi, Sadrazam Rıza Paşa

Türbesi, Muhammed Paşa Mescidi Minaresi, Zengibar Kale Kapısı, Nadir, Hacılar, Uzunok, Köprügözü ve Şekeroğlu Köprüsü gibi birçok diğer eserlere de el uzatmıştır.

İkincisi: Eğitim Faaliyeti:

Şeyh Osman Hulûsi Efendi Vakfı, eğitime büyük önem vermiştir. Bunun nedeni ise Şeyh Osman Hulûsi Efendi'nin vatanına ve İslâm ümmetine hizmet edebilecek bir Türk gençliği neslinin yetişmesinde güzel eğitimin önemine ve rolüne olan inancıdır.

Vakfın bu alanda yaptığı işlere örnek olarak şunları verebiliriz:

- Kız Çocukları için "Aişe es-Sıddık Evi" gibi erkek ve kız çocukları için farklı birçok evin inşası. Kız çocukları için Aişe es-Sıddık Evi, 120 kişilik kapasiteye sahip olup kız çocuklarından oluşan bir nesil yetiştirmekte, barınma ve bütün ihtiyaçlarını ücretsiz olarak temin etmektedir. Aynı şekilde "Ahmed Şemseddin Öğrenci Evi (Yurdu)" de böyledir ve 200 öğrenci kapasitesine sahiptir.

- Vakıf, her sene durumu iyi olmayan öğrencilere okul kitapları ve gereçleri gibi aynı yardımlarda bulunduğu gibi bu öğrencilere eğitim yılı boyunca maddî yardımlarda da bulunmaktadır. Aynı zamanda vakıf, başarılı öğrencilere yıllık burs vermektedir.

- Vakıf, imamların ve hatiplerin yetiştiği birçok medrese binası inşa etmiş ve ilâhîyat fakültesinde zengin bir kütüphane kurmuştur.

Üçüncüsü: Sağlık Bakım Alanı:

"Osman Hulûsi Efendi Vakfı", sağlık bakım alanında büyük katkılarda bulunmuştur. Bu alanda bulunduğu katkıların en önemlisi ise Darende'de 200 yatak kapasiteye sahip, en modern ekipman ve tıbbi cihazlarla donanımlı hastanedir. Bu hastane, Darande ile birlikte civarındaki köylere ve bölgelere hizmet vermektedir. Nitekim Şeyh Osman Hulûsi Efendi, çok öteden beri bu hastaneyi kurmayı arzulamış ancak kurduğu vakıf, bu rüyayı vefatından belli bir zaman sonra gerçekleştirmiştir.

Dördüncüsü: Kültürel, Bilimsel, Sosyal ve Çevresel Faaliyetler:

Bu hayır vakfı, kültürel, bilimsel, sosyal ve çevresel alanlar gibi başka birçok alanda da faaliyet göstermektedir. Vakfın bu alanlarda gerçekleştirdiği faaliyetlerin bazılarını aşağıdaki şekilde ifade etmemiz mümkündür:

- Vakıf, Darende'nin kültürünü, adetlerini ve geleneklerini somutlaştırmak için tanıtım ve müze amaçlı olarak Somuncu Baba Tanıtım Merkezi'ni kurdu. Nitekim vakfın bu müzeyi ziyaret edenlere vermiş olduğu hizmetler herkesçe görülmektedir.

- Vakıf, araştırmacılar, akademisyenlere ve öğrencilere hizmet vermesi amacıyla Somuncu Baba Kütüphanesi ve Araştırma Merkezi'ni kurdu. Zira bu merkez ve kütüphane, en değerli temel kitapları ve nadide hatları içermektedir.

- Vakfın düzenlediği bilimsel ve uluslararası konferanslar, en önemli kültürel faaliyetlerinden sayılır. Zira vakıf, 1991 yılından 1997 yılına kadar yedi konferans düzenlemiştir. Daha sonra vakıf, 2000 yılından bu yana her üç senede bir konferans düzenlemekte ve bu konferanslara Türkiye içinden ve dışından olmak üzere farklı üniversitelerden çok sayıda akademisyen ve araştırmacı katılmaktadır.

Aynı zaman da Osman Hulûsi Efendi Vakfı, toplumun fertlerine fayda sağlayacak şekilde eşsiz bir yönelişle çevreyi korumaya da yönelmiştir.

Bu doğrultuda vakfın vermiş olduğu en büyük çaba, Darende ilçesi çevresinde geniş çaplı ağaçlandırma çalışmasının yanı sıra çevreyi ve bu çevrede yaşayan insanların sağlığını koruyacak şekilde arazileri sulama sistemi inşa etmesidir.

Bu bağlamda kayda değerdir ki çevreyi korumak ve ağaçlandırmaya teşvik etmek, sahih İslâm akidesinden

kaynaklanmaktadır. Nitekim bunu yapmaya teşvik eden birçok Nebevî hadis-i şerifler vardır. Bu hadislerden biri de şudur:

*"Birinizin elinde bir fidan olduğu sırada kıyamet kopacak olsa, onu dikmeye gücü yeterse, diksin."*⁶

Aynı zamanda vakıf, bu bağlamda toplumun fertlerine hizmet eden birtakım parklar ve dinlenme alanları inşa ettiği gibi Darende'nin birçok bölgesinde içme suyu çeşmeleri yapmıştır.

Bütün bunlara ilaveten vakfın fakirlere düzenli gıda yardımı yapmak, kurban eti dağıtmak, elbise vermek ve topluma hizmet eden benzeri hayır işleri gibi başka sosyal faaliyetlerinin de olduğunu görürüz.

Şeyh Osman Hulûsi Efendi nezdinde vakfa ilişkin görüşünü ve vakfın gerçekleştirdiği başarıları sunduktan sonra -Allah rahmet eylesin- bu faziletli Şeyh'in hayatını hayır işleri sevgisine, insanlara yardım etmeye adanmış sonucuna varmaktayız. Bunu ise Allahu Teâlâ'nın şu kavlini tecelli ettirmek için yapmıştır:

*"Rabbimizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!"*⁷

Bu görüşü arz ettikten sonra bir kez daha Rasûlullah (s.a.v.)'in şu hadisini hatırlatmak isterim:

*"Âdemoğlu ölünce ameli kesilir ancak üç şey devam eder: Sadaka-ı cariye, kendisinden faydalanılan ilim ve (ölümünden sonra) kendisine duada bulunan evlat."*⁸

Şeyh Osman Hulûsi Efendi'nin hayatının, üç unsuru ile bu hadis-i şerifi kapsadığını görmekteyiz; Sadaka-ı cariye, Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerin teşvik ettiği tüm hayır kapılarında dallanan -bu azim hayır vakfında tecelli etmektedir. Aynı şekilde "faydalı ilim" olan

⁶Buharî Rivayet Etti.

⁷3/Âl-i İmrân, 133.

⁸Muslim Rivayet Etti.

hadisin ikinci unsunu da böyledir. Zira Şeyh Osman Hulûsi Efendi, ölümünden sonra arkasında insanlara faydalı olacak dinî kitaplar, hutbeler ve şiirler bırakmıştır. Hadisin üçüncü unsuru olan salih evlada gelince; Şeyh Osman Hulûsi Efendi'nin oğlu Seyyid Hamid Hamidüddin Ateş'in bu vakfın emanetini taşımasından ve insanlara ve topluma hizmet uğrunda babasının amellerini devam ettirmesinden dolayı hayırlı bir kişi olduğunu görmekteyiz.

Son olarak bu hayırlı vakfın topluma ve toplumun tüm kesimine hizmet eden başarılarını ve faaliyetlerini arttırmasını temenni ediyoruz.

الشيخ "السيد عثمان خلوصيا أفندي" ومفهوم الوقف

د/ أحمد سامي العايدي
جامعة عين شمس - مصر

مدخل:

يمثل الوقف في الإسلام مكانة متميزة منذ نشأته في صدر الإسلام، بما تركه من آثار اقتصادية واجتماعية في المجتمع الإسلامي. ويتميز الدين الإسلامي عن غيره من الأديان الأخرى بالوقف، وتنوعه مما يحقق مصالح متعددة للمجتمع الإسلامي.

ويعد الوقف من المعاملات الشرعية التي جاء الإسلام بها وحث عليها ابتغاء مرضاة الله؛ "فالوقف يعتبر بابا مهما من أبواب البر والخير والإحسان؛ لأنه يجمع لصاحبه بين الحسنين: جميل الذكر في الدنيا، وحسن ثواب الآخرة، وهذا أقصى ما يتغياها المؤمن"⁽¹⁾

ويعد الوقف خاصية ملازمة للمجتمع الإسلامي عبر تاريخه الطويل، وكان بمثابة الطاقة التي دفعت به نحو النماء والتطور من خلال توفير المعينات المؤدية إلى تكوين مجتمع حضاري

ثقافة الوقف لدى الأتراك

تميز الوقف - أو ما يمكن أن نسميه حاليا بالجمعيات الأهلية - لدى الأتراك تميزاً كبيراً، حيث اتخذت الأوقاف شكلها المؤسسي، وأصبحت وقوداً للتطور الاجتماعي خلال العهدين الأموي والعباسي، ثم وصلت إلى عصورها الذهبية خلال العهدين السلجوقي والعثماني. وكان الوقف في الدولة العثمانية بمثابة نقطة ارتكاز أساسية في المجتمع، حتى أن الأوقاف أصبحت تقوم بكل شئون الدول عدا الدفاع والأمن القومي، وتقوم بما لا يستطيع أن يقوم به الأفراد، فلم يتوقف الوقف في تركيا على مجرد المساعدة وتقديم العون المادي للفقراء فحسب، بل شمل جميع مناحي الحياة بما يحقق أوجه المنفعة للمجتمع،

¹ <http://islâmselect.net/mat/31537> بركات محمد مراد، الوقف فضيلة إسلامية وضرورة اجتماعية، موقع المختار الإسلامي،

وقام الوقف بسد أي فراغ أو نقص في أي مجال من مجالات المجتمع، وتعدى الوقف مفهوم الإنسان، ليشمل أيضاً حماية الحيوانات والبيئة.

لقد بلغت عدد الأوقاف في الدولة العثمانية حوالي 35 ألف وقف، وكان الوقف يمر بثلاثة مراحل حتى يمكن تأسيسه، أولها، عمل تصور لفكرة الوقف المراد تأسيسه، والثانية، إنشاء أبنية تخدم الأهداف التي يقوم عليها الوقف والتي تسمى المؤسسات الخيرية، والأمر الثالث هو تحديد مصادر التمويل اللازمة التي تضمن استمرار الخدمة في هذا الموقف⁽²⁾.

وبعد تحقيق المراحل الثلاثة، يتم تقديم مشروع الوقف للمحكمة للتصديق عليه.

ويجدر الإشارة إلى أن الوقف عند الأتراك لم يقتصر على خدمة المسلمين فحسب، بل شمل أيضاً خدمة غير المسلمين من المقيمين في بلاد المسلمين، وتقديم العون والمساعدة لهم وتأليف قلوبهم.

رؤية الشيخ "عثمان خلوصي أفندي" للوقف:

عاش الشيخ السيد عثمان خلوصي (1914-1990) حياة حافلة مليئة بالخيرات وأعمال الخير، فقد نشأ نشأة دينية متصوفة، واعتلى مبكراً منبر جامع حميدي ولي في درانده عام 1945م واستمر إماماً وخطيباً لهذا الجامع لمدة 42 عاماً. وانشغل الشيخ السيد عثمان خلوصي منذ نعومة أظفاره بالعمل الدعوي وبخدمة الناس، وامتلاك حياته بحب خدمة الناس، وكان يسير بمبدأ "خير الناس أنفعهم للناس"

ينتسب الشيخ السيد عثمان خلوصي إلى النبي محمد صلى الله عليه وسلم، وتربى في بيئة علمية متميزة، وتعلم اللغتين العربية والفارسية، وكان مرشده هو الشيخ احرامجي زاده إسماعيل حقي أفندي.

²Ahmet Yapıcı, Sosyal Yardımlaşma ve Vakıf Anlayışı, <http://www.ikradernege.com/ahmet-yapici/337-sosyal-yardimlasma-ve-vakif-anlayisi-.html>

لم يكن الشيخ عثمان خلوصي عالمًا ومتصوقًا وإمامًا فحسب، بل كان أديبًا وشاعرًا أيضًا؛ فقد صدرت للشيخ السيد عثمان خلوصي أعمال أدبية هي:

(1) ديوان خلوصي الدراندواي.

(2) مكتوبات خلوصي الدراندواي.

(3) خطب من منبر جامع الشيخ حميدى ولى.

لقد اتخذ الشيخ السيد عثمان خلوصي من خدمة الناس شعارًا ومنهجًا له طيلة حياته؛ فالمتأمل في حياة هذا الشيخ الجليل، يجد أنه متخلقًا بأخلاق القرآن والسنة النبوية، ويعمل مصدقًا بقوله تعالى: "وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ" (3). كما أنه كان يعمل محبًا للخدمة مصدقًا لأحاديث عديدة للنبي محمد صلى الله عليه وسلم منها:

"مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادُّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ ، مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَىٰ لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَّى" (4)، ويقول صلى الله عليه وسلم: " الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا ، وَشَبَّكَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ" (5)، وقال صلى الله عليه وسلم: " الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يُسْلِمُهُ ، وَمَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ ، وَمَنْ فَرَّجَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً فَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبَاتِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ ، وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" (6)، وقال أيضا عليه الصلاة والسلام: " مَنْ نَفَسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ ، وَمَنْ يَسَّرَ عَلَىٰ مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ، وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ، وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ" (7).

ومن هذا المنطلق، رأى الشيخ عثمان خلوصي في فكرة الوقف هدفاً لتحقيق الخدمات والأنشطة التي يرغب فيها ويخطط لها وهدفاً لمداومة هذه الخدمات والأنشطة بعد وفاته.

³ سورة المائدة، الآية رقم (2)

⁴ رواه البخاري ومسلم

⁵ رواه البخاري

⁶ سورة المائدة، الآية رقم (2)

⁷ رواه مسلم.

ولذلك كله، قام الشيخ السيد عثمان خلوصي في عام 1986م بإنشاء وقف يحمل اسميه في بلدة "درانده"، ليستكمل به عمله الخيري والدعوي الذي استهدف به خدمة الناس طيلة حياته. وترى أن الهدف من هذا الوقف يتمثل في عدة نقاط أهمها⁽⁸⁾

1- دعم التطور العلمي والثقافي والاجتماعي والاقتصادي في تركيا، والمساهمة مادياً ومعنوياً في تنشئة جيل من الشباب المتعلم والمتقف.

2- إقامة مؤسسات في المجالات التعليمية والعلمية والاجتماعية والثقافية والدينية ودعم المؤسسات العاملة في هذه المجالات.

3- المحافظة على البيئة الطبيعية والعناية بها عن طريق ترميم الآثار القديمة ذات القيمة التاريخية الثقافية، وتقديمها للأجيال القادمة.

4- تحقيق المساعدة والتضامن الاجتماعي والاقتصادي بين الناس وإقامة أنشطة تخدم هذا الهدف.

5- دراسة القيم القومية والمعنوية والتاريخية والثقافية وتطويرها، وحمايتها ونشرها والتعريف بها.

ومن هذا يتضح لنا أن رؤية الشيخ عثمان خلوصي أفندي للوقف تضم جميع مناحي ومجالات الحياة، وتهدف لخدمة الناس والمجتمع بكل أطيافه.

لقد أصبح وقف "السيد عثمان خلوصي أفندي" بمثابة منارة مشعة ليست فقط في "دارنده"، بل في جميع أنحاء تركيا، وذلك من خلال فروعه في إسطنبول وأنقره، وبورصة، وقونيا، وقهرمان، ومرسين، وقيصري، وقارابوك، والبستان، وغيرهم من المناطق.

إنجازات وقف "السيد عثمان خلوصي أفندي"

ارتبط مسار الوقف بصفة عامة في الإسلام بدرجة رئيسية بالفعل الاجتماعي، فكل أنماطه موجهة نحو خدمة الإنسان وتيسير الحياة له وللتخفيف من معاناته، لذلك كان للوقف دور رئيسي في سد حاجات المجتمع الإسلامي.

⁸Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş Efendi'nin Hazreti Peygamber Sevgisi, Nasihat yayınları, 2008, s, 15.

وقد تميز وقف "السيد عثمان خلوصي أفندي" عن غيره من الأوقاف بتشعب وتنوع مجالات إنجازاته وخدماته، حيث أننا نجد في تركيا أوقاف خاصة بالعلم، وأخرى بالمساعدات المادية وثالثة خاصة بالمساعدات العينية، وغيرها من المجالات، أما وقف "السيد عثمان خلوصي أفندي"، فقد جمع كل هذه المجالات وزاد عنها.

ونحاول هنا إلقاء الضوء على إنجازات وقف "السيد عثمان خلوصي أفندي" خلال ربع قرن من الزمان، لنتعرف على مدى ما يقوم به هذا الوقف من مجهود جبار.

أولاً: ترميم الآثار التاريخية:

نظراً لمكانة "دارنده" الثقافية والتاريخية وموقعها على طريق التجارة، فقد ضمت العديد من الجوامع والمنارات والجماعات والمدارس والتكايا وغيرها من الآثار التاريخية المهمة. وإيماناً من وقف "السيد عثمان خلوصي أفندي" بأهمية تلك الآثار القيمة، قام بترميم وإعادة بناء العديد من تلك الآثار منها:

- ترميم مسجد وكلية جامع الشيخ حميدي ولي (صومونجوبابا)، وتشبيد جامع ملحق له مكون من طابقين وتوسيع مصلى السيدات. كما تم إعداد بعض المشروعات الخدمية الملحقة بالمسجد لخدمة الضيوف والمصلين وضيوف "دارنده".
- ترميم مسجد "أولو جامع" بعد أن كان قد تحول إلى مخزن، وقد قام الوقف بإعادة تشبيد حديقة الجامع ومئذنته وإنشاء مكان لوضوء الرجال والنساء أمام المسجد، ويستوعب المسجد حالياً أكثر من 1500 مصلي.
- إنشاء جامع وكلية "عبد الرحمن أرذنجاني". كما ألحق بالمسجد مركز لتحفيظ القرآن الكريم للفتيات. ونظر لوجود هذا الجامع على الطريق السريع، فهو منارة مهمة للمسافرين عبر "دارنده".
- ترميم ضريح "سيد حسن غازي" أحد المنتسبين إلى النبي محمد صلى الله عليه وسلم، وأحد شهداء الأتراك الذين ضحوا بأرواحهم من أجل حماية الوطن. وكان هذا الضريح مهجوراً وعلى

وشك الانهيار. لذلك قام الوقف بترميم الضريح وأقام هناك مزارًا كبيرًا للشهداء.

لم تقتصر أعمال الترميمات التي قام بها وقف "السيد عثمان خلوصي" على ترميم المساجد التاريخية، بل شمل أيضًا العديد من (، ومكتبة Yusuf Paşa الآثار الأخرى، مثل سوق "يوسف باشا") وضريح الصدر الأعظم محمد باشا، وضريح الصدر الأعظم رضا (وجسور Zengibar باشا، ومنازة مسجد محمد باشا، وبابا قلعة زنجبار) (، Uzunok)، اوزونوق (Hacılar) وحاجيلار (Nadir) نادر () (Şekeroğlu)، وشكر اوغلو (Köprügözü) كوبر. وجوزو ()

ثانياً: النشاط التعليمي:

اهتم وقف الشيخ السيد عثمان خلوصي أفندي اهتمامًا كبيرًا بالتعلم، وذلك إيمانًا من الشيخ عثمان خلوصي أفندي بأهمية ودور التعلم الجيد في تربية جيل من الشباب التركي يستطيع أن يخدم وطنه وأُمَّته الإسلامية.

ومن أمثلة ما قام به الوقف في هذا المجال:

- إنشاء العديد من بيوت الشباب والفتيات المختلفة مثل "مبيت عائشة الصديقة للفتيات" والذي يستوعب 120 فتاة، ويقوم هذا المبيت بتربية جيل من الفتيات ويوفر لهن السكن وجميع سبل الراحة بالمجان. وكذلك "مبيت أحمد شمس الدين للطلاب"، ويستوعب 200 طالب.
- يقوم الوقف سنويًا بتقديم المساعدات العينية التي تشمل الكتب ومستلزمات المدارس للطلاب غير القادرين، كما يتم تقديم المساعدات المادية طوال العام الدراسي لهؤلاء الطلاب أيضًا. ويقدم الوقف منذًا سنوية للطلاب المتفوقين.
- أنشأ الوقف العديد من أبنية مدارس الأئمة والخطباء، وأقام مكتبة ثرية بكلية الإلهيات.

ثالثاً: مجال الرعاية الصحية:

لقد ساهم وقف "الشيخ عثمان خلوصي أفندي" إسهامات كبيرة في مجال الرعاية الصحية، ومن أهم هذه الإسهامات هو إقامة أكبر مشروعاته الصحية المتمثلة في إنشاء مستشفى في بلدة "دارنده"

تستوعب 200 سرير، ومزودة بأحدث المعدات والأجهزة الطبية، وتخدم أهالي "دارنده والقرى والمناطق المحيطة بها. لقد رغب الشيخ عثمان خلوصي أفندي في إقامة هذه المستشفى منذ زمن بعيد، ولكن الوقف الذي أسسه، قام بتحقيق هذا الحلم بعد فترة من وفاته.

رابعًا: الأنشطة الثقافية والعلمية والاجتماعية والبيئية:

تعددت أنشطة هذا الوقف الخيري في مجالات أخرى كثيرة مثل المجال الثقافي والعلمي والاجتماعي والبيئي. ويمكن هنا أن نذكر بعض ما قام به هذا الوقف في تلك المجالات:

- أقام الوقف مركز صومونجو بابا للدعاية ومتحفًا خاصًا به من أجل تجسيد ثقافة "درانده" وعاداتها وتقاليدها وخدمات الوقف بشكل مرئي لجميع الزوار لهذا المتحف.
- أقام الوقف مكتبة ومركز أبحاث صومونجو بابا لخدمة الباحثين والأكاديميين والطلاب، حيث يحتوي المركز والمكتبة على أمهات الكتب القيمة والمخطوطات النادرة.
- يعد إقامة المؤتمرات العلمية والدولية من أهم أنشطة الوقف الثقافية، حيث أقام الوقف من عام 1991م حتى 1997م سبعة مؤتمرات، ثم منذ عام 2000م، ويقوم الوقف بعقد مؤتمر دولي كل ثلاثة سنوات، حيث يشارك في تلك المؤتمرات عدد كبير من الأكاديميين والباحثين من الجامعات المختلفة داخل وخارج تركيا.
- كما اتجه وقف "السيد عثمان خلوصي أفندي" اتجاها فريداً إلى الحفاظ على البيئة بما يعود بالنفع على أفراد المجتمع؛ ومن أهم جهود الوقف في هذا الاتجاه هو عمليات التشجير الواسعة التي قام بها في أنحاء بلدة دارنده، وإنشاء نظام لري الأراضي بما يحافظ على البيئة وعلى صحة الإنسان الذي يعيش في هذه البيئة. وجدير بالذكر في هذا المقام أن الحفاظ على البيئة والحث على التشجير ينبع من عقيدة إسلامية صحيحة، وهناك العديد من الأحاديث النبوية الشريفة التي تحث على هذا الأمر، ونذكر منها:

" إِنْ قَامَتِ السَّاعَةُ وَفِي يَدِ أَحَدِكُمْ فَسِيلَةٌ ، فَإِنْ اسْتَطَاعَ أَنْ لَا تَقُومَ حَتَّى يَغْرَسَهَا فَلْيَغْرَسَهَا " (9)

كما قام الوقف أيضاً في هذا الصدد بإنشاء بعض المتنزهات والأماكن الترفيهية التي تخدم أفراد المجتمع، وكذلك أقام صنابير المياه في العديد من المناطق بـ "درانده"

بالإضافة إلى كل ما سبق، نرى للوقف العديد من الأنشطة الاجتماعية الأخرى المتمثلة في المساعدات الغذائية الدورية على الفقراء، وتوزيع لحوم الأضاحي، والملابس على الفقراء، وغير ذلك من أعمال الخير التي تخدم المجتمع.

وبعد عرض رؤية الوقف لدى الشيخ السيد عثمان خلوصي أفندي، وإنجازاته، نستنتج أن هذا الشيخ الجليل - رحمه الله - قد أوقف حياته على حب عمل الخير، ومساعدة الناس، مصداقاً لقوله تعالى " وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَدَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ " (10)

وأود بعد عرض هذه الرؤية، أن أذكر مرة أخرى بحديث الرسول صلى الله عليه وسلم " إِنْ مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ : مِنْ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ ، أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ ، أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ " (11) ونرى أن حياة الشيخ السيد عثمان خلوصي، قد شملها هذا الحديث الشريف، بعناصره الثلاثة؛ فالصدقة الجارية تتمثل في هذا الوقف الخيري العظيم، الذي تشعبت مجالاته في جميع أبواب الخير التي حث عليه القرآن الكريم والأحاديث الشريفة، وكذلك الشق الثاني من الحديث وهو "العلم النافع"، فقد ترك هذا الشيخ كتباً خطباً وأشعاراً دينية تنفع الناس بعد موته، أما الولد الصالح، فإننا نرى في السيد حامد حميد الدين آتش نجل الشيخ السيد عثمان خلوصي ومدير هذا الوقف خير من يحمل أمانة هذا الوقف، ويواضل أعمال والده في خدمة الناس والمجتمع،

وفي الختام، نتمنى لهذا الوقف الخيري مزيداً من الإنجازات والأنشطة التي تخدم المجتمع بجميع أطيافه.

⁹ رواه البخاري

¹⁰ سورة آل عمران، الآية 133

¹¹ رواه مسلم

DÎVÂN-I HULÛSÎ-İ DÂRENDEVÎ'DE BUGÜN – YARIN'IN KAVRAM DEĞERLERİ VE YÜKLENDİĞİ FONKSİYONLAR

Prof. Dr. Yakup ÇELİK

Yıldız Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi

Bugün kavramı, tasavvufî anlamda yaşanan zaman diliminin getirdikleri ve geçici olan dünyayı; yarın ise uhrevî hayatı sonsuzluğu temsil etmektedir. Birisi dünya nimetlerini kabullenmeyi, diğeri hayatın gerçeğini ve asıl gayeyi çağrıştırır.

Aşk, yarına umutla erişmede bir yoldur. *Hulûsi Efendi Dîvânî*'nda bugün ve yarın kavramları çoğu kez aynı sözcüklerle ifade edilmez. Onları çağrıştıran farklı sözcükler ve söz grupları da bugün ve yarın diye ifade edebileceğimiz kavramların dünyasına yöneltir bizi:

İki âlemde yokluktan daha ön bir ilim olmaz

Bu varlık perdesin çâk eyle gel mahbûb arama

Burada "yokluk" kavramı bugünü ve yarını şekillendiren en önemli gerçek olarak karşımıza çıkarılmaktadır. Yokluk, iki âlemin de anlamı durumundadır.

Burada yarına ulaşma arzusu, bugünü temsil eden varlıktan kurtulma isteği "*Varlık perdesini çâk eyle gel*" söz grubuyla çok iyi ifade edilmektedir. Varlık perdesinden kurtulma isteği elbette Allah'a kavuşma arzusudur. Bunu da "*mahbûb arama*" sözleri iyice açıklar niteliktedir.

'Ya Rab' redifli gazelde bugün Allah yolunda gösterilen çabanın, gayretin, yarın da Allah'ın makamına varma zamanını temsil etmektedir:

Kara yüzümlle geldim kapına eyle atâ yâ Rab

Dileğim isteğim senden hemân ancak rızâ yâ Rab

Sana döndür başımı gayrılardan yüz çevirtirip

Yolunda ola cân ü başım hep fedâ yâ Rab

Bu ömrüm varını rah-ı rızanda etdirip yağma

Vücudum olmaya na-hak yere bad-ı heva yâ Rab

Bekâ-yı hazretinde bula devletler ola bâkî

Oluban mahv-ı mutlak hem fenâ-ender-fenâ yâ Rab

Utandırma yarın dergâhına vardıkda aczimle

Edeyim nusretinle kıldığım ahde vefa yâ Rab

“Kara yüzümlle geldim” söz grubu Allah’a kavuşmanın, dünyadaki günahların, Allah karşısında utanmanın ifadesidir. Allah’ın kapısına varan kulların yarın bekleyebilecekleri tek şey rızadır. Hulûsi Efendi, hayat felsefesini hep yarın üzerine kurduğundan, daha doğrusu Allah’ın kapısına varma gününü temel kabul ettiğinden, “rıza”; Allah’ın rızası onun için mübarektir, varlık sebebidir. İkinci beyitte dünya ile ahiret arasındaki çizgi vardır. Hulûsi Efendi’nin çizgisi hep Allah’a dönme yönündedir. Bu da bir dua nidasıyla dile getirir. Hatta dünya nimetlerinden, varlığından bile önemlidir bu. Dünyayı Allah’a hizmet yeri olarak algılayan Hulûsi Efendi, dünyada yaşayacaklarından ancak bir şekilde rahatsızlık duyacaktır: Allah yolunda yaptıklarının gayesine erememiş boş bir çaba olmasından. Bu, dünyayı şuurlu yaşamının, Allah için yaşamının gerekliliğini ortaya koymaktadır. “Bu ömrün varını” söz grubu, dünyevi hayatta taşınan beden anlamında kullanılmıştır. Ömrün varını şuurlu ve Allah yolunda kullanma işte asıl gaye buradadır. Çünkü bütün varlıklar, var olanlar yokluğa mahkûmdur. Her şey Allah’a gidecektir.

Bu şiirde bir beyit sonra gelen ve Allah'ın dergâhına acziyle varmış olanın dünyada yani bugün yaptıklarından dolayı hiç olmazsa ahde vefasından dolayı yaşadığı mutluluk vardır. Bu beyitte şairin bugün için yaşadıklarının, yapamadıklarının temelinde yatan bir duygu hâli bütün panoramayı çizer niteliktedir: “*Utandırma.*” Bu söz, Allah tarafından cezalandırılmanın, cehenneme atılmanın, acı çekmenin çok ötesindedir. Gerçek bir sevginin, ruhuyla, bedeniyle ve tüm benliğiyle sevmenin ifadesi olarak görülmelidir.

Bu gazelin daha sonraki beyitlerinde de bu dünyada Allah yolunda nasıl yaşamak isteğine dair Allah'a duaları bulunmaktadır:

*Hulûsi rû-siyâhın eyleyip matlûbunu is'âf
Visâlin îdine erdir ana göster likâ yâ Rab*

Kendini ru-siyah olarak tanımlayan Hulûsi Efendi, isteklerinin taleplerinin yerine getirilmesini ister. Bu istek ve taleplerin özü Allah'a kavuşmaktır. Allah'a kavuşmak bayram olarak benimsenir. Buradaki bayram sözü, bugünün, varlığın ve dünyadaki emeklerin semeresinin hatta mükâfâtanın görülmesi anlamını da taşımaktadır. Allah'ın yüzüyle karşı karşıya kalmak bütün isteklerin, bütün arzuların üzerindedir. Hatta hayatın yegâne anlamı durumundadır.

Ali Yılmaz ile Mehmet Akkuş'un hazırladığı Dîvân'da 111 numara ile bulunan “kalır” redifli gazelde bugün ile yarın arasında insanın durumu gözler önüne serilir:

*Nere baksak gözümüz vech-i dil-ârâda kalır
Kanda olsak arzumuz saki-i sahpâda kalır
Deldirir dağları Şirin leb ile Ferhâd'a
Akli Mecnun olanın kâkül-i Leylâ'da kalır.*

*Ey garib hâlini bil var vatan-ı asla eriş
Bu serâba güvenen teşne bu sahrada kalır
....
Er geç bir gün bu cemiyet-i âlem dağılır
Yâr ile sürdüceğin dem içtiğin bade kalır*

“Nere baksak” ve “kanda olsak” söz grupları bu dünyanın, dolayısıyla bugünün insan fiilleridir. Bu filler “vech-i Dilârâ” ve “saki-i sahra” sözlerinin ifade ettiği anlamlarla hep yarım kalmaya, arada kalmaya mahkûmdur. Dolayısıyla bugünün fiilinde, işlerinde bir sona varmanın imkânı yoktur.

Yukarıya aldığımız ikinci beyitte dünyanın iki önemli aşkına telmih yapılır. Bütün insanlara bu iki aşk çevresinde nasihatta bulunulur. Ferhad, Şirin’ aşkı nedeniyle dağları delmek yolunda ömrünü harcamıştır. Mecnun ise aklını Leylâ’nın saçları nedeniyle kaybetmiştir. İkisinde de gaye, Allah’a ulaşma arzusudur. İkisi de gayesine erişememiştir.

Şiirin temel noktası “vatan-ı asl” söz grubundadır. Vatan-ı asla erişmek, elbette ki Allah’a, hayatın gerçek anlamına kavuşmaktır. Yani yarındır. Serap, göz yanılmasıdır. Bugünün dünyası ve bugünün nimetleri bir göz yanılmasından ibarettir. Aslında bugün ile ifade edilen dünya bir çölden ibarettir. Gördüklerimiz tamamen bir yanılmadır. Bugüne güvenen insanlar, susamış şekilde hep bir yanılmanın içinde olur. Beyitteki “Hâlini bil” emir kipi, bilge bir insanın, diğer insanları doğru yola çağırma durumudur. Bu dünyanın, bugünün bir göz yanılması olan durumuna aldanma, asıl olan, gerçek vatan, yarın karşılaştıklarımızdır. Onu ancak Allah’a ulaşarak görebiliriz.

Yukarıya aldığımız son beyit bugünün ve yarının kırılma noktasına bir gönderme mahiyetindedir. “*Bu cemiyet-i âlem dağılır*” söz grubunda, bugünün yani yaşanılan dünyanın, yaşanılan zaman diliminin sona ereceği kesin bir vurgu ile verilir. Bu dünyada sadece “*yâr ile sürdürdüğün zaman*” ve “*içtiğin bade kalır*” sözleriyle ise Allah için yaptıkların, bu yolda harcadığın zaman ve gösterdiğin gayretin bir hükmü bulunur denmektedir. Yani dünyada yaptıklarından sadece Allah yolunda olanların, yarına yönelik bir mükâfatı bulunabilir. Bu şiirde ve diğer şiirlerinde Hulûsi Efendi, insanlığa gideceği, yaptıklarının anlamını ve neler yapmaları gerektiğini bıkip usanmadan söylemeyi bir hayat tarzı olarak benimsediğini göstermektedir.

Dîvân’da 131 numara ile bulunan gazelde ise bugünün ve yarının aynı zaman diliminde buluşması söz konusudur:

Bugün bâbına geldik müslifânız

Umarız vasla nimet âcizânız

Garib-i kûy-ı yâriz hicrân içinde

Tarık-ı Nakş-i bende salikânız

Yüzümüz yok tehî-dest-i gedâyız

Velî bab-ı rızada âşıkânız

Hulûsi derde düşmüş bi-devâyız

Cemâl-i yâra hayran ragıbânız

“*Bugün bâbına geldik*” söz grubu Allah’ın kapısına dayanmış olmanın, varmış olmanın ifadesidir. Ancak hemen peşinden gelen “*müslif*” tanımlaması, mahcubiyetin, dünya nimetlerine az da olsa bulaşmanın belirtisidir.

Allah'a vasil olmayı ummak, bu yolda acziyetini ifade etmek yine Hulûsi Efendi'nin Allah'a sonsuz bağlılığının ortaya konulmasıdır. Bu şiirde Allah yolunda, çalışmanın gayretlerin ne kadar fazla olursa olsun yetersizliği, insanın aczi, bugün yaşananların ve yapılmayanların yarına bir utanma belirtisi olarak döneceğinin kabulü söz konusudur.

167 numaralı gazelde yine bugün ve yarının kavuşma noktası üzerinde durulur. Dünya nimetlerinin terki ile kavuşma anı arasında insanların yapmaları gerekenler sıralanır:

Malınızı mülkünüzü nidevüz

Âleme hoş gelmişiz hoş gidevüz

Suçluyu yarlıgagıldan ötürü

Rahmeti bol Tanrı'ya hamd idevüz

Yahşi himmet etmez ise pîrimiz

Bu artık yollara nice gidevüz

...

Beyhude yere savrulan ömr ile

Nice kavuşavuz yara nidevüz

...

Yavuklunun derdi bitirip bizi

Bir gün dünyadan Hulûsi gidevüz

Mal ve mülk kelimeleriyle dünyada elde edilen ve insanı dünyada mutlu kılan unsurlar söz konusu edilmektedir. Bu dünyada elde edilenler, Yunus gibi mutasavvıfların 13. yüzyılda belirttiği gibi dünyada kalmaya mahkûmdur. Bu bakımdan güzelce gelinen dünyadan yine güzelce ayrılmak gerekir. Allah hem suçluları yargılar

hem de rahmetini insanların üzerinden esirgemez. Dolayısıyla bugünün yapılanların hem affı hem de ceremesi yine Allah'a vasil olduktan sonra görülecektir.

Hulûsi Efendi, bugünün dünyasını "*beyhude yere savrulan*" söz grubunda vermektedir. Yani bugünün dünyasında bütün çabalar, bütün gayretler Allah'a kavuşma noktasında birer adımdır. Ona kavuşmanın dışında bir çaba içerisine girmek boşunadır.

Son beyitte ifade edilen "*Yavuklu derdi*" söz grubu elbette ki Allah aşkıdır. Allah aşkı yolunda çaba gösterip, çalışan, gayret eden insan, Allah'ın huzuruna tertemiz çıkacaktır. Hulûsi Efendi, bütün ömrünü, mesaisini, gayretini işte bu uğurda gerçekleştirmektedir. Bunu da şiirlerinde çok net olarak göstermektedir.

Hulûsi Efendi, insanların yanlışlarına karşı da duyarsız değildir. 182 numaralı şiirde bu duyarlılığını Bağdatlı Ruhî'nin meşhur Terkib-i Bend'ini hatırlatan tarzda dile getirmektedir:

Bugün vardım kurulmuş bezm-i gam hâl-i ferâgat yok

Birikmiş ehl-i firkat cem'i hatırdan alâmet yok

Oturmuş kimi almış kimi satmış bir pazarlıkta

Kuru sevda peşinde yelmede artık nihayet yok

Dedim maksudunuz cem' eylemekken hatırı hala

Bozulmuş bir düzendir halvet olmuş hâl-i vahdet yok

....

Çıkıp meclislerinden anlara son söz veda ettim

Hulûsi kuşe-i vahdet gibi semt-i selâmet yok

Hulûsi Efendi'nin karşı tarafta seslendiği insanlar bugünün dünyasına yönelmişlerdir. Hulûsi Efendi onları dünyanın gerçek anlamına, birliğe davet etmektedir: Bu gerçek anlam Hulûsi Efendi'nin son beyitte ifade ettiği "*kuşe-i vahdet*"tir. Yani dünyanın nimetlerinden uzaklaşmadır. O, kendini dünyanın işlerine adanmış, dünya menfaatlerine göre davranışlarını yönlendiren insanların karşısındadır. Bütün Dîvân'ı gözden geçirilirse Hulûsi Efendi'nin bu duruşuna çok net şahit oluruz.

Hulûsi Efendi'nin Dîvân'ındaki 271 numaralı "*benim*" redifli gazel bugünden beklediklerini, bugünün anlamını yarına nasıl baktığını ortaya koyar niteliktedir:

*Dosttan gayri ki yok dünyaca hiç varım benim
Olmasın dünyada andan özge bir yârim benim*

*Âşıkım gayriya kılmaz bu gönlüm'iltifât
Zâhir olmaz kim derûnumda yanan nârım benim*

...

*Etmişim bezl ile bu canı ol şahvârın yoluna
Andan özge olmasın fanide dil-dârım benim*

Yukarıdaki beyitler yaşanılan zaman diliminde hayatın anlamı ve gayenin ne olduğunun vurgulanmasını konu almaktadır. Dost ve yâr sözcükleri dünya üzerinde en sevilen varlıklara atfedilen kavramlar durumundadır.

Bu kavramın yegâne muhatabı Allah'tır. Dolayısıyla Hulûsi Efendi, yaşanılan zaman dilimindeki hedefini dost ve yâr tanımlamasında dile getirmektedir. Yani Allah'a bağlılığında bulmaktadır.

Yukarıdaki ikinci beyitte Allah'tan başkasına gönlünün meyletmeyeceğini, meyledemeyeceğini dile getirmektedir.

Son beyitte ise "*andan özge olmasın*" söz grubuyla Allah aşkından başka hiçbir şeye bugünün yok olmaya mahkûm dünyasında ihtiyaç duymadığını belirtmektedir.

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'de bugün fani, asıl olanın yarın Allah huzurunda tezahür edeceği vurgusu çok sıklıkla yapılmaktadır. Bugünün dünyasında Allah aşkıyla, Allah yolunda çalışmanın gerekliliği, hem Allah sevgisinin hem de insan olmanın şartıdır. Tasavvufî şiirlerde bu vurgulara, şiire özgü usta bir anlatımla hemen hemen her noktada rastlayabilirsiniz.

TODAY IN DÎVÂN-I HULÛSÎ-I DARENDEVI– TOMORROW'S CONCEPT VALUES AND FUNCTIONS INSTALLED

Prof. Dr. Yakub ÇELİK

Yıldız Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi

Today concept represents the thing, which of time period experienced in the mystical sense and the world that is the temporary; tomorrow, too, represents ethereal life and eternity. One of them evokes to accept the blessings of the world and the other one evokes the fact of the life and the main purpose. Love is a way of accessing hopefully tomorrow. In the *Hulûsi Effendi Dîvân*, the concepts of today and tomorrow do not often express in the same words. Different words and groups of the words evoking them lead to us the world of concepts, which we can express as today and tomorrow:

*iki âlemde yokluktan daha ön bir ilim olmaz
Bu varlık perdesin çâk eyle gel mahbûb arama*

Here, “yokluk” (nothing, absence) concept has been faced with the most important shaping the present and future. Absence is the meaning of the two universe state. Here, the desire to reach tomorrow, the desire of get rid of the asset representing today have been expressed with the word group of “*varlık perdesini çâk eyle gel*” very well. The desire of get rid of the curtain of asset, of course, is the desire to reach Allah (God). It expresses with the words of “mahbub arama” clearly.

The effort, which has been shown with “Ya Rab” redif ghazal in the path of Allah (God) today represents the arrival time of Allah’s (God) authority tomorrow:

Kara yüzümle geldim kapına eyle atâ yâ Rab

Dileğim isteğim senden hemân ancak rızâ yâ Rab

Sana döndür başımı gayrılardan yüz çevirtirip

Yolunda ola cân ü başım hep fedâ yâ Rab

Bu ömrüm varını rah-ı rızanda etdirip yağma

Vücudum olmaya na-hak yere bad-ı heva yâ Rab

Bekâ-yı hazretinde bula devletler ola bâkî

Oluban mahv-ı mutlak hem fenâ-ender-fenâ yâ Rab

Utandırma yarın dergâhına vardıkda aczimle

Edeyim nusretinle kıldığım ahde vefa yâ Rab

The word group of “*Kara yüzümle geldim*” is the expression of attaining to Allah (God), the sins in the world, the shame in the face of Allah (God). The servants, who have reached to the door of Allah (God) is only thing, which they can expect tomorrow, is allowance. Because Hulûsi Effendi made his life philosophy on tomorrow, or rather, he accepted the base the day of reaching to the door of Allah (God), “rıza” (allowance), the allowance of Allah (God) is blessed for him, reason for being. There is the line between the world and afterlife in the second quatrain. The line of Hulûsi Effendi is always in the side of returning to Allah (God). He expresses it with a prayer exclamation. Moreover, this is more important than the riches of the world, the presence of it. Hulûsi Effendi, who had perceived the world as a place of service to Allah (God), would have uncomfortable in only a way from his living in the world: from being an empty effort, which could not reach the goal made in the patch of Allah (God). This emphasizes the need to live the world consciously and the need to live for Allah (God). The word group of “*Bu ömrün varını*” has been

used in the meaning of the body carrying in the earthly life. Using of destitute of the life consciously and in the path of Allah (God) is the main purpose here. Because all the assets, the existing ones dooms nothingness. Everything will go to Allah (God).

There is the happiness of the person, who has reached to Allah's (God) convent with the incapables, coming after a couple and because for what they did in the world ie today, living at least because of *pacta sunt servanda* in this poem. A feeling, which the underlying the poet's experiences for today, the thing he cannot do, draws the whole panorama in this quatrain: "*Utandırma*" (do not shame). This word is more beyond of retribution of Allah (God), standing the hell, suffering. A real love should be seen as an expression of love with spirit, body and whole being.

There are the prayers to Allah (God) about the request how to live in the path of Allah (God) in this world in the next couplets of this Ghazal:

*Hulûsi rû-siyâhın eyleyip matlûbunu is'âf
Visâlin îdine erdir ana göster likâ yâ Rab*

Hulûsi Effendi, who describes himself as right-black, wants to fulfillment of the demands request of him. The essence of these requests and demands is to reach to Allah (God).

Reaching to Allah (God) is as adopted as bairam. The "bairam" word here is in the meaning of taking of hard Works in the world, even reward. Face to Allah's (God) face is above all desires, all requests. Even it is in the state of the only meaning of the life.

The human condition between today and tomorrow is unfolds in the Dîvân, which prepared by Ali Yılmaz and Mehmet Akkuş, in the ghazal with “kalır” redif and numbered 111 (below):

Nere baksak gözümüz vech-i dil-ârâda kalır

Kanda olsak arzumuz saki-i sahpâda kalır

Deldirir dağları Şirin leb ile Ferhâd’a

Aklı Mecnun olanın kâkül-i Leylâ’da kalır.

Ey garib hâlini bil var vatan-ı asla eriş

Bu serâba güvenen teşne bu sahrada kalır

....

Er geç bir gün bu cemiyet-i âlem dağılır

Yâr ile sürdüceğin dem içtiğin bade kalır

The words groups of “Nere baksak” and “kanda olsak” are the human acts of this world, therefore today. These acts doom to remain always a half, remain the way with the meanings expressed the words of “vech-i Dilârâ” and “saki-i sahpâ”. Therefore, there is no possibility to reach an end in today’s acts, Works.

In the second quatrain, we have received up; the reference is made to two important loves of the world. Advises are made to all people about these two loves. Ferhad has spent his life in the way of moving mountains because of Şirin’s love. Majnun, too, had lost his mind because of Laila’s hairs. The purpose in both of them is the desire to reach to Allah (God). Both of them could not reach their purposes. The main point of the poem is in the word group of “vatan-ı asl”. To reach “vatan-ı asl” is to reach of course Allah (God), the real meaning of the life. So, it is tomorrow. The mirage is eye illusion. The world of today and blessings of today consist of a eye illusion. In fact,

the world, which is expressed with today, consists of a desert. The things we see completely a fallacy. The people, who trust on today, are always in fallacy in the thirsty manner. Imperative of “*Hâlini bil*” in the couplet is the state of calling other people to true way of a wise man. Do not be deceived the state, which be eye illusion of this world, today; the real, true homeland is what we meet tomorrow. We can see it only reaching to Allah (God).

The last quatrain, which we have received up, is by way of a reference to the breaking point of today and tomorrow. In the word group of “*Bu cemiyet-i âlem dağılır*”, it is emphasized that today, ie the world lived, time period lived would expire.

With the words of “*yâr ile sürdürdüğün zaman*” and “*içtiğin bade kalır*” only in this world, it is said that there is a provision of the things you have done for Allah (God), the time you spent in this way and the effort you showed.

So, the people, who are only in the path of Allah (God) from that they made in the world, have a provision to tomorrow. In this poem and his other poems, Hulûsi Effendi has showed that he adopted as lifestyle to tell tirelessly the meaning of their made and what they must do. The meeting today and tomorrow in the same time period in the ghazal with the number 131 in Dîvân:

Bugün bâbına geldik müslifânız

Umarız vasla nimet acizânız

Garib-i kûy-ı yarız hicrân içinde

Tarık-ı Nakş-i bende salikânız

Yüzümüz yok tehi-dest-i gedâyız

Velî bab-ı rızada aşıkanız

*Hulûsi derde düşmüş bi-devâyız
Cemâl-i yâra hayran ragıbânız*

The word group “*Bugün bâbına geldik*” is an expression of being withstood the door, being reached to Allah (God). However, just after the definition of “*müslif*”, is the sign of embarrassment, infection to at the least some blessing of the world.

Hope to be arrived to Allah (God), expression his incapacity in this way, is to provide of eternal loyalty of Hulûsi Effendi. In this poem, no matter how much Works, effort in the path of Allah (God), it is in question of adoption, which its inability, human impotence, what happened today and what could not do will come back to as the shame feeling tomorrow.

In the ghazal with number 167, meeting point of today and tomorrow are focused on. What the people must do among the abandonment of the blessing of the world and meeting moment are sorted:

*Malınızı mülkünüzü nidevüz
Aleme hoş gelmişiz hoş gidevüz
Suçluyu yarlıgagıldan ötürü
Rahmeti bol Tanrıya hamd idevüz
Yahşi himmet etmez ise pirimiz
Bu artık yollara nice gidevüz
...
Beyhude yere savrulan ömr ile
Nice kavuşavuz yara nidevüz
...*

Yavuklunun derdi bitirip bizi

Bir gün dünyadan Hulûsi gidevüz

The elements, which are derived with the possessions and make people happy in the world, are made questions. The things obtained in the world, are doomed to remain in the world as the Sufis as Yunus specified in 13. Century. In this regard, it is necessary to leave the world came to beautifully, again beautifully. Allah (God) both judges the criminals and does not spare own grace over people. Therefore, both forgiveness and mulct what done today will be seen after reached to Allah (God).

Hulûsi Effendi has given the world of today in the word group of "*beyhude yere savrulan*". So, all efforts, the whole attempts in the world of today are one step at the point of reaching to Allah (God). Without meet Allah (God), entering into an effort is a non-effort.

The word group of "*Yavuklu derdi*", which has expressed in the last quatrain, of course, is the love of Allah (God). The person, who Works, striving affording in the path of Allah (God) love, will confront to Allah (God) immaculate. Hulûsi Effendi had performed his all life, all efforts, and all endeavors for this cause here.

Hulûsi Effendi is not insensitive against to mistakes of the people. In the poem with number 182, he gave voice his sensivity in reminiscent style of famous Terkib-i Bend of Bghdad Ruhi:

Bugün vardım kurulmuş bezm-i gam hâl-i ferâgat yok

Birikmiş ehl-i firkat cem'i hatırdan alâmet yok

Oturmuş kimi almış kimi satmış bir pazarlıkta

Kuru sevda peşinde yelmede artık nihayet yok

*Dedim maksudunuz cem' eylemekken hatırı hala
Bozulmuş bir düzendir halvet olmuş hâl-i vahdet yok*

....

*Çıkıp meclislerinden anlara son söz veda ettim
Hulûsi kuşe-i vahdet gibi semt-i selâmet yok*

The people, who gave voice the opposite side of Hulûsi Effendi, turned to the world of today. Hulûsi Effendi invited them to the real meaning of the world, the union: this real meaning, as Hulûsi Effendi expressed in the last quatrain, is "kuşe-i vahdet". So it is departure from the blessings of the world. He had devoted himself the world's affairs, was opposite of people, who direct their behaviors according to the benefit of the world. If it is checked all Dîvân, we are witness this stance of Hulûsi Effendi clearly.

The ghazal with number 271 with "benim" (my) redif in the Dîvân of Hulûsi Effendi introduces what he hoped from today, the meaning of today, how he looked at tomorrow:

*Dosttan gayri ki yok dünyaca hiç varım benim
Olmasın dünyada andan özge bir yarım benim*

*Aşıkım gayrıya kılmaz bu gönlüm iltifât
Zahir olmaz kim derunumda yanan nârım benim*

...

*Etmişim bezl ile bu canı ol şahvârın yoluna
Andan özge olmasın fanide dil-dârım benim*

The couplets above are with the subject, which emphasized the meaning of the life in the time period experienced and what the purpose is. The words of friend and lover are in the state of the

concepts, which attributed to the most popular assets. The only addressee of this concept is Allah (God). Therefore, Hulûsi Effendi has given voice in the definition of friend and lover in the time period experienced. So, he found it in loyalty of Allah (God).

In the second quatrain above, he expressed that he would not/could not lean his heart other than Allah (God):

In the last quatrain, too, the word group of "*andan özge olmasın*" he expressed that he did not need anything than Allah (God) in the world of today, which is condemned to perish.

In Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî, the emphasis, which will manifest the presence of Allah (God) tomorrow of the main, is made very often. In the world of today, the necessity of working in the path of Allah (God), with Allah (God) love, is the requirement both of Allah (God) love and being human. In the mystical poems, you can come across these emphases almost in every point with a master expression specific to the poem.

TOKATLI MUSTAFA HAKİ EFENDİNİN OĞLU MEHMET BAHATTİN EFENDİ'İN TASAVVUF ANLAYIŞI VE SÛFİLERE BAKIŞI

Doç. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Sayın Başkan, kıymetli hazirun,

Tebliğimin esas konusunu oluşturan Bahattin Efendi'nin tasavvuf ve sufilere bakışıyla ilgili hazırladığım malumâtı size sunmadan önce konumuzun merkezini teşkil eden zâtın ailesi ve kendi hayat hikâyesi hakkında bazı temel bilgileri arz etmek istiyorum.

Tokatlı Mustafa Haki Efendi¹ Nakşbendiyye'nin Müceddidiyye kolunun Hâlidîyye şubesi silsilesine mensup bir şeyhtir. Haki Efendi dokuz yaşında hafızlığını tamamlayıp zâhirî ilimleri imam olan babası Abdullah Efendiden tahsil etmeye başlamış ve sırasıyla birçok hocadan ders almıştır. Bir yandan zâhirî ilimleri tahsil eden diğer yandan maneviyâtını da güçlendirmek isteyen Mustafa Efendi genç yaşında Şiranlı Mustafa Efendi'ye intisab ederek seyr ü sülukünü tamalayıp henüz 18 yaşında iken şeyhi tarafından kendisine tarikatta hilafet ve irşad icazeti verilmiştir. Mustafa Efendi'nin (1865-1920) Nefise Hanımla (D, 1872) evliliğinden Ümmü Gülsüm (1893-1971), Sıdıka (D, 1896) Zehra (D, 1900), Mehmet Bahattin (1902-1964) ve Huriye Cemile (D, 1910) adlı 4 kız bir erkek çocuğu olmuştur. Ailenin nüfus kayıtlarındaki soyadı Yaraş'tır. Mehmet Bahattin (Yaraş), 1902 yılında Tokat'ta doğmuştur. Bahattin Efendi tahsiline Ali Paşa Camii'nde imam olan babasından ilk ilimleri okuyarak başlamış ve

¹Mustafa Haki Efendinin babası Abdullah Efendi ve annesi Saliha Hatun hanımdır. Abdullah Efendi'nin Saliha Hatunla evliliğinden Mustafa Haki, Salih (doğumu: 1856) ve Rabia (doğumu: 1889) adlarında üç çocuğu, Rabia Hatun'la evliliğinden ise Zeliha (doğumu: 1883) adlı bir kızı olmuştur.

1908'de Haki Efendi'nin Tokat mebusu olarak meclise girmesi sebebiyle göçettikleri İstanbul'da eğitim ve öğretimine devam etmiştir. Bahattin Efendi, bir yandan babasından manevî eğitim alırken diğer yandan eczacılık mesleğinde kendini yetiştirmiştir.

Haki Efendi'nin 1920'de vefatından sonra tarikatta irşad görevi Sivas mebusluğu da yapmış olan Mustafa Taki Efendi'ye (ö. 1925) verilmiştir. Bahattin Efendi, aynı zamanda tasavvufî terbiye aldığı üstadı olan babasının vefatından sonra onun halifesi Mustafa Taki Efendi'ye intisab ederek şeyr u sülukünü tamamlamış ve onun üç halifesinden (bunlar İsmail Hakkı Toprak, Yusuf ve Bahattin Efendiler) biri olmuştur.

Bahattin Efendi gittiği hac seyahatinden dönerken Şam'da ikamet etmiş ve o tarihten sonra ailesiyle Şam'a yerleşmiştir. Onun ailesiyle birlikte tam olarak hangi tarihte ve neden Şam'a göçettiği hakkında çeşitli rivayetler olmakla birlikte, bu konunun tam olarak tespitini gösteren kesin bir bilgi elimizde mevcut değildir. Ancak Bahattin Efendi'nin Osman isimli bir zâta yazdığı 15 Safer 1339 (29 Ekim 1920) tarihli mektubundan alıntıladığımız şu ifadeler bazı ipuçları vermektedir:

“Biz bu taraflara gelince şöyle ümit etmiştik ki, yârende bir bir geleler. Meğerse dünyadan ayrılmak zormuş. Bu devlet bir tanesine bile müyesser olmadı. Şimdiye kadar evvel âhir mektuplarımızı gözden geçirirseniz fevâid-i hicrete mukırr olursunuz. Tatmayan bilmez, âhiret yakındır. Orada nedamet bî-faidedir. Bazı zanlara gelen gibi bizim hicretimiz lâ-ala't-ta'yin olmamıştır. İdrak üzerinedir. Veli'llahi's-şükr ve'l-hamd fevaid-i maneviye-i kesiresini görmüşüzdür. Müridin kemâl-ı marifeti müktedasına ittibâıdır. Mademki bu müyesser olmadı ve olamayacağı anlaşılıyor ve emre imtisâl ve unutulup birtakım hesabât-ı fariğa ve mülahazât-ı gayr-i memur biha ile meşgul olunup ve cühhâl-ı ehl-i dünyanın efkâr-ı gayr-i

müstekbihasıyla mağrur olup kalınıyor. İhvân-ı kirâmın Sivas'a müracaat edip tecdîd-i ders ve neşe eylemeleri daha münasibdir."

Bahattin Efenidinin yukarıda nakledilen ifadelerine bakıldığında onun mektubun yazıldığı tarihten önce ve babasının vefat ettiği 15 Ekim 1920'den hemen sonra göç etmiş olması muhtemeldir. Mehmed Bahattin Efendi'nin *Menâkıb* kitabındaki bazı ifadelerine bakılırsa ilk hicretin İstanbul'dan Tokat'a göç şeklinde gerçekleştiğini, yukarıda bir kısmı alıntılanan mektubun da Tokat'tan İstanbul'a yazılmış olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla Şam'a da Tokat'tan gitmiş olduğunu söylemek mümkündür. Yukarıda sözü edilen eserde Bahattin Efendi'nin babasının vefatından sonra Tokat'ta bulunduğunu gösteren ifadeler şöyledir:

"...Tokat'a nakl-i hâne edince Marangoz Mehmed Usta ile Sivas'a ziyarete gittik."²

"...Tokat'da bulunduğum sıralarda Sivas'da süluk açıldığını yazdılar..."³

"...Yaz eyyâmında kendisini Tokat'a davet ettik. Teşrif etti. Tokat'ta bulunanların bazıları onun pederimize benzemiş olduğunu görerek medhûş oldular. . ."⁴

"...Kışın yine süluk açıldığından Marangoz Mahmed Usta ile erba'în çıkarmak için Sivas'a gittik ve murakabât ile meşgul olduk."⁵

"...Yaz eyyâmında yine ziyaretine gittik. Birçok iltifatına mazhar olup sohbet-i şerifesiyle müşerref olduk. O sıra hicrete hazır durmamızı emretti. Veda edip döndük. Kendisini Gürün'den ihvanları davet ettiğinden o tarafa gitti. Ben ise İstanbul'dan işim çıktığından oraya gitdim. Bir müddet sonra İstanbul'da aşura günü râbitamda Şeyh Efendimiz görüldü ve veda etdi. İçim acı ile doldu. Tokat'a

²Mehmet Bahattin, *Tasavvuf ve Menâkıb*, s. 377.

³Mehmet Bahattin, *Tasavvuf ve Menâkıb*, s. 378.

⁴Mehmet Bahattin, *Tasavvuf ve Menâkıb*, s. 380.

⁵Mehmet Bahattin, *Tasavvuf ve Menâkıb*, s. 380.

döndüm ki, Şeyh Efendimiz (k.s.) aşura günü Gürün'de irtihal-ı dâr-ı beka eylemiş. 1343 sene-i hicriyesi Muharrem'i idi.”⁶

Bahattin Efendi yukarıda alıntıladığımız ilk metinde hicretin kendisine sağladığı bazı manevî faydalardan bahsetmektedir. Fakat burada hicretin nereye yapıldığından ve mektubun yazıldığı yerden bahsetmemektedir. Burada dikkat çeken diğer bir husus da Bahattin Efendi'nin müridânı ders yenilemek için Sivas'a yönlendirmesidir. Mektubun altındaki 15 Safer 1339 (29 Ekim 1920) tarihine bakıldığında Mehmed Bahattin Efendi ders tazelemek için kendisine gelmek isteyen müritleri Sivaslı Mustafa Taki Efendi'ye yönlendirmiştir. Bu konuda İhramcızâde İsmail Hakkı Efendi de aynı tutumu takınmış, kendisi de bazı işaretlere ve zuhurâta binaen Mustafa Taki Efendi'ye intisab ederek onu sohbet şeyhi olarak kabul etmiştir.

Eldeki verilere bakıldığında Bahattin Efendi'nin üstadı Mustafa Taki Efendi'nin vefatını müteakip bir zamanda Tokat'tan Şam'a hicret etmiş olduğunu söyleyebiliriz. Elimizde hicretin tam olarak ne zaman gerçekleştiğine dair bir kaynak bulunmamaktadır. İnşallah aileden geride kalanlar bu konudaki bilgi boşluğunu giderecek veriler elde edilir.

Elimizdeki bazı mektuplara bakıldığında Sivaslı İhramcızâde İsmail Hakkı Efendi manevî irşad vazifesi kendisine verildikten sonra pîrdaşı ve aynı zamanda yakın dostu olan Bahattin Efendi'yi yalnız bırakmayarak özellikle karadan yapılan hac seyahatleri esnasında Şam'da onu ziyaret edip ihtiyaç duyulduğu zaman her açıdan ona yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Bu mektuplarda dikkat çeken diğer bir husus İsmail Hakkı Efendi tarafından üstadının yadigârı olan Bahattin Efendi'ye çok saygı gösterilmesidir. Her iki zât arasında karşılıklı yazılan mektuplarda ve elde bulunan diğer vesikalarda İsmail

⁶Mehmet Bahattin, *Tasavvuf ve Menâkıb*, s. 381-382.

Hakkı Efendi ile Bahattin Efendi arasında herhangi bir çekişmenin veya tartışmanın olduğuna dair bilgiye tarafımızdan rastlanılmamıştır.

Bahattin Efendi'nin 1923'te (1339 Rumî) Nuriye Hanımla (1905-1949) (Abdurrahman ve Hafize kızı) evliliğinden Mehmet Bedrettin (D. 1928) ve Nurettin (D. 1930) adlarında iki oğlunun olduğu nüfus kayıtlarından tespit edilmektedir. Ancak yine mevcut nüfus kayıtlarına göre Bahattin Efendi'nin eşi Nuriye Hanım 1949'da vefat etmiştir. Bu tarihten sonra Bahattin Efendi'nin evlenip evlenmediğini şu an bilmiyoruz. Bahattin Efendi 1964'te Şam'da vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Bu tebliğin kaynağı olan defterlerin bize kadar ulaşmasını sağlayan Bahattin Efendi'nin küçük oğlu Nurettin 2010 yılında vefat etmiş ve babasının kabrinin yanına defnedilmiştir.

Tebliğimi hazırlarken kaynak olarak kullandığım metin Bahattin Efendi tarafından Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olan *Tasavvuf ve Menâkıb-ı Kibâr-ı Meşâyih-ı Silsile-i Nakşbendiyye-i Müceddidiyye-i Hâlidîyye* adlı eserdir. Adı geçen eser yazma halinde muhafaza edilerek Bahattin Efendi'nin oğlu Nurettin Efendi tarafından Darendeli Hamideddin Ateş Beye iletilmiş ve onun vasıtasıyla da şahsıma ulaştırılmış olup 6+398 sayfadan oluşmaktadır.⁷ Elimizde dijital fotoğrafları bulunan eser mevcut hâliyle oldukça hacimli olup velâyet, tabakât-ı nâs (sûfiyye, sâlikân, mutasavvıfe, melâmiyye, zühhâd, ubbâd, fukara), hakikat-ı fakr, resm-i fakr, huddâm, muhibbîn, ilim ve merâtib-i ulemâ, eşref-i ulûm, sırr-ı ulûm, haşyet-i ilâhîyye, ilm-i zâhir, ilmî bâtın, tavâif-i ulema, mahviyet, ehl-i sünnet ve cemaat itikadı üzere olup ibadet ve zikre devam, ihlâs, mahabbet,

⁷Eserin elimizdeki diğer bir nüshası (muhtemelen müsveddesi) 3+109+313 sayfadan oluşmaktadır. Bu sayfa adetleri yazar tarafından sayfa üstlerine konulan numaralara göre olmakla birlikte bazı sayfa tekrarları (mesela 46. sayfa iki adet olmakla birlikte birbirinin devamı şeklindedir) bu rakamlara dâhil değildir. Ayrıca müsvedde hâli olarak değerlendirilebileceğimiz bu nüshada konuların yerleri değişik olup bazı sayfalara "bu konu falan sayfaya kaydedilsin" şeklinde ifadeler yer almaktadır.

fenâ ve bekâ, tarikat hâdim-i ihlâsdir, kerâmet ve istidrac, kerâmetin ecelli ve azamı, tasavvufun zuhuru ve menâkıbın fevâidi, mahabbet ve nisbet, alâmet-i kabul, ilm-i bâtın, bazı kelimât-ı meşâyih, kibâr-ı meşâyih-ı nakşbendiyyenin menâkıb ve kelimâtına nazar (bu kısımda Hz. Peygamber (s.a.v.)'den Mustafa Taki Sivasî'ye kadar ulaşan Nakşbendiyye silsilesindeki şeyhlerin hayatı, menkıbeleri ve bazı özlü sözleri yer almaktadır) konu başlıklarını içermektedir.

Eserde zikredilen ve 35 halkadan oluşan Nakşbendiyye silsilesi şu şekildedir: Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Ebu Bekr (r.a.), Selmân-ı Fârisî (r.a.), Ebu Muhammed Kâsım b. Muhammed b. Ebi Bekr, Cafer es-Sadık, Ebu Yezid (Bâyezid) Bistamî, Ebu'l-Hasan Ali b. Cafer el-Harakânî, Ebu Ali Fazl b. Muhammed el-Farmedî, Ebu Yakub Yusuf b. Eyyub el-Hemedânî, Abdulhâlık Gucdüvânî, Arif Rivgerî, Mahmud Encirfağnevî, Ali er-Ramitenî, Emir Külal, Muhammed Baba Semâsî, Bahâeddin Muhammed Nakşbend 3 el-Buhârî, Alâeddin Attâr, Yakub Çerhî, Ubeydullah Ahrâr Taşkendî, Muhammed Zâhid Vahşuvarî, Derviş Muhammed İmkenegî, Hacegi İmkenegî, Muhammed Bâki Billah Kabulî, İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî, Muhammed Masum Sirhindî, Muhammed Seyfüddin Sirhindî, Muhammed Nur Bedeûnî, Mazhar Can-ı Canân, Abdullah Dihlevî, Mevlânâ Halid el-Bağdadî, Abdullah Mekkî, Yahya Dağistanî, Mustafa Şiranî, Mustafa Hâki Tokadî, Mustafa Taki Sivasî.

Bahattin Efendi velâyetin Allah dostluğu olduğunu belirterek genel velâyet (velâyet-i âmme) ve özel velâyet (velâyet-i hâssa) şeklinde iki kısımda değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Ona göre genel velâyet (velâyet-i âmme) açısından bütün mü'minler ortaktır. Çünkü Allah: *"Allah, iman edenlerin velisidir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır..."*⁸ buyurarak bu gerçeğe işaret etmektedir. Ancak özel velâyet (velâyet-i hâssa), sülûk erbabının maksada ulaşanlarına mahsustur. O, kulun Hakk'ın nurunda fenâsı ve

⁸2/Bakara, 257.

Hakk'ın nuruyla bekâsından ibarettir. Bu kişiye veliyullah veya ehlullah denir.⁹ Velâyetin alâmeti takvadır. Takva ise şeri kişinin dinî hayatında zâhir ve bâtin açısından istikamet üzere olmasıdır.¹⁰

Bahattin Efendi, Sühreverdî'nin *Avârifü'l-meârif* adlı eserine atıf yaparak insanların üç derecede değerlendirilebileceğini ifade eder:¹¹

1. Vuslata ve kemâle erenler: Bunlar mertebesi en yüksek tabaka olup kendilerine mukarrebler, sâbıklar ve Allah'ın velîleri denir. Kur'an-ı Kerim'de buna işaretle şöyle buyrulur: "*Ve o sâbıklar, sâbıklar! İşte onlar (Allâh'a) yaklaştırılanlardır.*"¹² Peygamberler, sahabîler ve sufî şeyhler bu gruptadır.

2. Kemâl yoluna sülûk edenler: Bunların mertebesi orta tabakadır. Bu kişilere ebrâr, ashâb-ı yemin ve meymene denir. "*Ahîret mutluluğuna erenler var ya; ne mutlu kimselerdir!*"¹³

3. Nakıs menzillere sülûk edenler: Bunların mertebesi aşağı tabakadır. Dünyayı talep eden bu kişilere ashâb-ı şimal ve meşeme denir. "*Âyetlerimizi inkâr edenler ise; kötülüğe batmış kimselerdir.*"¹⁴

Bahattin Efendiye göre sâlikler temelde iki gruptur:¹⁵

1. Maksad-ı aksayı talebedenler ve vech-i Huda'yı arzuyla isteyenlerdir. Ancak bu kişiler henüz vuslata ermiş değildirler.

2. Cenneti talep eden ve âhireti arzulayanlardır.

Birinci kısımdaki Hakk'ı talep edenler de kendi içlerinde iki gruptur:

⁹ Mehmet Bahattin, *Tasavvuf ve Menâkıb*, s. 1.

¹⁰ Aynı eser, s. 3.

¹¹ Aynı eser, s. 7.

¹² 56/Vakıa, 10-11.

¹³ 56/Vakıa, 8

¹⁴ 90/Beled, 19

¹⁵ Mehmet Bahattin, *Tasavvuf ve Menâkıb*, s. 8.

1. **Mutasavvıflar:** Bunlar nefsin bazı sıfatlarından kurtulmuş, sûfîlerin bazı hâl ve sıfatlarıyla sıfatlanmışlardır. Onların hâlleri nihayetlerine tekellüfle tecrübe etmişler, ancak nefsin geri kalan sıfatlarına yapışıp kalmışlardır.¹⁶

2. **Melâmîler:** Onlar, ihlâsın manasına riayete ve doğruluk kaidesini muhafazaya gayret ederler. Salih âmelleri hiçbir zaman terketmezler. Bütün fazilet ve nâfileleri tarikatın gereklerinden sayarlar. Taat göstermekten riya fitnesidir diye kaçınırlar.¹⁷

İkinci kısımdaki âhireti talep edenler dört grup olup bunlar zâhidler, âbidler, fakirler ve hâdimlerdir.¹⁸

1. **Zâhidler:** İman ve ikân nuru ile âhiretin cemalini müşahede ederler. Dünyayı kötü surette görürler ve ondan kalben uzak dururlar.

2. **Âbidler:** Âhîret sevabına ulaşınca kadar ibadet vazifelerine bağlı kalır ve nâfilelerin fenlerine uyum gösterirler.

3. **Fakirler:** Dünyevî mal ve sebeplerde bir nesneye malik olmazlar. Bunların terk ehli olmasına sebep üç şeydir:¹⁹

a. Birincisi hesap veya cezanın hafif görülmesini umut etmektir. Zira helala hesap ve harama ceza lazımdır.

b. İkincisi, sevabın fazlalığı ve cennete girmeye müsabıktır. Zira fakirler zenginlerden beşyüz yıl evvel cennete girerler.

c. Üçüncüsü, taatı çoğaltmak ve onda kalp huzurunu hâsıl etmektir.

Fakrın hakikati, sufilerin hakikatla amel ederek bu sıfatı kalblerinde tutup fenâ ile müşerref olmalarıdır. Buna binaen

¹⁶ Aynı eser, s. 8.

¹⁷ Aynı eser, s. 9.

¹⁸ Aynı eser, ss. 9-12.

¹⁹ Aynı eser, ss. 10-11.

tasavvufta manevî fakr vardır. Sufî, nefsini görmediği gibi hiçbir amel, hâl ve makamını kendinden bilmez. İşte bu fakrın hakikatıdır.²⁰

4. **Hâdimler:** Fakirlerin ve Hak taliplerinin hizmetlerini yapmayı seçen bir topluluktur. Bu topluluk hizmeti nafîle ibadetlere tercih ederler. Bu hizmette şeriatta yerilmeyen her yola girerler.

Bahattin Efendi'ye göre bildiğiyle amel eden, kalbinde Allah korkusu taşıyan ve ihlâs sahibi olan ilim adamları nebîlerin vârisleridir. Ona göre kişinin ilmi ne kadar artarsa tevazusu ve Allah korkusu da o derecede artması gerekir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de "...Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar..."²¹ buyrulmaktadır.²²

Rasûlullah (s.a.v.) iki tür ilim miras bırakmıştır. Bunlardan birincisi zâhirî ilim, diğeri bâtınî veya ledünnî ilimdir. Rasûlullah'ın sözleri, fiilleri ve tavsiyelerine dair sahabenin rivayet ettiği hususlar zâhirî ilimdir.²³ Bâtın veya ledün ilmi ise Allah'ın sırlarından bir sırdır. Allah onu dilediği kimselerin gönüllerine ilka eder.²⁴

Bahattin Efendi'ye göre bâtın ilmini bilme bakımından ulema üç grupta değerlendirilir:²⁵

1. Zâhirî ilimleri bilir ama bâtın ilmini bilmez
2. Zahir ilimlerden ancak kendine lazım olan kadarını ve bâtın ilmini bilir.
3. Hem zâhir ilimleri hem de bâtın ilmini bilir. Bu özelliğe sahip kişilerden her asırda parmakla sayılacak derecede pek az bulunur.

Bahattin Efendi, eserin ikinci kısmında Nakşbendî silsilesinden kendisine kadar gelen şeyhlerin hayat hikâyeleri ve bazı menkıbelerini

²⁰ Aynı eser, s. 11.

²¹ 35/Fatır, 28.

²² Aynı eser, s. 14.

²³ Aynı eser, s. 15.

²⁴ Aynı eser, ss. 15-16.

²⁵ Mehmet Bahattin, *Tasavvuf ve Menâkıb*, s. 17.

yazmıştır. O, bu silsilenin 34. şahsı olarak babası Mustafa Haki Efendi'nin hayatı hakkında özetle şu bilgilere yer vermektedir. "Mustafa Haki Efendi henüz dokuz yaşında iken hafızlığını tamamlayıp zâhirî ilimleri imam olan babası Abdullah Efendi'den tahsil etmeğe başlamış, sırasıyla birçok hocadan ders almıştır. Bahattin Efendi, bir yandan zâhirî ilimleri tahsil eden diğer yandan maneviyâtını da güçlendirmek isteyen Mustafa Efendi'nin genç yaşında Şiranlı Mustafa Efendi'ye intisab ederek seyr u sülukünü tamalayıp henüz 18 yaşında iken şeyhi tarafından ona tarikatta hilafet ve irşad icazeti verildiğini kaydetmektedir. Yine ö, babasının çok hoş ve etkileyici bir ses özelliğine sahip olduğu için hem Kur'an-ı Kerim'i hem de bazı ilâhî ve gazelleri güzel okuduğunu belirtmektedir."²⁶ Bahattin Efendi'nin rivayetine göre Mustafa Haki Efendi kendisinden zuhur eden bazı keramet hâlleri hakkında şöyle dermiş: "Öyle şeyler ki, bizim elimizden zuhur etmiştir. Biz onlardañ mahcubuz. Zira bizden matlûb ubûdiyyettir."²⁷ Mustafa Haki Efendi mebusluk göreviyle İstanbul'a gittiğinde mütevazı ve muttaki kişiliğinin yansıması olan davranışlar sergilemiştir. Meclis-i Meşayih kararıyla Mustafa İsmet Efendi dergâhı şeyhliği kendisine tevdi edilen Mustafa Haki Efendi 1920'de vefatına kadar bu görevi ifa etmiştir.

Beni dinleme lütfunda bulunduğunuz için hepinize teşekkür ediyor, saygılarımı arz ediyorum.

²⁶Aynı eser, s. 357-358.

²⁷Aynı eser, s. 361.

THE PERCEPTION TO SUFISM AND SUFIS OF BAHADDIN EFFENDI, WHO IS THE SON OF TOKATLI MUSTAFA HAKİ EFFENDI

Assoc. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Mr. President, dear participants,

Before I offer you the knowledge, which I have prepared about the perception to Sufism and Sufis of Bahattin Effendi, which is the main subject of my notification, I want to put up some basic information about his family and his own life story, which is the center of the point.

Tokatlı Mustafa Haki Efendi¹ was a Sheikh, who was the member of Halidiyye branch of Müceddidiyye branch of Naqshbandiyye. Haki Effendi had started to study ostensible sciences from his father Abdullah Effendi, who was imam, completing his memorizing of the Koran when he was nine years old and took lessons from a lot of teachers. On the one hand, Mustafa Effendi, who wanted to studied ostensible sciences on the one hand, to strengthened his spirituality on the other hand, became member of Şiranlı Mustafa Effendi completing seyr u sülükü and when he was already 18 years old, he was given to himself the permission of the caliphate and the spiritual and moral in the religion order by his Sheikh. Mustafa Effendi (1865-1920) had 4 daughters and one son children named Ümmü Gülsüm (1893-1971), Sıdika (her birth: 1896) Zehra (her birth: 1900), Mehmet Bahattin (1902-1964) and Huriye

¹The father of Mustafa Haki Effendi was Abdullah Effendi and his mother was Mr. Saliha Hatun. From the marriage of Abdullah Effendi with Saliha Hatun, he had Mustafa Haki, Salih (his birth: 1856) and Rabia (his birth: 1889) and from the marriage of him with Rabia Hatun, he had one daughter named Zeliha (his birth: 1883).

Cemile (her birth: 1910) from his marriage with Mrs. Nefise (her birth: 1872). The surname of the family in the population records is Yaraş. Mehmet Bahattin (Yaraş) was born in Tokat in 1902. Bahattin Effendi has started reading the first sciences to his study of his imam father in Ali Pasha Mosque and he had continued his education and training in İstanbul, which they had immigrated because Haki Effendi had entered to the parliament as Tokat member in 1908. While Bahattin Effendi was taking the spiritual training from his father on the one hand, he had grown himself in the profession of pharmacy on the other hand.

After the death of Haki Effendi in 1920, the spiritual and moral duty in the religion order had been given Mustafa Taki Effendi (the death 1925), who had made the member of Sivas. After the death of his father, who he had taken the mystic discipline at the same time, Bahattin Effendi completed seyr ü sülükü becoming member of Mustafa Taki Effendi, who was the khalifa of his father, and became one of three Khalifas (these are İsmail Hakkı Toprak, Yusuf and Bahattin Effendis) of him.

While Bahattin Effendi was coming back from pilgrimage journey gone, he stayed in Şam and since then he settled in Şam together with his family. Although there are various rumors about when and why he immigrated to Şam together with his family, we have no definite information, which showed its exact determination, about this subject. However, the following statements, which we quoted from the letter, which Bahattin Effendi wrote the letter to the person named Osman dated on 15 safer 1339 (October 29, 1920), give some tips:

“When we came to this side, we hoped that the friends come one by one. Apparently, leaving from the world is hard. This government did not be müyesse even one of them. If you review our before after letters until now, you become mukırr to fevaid-i

emigration. To not know who does not live, the hereafter is close. The contrite there is bi-faide. Our emigration has not lâ-ala't-ta as coming some people. It is on the perception. We have seen the fraction of Ve-li'llahi's-şükr ve'l-hamd fevaid-i maneviye-i. Müridin kemâl-ı marifeti is ittibai to mükteda. Inasmuch this did not müyesser and it is undertood that this could not and emre imtisal and is busy on with memur biha and forgetting some hesabât-ı fariğa and mülahazât-ı gayr-i and cühhâl-ı ehl-i is efkâr-ı gayr-i of the world. Applying to Sivas of it is more suitable the actions of tecdîd-i lesson and cheer."

When we look at Bahattin Efendi's expressions given above, it is probably that he migrated before the date in which the letter was written and right after the date 15th October 1920 in which his father died. If we look at some of Mehmet Bahattin Efendi's expressions in the book of Menâkib, it is seen that the first emigration was from Istanbul to Tokat, and the letter whose some parts are cited above was able to be written from Tokat to Istanbul. So, it is possible to say that he went to Sham from Tokat. In the work above that is cited about, the expressions showing that Bahattin Efendi had been in Tokat after his father's death are as:

"...Once moving to Tokat, we went to visit Sivas with Carpenter Mehmet Master..."²

"...During the time that I was in Tokat, they wrote that süluk was opened in Sivas..."³

"...In hottest days of summer, we invited him to Tokat. He honored. Some of these in Tokat got surprised when they saw that he resembled our father..."⁴

²Mehmet Bahattin, *Sufism and Menâkib*, s. 377.

³Mehmet Bahattin, *Sufism and Menâkib*, s. 377.

⁴Mehmet Bahattin, *Sufism and Menâkib*, s. 377.

“...Because the süluk was opened in winter again, we went to Sivas with Carpenter Mehmet Master in order to take out erba’in and we got busy with murakabat...”⁵

“...In hottest days of summer, we visited him again. We got many of his compliments and we got honored with his valuable conversation. At that time, he ordered us to be ready for emigration. We said Good Bye to each other and returned. Since his fellow members from Gürün invited, he went to there. And I went to Istanbul because a job appeared. After a period in my Aşure Day relation in Istanbul, our Sheik Efendi appeared and said Good Bye. My heart was full of pain. When I returned to Tokat, I saw that our Sheik Efendi (k.s.) had migrated to eternity. It was emigration Muharrem of the year 1343.”⁶

In the first text above that we cited, Bahattin Efendi talks about some moral benefits of the emigration for him. But, he does not say anything about the route of the emigration and where the letter was written to. The other important matter here is that Bahattin Effendi directed his disciples to Sivas in order to renew lesson. When we look at the date of 15th Safer 1339 (29 October 1920), Mehmet Bahattin Efendi directed the disciples, who wanted to come to him in order to renew lesson, to Mustafa Taki Efendi who is from Sivas. In this matter, Ihramcızade Ismail Hakkı Efendi also treated in the same way and as related to some signs and appearances by respecting to Mustafa Taki Efendi, he accepted him as conversation Sheik.

When we look at the available data, we can say that Bahattin Efendi had migrated from Tokat to Sham in a following time period after his master Mustafa Taki Efendi’s death. There is no available

⁵Mehmet Bahattin, *Sufism and Menâkıb*, s. 377.

⁶Mehmet Bahattin, *Sufism and Menâkıb*, s. 377.

data about the certain date of the emigration. I hope, these left from the family will find data that will fill this information gap.

When we look at some of the available letters, it is understood that after the duty of irshad was assigned to Sivaslı Ismail Hakkı Efendi, by declining to leave alone Bahattin Efendi who is Ismail Hakkı Efendi's fellow master and also close friend, especially during hac travels that are fulfilled from ground, he visited Bahattin Efendi and helped him in all matters whenever Bahattin Efendi needed. Another important matter in these letters is that Ismail Hakkı Efendi used to respect so much to Bahattin Efendi who was the keepsake of the master. In the letter that are written reciprocally between these two people and other available documents, it is not come across to any information about that there was an argument or conflict between Ismail Hakkı Efendi and Bahattin Efendi.

It is determined from the records of population office that Bahattin Efendi had two sons named as Mehmet Bedrettin (the birth: 1928) and Nurettin (the birth: 1930) from his marriage with Mrs. Nuriye (1905-1949) (Abdurrahman and Hafize's daughter) in 1923 (Rumi 1339). But, according to the population records again, Mrs. Nuriye, Bahattin Efendi's wife died in 1949. We do not know if Bahattin Efendi married again after this date for now. Bahattin Efendi died in Sham in 1964 and buried there. Bahattin Efendi's younger son Nurettin who provided the notebooks that are the source of the information, to arrive us died in 2010 and was buried next to his father's grave.

The text that I used as a source while preparing my communication is the work named as *Sufism and Menâkıb-ı Kibâr-ı Meşâyih-ı Silsile-i Nakşbendiyye-i Müceddidiyye-i Hâliyyethat* is written by Bahattin Efendi in Ottoman Turkish. The work above is preserved as manuscript and posted to Darendeli Hamideddin Ateş Bey by Bahattin Effendi's son Nurettin Efendi and transferred to me

by means of him, and it consists of 6+398 pages.⁷ The work which we have its digital photos is so bulky with its available form and it consists of the titles of velâyet, tabakât-ı nâs (sûfiyye, sâlikân, mutasavvıfe, melâmiyye, zühhâd, ubbâd, fukara), hakikat-ı fakr, resm-i fakr, huddâm, muhibbîn, ilim ve merâtib-i ulemâ, eşref-i ulûm, sırr-ı ulûm, haşyet-i ilâhîyye, ilm-i zâhir, ilmî bâtın, tavâif-i ulema, mahviyet, ehl-i sünnet ve cemaat itikadı üzre olup ibadet ve zikre devam, ihlâs, mahabbet, fenâ ve bekâ, tarikat hâdim-i ihlâsdir, kerâmet ve istidrac, kerâmetin ecelli ve azamı, tasavvufun zuhuru ve menâkıbın fevâidi, mahabbet ve nisbet, alâmet-i kabul, ilm-i bâtın, bazı kelimât-ı meşâyih, kibâr-ı meşâyih-ı nakşbendiyyenin menâkıb ve kelimâtına nazar (In this chapter, lives, legends and some aphorisms of the sheiks in Nakşbendiyye ancestry that is arriving to Mustafa Taki Sivasi from Hz. Peygamber take place.).

The Naqshbandiyye ancestry that is mentioned in the work and consists of 35 hoops is as; the prophet Muhammed (s.a.v.), Hz. Ebu Bekr (r.a.), Selmân-ı Fârisî (r.a.), Ebu Muhammed Kasım b. Muhammed b. Ebi Bekr, Cafer es-Sadık, Ebu Yezid (Bâyezid) Bistamî, Ebu'l-Hasan Ali b. Cafer el-Harakânî, Ebu Ali Fazl b. Muhammed el-Farmedî, Ebu Yakub Yusuf b. Eyyub el-Hemedânî, Abdulhâlık Gucdüvânî, Arif Rivgerî, Mahmud Encirfağnevî, Ali er-Ramitenî, Emir Külal, Muhammed Father Semâsî, Bahâeddin Muhammed Naqshband el-Buhârî, Alâeddin Attâr, Yakub Çerhî, Ubeydullah Ahrâr Taşkendî, Muhammed Zâhid Vahşuvarî, Dervish Muhammed İmkenegî, Hacegi İmkenegî, Muhammed Bâki Billah Kabulî, İmâm-ı Rabbânî Ahmed

⁷Another available copy of the work (probably its rough draft) consists of 3+109+313 pages. These page units are according to the page numbers that are put on the pages by the writer and some page numbers (for example; the page 46 is written for twice and they are continue of each other) are out of these numbers. On the other hand, in this copy that we can consider as rough draft form of the work, places of the subjects are different and expressions as "record this subject to this page" take place.

Sirhindî, Muhammed Masum Sirhindî, Muhammed Seyfüddin Sirhindî, Muhammed Nur Bedeûnî, Mazhar Can-ı Canân, Abdullah Dihlevî, Mevlânâ Halid el-Bağdadî, Abdullah Mekkî, Yahya Dağistanî, Mustafa Şiranî, Mustafa Hâki Tokadî, Mustafa Taki Sivasî.

Bahattin Efendi expresses that ward ship is the friendship to Allah and that ward ship can be considered in two parts as general ward ship (velâyet-i âmme) and personal ward ship (velâyet-i hâssa). According to his thought, all believers are associated from the angle of general ward ship (velâyet-i âmme).⁸ Because Allah points out to the real by saying "Allah is saint of the believers, takes out them from darkness to light..."⁷. But, personal ward ship (velâyet-i hâssa) is special to people of sülûk master. That is composed of evil of mankind under Hakk's light and mankind's eternity with Hakk's light. This person is called as "veliyullah" or "ehlullah."⁹ Sign of ward ship is godliness. And godliness is that bad person is on the road from the angle of evident and abdomen in his/her religious life.¹⁰

Bahattin Efendi indicates that people can be considered in three levels by referring to his work named as *Avârifü'l-meârif of Sühreverdî*.¹¹

1. These who reach to union and perfection: these are at the highest level and called as mukarrebler, formers and saints of Allah. In Kuran-ı Kerim, it is said according to this: "And those formers, formers! And they are the ones who are made close (to Allah)."¹²

2. These who arrive to perfection: Their level is middle. These people are called as, ashâb-ı sacrament and meymene. "These

⁸2/Bakara, 257.

⁹Mehmet Bahattin, *Sufism and Menâkib*, s. 1.

¹⁰The same work, s. 3.

¹¹The same work, s. 7.

¹²56/Vakıa, 10-11.

dervishes who arrives to the happiness of hereafter; how happy people they are!"¹³

3. These who arrive to Nakıs distance: Their statue is low level. These people who wish the world are called as ashâb-ı şimal and meşeme. "And these who deny our sentences; they are people sank in badness."¹⁴

According to Bahattin Efendi, sâliks are two groups in basic:¹⁵

1. These are people who desire Maksad-ı aksa and people who wish Huda. But, these people have not arrived to union.

2. These are people who demand the heaven and wish hereafter.

These who wish Hakk (Allah / God) in the first chapter also form two groups:

1. **Sufis:** These are people who escaped from some adjectives, qualified with some state and adjectives of sufis. Their cases had experiences with the fall display, but they had remained stuck to the rest of the qualities of the soul.¹⁶

2. **Melâmîs:** They spend effort to protect the meaning of ihlas and the context of goodness. They never leave good acts. They account all virtues and nafis as requirements of religion order. They avoid from shoving taat since it is sign of discord.¹⁷

These who desire the hereafter in the second chapter consist of four groups; they are who are zâhids, âbids, poors and ermuches.¹⁸

1. **Zâhid:** They observe the face of hereafter with belief and ikan light. They see the world as evil and they avoid from it.

¹³56/Vakıa, 8

¹⁴90/Beled, 19

¹⁵Mehmet Bahattin, *Sufism and Menâkıb*, s. 8.

¹⁶Same work, s. 8.

¹⁷Same work, s. 9.

¹⁸Same work, ss. 9-12.

2. Âbid: They rely on their prayer acts until reaching to merit of hereafter and they obey to the philosophy of nafi.

3. Poor: They do not want mortal materials and causes. They have three reasons for this deny:¹⁹

a. The first one is to hope that account or punishment will be seen light. So, legitimate requires estimation and sin requires punishment.

b. The second one, number of mint and to go to heaven. And, poor people go to heaven five hundred years before rich people.

c. The third one is to increase the taat and to have heart pleasure in it.

The reality of the poor is that Sufi people aims the goodness and they get along with badness by keeping this adjective in their heart. Related to this, there is moral fakr in Sufism. As well as ignoring his flesh, Sufi people do not think that they earned everything on their own. So, this is poor's reality.²⁰

4. Er much: This is a society that aims to serve to poor people and to people who ask for their right. This society prefers service rather than vain prayers. In this service, they enter to all ways that are not criticized in belief.

According to Bahattin Efendi, science people who act like they know, are afraid of Allah and have goodness in their heart are the future owners of nebis. He thinks that, as the knowledge increases, so modesty and fear of Allah should also increase. Because in Kuran-ı Kerim, it is said;²¹ "only omniscient among his people fear from Allah (as required)..."²²

¹⁹Same work, ss. 10-11.

²⁰Same work, s. 11.

²¹35/Fatır, 28.

²²Same work, s. 14.

Resulallah (s.a.v.) estates two types of sciences. The first one of them is artificial science and the other one is batini or ledünni sciences. Words of Resulullah, his actions and the matters, the companion rumors are artificial sciences.²³ Batın or ledün science is one secret of Allah's secrets. Allah puts it into peoples' heart that he wishes.²⁴

According to Bahattin Efendi, ulema are considered in three groups from the angle of knowing the batın science:²⁵

1. Knows the artificial sciences but does not know the batın science
2. Knows only beneficial parts of Zahir sciences and knows all batın science
3. Knows both zahir and batın sciences. There are only a few people who has these features in every century.

In the second chapter of the work, Bahattin Efendi writes life stories of sheiks from Naqshbandi ancestry to him and some anecdotes about them. As being the 34th person of this ancestry, he mentions this short information about his father Mustafa Haki Efendi's life as a summary. When Mustafa Haki Efendi was only nine years old, he completed his hafız and started to take the education of artificial sciences from his father Abdullah Efendi and he took education as an order from many teachers.

He indicates that since his father had got an influential voice feature, he sings heavens, reads Kuran and ghazal very well.²⁶ According to Bahattin Efendi's rumor, Mustafa Haki Efendi said something about some miracles that are originating from him: "these are something that they originate from our hands. We are bashful

²³Same work, s. 15.

²⁴Same work, ss. 15-16.

²⁵Mehmet Bahattin, *Sufism and Menâkıb*, s. 17.

²⁶Same work, s. 357-358.

about them. Because matlub of us is ubdiyyet.”²⁷When Mustafa Haki Efendi went to Istanbul for the duty of deputyship, he displayed treatments that are reflection of his modesty. Mustafa Haki Efendi who was assigned to sheik ship of Mustafa Ismet Efendi lodge with the decision of Meclis-i Meşayih conducted this duty until his death in 1920.

Thank you for honoring me with listening to me, and present my regards...

²⁷Same work, s. 361.

DARENDE'DE SOMUNCU BABA CAMİİ HAZİRESİNDE MEDFUN BİR SİMA; HATİP HASAN EFENDİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet TAŞTEMİR

*Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Öğretim Üyesi*

Tarih içerisinde milletlerin kültürlerinin ve medeniyetlerinin temel taşlarını meydana getiren, gelecek çağlara etki eden büyük insanlar vardır. Bu etki, yüzyıllarca halkın belleğinde, gönlünde ve ruhunda yaşayarak devam edip gitmektedir. İnsanın ve insan hayatının bütün gizemliliğini fevkalade iyi bilen bu gönül erlerine bütün insanlığın ihtiyacı vardır. İşte, bu zatlardan biri ve yaşadığı devre maneviyat ışıkları saçan, gönül ocağında insanları pişiren, olgunlaştıran ve Anadolu'nun manevî mimarlarından olan ve "Somuncu Baba" olarak bilinen Şeyh Hamîd-i Velî (k.s.)'dir.

Şeyh Hamid-i Velî (k.s.)'nin Anadolu'daki faaliyetleri, etkisi, manevî güzelliği hâlâ o günden bu güne en çarpıcı bir şekilde sürmektedir. Bu etkinin devam etmesinde en etkili isimlerden biri de Hatip Hasan Efendi'dir. Hatip Hasan Efendi, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Hazretlerinin babası ve onun manevî bakımdan yetişmesinde rol oynayan zattır. Hayatının büyük bir kısmını Şeyh Hamid-i Velî Camii imam-hatipliğinde geçirdiğinden dolayı daha çok "Hatip Hasan Efendi" diye anılmıştır. Hayatı, oldukça çileli ve meşakkatli geçen Hasan Feyzi Efendi, ömrü boyunca Allah'ın kendisine vermiş olduğu maddî ve manevî lütufları yine aynı güzellikte insanlara yansıtmıştır.

Tasavvuf, Hakk (c.c.)'in rızasını kazanmak ve ebedî saadete ulaşmak için nefsi terbiye etme, ahlâkı güzelleştirme, içi ve dışı tenvir etme, suret ve sîreti tezkiye etmektir. Özellikle insanın ruhu, ahlâkî ve psikolojik yapısını teşkil etmektedir. Tasavvuf, hâl ilmi (yaşanan)

olduğu için İslâm'ın bâtinî yönünü teşkil eder. İman, ihsan ve Hakk'ı tanıyıp bilmek de onun konusu içerisine girer. Tasavvufun gayesi de, ahlâkın kemâl mertebesine ulaşması için Hz. Peygamber (s.a.v.)'in gösterdiği yolu takip etmektir. Hakk (c. c.)'in rızasını kazanmak için nefisleri temizlemek, güzel ahlâk sahibi olmaya çalışmak, kısaca Allah ve Rasûlü'nün ahlâkı ile ahlâklanmaktır.¹ Peygamberimiz, Müslüman'ı "*Başkalarına eli ve dili ile zarar vermeyen kimsedir.*" diye ta'rîf etmektedir. Bu da bize, Müslümanlığın sosyal ve ahlâkî bir din olduğunu göstermesi bakımından önem arz eder. O halde Müslümanın yegâne gayesi ve maksadı, topluma faydalı olabilmek ve olanca gücünü bunun için sarf etmek olmalıdır. İlk bakışta yalnız fert ile ilgili olduğu zannolunan ibadetlerimizde bile ahlâkî ve içtimaî çok hikmetler vardır.² Bu itibarla Tasavvuf ehli her hâliyle örnek olmalı, halk içerisinde Hakk'la bir olmanın sırrını yaşamalıdır. Bu hususla ilgili olarak Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi (k.s.)'nin şu beyitleri ne kadar da manidardır.

*Doğruluk kârın olsun vefâ şîârın olsun
Sadâkatta vefâda örnek insan ol örnek*

*Şol müselsel turrene bendeylemiş tâ ezel
Tarîk-i Mustafâ'da örnek insan ol örnek³*

İslâm'ın yegâne gayesi, insanlar için dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamaktır. Bunun yolu, Hakk'a kulluk ile halka; yani Hakk'ın yarattıklarına iyi davranmaktan geçer. Bu yüzden Sevgili Peygamberimiz (s.a.v.) "*Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim*"⁴ buyurarak nübüvvetin esasının "*güzel ahlâk*" temeline dayalı bir sistem inşa etmek olduğunu ifade etmişlerdir. Kur'an-ı

¹İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı*, s. 4

²Ateş, Osman Hulûsi, *Şeyh Hamid-i Veli Camii Minberinden Hutbeler*, s. 11

³Divân-ı Hulûsi-î Daredevî, s. 163.

⁴Muvatta, *Hüsnü'l-Hulk*, s. 8.

Kerim, Efendimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.) hakkında "*Sen yüce bir ahlâk üzeresin.*"⁵ buyurmaktadır. Yüce dinimizin güzel ahlâka verdiği önemi anlamak için Kur'an ayetlerine ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatına kısaca bir göz atmak yeterli olacaktır. Ahlâk; "*Güzel huy ve davranışların insanda herhangi bir zorlamaya gerek kalmadan meleke hâlinde yerleşmesi*" diye tanımlanabilir. Tasavvuf ilminin gayesi ise; "*ahlâk-ı mahmudeyi celb, ahlâk-ı mezmumeyi defdir.*"; yani kötü sıfatlardan arınmak ve iyi huylarla bezenmektir. İşte Somuncu Baba Hazretlerinin ve onun yetiştirdiği ahfadı da aynı yolu izleyerek günümüze kadar aynı güzellik ve ruhla yaşayarak gelmişlerdir.

Ahfâd-ı cemîleden olan Hatip Hasan Feyzi Efendi, güzel ahlâkı, hali ve yaşayışı ile insanlara örnek olmuş bir şahsiyettir. Hulûsi Efendi'nin babası Hasan Feyzi Efendi, Darende'nin Hacılar Şeyhli Mahallesiinde 1873 yılında (H. 1290) dünyaya gelmiştir. Şeyh Hamid-i Velî Zaviyesi postnişini Ahmet Hilmi Efendi'nin (V. 29 Şevval 1314/ 2 Nisan 1897)⁶ üç oğlundan biridir. Hayatının büyük bir kısmını Şeyh Hamid-i Velî Camii imam-hatipliğinde geçirdiğinden daha çok "*Hatip Hasan Efendi*" diye anılmıştır.⁷ Âlim olan diğer kardeşi Ömer Osman Hulûsi Efendi 1909 (H. 1327) yılında genç yaşında vefat etmiştir.

Şeyh Hamid-i Velî Medresesi'nde tahsil gören Hasan Feyzi Efendi, müftü ve müderris olan Hacı Mahmud Efendi'den icazet almıştır. Mustafa Efendi'nin vefatından sonra camii mütevellisince Şeyh Hamid-i Velî Camii imam hatipliğine getirilmiştir.

Hasan Feyzi Efendi, kendi el yazısı ile 1335'de kaydetmiş olduğu bir defterin baş tarafında künyesini "*Hasan Feyzi ibn-i Şeyh Ahmed*

⁵68/Kalem, 4.

⁶Akgündüz, Ahmed, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlîsi*, s. 133.

⁷Hasan Feyzi Efendi'nin, Şeyhzadeoğlu Özel Kütüphanesinde Bulunan 1233 tarihli şeceresi; Gülseren, Cemil, *Somuncu Baba*, Ankara Eylül 1997, sy. 14, s. 17.

Hilmi el Ma'rûf bi- ibni's-Şeyhi's-Seyyidi'l-Hâcî Hamid-i Velî Kuddise Sırruhu'l-Celî Darende'î", şeklinde göstermiştir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında ilan edilen seferberlik hizmetine Hasan Feyzi Efendi'nin gerek hatiplik görevi, gerek gençleri cihada teşvik etmek ve gerekse geride kalan küçük çocukları eğitmek gibi hizmetleri nedeniyle askerliği tecil edildi. Bu hal aynı numaralı kayıta bulunan askerlik durumunu gösterir belgede şu ifadelerle kayıtlıdır:

"Şehzâdeoğullarından Hacılar Şeyhli Mahallesi'ne kayıtlı olan Hasan Feyzi Efendi, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle ilan edilmiş olan seferberlik esnasında yayınlanmış olan muvakkat kanunun hükümlerine binaen, Şeyh Hamid-i Velî Camii imamı (hatibi) olması nedeniyle Rumi 15 Eylül 1335 (15.09.1919)'de askerliği tecil edilmiştir."⁸

Darende'de Hulûsi Ateş Şehzâdeoğlu Özel Kütüphanesi'ndeki bir şecerede Hasan Feyzi Efendi ile babası Ahmed Hilmi Efendi'nin Halvetiye tarikatına mensup oldukları da ifade edilmektedir.⁹

Osman Hulûsi Efendi'nin ise silsile-i nesebiyelerinde:

*Babam Seyyid Hasan Feyzi Efendi
Ki nesli pak-i Ahmed Nakşibendî¹⁰*

beytiyle beyan eylediği gibi, Hasan Feyzi Efendi "Nakşibendî" tarikatına müntesiptir. Bu durum onun hem Halvetiye ve hem de Nakşibendiye meşâyihından ilim öğrendiğini ortaya koymaktadır. Hasan Feyzi Efendi'nin tasavvufta mürşidi İhramcızâde Sivaslı İsmail

⁸Bkz. Akgündüz, Ahmet, Öztürk, Said Baş, Yaşar, *Darende Tarihi*, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yayınları, 2002, İstanbul, s. 869-871; Şeyhzadeoğlu Özel Kütüphanesi, nr. 238.

⁹Bu şecerenin yayınlanmış hali için Bkz. Akgündüz, Ahmet, "Somuncu Baba ve Neseb-i Alisi", *Somuncu Baba*, yıl: 7, sy. 29, Kasım-Aralık 2000, s. 4-5.

¹⁰Ateş, *Dîvân*, c. II, s. 142.

Hakkı Toprak Efendi'dir. İsmail Hakkı Efendi'nin daha sonraları Hatip Hasan Efendi'yi anarken "*Hatip Hasan Efendi kaddesallahü'l-sırrehü'l-baki kardeşimiz*" diye çokça yâd ettikleri duyulmuştur.

Hasan Feyzi Efendi imamlığının yanı sıra Somuncu Baba Vakfı'nın mütevellisi olarak vakfiyenin gelirleri ve dağıtımı ile meşgul olurdu. Bu nedenle şehrin sosyal hayatında çok önemli bir rol oynadı. İnsana ayrı bir önem verirdi. Köy köy gezer ihtiyaçlıların ihtiyacını tespit eder, vakfiye şartlarına göre Somuncu Baba gelirlerini ihtiyaçlılara dağıtırdı. Bir defasında aileden birileri buğday istediklerinde: "Ücretini verirsiniz buğdayı sizlere veririz aksi takdirde nereye sarf edilmesi gerekiyorsa oralara dağıtılacaktır." Bu durum onun vakfa ve vakıf mallarına ne kadar önem verdiğini göstermesi bakımından oldukça manidardır.

Somuncu Baba Hazretlerini ziyarete gelen insanların hepsi ile ilgilenir, onların bütün ihtiyaçlarını giderirdi. Hatta köylerden atlarla gelen bu insanlar için hayvanlarına bakım maksadıyla ahır bulunur gelen insanların hizmetlerini aileden insanlar görürlerdi.

Özellikle bayram günleri bir farklıydı. Civar yerlerden çok sayıda insan ziyarete gelirdi. Bayram namazı ayrı bir huşu ve huzur içerisinde kılınır Peygamber Efendimiz'in Sakal-ı Şerifi salâvatı şerife merasimiyle çıkarılır misafirlerin ziyaretine açılırdı. Burada ayrı bir manevî hava ayrı bir neşe yaşanırdı. Bayram namazından sonra yemekler pişirilir gelen misafirlere ikram edilirdi. Pişirilen yemekler her bayramda aynıydı. Bu gelenek belki de yüzyıllarca devam etmekteydi. Pirinç pilavı, kuru fasulye, sütlaç ikramında bulunulurdu. Şu anda da bu gelenek aynı güzellikte devam etmektedir. Teravîh namazları ise bir başka güzelliği yansıtmaktaydı. Bu vesile ile insanları bir araya toplayarak onlarla ilgilenmesi, ihtiyaçlıların ihtiyacını tespit ederek gidermesi ayrı bir lezzet ve güzellik katmaktaydı. Onun

çocuklarla olan ilgi ve alakası ise farklı bir eğitimin bize yansıması olarak belirtebiliriz.

Hatip Hasan Efendi, eğitim alanında da örnek alınacak bir şahsiyetti. O, kendi çocuk ve torunlarına Kur'an-ı Kerim eğitimini kendisi veriyordu. Çocuk ve torunlarını bir araya toplar onlara Kur'an dersi verirken manevî anlamda da eğitimini sağlamaktaydı. Yapılan işlerin bizzat başında durur bağ bahçeye giderken ailesiyle birlikte gider onları muhafaza ederdi. Ailesine ve çocuklarına çok düşkün olan Hasan Feyzi Efendi, çocuklarının rahatsızlanmalarında onların hemen tedavi olmaları için gerekli girişimlerde bulunurdu. Bir seferinde de İhramcızâde İsmail Hakkı Efendi Hazretleri, Hulûsi Efendi Hazretlerini rahatsızlanarak tedavi görmesi için Sivas'a götürmek üzere Hasan Feyzi Efendi'den müsaade aldıktan sonra ona: "Oğlum Hulûsi, sen hiç üzülme, gömleğimi satar, seni yine tedavi ettiririm der."¹¹ Aynı şefkat ve merhameti mahallede ve çevresinde bulunan herkese gösterirdi. Hatta mahallenin tüm ihtiyaçlarını karşılar, öncelikle fakir ve fukarayı gözetirdi. Kendisi ciddi ve otoriter birisi olması sebebiyle çevresi üzerinde bir ağırlığı vardı. Sohbetlere çok büyük önem verir, sohbetlerde daha çok oğlu Osman Hulûsi Efendi'nin yazdığı ilâhîler ile ve Niyazi Mısırî divanından okuturdu.

Caminin iki anahtarı vardı. Biri kendisinde diğeri müezzinde bulunurdu. İki anahtar aynı anda çevrilmedikçe kapı açılmazdı. Bunun içinde Somuncu Baba Cami'nin imam-hatip ve müezzini aynı anda gelmeliydi. Kendisi görevine çok sadık olması sebebiyle tüm zamanını cami iş ve hizmetlerinde geçirir, müezzinin de hazır olmasını isterdi. Onun bu hareketi, bize şunu hatırlatmaktadır. Müezzine Allah'ın Rasûlünün torunları huzurunda hizmet yaptırır ki ebedî âlemde bir

¹¹Musa Tektaş, *Karşı İki Âşığın Darende Muhabbeti*, Somuncu Baba Dergisi, s: 124.

zarar görmesin. Sosyal hayatta ise herhangi bir eleştiriye ve fitneye meydan vermesin.

Somuncu Baba Cami imam ve hatipliğini yapan Hasan Feyzi Efendi cami görevi için Hacılar Şeyhli Mahallesinden atıyla geliş gidiş yaparken Hulûsi Efendi'nin Hacı Valide ile evlenmesi neticesinde hanelerini 1938'de Zaviye Mahallesi'ne taşımışlardır.

Hasan Feyzi Efendi, Somuncu Baba Cami ile ilgili tüm evrakları muntazaman tutar kayıtları tek tek yazardı. En küçük belgeyi dahi atmaz, saklardı. Gelir ve giderleri kaleme aldığı gibi caminin tefrişatıyla alakalı tutanak hazırlar camide bulunan tüm eşyaları tek tek yazar ve kaydederdi. Şu anda bu belgeler Şeyhzadeoğlu Özel Kütüphanesinde yer almaktadır.

1945 yılı başlarında Darendē'yi tifo salgını vurmuştu. O dönemde bunun çaresi de yoktu. Aileden bu salgına ilk tutulan Hatip Hasan Efendi'nin kızı Sekine'tüz-Zehra idi. Bu duruma Hatip Hasan Efendi çok üzölmüştü. Fakat kısa süre sonra eşi Fatıma Hanım aynı hastalığa yakalanmış arkasından da kendisi yakalanmıştı. Bu sırada hastalığın bulaşması korkusuyla hiç kimse haneye uğramamış adeta hanelerinde yalnız kalmışlardı. Ancak komşularından Ali Rıza Karaağaç, annesi ve eşi aileye hizmet etmekten geri durmamış ihtiyaçlarını görmüş her ne işleri olsa yardımcı olmaya çalışmışlardır. Ailenin maddî durumu sıkışık iken bu hizmet sırasında bereketlenme olmuş, hayvanları iki hatta üç kat süt vermeye başlamışlardı. Elde ettikleri sütün yarısını tifo salgınına yakalanmış bu aileye götürmekte, buna mukabil Cenâb-ı Allah da bu hizmet ehli ailenin mallarını artırmakta ve bereketlendirmekte idi.

Hasan Feyzi Efendi eşiyle önce kimin vefat edeceği hususunda konuşurken Fatıma Hatun günümüz yakın sıra bende demişti. Vefat anını önceden haber veriyordu. Hak tecelli edince Hatip Hasan

Efendi'nin eşi ahirete irtihal etmişti. Cenazeyi yıkamak için bahçeye bir kazan su koymuşlar altını yakmışlardı. Hatip Hasan Efendi, suyu çok koyun biz de banyo yapacağız, diye söylemişti. Diğer rivayete göre bu kazanın yanına bir kazan daha ilave edin, demiş çevresindekiler fazla olur deseler de siz suyu koyun altını yakın buyurmuştu. Hatip Hasan Efendi'nin hastalığı sırasında kendi isteğiyle hizmetini Hacı Valide (Hacı Naciye Ateş Hanımefendi) yapmıştı. En küçük gelin olmasına rağmen ailenin hizmetlerini hiç tereddütsüz bir şekilde yerine getirmişti. Onun bu hali, diğer insanlara ve ailelere en güzel örneği teşkil etmişti.

Eşi Fatıma Hanımdan bir gün sonra Şubat 1945 yılında Hatip Hasan Efendi Hakk'ın rahmetine kavuştu. Kışın şiddetli bir gününde vefat eden Hasan Feyzi Efendi'nin cenazesini bir kısım ileri gelenler tarafından önce Tacettin-i Velî Hazretlerinin yanına defnedilmek istendi.

Ancak kazmanın toprağa geçmemesi üzerine bu sefer Kırmızı Bayıra defnedilmek istendi, bu da gerçekleşmeyince Somuncu Baba Cami'nin haziresine defnedildi. Kış ayı olmasına rağmen cenazeye katılımın çok fazla olması gözlerden kaçmadı.

Onun vefatı, sevenlerini büyük bir eleme gark etmiş, torunları ve evlatları ağlarken şu ifadeleri kullanmış olduğu beyan edilmektedir: *"Eli kalemlî, dili Kur'anlı dedem, bu yetimleri bıraktın da nereye gittin?"*. İşte güzel ahfadın güzel oğlu Hulûsi Efendi bundan sonra garip ve gurebanın hâmisi olmuştur.

Hasan Feyzi Efendi, Şeyh Hamid-i Velî Camii haziresindeki ahfad mezarlığının pencere tarafındaki koridorun ikinci sırasında Seyyid Osman Hulûsi Efendi'nin yanında on beş nolu makberde metfundur. Kabir taşı kitabesinde: *"Sâdât-ı Kirâmdan ve Şeyh Hamid-i*

Velî Ahfâdından Hatip Hasan Efendi ruhu için El Fatiha 1365-1945)” kaydı mevcuttur.¹² Manzum kabir kitabesi ise şu şekildedir:

*Ey kabrimi hürmetle ziyâret eden insan
Bak hâlîma bu âlemin encâmını fikret*

*İhlâs ile rûhuma kılıp Fâtiha ihdâ
Karşunda hayâl eyle beni hayr ile zikret¹³*

Seyyid Hasan Feyzi Efendi (k.s.); celal meşrep, etkileyici bakışlı, geniş omuzlu iri vücutlu, uzun boylu, vücut azaları birbirine orantılı, buğday benizli, kahverengi gözlü, geniş alınlı, sık ve uzun sakallı idi. Saçları ise düzdü. Son zamanlarında sakallarına hepten ak düşmüş ve saçları ise kısmen dökülmüştü. Alnındaki kırışıklıklar çektiği çilenin göstergesiydi. Uzunca yüzlü ve yanakları gamzeli idi. Yüzüne bakanlar onun şefkatli nazarlarına şahit olmakta, yüzünü gördükçe sevince gark olmaktaydılar. Onun hali ciddi; vakur aynı zamanda şefkatli bir vasfa sahipti. Görenler ondan gözlerini ayıramazdı. Çehresinde ayrı bir güzellik ve nuranilik hâkim olduğunu ve evlâd-ı Rasûl'den olduğunu anlarıydı. Kendisinin Hazreti Hüseyin (r.a.) Efendimize benzediği aşikâre idi. Davûdî ses tonuna sahip olan Hatip Hasan Efendi, dinleyenleri farklı bir âleme götürür gönüllere neşv ü nemâ bahşederdi. Ağır adımlarla yürürdü. Nazarı şecâatli idi. Güçlü bir fiziğe sahip olan Hatip Hasan Feyzi Efendi, celal meşrep olmasına rağmen, Cenâb-ı Hakk'ın yarattıklarına karşı ayrı bir şefkat besler, hiçbir canlıyı incitmez, titiz, dikkatli ve zarif davranmaya özen gösterirdi.

Çok sabırlıydı, hataları görmezden gelir bazen da kırmadan incelikle ifade ederdi. İrice ellerine rağmen çok zarif ve yumuşak parmaklara sahipti. Uzaktan görüldüğünde haşmet ve vakar sahibi

¹²Akgündüz, Ahmet, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlîsi*, s. 133, 141; Gülseren, Cemil, *Somuncu Baba*, sy. 14, s. 17-21.

¹³Ateş, *Mektubât*, s. 225.

olduğu hemen anlaşılırdı. Onun her halinin edep ve âdaplı olduğu gözlerden kaçmamaktaydı.

Konuşması tane tane idi ve karşısındakinin seviyesine göre hitap ederdi. Kitap okumayı sever, ilime ve ilim erbabına çok değer verirdi. Bir defasında atıyla Sivas'a gittiğinde vakur ve asaletli duruşunu görenler Diyanet İşleri Reisi sanmışlardı. Yolda yürürken, önüne bakar, sağa sola, arkaya dönmez, vücudu dik, başı önüne eğik mütevazı bir yürüyüşü vardı. Üstün bir yönetici kuvvet ve dirayet sahibi, cesur ve ciddi idi. Cildi düzgün göz pınarları çoğu zaman ağlayacak gibi yaşla dolar, kimi zaman göz kapaklarında biriken yaş damla olarak düşmeden geri göz içine doğru giderdi. Yüzü nurlu, alnı ve yüzü beyaz ve açıktı. Dudak kenarlarını açık tutar ama bıyıklarını da biraz gür bırakırdı.

Bıyıklarını çok aşırı kısa şekilde kestirmezdi. Gayet güzel giyinir, tertibe temizliğe ve uyuma dikkat ederdi. Eşyalarının tertip ve düzenine ayrı bir önem verirdi. Kur'an'ın, ahlâkıyla ahlâklanmış Peygamberimizin sünnetine uygun bur şekilde hayat sürerdi. Kur'an okumaya çok önem verirdi, sünnet-i seniyyeden taviz vermezdi. Seyyid olması münasebetiyle yeşil sarık sarar ve zamanın şartlarına göre giyinirdi.

Osman Hulûsi Efendi bir sohbetlerinde şöyle anlatmışlardır: "Babam çok şecaatli idi. Sakalı ileriden baktığın zaman ışıl ışıl ışıldardı. Bir gün Sivas'a mürşidimiz İhramcızâde İsmail Hakkı Efendi'yi ziyarete gitmiş. Eskiden din adamları sarığıyla, cübbesiylegezerlerdi. Babam da sarığıyla cübbesiyle gitmiş. Sivas caddelerinde yürürken halk kenara çekilmiş, babama ta'zim göstermişler, Diyanet Reisi zannetmişler."

Yine bir sohbetlerinde de: "Babam bir gün bunalmış, Somuncu Baba Hazretlerinin türbesine varmış. Bana zamanın sahibini, mürşidimi göster, diye ecdadına arzıhalde bulunmuş. Aradan birkaç gün

geçmiş. Bir gün rüyasında Sivaslı İhramcızâde Pirimizi görmüş, beklemeye başlamış.

Bir bahar mevsimi, Pir Efendimiz¹⁴ birkaç müridiyle Sivas'tan Darende'ye hareket etmiş. Yolda gelirken:

“Gardaş gittiğimiz yer evlad-ı Rasûl, acaba âdaplarına riayet edebilecek miyiz?” diye buyurmuşlar. Zaviye'ye gelince babam ile caminin bahçesinde buluşmuşlar. Babam bakmış ki rüyasında gördüğü zat. Koşmuş elini öpmüş, kucaklaşmışlar. Pir Efendimiz:

“Hatip Efendi gardaşım. Rüyanı sen mi anlatacaksın, yoksa ben mi anlatayım?” diyerek, manevî vazife ile geldiğini ifade etmiş. Babamın dersini tarif etmişler. Birkaç gün Zaviye'de kalmışlar. Bir gün sohbet sırasında Efendi Hazretleri babama çayını vermiş ve: “Hatip Efendi bize bir şeyler oku.” demiş. Babam da: “Bir sâkiden içtim şarap arştan yüce meyhanesi” diye başlayan ilâhîyi okumuş. Pir Efendimiz ilâhîden sonra: “Hatip Efendi gardaşım gel senin dersini değiştirelim.” demiş. Babam da: “Efendim dersimi yeni değiştirmiştiniz.” deyince, Pir Efendimiz: “Olsun Hatip Efendi yine değiştirmemiz gerekiyor.” diyerek, babamın dersini yükseltmiş.” diye naklettiler.

Osman Hulûsi Efendi bir sohbetlerinde de: “Pir Efendimiz, babamın, validemin ve ağabeyimin vefatından sonra Zaviye'ye gelmişti. “Oğlum Hulûsi üzülme, onlar ölmediler aramızda yaşıyorlar. Hasan Feyzi Efendi Kaddesallahü'l-Sirrehü'l-Aziz, Ahmet Efendi şu anda buradalar. Oğlum kısa zamanda çok hâl kesp etti gittiler. Bizi de yaktı gittiler.” diye buyurmuşlardı.

¹⁴Pir Efendi: İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi (k. s).

AN ENAMoured FACE IN THE MOSQUE OF SOMUNCU BABA IN THE PLACE OF DARENDE HATİP HASAN EFENDİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet TAŞTEMİR

Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Öğretim Üyesi

There are some impressive people in the history who constitute the milestones of the peoples from different countries and their cultures and civilization and also affect other generations. This impact continues in the course of time by living in the mind, heart and soul of the public. The whole mankind needs these love holy people who know all of the mysteriousness of the human and the life of human. One of the people of these, known as 'Somuncu Baba' is Şeyh Hamid-i Velî who disseminate spiritual lights in his living periods and teach people in his hearth and make them mature people and one of the spiritual architect of the Anatolia.

The spiritual impact of the facilities of the Şeyh Hamid-i Velî in Anatolia continues strikingly. Hatip Hasan Efendi is the person who has an affection in the continuation of this impact. Hatip Hasan Efendi is the father of Esseyid Osman Hulûsi Mister Highness and is the person who has a role in the upbringing of his spiritually. Because he has spent most of his life in the religious education of Şeyh Hamid-i Velî, he is commemorated as 'Hatip Hasan Efendi.' Hasan Feyzi Mister whose life passed very difficultly, has done favour of all of the financial and spiritual favours to the people with the same beauteousness.

The Sufism is to gain God's consent and to teach sensual in order to reach everlasting happiness, to beautify the morality, to clear up inner and outer, to clear up the wise and the moral situation.

It specify particularly the soul and moral and psychological structure of the person. Because the Sufism is an experienced situation, it constitutes the esoteric way of İslâm. It's thema includes the acknowledgement of the God, faith, goodness. The purpose of the Sufism is to follow the way indicated by the Prophet Muhammad the Hakk with the reaching of morality, to clear up the flesh, to try to have a beautiful moral, in brief to be equipped with the morality of the God and the Prophet Muhammad. Our prophet describes the muslim as a person, who never harm on other people with hand and with words. That is important to understand that the İslâm is a social and moral religion. The fundamental aim and purpose of muslim is to be beneficial to the society and to do his best for it. There are so many moral and social wisdoms even in our worships which are at first supposed to be related to the individual. With this esteem, the person who has islâmîc sufism, should be exemplifying person with every behaviour and experience .the mystery of becoming one together with God within public. These couplets of Es-Seyyid Osman Hulûsi Effendi(k. s) related to that issue are so meaningful.

*Doğruluk kârin olsun vefâ şîârın olsun
Sadâkatta vefâda örnek insan ol örnek*

*Şol müselsel turrene bendeylemiş tâ ezel
Tarîk-i Mustafâ'da örnek insan ol örnek¹*

The mainaim of İslâm is to provide the happiness of world and afterdeath for people. The way of it is to serve to the God slavishly and so to behave good to the people who God created. Because our beloved Prophet (s.a.v.)expressed' I have been sent to complete the social ethics' and also the main of his being prophet is to establish a system based on the fundamental of 'social ethics'. Koran will about

¹Dîvân-ı Hulûsi-î Dârendevî, s. 163.

our Effendi Muhammad Mustafa (s. a. v)' You are most high ethics.' It will be enough to glance over the verses of Koran and the life of prophet Muhammad (s.a.v.) briefly in order to understand the importance which our most high religion attached to the social ethics. Ethics can be described 'as the establishment of the good tempers and behaviours in person as a natural capability without any kind of forcing.' The aim of the sufism is "*ahlâk-ı mahmudeyi celb, ahlâk-ı mezmumeyi defdir*"; that means to clear up from bad tempers and equipped with good behaviours. Somuncu Baba and his teaching people come to this century living with the same beauty and soul by following the same way.

Hasan Feyzi Effendi, who belongs to Ahfad-ı cemile, is an exemplifying person to the people with his social ethics and behaviours, his style of life. The father of Hulûsi Effendi, Hasan Feyzi Effendi was born in the quarter of Hacılar Şeyhli in Darende in 1873 (h. 1290). Şeyh Hamid-i Velî Zaviyesi postnişini is one of three sons of Ahmet Hilmi Effendi (v. 29 Şevval 1314/ 2 April 1897).² Because he spent most of his life in the religious part of school in the mosque of Şeyh Hamid-i Velî, He is commemorated mostly as 'Hatip Hasan Effendi'. His omniscient other brother Ömer Osman Hulisî Effendi was died in his early age in the year 1909 (h. 1327).

Hasan Feyzi Effendi, who got training in the Şeyh Hamid-i Velî Madrasah has took notification from Hacı Mahmud Effendi, who is mufti and mudarris. After Mustafa Effendi's death, he has been brought to the religious school of Şeyh Hamid-i Velî Mosque by mosquewarden.

Hasan Feyzi Effendi has demonstrated his personel record of the notebook, registered with his manuscript in 1335. *Hasan Feyzi*

²Akgündüz, Ahmed, *Somuncu Baba ve Neseb-i Âlîsi*, s. 133. in the light of archive documents.

ibn-i Şeyh Ahmed Hilmi el Ma'rûf bi- ibni'ş-Şeyhi's-Seyyidi'l-Hâcî Hamid-i Velî Kuddise Sirruhu'l-Celî Darende."

His military mobilization of duty has been postponed because of his duties like not only the duty of his preacher but also his duty to encourage young people for jihad and to teach the remained young children in the years of first World War. This situation is registered in same numbered document demonstrated the military situation with these expressions.

The military duty of Hasan Feyzi Effendi, who is registered in the quarter of Hacılar Şeyhli of Şehzadeoğulları was postponed by operation of law of provisional, announced during mobilization because of World War I. In Rumi on 15 September 1335 (15. 09. 1919) because of being preacher of Şeyh Hamid-i Velî Mosque.

Hasan Feyzi Effendi and his father Ahmed Hilmi Effendi, who are in a pedigree of special library of Hulûsi Ateş Şehzadeoğlu in Darende, are expressed that they are connected to sect of Halvetiye.

In the series of ancestry of Osman Hulûsi Effendi:

My father Seyyid Hasan Feyzi Effendi

'Generation of pak-i Ahmed Nakşibendî³

Hasan Feyzi Effendi belongs to the sect of "Nakşibendî" as declared in his verse. This situation revealed that he learned wise not only from the sect of Halvetiye but also from the sect of Nakşibendiye. The guide of Hasan Feyzi Effendi in sufism is İhramcızade İsmail Hakkı Toprak Effendi from Sivas. After the period of İsmail Hakkı Effendi, when people commemorate Hatip Hasan

³Ateş, *Dîvân*, c. II, s. 142.

Effendi, it is mostly heard that they talked about him as 'Our brother *Hatip Hasan Efendi Kaddesallahü'l-Sirrehü'l-Baki.*'

Besides his being imam, Hasan Feyzi Effendi has occupied with the income and distribution of the foundation of Somuncu Baba as board of trustee. For that reason he played a very important role in the social life of urban. He attached importance to the human differently. He visited from village to village and detected the needs of needed people and distributed the incomes of Somuncu Baba to the people, who need them according to the conditions of foundation. When some people from the family wanted wheat, he said that 'if you give its price, we can give it to you otherwise it will be distributed to the place where it must be used'. This situation is very meaningful in the sense that he attached importance to the foundation and foundations goods.

He has dealt with all people, who came to visit Somuncu Baba highness and met their all needs. There were also stall with the purpose of maintenance of horses of the people came from villages and people from family service to these people.

Especially the bairam days were so different. So many people were coming to visit from surrounded places. Salaat al eid were performing in a different quietness and Sakal-ı Şerifi(whisker) salavatı şerife of our prophet Effendi were taking out and opened to guests visitation and here were experiencing a different spiritual atmosphere and happiness. After Bairam salaat, foods were made and served to the guest. The prepared foods were same in every bairams. This tradition maybe continued throughout the centuries. Rice, white beans, rice pudding were serviced to the people. This tradition continues with same beauty now. Tarawih prayers were reflecting the other kind of beauty. That he has dealt with other

people and met needs of other needed people by detecting their needs, was especially beautiful situation. We can specify his interest to the children as reflection of different education to us.

Hasan Hatip Effendi was an exemplifying person also in the field of education. He gave himself religious quran education to his children and grandchild. He provided education to them spiritually when he aggregated his children and his grandchild and gave quran education to them. He preserved his family by staying near works and going to garden and village with his family. Hasan Feyzi Effendi who is keen on his family and his children said his son 'My son Hulûsi, never be sad, I can sell my shirt and and made your treatment' when his Hulûsi Effendi highness was ill and were carrying to Sivas for treatment. He demonstrated the same kind and mercy to people in his vicinity. He also met all needs of the quarter especially of poor people. He had impact on his circle because of being serious and authoritative person. He attached importance to religious conversations and made read chants from the ones written by his son Osman Hulûsi Effendi and dewan of Niyazi Mısri.

There were two keys of mosque. One of them was staying with him and the other one was staying with muezzin. As long as both of them were turning at the same time, the door couldnt open. So that imam and muezzin of Somuncu Baba Mosque should have came at the same time. Because he were addicted to his duty, he spent all of his time in the works and services of mosque and wanted muezzin to be ready in mosque. His this behaviour remind us of this. Made muezzin serviced before the sons of prophet of Allah so that he doesnt take any harm in the eternal life and not to reveal any kind of critical issue and behaviour in social life.

As a result that Hulûsi Effendi married with Hacı Valide, they moved to quarter of Zaviye in 1938, while Hasan Feyzi Effendi who is imam and muezzin of Somuncu Baba mosque, was passing through Hacılar Şeyhli quarter. He was registering the all documents related to the Somuncu Baba Mosque and never throwed away even a small paper and kept it. He was preparing minutes related to all furnishing of mosque by writing incomes and outcomes of it. These documents are in special library of Şeyhzadeoğlu now.

There was thphoid epidemic at the beginning of the year 1945 in Darende. There was no remedy of it. The daughter of Hatip Hasan Effendi, Sekine'tüz- Zehra was the first, who caught disease initially. Hatip Hasan Effendi was very sad because of that situation. But after very short time later his wife Fatıma dame caught the same disease and after that he caught it himself. Meanwhile because of fear that it can infect, nobody went to his home and so they stayed alone. But one of his neighbour Ali Rıza Karaağaç, his mother and his wife continued to service his family. They met their needs and helped to do everything. Even though financial situation of family is so bad, during this service, they experienced fertileness and they were acquiring doubled and more milk from their animals and brought half of milk to this family, which are ill and so that Cenab-ı Allah were increasing the goods of this family and fertile them.

While Hasan Feyzi Effendi was talking with his wife about who will die soon, Fatma Hatun said that 'I will die'. The death appeared before and the wife of Hatip Hasan Effendi died. They brought a boiler water and burned it in order to wash the funeral. Hatip Hasan Effendi said 'bring water so much so we will also wash'. According to the other rumour He also said 'add one more boiler near this boiler even other people said this can be too much. While the illness of Hatip Hasan Effendi, Hacı Valide (Hacı Naciye Ateş gentlewoman)

made his service with her own desire. Even though she was the youngest bride, she carried out familys services without hesitating. This her situation was the most beautiful exemplifying for other people and and families.

One day after her wife Fatıma gentlewoman's death, Hatip Hasan Effendi died in 1945. Some notable people wanted him to bury near Tacettin-i Velî highness with his death on a difficult day of winter.

But excavation couldnt make so that they wanted to bury him on red slope. Because this also didnt realise, he was buried in to the Somuncu Baba Mosque.

Even though it is winter, so many people attended to funeral. His death made his lovers, grandkids, children so sad and it is declared that they used these expressions when they were crying 'My grandfather who has pencil in his hand, with quran in his tongue, where did you go by leaving these fatherless children?

After that Hulûsi Effendi, who is beautiful son of beautiful descendants became very important leader of poor people.

His tomb is near Osman Hulûsi Effendi in grave numbered fifteen in the second place of corridor in the part of windows of ahfad funeral in Şeyh Hamid-i Velî Mosque.

The below expressions are registered in tombstone epitaph :
"For the soul of Hatip Hasan Efendi from Sâdât-ı Kir^mm and Şeyh Hamid-i Velî Ahfâ El Fatiha 1365-1945)" its registration is here.⁴
 Epitaph of tomb is like that:

⁴Akgündüz, Ahmet, *Somuncu Baba ve Neseb-i Âlîsi*, s. 133, 141In the lights of archive

*Ey kabrimi hürmetle ziyâret eden insan
Bak hâlîma bu âlemin encâmını Fikret*

*İhlâs ile rûhuma kılıp Fâtiha ihdâ
Karşunda hayâl eyle beni hayr ile zikret⁵*

Seyyid Hasan Effendi (k. s) was effective looking person, with broad shouldered, with big body, tall, dark skinned, with Brown eyes, broad brow, long wattled and had proportional body. His hair was smooth. His beard were white in last days and lost his hairs. The wrinkles in brow was indication of his suffering. He had long face and dimpled cheek. The people who were looking to his face, were experiencing his merciful and was happy to see his face. His mood was serious and merciful and the people who saw him, couldnt take their eyes from seeing him. They could easily understand that he had a different beauty and luminous and from son of Resul prophet. It was obvious that he resembled Hüseyin (r.a.).

Muezzin Hasan Effendi, who had bass voice, brought to people, listened to him to a different place and gave beauty to hearts of people. He was walking with small steps. Muezzin Hasan Feyzi Effendi, who had strong physical pperance, didnt harm any kind of living and had a merciful to the people who God created, and behaved attentively. He was so patient and could ignored and expressed the faults so attentively. He had big hands but even though they were so soft. It could be easily understood that he had glory and dignity when he saw from far away. It was not escaped the attention that his every behaviour was equipped with morality.

documents; Gülseren, Cemil, Somuncu Baba, sy. 14, s. 17-21.

⁵Ateş, Mektubât, s. 225.

His speaking were so apperant and talked to the level of person with whom he is speaking. He likes to read boks and attached importance to the science and scienceman. Once he went to Sivas with his horse, people who saw his nobility assumed him as chief of religious affairs. When he walked on road, not turned back left or right and hanged his head with upright body and had modest walking. He had managerial strong and was brave and serious. His skin was smooth and cried mostly his eyes as if he was about to cry and sometimes his tears could accumulated in his eyes. His face was bright and his brow and face werè white and opened. The edge of his lips were open and his moustache were also tick. He didnt cut his moustache so short. He worn so beautifully and very careful about pureness and combination. He attached importance to arrangement of furnitures. He lived in a convenient way that it can comply with the sunna of our prophet which is harmonized and moralised with morality of quran. He also attached importance to read quran and read sunna so well and worn green puggaree and worn also according to the conditions of time.

Osman Hulûsi Effendi said in one religious conversation: 'My father was so brave. His beard was so glow when looking from far away. One day our Guru went to visit İhramcızade İsmail Hakkı Effendi. The religious man were talking with puggaree and frock previously. My father went also with his puggaree and frock. The public assumed my father as chief of religious affairs and respected him while he was walking through Sivas streets.

One of his conversation: 'My father was so sad one day, arrived in tomb of Somuncu Baba highness and wanted ancestors to show the owner of time and my guru. Some days passed and he saw our Sivaslı İhramcızade Pir in his dreams and started to wait. In spring

season, Our sage Effendi went from Sivas to Darende with some gurus. When he was coming on road:

Brother the place, which we go, is the place of son of prophet. 'Can we conform to their manners?' ordered like that. As for Zaviye, they met with my father in the garden of mosque. My father saw the person, who he saw in his dream. He run and kissed his hand and embraced. Our sage Efendi: "My preacher Effendi Brother. Will you explain the dream or me? said like that and expressed coming with spiritual duty. They described the moral of my father. They stayed in Zaviye several days. One day Effendi highness gave his cup of tea to my father while religious conversation and said.

'Preacher Effendi, read something to us' My father said: "Our guru Effendi read after hymnal: 'I have drank wine from cupbearer the ninth heaven of glorious meyhanesi 'read this hymnal starting with this hymnal. Preacher Effendi, my brother come and we change your religious lesson" said. My father also said that: When he said "My Effendi you changed my lesson", Our preacher Effendi: "We should change it again" said and increased my fathers lesson, said like that.

Osman Hulûsi Effendi said in a conversation like that: "*Our preacher Effendi came to Zaviye after the death of my father, mother, my brother. My son Hulûsi 'dont be sad, they didnt die, they are leaving between us. Hasan Feyzi Effendi Kaddesallahü'l-Sirrehü'l-Aziz, Ahmet Effendi are now here. They went by acquiring so many things in a very short time. They went also by leaving us sad.*"said.

ŞEYH OSMAN HULÛSİ EFENDİ'NİN HUTBELERİNDE SOSYAL YÖN

Dr. Ahmed Abdullah NECM

Edebiyat Fakültesi–Ayn Şems Üniversitesi/Mısır

Kerim kitabında şöyle buyuran âlemlerin Rabbine hamd olsun:

“Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar. Şüphesiz Allah, daima üstündür, çok bağışlayandır.”¹ Salât ve selamın üzerine olduğu âlemlere rahmet olarak gönderilen Allah'ın Rasûlü (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmaktadır:

“Âlimin âbid üzerindeki üstünlüğü dolunaylı gecede ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler, ne dinar ne dirhem miras bırakırlar, ama ilim miras bırakırlar. Kim de ilim elde ederse, boş bir nasib elde etmiştir.” Ve ba'd:

Darende'de doğan ve vefat eden (M. 1914-1990) “Gönüllerin Sultanı” lakaplı Şeyh Osman Hulûsi Efendi, Türkiye'nin en önemli tarihî döneminde yaşayan tanınmış ıslahatçı Türklerden biri sayılır. Zira bu dönem, miladi 1924 yılında hilafetin kaldırılmasını ve miladi 1928 yılında Cumhuriyetin ilan edilmesine tanıklık etmiştir. Türkiye'de yönetimi idare edenler, İslâm'ın hayatın vakıyasından ayrılmasının zorunlu olduğunu öngören hatta bu dine hasım olunmasını ve onunla savaşılmalarını öngören laik bir yaklaşım başlatmışlardır. El-Hak olan Azze ve Celle'nin sevgili dostu olan Şeyh Osman Hulûsi Efendi ve onun gibilerin önünde, İslâm kimliğini koruyan ve kendi ülkesindeki politikanın aksini düşünmüş olsa da Müslümanların hayatında mevcut, gerçekte İslâmî yaşantıya dayanan manevî eğitim özelliğine sahip bir projenin ortaya atılmasında ortaya çıkan ağır bir görev

¹35/Fatır, 28

durmaktaydı. Şeyh Osman Hulûsi Efendi, manevî eğitim özelliğine sahip olan bu projeye ulaşmak için birçok vesileler kullanmıştır. İşte bu vesilelerden biri de şiirdir. Zira Şeyhin kendisi bir şair olup tasavvufî ve ahlâkî konuları içeren bir Dîvânı vardır. Yine bu konuları ihtiva eden eserlerinden biri de mektuplarıdır. Bu mektuplar, Şeyhin nasihat ve irşad amacı ile talebelerine yazdığı hitaplardan ibarettir. Bu vesilelerin üçüncüsü –ve bize göre en önemlisi- ise bitmez tükenmez Rabbanî yardımın olduğu Cuma hutbesinde ortaya çıkmaktadır. Zira Cuma hutbesi, Müslümanlar nezdinde sadece dinî bir fariza değildir. Bilakis Cuma hutbesi, aynı zamanda Müslümanların yok olan dinlerinin öğretilerini ihya etmek ve sönen imanlarını tutuşturmak maksadı ile birbirleri ile buluştuğu haftalık tatildir. Yine Cuma hutbesi, Müslümanların mevcut durumlarını ele aldıkları ve bütün Müslümanların yeryüzünü İslâm ile imar etmek olan mesajlarını gerçekleştirmek üzere Allahu Teâlâ'nın geniş yeryüzünde çalışmalarına yardımcı olan vesileleri araştırdıkları haftalık buluşmadır. Şeyh Osman Hulûsi Efendi, bu vesileyi oldukça iyi kullanmıştır. Bunun en güzel alameti ise ele aldığı konulardaki yoğun çeşitlilik idi. Zira bazıları Cuma hutbesini, hutbede ele alınacak konuların fikhî konularla ve şer'î ilimlerle alakalı olan konularla sınırlı kalması gerektiği şeklinde anlarlarken Şeyh Osman Hulûsi Efendi Cuma hutbesini, hatibin veya davetçinin Müslümanların önem verdiği bütün konuları ele alması gereken haftalık buluşma şeklinde anlamıştır. Hatta bu konular, dinin ve imanın temeli sayılan şer'î ilimlerden uzak olan konular olarak görüle bile. Mesela, Şeyh Osman Hulûsi Efendi'nin hutbelerinde ilk bakışta insanların duymaya alışık olduğu hatta tekrar edilmesinden sıkıldığı alışık Cuma hutbelerinden uzak konular olan genel sağlık ve çevreyi korumakla alakalı konuları ele aldığını görürüz. Belki de bu araştırmada ele alacağımız Şeyh Osman Hulûsi Efendi'nin "Hutbeler Kitabının"² konularına bakıldığında Cuma

²Bu kitabı, Seyyid Osman Hulûsi Efendi'nin Darendede'deki vakfı miladi 2002 yılında

hutbesinin sahip olduğu çeşitliliğin boyutunu ve yoğun zenginliği ortaya koymaktadır. Zira Şeyh Osman Hulûsi Efendi, "İman" başlığı altında şu hususlarla alakalı konuları ele almıştır:

- İnsan, hayat ve ölüm
- İslâm dini ve tevhid.
- Allahu Teâlâ ve Rasulü (s.a.v.)'e itaat
- İnsanın gayeleri.
- Allahu Teâlâ'yı sevmek.
- Allhu Teâlâ'nın emirlerindeki ve nehiyelerindeki hikmet
- Ahirete iman
- İhsan ve iman nedir?

Yine Şeyh Osman Hulûsi Efendi, ibadet alanında şunun gibi konuları ele almıştır:

- Namazın önemi
- Dünyada ne ekersek ahirette onu biçeriz
- İslâm'da oruç
- Haccın önemi

İstanbul'daki Nasihat Yayın Evine yayınlamıştır. Seyyid Osman Hulûsi Efendi'nin oğlu ve halen vakfın başkanı olan Seyyid Hamid Hamididdin Ateş'in mukaddimesini taşıyan kitap, 150 Hutbe içermekte olup 475 sayfadan ibarettir. Bu Hutbeler, konu sırlamasını gözetmiş olsa da Şeyh Osman Hulûsi Efendi'nin zaman sıralamasını gözetmeksizin farklı münasebetlerle farklı zamanlarda verdiği Cuma Hutbelerinden örnekleri temsil etmektedir.

- İslâm'da kurban adabı
- İslâm'da ilmin önemi
- Salih evlatların yetiştirilmesi

Yine Şeyh Osman Hulûsi Efendi ahlâk alanında şu konulara değinmiştir:

- Adaletin önemi
- Kalbin salahı ve ifsat olması
- Yalan söylemenin zararları
- Ana babaya itaat
- Mü'minler kardeşirler
- Dayanışmanın önemi.
- İslâm'da hayâ

İslâmî münasebetlerde ise şunun gibi konuları ele almıştır:

- Kadir Gecesi
- Kurban Bayramı
- Kutlu Doğum Haftası

Şeyh Osman Hulûsi Efendi, Cuma hutbelerinde Müslümana hayatında yardımcı olan toplum ve yaşamla alakalı konulara önem vermiştir. Muhtemelen Şeyh Osman Hulûsi Efendi'nin Cuma hutbelerinde bu tür konuları ele alması, Osman Efendi'nin hayatı boyunca Müslüman bir fertle onun ruhi ve hayat yönünde ulaşmaya

çalıştığı eğitimci yönünü ön plana çıkarmaktadır. Bu iki yön, yeryüzünü imar etmek için çalışan bütün güzel sıfatlarla nitelenen dengeli İslâmî bir şahsiyet oluşturmak üzere sonunda tamamlanmaktadır.

Muhtememel Şeyh Osman Hulûsi Efendi'nin, bu yöne önem vermesi ve bu yöne vurgu yapması, devleti sarsan değişim girdabının Müslümanların kalplerindeki iman kıvılcımının canlı ve tutuşur halde devam etmesinin tek garantörünün, insanın sosyal hayatta İslâm'ı uygulaması olduğuna inanmasından kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde Şeyh Osman Hulûsi Efendi, İslâm'ın hayatın her alanını kapsadığına ve İslâm'da ferdin her sorununa çözüm olduğuna vurgu yapmıştır. Bununla birlikte Şeyh Osman Hulûsi Efendi, sosyal yöne önem veren konuları ele almaya ve Cuma hutbelerinde buna geniş yer vermeye çalışmıştır. Nitekim hutbelerinin başlıklarına üstünkörü bir şekilde baktığımızda bunu açıkça görürüz. Zira hutbelerinde şunun gibi başlıklar vardır:

- Kolera hastalığı
- Ormanların ıslah edilmesi
- İnsan sağlığı ve sıhhati
- Kıbrıs Savaşı
- Kumarın bireysel ve toplumsal zararları
- Kadınların faziletleri
- Mü'minleri düşmanlara karşı hazırlamak
- Hayır kurumlarının önemi

- Ümmetin yükselmesinde birlik ve bağımsızlık hasleti
- Ağaçların faydaları
- Tabii afetlerde ve depremlerde insanlara yardımcı olmak
- Fakirlere yardım etmek
- Yetime yardım etmek

Şeyh Osman Hulûsi Efendi, toplumsal ıslaha çağrı yaparken sadece teorik yönle yetinmemiştir. Bilakis çağrıda bulunduğu manevî eğitim örgütünü tamamlamak için Darende şehrinde kendi ismini taşıyan bir vakıf inşa ederek bu davetini pratik şekilde somutlaştırmıştır. Belki de kurulduğu 1986 yılından bugünüme kadar vakfın yaptığı işler, eğitim, sağlık, toplumsal dayanışma ve benzeri toplumsal hayır işleri gibi çeşitli alanlarda toplumun fertlerine yönelik genel hizmet noktasında yerine getirdiği rolün büyüklüğüne kesinlikle tanıklık etmektedir.

Böylece Şeyh Osman Efendi 'nin 1945 yılından 1987 yılına kadar "Darende" şehrindeki Şeyh Hamid Velî Camii'sinin minberinden vermeye çalıştığı Cuma hutbelerinin kesinlikle ilminin zenginliğini gösterdiğini görmekteyiz. Yine bu, insanların ona olan sevgisini, ona olan bağlılıklarını, hutbesini dinleyenleri etkileme gücünü, dinlerinin ve dünyalarının ıslahının olduğu şeylere davet ettiğini göstermektedir. Yine bu, Şeyh Osman Hulûsi Efendi'nin sahip olduğu her türlü vesile ve üslupla ıslah mesajını ulaştırmaya olan ısrarını teyit etmektedir.

Belki de bu ısrarın nedeni, Allah ona rahmet eylesin Şeyh Osman Efendi'nin hak olan tasavvuf medresesinde başarılı bir öğrenci olmasıdır. Ki bu Hakk'ın ahbabları bu tasavvufu şöyle tarif etmektedirler:

Tasavvuf, kalbi kirlere temizlemek ve kötülüklerden arındırmak demektir. Tasavvuf, hayatta insanın kalbini yaratıcı Azze ve Celle'nin muhabbetine bağlaması ve Allah'ın Rasulü (s.a.v.)'in yolunda yürümesidir. Yine tasavvuf, ahlâk ilmidir.

Tasavvuf bilgilerinin tamamı Allah'ın Rasulü (s.a.v.)'in belirlemesinden gelmektedir. Tasavvuf, bize İslâm ahlâkı ile nasıl ahlâklanacağımızı öğreten ilimdir. Zira tıp, bize nelerin insan sağlığına faydalı olacağını öğrettiği gibi tasavvuf da bize kalbin ve ruhun sıhhatine nelerin faydalı olacağını öğretmektedir. Kalbin sıhhatli olduğunun göstergesi ise kötülüklerden uzaklaşmak ve güzel ameller ve ibadetle gerçekleşen Allahu Teâlâ'nın rızasıdır.

Tasavvuf, nefsin tezkiyesine, ahlâkın safileşmesine, insanın içinin ve dışının imar edilmesine önem veren ilimdir. Tasavvuf, güzel ahlâk ve edeptir, durmak bilmez mânevî mücadeledir. Tasavvuf, ihlâstır, doğruluktur, rızadır, teslimiyettir. Tasavvuf ehlinin üç vasfı vardır. Onlar, insanlara güzeli veren ve pislği atan yeryüzü gibidirler. Onlar, her şeyi gölgelendiren bulutlar gibidirler. Onlar, sevdiklerini ve sevmediklerini sulayan yağmur gibidirler.

Şeyh Osman Hulûsi Efendi bütün bu meşreplerden ve ilimden içmiş olup herhangi bir ümmet, ancak bunun gibi sıfatlara sahip adamlarla kalkınır. İşte Şeyh Osman Hulûsi Efendi, gece gündüz kendi toplumunu ıslah etmeye çalışan, her an ümmetinin hayrını isteyen, ömrünü davetine adayan, insanların dünyasına tamah etmek için değil dinine hizmet etmek üzere bu durumun sonuçlarını halkına miras bırakan bu kişilerden biri olmayı tercih etmiştir.

الجانب الاجتماعي في خطبة الجمعة
عند الشيخ عثمان خلوصي أفندي

د. أحمد عبد الله نجم

كلية الآداب - جامعة عين شمس

الحمد لله رب رب العالمين القائل في كتابه الكريم: "إِنَّمَا يَخْشَى
اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ" والصلاة والسلام على
المبعوث رحمة للعالمين القائل في حديثه الشريف: فَضَّلُ الْعَالَمَ عَلَى
الْعَايِدِ كَفَضَّلَ الْقَمَرَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ عَلَى سَائِرِ الْكَوَاكِبِ، وَإِنَّ الْعُلَمَاءَ هُمْ
وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ، إِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُورَثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا وَلَكِنَّهُمْ وَرَثُوا
الْعِلْمَ، فَمَنْ أَخَذَهُ فَقَدْ أَخَذَ بِحَظِّ وَافِرٍ". وبعد

يعد الشيخ عثمان خلوصي أفندي الذي ولد وعاش وتوفي في
دارنده (1914-1990م) والملقب "بسلطان القلب" أحد كبار المتصوفة
الأتراك البارزين الذين عاشوا في مرحلة تاريخية من أهم مراحل
تركيا؛ إذ أن تلك الفترة شهدت إلغاء الخلافة 1924م وإعلان الجمهورية
1928م. وقد بدأ القائلون على الحكم في تركيا ينتهجون نهجًا علمانيًا
يري ضرورة فصل الإسلام عن واقع الحياة المعيش؛ بل حتى
مخاصمة هذا الدين ومحاربتة. وكان أمام الشيخ عثمان خلوصي
أفندي هو وأمثاله من أحباب الحق عز وجل مهمة ثقيلة تتمثل في طرح
مشروع روحي تربوي يحافظ على الهوية الإسلامية، ويقوم على
معايشة الإسلام حاضرًا واقعيًا في حياة المسلمين حتى وإن كانت
السياسة في بلده تری غير ذلك.

وقد استوسل الشيخ عثمان خلوصي أفندي بوسائل عدة لتوصيل
ذلك المشروع الروحي التربوي؛ فكان منها الشعر فالشيخ كان شاعرًا
له ديوان شعري صوفي أخلاقي. ومنها مكاتباته وهي عبارة عن
خطابات كان يكتبها الشيخ لطلابه بغرض النصح والإرشاد. أما ثالث
تلك الوسائل - وأهمها في رأينا - فقد تمثلت في خطبة الجمعة ذلك
المعين الرباني الذي لا ينضب. فخطبة الجمعة ليست عند المسلمين
فرضًا دينيًا وحسب؛ بل هي تمثل عيدًا أسبوعيًا يلتقي فيه المسلمون
لإحياء معالم دينهم التي اندثرت وجذوات إيمانهم التي انطفأت. وهي
أيضًا لقاء أسبوعي يتدارس فيه المسلمون أحوالهم، ويتلمسون الوسائل
التي تعينهم على العمل والسعي في أرض الله تعالى الواسعة لتحقيق
رسالة المسلمين كل المسلمين وهي إعمار الأرض بالإسلام.

وقد أحسن الشيخ عثمان خلوصي أفندي استخدام تلك الوسيلة، وعلامة ذلك الإحسان التنوع الشديد في الموضوعات التي تناولها. فرغم أن البعض يفهم خطبة الجمعة على أن الحديث فيها يجب أن يقتصر على الموضوعات الفقهية وما يتعلق بالعلوم الشرعية؛ إلا أن الشيخ قد فهم خطبة الجمعة على أنها ملتقى أسبوعي، يجب على الخطيب أو الداعية أن يتناول فيه كل الموضوعات التي تهتم المسلمين حتى وإن بدت تلك الموضوعات بعيدة عن العلوم الشرعية، وهي من صلب الدين والإيمان. فنحن نجد في خطبه موضوعات تتعلق بالصحة العامة والحفاظ على البيئة، وهي موضوعات تبدو للوهلة الأولى بعيدة عن خطب الجمعة التي تعود الناس بسماعها حتى ملوا من تكرارها.

لـللشيخ عثمان *ولعل نظرة على موضوعات كتاب "الخطب" اخلوصي أفندي والذي نعرض له في تلك الدراسة يوضح لنا مدى الثراء الشديد، والتنوع البالغ الذي حظيت به خطبة الجمعة لدى الشيخ عثمان خلوصي أفندي. فتحت عنوان "الإيمان" تناول الشيخ موضوعات تتعلق بـ:

- الإنسان والحياة والموت.
- دين الإسلام والتوحيد.
- الله تعالى وطاعة رسوله.
- غايات الإنسان.
- حب الله تعالى.
- الحكمة في أوامر الله تعالى ونواهيه.
- الإيمان بالآخرة.
- ما هو الإحسان وما هو الإيمان.
- وفي مجال العبادة تناول الشيخ موضوعات مثل:
- أهمية الصلاة.

أنشره وقف السيد عثمان خلوصي أفندي في دارنده عن دار نشر نصيحة في استانبول عام 2002 مويحتوي الكتاب على مائة* وخمسين خطبة تقع في 475 صفحة بتقديم السيد حميد الله حميد الدين أنش رئيس الوقف وحفيد السيد عثمان خلوصي أفندي. وتمثل تلك الخطب نماذج من خطب الجمعة التي ألقاها الشيخ في مناسبات وأوقات مختلفة دون النظر للترتيب الزمني، وإن روعي فيها الترتيب الموضوعي.

- ما نعمله في الدنيا نحصده في الآخرة.
- الصوم في الإسلام.
- أهمية الحج.
- آداب الذبيحة في الإسلام.
- مكانة العلم في الإسلام.
- تنشئة الأولاد الصالحين.
- وفي مجال الأخلاق تحدث الشيخ عن:
- أهمية العدالة.
- صلاح القلب وفساده.
- أضرار الكذب.
- طاعة الوالدين.
- المؤمنون إخوة.
- أهمية التكافل.
- الحياء في الإسلام.
- وفي مجال المناسبات الإسلامية تناول موضوعات مثل:
- ليلة القدر.
- عيد الأضحى.
- المولد النبوي الشريف.

وقد اهتم الشيخ في خطب الجمعة بالموضوعات الاجتماعية والحياتية التي تَعْن للمسلم في حياته. ولعل تناول مثل تلك الموضوعات في خطب الجمعة يبرز الجانب التربوي لدى الشيخ عثمان خلوصي أفندي الذي سعي طوال حياته للتواصل مع الفرد المسلم في جانبه الروحي والحياتي معاً، واللذان يتكاملان في النهاية ليصنعا شخصية إسلامية متوازنة تسعى لعمارة الأرض، وهي تتحلي بكل الصفات الحسنة.

ولعل اهتمام الشيخ عثمان خلوصي بهذا الجانب والتأكيد عليه كان مرده إلى إيمانه بأن ممارسة الإسلام في الحياة الاجتماعية للإنسان هو الضمانة الوحيدة لإبقاء شعلة الإيمان متقدة حية في قلوب

المسلمين بعد ان كادت تعصف بها دوامة التغيير التي عصفت بالدولة. كما أن الشيخ بتناوله لهذا الجانب يؤكد على شمولية الإسلام لكل مناحي الحياة، وأن الإسلام لديه الحل لكل ما يعن للفرد من قضايا. وهذا ما دعا الشيخ أن يتناول موضوعات تهتم بالجانب الاجتماعي، وأن يفرد له مكانًا واسعًا في خطبة الجمعة، وتكفي نظرة سريعة على عناوين خطبه لتتأكد من تلك الفرضية. فنحن نجد في خطبه عناوين مثل:

- مرض الكوليرا.
- إصلاح الغابات.
- صحة الانسان و عافيته.
- حرب قبرص.
- أضرار القمار الفردية والاجتماعية.
- فضائل النساء.
- استعداد المؤمنين للاعداء.
- أهمية المؤسسات الخيرية.
- خصلتان لرفعة الامة: الاتحاد والاستقلال.
- فوائد الاشجار.
- مساعدة الناس في الكوارث والزلازل.
- مساعدة الفقراء.
- مساعدة اليتيم.

ولم يكتف الشيخ عثمان خلوصي أفندي بالجانب النظري فقط في دعوته الإصلاحية الاجتماعية؛ بل إنه جسد تلك الدعوة بشكل عملي عن طريق إنشاء وقف حمل اسمه في مدينته دارنده ليستكمل بذلك منظومة التربية الروحية التي دعا إليها. ولعل ما يقوم به الوقف منذ إنشائه عام 1986م وحتى اليوم ليقف شاهداً على عظم الدور الذي يؤديه ذلك الوقف في مجال الخدمة العامة لأفراد المجتمع من تنوع في الخدمات التعليمية، والصحية، والتكافل الاجتماعي وغيرها من مجالات العمل الخيري الاجتماعي.

وهكذا نجد أن خطبة الجمعة عند الشيخ عثمان أفندي -التي استمر يلقيها من على منبر مسجد والده الشيخ حميد ولي في مدينة "دارنده" في الفترة من 1945-1987م- تدل بلا شك علي غزارة علم الرجل، كما تدل أيضًا علي حب الناس له، وارتباطهم به، وقدرته رحمه الله تعالى علي التأثير في سامعيه ودعوتهم إلى ما فيه صلاح دينهم ودنياهم. كما تؤكد علي إصرار الشيخ علي توصيل رسالته الإصلاحية بكل ما أوتي من وسائل وأساليب.

ولعل هذا الإصرار مرده إلى أن الشيخ عثمان خلوصي كان تلميذًا نجيبًا في مدرسة التصوف الحق. ذلك التصوف الذي وصفه أحباب الحق فقالوا:

التصوف أن تصف القلب من الأدرا ن وتطهره من الذنوب. وهو تعلق قلب الإنسان بمحبة الخالق عز وجل، وهو السير في الحياة . والتصوف هو علم الأخلاق. علي نهج رسول الله

والتصوف هو . وكل معارف التصوف آتية من معين رسول الله علم يعلمنا كيف نتخلق بأخلاق الإسلام. فكما يعلمنا الطب ما ينفع صحة الإنسان فالتصوف يعلمنا ما ينفع صحة القلب والروح. ومن علامات صحة القلب الابتعاد عن السيئات، ورضا الله تعالى يتحقق بالأعمال الحسنة والعبادة

والتصوف هو علم يهتم بتزكية النفس، وتصفية الأخلاق وتعمير الظاهر والباطن. والتصوف هو الأخلاق الجميلة والأدب، وهو معركة معنوية لا هوادة فيها. والتصوف هو الإخلاص. وهو الاستقامة، وهو الرضا والتسليم

ولأهل التصوف أوصاف ثلاث. هم مثل الأرض تعطي الطيب من الناس وتعطي الخبيث. وهم مثل السحاب يظلون كل شيء. وهم مثل المطر يسقون من يحبون ومن لا يحبون

وقد تشرب الشيخ عثمان خلوصي أفندي كل هذا وعلم أن أية أمة لن تنهض إلا برجال لهم مثل هذه الصفات. فآثر أن يكون واحدًا منهم يريد الإصلاح لمجتمعه تواصلًا لا انقطاعًا، ويطلب الخير لأمتة أنيا وليس لاحقًا، ويواظب علي دعوته عمرًا لا فضلًا، ويورث تبعات هذا الأمر لأهله خدمة لدينه لا طمعًا في دنيا الناس.

MUİN HALİFE BABA VE TAŞKENT TASAVVUF MUHİTİ

Dr. Uktambek SULTONOV

*Özbekistan Abu Reyhan Birunî-Şarkşinaslık Enstitüsü
Araştırmacısı*

Taşkent tasavvuf muhitini ele alırken onun en canlı olduğu ve zirve noktaya ulaştığı dönem olarak 19. yüzyılı gösterebiliriz. Gerçi bu dönemde Taşkent'te Zengi Ata ya, Şeyh Hovand Tahur, Hoca Ahrar gibi şahsiyetler yaşamadı ise de andığımız yüzyıl boyunca Nakşibendiye-Müceddidiye ve Kadiriye-Yeseviye tarikatlarına ait yüze yakın şeyh canlı bir faaliyette bulundular. Makalede Mu'in'nin oğlu Molla Abdülkadir'e verdiği irşad vesikası çerçevesinde Taşkent tasavvuf muhiti ve bu muhitin temsilcilerinin faaliyetlerine değinilmiştir.

Mü'in Halife ve Taşkent Tasavvuf Mühiti.

Günümüzde Taşkent'te Mü'in Halife denince ilk önce, onun şehrin Karasaray Mahallesiindeki türbesi anlaşılır. Ama şehrin mimarî anıtlarından biri olan söz konusu türbenin genel tasarısı 5, 48x6, 16 m., mezarhanesi ise 3, 05x3, 05 metredir ve kubbeli tek odadan ibarettir.¹ Burada Mü'in Halife ve oğlu Ömerhan'ın mezarı vardır. Türbe etrafında bulunan diğer mezarların kime ait olduğu bilinmemektedir. Mü'in Halife'nin hayatta olan evlatları bu mezarların hanedan mensuplarına ait olduğunu söylerler. 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında türbenin yanında mahalle mescidi de faaliyette bulunmuştur. Sovyetler döneminde bakımsız kalan türbe ve mescit 2007 yılında tamir edilmiştir.

Taşkent mimarî anıtlarını araştıran uzmanlara göre türbe 1845 yılında yaptırılmıştır. Fakat türbenin Mü'in Halife için yapıldığı dikkate

¹Taşkent Ansiklopedisi. Taşkent, 2009. S. 365.

alınırsa bu tarih tartışmalıdır. Çünkü Mü'in Halife 1883-1885 yılları arasında vefat etmiştir.² Demek ki, türbe halife hayattayken yapılmış ya da daha sonra, yani 19. yüzyılın 80'li yıllarında (daha doğrusu onun vefatından sonra) yapılmıştır. İrşatnâme mührüne göre Mü'in Halife "hacı" makamına ulaşmıştır.

Mü'in Halife ismi "Tarihi Cedideyi Taşkent" eserinde 19. yüzyılın 2. yarısında Taşkent'te yaşayan mutasavvıflar (o döneme ait kaynaklarda "işan" olarak anılmıştır) arasında dile getirilmiştir. Türbe 1911 yılında gerçekleştirilen şehir mezarlıkları listesinde yoktur. Bu durum, halife şahsiyetinin onun oğulları döneminde yayıldığını gösterir. Döneme ait basın ve arşiv belgelerinde halifenın Zakirhan Töre ve Şakirhan Töre adında iki oğlunun olduğu kaydedilmiştir. N. Likoşin'e göre 1895 yılında Zakirhan 55 yaşında, kardeşi ise 51 yaşındaydı. Her ikisi de Suhreverdiyye-Sultaniyye-Cehriye tarikatına mensuptu. 1911 yılında gerçekleştirilen Cehriye tarikatı işanları arasında anılmıştır (o sırada Zakirhan Töre'nin şehirde 250 müridi vardı).

Mü'in Halife ve onun oğullarının faaliyeti, Taşkent işanlarının o dönemdeki faaliyeti örneğinde anlaşılabilir. Kaynaklarda Taşkent'in ünlü mutasavvıfları olarak Bahadır Şeyh, Halife Kuzi, İşanYusufhan, Damulla İşanVeliy, Shah Mansurhoca, Mahsum Safa, Abulkasimhan İşan, Abdülmecithan İşan, İşan Şeyh Ali Karataşî hakkında bilgiler sunulmuştur.³ Bunların birçoğu Nakşibendiyye tarikatındaydı. N. Pantusov'un kaydettiğine göre bu dönemde Taşkent'te Hufiye, Cehriye-Kadiriyye, İşkiye ve Çiştîye tarikatları vardı.⁴

² Ликошин Н. Роль дервишей в мусульманской общин ташкентских туземцев/Сборник материалов для статистики Сыр-Дарьинской области. Т. 7. Ташкент, 1899. С. 124.

³ Хулосат ул-аҳвол. - 676, - 726, - 73а, - 97а варақлар.

⁴ Пантусов Н. Молитвенный сеанс ордена Жагрие-Кадрие в Ташкенте/Записки Западно-Сибирское отдела императорского Русского Географического Общества. Книга 10. Омск, 1888. С. 8.

N. Likoşin Taşkent işanlarının Cehriye ve Hufiye olarak iki guruba ait olduklarını yazmıştır.⁵ N. Likoşin 1895 yılında şehrin en ünlü 54 işanı hakkında kısa bilgi sunmuştur. Bu bilgilere göre 54 işanın 16'sı Naşibendiyye-Hufiye, 12'si Cehriye-Kadiriyye, 9'u Cehriye (genel anlamda), 7'si Cehriye-Sultaniyye, 6'sı Cehriye-Hufiye (karışık), 3'ü Cehriye-Sehreverdiyye, 1'i de Kubreviyye tarikatına mensuptu.

Diğer bir kaynakta da şehirdeki işanların büyük bir kısmının Nakşibendiyye ve Kadiriyye tarikatlarına ait oldukları ve diğer tarikatların çok az önem kazandığı kaydedilmiştir. Bu fikir, bazı istatistik bilgilerde de kanıtlanmıştır. Örneğin, 1911 yılında Taşkent'te bulunan 54 işanın 32'si Cehriye, 22'si Hufiye tarikatına aitti. İşanların birçoğunun müritleri dışında Taşkent, Semerkant, Buhara, Çimkent, Evliya Ata şehirlerinde halifeleri de vardı. Kaynakların tanıklık ettiklerine göre, Taşkent'teki işanların birçoğu Kokan, Nemengan ve Taşkent mürşitlerinden irşat almışlardır.

N. Likoşin'e göre Mü'in Halife Karşılı Alev Hoca'den (bu isim Aleviddin Hoca, Evliya Hoca isimlerinin kısaltılmış şekli olabilir) izin almıştır. İrşatnâme adlı eser ise Mü'in Halife'nin Hakberdi Halife'den izin aldığını gösterir. Tabii ki Mü'in Halife'nin özel mührünün bulunduğu bu belge daha inanılırdır.

Ama N. Likoşin'in konuyu ele alırken şehirde yaşayan işan ve onların yakınlarıyla görüşerek bilgi topladığını unutmamak lâzım. Dolayısıyla daha sonra gerçekleştirilecek araştırmalarda Alev Hoca'nın, Hakberdi Halife'nin halk arasında yaygın olan adı olabileceğini ihmal etmemek lâzım. Mü'in Halife hangi tarikatın temsilcisiydi? Onun piri olan Hakberdi Halife'nin veya N. Likoşin'in

⁵ Ликошин Н. Роль дервишей в мусульманской общин ташкентских туземцев. С. 110; Ликошин Н. Перевод Рисоля-и тарикат/Сборник материалов для статистики Сыр-Дарьинской области. Т. 7. Ташкент, 1899. С. 137-150.

kaydettiği Alev Hoca'nın hangi tarikata ait olduğu hakkında yazılı ya da sözlü bilgi yoktur. Yalnız Aşkiye, Kübraviye, Nakşibendiye ve Cehriye tarikatlarında piri kâmil seviyesine yükselebilen İşanı İmla'ya gelince Nakşibendiye tarikatının Cehriye tarikatına dönüştüğünü dikkate alarak Mü'in Halife'nin Cehriye tarikatına ait olduğunu söyleyebiliriz. Zira İrşatnâme'de de oğlu Molla Abdülkadir'e Cehriye tarikatından izin verilmiştir. Söz konusu belgede irşad isteyene Molla Abdülkadir'nin kim Cehriye tarikatine girmek istiyorsa tevbe ettirerek zikri cehriyeden ders anlatabileceği, eğer kâbiliyetli ise mürşitlik yapmaya izin verileceği kaydedilmiştir. Kendisinden izin alan diğer oğulları Zakir Hoca ve Şakir Hoca'lerin ise Cehriye (Suhreverdiyye-Sultaniyye-Cehriye) tarikatına mensup oldukları kaydedilmiştir. Mü'in Halife'in Taşkent'teki halifesi Molla Azim Kadiriyye-Cehriye tarikatındaydı.

Mü'in Halife'nin İrşat Mektubu ve Silsilesi.

İrşatnâme Fars dilinde nesta'lık yazısıyla yazılmıştır. Metin 27 satırı, haşiye de 11 satırı içermektedir. Basılan mühürlerden sadece "Mu'in Hacı b. Mollalvaz Muhammed" ve "Hacı Mu'in" kelimelerini tam olarak okuyabiliriz. Diğer üç mühür çok belirsizdir. Sadece "Hoca" kelimesi okunabilir. İrşadnâme'nin en önemli yanı, tarikat silsilesinin sunulmuş olmasıdır. Silsilede Peygamberimiz'den (s.a.v.) Molla Abdülkadir'e kadar 38 isim dile getirilmiştir:

Hz. Rasul-i Akram, Hz. Ebu Bekir, Hz. Umar, Hz. Usman, Hz. Ali, Selmân-ı Fârisi, Kasım bin Muhammed ibn Ebu Bekir Siddik, İmam-ı Cafer-i Sadık, Bayezd Bistami, Abul-Hasan Harakani, Abülkasım Gurgani, Abu Ali Farimedi, Yusuf Hemedani, Hoca Ahmet Yesevî, Abdülhâlik Gijduvanî, Hoca-iJihân, Hoca Arifmâhitâbân ((Rivgeri)), Hoca Mahmut ((Engir Fağnevi)), Abülheyir Fağnevi, Ali Ramiteni, Baba Semmasi, Emir Külal, Hoca Behaeddin Nakşibend,

Mevlânâ Yakub-ı Çerhi, Hoca Ubeydullah Ahrar, Mahdum-i A'zam-Kâsâniy, Muhammed İslâm hocaJuybâri, Mahdumzâda-i Dahbidi, Hoca Haşimi, Hoca Mumin, Avliya hoca, İsmâil, Mevlânâ Muhammed İmlâ, Şehit Nazr hoca Narzami, Aşur Şibirgâni, Haqberdi, Muhammed Mu'in ibn Molla Aviz Muhammed, Molla Abdülkadir ibn Muhammed Mu'in.

Tabii ki sunulan silsileyi inanılır ve tam silsile olarak değerlendiremeyiz. Doğal olarak o da başka birçok silsilelerde bulunan noksanları kendinde bulundurmaktadır. Dolayısıyla silsilenin belli noktalarının incelenmesi lâzım. Silsilenin anlamına dayanarak onu iki kısma ayırabiliriz. İşanı İmlâ'ya kadar olan ve daha sonraki dönem. İlk kısım Nakşibendiye tarikatı silsilesidir. İkinci kısımdaki isimlerin ise Yeseviye-Sehreverdiye tarikatına mensup oldukları tahmin edilebilir. Daha doğrusu, İşanı İmlâ, bizim araştırmakta olduğumuz Mü'in Halife silsilesini Nakşibendiye tarikatıyla bağlayan önemli isim arzeder.

Akhund Muhammad İmlâ Aleviddin ibn Azizanşeyh yeni İşanı İmlâ, kaynaklarda "İmlâ", "Mevlâna İmlâ", tarikatda ise "Hazrat İmlâ" olarak anılmaktadır. 1686 yılında Belh çevresinde doğmuştur. Bazı kaynaklarda onun Buhara'da doğduğu kaydedilmiştir.⁶ Fakat onun Belh'te doğarak okumak için Buhara'ya geldiği hakkındaki bilgi daha gerçekçidir. İşanı İmlâ Buhara'nın Harratan mahallesinde yaşamıştır. Mezarı da oradadır.⁷ İşanı İmlâ aynı zamanda bir şairdi. Farsça yazıyordu. Dört divanının bulunduğu bilinmektedir. Yalnız onlardan sadece bir tanesi korunmuştur. "Dîvânı İmlâyi Buharâî" adıyla

⁶Sedridin Selim Behari, *İki Yuz Yetmiş Yedi Pir*, Buhara, 2006. S. 273.

⁷Anke von Kügelgen. Die Einfaltung der Naqşbandiya im Mittleren Transoxanien vom 18. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts: Ein Stück Detektivarbeit/Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to Early 20th Centuries. Vol. 2. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1998. P. 125. [101-151].

Tahrân'da yayınlanmıştır.⁸ Nasiriddin Töre'ye göre İşanı İmla 1162 yılı Rabi'ü-l evvel ayının 18'inde (1749 yıl 8 Mart) 62 ya da 63 yaşında vefat etmiştir.⁹

İşanı İmla İşkiye (Şeyh Baba Hazrat Abul-Hasan İşkiy (q.s.), Kübraviyye (Şeyh Mirza Bahadır (q.s.), Cehriye (Şeyh Mevlânâ Usman Azizan (q.s.) ve Nakşibendiyye (Şeyh Hoca Pâdişah Selim (q.s.) tarikatlarında irşat alan bir mürşittir ve "cami'ü-l sülük" diye övülmüştür.¹⁰ Aşağıda İşanı İmla'nın "Tuhfetü-z zâirîn" eserinde sunulan silsileyle karşılaştırarak Mü'in Halife silsilesindeki tertip hakkında bazı fikirleri ortaya atmak istiyoruz.

İşanı İmla		Mu'in Halife
Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)		Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)
Hulâfa-i râşidin		Hz. Ebu Bekir (r.a.)
		Hz. Umar (r.a.)
		Hz. Usman (r.a.)
		Hz. Ali (r.a.)
Selmân-ı Fârisi (q.s.)		Selmân-ı Fârisi (q.s.)
Kasım bin Ebu Bekir Siddik (q.s.)		Kasım bin Muhammed ibn Ebu Bekir Siddik (q.s.)

⁸İmlaBuharai. *Divani İmlai Buharai*. Tehran, 1388. S. 5-6.

⁹Nosiriddin tora. *Tuhfetü-z zâirîn*. Buhara, 1910. S. 90.

¹⁰Nosiriddin tora. *Tuhfetü-z zâirîn*. S. 91-92.

İmam-i Cafer-i Sadik (q.s.)			İmam-i Cafer-i Sadik (q.s.)
Bayezd Bistami (q.s.)			Bayezd Bistami (q.s.)
-		0	Abul-Hasan Harakani (q.s.)
Abülkasim Gurgani (q.s.)		1	Abülkasim Gurgani (q.s.)
Abu Alı Farimedi (q.s.)		2	Abu Alı Farimedi (q.s.)
Hoca Abu Yusuf Hemedani (q.s.)		3	Yusuf Hemedani (q.s.)
-		4	Hoca Ahmet Yesevî (q.s.)
Hoca Abdulhalık Gucdevani (q.s.)	0	5	Abdulhalık Gucdevani (q.s.)
-		6	Hoca-iJihân (q.s.)
HocaArifRivgeri (q.s.)	1	7	HocaArifmâhitâbân (Rivgeri) (q.s.)
Hoca Mahmut Engir Fağnevi (q.s.)	2	8	Hoca Mahmut (Engir Fağnevi) (q.s.)
-		9	Abülheyrfaçnevi (q.s.)

Hoca Ali Ramiteni (q.s.)	3	0	Ali Ramiteni (q.s.)
Hoca Muhammed Baba Semmasi (q.s.)	4	1	Baba Semmasi (q.s.)
Said Emir Külal (q.s.)	5	2	Emir Külal (q.s.)
Hoca Muhammed Nakşibend (q.s.)	6	3	Hoca Behaeddin Nakşibend (q.s.)
Mevlânâ Yakub Çerhi (q.s.)	7	4	Mevlânâ Yakub Çerhi (q.s.)
Nosiruddin Ubeydullah Ahrar (q.s.)	8	5	Hoca Ubeydullah Ahrar (q.s.)
Мавлоно Муҳаммад Қози (q.s.)	9		-
Mahdum-iA'zam – Molla Hocagi (q.s.)	0	6	Mahdum-iA'zam – Kâsâniy (q.s.)
Muhammed İslâmJuybâri (q.s.)	1	7	Hoca Kalon* Muhammed İslâmhocajuybâri (q.s.)
Nosiruddin Sa'd Juybâri – Hoca Kalon (q.s.)	2		*
Hoca MuhammedAmin Dahbidi (q.s.)	3	8	Mahdumzâda-i Dahbidi (q.s.)

Hoca Hoşim (q.s.)	4	9	Hoca Haşimi (q.s.)
Hoca Muhammed Mumin (q.s.)	5	0	Hoca Mumin (q.s.)
Hoca Majnun (q.s.)	6	1	Avliya Hoca (q.s.)
Hoca Dâmâd (q.s.)	7	2	Halife İsmâil (q.s.),
Hoca Pâdişah Selim (q.s.)	8	3	Mevlânâ Muhammed İmla (q.s.)
İşanı İmla (q.s.)	9	4	şehit Nazr Hoca Narzami (q.s.)
İşanı İmla halifeleri: 1) şeyh Dâmla Niyâz Chukmâki 2) şeyh Mahsum Saripul-Ruvġangârâni 3) şeyh Halife Bâltabây Buhari 4) şeyh Molla Niyâz Muhammed 5) şeyh Dâmla Ni'matullâh – Aşik		5	Halife Aşur řibirġâni (q.s.),
		6	Halife Hakberdi (q.s.)

	7	Muhammed Mu'in Halife
	8	Molla Abdülkadir

Yukarıda kaydettiğimiz gibi silsilede "ihtiyarsız" ya da anlamamak dolayısıyla oluşan bazı eksiklikler vardır.

İrşatnâmede Gijduvanî'nin Ahmet Yesevî'den izin aldığı kaydedilmiştir. Ama Abdülhâlik Gijduvanî ve Ahmet Yesevî arasındaki ilişkiyle ilgilidir.¹¹ Bize göre tertip meselesinde tasavvuftaki büyüklere karşı saygı kuralına uyulmuştur. Yesevîşinas Devin de Uis'in kaydettiğine göre, Yusuf Hamedan'î vefatından sonra liderlik ilk Abdullah Barakî'ye, daha sonra ikinci Hasan Andakî'ye geçmiştir. Hasan Andakî'den sonra ise Yusuf Hamedanî'nin üçüncü si Ahmet Yesevî'ye geçmiştir. Fakat çok kısa süre liderlik yapan Ahmet Yesevî öğrencilerini Abdülhalik Gijduvaî'ye bırakarak kendisi Türkistan'a gitmiştir. Daha sonra Cehriye tarikatı temsilcileri silsilelerini belirlerken bu olayı da dikkate almış olabilirler.

İrşatnâmede sunulan tarikat silsilesi tartışmalıdır. Abdülhâlik Gijduvanî'nin Hoca Ahmet Yesevî'den irşad alması, Abdülhâlik Gijduvanî ile Arif Revregî arasında Hoca-i Cihan adlı şahsın bulunması, Mahmud Encir Fağnevî ile Ali Ramitanî arasında Abülheyir Fağnevî adlı şahsın bulunması silsile söyleyenin ya da yazanın bu meseleye yaklaşımından yola çıkarak açıklanmıştır. Bilindiği gibi,

¹¹Хисматуллин А. А. Предисловие. Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования): Сборник статей памяти Фритца Майера (1912–1998)/Сост. и отв. редактор А. А. Хисматулин. СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2001. С. 20-24.

Hoca-i Cihan, Abdülhalik Gijduvanî'nin makamıdır.¹² Örneğin, silsiledeki "Hoca Kâlan Muhammed İslâm Hoca Juybâri" derken hata yapılmıştır. Yani Hoca Kâlan ile Muhammed İslâm Hoca Juybâri ayrı şahıslardır. Mahdumi Âzem'den sonraki şahıs Muhammed İslâm Hoca Juybâri (Hoca İslâm Öl. 971/1563). Hoca Kâlan ise onun oğlu Hoca Sa'da verilen addır.¹³

Bunu İşanı İmla ve diğer silsilelerde de görebiliriz. Daha yukarıda Mahdumi Âzem, ve Hoca Ahrar arasında kopukluk vardır. Mahdumi Âzem silsilesine göre Hoca Ahrar'a Muhammed Kadı ya da Hoca Muhammed Zahid vasıtasıyla bağlanır. Mü'in Halife silsilesinde İncir Fağnevî'den izin aldığı kaydedilen Abülhayır Fağnevî şahsını silsile ve menkıbelerden bulamadık. Dolayısıyla yukarıda dile getirilen eksiklikler silsileyi söyleyenin ya da kâtibin belgeyi hazırlarken yaptığı hatası olabilir. Ayrıca, silsileden yer alan Abülheyır Fağnavî, Şehit NazrhocaNarzami, Aşur Şibirgâni, Haqberdi, Mu'in faaliyeti, hufiyeden cehriyeye geçme süresi, detaylı araştırmayı talep eder. Kısacası, irşatnâmeler silsileler gibi tasavvuf tarihini araştırma açısından önemli kaynaklardır. Tabii ki irşatnâmeler hazırlanırken belli manevî terbiye, aşksal murakebe ya da bizim bilmediğimiz noktalar olabilir. Fakat kâtibin ya da söyleyenin ihtiyarsız olarak hata yapması, yanılması, karıştırması gibi durumları da göz önünde bulundurmak lâzımdır.

¹²Bazı bilgilere göre, Hindistan mutasavvıfları, Mahmud Gevend ve Melik Server de aynı makamı almışlardır.

¹³Иванов П. П. Хозяйство Джуйбаридских шейхов. К истории феодального землевладения в Средней Азии в 16-17 вв. М-Л., 1954. С. 20.

MUINE KHALİFA FATHER AND TASHKENT SUFISM AMBIT

Dr. Uktambek SULTONOV

*Uzbekistan Abu Reyhan Birunî-Researcher of Şarkşinaslık
Institute*

While we are discussing the district of Tashkent Sufism, we can indicate the 19th century as the period, when he is the most vivid and reached his peak point. Notwithstanding, in this period, even characters such as Zengi Ata, Sheikh Hovand Tahur, Hodja Ahrar did not live, during the century, which we have mentioned, near the hundred sheikh belonging to Naqshbandis-Muceddidiye and Kadiriye-Yeseviye fraternities made a living operating. In the article, within the spiritual and moral document, which he gave Mu'in's son Mullah Abdülkadir, it had been mentioned to Tashkent Sufism circle and the activities of the representatives of this circle.

Mu'in Khalifa and Tashkent Sufism circle.

Today whenever is mentioned about Mü'in Khalifa in Tashkent, firstly, it has been understood his tomb in Karasaray neighborhood of the city. But, general scheme of subject tomb, which is the one of the city's architectural monuments, is 5, 48x6, 16m., its grave place is 3, 05 x 3, 05m. And it is consist of a domed room. Here, there were tombs of Mü'in Khalifa and his son Ömerhan. It has been unknown the ownership of the other graves located around the tomb. Alive son and daughter of Mü'in Khalifa says that these graves belong to dynasty members. At the end of the 19th century, in the early 20th century, neighborhood mosque next to the tomb had been operated, too. The tomb and mosque, which were dilapidated in the Soviet period, repaired in 2007.

According to the experts, who have been investigating Tashkent architectural monuments, the tomb was built in 1845. However, if it is taken notice of being built of the tomb for Mü'in

Khalifa, this date is controversial. Because Mü'in Khalifa died between 1883 -1885.¹ That is to say, the tomb was built while the Khalifa was alive or later, in other words it was made in 80 years of the 19th century (more precisely, after his death). According to the İrşatname seal, Mü'in Khalifa had reached the "pilgrim" position.

Mü'in Khalifa name was put into words in "History Cedideyi Tashkent" work, between mystics (They were mentioned as "işan" in the sources belonging to that period.), who were living in Tashkent in the second half of the 19th century. There is not the tomb in the list of the city cemeteries, which was made in 1911. This situation shows that Khalifa character spread in his sons' period. In the press and archival documents of the period, it had been recorded that the Khalifa had two sons in the names of Zakirhan Töre and Şakirhan Töre. According to N. Likoşin, Zakirhan was 55 years old in 1895 and his brother was, too, 51 years old. Both of them belonged to the religion order of Suhreverdiyye-Sultaniyye-Cehriye. He was mentioned among işans of the Cehriye religion order in 1911 (Zakirhan Töre had 250 followers in the city at that time.).

Mü'in Khalifa and his sons' activity can be understandable in the sample of the activity at that time of Tashkent işans. In sources, it has been presented information as the famous Sufis of Tashkent about Bahadır Sheikh, Khalifa Kuzi, İşan Yusufhan, Damulla İşan Veliy, Shah Mansurhodja, Mahsum Safa, Abulkasimhan İşan, Abdülmecithan İşan, İşan Sheikh Ali Karataşi.² Most of them were in the Nakşibendiyye religion order.

According to saves of N. Pantusov, there were Hufiye, Cehriye-Kadiriyye, İşkiye and Çiştîye religion orders in Tashkent in this

¹ Ликошин Н. Роль дервишей в мусульманской общин ташкентских туземцев/Сборник материалов для статистики Сыр-Дарьинской области. Т. 7. Ташкент, 1899. С. 124.

² Хулосат ул-аҳвол. 676, 726, 73а, 97а варақлар.

period.³ N. Likoşin had written that Tashkent İşans had belonged to two groups as Cehriye and Hufiye.⁴

N. Likoşin had presented the short information about the most famous 54 işans of the city in 1895. According to this information, 54 işans' 16 işans belonged to Naşibendiyye-Hufiye, 12 işans belonged to Cehriye-Kadiriyye, 9 işans belonged to Cehriye (in general), 7 işans belonged to Cehriye-Sultaniyye, 6 işans belonged to Cehriye-Hufiye (mixed), 3 işans belonged to Cehriye-Sehreverdiyye and 1 işan belonged to Kubreviyye religion orders.

In a other source, it had been saved that a large portion of the işans in the city had belonged to Nakşibendiyye and Kadiriyye religion orders and other religion orders had gained little attention. This idea has been proved in some of the statistical information. For example, 54 işans', who had been in Tashkent in 1911, 32 işans had belonged to Cehriye, 22 işans had belonged to Hufiye religion orders. Most of the işans had the Khalifas except their disciples in Tashkent, Semerkant, Buhara, Çimkent, Evliya Ata cities. According to the sources witnessed, most of the işans in Tashkent had received spiritual and ethic guide from Kokan, Nemengan and Tashkent guides. According to N. Likoşin, Mü'in Khalifa had gotten permission from Karşılı Alev Hodja (This name can be the abbreviation of Aleviddin Hodja, Evliya Hodja names). İrşatname has showed that Mü'in Khalifa had gotten permission from Hakberdi Khalifa. Of course, this document, which there has been special seal of Mü'in Khalifa, is more credible. But it needs to remember that N. Likoşin had gathered information interviewing with işan and their relatives living in the city when he was handled the subject. Therefore, it

³Пантусов Н. Молитвенный сеанс ордена Жагрие-Кадрие в Ташкенте/Записки Западно-Сибирское отдела императорского Русского Географического Общества. Книга 10. Омск, 1888. С. 8.

⁴Ликошин Н. Роль дервишей в мусульманской общин ташкентских туземцев. С. 110; Ликошин Н. Перевод Рисоля-и тарикат/Сборник материалов для статистики Сыр-Дарьинской области. Т. 7. Ташкент, 1899. С. 137-150.

needs not to be neglected that Alev Hodja would be common name among the public of Hakberdi Hodja in the later studies be performed.

Which religion order's representative was Mü'in Khalifa? There is no written or oral information about which religion order Alev Hodja, who Hakberdi Khalifa, who was dean of Mü'in Khalifa, or N. Likoşin has saved, belonged. Only we can say that Mü'in Hodja belonged to Cehriye religion order taking into account Nakşibendiyye religion order returned to Cehriye religion order when İşan, who can has reached to Piri Kamil level, came to İmla in Aşkiye, Kübraviye, Nakşibendiyye and Cehriye religion orders. Likewise, his son Mullah Abdülkadir had been given permission from Cehriye religion order in İrşatname. In the document mentioned, it had been saved that Mullah Abdülkadir would tell the lesson by be repented from chanting Cehriye to whom wants to spiritual and moral, enter the Cehriye religion order and if he had a talent, it would be allowed to make the discipleship. It had been saved that his other sons Zakir Hodja and Şakir Hodja, who allowed from himself, belonged to Cehriye (Suhreverdiyye-Sultaniyye-Cehriye) religion order. Mullah Azim, who was the Khalifa in Tashkent of Mü'in Khalifa was in the Kadiriyye-Cehriye religion order.

Spiritual and Moral Letter and Sequence of Mü'in Khalifa.

İrşatname had been written with nesta writing in Persian. The text includes 27 lines and postscript includes 11 lines, too. We can read only "Mü'in Haji b. Mullah İvaz Muhammed" and "Haji Mü'in" words from the seals impressed. Other three seals are very ambiguous. Only "hodja" word can be read. The most important aspect of İrşatname is to be submitted religion order sequence. 38 names from our Prophet (peace be upon him) until Mullah Abdülkadir had been mentioned in the sequence:

Prophet Rasul Akram, Prophet Ebu Bekir, Prophet Umar, Prophet Usman, Prophet Alı, Selmân-ı Fârîsi, Kasım bin Muhammed ibn Ebu Bekir Siddik, İmam-i Cafer-i Sadik, Bayezd Bistami, Abul-Hasan Harakani, Abülkasim Gurgani, Abu Alı Farimedi, Yusuf Hemedani, Hodja Ahmet Yesevî, Abdülhâlik Gijduvanî, Hodja-i Jihân, Hodja Arif mâhitâbân (Rivgeri), Hodja Mahmut (Engir Fağnevi), Abülheyir Fağnevi, Ali Ramiteni, Father Semmasi, Emir Külal, Hodja Behaeddin Nakşibend, Mevlânâ Yakub-ı Çerhi, Hodja Ubeydullah Ahrar, Mahdum-i A'zam - Kâsâniy, Muhammed İslâm hodja Juybâri, Mahdumzâda-i Dahbidi, Hodja Haşimi, Hodja Mumin, Avliyahoca, İsmâil, Mevlânâ Muhammed İmlâ, Şehit Nazrhodja Narzami, Aşur Şibirgâni, Haqberdi, Muhammed Mu'in ibn Mullah Aviz Muhammed, Mullah Abdülkadir ibn Muhammed Mu'in.

Of course, we cannot evaluate that the sequence offered is credible and as full sequence. Naturally, it also embodies a number of deficiencies in other more sequences. Therefore, it needs to examine some points of the sequence. On the basis of the sequence's meaning, we can divide it two parts. They are until İşan İmla and later term. The first part is Nakşibendiyye religion order sequence. It can be estimated that the names in the second part belonged to Yeseviye-Sehreverdiyye religion order. More precisely, İşan İmla is a significant name, which Mü'in Khalifa Sequence, we are exploring, connects to Nakşibendiyye religion order.

Akhund Muhammad İmla Aleviddin ibn Azizanşeyh new İşanı İmla, have been spelled as "İmla", "Mevlâna İmla" in sources, they have been spelled as "Hazrat İmla" in religion order. He was born in around Belh in 1686. It had been saved in some sources that he was born in Buhara.⁵ But it is more realistic information about that he came to Buhara to study and was born in Belh. İşanı İmla had been

⁵Sedriddin Selim Behari. *Two hundred seventy seven founders of an order*. Buhara, 2006. S. 273.

living in Harratan district of Buhara. His grave has been there.⁶ İşanı İmla was also a poet. He was writing Persian. It is known that there are four councils. However, only one of them has been saved. It was published with the name of "Council İmlayi Buharâi" in Tehran.⁷ According to Nasiriddin Töre, İşanı İmla died on 18 of Rabi'ü-l prior month in 1162 (on March 8, 1749) when he was 62 or 63 years old.⁸

He was a guide, who took spiritual and moral in İşanı İmla işkiye (Sheikh Father Hazrat Abul-Hasan İşkiy (q.s.), Kübraviyye (Şeyh Mirza Bahadır (q.s.), Kübraviyye (Şeyh Mirza Bahadır (q.s.), Cehriye (Şeyh Mevlânâ Usman Azizan (q.s.) ve Nakşibendiyye (Şeyh Hodja Pâdişah Selim (q.s.) religion orders and he had been praised as "cami'ü-l sülük."⁹

We want to come up with some ideas about the organizationin Mü'in Khalifa sequence comparing with the sequence, which presented in "Tuhfetü-z zâirîn" production of İşanı İmla below.

İşanı İmla		Mu'in Khalifa
Prophet Muhammed Mustafa (s.a.v.)	1	Prophet Muhammed Mustafa (s.a.v.)
Hulâfa-i râşidin	2	Prophet Ebu Bekir (r.a.)
		Prophet Umar (r.a.)
		Prophet Usman (r.a.)
		Prophet Alı (r.a.)
Selmân-ı Fârisi (q.s.)	3	Selmân-ı Fârisi (q.s.)
Kasım bin Ebu Bekir Siddik (q.s.)	4	Kasım bin Muhammed ibn Ebu Bekir Siddik (q.s.)
İmam-i Cafer-i Sadik (q.s.)	5	İmam-i Cafer-i Sadik (q.s.)

⁶Anke von Kugelgen. Die Einfaltung der Naqşbandiya im Mittleren Transoxanien vom 18. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts: Ein Stück Detektivarbeit/Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to Early 20th Centuries. Vol. 2. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1998. P. 125. [101-151].

⁷İmlaBuharai. *Divani İmlai Buharai*. Tehran, 1388. S. 5-6.

⁸Nosiriddin tora. *Tuhfetü-z zâirîn*. Buhara, 1910. S. 90.

⁹Nosiriddin tora. *Tuhfetü-z zâirîn*. S. 91-92.

Bayezd Bistami (q.s.)	6		Bayezd Bistami (q.s.)
-		0	Abul-Hasan Harakani (q.s.)
Abülkasim Gurgani (q.s.)	7	1	Abülkasim Gurgani (q.s.)
Abu Alı Farimedi (q.s.)	8	2	Abu Alı Farimedi (q.s.)
Hodja Abu Yusuf Hemedani (q.s.)	9	3	Yusuf Hemedani (q.s.)
-		4	Hodja Ahmet Yesevî (q.s.)
Hodja Abdulhalık Gucdevani (q.s.)	10	5	Abdulhalık Gucdevani (q.s.)
-		6	Hodja-i Jihân (q.s.)
Hodja Arif Rivgeri (q.s.)	11	7	Hodja Arif mâhitâbân (Rivgeri) (q.s.)
Hodja Mahmut Engir Fağnevi (q.s.)	12	8	Hodja Mahmut (Engir Fağnevi) (q.s.)
-		9	Abülheyr Fağnevi (q.s.)
Hodja Ali Ramiteni (q.s.)	13	0	Ali Ramiteni (q.s.)
Hodja Muhammed Father Semmasi (q.s.)	14	1	Father Semmasi (q.s.)
Said Emir Külal (q.s.)	15	2	Emir Külal (q.s.)
Hodja Muhammed Nakşibend (q.s.)	16	3	Hodja Behaeddin Nakşibend (q.s.)
Mevlânâ Yakub Çerhi (q.s.)	17	4	Mevlânâ Yakub Çerhi (q.s.)
Nosiruddin Ubeydullah Ahrar (q.s.)	18	5	Hodja Ubeydullah Ahrar (q.s.)
Мавлоно Муҳаммад Қози	19		-

(q.s.)			
Mahdum-i A'zam – Mullah Hodjagi (q.s.)	20	6	Mahdum-i A'zam – Kâsâniy (q.s.)
Muhammed İslâm Juybâri (q.s.)	21	7	Hodja Kalon* Muhammed İslâmhodja Juybâri (q.s.)
Nosiruddin Sa'd Juybâri – Hodja Kalon (q.s.)	22		*
Hodja Muhammed Amin Dahbidi (q.s.)	23	8	Mahdumzâda-i Dahbidi (q.s.)
Hodja Hoşim (q.s.)	24	9	Hodja Haşimi (q.s.)
Hodja Muhammed Mumin (q.s.)	25	0	Hodja Mumin (q.s.)
Hodja Majnun (q.s.)	26	1	Avliyahodja (q.s.)
Hodja Dâmâd (q.s.)	27	2	Khalifa İsmâil (q.s.),
Hodja Pâdişah Selim (q.s.)	28	3	Mevlânâ Muhammed İmla (q.s.)
İşanı İmla (q.s.)	29	4	Şehit Nazrhodja Narzami (q.s.)
İşanı İmla Khalifas: 1) Şeyh Dâmla Niyâz Chukmâki 2)Şeyh Mahsum Saripul-Ruvğangarâni 3) Şeyh Khalifa Bâltabây Buhari 4) Şeyh Mullah Niyâz Muhammed 5) Şeyh Dâmla Ni'matullâh – Aşik		5	Khalifa Aşur Şibirgâni (q.s.),
		6	Khalifa Hakberdi (q.s.)
		7	Muhammed Mu'in Khalifa
		8	Mullah Abdülkadir

As we save the above, there are some deficiencies occurring because of "unprepared" and not understanding.

It had been saved that Gijduvanî had gotten permission from Ahmet Yesevî. However, it relates to the relationship between Abdülhâlik Gijduvanî and Ahmet Yesevî.¹⁰ According to us, this had been complied with the rule of respect for elders in order issue. According to that Uis saved in Yesevîşinas Devin, after Yusuf Hamedan's death, the leadership had descended to Abdullah Baraki, after that to the second Hasan Andaki. After Hasan Andakî, it had descended to Yusuf Hamedani and the third one was Ahmet Yesevi. However, Ahmet Yesevi, who made the leadership in a very short time, had gone to Turkestan leaving his students to Abdülhalik Gijduvai. After that, while the representatives of Cehriye religion order were determining the sequences, they could be taken into account this event.

Religion order sequence, which presented in Irşatname, is controversial. Taking spiritual and moral of Abdülhâlik Gijduvanî from Hoca Ahmet Yesevî, being person named Hodja-i Cihan between Abdülhâlik Gijduvanî and Arif Revregî, being person named Abülheyr Fağnevi between Mahmud Encir Fağnevî and Ali Ramitanî were explained based on the person, who tell the sequence or the author's approach to this issue. As it is known, Hodja-i Cihan is the seat of Abdülhalik Gijduvanî.¹¹

For example, while "Hodja Kalan Muhammed İslâm Hodja Juybari" in the sequence is said, it had been made an error. So, Hoca Kâlen and Muhammed İslâm Hoca Juybâri are separate individuals. The person of Mahdumi Âzem was Muhammed İslâm Hoca Juybâri

¹⁰Хисматуллин А. А. Предисловие. Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования): Сборник статей памяти Фритца Майера (1912–1998)/Сост. и отв. редактор А. А. Хисматулин. СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2001. С. 20-24.

¹¹According to the some information, Sufis of India- Mahmud Gevend and Melik Server had taken the same authority, too.

(Hodja İslâm's death 971/1563). Hoca Kâlan was the name, which had been given to his son Hodja SA.¹² We can see it in İşanı İmla and the other sequences. More above, there are disconnects between Mahdumi Âzem and Hodja Ahrar. According to Mahdumi Âzem sequence, it is connected through Hodja Ahrar by Muhammed Kadi or Hodja Muhammed Zahid. In the Mü'in Khalifa sequence, we could not find Abülhayır Fağnevi individual, who was saved that he got permission from İncir Fağnevi.

Therefore, the deficiencies mentioned above can be the error of person telling the sequence or of clerk made while he was preparing the document. In addition, Abülheyır Fağnavi, Martyr Nazrhodja Narzami, Aşur Şibirgani, Haqberdi, Mu'in activity, passing time to Cehriye from Hufiye requires detailed research.

In short, irşatnames are important sources for research of mysticism history as the sequences. Of course, while irşatnames were preparing, there could be certain spiritual discipline, auditing or points we do not know. But it is necessary to consider the situations such as making the error, lapse, mixing of the clerk or telling person as unprepared.

¹²Иванов П. П. Хозяйство Джуйбаридских шейхов. К истории феодального землевладения в Средней Азии в 16-17 вв. М-Л. , 1954. С. 20.

MAVERAÜNEHİR'DEKİ ÂLİMLERİN TASAVVUFÎ TEFSİRLERİ

Hamidillo LUTFİLLAYEV

*Doctor of Al-Beruni
Institute of Oriental Studies of the
Academy of Science of the
Republic of Uzbekistan*

Orta Asya'da birçok tasavvuf bilgininin yaşadığı, tarihî bir gerçektir. Geçtiğimiz birkaç yıl boyunca tasavvuf bilginlerinin faaliyetlerinin araştırılmasına, Özbekistan'daki anıt mezarlarının yeniden inşası ve onarımına büyük bir ilgi gösterildi.

Bu küçük çaptaki araştırmada Orta Asyalı bilim adamları Hoca Muhammed Parsa (k.s.) ve Yakub Çerhi'nin (k.s.) Kur'an'ın tefsiri alanlarındaki faaliyetlerinden bahsediyoruz. Ve ayrıca tefsir yazarken doğrudan kullandıkları kaynaklarla ilgili de biraz bilgi vermek istedik.

Tasavvuf bilginleri araştırmaları sırasında bir düzeye kadar Kur'an'la ilgili çalışma yaptılar ve hiç şüphesiz faaliyetlerinde Kur'an'ı önemli bir kaynak olarak kullandılar. Ve hatta bazıları tefsir çalışmalarıyla ilgili eserler yazdılar. Bunlardan birisi 1419'da Buhara'da "Hoca Muhammed Parsa'nın Tefsirleri" eserini yazan Hoca Muhammed Parsa'dır (k.s.). Günümüze kadar eserin beş el yazması bulunmuş ve Özbekistan Cumhuriyeti'nde¹ Fund of Al-Beruni Institute of Oriental Studies of The Academy of Science'da 2180² numara ile muhafaza edilmektedir. Bu el yazmasında Kur'an'ın yalnızca sekiz suresinin tefsiri yazılıdır.

Eserin bir diğer nüshası, Abdurrahman Cami tarafından yeniden yazıldı. Fihristteki ayrıntılara göre bu eser şu sıralarda

¹Sonraki yerlerde UzR AS IOS şeklinde kısaltılacaktır.

²N. Khidirova'nın bu el yazmasıyla ilgili makalesinde açıklanmıştır (bkz: N. Khidirova. Scared manuscript of Khoja Muhammed Parsa's tafsirs/History of Uzbekistan. № 3. Tashkent, 2003.)

Türkiye’de İstanbul’da Damadzade Kazasker Mehmet Murat Kütüphanesi’nde muhafaza ediliyor.³

“Tafsiri Samaniya” başlıklı önsöz ve sekiz surenin (97-104 sureler) tefsirini içeren eserin, Hoca Muhammed Parsa’ya ait olduğu düşünülüyor. Bizim fikrimize göre bu eser, Uzr as ios (№ 2180) fonunda muhafaza edilenlerle aynı. Çünkü bu eser de o eserlerle aynı şekilde sekiz surenin tefsirinden oluşuyor.

Eseri incelediğimizde yazarın tefsirleri yazarken “ayet ayet”⁴, me’sur⁵ ve işari⁶ yöntemlerini kullandığını tespit ettik. Hoca Muhammed Parsa’nın (k.s.) Kur’an ayetleri için tefsirler yazarken birçok kaynak kullandığını söylemeliyim, bunlar arasında, Kelam çalışmalarıyla ilgili “Sharhi tavilot”, tefsirlerle ilgili “Kashshaf”, hadis çalışmalarıyla ilgili “Sunan”. Bunlar arasında, hadis çalışmalarıyla ilgili kaynakların sayısı çok daha fazladır. Aynı zamanda yazar, tefsirinde kullandığı hadisi kimin söylediğini de göstermiştir. Örneğin, Abu Hurayra (r.a.), Abdulloh ibn Umar (r.a.), Ibn Abbos (r.a.), Anas ibn Malik (r.a.) tarafından söylenen hadisleri diğerlerinden daha çok kullanmıştır. Bazen hadis söyleyicileri olarak Imam Bukhari, Imam Muslim, Imam Termizi, Imam Nisai isimleriyle karşılaşabiliriz. İşari yönteminin kullanıldığı bazı bölümlerde Imam Caferi Es-Sadık (k.s.), Hasan el-Basri (k.s.), Cüneyd Bağdadi (k.s.), Hoca Abdullah Ensari (k.s.), Ebu Bekir Verrak (k.s.), Ebu Bekir Vâsitî (k.s.), İmam Kuşeyrî (k.s.)’nin fikirleri yer almıştır.

³Стори Ч. А. Персидская литература. Био-библиографический обзор/Пер. с англ., перераб. и допол. Ю. Э. Брегель. Москва:Наука, 1972. Т. 1. С. 118.

⁴Kur’an’da kısa ve uzun anlamlı ayetler vardır, aynı anlamdaki ayetler bir yerde kısa anlamıyla bir başka yerde ise uzun anlamıyla yer alabilir. Tefsir yazarlarının çoğu bunu etkin bir şekilde kullandı.

⁵Tefsir-i bil-me’sur bu, ayet, hadis ve sahabelerin sözleri yardımıyla Kur’an tefsiri yazma yöntemidir. Ayrıca, tefsir-i nakli, tefsir-i rivayet de denilir.

⁶Tefsir-i işari-ışaretlerle yapılan tefsir. Bu yolla tefsir yazarları, ayetlerin görünen anlamına göre değil gizli işaretlerine göre tefsir yapar.

Şu ana kadar eser birçok araştırmacıyı cezp etti. Örneğin, E. Karimov, A. Muminov, Yu. Paul, N. Khidirova ve diğerleri, bu eserin Muhammed Parsa'nın bilimsel faaliyetlerindeki öneminden bahsetmiştir

Tefsirle ilgili eserler yazan bir başka tasavvuf bilgini de Yakub ibn Osman ibn Mahmud ibn Muhammed Gazneli Çerhi (k.s.)'dir (1447'de öldü) ve eserinin adı "Tefsir-i Çerhi"dir.

"Tefsir-i Çerhi"nin özelliği, öncelikle, başta tefsirler için olmak üzere daha sonraki yazılı eserler için bir kaynak rolü oynamasıdır. Örneğin, Abdurrahman Cami'nin (Ö. 1492) "Tefsir-i Cami", Hüseyin Vaiz Kâşifi'nin "*Cevahir-ü-Tefsir li-Tuhfet-il-Emir*" ve "Mevahib-i Aliyye" eserlerinde Yakub Çerhi'nin (k.s.) tefsirinden fikirler vardır.

"Tefsir-i Çerhi" ayrıca zamanımızın araştırmacıları tarafından da çalışılmaktadır, bunların arasında yer alan M. Razzakova, Q. Mahmudov, B. Umrzaqov, I. Usmanov ve G. Saidova, doğrudan, kendi bilimsel araştırma projelerinin nesnesi olarak "Tefsir-i Çerhi"ye hitap etti.⁷

Eserin başlangıcında tefsirin çırakların talebine göre yazıldığı söylenmiştir. Eserde 40 sureye ait ayetlerin anlamları (سورة الفاتحة.) (منسورة الملك اليسورة الناس) işari yöntemiyle açıklanmıştır. Birçok bilginin yorumları ve tasavvufla ilgili şiirlerinden bilinebilir. Kabul edilmelidir ki tefsirler, eserin kaynakları içerisinde derin bir rol oynamaktadır. Örneğin, *Ebu Abdurrahman Es-Sülemi*'nin (1021'de öldü) "*Hakaik fi't-Tefsir*", *İmam Jarullah Abulkasim Mahmud ibn Umar Muhammed ibn*

⁷Раззокова М. Яъқуб Чархий-нақшбандия тариқатининг йирик вакили/Шарқшунослик. 1998. №8. Б. 117-122; Түркий тафсир. Факсимил нашр/Нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва кириш қисми муаллифи Қ. Маҳмудов. Тошкент, 2001; Умрзоқов Б. Тафсири Баҳр. Тошкент, 2010; Яъқуб Чархий тафсирининг түркий таржимаси. Факсимил нашр/Нашрга тайёрловчи, кириш, изоҳ ва мавзу муаллифлари И. Усмонов, Г. Саидова. Тошкент, 2010.

Umar Zamakhshari'nin (1144'te öldü) "Kashshaf al-hakaiki va uyun al-akavili fiy vujuh at-ta'vil", Necmeddin Ebu Hafız Ömer bin Mehmed el Nesfi es-Semerikandi'nin (1142'de öldü) "Taysir fit-tafsir", Mavfiqidin Ahmad ibn Yusuf ash-Shaybani al-Mavsili'nin (1291'de öldü) "Tafsiri Kavoshi", Nasiriddin Abdulloh ibn Umar al-Bayzavi'nin (1316'da öldü) "Anvar at-tanzil va asrar at-ta'vil" ve Majdiddin Muhammed ibn Yakub al-Feruzabadi'nin (1414'te öldü) "Basair zavi at tamyiz fi lataif al kitab al-aziz"i gibi tefsirlerden alınan fikirler görebiliriz.

Yakub Çerhi, hadislerle ilgili eserleri ve tasavvufla ilgili kaynakları etkili bir şekilde kullandı: Sihah as-sab'a", "Sahih Müslim", "Masabih" ve "Mesnevi".

Bunun dışında Abdulkasım Kuşeyri (k.s.), Hasan Basri (k.s.), Cüneyd Bağdadi (k.s.), Hoca Haqim Termizi (k.s.), Abdulhalik Gücdevani (k.s.), Abu Bekir Verrak (k.s.), Ebu Bekir Vasiti (k.s.), İmam Kuşeyri (k.s.), Hoca Abdullah Ensari (k.s.), Hoca Muhammed Parsa (k.s.) gibi tasavvuf bilginlerinin yorumladığı ayetlerin anlamlarını zenginleştirdi.

"Tefsiri Çerhi" yazıldığı zamana ait kutsal tefsirler olarak yorumlanır. Özellikle tasavvuf çalışmaları yapmak isteyen öğrenciler bu eseri ayrıntılarıyla öğrendi. Yıllar boyunca eser birçok kez çoğaltıldı ve bazıları dünyanın tanınmış kütüphanelerinde muhafaza ediliyor. UzR AS IOS da eserin 25 nüsha el yazmasına sahiptir ve çoğu, bilimsel olarak tasnif edilmektedir.⁸ Eser Farsça yazılmış olmasına rağmen yazarın ölümünden bu yana birkaç kez Türkçeye çevrildi. Eserin ilk çevirisi, Seyyid Padşa hocanın isteği üzerine Hicri 993/Miladi 1585 yılında Hacı Hamadani tarafından yapıldı. Şu günlerde, №5174 numarayla UzR AS IOS'da muhafaza ediliyor.

⁸Собрание восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР/Под. ред. А. Урунбаева, Л. Епифановой. Ташкент: Наука, 1971. Т. IX, С. 435, №6642-№6661.

Yakın geçmişte yazılan, "Tefsir-i Hüseyini", "Ahsan al-Qasas", "Rukh al-bayan" gibi bazı tefsirlerde Orta Asyalı tasavvuf bilginlerinin birçok yorumuyla karşılaşabiliriz. Örneğin, "Tafsiri Husaini"nin yazarı, Nahl Suresinin 98. ayetinin tefsirinde Hoca Muhammed Parsa'nın (k.s.) yorumlarına yer verirken, Hud Suresinin 90. ayetinin tefsirinde Yakub Çerhi'nin (k.s.) fikirlerini temel almıştır.

Bu ayrıntıların yardımıyla Hoca Muhammed Parsa (k.s.) ve Yakub Çerhi'nin (k.s.) diğer İslâmî çalışmalarda olduğu gibi tefsir alanında etkin bilimsel faaliyetler yürüttüğünü anlayabiliriz. Hiç şüphesiz, tefsirleri sonraki yıllarda yazılan eserler için ana kaynak rolü oynamıştır. Mirasları bugün bile Kur'an, tasavvuf öğrenenler ve İslâm araştırmacıları için başlıca kaynak olarak çok önemlidir.

TAFSIRS OF SUFISM SCHOLARS FROM MEWERENNAHR

Hamidillo LUTFILLAYEV

*Doctor of Al-Beruni
Institute of Oriental Studies of the
Academy of Science of the
Republic of Uzbekistan*

It is a historical fact that there lived a lot of Sufism scholars in the Central Asia. During the past few years it has been paid a great attention to studying the activity of Sufism Scholars, reconstructing and repairing their mausoleums in Uzbekistan.

In this small-sized research we are going to speak about the activities of Central Asian scientists Khoja Muhammed Parsa and Yakub Charkhi in the field of tafsirs of Koran. And we wanted to give some information about to what sources they directly used in writing the tafsirs as well.

Sufism scholars studied the Koran in some level during their researches and without any doubt they used it as an important source in their activity. Even some of them wrote the works concerned with the tafsir studies. One of them is Khoja Muhammed Parsa who wrote the work "Tafsirs of Khoja Muhammed Parsa" in 822 B. C (1419 A. D) in Bukhara. Up to present it has been found five manuscripts of the work and it is kept in the Fund of Al-Beruni Institute of Oriental Studies of The Academy of Science of the Republic of Uzbekistan¹

¹In next places it is abbreviated as UzR AS IOS.

under the number of 2180.² In this manuscript there has been written tafsirs of only eight suras (منسورة القدر اليسورة الهمزة) of Koran.

Another copy of the work was rewritten by Abdurakhman Jomi. According to details in fehris, nowadays it is kept in the Domodzoda Kazi Asqar Muhammed Murad Library in Istanbul, Turkey.³

Preface titled "Tafsiri Samaniya" and the work containing tafsirs of eight suras (97-104 suras) is thought to be belonged to Khoja Muhammed Parsa. In our opinion, this work is the same with those which is kept in the fund of UzR AS IOS (№ 2180). Because, it also contains tafsirs of eight suras like that work.

When we studied the work, we have found that the author used "ayat with ayat"⁴, ma'sur⁵ and ishari⁶ methods in writing the tafsirs. I should say that Khoja Muhammed Parsa used a lot of sources in writing the tafsirs for Koran ayats, of which "Sharhi tavilot" about Kalam studies, "Kashshaf" about tafsirs, "Sunan" about hadis studies. Among them sources about hadis studies are greater in number. At the same time author showed who told the hadis which he used in his tafsir. For instance, he used hadises told by Abu Hurayra, Abdulloh ibn Umar, Ibn Abbos, Anas ibn Malik more than

²It has been declared the article of N. Khidirova about this manuscript (see: N. Khidirova. Scared manuscript of Khoja Muhammed Parsa's tafsirs / History of Uzbekistan. № 3. Tashkent, 2003.)

³Стори Ч. А. Персидская литература. Био-библиографический обзор/Пер. с англ., перераб. и допол. Ю. Э. Брегель. Москва: Наука, 1972. Т. 1. С. 118.

⁴There are ayats with a short and long meaning in Koran, ayats with the same meaning may come with a short meaning in one place and with a longer one in another place. Majority tafsir writers used this efficiently.

⁵Tafsiri bil-ma'sur this is the method of writing tafsir for Koran with help of ayats, hadises and words of sahaba. It is also called tafsiri naqli, tafsiri osori, tafsiri rivoi.

⁶Tafsiri ishari- tafsir done with signs. In this way tafsir writers make tafsirs according to secret signs of ayats and not according to its visual meaning.

others. Sometimes as hadis tellers we can meet the names of Imam Bukhari, Imam Muslim, Imam Termizi, Imam Nisai. In some part where it has been used ishoriy method, there has been brought opinions from Imam Ja'far al-Sadiq, Khasan al-Basri, Junayd Baghdadi, Khoja Abdulloh Ansariy, Abu Bakr Varraq, Abu Bakr Vasitiy, Imam Qushayri.

Up to present the work attracted many researchers. For example, E. Karimov, A. Muminov, Yu. Paul, N. Khidirova and others told about the greatest importance of this work in scientific activity of Muhammed Parsa.⁷

Another Sufism scholar who wrote works about tafsir is Yakub ibn Usman ibn Makhmud ibn Muhammed Gaznaviy Charkhi. Died in 1447) and his work is called "Tafsiri Charkhi."

Peculiarity of "Tafsiri Charkhi" is that first of all it played the role of source for the latter written works, especially for tafsirs. For example, there are opinions in "Tafsiri Jomi" of Abdurakhmon Jomi (died in 1492), "Javohir at tafsir li tuhfat al-emir" and "Mavohibi aliyya" of Husain Voiz Koshifi (died in 1505) from tafsir of Yaqub Charkhi.

"Tafsiri Charkhi" is also researched by the researchers of our time, of which M. Razzakova, Q. Mahmudov, B. Umrzaqov, I. Usmanov and G. Saidova directly addressed to "Tafsiri Charkhi" as the object of the project of their scientific research.⁸

⁷Каримов Э. Э. Суфийские тарикаты Центральной Азии XII-XV вв. Автореф. дисс... док. ист. наук. Ташкент. 1998. с. 37; Муминов А., Пауль Ю. Мухаммад Парса/Ислам энциклопедический словарь. Вып. 3. Москва, 2001; Хидирова Н. Хожа Мухаммад Парсо тафсирилинг ноёб қўлёзмаси/Ўзбекистон тарихи. № 3. Тошкент, 2003.

⁸Раззоқова М. Яъқуб Чархий нақшбандия тариқатининг йирик вакили/Шарқшунослик. 1998. №: 8. Б. 117-122; Туркий тафсир. Факсимил нашр/Нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва

In the beginning of the work it was told that tafsir was written according to the request of apprentices. There senses of ayats belonging to 49 suras (سورة الفاتحة. منسورة الملك اليسورة الناس) were commented in the ishori method. It can be known from commentaries and sufism poems by many scholars.

Admittedly, tafsirs play a profound role among the sources of the work. For example, we can see opinions taken from some tafsirs such as "Hakaiq at-tafsir" of Abu Abdurakman as-Sullami (died in 1021), "Kashshaf al-hakaiki va uyun al-akavili fiy vujuh at-ta'vil" of Imam Jarullah Abulkasim Mahmud ibn Umar Muhammed ibn Umar Zamakhshari (died in 1144), "Taysir fit-tafsir" of Najmiddin Abu Hafs Umar ibn Muhammed an-Nasafi as-Samarkandi (died in 1142), "Tafsiri Kavoshi" of Mavfiqidin Ahmad ibn Yusuf ash-Shaybani al-Mavsili(died in 1291), "Anvar at-tanzil va asrar at-ta'vil" of Nasiriddin Abdulloh ibn Umar al-Bayzavi (died in 1316), "Basair zavi at tamyiz fi lataif al kitab al-aziz" of Majdiddin Muhammed ibn Yakub al-Feruzabadi (died in 1414).

Yakub Charkhi efficiently used the works about hadises: "Sihah as-sab'a", "Sahih Muslim", "Masabih" and sources "Masnaviy" about Sufism.

Except this, he enriched the senses of ayats commented by other Sufism scholars such as Abulqasim Qushayri, Khasan Basri, Junayd Baghdadi, Khoja Hakim Termizi, Abduhaliq Gijduvani, Abu Bakr Varroq, Abu Bakr Vasiti, Imam Qushayri, Khoja Abdulloh Ansari, Khoja Muhammed Parsa.

кириш қисми муаллифи Қ. Маҳмудов. Тошкент, 2001; Умрзоқов Б. Тафсири Баҳр. Тошкент, 2010; Яъқуб Чархий тафсирининг туркий таржимаси. Факсимил нашр/Нашрга тайёрловчи, кириш, изоҳ ва мавзу муаллифлари И. Усмонов, Г. Саидова. Тошкент, 2010.

“Tafsiri Charkhi” is read as sacred tafsirs from the time it was written. Especially, students who wanted to study the Sufism studies perfectly learnt this work in detail. During the years the work has been copied many times and some part of them is kept in famous libraries of the world. UzR AS IOS also has more than 25 manuscript copies of the work and most of them are scientifically classified.⁹ Although the work was written in the Persian language, it has been translated into Turkish language a few times since the death of the author. The first translation of the work was carried out by Khaji Hamadani in 993 B. C/1585 A. D with request of Sayyid Podsho khoja. Nowadays it is kept in the fund of UzR AS IOS under the number of №5174.

In some tafsir written in the near past such as “Tafsiri Husaini”, “Ahsan al-Qasas”, “Rukh al-bayan”, We can meet a lot of commentaries made by Central Asian Sufism scholars. For example, author of “Tafsiri Husaini” brought commentaries from Khoja Muhammed Parsa in the tafsir of the 98th ayat of Nahl sura, while he was based on the opinion of Yakub Charkhi in the tafsir of the 90th ayat of Khud sura.

With the help of these details, we can understand that Khoja Muhammed Parsa and Yakub Charkhi carried out efficient scientific activity in the field of tafsirs like other Islâmic studies. Without any doubt their tafsirs played the role of main source for the works written in the following years. Their heritage even nowadays is very important as a main source for Koran, Sufism learners and Islâmic researchers.

⁹Собрание восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР/Под. ред. А. Урунбаева, Л. Епифановой. Ташкент: Наука, 1971. Т. IX, С. 435, №: 6642-№6661.

23 HAZIRAN 2012
KAPALI SPOR SALONU / DARENDE

Sempozyum 1. Oturum

Prof. Dr. Cihan Okuyucu / Yıldız Teknik Üniversitesi

Oturum Başkanı / Dîvân-ı Hulûsi-i Dârendevî'de İlham Kaynakları

Prof. Dr. Kadir Özköse / Gazi Osman Paşa Üniversitesi

Hulûsi Efendi'nin Mektûbatında Gönül Dili

Prof. Dr. Amina Siljak Jesenkoviç / Saraybosna Üniv.

Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'deki Aşk Konulu Mesnevi Kahramanlarına Göndermeler

Prof. Dr. Kâzım Hacımeylic / Bosna Hersek

Bosnalı Mürşidlerle Hulûsi Efendi'nin Ortak Yönü

Prof. Dr. Hayrettin İvgin / Ankara

Somuncu Baba Külliyesi Ve Abşeron Şüvelan Kentindeki Seyyid Mir Mövsüm Külliyesi

Yard. Doç. Dr. Tarık Abdulcelil / Kahire Türk Arş. Merkezi

Hulûsi Efendi'nin Hutbelerinde Ahlâkî Değerler

Dr. Riham Rabah / Kahire Türk Arş. Merkezi

Hulûsi Efendi'nin İlim ve Sanata Verdiği Önem

Sempozyum 2. Oturum

Prof. Dr. Yakup Çelik / Yıldız Teknik Üniversitesi

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Arif Naushahi / Pakistan/Government Gordan Kolej

Ubeydullah Ahrar ve Onun Öğretileri

Prof. Dr. Mehmet İnbaşı / Erciyes Üniversitesi

Somuncu Baba ile Alakalı Mekânlar - Şehirler

İsra Tatlic / Saraybosna Üniversitesi

Bosna Tekkeleri ile Somuncu Baba Külliyesinin
Değerlendirmesi/Karşılaştırması

İmam Khalid Hussein / İngiltere

İngiltere'de Tasavvufun Etkileri ve Hulûsi Efendi ile Ortak
Yönleri

Dr. Ismat Durrani / Pakistan/Bahawalpur İslâmiye Ünvers.

Mazhar-ı Can-ı Çanan'ın Öğretileri ve Farsça Literatüre
Katkıları

Dr. Ümran Ay / Marmara Üniversitesi

Hulûsi Efendi'nin Dîvân'ında Kardeşlik

HULÛSİ EFENDİ DÎVÂNİ'NİN İLHAM KAYNAKLARI

Prof. Dr. Cihan OKUYUCU

Yıldız Teknik Üniv. Türk Dili Bölüm Başkanı

Klasik şiirimiz kendi içinde Dîvân şiiri, Tasavvuf şiiri ve Halk şiiri gibi alt isimlendirmelere tabi olmakla birlikte bütün bu edebî anlayışlar beslendikleri müşterek İslâmî/tasavvufî kültür malzemesi cihetiyle ortaktırlar. Diğer taraftan bazı şairler eserlerinde her üç edebî zevkin mahsüllerine de yer vermişlerdir. Bu durum bilhassa şiiri bir tebliğ vasıtası olarak benimseyen sufî şairlerde daha çok karşımıza çıkar. Asrımızın sufî şairleri arasında ilk hatıra gelen isimlerden biri olan Seyyid Hulûsi Efendi de tıpkı Yunus Emre, Eşrefoğlu ve Niyazi Mısrî gibi seleflerinde olduğu gibi bütün edebî anlayışları kuşatan bir zevke sahiptir. Nitekim Hulûsi Dîvânındaki şiirlerin çoğu aruzla ve klasik edebiyatın nazım şekilleriyle yazılmakla birlikte-tespit edebildiğimiz kadarıyla- 70 kadar şiirin heceyle ve halk edebiyatı nazım şekilleriyle yazılmış olması bu durumu göstermektedir. Bu hayli hacimli Dîvân'da bir yandan adı geçen sufî şairlerin izleri görülürken diğer taraftan bilhassa Fuzûlî'yi yahut Şeyh Galib'i hatırlatan ifadelere de rastlanmaktadır. Ancak hemen her şairde görülen bu etki edebî geleneğimiz açısından son derece tabiidir. Çünkü bütün klasik şairler seleflerinin edebî terbiyesinden geçerek yazmaya başlarlar. Bu bakımdan Gibb'in ifadesiyle klasik şairlerimiz "aynı şarkıyı söyleyen koro elemanları"na benzerler. Ne var ki bu koroda bazı sesler daha bir belirgin ve barizdir. Bu belirginlik konudan çok söyleyiş ustalığına istinat eder. Çünkü bütün şairler aynı inanç ve zevk dünyasından beslenmektedirler. Hulûsi Efendi de şiirlerinde konu bakımından hemen her sufî şairde karşımıza çıkan; tevhit, nat, nefis terbiyesi, şeriat, tarikat, güzel ahlâk, birlik, tatlı dil, gönül kırmama vs. gibi bahislerle klasik şiirin bitmez konusu olan aşk bahsine yer vermek bakımından eskiye tabi olmakla birlikte büyük şairlerde görülen

söyleyiş ustalığıyla benzerlerinden ayrılır. Keza o seleflerine nazire yazmaktan çok onlardan aldığı malzemeyi kendi zevk imbiğinden geçirerek anlatma yolunu seçmiştir. Bu bakımdan şiirlerindeki etkileri birebir şekli benzerlikler yoluyla yakalamak bir hayli zordur. Bu benzerlikler daha çok söyleyiş benzerliği ve ilham alma tarzında gerçekleşir. Biz bu tebliğimizde şairin ifade ve konu bakımından başka şairlerle benzeşen yahut onları hatırlatan mısra ve beyitlerini benzerleriyle birlikte alt alta sıralayacağız.

Bu işi yaparken Hulûsi Efendi'ye ait olanlar düz diğer şairlerinki italik yazıyla gösterilecektir. Keza verilen numaralar Hulûsi Dîvânı'ndaki (İstanbul 2006) sayfa ve şiir numaralarıdır:

Fuzûlî: Âşıkane tavrı ve lirizmi bakımından kendisinden sonra gelen hemen bütün sufî şairleri etkileyen Fuzûlî aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere Hulûsi Efendi üzerinde de bir hayli etkili olmuşa benziyor. Aşağıdaki ilk iki beyitte benzerlik konudan çok redif ve vezin bakımındandır.

Zihî zatın nihan u ol nihandan masivâ peydâ

Bihâr-ı sun'una emvac peydâ ka'r nâ-peydâ F

Gönül nefsine hâkim oluben eyle zafer *peydâ*

Ziyası kalbi ruşen kılmağa et bir kamer *peydâ* (s. 2 /1)

Kat' eyle âşinalığım andan ki gayrdır

Ancak öz âşinaların et aşına bana F

Ey yâr olmak istemedin aşına bana

Hastalığım bilip derdimi eylemedin şifa bana (s. 7/7)

Şu örnekte ise gönlün “zenbur evi” olması bakımından bir imaj alıntısından söz edilebilir:

*Taş deler ahım oku şehd-i lebin şevkinden
Nola zenbur evine benzese beytü'l-hazenim F*

(Müstezattan alıntı):

*Tîr-i sitemin eyledi bu sinemi gör ta
Zenbur evi âsâ (s. 3/2)*

Keza alttaki iki beyitte de redif farklı olmakla birlikte ifade ve imaj aynıdır:

*Secdedir her kanda bir büt görsem âyininim benim
Hah kâfir hah mü'min tut budur dinim benim F*

*Şuhudum secdegâhım dilberin ebrusu mihrabım
Gerek zahid beni mümin gerek zu'munca kâfir tut (s. 29/35-4)*

Fuzûlî'ye göre devasız tek dert dertsizlik derdidir. Hulûsi Efendi'ye göre de öyle:

*Her derd ki var var derman veliyk
Bî-derdlerin derdine derman olmaz F (Rübaiden)*

*Ey Hulûsi derdi yoklardan devae tme talep
Derdi yoklar derdine kandan deva hâsıl olur (s. 44-50/8)*

Alttaki iki beyitte de ifade benzerliğinden çok "gönlün sevgilinin saçını yuva edinmesi imajı" bakımından bir ortaklık söz konusu:

*Âşiyân-ı murg-ı dil zülf-i perişanındadır
Nerde olsan ey peri gönlüm senin yanındadır F*

Yap yâr ser-i zülfüne bir yuva karar tut

Ey murg-i gönül anla kuş lanesiz olmaz (111/163/4)

Leylâ ve Mecnun mesnevisinde Mecnun, kendisine gelen Leylâ'yı aşağıdaki sözlerle karşılar. Hulûsi Efendi'de de imaj ve ifade hemen hemen aynı:

Bende olan aşikâr sensin,

Ben hod yoğum, ol ki var sensin,

Ger ben, ben isem; nesin sen ey yâr

Ver sen, sen isen; neyim men-i zar F

Malum o ki her var sensin

Yok gayr aşikâr sensin

Bu dardad ey yâr sensin

Bilmem ki ben neyim a canım

Hulûsi'yi natüvan kıldın

Şanın ile bî-nişan kıldın

Bu nutkuna tercüman kıldın

Bilmem ki ben neyim a canım (s. 207-305)

Aşağıdaki dörtlükte benzerlik ilham ve imaj benzerliği sınırını aşiyor. Belki de Hulûsi Efendi Âşık Ömer'e ait dörtlüğü tazmin maksadıyla kullanmıştır:

Ey çerh-i sitemger dil-i nalâna dokunma

Hicr âlemidir ettiğim efgana dokunma

Ey tiğ-i elem yareledin cismimi bari

Cananıma nezr eylediğim cana dokunma (Âşık Ömer)

Ey çarh-ı sitem bu dil-i nalâna dokunma

Hicr âlemidir ettiğim efgana dokunma

Ey pir-i elem pareledin cismimi bari

Cananıma nezr eylediğim cana dokunma (s. 276-412)

Lirizmi ve taşkın ifadesi bakımından Hulûsi Efendi'yi etkileyen en önemli şairlerden biri de Şeyh Galip olmalıdır. Aşağıdaki ilk örnekteki ifade benzerliği açıktır:

Bir bade al çabük kap mecliste zeberdest ol

Alçağa akarsular düş pay-ı huma mest ol

Sercuş olayım dersin Galip gibi sermest ol (Ş. Galip)

Deste al bade gönlü ol sade

Ver gamı ya da söyledi kum kum (208/308-2)

Keza aşağıdaki iki mısra da Hüsn ü Aşk'taki şu meşhur tardiyyeden mülhem olmalı:

Dil hayret-i gamla lal kaldı

Galip gibi bi-mecal kaldı

Gönderdiği marz-ı hal kaldı

Elan bir ihtimal kaldı

İnsafın o yerde namı yok mu (Hüsn ü Aşk'tan)

Dil hasret ile intizarda kaldı

Can vadi-ibi-kararda kaldı (413-394)

Filibeli Ahmet Hilmi'nin meşhur eseri Amak-ı Hayal'de muhtemelen yine Filibeliye ait olan bazı manzumeler mevcuttur.

Aşağıda bu tür şiirlerden biriyle Hulûsi Efendi'nin ondan mülhem görünen bir dörtlüğünü alıyoruz:

Bu şuun, âlem

Bîsebat-u bîkîdem

Nerde Havva, Âdem?

Varsa aklın ey dedem.

Dem bu demdir, dem bu dem!

Dem bu demdir, dem bu dem!

Yâd-ı mazi bahşeder

Hayf-ü âlâm-ü keder

Olma meşgul-i kader

Kimse kalmaz hep gider.

Dem bu demdir, dem bu dem!

Dem bu demdir, dem bu dem! (Filibeli Ahmet Hilmi)

Ömrünün sermayesin verme yele

Geçti fırsat bir dahigirmez ele

Ey gönül gel Hakk'ı zikr et aşk ile

Dem bu demdir dem bu demdir dem bu dem (s. 210-310/1)

Hulûsi Efendi'nin aşağıdaki beyti de ifade bakımından Bâkî'nin:

Baş eğmeziz edaniye dünya-yı dun için

Allah'adır tevekkülümüz itibarımız

beytine bir hayli benziyor:

Yarın cemalin seyridir kar u varımız

Yokdur cihanın varına itibarımız (111/164/1)

Bir sufî olmak bakımından Hulûsi Efendi'nin kendisinden önceki sufî şairleri okumaması düşünülemez. His ve hayal dünyası bakımından seleflerini çok andıran ifadelerine sıklıkla rastlanması bu bakımdan şaşırtıcı değildir. Sözgelimi aşağıdaki beyitler tam manasıyla Mevlânâ yahut Yunus'u hatırlatır cinstendir:

*Sana ayb olmuş iken gayrının aybın görmeklik
Gör ayb-ı nefsinı gayra bakıp mayub arama (11/14-4)*

*Âlemi sen kendinin kölesi kulu sanma
Sen Hak için âlemin kölesi ol kulu ol
Güneş gibi şefkatli yer gibi tevazulu
Su gibi sehavetli merhametle dolu ol (179-260)*

Aşağıdaki beyit de Âşık Yunus'un meşhur mısralarının hülasası gibi:

Âşık Yunus:

*Cana cefa kıl ya vefa,
Kahrında hoş lütfunda hoş*

*Ya derd gönder yahut deva,
Kahrın da hoş lütfunda hoş.*

*Hoştur bana senden gelen,
Ya hil'at-ü yahut kefen,*

*Ya taze gül yahut diken,
Kahrın da hoş lütfun da hoş.*

*Gelse celalinden cefa,
Yahut cemalinden vefa,*

*İkisi de cana safa,
Kahrın da hoş lütfun da hoş*

*Her ne yüzden görseler lutfu ata kahr u cefa
Cümlesin dosttan bilip dosttan görüp dosttan tutar (s.45-52/4)*

Hulûsi Efendi bazen aldığı bir şiir formunu başka bir forma sokar. Aşağıdaki örneklerde önce Yunus Emre'nin şiirleri sonra Hulûsi Efendi'deki yeni ifadeleri görülüyor:

Yar yüreğim yar

Gör ki neler var

Bu halk içinde

Bize güler var

Ko gülen gülsün

Hak bizim olsun

Gafil ne bilsin

Hakkı sever var (Yunus Emre)

Aşkın yakıp eyledi nar cümle işimi kıldı zar

Gitdi kamu namus u ar ey yâr-ı sadık yâr yâr (s. 42/48/1)

Yolda gelen var bize gülen var

Bu şerri bilmez bize gülen var (s. 379/58)

Yunus Emre:

Derviş bağı gerek

Gözü dolu yaş gerek

Koyundan yavaş gerek

Sen derviş olamazsın

Döğene elsiz gerek

Söğene dilsiz gerek

Derviş gönülsüz gerek

Sen derviş olamazsın

Dervişin yastığı katı taş gerek

Yediği eleksiz arpa aş gerek

Yolda yalın ayakaçık baş gerek

Menzil-i maksuda erem der ise (s. 282/422)

-

Âşık aç susuz gerek

Her dem uykusuz gerek

Gamsız kaygusuz gerek

Gönül yarayar olur (s. 81/113/4)

Yunus Emre:

Ma'ni eri bu yolda melul olası değil

Ma'ni duyan gönüller hergiz ölesi değil

Mürşid elin tutmayan

İkrarlığa yetmeyen

Varını terk etmeyen

Derviş olası değil (354-89)

Seyyit Seyfullah'ın da Hulûsi Efendi'nin ilham kaynaklarından olduğu görülüyor:

Bu aşk bir bahr-ı ummandır

Buna hadd ü kenar olmaz

Delilim sırr-ı Kur'an'dır

Bunu bilende ar olmaz

Gönül bir bahr-ı ummandır ana hadd ü payan olmaz

Derunu dürr ü cevherdir ki pinhandır ayan olmaz (98-139/1)

Hacı Bayram-ı Velî'nin aşağıdaki meşhur şiiri;

Bilmek istersen seni,

Cân içreara cânı.

Geç cânından bul ânı,

Sen seni bil, sen seni.

Bayram özünü bildi,

Bileni anda buldu,

Bulan ol kendi oldu

Sen seni bil, sen seni.

Hulûsi Efendi de şu şekle bürünmüş:

Tutduğun ol dameni

Sıdk ile tut bil anı

Sen de ara bul anı

Yâr ol gel gel yâr ola gel gel (171-247/5)

Keza aşağıdaki iki şiir asındaki benzerlik Nesimî etkisine işaret etmekte:

*Seyrimde bir şehre vardım
Gördüm sarayı güldür gül
Sultanının tâcı tahtı
Bağı duvarı güldür gül*

*Gül alırlar gül satarlar
Gülden terazi tutarlar
Gülü gül ile tartarlar
Çarşı pazar güldür gül*

*Somuncu Babanın ili
Taze açar gonca gülü
Bağında öter bülbülü
Kokar dağı taşı güldür (92-130/2)*

İfade benzerliği itibarıyla şairimizin aşağıdaki beyti onun Niyazi Mısri'ye de ilgi duyduğunu gösteriyor:

*Derman aradım derdime
Derdim bana derman imiş
Bürhan arardım aslıma
Aslım bana bürhan imiş*

*Sağ u solum gözler idim
Dost yüzünü görsem deyü
Ben taşrada arar idim
Ol can içinde can imiş*

*İşit Niyazi'nin sözün
Bir nesne örtmez Hak yüzün*

Hak'tan ayan bir nesne yok

Gözsüzlere pinhan imiş

Ayrı bilenler ayırır uşşakını maşukiden

Ben canıym cananımın cananım bana can imiş (119/171/2)

Klasik şairler yanında daha yakın devre ait şairlerden de izler bulunması Hulûsi Efendi'nin ilgi sahasının genişliğini göstermektedir. Sözelimi Ziya Paşa'nın meşhur Terkib-i bendindeki;

Kibre ne sebep yoksa vezirim deyu gerçek

Sen kendini düstûr-ı mükerrem mi sanırsın

En ummadığın keşf eder esrâr-ı derûnun

Sen herkesi kör âlemi sersem mi sanırsın

şeklindeki ifadeleri şairimizin aşağıdaki beytine ilham kaynağı olmuş olmalı:

Ey gafil-i nadan özün arif mi sanırsın

Bi-mağz sözün dürr-i maarif mi sanırsın (351-71)

Keza Esat Erbili'nin tanınmış şiirindeki;

Gönül nûr-ı cemâlinden habîbim bir ziyâ ister

Gözüm hâk-i rehinden ey tabîbim tûtiyâ ister

Safâ-yı sîneme zulmet veren jeng-i günahımdır

Aman ey kân-ı ihsân zulmet-i kalbim cilâ ister

N'ola bir kerre şâd olsun cemâl-i bâ-kemâlinle

Ki kemter bendeniz Es'ad sana olmak fedâ ister

gibi beyitler Hulûsi Efendi'de değişik bir ifadeyle karşımıza çıkıyor:

Gönül senden şerefli nur-ı dilden bir cevap ister

Firakıyla yanan can derdine acil şarap ister (49-61/1)

Aşağıdaki örnek pek çok sufî şairde karşımıza çıkan şatahat geleneğine Hulûsî Efendi'nin de itibar ettiğini gösteriyor:

Kurt postunun üstünde yatuban geceledim

Kanat açtı üstüme yâr eyledi keremi

Bilseniz ey dostlarım ben kime mihman idim

Söylesem dil söylemez yazsam yazmaz kalemi (298/448/3)

Yukarıda klasik ve sufî şiir geleneğinin Hulûsî Efendi'deki izlerini göstermeye çalıştık. Şairimiz diğer taraftan bazı söyleyişleriyle Halk şiiri geleneğine de çok yakın görünmektedir. Bu tür söyleyişlerden birkaç örneği aşağıya alıyoruz:

Dost ile düşman bir ola

Vuslat u hicran bir ola

Derd ile derman bir ola

Açıla gönül açıla

Şen ola gönül şen ola (15/7)

Büklüm büklüm bükülen güzelin saçlarına

Lale sünbül ekilen dağın yamaçlarına

Beyaz pembe tomurcuk gülün ağaçlarına

Mahmur gözlerle bakıp hayran olasım gelir (87-122/1)

Dağları aşasım geldi sevdiğim

Sana kavuşasım geldi sevdiğim (212-314/1)

Hulûsi Efendi dile tasarruf konusunda son derece başarılıdır. Onun bu başarısında halk şairleri gibi yerel tabirlere yer vermesi ve konuşma uslubunu benimsemesi müessirdir. Bu canlı ifade örneklerinden bir kaçını aşağıyaalıyoruz:

Bir dolu al destine gel

Etme cedel yut yut yut

Dilde koma başka emel

Cana bedel yut yut yut (39/46-1)

Ver lebini yâr lebine

Sadeoluy meşrebine

Zevke yatıp küp dibine

Verme hâlel yut yut yut (39/46-5)

Seferdedir aşk eri

Dosttur dilde ezberi

Verince can u seri

Gönül yara yâr olur (81/113-3)

Zikr eylesen de şükr eylesen de

Fikr eylesen de yarın unutma

Halk şiirinin sevdiği cinaslı söyleyişler onda da çoktur:

Yüz nasihat ettiler yüz dönmedim yüzden yana (374-2)

Sular gibi yüzün yüzün hâke düşüp süre yüzün (81/112-5)

Aşağıdaki birkaç örnekte de onun mahalli deyimleri ve bazen arkaik Türkçe kelimeleri nasıl kullandığı görülmekte:

Nemrud deyerler matrud deyerler

Merdud deyerler yarın unutma

-

Dedim yara bayık ol

Gönül gönül ayık ol (174-252/1)

-

Suçluyu yarlıgagıldan ötürü

Rahmeti bol Tanrıya hamd idevüz

Bunca cavlak cılız arık davarı

Nice çoban olup nice güdevüz (113-17/2, 7)

Şu örnek ise hem yerel kelimeler hem de istihza duygusu bakımından ilginçtir:

Dinle ey hödük çıkmadan zödük

Çalmadan düdük derviş ol derviş

Ey hacı fişfiş bu nicegidiş

Hamsın hamsın piş derviş ol derviş (124-179/4-5)

Son örnek olarak alacağımız şu parça ise eda bakımından tam bir marş havasındadır:

Coşkun bir sel gibiyiz coşarız seller ile

Gonca bir gül gibiyiz kokarız güller ile

Bir gün toprak oluruz tozarız yeller ile

Nam u nişanımız yok dervişe şan gerekmez

Yokluk yolcularına başka nişan gerekmez (112/166-1)

Sonuç

Başta da belirtildiği üzere klasik edebiyatta evvelkileri takip etmek esastır. Bunun yollarından birisi evvelce bir üstadın yazmış olduğu esere-gazelden mesneviye kadar- şekil ve muhteva olarak benzeyen yeni bir eser yazmaktır ki buna nazire adı verilir. Diğeri ise ilham alma düzeyinde gerçekleşir. Nazire kelimesinin anlamı ve kapsamı oldukça geniştir. Tanzimat sonrasında nazire genellikle bir taklit olarak algılanmış ve tenkit edilmiştir. Oysa Banarlı'ya göre: "Klasik edebiyatlarda nazire bir taklid değil bir kreasyondur. Eski Yunandan beri hemen bütün Doğu ve Batı klasikleri, nazire şöyle dursun tercümeyle bile kreasyon addederlerdi. Fransız trajedi şairi Corneille'in Le Cihadlı eserinde, bu eseri ilk defa yazan İspanyol şairinden aynen tercüme edilmiş 120 mısra vardır. Çünkü klasik anlayışta şiir demek söyleyiş demektir. Evvelce başka dilde hatta aynı dilde söylenmiş bir manzumeyi tekrar ve yeni bir dizi halinde terennüm etmek şiiri söylemektir." Nazire hakkındaki kabulümüz her ne olursa olsun, geleneğe kuvvetle bağlı olmakla birlikte Hulûsi Efendi'nin şiirleri arasında seleflerine nazire sayılabilecek şiirlerinin bir hayli sınırlı olduğu görülür. Onda daha ziyade serbest çağrışım yoluyla evvelki bir şiirin hafızada kalan bir imgesini yahut ifadesini şiirde yeniden başka bir ifadeyle canlandırma tarzında gerçekleşen ve şairin orijinalliğine hanel vermeyen bir tesirden söz edilebilir Diğeri taraftan Hulûsi Efendi'nin ilhamını besleyen kaynakların çeşitliliğinin şiirine ayrı bir zenginlik olarak yansımıştır. Sonuç olarak Hulûsi Efendi Dîvânı'nın hem edebî değeri hem de geniş okur kitlesiyle 20. asrın kenditüründeki en dikkat çekici metinlerinden biri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

INSPIRATION SOURCES OF HULISI EFENDI'S DÎVÂN

Prof. Dr. Cihan OKUYUCU

Yıldız Teknik Üniv. Yıldız Teknik Üniv. Türk Dili Bölüm Başkanı

Our classical poetry has sub-naming such as Dîvân poetry, Sufî poetry and Folk poetry. But these literary perceptions are common in terms of İslâmîc/sufî cultural materials they are fed with. Besides, some poems included all three literary perception's products in their works. We come across this case especially with poets using poem as a tool for conveying message of İslâm. Seyyid Hulûsi Efendi, one of the first names of sufî poets of our century come across to mind has a literary style embracing all literary perceptions just like his predecessors like Yunus Emre, Eşrefoğlu, and Niyazi Mısri. Thus, most of the poems in Dîvân of Hulûsi is aruz (prosody) and classical literature's forms. Besides there are some 70 poems we can determine with syllabic meter and folk literature forms. This quite sizable Dîvân shows the traces of sufî poets mentioned above and contains expressions reminding especially Fuzûlî or Şeyh Galip. But this affect is purely natural in our literature tradition and can be seen with nearly all poets. Because, all classical poets pass through literary schooling of their predecessors. In this respect, our classical poets are, with Gibb's expressions, "elements of a chore singing the same song." But some voices are more dominant in this core. This dominance relies upon expression mastery more than the subject. Since all poets are fed with the same belief and emotion environment. Hulûsi Efendi is tied to nearly all former sufî poets discussing subjects like oneness of Allah, na't (praising the Prophet), discipline of ego, sharia, tariqa, social ethics, unity, sweet talk, not breaking a heart etc. and classical literature's inexhaustible topic; love. But he is differentiated from them with expression mastery of

great poets. So and so he was not hinting his predecessors' poems but he chose to still the material he took from them from his own style. In this respect catch the inspiration sources of his poems is very difficult in terms of one-to-one formal similarities. These similarities are mostly through parallel expressions and inspirations. In this paper we will line up verses and couplets of the poet similar to or reminding them in terms of expression and subject. Verses of Hulûsi Efendi will be written normal, other poet's verses will be italic. The numbers are page and poem numbers of Hulûsi Dîvân (İstanbul 2006).

Fuzûlî:

With his affectionate manner and lyricism, Fuzûlî affected almost all successor sufî poets. It seems he also pretty affected Hulûsi Efendi as can be seen below. In the first two couplets, similarity is about rhyme and prosody.

*Zihi zâtın nihan u ol nihandañ masiva peyda
Bihar-ı sun'una emvac peydaka'r na-peyda F*

*Gönül nefesine hâkim oluben eyle zafer peyda
Ziyası kalbi ruşen kılmağa et bir kamer peyda (s. 2 /1)*

*Kat eyle aşinalığım andan ki gayrdır
Ancak öz aşınaların et aşına bana F*

*Ey yâr olmak istemedin aşına bana
Hastalığım bilip derdimi eylemedin şifa bana (s. 7/7)*

In this example the heart is liken to "zenbur evi" (hornet's house). We can talk about image adaptation.

*Taş deler ahım oku şehd-i lebin şevkinden
Nola zenbur evine benzese beytü'l-hazenim F*

(From Müstezat):

*Tir-i sitemin eyledi bu sinemigör ta
Zenbur eviâsâ (s. 3/2)*

In the two couplets below, rhymes are different but expression and image are the same.

*Secdedir her kanda bir bü tgörsem ayinim benim
Hah kâfir hah mü'min tut budur dinim benim F*

*Şuhudum secdegahım dilberin ebrusu mihrabım
Gerek zahid beni mümin gerek zu'munca kafir tut (s. 29/35-4)*

According to Fuzûlî only trouble without remedy is being untroubled; as for HulûsîEfendi.

*Her derd ki var var derman veliyk
Bi-derdlerin derdine derman olmaz (From Rubai)*

*Ey Hulûsî derdi yoklardan deva etme talep
Derdi yoklar derdine kandan deva hasıl olur (s. 44-50/8)*

In the two couplets below there are similar expressions about "heart adopting hair of beloved as a nest.

*Aşyan-ı murg-ı dil zülf-i perişanındadır
Nerde olsan ey peri gönlüm senin yanındadır F*

*Yap yâr ser-i zülfüne bir yuva karar tut
Ey murg-i gönül anla kuş lanesiz olmaz (111/163/4)*

In Leylâ and Mecnun mesnevi; Mecnun welcomes Leylâ with the expressions below. Hulûsi Efendi also uses nearly same expression and image:

*Bende olan aşikâr sensin,
Ben hod yoğum, ol ki var sensin,
Ger ben, ben isem; nesin sen ey yâr
Ver sen, sen isen; neyim men-i zar F*

*Malum oki her var sensin
Yok gayr aşikar sensin
Bu darda deyyar sensin
Bilmem ki ben neyim a canım*

*Hulûsî'yi natüvan kıldın
Şanın ile bi-nişan kıldın
Bu nutkuna tercüman kıldın
Bilmem ki ben neyim a canım (s. 207-305)*

In the verse below, similarity exceeds limits of an inspiration or image similarity. Maybe Hulûsi Efendi, used Âşık Ömer's verses for compensation.

*Ey çerh-i sitemger dil-i nalana dokunma
Hicr âlemidir ettiğim efgana dokunma
Ey tiğ-i elem yareledin cismimi bari
Cananıma nezr eylediğim cana dokunma (Âşık Ömer)*

*Ey çarh-ı sitem bu dil-i nâlana dokunma
Hicr âlemidir ettiğim efgana dokunma*

*Ey pir-i elem pareledin cismimi bari
Cananıma nezr eylediğim cana dokunma (s. 276-412)*

One of the most important poets affecting Hulûsi Efendi should be Şeyh Galip with his lyricism and ebullient expression. In the first example expression similarity is clear.

Ş. Galip

*Bir bade al çabük kap mecliste zeberdest ol
Alçağa akarsular düş pay-ı huma mest ol
Ser cuş olayım dersin Galip gibi sermest ol*

*Deste al bade gönlü ol sade
Ver gamı ya da söyledi kum kum (208/308-2)*

The verses below should be inspired from Hüsn ü Aşk's famous pentastich.

*Dil hayret-i gamlalar kaldı
Galip gibi bi-mecal kaldı
Gönderdiği marz-ı hal kaldı
Elan bir ihtimal kaldı
İnsafın o yerde namı yok mu (From Hüsn ü Aşk)*

*Dil hasret ile intizarda kaldı
Can vadi-ibi-kararda kaldı (413-394)*

There are some poems in Filibeli Ahmet Hilmi's famous work Amak-ı Hayal, probably written by him. You will see one of this poems and Hulûsi Efendi's quatrain inspired from it.

*Bu şunun, âlem
Bîse bat-u bîkîdem
Nerde Havva, Âdem?
Varsa aklın ey dedem*

Dem bu demdir, dem bu dem!

Dem bu demdir, dem bu dem!

Yâd-ı mazi bahşeder

Hayf-ü âlâm-ü keder

Olma meşgul-i kader

Kimse kalmaz hep gider.

Dem bu demdir, dem bu dem!

Dem bu demdir, dem bu dem! (Filibeli Ahmet Hilmi)

Ömrünün sermayesin verme yele

Geçti fırsat bir dahi girmez ele

Ey gönül gel Hakk'ı zikr et aşk ile

Dem bu demdir dem bu demdir dem bu dem (s. 210-310/1)

Hulûsi Efendi's this couplet is quite similar to Baki's this couplet in terms of expression:

Baş eğmeziz edaniye dünya-yıdun için

Allaha'dır tevekkülümüz itibarımız (Baki)

Yarın cemali seyridirkar u varımız

Yokdur cihanın varına itibarımız (111/164/1)

It is unimaginable that Hulûsi Efendi, a sufî, did not read other sufî poems came before him. So using expressions frequently resembling his predecessors so much is not surprising for him. For example these couplets are reminding Mevlânâ or Yunus in the scriit sense.

Sana ayb olmuş iken gayrının aybın görmeklik

Gör ayb-ı nefsinı gayra bakıp mayub arama (11/14-4)

-

Âlemi sen kendinin kölesi kulu sanma

Sen Hak için âlemin kölesi olkuluol

Güneş gibi şefkatliyer gibi tevazulu

Su gibi sehavetli merhametle dolu ol (179-260)

This couplet is like a summary of Aşık Yunus' verses.

Cana cefa kıl ya vefa,

Kahrında hoş lütfunda hoş

Ya derd gönder yahut deva,

Kahrın da hoş lütfunda hoş.

Hoştur bana senden gelen,

Ya hil'at-ü yahut kefen,

Ya taze gül yahut diken,

Kahrın da hoş lütfun da hoş.

Gelse celalinden cefa,

Yahut cemalinden vefa,

İkisi de cana safa,

Kahrın da hoş lütfun da hoş

This couplet is like a summary of Aşık Yunus' verses.

Her ne yüzden görseler lütfu ata kahr u cefa

Cümlesin dosttan bilip dosttan görüp dosttan tutar (s.45-52/4)

Sometimes Hulûsi Efendi, changes the form of a poem. You will see first Yunus Emre's poems and then Hulûsi Efendi's new expressions below:

Yunus Emre:

Yâr yüreğim yar

Gör ki neler var

Bu halk içinde

Bize güler var

Ko gülen gülsün

Hak bizim olsun

Gafil ne bilsin

Hakkı sever var

Aşkın yakıp eyledi nar cümle işimi kıldı zar

Gitdi kamu namus uar ey yâr-ı sadık yar yar (s. 42/48/1)

Yolda gelen var bize gülen var

Bu şerri bilmez bize gülen var (s. 379/58)

Yunus Emre:

Derviş bağı gerek

Gözü dolu yaş gerek

Koyundan yavaş gerek

Sen derviş olamazsın

Dögene elsiz gerek

Sögene dilsiz gerek

Derviş gönülsüz gerek

Sen derviş olamazsın (Yunus Emre)

*Dervişin yastığı katı taş gerek
Yediği eleksiz arpa aş gerek
Yolda yalın ayak açık baş gerek
Menzil-i maksuda erem der ise (s. 282/422)*

*Âşık aç susuz gerek
Her dem uykusuz gerek
Gamsız kaygusuz gerek
Gönül yarayar olur (s. 81/113/4)*

Yunus Emre:
*Mani eri bu yolda melul olası değil
Mani duyan gönüller hergiz ölesi değil*

*Mürşid elin tutmayan
İkrarlığa yetmeyen
Varını terk etmeyen
Derviş olası değil (354-89)*

Seyyit Seyfullahın is also a source of inspiration for Hulûsi Efendi:

*Bu aşk bir bahr-ı ummandır
Buna haddü kenar olmaz
Delilim sırr-ı Kur'an'dır
Bunu bilende ar olmaz*

*Gönül bir bahr-ı ummandır ana hadd ü payan olmaz
Derunu dürr ü cevherdir ki pinhandır ayan olmaz (98-139/1)*

Hacı Bayram-ı Velî's famous poem below is changed into another form by Hulûsi Efendi:

*Bilmek istersen seni,
Cân içreara cânı.
Geç cânından bul ânı,
Sen seni bil, sen seni.*

*Bayram özünü bildi,
Bileni anda buldu,
Bulan ol kendi oldu
Sen seni bil, sen seni.*

*Tutduğun ol dameni
Sıdk ile tut bil anı
Sen dearabul anı
Yâr ola gel gel yâr.ola gel gel (171-247/5)*

Similarities between those two poems shows Nesimi's effect:

*Seyrimde bir şehre vardım
Gördüm sarayı güldür gül
Sultanının tâcı tahtı
Bağı duvarı güldür gül*

*Gül alırlar gül satarlar
Gülden terazi tutarlar
Gülü gül ile tartarlar
Çarşı pazar güldür gül*

*Somuncu Baba'nın ili
Taze açar gonca gülü
Bağında öter bülbülü
Kokar dağı taşı güldür (92-130/2)*

Similar expressions Show that our poet is also interested in Niyazi Mısri.

Derman aradım derdime

Derdim bana derman imiş

Bürhan arardım aslıma

Aslım bana bürhan imiş

Sağ usolum gözler idim

Dost yüzünü görsem deyü

Ben taşrada arar idim

Ol can içinde can imiş

İşit Niyazi'nin sözün

Bir nesne örtmez Hak yüzün

Hak'tan ayan bir nesne yok

Gözsüzlere pinhan imiş

Ayrı bilenler ayırdır uşşakını maşukiden

Ben canıyım cananımın cananım bana can imiş (119/171/2)

Traces from recent poets along with classical poets show Hulûsi Efendi's wide area of interest. Ziya Paşa's famous Terkib-i Bend is an example:

Kibre ne sebep yoksa vezirim deyu gerçek

Sen kendini düstûr-ı mükerrem mi sanırsın

En ummadığın keşf eder esrâr-ı derûnun

Sen herkesi kör âlemi sersem mi sanırsın

Şeklindeki ifadeleri şairimizin aşağıdaki beytine ilham kaynağı olmuş olmalı:

*Ey gafil-i nadan özün arifmi sanırsın
Bi-mağz sözün dürr-i maarif mi sanırsın (351-71)*

Expressions in Esat Erbili's well-known poem, appears with a different expression in Hulûsi Efendi:

*Gönül nûr-ı cemâlinden habîbim bir ziyâ ister
Gözüm hâk-i rehinden ey tabîbim tûtiyâ ister
Safâ-yı sîneme zulmet veren jeng-i günâhımdır
Aman ey kân-ı ihsân zulmet-i kalbim cilâ ister*

*N'ola bir kerre şâd olsun cemâl-i bâ-kemâlinle
Ki kemter bendeniz Es'ad sana olmak fedâ ister*

*Gönül senden şerefli nur-ı dilden bircevap ister
Firakıyla yanan can derdine acil şarap ister (49-61/1)*

This example shows that Hulûsi Efendi also applies shatahat way which we see in many sufî poems.

*Kurt postunun üstünde yatuban geceledim
Kanat açtı üstüme yar eyledi keremi*

*Bilseniz ey dostlarım ben kime mihman idim
Söylesem dil söylemez yazsam yazmaz kalemi (298/448/3)*

We tried to show effects of classical and sufî poetry tradition on Hulûsi Efendi. Our poet also seems close to folk poetry tradition with some of his expressions. Some examples are as follows:

*Dost ile düşman bir ola
Vuslat u hicran bir ola
Derd ile derman bir ola
Açıla gönül açıla
Şen ola gönül şen ola (15/7)*

*Büklüm büklüm bükülen güzelin saçlarına
Lale sümbül ekilen dağın yamaçlarına
Beyaz pembe tomurcuk gülün ağaçlarına
Mahmur gözlerle bakıp hayran olasım gelir (87-122/1)*

*Dağlar ıaşasım geldi sevdiğim
Sana kavuşasım geldi sevdiğim (212-314/1)*

Hulûsi Efendi is so successfull in having a full command of the language. Using local expressions like minstrels and adopting speech style is effective in that success. Examples of lively expressions:

*Bir dolu al destinegel
Etme cedel yut yut yut
Dilde koma başka emel
Cana bedel yut yut yut (39/46-1)*

*Ver lebini yar lebine
Sade ol uy meşrebine
Zevke yatıp küp dibine
Verme halel yut yut yut (39/46-5)*

*Sefer dedir aşk eri
Dosttur dilde ezberi
Verince can useri
Gönül yara yâr olur (81/113-3)*

*Zikr eylesen deşükr eylesen de
Fikr eylesen de yarınunutma*

He uses many punned expressions which folk poets like to use

Yüz nasihat ettiler yüz dönmedim yüzden yana (374-2)

-

Sular gibi yüzün yüzün hâke düşüp süre yüzün (81/112-5)

Some examples below shows how he uses local idioms and sometimes archaic Turkish words.

*Nemrud deyerler matrud deyerler
Merdud deyerler yarın unutmama*

-

*Dedim yara bayık ol
Gönül gönül ayık ol (174-252/1)*

-

*Suçluyu yarlığa gıldan ötürü
Rahmeti bol Tanrı'ya hamd idevüz
Bunca cavlak cılız arık davarı
Nice çoban olup nice güdevüz (113-17/2, 7)*

This example is interesting in terms of local words and mockery:

*Dinle ey hödük çıkmadan zödük
Çalmadan düdük derviş ol derviş
Ey hacı fışfış bu nice gidiş
Hamsın hamsın piş derviş ol derviş (124-179/4-5)*

The last example is just like a march:

*Coşkun bir sel gibiyiz coşarız seller ile
Gonca bir gül gibiyiz kokarız güller ile
Bir gün toprak oluruz tozarız yeller ile
Nam u nişanımız yok dervişe şan gerekmez
Yokluk yolcularına başka nişan gerekmez (112/166-1)*

Conclusion:

As stated before, in classical literature following predecessors is fundamental. One of the ways to do this composing a work that is similar to a master's work from an ode to a masnavi. This is called "nazire". Another way is to get inspired. The word nazire has a wide range of meanings. After Tanzimat, nazire was seen as imitation and criticized. Yet, according to Banarlı says:

"In our classical literature nazire is not imitation but a creation. Since ancient Greece, almost all eastern and western classical figures considered not only nazires but also translations as a creation. French tragedy poet Corneille's work Le Cid has 120 verses from the Spanish poet who wrote Le Cid for the first time. In classical perception poem means expression. To sing a poem with a new sequence which was read formerly in another language or even in the same language means singing a new poem." Regardless of our approach to nazire, even if he is strongly tied to tradition, there are quite limited numbers of nazires in Hulûsi Efendi's poems. We can talk about recreating an image or an expression of a poem in the mind with free association which does not harm originality of the poet. Besides, variety of the sources feeding his inspiration has an effect of a different richness in his poetry. As a result we can easily say that, Hulûsi Efendi's Dîvân, with its literal value and large mass readers, is one of the most remarkable texts of the 20th century.

OSMAN HULÛSİ EFENDİ'NİN MEKTUPLARINDA GÖNÛL DİLİ

Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE

Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Osman Hulûsi Efendi en yakınlarından başlamak üzere, müritlerine ve dostlarına gönderdiği mektuplarında beklentilere cevap vermiş, birtakım sorunlara çözüm önerilerinde bulunmuş, ufuklar açmış, birtakım hayır hizmetlerinin yerine getirilmesine öncülük etmiş, bir şerrin men edilmesine yönelik telkinlerde bulunmuştur. Mektuplarında manzum ve mensur ibareleri başarılı bir şekilde kullanarak edebî bir üslubu şiar edinmiştir. Nesir olarak kaleme aldığı ifadeleri, ağıdalı olmakla birlikte manzum ibareleri oldukça sadedir.¹ Manzumelerini gayet sade bir dille, günlük konuşma üslubu içerisinde kaleme alan Hulûsi Efendi, sanat kaygısından uzak durmuş, muhatabının gönlünü hoş tutmaya çalışmıştır. Mektuplarında muhatabının bilgi, tahsil, beceri ve makamını göz önünde bulundurmuş, muhatabının konumuna uygun ifadeler kullanmıştır.²

Hulûsi Efendi, mektuplaşmayı kavuşmanın yarısı olarak görmüş ve sevenlerini mektuplaşmaya teşvik etmiştir.³ Mektuplarında her daim hasret kokmaktadır. Bir oğul, bir kardeş, bir baba, bir dost, bir üstat olarak sevenlerine duyduğu özlemi canlı tutmaktadır. Mehmet A. Tütüncü ve Hamit Özpolat'a gönderdiği mektubunda yüreğinde alevlenen hasret odunu o, şu şekilde dile getirmektedir:

¹Mehmet Akkuş, "Giriş", *Mektûbât-ı Hulûsi-Dârendevî*, Nasihat Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2006, s. XXII.

²Akkuş, "Giriş", *Mektûbât-ı Hulûsi-Dârendevî*, s. XXVIII.

³Akkuş, "Giriş", *Mektûbât-ı Hulûsi-Dârendevî*, s. XXVII.

*Ben de bir yosmanın mübtelâsiyam
Benim de yolumu bekleyen vardır
Ben de bir babanın göz cilâsiyam
Benim için de bir inleyen vardır*

*Benim de annem var kardaşlarım var
Benim de eşim var yoldaşlarım var
Benim de hâlîmla haldaşlarım var
Beni de gönülden özleyen vardır*

*Hasretlik düşürür merdi ayaktan
Hazin feryat gelir evden ocaktan
Baş koyup secdeye seherde Hak'dan
Benim de vaslımı dileyen vardır*

*Gizlice derdim var elemim gizli
Yazamaz derdimi kalemim gizli
Yârim için derd ü gamım gizli
Gizli feryâdımı dinleyen vardır*

*Hulûsi sabr idüp eyleme keder
İnsafsızın gönlü anlamaz haber
Bir gün o da olur elbet derbeder
Çünkü Hak'dan böyle dileyen vardır.⁴*

Mektuplarında didaktik bir üslup kullanan Hulûsi Efendi, mektuplarındaki ifadelerinde zaman zaman âyet ve hadislerle telmihte bulunmuş ve tercümelerini almıştır. Sa'dî, Molla Cami ve Mevlânâ gibi

⁴Es-Seyyid Osman Hulûsi-Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi-Dârendevî*, Haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz, Nasihat Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2006, s. 30-31.

tasavvuf önderlerinin sözlerine yer vermiştir.⁵ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'ye olan ihtiramını mektubunda şu şekilde dile getirmektedir:

*İhtirâm ile varup türbet-i Mevlânâ'ya
Hâk-i pây ol da eriş Hazret-i Mevlânâ'ya*

*Şemsin etrafını devreleyü pervâne gibi
Can ile bende olup hizmet-i Mevlânâ'ya*

*Ta'zîm ile dergâhına yüz koy da Hulûsi
Mazhar ol merhamet-i şevket-i Mevlânâ'ya.⁶*

Tebliğimde hasret kokan, özlem duyulan, dersler veren, teşviklerde bulunan, sıkıntıları bertaraf eden, umutları celbeden ve muhataplarının maneviyatını artıran bu mektupları muhataplarına göre sınıflandırıp değerlendirmek istiyorum.

1. Mürşidine Yazdığı Mektupları

Mürşidi Mustafa Hâkî Efendiye yazdığı manzum mektubunda Hulûsi Efendi, şeyhini saadet bağının sonsuzluk eri, hakikat sultanı, gül kokulu sima, etkileyici söz ustası, Hakk'a vuslata vasıta olan Hak eri olarak tanıtmaktadır. Şöyle ki:

*Gel ey göz gör ki bir kerre ne hâldir Hazret-i Hâkî
Sa'âdet bâğı içre bir nihâldir Hazret-i Hâkî*

*Ne sultân-ı hâkikattir görüp anla kemâlinden
Ne işrâk eylemiş nûr-ı zü'l-Celâl'dir Hazret-i Hâkî*

*Anın sîr-âb ile gül hakkı musaffâ bî-cemâlinden
Tekâmül eylemiş bir mâh-ı cemâldir Hazret-i Hâkî*

⁵Akkuş, "Giriş", Mektûbât-ı Hulûs'i-i Dârendevî, s. XXV.

⁶Dârendevî, Mektûbât-ı Hulûsi, s. 15.

*Dehânından çıkan her nutku bir iksîr-i a'zamdır
Ser-â-pâ nûr-ı akdes bir kemaldır Hazret-i Hâkî*

*Ana bir bende olmak her kula Hakk'dan saâdettir
Hulûsi Hakk'a vâsıtı'l-visâldır Hazret-i Hâkî.⁷*

Mürşidi İhramcızâde'ye karşı beslediği kadim sevgiden bahseden Hulûsi Efendi, kendini şeyhinin hizmetkârı görmekte, kendi acziyetini itiraf etmekte, şeyhine karşı tevazuunu toprakla sembolize etmekte, şeyhinin iltifatlarından mahrum kalmamayı niyaz etmektedir.⁸

"Fazilet-meâb Efendim!" hitabıyla başladığı mektubunda saygın iltifatlarına mazhar olmayı yegâne kıymet-i harbiye olarak değerlendirdiği şeyhi İhramcızâde'nin sıhhat haberlerini almakla bahtiyar olan Hulûsi Efendi, şeyhine kavuşma özlemini vird-i zebân ettiğinden bahsetmektedir. Şeyhinin hallerinden haberdar olmak üzere kaleme aldığı mektuplarında acziyetini itiraf eder, kusurlarının hoş görülmesini ister, büyüklerin himmetine muhtaç olduklarını belirtir.⁹

Yaklaşan Kurban Bayramlarını tebrik için gönderdikleri mektupta ise şeyhi İhramcızâde'den ayrı geçen yedi ayın acısıyla yüreğinin parçalandığını söylemektedir. Sabah akşam tahayyül ettiği şeyhinin cemaliyle gözünün hayret makamına daldığını, o hayalin zevkiyle gönlünün neşelendiğini dile getirmektedir. Kalbinin enîsi kabul ettiği şeyhi İhramcızâde'ye yazdığı mektubunu gönlünün ve gözünün tercümanı olarak nitelemektedir.¹⁰

⁷Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 123.

⁸Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 17.

⁹Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 165-166.

¹⁰Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 185-186.

2. Babasına Yazdığı Mektuplar

Gönlümün ve ruhumun safası diye vafettiği babası Hasan Fevzi Efendi'ye yazdığı mektuplarında her daim zât-ı âlîlerine olan hürmeti beyandan geri durmamaktadırlar. Babasının ayak bastığı topraklara yüz sürmekten, babasına duyduğu iştiyaktan sinesinin alevler saçtığından, babasına olan özlemin kendisinde takat ve ihtiyar bırakmadığından, kendisinin hasta gönlüne babasının rızasını şifa kaynağı olarak gördüğünden bahsetmektedir. Hulûsi Efendi kendi kusurlarını çok görürken, babasının şefkat ve keremini kendi hatalarına nazaran katreye nispetle derya misali görmektedir. Çocukluğunda anne ve babasının yüksek kadrini bilemediğinden, acı ve sıkıntılarla yaşam süren anne ve babasına gereğince hizmet edemediğinden, gece ve gündüz her daim Hakk'ın huzuruna yönelip yakarıшта bulunduğundan bahseden Hulûsi Efendi, "Allahım! Benim vefasızlığımı hoş gör, anne ve babamı şefkat ve muhabbet deryana kativer. Benim yetişmem için dua eden anne ve babamın ömürlerini mutlu ve uzun kıl" diye dua eder. Onları hoşnut edecek bir hizmetle onların affına mazhar olmayı Mevlâ'dan niyaz etmektedir.¹¹

Babasına gönderdiği bir başka mektubunda ise ondan annesine karşı müşfik davranmasını, annesini üzmemesini, evlâd-ı Rasûl'den olan annesinin hakkını gözetmesini yalvaran edası ile şu şekilde ricada bulunmaktadır:

*Aziz tut vâlidemi akmaya gözyaşı
Bükülmüş kaddi gitmiş ömrü dağılmış cümle yoldaşı
Harap olmuş teninin tâkatı tâbî tükenmiştir
Sökülmüş hep hisârı cisminin her yanından her taşı
Yönelmiş Hakk'a canı gönlü yârın vaslına muhtaç
Anı incitme ey cânım peder vurma ana taşı*

¹¹Dârendevî, Mektûbât-ı Hulûsi, s. 74.

*O bir vâlâ-nesebdir gülbün-i bâğ-ı risâlettir.
O bir tâcü'l-edebdir ma'den-i hilm ü sehâvettir
O bir kendi de hoş yârı da hoş ehl-i itâattir
Ona sensin inâyet ol sana lutf u inâyettir
Yönelmiş Hakk'a cânı gönlü yârin vaslına muhtaç
Anı incitme ey cânım peder vurma ana taşı*

*Anın ecdâdı asrının kibâr-ı evliyâsıdır
O da o evliyânın bir hafîd-i asdikâsıdır
Sana her dem mükârin olduğu anın vefâsıdır
O bir ümdür ki evlâd-ı Resûlînin anasıdır
Yönelmiş Hakk'a canı gönlü yârin vaslına muhtâc
Anı incitme ey cânım peder vurma ana taşı*

*O yıllarca sizinle hemdem oldu eyledi hizmet
O günlerce safâ-i hâtırınız için çekip zahmet
O bu dehr-i cefâ gerdün elinden çekti bin mihnet
Anın şimdi nişîmen-gâhını gör kim hâkidân olmuş
Yönelmiş Hakk'a canı gönlü yârin vaslına muhtaç
Anı incitme ey cânım peder vurma ana taşı*

*Hulûsi'nin anası gönlünün şevk u cilâsıdır
Hulûsi'nin atâsı çeşminin nûrı ziyâsıdır
Hulûsi'nin duâsı anların dâim bekâsıdır
Hulûsi'nin sürme-i çeşmi ümmühâtın hâk-ı pâsıdır
Yönelmiş Hakk'a canı gönlü yârin vaslına muhtaç
Anı incitme ey cânım peder vurma ana taşı
Bir garîb-i bî-nevâdan bir garîb-i bî-nevâyâ!¹²*

Babasından annesine müşfik davranmasını isteyen Hulûsi Efendi mektuplarında sık sık annesine olan düşkünlüğünü

¹²Dârendevî, Mektûbât-ı Hulûsi, s. 101-102.

belirtmekte, annesini mutlu edecek imkânların husule gelmesine çalışmakta, hayallerini süsleyen duygularına tercüman olmaktadır. Şöyle ki:

*Bir gün dünyâda gülmedin
Garip annem garip annem
Şâd olup ferah bulmadın
Garip annem garip annem*

*Bahar gelse güller handân
Bağçaları etsen seyrân
Lâleler sünbüller hayran
Garip annem garip annem*

*Mini mini torunların
Tutsan elinden anların
Zâil olup da gamların
Bir dem gülsen garip annem*

*Açan gül kokular ile
Ötüşen kuğular ile
Meleşen kuzular ile
Seyre çıksan garip annem*

*Kışın karanlığı kaçıp
Lâleler sünbüller açıp
Çimenliklerde dolaşıp
Neş'e dolsan garip annem*

*Hakmurâdım verse görsem
İhtiyâr babamla bir dem*

*El ele verip gezdirsem
Murâdım ol garip annem¹³*

3. Çocuklarına Yazdığı Mektuplar

Anne ve babasına saygı ve hürmette pür telaş olan Hulûsi Efendi bir baba olarak yavrularını bağına basmakta, onlara kalbini vermekte, hayatı boyunca onlardan ne sevgisini ne de ilgisini esirgemektedir. Evladına düşkün her baba gibi yavrularının sevinçlerini devlet bilmekte ve acılarını yüreğinde hissetmektedir. Ağabeyi Ahmet Efendi'ye yazdığı mektubunda Hakk'a yürüyen evladının ölüm acısını onunla şu şekilde paylaşmaktadır:

*Muhammed Mâsum'a cânım birader
Alıp bir âhîret esvâbı gönder*

*Gelip techîz-i tekvînin edâ kıl
Elinle ana iksâ-yı ridâ kıl*

*Açtım baktım ne cân ü ne nefes var
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş
Âşiyânda hemen boş bir kafes var
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş*

*Ridâsın koymuş ammâ âşiyânda
Rehin-i hâk idüp köhne mekânda
Açuben per u bâlını bir anda
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş*

*Gönülden yâd idüp asıl muradın
Ana bend eylemiş her itimâdın*

¹³Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 171.

*Melekler gibi depredüp kanadın
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş*

*Kılıp terk-i hevâ her bir hevesden
Olup azme müheyyâ her nefesten
Meğer kim kurtulup muzlim kafesden
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş*

*Ne dârâ i'tibâr etmiş ne vârà
Ne verde i'tibâr etmiş ne hâre
Çekilmiş azm idüp çıkmış kenârâ
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş*

*Yolun tutmuş o evc-i lâ-mekânın
Terkin urmuş bu fâni âşiyânın
Sönüp ruhu o kaşları kemanın¹⁴
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş*

.....
*Güzârın kimse bilmez kande nerde
Otağını bırakır nalelerde
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş*

*Hulûsi'nin gözünün nûru ma'sûm
Gül-i nevzâde-i nevzad mahdûm
Cihanın iyş u nûşun bildi ma'dûm
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş.¹⁴*

Oğlu Mahmud Kemal'e yazdığı mektupta sevgi ve nasihatte bulunan Hulûsi Efendi, hüsn-i nesebin hüsn-i edebe göre olduğunu beyan etmiştir. Büyüklere hürmet ile küçüklere şefkati iki güzel haslet olarak nitelemektedir. İnsanı esfel-i safilin derekesine düşüren

¹⁴Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 178-179.

hasletin haset, kişiye civanmertlik nişanesi kazandıran kıymetin ise cömertlik olduğunu belirtmiştir. Kişinin ancak tehzib-i ahlâk ve tezkiye-i nefis ile olgunlaşacağından bahsetmektedir. Oğluna yaptığı nasihatlerin devamında iyilerle beraber olmasını ve kötülerden uzak durmasını tembih etmektedir. Birlikte olunan kimseleri kişinin aynası olarak görmektedir.¹⁵

Oğulları Mahmud Kemal, Ahmed Şemseddin ve Hamid Hamideddin Efendilere Mekke-i Mükerrerme'den yazdığı mektubunda ise kızların gönüllerini incitmemelerini tembih etmektedir.¹⁶

Çocuklarına gönderdiği mektuplarında onları güzel ahlâk sahibi olmaya teşvik eden Hulûsi Efendi, babalarının üstün kişiliği, ilim ve irfandaki yüksek dereceleri ile avunmalarını tembih eder. Kimsenin anne ve babasını gurur vesilesi kılmamasını hatırlatır. Hayırlı evladın temiz ve düzgün yaşantısını, ahirete gitmiş anne ve babasının amel defterine yazılan üstün hasletlerden kabul eder. Hulûsi Efendi güzelliği suret bağlamında değil sîret çerçevesinde değerlendirir. Ahlâkî olgunluklar ve yaşam kalitesini güzelliğin resmi olarak değerlendirmektedir. Çocuklarına yönelik hitaplarında insanlığın sizden beklentisi güzel huylu olmak ve seçkin davranışlarda bulunmaktır, der. Dünyanın geçici olan mal ve mülklerini nefsin gururunu okşayan metaı olarak görmektedir. Mektubunun devamında çocuklarına, kibirlenenleri Allah sevmediğine göre ne mağrur ol, ne de fani olan dünya malına aldan, dünya malı uğruna temiz fitratını ve güzel yaşantını kirletme. Sana on sekiz bin âlemi bağışlasalar bile haksız yere bir puluna dahi itibar etme, nasihatlerinde bulunmaktadır.¹⁷

¹⁵ Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 2.

¹⁶ Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 5.

¹⁷ Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 216.

4. İhvanını Manevî Kazanca Ermeye Daveti

Mana dilinin tercümanı ve hakikat yolunun mihmandarı olan Hulûsi Efendi, müritlerine yazdığı mektuplarında sürekli manevî tekâmülü öngörmektedir. “Tasavvuf ehli olmaktan gaye bahtı saadetli kul olmaktır” diyen Hulûsi Efendi, bunun ancak ayaklar altına yol olmakla sağlanabileceğini dile getirmektedir. Tarikat ehlini dost bahçesinin dikenli gülü olarak tavsif etmekte, dikensiz gül olamayacağı gibi kusursuz dervişliğin de iddia edilemeyeceğini belirtmektedir. Mana çarşısında kâr elde etmek isteyenleri güzellik çağında çağlayan olmaya, vaktinde yükünü bağlamaya ve kendi derdine ağlamaya davet etmektedir. Kalbi paslanan dervişin bahar mevsimini kaçırap kara kışa kalacağından dem vurmaktadır. Her daim gözyaşı dökmeyen dervişin gönül âleminde gonca güllerin açılmayacağını ifade etmektedir.¹⁸

5. İhvana Gönderilen Mektuplarda Mürşid-i Kâmile Teslimiyet Uyarısı

Hulûsi Efendi bir mürşid-i kâmil olarak kendini müritlerinin manevî hamisi şeklinde görmekte, onların dertleri ile dertlenmekte, müritlerini itikadî açıdan sağlam, amelleri düzgün, ahlâkları güzel ve muhabbetleri daim bir zümre haline gelmelerine teşvik etmektedir. Müridin mürşidine bendeliğinin sebebini, birbirlerine bezm-i ezelide mensup olmalarına bağlamaktadır. Dervişin matlubuna nail olmasını, mürşidini hak bilmesinde, mürşidinin maneviyatına güvenmesinde, mürşidine rabıtaya devamda, evrad ve ezkâra riayette görmektedir.¹⁹

Mektuplarından vuslata ermenin yolunu devamlı zikir, zühd ve verâ'dan öte tam bir ihlâs ve teslimiyet olarak gören Hulûsi Efendi'ye göre, mürşitlerin tüm çabası müritlerini gafletten uyandırmak ve

¹⁸Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 164.

¹⁹Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 54.

kendi gerçeklerini idrak etmelerini sağlamaktır.²⁰ Hulûsi Efendi dizelerinde gönülden dosta gerçekleşen arz u hâli bizlere şu şekilde sunmaktadır:

*Semâver yandı sevdâsı başında
Gönül şevk-i visâlda gözyaşında*

*O demlik Mekke çayıyla tutulmuş
Hevâ-yı yârdan özge unutulmuş*

*Ferah bahşolmağa cânile kalbe
Firâkatli gerek bir yâri celbe*

*Cefâlu derd ü devrânı bırak gel
Çırağ-ı bezme cân u gönlü yak gel*

*Fütüvvettir mürüvvettir muhabbet
Muhabbetsiz gönül paslıdır elbet*

*Gel ey dertten uzak oturma kende
Ulaş aşk bezmine yan nâra sende*

*Bu meydân-ı gamın merdi Hulûsi
Gönülden dostadır arz-ı Hulûsi.²¹*

Mürşid-i kâmile intisap eden kişi, Hak yolunda ayağını istikamet üzere sebat kılmalı, tam bir tevekkülle Allah'a güven duymalı, ilâhî rızaya kusursuz bir teslimiyet göstermelidir. Hulûsi Efendi seyr u sülûk eğitiminde dervişin aceleci davranmamasını, manevî feyizlerin tecelli edeceği vakti beklemesini, kendini ilâhî güzelliklere hazırlamasını tembih etmektedir. Mürit irşat sahibinin davetine bir canla değil bin canla hazır ve nazır olmalıdır. Tarikat

²⁰Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 125.

²¹Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 126.

yolunun sadıkları için, değil ömrün, bir nefeslik vaktin bile ziyan edilmemesi gerekmektedir. Sefer-der-vatan ilkesini “senden sana eyle sefer” diyerek enfûsî âlemde gerçekleşecek kemâlât yolculuğuna dikkat çekmektedir.²²

Dervişlik hasletini iki dünyanın altın ve gümüşünden daha öte bir değer olarak gören Hulûsi Efendi, müntesiplerini sülûk ettikleri yolun esaslarına sadık kalmaya davet etmektedir. Dünyanın dert ve tasasından kurtulmanın yolu olarak bizlere siddikiyet mağarasının yârânı gibi tasavvuf yolunun refiki, güven duyulacak bir yâr olmaya davet etmektedir.²³

Hulûsi Efendi’ye göre, tarikatta müritlere düşen yegâne görev, davalarının muhabbet yolu olduğunu bilmeleri ve mürşidini terk etmemek üzere sabitkadem olmalarıdır. Ona göre müridin mürşidini hayal kırıklığına uğratması, tarikatta vefasızlık ve mürüvvetsizliktir. Âşıklar kervanına düşen, diyâr-ı yârè revan olmaktır.²⁴

Hulûsi Efendi Uzun Hacı’ya gönderdiği mektubunda tasavvufî irşat hizmetlerinin gayesini şu şekilde özetlemektedir:

*Maksûdumuz yâğ u bâl değil elbet
Gönülden gönüle hasbî meveddet
Hâsil etmek için zevk-i muhabbet
Âlemi bir pula satanlardanız*

*Dünyâyı ukbâyı arkaya atıp
Hırkayı destârı şaraba satıp
Dost için yağını balına katıp
Toprağa yüz koyup yatanlardanız*

²²Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 93.

²³Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 83.

²⁴Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 144.

*Bu bâl u bu yağdan asıl murâdım
Şeriat tarikat remzini yâdım
Bu sırrı söyleten büyük üstâdım
Can verip eteğin tutanlardanız*

*Hulûsi dost için toprak yüzümüz
Uzun Hacı bizim iki gözümüz
Eğer lâtîf gelmezse sözümüz
Hicap deryâsına batanlardanız²⁵*

6. İhvan Arasında Muhabbetin Husule Gelmesini Öncelikli Kılması

Müridân, ahibbâ ve yârânını Allah için seven ve sevdiklerini beklentisiz bir şekilde bağrına basan Hulûsi Efendi, mektuplarında adeta muhabbet seline bürünmektedir. Mektuplarını kaleme almaya sebebiyet veren ayrılık ve hicran günlerinin müridânı ile aralarındaki muhabbeti taşkın hale dönüştürdüğünden bahsetmektedir. Sevdiklerinin yâdını lisanlarına evrâd, muhabbetlerini kalblerine parlak bir ayna kılmaktadırlar.

Sevdiklerinin hayallerini gözlerinde daim canlı kılan Hulûsi Efendi, dostları ile beraber olduğu her dakikanın hatırasını yâda koyulmaktadır. Hicran, firkat ve uzak kalınan günlerin acısını canlı tutulan karşılıklı muhabbetle giderdiklerini belirtmektedir. Manevî tecrübelerle birbirine bağlanan ve birbirini Allah için sevenlere ebedî bir ayrılığın olmadığını ifade etmektedir. Allah için gerçekleşen sevginin meyvesini garazsız bir hizmet serüveni olarak görmektedir. Dostlarının muhabbetiyle ruhlarının pervane olduğunu ve dostunun muhabbet ateşi ile yandığını dile getirmektedir.²⁶

²⁵ Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 152-153.

²⁶ Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 51.

Müntesiplerine duyduğu muhabbet duygusunu ihvanın birbirine karşı gerçekleştirmesini de öngören Hulûsi Efendi, sevginin ihvanı birbirine esir kılacağını, ihvanın birbirini sevdikçe ruhen yükselebileceklerini, ihvan arasındaki sevginin onları aklın idrakinin ötesine, yani irfan cennetine götüreceğini dile getirmektedir. Onun terbiyesinde yetişenler manevî derecesi ileri düzeyde olan ihvana karşı hayranlık duyar ve saygıda kusur etmezler. Hulûsi Efendi kendisinden önce tarikata intisap eden ihvan arkadaşına yazdığı mektupta, lâ-mekân sırrına kendisinden önce erdiği, aşk yoluna daha erken koyulduğu, hâl ve hareketleri ihlâs üzerine olduğu, kurtuluş yolculuğuna girmedi erken davrandığı, yâr ile daha önceden aşına olduğu, ilâhî fütuhata eren ruhunun lâ-mekân iklimine pervaz ettiği için o ihvana saygı ve hürmetini ifadeden aciz kaldığını belirtmektedir. Mektubunun devamında bu ihtiram derinliğini kendi sözleri ile bakın nasıl ifade ediyor:

“Nasıl öpmeyeyim ol elini ki, (Yedu’llâhi fevka eydîhim)²⁷ esrârının küh-i zâtı olan yed-i sahîhi benden evvel tuttu. Ve habl-i metîn olan dâmene benden evvel yapıştı. Nasıl hâk olmayayım şol ayağının altına kim, sırâta’l-müstakîm olan tarîk-ı Hudâ’ya benden evvel kadem bastınız. Ya nasıl kurban olmayayım şol câna ki yârin harem-i visâline benden evvel mahrem ve bezm-i şem-i cemâline benden evvel hemdem olup cânâna vâsıl ve her matlabı hâsıl oldu. Lisânım nice medh etmesün ol meftûnu ki yârin çeşm-i fettânının benden evvel esîri; ve cânım niçe sevmesün ol Mecnûn’u ki Leylâ’nın, velleyli zülfünün benden evvel habîridir.”²⁸

Rûh-ı revânım diye hitap ettiği sevenlerine Hulûsi Efendi, Allah için sevmenin gereğini, kardeşlik hukukuna riayetini önemini, dostlar arası samimiyetin ulviyetini ortaya koymaktadır. Mektubunda

²⁷48/Fetih, 10.

²⁸Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 99-100.

kendilerini sevdiğini ve kendilerine hürmetlerini sunduğunu belirten müridine mukabelede bulunan Hulûsi Efendi, sevdiği dostlarını bir an bile hatırdan çıkarmadıklarını ve hayallerinin gözlerinin önünde daima canlandığını, cisimleri ayrı olsa da ruhlarının ortak olduklarını belirtmektedir.²⁹

7. İhvanına Marifet-i Nefs Uyarısı

Mektuplarında seyr u sülûk eğitimini telkin eden Hulûsi Efendi, muhataplarını nefislerini terbiye etmeye davet etmektedir. Zira terbiye görmemiş, sülûk eğitiminden yoksun nefs-i emmâre insanı yanlış ve kötülüğe sürükler. Nefs-i emmârenin isteklerine muhalefet etmek kişiyi nefsin karanlık çukurlarından ve cehennem azabından kurtarır. Nefs-i emmâreyi eğitmenin yolu ise şer'î şerifin hükümleriyle amel etmek, sünnet-i seniyyeye uymak ve mürşid-i kâmilin terbiyesinden geçmektir.

Nefsinden ve on sekiz bin âlemden fâni olup Allahu Teâlâ'da bâki olanlar idrak seviyesi yüksek şahsiyetlerdir. Nefsini bilmeyen Rabbini bilemeyeceğine göre kişinin nefsini terbiye edip kemal sıfatlarla muttasıf olması marifetin husulünü sağlayacaktır.³⁰ Oğlu M. Kemal Efendiye gönderdiği mektubunda sabır ve sebat ehlinin şaşmaz ölçülerini şu şekilde sunmaktadır:

*Kardaşlık bir ammâ seçilmez değil
Yoksulluk zehir yâ içilmez değil
Kütük kavak ammâ biçilmez değil
Bu deryâ derin ya geçilmez değil.³¹*

²⁹Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 206.

³⁰Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 210.

³¹Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 210.

8. İhvanından Kalblerini Nazargâh-ı İlâhî Olarak Görmelerini İstemesi

Kalb, Allah'ın tecelli ettiği yer olduğu için her türlü manevî hastalıklardan salim olması gerekmektedir. İlahi tecelliye layık konuma gelen kalb, Tûr-i Sînâ'nın parçalanması gibi beden mülkünü tecelli karşısında un ufak edip dağıtır. Kalbî duyarlılığa sahip olan kişiyi heveslerine zebun edebilir. Kişi gönül kapısında bekçi pozisyonunda olmalı ki gönle mâsivâ girip kişiyi huzursuz etmesin.³²

9. İhvanını Sabır ve Sebat Ehli Olmaya Daveti

Mektuplarında ıstırap, zorluklar ve siyasî entrikalara aldırılmazlık ruhunu ortaya koyan Hulûsi Efendi, bela ehlini kibar-ı evliyadan kabul edilmektedir. Eskiden buğday ekmeği ile beslendikleri halde bir zaman gelip arpa ekmeği yemek zorunda kalan gönül ehlinin ne simalarında ne de ahlâklarında herhangi bir değişiklik olmadığını belirtmektedir. Ona kanaat ehli bela yurduna yürüyen ve imtihan ortamına müsait şahsiyetlerdir. Vuslatı da hicranı da bir gören âşıklar kahrı da ihsanı da bir tutan sadık dervişler misalidir. Böylesi dervişler zamanın siyasî yelpazelerine, sistem değişikliklerine ve politik hesaplarına aldırılmazlar.³³

Sivaslı Sırrı Su'ya gönderdiği mektubunda ümitsizliğe düşmemesini tembih etmektedir. Gelip geçen günler açılmış gülün yaprağını dökse de özüne hâlel getiremez. Zira zamanı gelince o gül, tekrar gülistana döner ve faslı bahar başlar. Öyle ki bülbüller o gülden muradına nail olup ötmeye başlarlar. O halde birtakım zorluklarla karşılaşanlar özlerini kaybetmedikleri müddetçe zorlukların üstesinden gelmeleri her an mümkündür.³⁴

³²Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 211.

³³Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 31.

³⁴Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 61.

10. Anne ve Babanın Rızasını Kazanmaya Davet

Hulûsi Efendi'nin mektuplarında konu edindiği temel hususiyetlerden biri de anne babanın rızasını kazanma gayretidir. Tasavvuf yolunda mesafe kat edebilmeyi anne baya hizmette görmekte ve yaşarken onların dualarını ve hoşnutluklarını kazanmayı maneviyat yolcusunun yegâne sermayesi olarak görmektedir.

Kendi tecrübesini örnek göstererek babasına olan yirmi yedi yıl kesintisiz devam eden hizmet serencamını şu şekilde dile getirmektedir:

*Hakkınızda dilenen lutf u kerem
Size zan hâsıl idüp vermiş elem*

*Söylemişsin bir iki söz kızarak
Beşeriyet yanılıp yakılarak*

*Anı mâzur görüp oldun sâkit
Dedim ol nûr-ı basardır sâbit*

*Tam yirmiyedi yıldır pedere
Dost olup koymadı gönlüm kedere*

*Anı bir lahzacık endişe ile
Etmedim zannım o rencîde bile.³⁵*

Mehmet Tütüncü ve H. Özpolat'a yazdıkları mektuplarında anne babanızı razı etmeniz bizim hoşnutluğumuzu kazanmanızdır, diyen Hulûsi Efendi, ömürleri boyunca anne babalarının istekleri dışına çıkmamalarını tembih etmektedir. Anne babalarını razı edenleri Allah'ın her iki dünyada da aziz kılacağını söylemektedir. Anne

³⁵Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 48.

babalar çocukları için en büyük servettir. İzzet yolunun hüma kuşu mesabesindeki anne baba birgün ansızın aramızdan ayrılır da ondan sonra pişmanlık fayda vermez. Anne babanın mübarek ayaklarına toprak olmak, cihan mülküne sultan olmaktan daha şerefli ve daha kıymetlidir.³⁶

Dünya ve ahiret saadetinin sebebi ve Allah'ın rızasını kazanmanın yolu anne ve babanın hakkına riayettir. Küçüklükten itibaren hayâ ve edebi şiar edinmek, Allah'ın da insanların da sevgisini kazandırır.³⁷

11. Müritlerini Hayır Hizmetlerine Teşviki

Hulûsi Efendi mektuplarında sevenlerini sık sık hayır hizmetlerine teşvik etmektedir. Zonguldak'ta bulunan Balabanlı Davut Ömer, Hamza Seher ve Araboğlu Hasan Efendilere gönderdiği mektubunda onları şu dizeleri ile hayra teşvik etmektedir:

*Ey gözüm nuru Ömer, Hamza, Hasan
Size bir hayr-ı cezîl ü ahsen*

*Tavsiye etmeğe ettim niyet
Yani her hâl üzre emniyet*

*Can ile rağbet eden ehl-i vefâ
Ola indinde Hudâ'nın âlâ*

*Çünkü Mevlâ-yı Azîz-i allâm
Eder ol kimseye elbet ikram*

*Kim ki hayr üzre olur hayrı sever
Hayr işi işlemeğe dâim ever*

³⁶Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 70.

³⁷Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 215.

*Cedd-i pâkim o veliy-yi ekrem
Yâni Şeyh Hâmid-i gavs-ı a'zâm*

*Himmeti âleme gün gibi âyân
Kadr-i menziletine yok pâyân*

*Nice erbâb-ı kerem sa'y ü belîğ
Ederek kadrini kıldı terfi*

*Yine bugün de vefâ ehli tamam
Ettiler halli halınca ikram*

*Ne güzel her yanı ta'mîr oldu
Benzeyüp cennete tenvîr oldu*

*Yalnız kaldı gaslhâne harâb
Ya'ni tâmirine ister esbâb*

*Aradık çâre yüz urduk her yan
Çâresiz derd ile kaldık her an*

*Kırk tabak üstüne çinko lâzım
Olmadı kimse bu hayra âzim*

*Çün gönülden bu doğup geldi dile
Bî-garaz u bî-maraz sıhhat ile*

*Sizin emniyet idüp gönlünüze
Çâreye arz-ı tevessül ile size*

*Böyle can ile teşebbüs kıldık
Size yazmağı muvâfık bulduk*

*Ger kabûle görülürse şâyân
Câna minnet bilüp eylen ityân*

*Zâyi olmaz ebedî hizmet olur
Bâis-i devlet olur rahmet olur*

*Yapılan hizmetiniz câna değer
Can olur zülfü perîşâna değer*

*Sizden akdem gider olur rahmet
Ne sa'âdet ü ne devlet elbet*

*Bâkî hürmetle muhabbetle selâm
Eylerem çokca du'â hatm-ı kelam³⁸*

12. Mektuplarında Aile Yuvasının Devamına İhtimamı

Ailesinden ayrılmak isteyen Mehmed Efendi'ye gönderdiği mektupta boşanmaması hususunda uyarılarda bulunan Hulûsi Efendi, nefsin karıncayı deve göstererek çok basit dedikodularla yargılara koyulduğundan bahsetmektedir. Ahlâkî seviyesinin sağlamlığı ile tanınan bir ailenin boşanmasına vicdanının razı gelmediğini beyan etmektedir.³⁹

13. Kanaatsizlikten Şikâyeti

Kendisine gelen mektuplardan birinde tevekkülden dem vuran, kanaat telkininde bulunan ama açgözlü, tamahkâr ve fütursuz yaklaşımlara olan rahatsızlığını dile getiren Hulûsi Efendi, Allah'ın rızka kefil olduğunu bilmemeyi vefasızlık olarak nitelemektedir. Hem bu sözün anlamını ve mürşide hürmetin gereğini unutan bu gafil şahsiyetin özelinde şu tavsiyelerde bulunmaktadır: "Aç dur, açık kal, kanaat denilen devlet kuşunun gölgesinde otur. Gönül hazinesinin yegâne serveti kanaattir. Kanaatsiz padişah bile zelil bir şahsiyettir.

³⁸Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 33-35.

³⁹Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 11.

Hakk'ın ihsanına razı olan rıza makamına vasıl olur. Gönlünü ve ihtiyarını Allah (c.c.)'a tefviz edeni Allah, ummadığı yerden rızıklandırmaya kadirdir."⁴⁰ Kanaatin ne denli dirlik ve varlık olduğu bir rubaisinde şu şekilde dile getirir:

*Derviş evinde dirlik
Her kârın ola birlik
Zenginlikten iyidir
Kanâatle fakirlik.⁴¹*

14. Borca Sadakat Tembihi

Balabanlı H. Mehmet Koçer'e gönderdiği mektubunda ciddi ikaz ve uyarılarda bulunmaktadır. Kendisine bu kapıyı tanıttıran, kendisinin yetişip gelişmesine katkı sağlayan ve onu kemale erdiren Hacı Hasan Efendi'ye olan borcunu ivedilikle iade etmesini ve kendisinden özür dilemesini istemektedir. Hulûsi Efendi Balabanlı H. Mehmet Koçer'e borcuna sadık kalmasını tembih ederken kullandığı üslup bir babanın evladına olan şefkatini yansıtmaktadır adeta.⁴²

15. Kadir Kıymet Bilmeyenlerden Duyduğu Rahatsızlığı

Hulûsi Efendi kadir kıymet bilmeyenlerden müşteki olmakta ve onlara şu şekilde sert hatırlatmalarda bulunmaktadır: "Seni Hak dostlarından dost bilip sana mücevher muamelesi yaptım. Ancak o mücevherin kıymetini bilmeyip yele verdin. Sözüm insanlığa insan için bir nasihatken, sen öğüdümü yanlış yorumlamışsın. Şu bir gerçek ki bal yemeden kişi balın tadını nasıl bilemezse senin gibi henüz ebced dersini görmemiş birine sonsuzluk dünyasından bahsetmenin anlamı yok. Sizin nazarınızda sözümün bir anlam ifade etmeyeceğini,

⁴⁰ Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 202.

⁴¹ Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 232.

⁴² Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 40.

katınızda yerimin olmayacağını biliyorum, ama yine de Allah için sevmenin dostlar nazarında eskimez bir sevda olduğunu düşünüyorum. İstemiyorum sizin olsun bu âlemin sazi ve sözü, istemiyorum sizin olsun bu dünyanın çanak ve çömleği. İstemiyorum sizin olsun bakır ve kalay, gümüş ve altın ne tür servetiniz varsa. Sığınacağım kabir toprağının ötesinde ne varsa gözüm yok, alın sizin olsun. Hatırın hoş olsun canım, daima mutlu ol sen. Muradın ne ise Mevlâm cümlesini nasip etsin sana.”⁴³

16. Sû-i Zandan Kaçınıp Hüsn-i Zanna Koyulmayı Öngörmesi

Hulûsi Efendi mektuplarında sık sık sevenlerini sû-i zandan kaçınıp hüsn-i zanna bürünmeye teşvik etmektedir. Ona göre basiret nuruna sahip olanlara yakışan, kendilerine beslenen sû-i zanna bile hüsn-i zan duymaktır. Hüsn-i zan kişiyi Hak âşığı ve insan-ı kâmil eyler. Vefa ehlinin makbul kul olmaları, hüsn-i zan sahibi oldukları içindir. Âdemoğlunun ahlâkî güzelliklerinin temelinde hüsn-i zan vardır. İnsan dudaklarını sû-i zanla yormamalı, edebe riayette kemal sahibi olmalı.⁴⁴

17. Kamu Hukukuna Riayette Hassasiyeti

Hulûsi Efendi kamu hukukunu her defasında önde tutarak, kamu hukukunu göz ardı edip kendi menfaatinin gerçekleştirmeye çalışanların beklentilerine kulak verilmemesini istemektedir.

Nefsânî arzularımızı hiç mesabesinde görüp herkesi kendimize tercih etmemizi salık vermektedir. Atılacak adımlar, gerçekleştirilecek eylemler ve hedeflenen hizmetler iyi niyet ve istikamet üzere gerçekleşmeli, vatana ve millete yararlı faaliyetlerde bulunmalı, vatanseverliği sözle değil icraatla göstermeli. Uhdemize tevdi edilen

⁴³Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 67-68.

⁴⁴Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 49.

emanetleri canımızdan aziz bilmeli. Emanete hıyanetin kendimize ihanet olduğu idrak edilmeli.⁴⁵ Kamu hukukuna riayet kadar kamu vicdanına sahip olmayı, adaleti şiar edinip zulmü ortadan kaldırmayı hedefleyen Hulûsi Efendi, vicdan ve insaf sahibi kişileri adaleti ikameye şöyle davet etmektedir:

*Hak sâhibi âciz diye ekmek mi dilensün
Zâlimlerin alçak dişi mazlûma bilensün
Vicdân u hamiyyet ne için kim zedelensün
Lâyık mı ki adlin yüce nâmı lekelensün
Vicdan ise âlemde bu mu hakk-ı adâlet*

*Zâlimleri kahretse n'olur pençesi adlin
Adliyle söner kahrocağı var ise zulmün
Adliyle kıyam etmededir varlığı dehrin
İnsaf ederek şöyle düşün adlini Hakk'ın
Vicdan ise âlemde bu mu hakk-ı adâlet*

*Sen kesme ümîd sıdk ile azminde devam et
Ayrılma vefâ hakkını kadrince tamâm et
Bir câhid-i adl ol da zulüm kâmına kâm et
Ah eyle Hulûsi bu âh ile bu yâda kıyâm et
Vicdan ise âlemde bu mu hakk-ı adâlet⁴⁶*

Mahkemede haksız savunma yapan dava vekiline gönderdiği manzum mektubunda mazluma tavır koymasını ve zalime destek olmasını şiddetle telin etmekte, kendisini insafa davet etmekte, gariplerin yuvasını yıkanın abat olmayacağını hatırlatmakta, yetimlerin almanın vebalini, iki parça ekmek uğruna binlerce yalan

⁴⁵Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 96.

⁴⁶Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 109.

söylemenin felaketini, insanlık, insaf ve merhamet hissini öldürmenin fecaatini hatırlatmaktadır.⁴⁷

Mahkemede haksız savunma yapan bir başka dava vekiline gönderdiği manzum mektubunda ise yetimin bedduasından sakınmak gerektiğini, zulmedenlerin hanesini Allah'ın tarumar edeceğini, ilâhî kahrın kişiyi olmadık derde düşüreceğini, zakkum ağacından meymenet gelmediği gibi hamiyetsiz olandan da derdin husule geleceğini, zulme önyak olanın payidar kılınmayacağını, düşkünlerin elinden tutmanın mürüvvet olduğunu, muhabbet ehline yardımın hizmet sayılacağını, cihanda kula fayda verenin insanlık ve insana düşenin iyi niyet olduğunu haykırmaktadır.⁴⁸

Sonuç olarak Hulûsi Efendi gönderdiği mektuplarında daima gönül kazanmanın, gönle girmenin, gönül huzuru dilemenin, gönül ehli olmanın çabasını götmüştür. Mektuplarındaki içtenlik ve samimiyeti hitap tarzlarındaki sıcak ifadelerle özetleyebiliriz: Örneğin babasına hitap ederken “Nûr-ı İbtihâcım, Sebeb-i Hayâtımın Huzûr-ı Sa’âdetine, Bir Garîb-i Bî-nevâdan Bir garîb-i Bî-nevâyâ, Sebeb-i Hayâtım Efendi Babacığım” diye can alıcı ifadeler kullanmaktadır.

Kardeşlerine gönderdiği mektuplarında, “Ey nûr-ı İbtihâcımız Kardeşimiz, Sevgili Ağabeyimin Huzuruna Arz” taltiflerini tercih etmektedir. Çocuklarına hitap ederken, “Kerimem Fâtıma’ya” örneğinde olduğu üzere hamiyetperverliğini yansıtmaktadır. Mürşidi İhramcızâde’ye gönderdiği mektuplarında, “Sadîk-ı gam-güsârımız vefâlı yâr-ı gârımız efendim, Fazîlet-meâb Efendim” diyerek vefa örneğinin en güzelini ortaya koymaktadır. İhvanına yazdığı mektuplarda, “Aziz Kardeşimiz, Aziz Kardeşler, Muhterem Kardeşim, Gözüm Nuru, Nûr-ı İbtihâcım Mehmed Efendi’ye, Muhterem Ahmed

⁴⁷ Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 111-113.

⁴⁸ Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 115-117.

Efendi Kardeşim, Aziz Ruhum, Aziz Cânım Kardeşim, Huzûr-ı Uhuvvet-i Ekremîye, Ey Nûr-ı Dîde vü Cân-âferîde, Kadr-i zer Zerdâr Şinâsed, Ey Aziz kardeş, Ey Nûr-ı Dîde, Erkek Yüzlü kadın Sözlü Bir Vefâsıza, Ey Rûh-ı Revânım, Ey Fûrûğ-ı Dîdemiz, Ey Cân-ı Azîz Kardeşimiz, Benim Cânım” hitapları ile baba şefkatini göstermektedir.

THE HEART LANGUAGE İN THE LETTERS OF OSMAN HULUSİ EFFENDİ

Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE

Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Osman Hulûsi Effendi has responded to expectations in his letters sent to his closed friends, lovers and his disciples, recommended some solutions to some problems, opened new horizons, pioneered to implement some of the aid operations, recommended suggestions for removing evil. A literary work has been done by using the terms of poetic and mensur in his letters succesfully. His expressions as prose that he put down on paper are lexiphane, his poetic expressions are so simple. Hulûsi Effendi, who put down his poems in a very simple language, within the daily speaking attitude, tried to become far away from concern of art and tried to make happy of the hearts of his lovers. He also tried to take into consideration of his answerers wise, religious education, ability and his position level of maturity in his letters.

Hulûsi Effendi saw the correspondence as the one half of coming together and encouraged lowers to correspond with each other. There is always longing in his letters. As being a son, brother, father, lover and master, he kept longing feeling to his lovers effective. He expressed his longing grown in his heart in his letters sent to Mehmet A. Tütüncü and Hamit Özpolat like that:

Ben de bir yosmanın mübtelâsiyam

Benim de yolumu bekleyen vardır

Ben de bir babanın göz cilâsiyam

Benim için de bir inleyen vardır

*Benim de annem var kardaşlarım var
Benim de eşim var yoldaşlarım var
Benim de hâlîmla haldaşlarım var
Beni de gönülden özleyen vardır*

*Hasretlik düşürür merdi ayaktan
Hazin feryat gelir evden ocaktan
Baş koyup secdeye seherde Hak'dan
Benim de vaslımı dileyen vardır*

*Gizlice derdim var elemim gizli
Yazamaz derdimi kalemim gizli
Yârim için derd ü gamım gizli
Gizli feryâdımı dinleyen vardır*

*Hulûsi sabr idüp eyleme keder
İnsafsızın gönlü anlamaz haber
Bir gün o da olur elbet derbeder
Çünkü Hak'dan böyle dileyen vardır.¹*

Hulûsi Effendi, who used didactic systle in his letters, sometimes refer to versicles and hadiths in his expressions of letter and made translations. He gave place of the words of sufism shepherds such as Sa'di, Molla Cami and Mevlânâ. He expressed his respect to Mevlânâ Celaledin-i Rumi in his letter like that.

*İhtirâm ile varup türbet-i Mevlânâ'ya
Hâk-i pây ol da eriş Hazret-i Mevlânâ'ya*

*Şemsin etrafını devreleyü pervâne gibi
Can ile bende olup hizmet-i Mevlânâ'ya*

¹Es-Seyyid Osman Hulûsi-Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi-i Dârendevî*, Haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz, Nasihat Publications, II. Print, İstanbul 2006, s. 30-31.

*Ta'zîm ile dergâhına yüz koy da Hulûsi
Mazhar ol merhamet-i şevket-i Mevlânâ'ya.²*

I want to classify according to their answers and evaluate these letters that awake longing, feel longing, teach somethings, give encouragements, remove the troubles, bring hopes and meet expectations and increase spirituality.

1. The Letters Written To His Guru

Hulûsi Effendi introduced his Sheik as an eternal man for happiness spiritually, reality sultan, a visage smelling rose, effective wording master and man of God with his true way going to God in his poetical letter that he wrote to his sage Mustafa Haki Effendi:

*Gel ey göz görki bir kerre ne hâldir Hazret-i Hâkî
Sa'âdet bâği içre bir nihâldir Hazret-i Hâkî*

*Ne sultân-ı hâkikattir görüp anla kemâlinden
Ne işrâk eylemiş nûr-ı zü'l-Celâl'dir Hazret-i Hâkî*

*Anın sîr-âb ile gül hakkı musaffâ bî-cemâlinden
Tekâmül eylemiş bir mâh-ı cemâldir Hazret-i Hâkî*

*Dehânından çıkan her nutku bir iksîr-i a'zamdır
Ser-â-pâ nûr-ı akdes bir kemaldir Hazret-i Hâkî*

*Ana bir bende olmak her kula Hakk'dan saâdettir
Hulûsi Hakk'a vâsıtı'l-visâldir Hazret-i Hâkî.³*

Hulûsi Effendi, who mentioned about his strong love to İhramcızade, saw himself as servant of him, confessed his situation,

²Dârendevî, *Mektûbât-ı Hulûsi*, s. 15.

³Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 123.

symbolise his monesty to his Sheik with soil, express not to devoid of his Sheiks kind compliments.

Hulûsi Effendi, who became happy when he take some good news about his Sheiks good health situation, who he evaluate him as respect in his letter beginning with his sytle of expression "Fazilet-meâb Efendim!" mentioned about his longing for coming together with his Sheik. He confessed his bad situation in his letters wrote to Meab Effendi to take information from Fazilet Şeyhi and want his wrong behaviours be tolarated and specify that they need politeness of adult respected people.

He also said in the letter sent for congratulation for approaching sacrifice holiday that his heart had been so sad with his seperated seven monts spent from İhramcızade. He also asserted that his heart was very happy with thinking and imagination of his sheik all day and his heart was getting more happy with that imagination. He also described his letter, that he wrote to his sheik İhramcızade as translater of his heart and his eyes.

2. The Letters That He Wrote To His Father

He also declared the respect of him in his letters wrote to his father, Hasan Fevzi Effendi, who he mentioned as pleasure of his heart and his soul. He also mentioned about being in the lands of his fathers coming and his longing to his father, his tired situation arised from his longing to his father, saw his fathers consent as a source of healing.

While Hulûsi Effendi saw his own defects as fault, he saw his fathers affection and errors as a small amount of faults. Hulûsi Effendi, who mentioned about him said that because he couldn't know his fathers and mothers high value adequately when he was

child, couldn't service to his family, who spent their life in difficulty and came into the presence of God and prayed to God. and said "My God! please tolerate my disloyalty and include my mother and my father in your affection and in your sea and prayed make long and happy of life of my family, that prayed for my upbringing ". He wanted from God to be a person, who was tolerated and forgiven by their familys with a service to maket hem happy.

He also asked a favour of his father to behave good to his mother and not to make sad of her and save her mothers rights in his another letter sent to his father:

*Aziz tut vâlidemi akmaya gözyaşı
Bükülmüş kaddi gitmiş ömrü dağılmış cümle yoldaşı
Harap olmuş teninin tâkatı tâbı tükenmiştir
Sökülmüş hep hisârı cisminin her yanından her taşı
Yönelmiş Hakk'a canı gönlü yârin vaslına muhtaç
Anı incitme ey cânım peder vurma ana taşı*

*O bir vâlâ-nesebdir gülbün-i bâğ-ı risâlettir.
O bir tâcü'l-edebdir ma'den-i hilm ü sehâvettir
O bir kendi de hoş yârı da hoş ehl-i itâattir
Ona sensin inâyet ol sana lutf u inâyettir
Yönelmiş Hakk'a cânı gönlü yârin vaslına muhtaç
Anı incitme ey cânım peder vurma ana taşı*

*Anın ecdâdı asrının kibâr-ı evlîyâsıdır
O da o evliyânın bir hafîd-i asdikâsıdır
Sana her dem mükârin olduğu anın vefâsıdır
O bir ümdür ki evlâd-ı Resûlînin anasıdır
Yönelmiş Hakk'a canı gönlü yârin vaslına muhtâc
Anı incitme ey cânım peder vurma ana taşı*

*O yıllarca sizinle hemdem oldu eyledi hizmet
O günlerce safâ-i hâtırınız için çekip zahmet
O bu dehr-i cefâ gerdün elinden çekti bin mihnet
Anın şimdi nişîmen-gâhını gör kim hâkidân olmuş
Yönelmiş Hakk'a canı gönlü yârin vaslına muhtaç
Anı incitme ey cânım peder vurma ana taşı*

*Hulûsi'nin anası gönlünün şevk u cilâsıdır
Hulûsi'nin atâsı çeşminin nûrı ziyâsıdır
Hulûsi'nin duâsı anların dâim bekâsıdır
Hulûsi'nin sürme-i çeşmi ümmühâtın hâk-ı pâsıdır
Yönelmiş Hakk'a canı gönlü yârin vaslına muhtaç
Anı incitme ey cânım peder vurma ana taşı
Bir garîb-i bî-nevâdan bir garîb-i bî-nevâya!⁴*

Hulûsi Effendi, who wanted from his father to behave to his mother good, always stated his fondness to his mother in his letters and tried to constitute the facilities, that make happy of his mother and became translator to his emotions, that dreamed of his imaginations:

*Bir gün dünyâda gülmedin
Garip annem garip annem
Şâd olup ferah bulmadın
Garip annem garip annem*

*Bahar gelse güller handân
Bağçaları etsen seyrân
Lâleler sünbüller hayran
Garip annem garip annem*

⁴Dârendevî, Letter Hulûsi, s. 101-102.

*Mini mini torunların
Tutsan elinden anların
Zâil olup da gamların
Bir dem gülsen garip annem*

*Açan gül kokular ile
Ötüşen kuğular ile
Meleşen kuzular ile
Seyre çıksan garip annem*

*Kışın karanlığı kaçıp
Lâleler sünbüller açıp
Çimenliklerde dolaşıp
Neş'e dolsan garip annem*

*Hakmurâdım verse görsem
İhtiyâr babamla bir dem
El ele verip gezdirsem
Murâdım ol garip annem⁵*

3. The Letters That He Wrote To His Children

Hulûsi Effendi, who respected his mother and father enourmously embraced their children, gave his heart to them, and never withhold his love and interest from them throughout his life. He knew his childrens worries as official and felt their pains as each father addicted to his children in his heart. He shared his died sons pain with him in his letter wrote to his older brother like that:

*Muhammed Mâsum'a cânım birader
Alıp bir âhired esvâbı gönder*

⁵Dârendevî, Letter, Hulûsi, s. 171.

*Gelip techîz-i tekvînin edâ kıl
Elinle ana iksâ-yı ridâ kıl*

*Açtım baktım ne cân ü ne nefes var
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş
Âşiyânda hemen boş bir kafes var
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş*

*Ridâsın koymuş ammâ âşiyânda
Rehin-i hâk idüp köhne mekânda
Açuben per u bâlını bir anda
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş*

*Gönülden yâd idüp asıl muradın
Ana bend eylemiş her itimâdın
Melekler gibi depredüp kanadın
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş*

*Kılıp terk-i hevâ her bir hevesden
Olup azme müheyyâ her nefesten
Meğer kim kurtulup muzlim kafesden
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş*

*Ne dârâ i'tibâr etmiş ne vârà
Ne verde i'tibâr etmiş ne hâre
Çekilmiş azm idüp çıkmış kenârâ
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş*

*Yolun tutmuş o evc-i lâ-mekânın
Terkin urmuş bu fâni âşiyânın
Sönüp ruhu o kaşları kemanın
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş*

.....

*Güzârın kimse bilmez kande nerde
Otağını bırakır nalelerde
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş*

*Hulûsi'nin gözünün nûru ma'sûm
Gül-i nevzâde-i nevzad mahdûm
Cihanın iyş u nûşun bildi ma'dûm
Seher vaktinde uçmuş yavru gitmiş.⁶*

Hulûsi Effendi, who made propose and love in his letter wrote to his son Mahmud Kemal, declared that good intention is made compatible with morality. He also specify respect to the elderly people and affection to the young people as a two beautiful behaviour. He also specified that the behaviour that made people in a bad situation, is envious and the value that win the person beauty is openhandedness. He also mentioned about that a person can be grown mature with morality and self respect spiritually. He also warned and made proposals to his son to be together with good things and be far away from bad things and people.⁷ He also saw the people, who are together with the person as mirror of the person.

He recommended in his letter wrote from the city of Mekke-i Mükerrreme to his sons Mahmud Kemal, Ahmed Şemseddin, Hamid Hamideddin Effendi, not to broke their hurts of their daughters.

Hulûsi Effendi, who encouraged their children to have beautiful morality in the letters sent to his children, and not to boast with their fathers super personality, and his high level degrees in scholarship and wisdom. He also remembered that nobody should

⁶Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 178-179.

⁷Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 2.

boast his/her father and mother. He also accepts that the clean and respectful life of the dutiful child as supreme behavioural characters, written on the maat record of the his/her died mother and father. Hulûsi Effendi evaluates the beauty not in terms of siret, in terms of suret. He also evaluates the moral maturities and quality of life as a picture of life. He also says addressing to their children that the expectation of the mankind from you is to be beautiful, good tempered and to exhibit outgoing behaviours. He also saw the temporal goods and possessions of the world as a meta that increase the flesh. In the continuation of his letters he said to his children that don't be proud and don't be deceived for the temporal world possessions, because God never love proud people, never make unclean your clean and beautiful life for the sake of world possessions. He also advised that even though they granted you the eighteen thousand of world, never consider any of the goods unfairly.

4. His Invitation For Spiritual Gaining

Hulûsi Effendi, who is meaning languages translater and host of his real way, always anticipated spiritual maturation in his letters, wrote to his disciples.

Hulûsi Effendi said that 'the purpose of being a person with spirituality is to be a person with happiness' and he also stressed that that his mentioned situation can only be possible to service on this way. He also described the sect as thorny rose of lovers garden. He also said that there can not be a garden without thorny and also can not be dervishes without flawless. He also invited some people, who want to take profit in the meaning market, to be waterfall in a beauty age, to be a good person and cry for his/her own problem. He also emphasise and get worry about that dervish, who has little love in his heart, will miss the spring time. He also mention about

that there can not be grow a rose in the heart of the dervish, who does not cry in everytime.

5. The Warning To The Person, Sitting His Seat In The Letters Of Sending To Friends

As a person, representative of his disciples, Hulûsi Effendi saw himself as a spiritual person of his disciples and listened and experienced his sorrows and encourage them to be a moral and good characteristic people. The reason of disciples binding to each other is binding together so strongly eternaly. He also rely on his disciples because of theirs strong faith in God, and his strong spirituality and service to him continuesly and respect him so much.

According to the Hulûsi Effendi, who saw the way of reaching the ultimate reunion time as a surrender beyond by performing the dhikr, and other religious operations in his letters Hulûsi Efendi, all of the efforts of disciples are make aware of the disciples about bad things and provide them to understand their realities well. He also introduces to us his wishes coming from his heart to the lovers in his verse like that way:

*Semâver yandı sevdâsı başında
Gönül şevk-i visâlda gözyaşında*

*O demlik Mekke çayıyla tutulmuş
Hevâ-yı yârdan özge unutulmuş*

*Ferah bahşolmağa cânile kalbe
Firâkatli gerek bir yâri celbe*

*Cefâlu derd ü devrânı bırak gel
Çırağ-ı bezme cân u gönlü yak gel*

*Fütüvvettir mürüvvettir muhabbet
Muhabbetsiz gönül paslıdır elbet*

*Gel ey dertten uzak oturma kende
Ulaş aşk bezmine yan nâra sende*

*Bu meydân-ı gamın merdi Hulûsi
Gönülden dostadır arz-ı Hulûsi.⁸*

The person, who is a disciple, should behave according to the way of God, rely on God strongly and should demonstrate his faith to the God spiritually. Hulûsi Effendi advice to the disciples that they should be very patient in religious education and wait time, that spiritual advances will realise and prepare themselves to the psalm beauties. The disciple should be ready for invitation of the spiritual and ethic guide so willingly.

The people, who are are faithful to the sects wayonly the whole life, even a one breathing time shouldnt waste.⁹ He also draws attention to the patriotism principles 'pilgrimage at its height' by saying that 'make pilgrimage to yourself.'¹⁰

Hulûsi Effendi, who saw the position of dervishes as a more valuable than gold and silver of the both world, invited his disciples to remain royal to the principles of their following way and also he wanted us to be a reliable lover and follow the spiritual way and be royal to this way as a way to get rid of from the worlds sorrows and problems. According to the Hulûsi Effendi thoughts, the main duty of the disciples in sects, to know that their matter is the way of their thoughts and to be loyal to his guru. According to him, gurus

⁸Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 126.

⁹Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 93.

¹⁰Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 83.

disappointing of his disciple means disloyalty and resistlessness in sect.¹¹ The person, who attends to the community of the lovers means to be a lover of God. Hulûsi Effendi summarizes the purpose of his spiritual services in his letter wrote to Uzun Hacı like that way:

*Maksûdumuz yâğ u bâl değil elbet
Gönülden gönüle hasbî meveddet
Hâsil etmek için zevk-i muhabbet
Âlemi bir pula satanlardanız*

*Dünyâyı ukbâyı arkaya atıp
Hırkayı destârı şaraba satıp
Dost için yağını balına katıp
Toprağa yüz koyup yatanlardanız*

*Bu bâl u bu yağdan asıl murâdım
Şerîat tarîkat remzini yâdım
Bu sırrı söyleten büyük üstâdım
Can verip eteğin tutanlardanız*

*Hulûsi dost için toprak yüzümüz
Uzun Hacı bizim iki gözümüz
Eğer lâtif gelmezse sözümüz
Hicap deryâsına batanlardanız¹²*

6. He Rank The Priority Of Having Religious Conversation Between Sect

Hulûsi Effendi, who love their disciples, gurus and his lovers without any expectations and so strongly, attached importance to the religious conversations in his letters. He also mentioned about the his departure time and leaving times sadness and also this

¹¹Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 144.

¹²Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 152-153.

situation made his conversation emotionally and condensively. This also makes their heart brilliant because of his lovers. Hulûsi Effendi, who imagined the dreams of his lovers in his eyes, reminisce the every minutes passing together with his lovers. They pass away the days of staying far away from each other by performing more mutual conversations now. He also mentions that there is no eternal separation for the people, who love each other for God and bind together with spiritual experiences. He also saw the fruit of the love realised for God, as a harmless service adventure.¹³ He also stressed that his souls are happy with conversation of his lovers and want conversation with his lovers so much.

Hulûsi Effendi, who wants that the emotion of conversation to his disciples, sects should realise that emotion also each other and he also want to say that love will dominate and capture by loving each other and they will be high by loving each other in their soul spiritually and also the love between sects bring them to the beyond of minds comprehension and that means to wise heaven. The people, who are trained at the same level of him respect and feel admiration for friends, whose spiritual level is high. Hulûsi Effendi said in his letter wrote to his friend, who attended to sect before him. He marked that he is late to respect to friend and to Express his love and respect because he reached the God's secret and went on to the road of God early, his behaviour and characters are convenient for spirituality, he behaved so early to enter the salvation road, he is acquainted with God previously and his soul reached to the spiritual place. He also expresses this deepness of emotions with his own words in the following of his letter:

¹³Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 51.

“Nasıl öpmeyeyim ol elini ki, (Yedu’llâhi fevka eydîhim)¹⁴ esrârının küh-i zâtı olan yed-i sahîhi benden evvel tuttu. Ve habl-i metîn olan dâmene benden evvel yapıştı.

Nasıl hâk olmayayım şol ayağının altına kim, sırâta’l-müstakîm olan tarîk-ı Hudâ’ya benden evvel kadem bastınız.

Ya nasıl kurban olmayayım şol cânâ ki yârin harem-i visâline benden evvel mahrem ve bezm-i şem-i cemâline benden evvel hemdem olup cânâna vâsıl ve her matlabı hâsıl oldu. Lisânım nice medh etmesün ol meftûnu ki yârin çeşm-i fettânının benden evvel esîri; ve cânım niçe sevmesün ol Mecnûn’u ki Leylâ’nın, velleyli zülfünün benden evvel habîridir.”¹⁵

Hulûsi Effendi, who adressed his lovers as Ruh-ı revanım, attached importance to the requirement for loving for God, the importance of brotherhoods rights, and sincerity between lovers.¹⁶ Hulûsi Effendi, said to his guru, who expressed his love and respect to him in his letters. ‘They never forget his lovers and remember in every second and imagine their imagination in their minds and marked that even though their bodies are different, their souls are same and together.

7. The Warning To His Friend For His Desire

Hulûsi Effendi, who encourages seyru sülük religious education, wanted from his friends to bring up his desires. The desires without sülük education will lead to do bad and wrong things. To oppose the wishes of desires will get rid of a person from dark sides and hellish torture. The way of training desires is pray and make

¹⁴48/Fetih, 10.

¹⁵Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 99-100.

¹⁶Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 206.

good of bad things with rules of goods, and adapt to sünnet-i seniyye and pass through the education and morality of guru. The people, who can control his/her desires and know rules of Allah Teâlâ are high characteristic personalities. Because the person, who does not know his /her desires, can not know his/her Rab, that will enable him /her to clean and train his/her desires with attribution of matureness. He also introduced the measures of being patient in his letter sent to his son M. Kemal Effendi:

*Kardaşlık bir ammâ seçilmez değil
Yoksulluk zehir yâ içilmez değil*

*Kütük kavak ammâ biçilmez değil
Bu deryâ derin ya geçilmez değil.¹⁷*

8. He Wants From His Friends That They Saw Theirs Heart As Nazargah-I İlahi

The heart should isolate itself from every kind of spiritual illnesses because it is the place of Gods appearance. The heart, that is worthy to spirituality, can be scattered against body possessions appearance as the breaking of Tür-i Sina. He can attract the person, who has sensitivity in his heart.¹⁸ The person should be in a position of watcher in the door of heart so that he can not disturb the person.

9. His Call His Friends For Being Patient And Determination

Hulûsi Effendi, who demonstrated his soul, that ignore every kind of sorrow, difficulties and political intrigues, accepts the bad things from Kibar-ı Evliya. He also states that there is no any kind of difference in the face and in the morality of his lovely friends even

¹⁷Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 210.

¹⁸Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 211.

though they ate whole wheat bread once upon a time, then they had to ate barley wheat. They are characters, who are convenient for examination religiously. They are faithful dervishes, who see ultimate union and seperation.¹⁹ That kind of dervishes ignore political situations and systems changings and political intrigues of time period. He also warns him not to be hopeless in his letter sent to Sırrı Su from Sivas. Even though the winning days falls the leaf of opened rose, never bring harmness to its main body. Nevertheless that rose turn into rose garden when its time comes and spring begins. So that the birds begin to sing with opening that rose. That means that it is always possible for the people to overcome the difficulties, who encounter some difficulties in their lifes, as long as they did not lost their characteristics.

10. He Calls For Consentment Of Parent For Children

One of the fundemental issue, that Hulûsi Effendi mentioned in his letters is the effort to win the consent of the father and mother. He saw the reachment to the high point in spirituality can be realised by servicing to the family when they are living and taking their prayer and feeling their contended situation with their children. And this is the main capital of spiritual pilgrim. He also mentioned about his services to his father, that has lasted 27 years by demonstrating his own experience with his father like that way:

*Hakkınızda dilenen lutf ü kerem
Size zan hâsıl idüp vermiş elem*

*Söylemişsin bir iki söz kızarak
Beşeriyet yanılıp yakılarak*

¹⁹Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 31.

*Anı mâzur görüp oldun sâkit
Dedim ol nûr-ı basardır sâbit*

*Tam yirmiyedi yıldır pedere
Dost olup koymadı gönlüm kedere*

*Anı bir lahzacık endişe ile
Etmedim zannım o rencîde bile.²⁰*

He also said in his letters wrote to Mehmet Tütüncü and H. Özpolat that your consentment of your families means that you will take our resentment and he also warn not to ignore their families requests. Hulûsi Effendi said that God will make happy and holy the people who make happy their families in both world. Mothers and fathers are the biggest fortune for childrens. One day mother and father will die and leave from us then there will be nothing to do. To be a land under the mothers and fathers foot, means that it is more glorious to be sultan. The reason of the happiness of world and afterdeath and the way of winning the Gods consentment are respect to mothers and fathers rights. Being a moral and good person spiritually from the childhood period makes winning of love of people and God.

11. His Encouragement Of His Friends To Service Charity Facilities.

Hulûsi Effendi always encourages his lovers to service charity facilities in his letters. He also encourages them to do charity operations with this verses in his letters sent to Balabanlı Davut Ömer, Hamza Seher and Araboğlu Hasan Effendi living in Zonguldak:

*Ey gözüm nuru Ömer, Hamza, Hasan
Size bir hayr-ı cezîl ü ahsen*

²⁰Dârendevî, Letter Hulûsi, s. 48.

*Tavsiye etmeğe ettim niyet
Yani her hâl üzre emniyet*

*Can ile rağbet eden ehl-i vefâ
Ola indinde Hudâ'nın âlâ*

*Çünkü Mevlâ-yı Azîz-i allâm
Eder ol kimseye elbet ikram*

*Kim ki hayr üzre olur hayrı sever
Hayr işi işlemeğe dâim ever*

*Cedd-i pâkim o veliy-yi ekrem
Yâni Şeyh Hâmid-i gavs-ı a'zâm*

*Himmeti âleme gün gibi âyân
Kadr-i menziletine yok pâyân*

*Nice erbâb-ı kerem sa'y ü belîğ
Ederek kadrini kıldı terfi*

*Yine bugün de vefâ ehli tamam
Ettiler halli halınca ikram*

*Ne güzel her yanı ta'mîr oldu
Benzeyüp cennete tenvîr oldu*

*Yalnız kaldı gaslhâne harâb
Ya'ni tâmirine ister esbâb*

*Aradık çâre yüz urduk her yan
Çâresiz derd ile kaldık her an*

*Kırk tabak üstüne çinko lâzım
Olmadı kimse bu hayra âzim*

*Çün gönülden bu doğup geldi dile
Bî-garaz u bî-maraz sıhhat ile*

*Sizin emniyet idüp gönlünüze
Çâreye arz-ı tevessül ile size*

*Böyle can ile teşebbüs kıldık
Size yazmağı muvâfık bulduk*

*Ger kabûle görülürse şâyân
Câna minnet bilüp eylen ityân*

*Zâyi olmaz ebedî hizmet olur
Bâis-i devlet olur rahmet olur*

*Yapılan hizmetiniz câna değer
Can olur zülfü perîşâna değer*

*Sizden akdem gider olur rahmet
Ne sa'âdet ü ne devlet elbet*

*Bâkî hürmetle muhabbetle selâm
Eylerem çokca du'â hatm-ı kelâm²¹*

12. The Perseverance To Sustain The Marriages In His Letters

Hulûsi Effendi warned his son Mehmet Effendi, who wanted to divorce, not to divorce from his family in his letters. He also mentioned about that our wishes turns these small problems bigger.²² He also declared and er wanted to divorce that a family, that is known to be a strong with its moral structures.

²¹Dârendevî, Letter Hulûsi, s. 33-35.

²²Dârendevî, Letter Hulûsi, s. 11.

13. He Complains About That People Are Not Content With Things, That They Have.

Hulûsi Effendi mentioned about his complaints related to greedy, miserly, indifferent approaches and he also specifies that not no know that God is a guarantor for daily food, is a disloyalty in his letters. He also made recommendations to the person, who forgot the meaning of these words and the requirement of being respectful to the guru: Be hungry but be grateful for everything, that you have. The sole fortune of the heart is to be grateful to God. Without grateful even a padishah is a wormy character. The person, who is consent to the God's goodness will acquire the consent position of it. Allah will give more bread to the people, who are open his/her heart to the God in an unexpected time.²³ He also specified the importance of being grateful to everyting:

*Derviş evinde dirlik
Her kârın ola birlik
Zenginlikten iyidir
Kanâatle fakirlik.²⁴*

14. The Commitment To The Debt

He also made warnings in his letters sent to H. Mehmet Koçer from Balaban seriously. He also wants him to commit his debt to Hacı Hasan Effendi, who contributed to his religious education and having a good characteristic feature urgently, he also wants him to apologize from him Hulûsi Efendi.²⁵ Hulûsi Effendi's speaking style, that he used, while he warns H. Mehmet Koçer from Balaban to commit his debt, reflects a fathers affection to his son or daughter.

²³Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 202.

²⁴Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 232.

²⁵Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 40.

15. His Complaints From People Without Behaving Appraisingly

Hulûsi Effendi complains and reminds of that kind of people to behave appraisingly like that way drastically: I know you as a lover of God and behaved you as jewelry. But you did not know that jewelrys value. Even though My word is an advice for a human for the whole mankind, you commented my word wrongly. That is fact that a person can not know the taste of honey, as long as he does not eat honey, there is no sense to mention to like you about the eternal world, who have not took the moral education spiritually. I know that there is no sense of my words for you nevetheless it is very important to love for God. I dont want the word and sound of that world, these can be yours, and also I do not want this worlds stoneware and crock of that world, these can be yours also. I dont want copper, tin, silver, gold all of your fortune. All of these except the burying land, can be yours.²⁶ Always be happy, God will give every of them to you.

16. Sû-i Zandan Kaçınıp Hüsn-i Zanna Koyulmayı Öngörmesi

Hulûsi Efendi mektuplarında sık sık sevenlerini sû-i zandan kaçınıp hüsn-i zanna bürünmeye teşvik etmektedir. Ona göre basiret nuruna sahip olanlara yakışan, kendilerine beslenen sû-i zanna bile hüsn-i zan duymaktır. Hüsn-i zan kişiyi Hak âşığı ve insan-ı kâmil eyler. Vefa ehlinin makbul kul olmaları, hüsn-i zan sahibi oldukları içindir. There is hüsn-i zan in the fundamental of morality beauties of Âdemoğlu. İnsan dudaklarını sû-i zanla yormamalı, edebe riayetle kemal sahibi olmalı.²⁷

17. His Sensitiveness To The Public Law

²⁶Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 67-68.

²⁷Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 49.

Hulûsi Effendi always want all people to understand the public laws importance and they should respect other peoples right and never try to profit from other peoples right. All of the steps, realised operations and targeted services should be realised in the good intention and good way and they should useful service to the public and should demonstrate patriotism not with words but with performing services. The relics, that are given to our responsibility should be known as more precious than our life. One should know that breaching of trust means the breaching to us. Hulûsi Effendi, who targeted to reach sense of conscious and public law, and try to remove cruelty, and he call the people to perform justice like that:

*Hak sâhibi âciz diye ekmek mi dilensün
Zâlimlerin alçak dişi mazlûma bilensün
Vicdân u hamîyyet.ne için kim zedelensün
Lâyık mı ki adlin yüce nâmı lekelensün
Vicdan ise âlemde bu mu hakk-ı adâlet*

*Zâlimleri kahretse n'olur pençesi adlin
Adliyle söner kahrocağı var ise zulmün
Adliyle kıyam etmededir varlığı dehrin
İnsaf ederek şöyle düşün adlini Hakk'ın
Vicdan ise âlemde bu mu hakk-ı adâlet*

*Sen kesme ümîd sıdk ile azminde devam et
Ayrılma vefâ hakkını kadrince tamâm et
Bir câhid-i adl ol da zulüm kâmina kâm et
Ah eyle Hulûsi bu âh ile bu yâda kıyâm et
Vicdan ise âlemde bu mu hakk-ı adâlet²⁸*

He also says to the in his poetical letter that lawyer, who defends a person unfairly, should behave fairly in the court. He

²⁸Dârendevî, *Letter Hulûsi*, s. 109.

should not say like for the sake of two pieces bread. He also says to the other lawyer, who is defending in another court that he should avoid the curse of fatherless child, should not behave him unfairly if do so the God will smash him and will not forgive him and the person, who give goodness to the peoples, will be loved by God and a good behavior to be good human.²⁹

As a result Hulûsi Effendi always attached importance to the hearts beauty, to win somebodys heart in his letters sent to his friends. We can summarize his sincereness and sincerity with the nice expressions in his adressing style in his letters: For example, when adressing his father he is using important expressions "Nûr-ı İbtihâcım, Sebeb-i Hayâtımın Huzûr-ı Sa'âdetine, Bir Garîb-i Bî-nevâdan Bir garîb-i Bî-nevâya, Sebeb-i Hayâtım Efendi Babacığım". He preferred to use this adressing style in his letters sent to his brothers and sisters "Ey nûr-ı İbtihâcımız Kardaşımız, Sevgili Ağabeyimin Huzuruna Arz." When he is adressing to his children, he is using these expressions; As the exapmle of Kerimem Fatımaya. This example also reflects his benevolent. He also demonstrated his loyalty like that way in his letters sent to his guru İhramcızade; "Sadîk-ı gam-güsârımız vefâlı yâr-ı gârımız effendim, Fazîlet-meâb Efendim", in his letters wrote to his friends "Aziz Kardaşımız, Aziz Kardaşlar, Muhterem Kardeşim, Gözüm Nuru, Nûr-ı İbtihâcım Mehmed Effendi'ye My Bother Muhterem Ahmed Effendi, Aziz Ruhum, Aziz Cânım Kardaşım, Huzûr-ı Uhuvet-i Ekremîye, Ey Nûr-ı Dîde vü Cân-âferîde, Kadr-i zer Zerdâr Şinâsed, Ey Aziz kardeş, Ey Nûr-ı Dîde, Erkek Yüzlü kadın Sözlü Bir Vefâsıza, Ey Rûh-ı Revânım, Ey Fürûğ-ı Dîdemiz, Ey Cân-ı Azîz Kardaşımız, Benim Cânım" with these expressions he also demonstrated his fathers affection.

²⁹Dârendeî, *Letter Hulûsi*, s. 111-113.

HULÛSÎ-İ DÂRENDEVÎ DÎVÂNİ'NDA AŞK MESNEVİLERİNİN UNSURLARI

Prof. Dr. Amina Siljak JESENKOVIÇ

Saraybosna Üniv.

Klasik Türk edebiyatının, Dîvân edebiyatının veya daha geniş bir ifadeyle Arapça, Farsça, Osmanlıca, Urduca yazılmış Klasik İslâm Dünyası edebiyatının kaynakları malumdur. Bunların arasında Kur'an ve hadisten başlayarak, önceki kitaplara dayanan ve Âdem Peygamberden ilk yaratılmış ve son gönderilen Fahr-i Âlem'e kadar Yaratan'ın yarattıklarına gönderdiği kitaplar ve elçilerin sürekliliğini gösteren peygamberler ve geçmiş medeniyetlere ait menkıbeler üzerinden, tasavvuf öğretileri, evliya ve mutasavvıf menkıbeleri, Firdevsî'nin Şehnamesi ve yerel halk hikâyeleri yer almaktadır. Tabii biz bu sefer Dîvân edebiyatının dayandığı ve edebî metinlerin içerisinde çeşitli söz sanatları aracılığıyla, 20. yüzyılın mutasavvıfı olan Hulûsi Darendevî Hazretlerinin alımlayıp kendi tecrübesinden ilişki kurduğu bu kaynaklar arasında aşk mesnevilerinin unsurlarını arayıp Hulûsi Hazretlerinin açısından da bir daha bu hikâyeleri alımlama ve anlamaya çalışırız.

Bu kaynaklarla ilişki (diyalogizm) arayışımızla amacımız İslâm dünyasının klasik edebiyatına katkıda bulunan şairlerin ne kadar zengin bilgi birikimine sahip olduğunu ve kendi eserlerinde sözkonusu kaynaklara göndermelerde bulunarak hangi derecede kendilerinin İslâm Medeniyetine ait olduklarının, bu kaynakları yaşayarak ve onlarla özdeşleşerek ne kadar çok birliğe (veya Varlık Birliğine) gark olduklarının altını çizdiklerini göstermektir. Bunun yanısıra, sözkonusu kaynaklara dayanan edebiyatın olduğu gibi yazarın ve eserinin zaman veya mekân sınırlarını veya bugünkü insana önemli kavramlardan ulus, yeryüzündeki ülke sınırlarını tanımadığını varsaymaktayız.

Dolayısıyla yazarın ister on üçüncü yüzyılda, ister yirminci yüzyılda, ister Orta Asya'da, ister Hicaz'da, ister Anadolu'da, ister Rumeli'de (yahut Balkanlar'da veya Güney Avrupa'da diyelim) yaşamış olması, ister doğrudan Allah'ın kavline, ister Muhammed Peygamber'in ve insanlığın yeryüzü tarihinde O'ndan önceki nebi ve rasûllerinin yaşadıklarından veya ariflerin sözlerinden veya ebedî âşıkların tecrübesinden gelen hakikatin açıklamasına göndermelerde bulunmuş olması bu edebiyatın da, yazarlarının da sadece bir zamana –Ezel'e ve bir mekâna– Bezm-i Elest'e bağlı olduğunun bir göstergesidir. Bu da sözkonusu edebiyatın edeb kaynaklı olmasıyla birlikte gerçek evrenselliğini göstermektedir. Zaman ve mekân ötesi eserleriyle Ahmed Yesevî'den başlayarak, Yunus Emre, Mevlânâ Celaleddin Rumî, Hafız Şirazî, Nizami Gencevî, Ali Şir Nevaî, Hamdullah Hamdi, Şeyhî, Mostarlı Hasan Ziyaî, Muhammed Füzûlî, Bosnalı Alaeddin Sabit, Niyazi Mısrî, Salahuddin Uşşakî, Şeyh Galip, Hersekli Arif Hikmet gibi zatlar üzerinden Hulûsi Hazretlerine kadar bu sonsuz ve bitmez birlik deryasının damlaları, yolun başında olan bizlere tecrübelerini aktararak aşk-ı hakikiyi öğretiyor ve yolumuzda rehberliğe devam ediyorlar. Yol üzerinde bıraktıkları göstergelerden ayetleri okuyabilmemiz gönül gözümüzün açıklığına/kabiliyetine ve bu medeniyetin evrenselliğine aidiyetimizin derecesine bağlıdır.

Hulûsi Hazretlerinin Dîvânı'na dönelim. Dîvânı'nı okuduğumuzda Hulûsi Hazretlerinin iki kahramanlı aşk mesnevilerinin konuları arasında beşine gönderme yaptığını bulduk. Hikâyelerin kaynakları hem mekân hem zaman olarak farklıdır: Dîvân-i Hulûsi'de en çok göndermenin bulunduğu, Arap halk hikâyesinden Nizami Gencevî'nin kalemiyle mesnevi şekline giren ve birçok Osmanlı şairi tarafından mesnevi olarak işlenen, halk edebiyatından gölge oyununa kadar, Azeri operadan filme kadar vazgeçilmez konu olan Leylâ ile

Mecnun¹ hikâyesidir. Aşağıda göstereceğimiz gibi Hulûsi Hazretleri birçok yerde Mecnun'la özdeşleşiyor, çeşitli hal ve tavrını kendisine yakıştırıyor. Bu Mesnevi hikâyesinden istifade ederek, hakiki aşkın manifestosunu da söylüyor:

*Ana Mecnun derler ki ezber etmiş
Dilinde her nefes evrad-ı Leylâ*

*Gözü yarın cemalin manzar etmiş
Şuhudu şahidi irşadı Leylâ*

*Açıp ders-i cünunu etdi ta'lim
Kitab-ı hüsnünü üstadı Leylâ*

*Değişmez ki dünyaya muhakkak
O kim Kays ola ede yâd-ı Leylâ*

*Muhammet ana derler yâr ilinde
Ola Mecnun-dilin feryadı Leylâ*

*Olursa her demin yarın gamıyla
Eder bir gün visali şadı Leylâ*

*Hulûsi yâr olup gayrı unut kim
Kala ortada ancak adı Leylâ (DH 10/1-7)*

Mecnun'un gamını yaşama derecesine yükselen zat tabii ki bu tecrübenin değerini bilmektedir:

¹Türk Edebiyatı Tarihi, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları I/IV, Ed. Talat Sait Halman, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2006; Fuzuli, *Leyla ve Mecnun, Metin, düzyayıya çeviri, Notlar ve Açıklamalar*, Hazırlayan Muhammet Nuri Doğan, Yapı ve Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2007; Nizami, *Leyla ile Mecnun*, Çev. Ali Nihat Tarlan, Maarif Matbaası, İstanbul 1943. ; Zülfü Güler, "Leyla ve Mecnun Hikâyelerinde Aile", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/Fırat University Journal of Social Science, c. 9. Sayı:1, s. 101-128, Elazığ 1999; Doç. Dr. Hüseyin Ayan "Hâmidî-zâde Celîlî'nin Leyla vü Mecnûn'u", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Araştırma Der. Fasikül: 3*, Sayı: 16, Ayrı basım (s. 55-77);

*Mevlâ da yâr-ı Mecnun Leylâ da yâr-ı Mecnun
Sahra da yâr-ı Mecnun gezdikçe gam beraber (DH 58/2)*

Bundan dolayı hastalığından da kurtulmayı talep etmez:

*Mecnun gibi giriftar-ı derd-i aşkım ey Leylâ
Dua kıl ki ermeye nagehan bir deva bana (DH 7/5)*

Kendini ruhanî âlemin mecazı olan sahralara salmış Mecnun, Hulûsi Efendi'nin tecrübesinde padişah-ı aşk ki Leylâ'nın güzelliğine şahit olmaya kadar şanslıdır:

*Zihi şol padişah-ı aşk olan Mecnun hevan ile
Görüp Leylâ-yı hüsnün kendini sahraya salmışdır (DH 88/3)*

veya:

*Sen düşürdün n'eyleyeyim feryad ü vaveylalara
Sabrı yok aramı yok emsali yok sevdalara
Ahiri Mecnun-veş koydun beni sahralara
Sevdiğim bilmen mi kim hicrinle halim n'olduğun (DH 323/5)*

Güzelliğe şahit olduktan sonra kölesi olunur:

*Aşkdır Mecnun'a kuh u sahrayı gezdiren
Aşkdır Leylâ'ya hüsnüne itibar eder (DH 92/6)*

veya:

*Deldirir dağları Şirin leb ile Ferhad'a
Aklı Mecnun olanın kâkül-i Leylâ'da kalır (DH 111/2)*

veya:

*Gezdirir Mecnun'a kuh u sahrayı
Boynunda kâkül-i Leylâ olursa (DH 381/3)*

Güzellik görüldükten sonra görenin değer standartları farklı oluyor:

*Leylâ gözünü sürmelese gül ruhu Mecnun
Leylasına meftun
Her har-ı mugaylan görünür ravza-i Cennet
Agyara ne minnet (DH 38/2)*

Farklı bakış açısı sadece zahire bakan ve zahiri görebilenler arasında akıldan yoksunluk olarak görülmektedir.

*Deme Mecnun'a Leylâ yüzünden düştü sahraya
Anın akli hep zaildi görmüşdüm (DH 312/4)*

*Ey Leylâ senin Mecnun'un oldum
Dağıldı aklım divaneler tek (DH 195/3)*

*Didarına meftun kılan canı sana medyun kılan
Aklım alıp Mecnun kılan ebruların gisuların (DH 203/6)*

*Ben figan-ı aşkın Mecnun'u oldum
Sen melek-simanın meftunu oldum (DH 279/1)*

Bu hece vezni ile yazılan Hulûsi Hazretlerinin şiirinde

*Mecnun Leylâ'yı özleyü
Ferhad'ı Şirin sözleyü
Gam gecesi gündüzleyü
Ey yâr-ı gar gelmez misin (DH 207/6)*

diye geçen beyitle onyedinci yüzyılın başlarında Saraybosna doğumlu ve 1680 Zvornik kasabasında sürgünde vefat eden Hasan Kaimi Baba'nın Dîvânı'ndaki,

Vâmık 'Azrâ gözledi

Mecnûn Leylâ yüzledi

'Âşık Mevlâ özledi

'Aşk odına yanalum

Bu 'irfânda dönelüm (Kaimi D, 80/6, str. 188-189)

diye geçen beyit arasındaki benzerlikler ölümsüz davete ve davaya şahitlik ediyor.

Hulûsi Hazretlerinin Mecnun'la özdeşleşmesi şu beyitlerden de anlaşılıyor:

Mecnun Hulûsi'ye vefa kim ede Leylâ

Mahzun Hulûsi'ye cefa kim ede Leylâ

Medyun Hulûsi'ye eza kim ede Leylâ

Mağbun Hulûsi'ye safa kim ede Leylâ

Talan ola varlık gide can yâr ola canan

N'itdim n'ideyim n'oldu bakın âlem-i ebdan (DH 340/5)

İkinci sırada Kur'an'daki 'Ahsenu'l-kıyas' olarak bilinen Yusuf Suresiyle geçmiş Kitaplara ve sözlü geleneğe dayanan ve mesnevi şeklinde sayılı Orta Asya, Anadolu ve Balkan şairleri tarafından, Farsça ve Türkçe işlenen Yusuf ve Züleyha² hikâyesidir. Bu mesnevi hikâyelerinde Yusuf ile Züleyha ilişkisiyle birlikte hemen hemen aynı

²Daha geniş bilgiler için bkz.: Darir, *Yusuf u Züleyha*, hazırlayan Leyla Karahan, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları 564, Ankara 1994. 431 s *Yusuf u Züleyha*, Hamdi, Hazırlayan Naci Onur, Akçağ, Ankara 1991, **KÖKTÜRK**, Şahin «Halil Oğlu Ali'nin Yusuf ile Zeliha Hikâyesini», *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları, International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic, Volume 2/4 Fall (2007)*, s. 555- 617, Amil Çelebioğlu: *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV y. y.'a kadar)*, Kitabevi, İstanbul 1999; Kemalpaşazade, *Yusuf u Züleyha (Seçmeler)*, Haz. Dr. Mustafa Demirel, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 513; 1000 Temel Eser Dizisi: 92.; Ankara 1983.; Mustafa Aça, "Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Züleyha Mesnevisi ile Tatar Türklerinin Yosif Kitabı Üzerine Mukayeseli bir Bakış", *Milli Folklor*, 2004, Sene 16, No. 61, s. 149-159; Sibel Üst, „Nahifi'nin Yusuf u Zeliha Mesnevisi“, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Vol. 2/4, Fall 2007*, s. 823-957.

derecede önemli baba ile oğul ilişkisi, yani Yakub Peygamber ile Yusuf Peygamber arasındaki aşk ve hasret incelenmektedir. Yine de Yusuf ile Züleyha başlıklı mesnevi hikâyelerinde ikinci sırada incelenen ilişkiler kardeşler arasındaki ilişkiler, duygulara gelince sevgi, hasret, kıskanç, sabır, sadakat, dürüstlük, adalet, hırs gibi duygu ve bu duyguların etkisinde ortaya çıkan davranışlar ve kahramanların iç mücadelesi ön planda tutulmaktadır. Yusuf Suresiyle Yusuf ile Züleyha hikâyesine telmih ve diğer göndermelerin bulunduğu birçok eserde de olduğu gibi Hulûsi Hazretlerinin Dîvânı'nda daha çok 'iki seçilmiş' veya 'iki olgun', yani Yakub ile Yusuf arasındaki ilişkiye değiniliyor.

Çık artık Beytü'l-Hazen'den Yakub

Gör ki Yusuf-ı Ken'an'ın amed (DH 44/3)

Gönülden çıkdı âlem dideden, gayra nazar gelmez

Perişan oldu Ya'kub Yüsuf'undañ bir haber gelmez (DH 153/1)

Yakub-veş ah eylerim Yusuf benimle yâr iken

Ben dürrüyüm Ken'an'ımın Ken'an benimle kân imiş (DH 171/4)

Yusuf'un şevk-i visaliyle müdam

Cennet olur Ya'kuba Beytü'l-Hazen (DH 352/3)

Üçüncü sırada Firdevsî'nin Şehnamesi'nden kaynaklanan veyine de mesnevi şekliñde Husrev ile Şirin veya Ferhad ile Şirin³ başlığı altında birçok şair tarafından işlenen, Leylâ ile Mecnun hikâyesi gibi Anadolu'da halk hikâyesi ve Karagöz faslı olarak rastlanan Ferhad ile Şirin hikâyesine de göndermeler bulunmaktadır.

³Prof. dr. Faruk K. Timurtaş: *Şeyhî ve Hüsrev ü Şirin'i, İnceleme-Metin*, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No 2670, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edebiyat Fakültesi Basımevi 1980.; Amil Çelebioğlu: *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV y. y.'a kadar)*, Kitabevi, İstanbul 1999; Nazan Bekiroğlu, *Yusuf ile Züleyha, kalbin üzerinde titreyen hüzün*, 23. İzdançe, Timaş Yayınları, İstanbul 2007., 224. S;

Diğer Dîvân edebiyatı ve mutasavvıf şairlerin eserlerinde de görüldüğü gibi âşık olan şair Ferhad'la özdeşleşiyor ve birçok şiirde Ferhad Mecnun'la birlikte anılıyor. Âşık olduktan sonra vuslata erişemeyince kendini saharalara salıveren Mecnun'un en belirgin özelliği teslimiyettir; Ferhad'ın sanatkârlığı ve hedefine ulaşmak arzusuyla imkânsız olarak görünen işini yapma gayretlerinden dolayı bu iki kahramanın bir arada anılması makuldür. Mecnun gönül gözü önünde tecelli eden Leylâ'nın saçlarını, kâküllerini, zülfünü hayal ederken, Ferhad Hak'ın sözlerinin mecazı olan Şirin'in dudaklarına muhtaçtır.

Leb-i Şirin'ine aşüftelikle can verip Ferhad

O şemşir-i gam-ı aşkı ser-i sevdaya salmışdır (DH 88/4)

Aşkdır Ferhad'a tişesin başa urduran

Aşkdır Şirin'in lebinden kevser nisar eder (DH 92/7)

Deldirir dağları Şirin leb ile Ferhad'a

Aklı Mecnun olanın kâkül-i Leylâ'da kalır (DH 111/2)

Ferhad özünde ateş-i suzan

Şirin sözünde dür-feşan-ı aşk (DH 192/3)

Ferhad ne için deldi kayaları Şirin'e yol edip

Vamık için Azra'sına oldu zebun (DH 327/6)

Dördüncü sıradaki, Pahlevice olarak yazılmış, Sasani dönemine ait ve ilk olarak 1040. Unsuri tarafından mesnevi şeklinde yazılan, mesnevi konusu olan hikâye ve Türk edebiyatında Behiştî, Muidî, Kuburizade ve Lami Çelebi'ye ait birer Vamık ile Azra⁴ eseridir. Beşinci

⁴Bknz. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi - Devirler/İsimler/Eserler/Terimler* 1/8, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998. 8 C - S. 505-506; dr. Bećir Džaka, *Historija perzijske književnosti*, Naučnoistraživački institut Ibn Sina, Sarajevo 1997, str.177-178; Gönül Ayan: "Lâmi'î"

sırada ise sadece bir kere anılan ve sahib-köle ilişkisini ele alan Mahmud ile Ayaz hikâyesidir.⁵

*Nice yıl firkatın narıyla kan yaş akıtan Vamık
Verip seylaba Azra öZRÜNÜ deryaya salmışdır (DH 88/5)*

*Aşkdır Vamık'ı gark-ı eşki hun eden
Aşkdır Azra'nın razını halka aşikâr eder (DH92/8)*

Hulûsi'ya hoş görür özün Hakk'a tapşurur
Hakikatda bir görür Mahmud u Ayaz ile

Bu camiada aşk mesnevileri olarak adlandırdığımız eserlerin konusu olan aşkın mahiyeti hakkında bahsi açmak gerekmediğinin kanısındayız.

Başka bir araştırmada kırk kadar eser üzerinde incelediğimiz on dokuz mesnevi konusunda aşkın aşk-ı hakiki olduğunu, mecazi aşkın da hakiki aşka götüren köprü olduğunu, aşık -kahramanların da mizaçlarına göre, zahir bilimlerine hakim olduktan sonra, nefs-i emmare'den (veya nefs-i şehvani) başlayarak- ilm-i batın peşinde aşk yoluna girerek, iç ve dış dünyalarında sürekli mücadele içinde, her biri ileriye atılan adımla olgunlaşarak, manevî matbahta pişerek, Maşuk Zatında gösterilen hedeflerine, vuslata doğru ilerliyorlar.

Bu tespitimize sadece naçizane okuyucu olarak, eserleri ve bu eserler hakkında yazılanları karşılaştırıp düşünerek değil, ister Anadolu ister Rumeli'nin serhat bölgesi Bosna'da yetişmiş Osmanlı dönemi Dîvân edebiyatı şairlerinin eserlerinde ve yirminci yüzyıl Anadolu mutasavvıfı olan Hulûsi Hazretlerinin Dîvânı'nda bulunan

Çelebi'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yıl 1, br. 1, Kasım 1994, (s. 43-65)

⁵Daha geniş bilgiler için bkz. Prof. Dr. Tunca Kortantamer, *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 88, İzmir 1997, s. 232-245

göndermeler üzerinden geldik. Manalarının da bir zamana veya bir mekâna özgü bir şey olmadığına, dil, toprak, ırk, zaman gibi kavramları aştığına bir daha şahit olduk. Bu manaları kendi hayatlarıyla kanıtlayıp eserlerinde yazanlar da bizleri himmetlerinden mahrum kılmasınlar.

THE FACTORS OF LOVE MASNAVIS IN HULÛSÎ-I DÂRENDEVÎ DÎVÂNÎ

Prof. Dr.Amina Siljak JESENKOVIÇ

Saraybosna Üniv.

The sources of Classical İslâm World, Classical Turkish Literature, Dîvân Literature or more broadly written Arabic, Persian, Ottoman Turkish, Urdu are well known: Starting of Koran and Hadith among them, based on the previous books and the first created from Prophet Adem and until Fahr-i Alem sent finally, on the books, which the Creator sent to creations and the prophets, who show the continuity of ambassadors and the anecdotes belong to the past civilizations, Sufî teachings, saint and mystic anecdotes, Şeyhname of Firdusi and local folk tales are there. Of course, this time, we try to understand these stories again in terms of Hulûsi Prophet searching the factors of love masnavis among these sources, which Hulûsi Darendevi Prophet, Sufî of 20. Century, established relationship with own experiences through variety figures of speech inside the literate texts and based on Dîvân literature.

Our aim in relationship searching with these sources is to show that they have underlined how poets, who contribute to classical literature of İslâm world, have a rich knowledge and in which degree they belong to İslâm civilization their selves referring to the sources mentioned in their Works, how much they have more unions (or Entity Union) identifying with them. In addition that as the literature based on the sources mentioned, we suppose that the writer and his work does not recognize the limits of time or space, or nation, national borders from important concepts to today humans. So , the referring to whether to directly utterance of Allah (God), or to the reality description coming from Prophet Muhammed and the experiences of resuls and nebiy before Him on the earth history or

words of Arif or the eternal lovers, the writer is indication whether the writer lives in the thirteenth century, or in the twentieth century, or in Central Asia, or in Hijaz, or in Anatolia, or in Rumelia (or in Balkans or in Southern Europe), this literature and the writer only depends on a time- to Ezel and a place-to Bezm-I Elest.

This shows that the literature mentioned its real universality being welded politeness. The drops of this endless and infinite unity sea until Hulûsi Hazrat on people starting from Ahmed Yesevi, with his works beyond time and space, as Yunus Emre, Mevlânâ Celaluddin Rumi, Hafiz Şirazi, Nizami Gencevî, Ali Şir Nevai, Hamdullah Hamdi, Şeyhi, Mostarlı Hasan Ziyai, Muhammed Füzüli, Bosnalı Alaeddin Sabit, Niyazi Mısır, Salahuddin Uşşaki, Şeyh Galip, Hersekli Arif Hikmet teach love - reality us, who are in the beginning of the way, transferring their experiences and have going on the guidance in our way.

Our capability of reading the versicles of the indicators, they lay on the way, depends on opening of our heart eyes/capability and the degree of belonging to the universality of this civilization.

Let's back to the Dîvân of Hulûsi Hazrat. When we read his Dîvân, we have found that Hulûsi Hazrat has referred to its five among the subjects of love masnavis with two characters. The sources of the stories are different as both time and space:

The essential subject that is such masnavi by the pen of Nizami Gencevî from Arab public story and processed as masnavi by many Ottoman poet, till shadow play from popular literature, till the film from Azeri opera, is the story of Leila and Majnun.

As we will show below, Hulûsi Hazrat has identified with Majnun in many places, has imputed himself various state and attitude. Taking advantage of this masnavi story, he has said manifest of real love:

*Master Majnun has memorized, said that
Woman Leila is every breath talk of him
His eyes has made view lover's beauty
His lively witness İrshad is Leila
He studied opening course part
Wishful master of the book is Leila
It certainly does not change the world
He who be Kays, recalls the Leila
It is said that Mұhammad master in his lover province
Be Majnun, scream of the language is Leila
In the event, with lover gamut of all just
Leila makes visali loyal one day
No more forget who being Hulûsi lover
Staying her name only Leila in the middle (DH 10/1-7)*

The person, who has increased to the living degree of the range of Majnun, of course, knows the value of this experience:

*Mevlâ is the lover of Majnun, Leila is the lover of Majnun
Sahara is the lover of Majnun, visit as together with gamut
(DH 58/2)*

Therefore, he does not require to get rid of his disease:

*Like Majnun, I have trouble love is Leila
Pray to bust that a nagehan vure to me (DH 7/5)*

He had surrendered himself to the Sahara, which was the metaphor of the spiritual realm; Majnun was Sultan-i love in the experience of Hulûsi Effendi that he was fortunate enough to be witness the beauty of Leila:

*With Majnun heva, who his left sultan in his mind is love
He has unleashed himself to Sahara seeing Leila (DH 88/3)*

Or:

*What I can do, you have fell into scream me
I have not his patience, things up; there is no precedent to the
loves*

*You have put me as Majnun the end of Sahara
You is I love, I know who you love (DH 323/5)*

After he was witness to the beauty, he became its slave:

*The love that Majnun is visited to Sahara
The love that accredits to Leila, wishful (DH 92/6)*

Or:

*It is moved the mountains to Ferhad with Şirin
Whose mind is Majnun, his fringe stay in Leila (DH 111/2)*

Or:

*It is visited Majnun Sahara
If he has fringe Leila in his neck (DH 381/3)*

After the beauty was appeared, value standards of who person saw, became different:

*If Leila tinges with kohl her eyes, rose spirit of Majnun
Is enamor to his Leila
Her each state is appeared as heaven
What gratitude to Agyara (DH 38/2)*

The different perspective is seen as only lack of mind among the people, who have looked at the surface and could see the surface:

*Do not say Majnun that he fall to Sahara because of Leila
I have always seen evanesced the mind of moment
(DH 312/4)*

*Ey Leila, I have become your Majnun
My mind has scattered only the court (DH 195/3)*

*Didarına meftun kılan canı sana medyun kılan
Aklım alıp Mecnun kılan ebruların gisuların (DH 203/6)*

*I have become Majnun of moan love
Your are angel, I have become enamor of your face (DH 279/1)*

In the poem of Hulûsi Hazrat written with this syllabic meter:

*Majnun misses Leila
Ferhad promised Şirin
Gamut night is being day
Ey lover, are not you come (DH 207/6)*

That passing sub-paragraph, in Dîvân of Hasan Kaimi Father, who was born in the beginning of the seventeenth century in Saraybosna and died in Zvornik town in 1680 when he was in exile:

*Vâmık 'Azrâ gözledi
Mecnûn Leylâ yüzledi
'Âşık Mevlâ özledi
'Aşk odına yanalum
Bu 'irfânda dönelüm (Kaimi D, 80/6, str. 188-189)*

The similarities between the embankments have testified to immortal invitation and case.

Identification of Hulûsi Hazrat with Majnun is understood in the following couplets, too:

Mecnun Hulûsi'ye vefa kim ede Leila
Mahzun Hulûsi'ye cefa kim ede Leila
Medyun Hulûsi'ye eza kim ede Leila
Mağbun Hulûsi'ye safa kim ede Leila
Talan ola varlık gide can yâr ola canan
N'itdim n'ideyim n'oldu bakın alem-i ebdan (DH 340/5)

The second one is the story of Yusuf and Züleyha¹, which has based on past books with its Yusuf section known as Ahsenu'l-Kisas in Koran and oral tradition and committed Persian and Turkish by Central Asia, Anatolia an Balkans poets numbered such as masnavi. In these masnavi stories, with the relationship of Yusuf and Züleyha, equally important father and son relationship, ie love and longing between Yakub Prophet and Yusuf Prophet have been studied. However, in the masnavi stories with the Yusuf and Züleyha topic, second relationship investigated are the relationship between the brothers, when it comes to feeling, they are the feelings such as love, longing, jealousy, patience, loyalty, honesty, justice, ambition and behaviors emerged under the influence of these feelings, and internal struggle of the characters have been kept at the forefront. Yusuf section has mentioned the relationship between "two elected" or "two mature" ie Yakub and Yusuf as many Works, which have

¹See for further information: Darir, *Yusuf u Züleyha*, prepared by Leila Karahan, Atatürk Culture Language and History High Institution Turkish Language Institution 564, Ankara 1994. 431 s *Yusuf u Züleyha*, Hamdi, Prepared by Naci Onur, Akçağ, Ankara 1991, KÖKTÜRK, Şahin « Yusuf and Zeliha Story of Halil Oğlu Ali Turkish Studies = Turcology Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic, Volume 2/4 Fall (2007), s. 555- 617, Amil Çelebioğlu: *Masnavi in Turkish Literature (until XV century)* Bookstore, Istanbul 1999; Kemalpaşazade, *Yusuf u Züleyha (selections)*, Haz. Dr. Mustafa Demirel, Culture and Tourism Ministry Publications: 513; 1000 Basic Works Series: 92.; Ankara 1983.; Mustafa Aça, "Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Züleyha Mesnevisi ile Tatar Türklerinin Yosif Kitabı Üzerine Mukayeseli bir Bakış", *Milli Folklor*, 2004, Sene 16, No. 61, s. 149-159; Sibel Üst, "Nahifi'nin Yusuf u Zeliha Mesnevisi", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Vol. 2/4, Fall 2007, s. 823-957.

reference to Yusuf and Züleyha story and referring other references, in Hulûsi Hazrat Dîvân.

*Çık artık Beytü'l-Hazen'den Yakub
Gör ki Yusuf-ı Ken'an'ın amed (DH 44/3)*

*Gönülden çıkdı alem dideden gayra nazar gelmez
Perişan oldu Ya'kub Yusuf'undan bir haber gelmez (DH 153/1)*

*Yakub-veş ah eylerim Yuşuf benimle yâr iken
Ben dürrüyum Ken'an'ımın Ken'an benimle kan imiş (DH 171/4)*

*Yusuf'un şevk-i visaliyle müdam
Cennet olur Ya'kuba Beytü'l-Hazen (DH 352/3)*

There are references to Ferhad and Şirin story, which processed by many poets such as masnavi under the title of Husrev and Şirin or Ferhad and Şirin² and made from Şeyhname of Firdusi, common as public story and Karagöz chapter in Anatolia as Leila and Majnun in the third row. As can be seen in the Works of other Dîvân literature and Sufî poets, the poet, who is love, is identified with Ferhad and Ferhad is stood together with Majnun in many poems. The most prominent feature of Majnun, who after he fell in love, when he could not meet, surrendered himself to Sahara, is submission. Commemorate combination of these two characters is reasonable because of efforts to make his work, which seems to be impossible, craftsmanship of Ferhad and the desire to achieve the goal. While Majnun is dreaming Leila's hair, bangs, lovelock in front

²Prof. dr. Faruk K. Timurtaş: *Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrin'i, Rev,ew-text*, from Istanbul University Publications No 2670, Faculty of Letters department of Turkish Language and Literature, Faculty of Arts Publications1980.; Amil Çelebioğlu: *Masnavi in Turkish Literature (until XV century)*, Bookstore, Istanbul 1999; Nazan Bekiroğlu, *Yusuf and Züleyha, the sadness trembling on the heart*, 23. Izdanje, Timaş Publications, İstanbul 2007, s. 224.

of his heart eyes, Ferhad is in need to the lips of Şirin, which the metaphor of Allah's (God's) words.

*Leb-i Şirin'ine aşüftelikle can verip Ferhad
O şemşir-i gam-ı aşkı ser-i sevdaya salmışdır (DH 88/4)*

*Aşkdır Ferhad'a tişesin başa urduran
Aşkdır Şirin'in lebinden kevser nisar eder (DH 92/7)*

*Deldirir dağları Şirin leb ile Ferhad'a
Akli Mecnun olanın kakül-i Leila'da kalır (DH 111/2)*

*Ferhad özünde ateş-i suzan
Şirin sözünde dür-feşan-ı aşk (DH 192/3)*

*Ferhad ne için deldi kayaları Şirin'e yol edip
Vamık için Azra'sına oldu zebun (DH 327/6)*

The fourth row is Vamık and Azra Works, which belonged to Behiştî, Muidî, Kuburizade and Lami Çelebi in Turkish Literature and is the topic of the masnavi, written as Pahlevice, belonged to the Sassanid period and written such as masnavi by 1040.

Unsuri firstly. The fifth row is Mahmud Ayaz story³, which had been mentioned and dealing with owner-slave relationship.

*Nice yıl firkatın narıyla kan yaş akıtan Vamık
Verip seylaba Azra özrünü deryaya salmışdır (DH 88/5)*

*Aşkdır Vamık'ı gark-ı eşki hun eden
Aşkdır Azra'nın razını halka aşikar eder (DH92/8)*

³See for more information: Prof. Dr. Tunca Kortantamer, *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamse'si*, Ege University Arts Faculty Publications: 88, İzmir 1997, s. 232-245

*Hulûsi'ya hoş görür özün Hakk'a tapşurur
Hakikatda bir görür Mahmud u Ayaz ile*

We are of opinion that there is not necessary to open bet about the nature of the love, which is the topic of Works we called as love masnavis in this community. In other research, in the topic of nineteen masnavis we have examined on nearly forty Works, the love is real love, metaphorical lover is a bridge leading to the real love, according to the characters are moving after the lover became familiar to Zahir sciences, starting from nefsi emare (or nefsi şehvani), entering the love way persisting the ilm-i bat, in constant struggle inner and outer worlds, maturing in each step, maturing as spiritual, to their goals shown as love people, through the meeting. Just as the reader of our this determination, we have come on the references, which in Dîvân of Hulûsi Hazrat, Anatolia Sufî in twentieth century and in the Works of poems of Dîvân Literature in Ottoman period, grown in Bosnia, where is david region whether in Anatolia or Rumelia, not thinking about the Works and compare these Works. We have witnessed that their meanings are not something specific to a time or a place; they have exceeded the concepts such as language, territory, and race. The people, who have written in their Works proving these meanings with their lives, do not deprive us of their favors.

ABŞERON ŞÜVELAN KENTİNDEKİ SEYYİD MİR MÖVSÜM AĞA KÜLLİYESİ İLE SOMUNCU BABA KÜLLİYESİ

Prof. Dr. Hayrettin İVGİN

Ankara

Azerbaycan'da İslâmiyet'in Gelişimi

Azerbaycan'da sosyal düşünce ve felsefe alanında en önemli sorunlardan biri, İslâm'ın durumunun yeteri kadar yer almaması ve bilinmezliğini korumasıdır. Bunun pek çok sebepleri bulunuyor. Azerbaycan topraklarında İslâm'ın yayılmasının sıkıntılı olması, orada yaşayan halkların sosyal ve ekonomik hayatının çok sık ve sürekli işgallere uğraması, feodal zorbalar tarafından baskı altında bulunmaları bazı sebeplerdir. Çok farklı inanışların bu topraklarda vücut bulması; bu inanışların çeşitli tarikat, mezhep, akımlar ve cemaatler halinde yer alması, başta söylediğim gibi İslâm'ın yeteri kadar anlaşılmasına sebep olmuştur.

Maalesef; 1993 yılına gelene kadar 70 yıllık Sovyet rejimi döneminde dinsizliğin bir politika olarak hâkim olması, İslâm düşünce sisteminin bu topraklarda zayıflaması sonucunu doğurmuştur.

Araştırdığımızda; bu 70 yıllık dönem içinde Kur'an-ı Kerim bir defa bile yayımlanmamıştır. İslâm'ın eğitimine, felsefesine ve hükümlerine dair araştırmalar bile yapılmamıştır. Solcu, Marksist-Leninist anlayış İslâm'ı; "Gündelik hayatta insanlar üzerinde egemen olmak isteyen kapitalist güçlerin insan beyninde oluşturduğu fantastik yansımalarından başka bir şey değildir." biçiminde halka telkin etmiştir. Özellikle İslâm'a karşı duranlar ve kin duyanlar tarafından İslâm, gerici ve mürteci bir fikir olarak anlatılmıştır. Hristiyanlık ve Yahudiliğe biraz daha hoş görüyle bakan Sovyet rejimi, İslâm'ı düşman bir fikir hareketi olarak değerlendirmiştir.

Sovyetlerde ateizm bir politik tercihti. Bu siyaset sonucunda; İslâm dininin öncelikle Arap dili ile daha sonra Türk dili ile bağları koparılmıştır. Arap alfabesiyle ve yeni Türk alfabesiyle yazılı kitaplar, dergiler, gazeteler ortadan kaldırılmış ve hatta el yazma olanlar bile yok edilmiştir. Yani, Sovyet rejimi, tam bir Oğuz Türkü olan Azerbaycan halkının İslâm'la ve Türklükle ilişkilerini kesmeye çalışmıştır. Azerbaycan içindeki; camiler, mescitler, medreseler, mahalle mektepleri, hanegahlar (tekkeler), ribatlar (konuk evleri, hanlar), zaviyeler (küçük tekkeler), pîr evleri gibi İslâmî unsurlar yerle bir edilmiştir. Hatta kabristanlardaki mezar taşları bile harabeye çevrilmiştir.

Şükür ki; Sovyet rejiminin yıkılmasından sonra İslâm dininin, sadece ibadetler ve ayinlerin kurallarını ortaya koyan bir uygulamalar toplamı olmadığı anlaşılmıştır. İslâm, dini; bir hayat tarzıdır, geçim ve iyi yaşamın kural ve geleneklerini de düzenleyen sosyal bir olgudur.

Bu derece İslâm'ın yıkıntıya uğradığı Azerbaycan topraklarında, yine de birçok kültür ve medeniyet ürünleri kalmıştır. Bazı kitabeler, belgeler, hanlar, kervansaraylar, kümbetler, türbeler, mezar taşları ele geçmiştir. Son 20 yıldır Azerbaycan bilim ve fikir adamları elde ne kaldıysa toplamakta ve topladıklarını değerlendirmektedirler.

İslâm dünyasında yayılmış sufizmin (tasavvuf) çok karmaşık bir felsefî akım olduğu bir gerçektir. XII-XIII. yüzyıldan başlayarak hızla yayılan İslâm inancı ve bu inancın felsefî akımları; XVI-XX yüzyılların öncesinde daha da etkinleşerek Arabistan, Kuzey Afrika, Orta Doğu, Yakın Doğu, Anadolu, Kafkasya, İran ve Hazar'ın güneyi, Türkistan, Hindistan gibi geniş toprakları etkilemiştir. Bundan Azerbaycan da geniş bir şekilde yararlanmıştı.

Bu akımlar; "Ahmediyye-Bedeviyye" kolundan "Ahmediyye-Muhammediye", "Zerrukiyye", "Nakşibendiyye", "Kalenderiyye" ve onun kolları olan "Nemetullahî", "Hayderi", ayrıca "Halvetiyye", "Bektaşîyye" gibi sufî akımlarıdır. Meselâ; "Bektaşîyye"nin kolları olan "Baba-Samit" ve "Çelebiler" uzun süre etkili oldular.

Azerbaycan topraklarında yaşayan halkların büyük bir çoğunluğu Şia idi. VIII. yüzyıldan beri bu topraklarda; şamanist, budist, maniheist ve ateşperestlik gibi mistik daireler vücut bulmuştur. Bir ara; felsefî bakımından onlarla esaslı benzerlik gösteren "Melamîlik" ve "Kalenderîlik" yaygın hale de gelmiştir.

Malumdur ki XIX. yüzyıldan önce Azerbaycan bugünkü sınırlara sahip değildi. Çok parçalı ve iç içe girmiş bulunan halklar ve inanışları bir bildiri çerçevesinde anlatmak ve tariflemek oldukça zordur ve hatta mümkün değildir. Rusya Çarlığı'nın XIX. yüzyılın başlarında Kafkasya'ya ve özellikle Güney Kafkasya topraklarına sahip olma girişimleri hiç durmak bilmeyen akınlar ve saldırılarla sürdü. Gerçekten 1783 yılında Gürcüler, Ruslara tabi oldu. 1805 yılında Karabağ Hanlığı, 1810 da İnguş toprakları Rusların işgaline uğradı. Gülistan Antlaşmasıyla 1813 yılında Bakü Hanlığı, Gence Hanlığı, Şirvan Hanlığı, Küba Hanlığı işgal edildi. Tebriz'e ve Dağıstan'a girildi. 1859'da yıllarca Şeyh Şamil liderliğinde direnişlerini sürdüren Çeçenler de Ruslara teslim oldular. 1878 de Acarya Rus işgaline uğradı. Bu tarihten sonra Ruslar Kafkasya'ya kesin olarak egemen oldular.

Azerbaycan'da pîr ve şeyh ziyaretgâhları çoktur. Onların hepsi hakkında konuşmak mümkün değil. Bu ziyaret yerlerinin kimisinin kitabeleri mevcuttur. Ancak çoğunun kitabesinin ve özelliğini belirleyecek maddî belirtilerinin olmaması, bunların yeteri kadar anlaşılabilmesine engeldir.

Ziyaretgâhlar/Türbeler/Dinî Merkezler

Ben; kitabesi, baştaşı veya yazılı sanduka yazısı bulunan pîr ve şeyhlerden birkaç örnek vermek istiyorum.

- Şeyh Baba Yakup (XIII. yüzyıl) Fuzûlî Baba Köyü
- Şih Baba Pîri (XIV. yüzyıl) Cebrayıl-Şihlar Köyü
- Sultan Baba Pîri (XII. yüzyıl) Deveci-Ugah Köyü
- Seyyid Yehya Bakui (XV. yüzyıl) Bakü
- Şeyh Yusif (XIV. yüzyıl) Haçmaz-Şihlar Köyü
- Qara Paltar Pîri (XIII. yüzyıl) Buzova Kasabası
- Xanağa Pîri (XIII. Yüzyıl öncesi) Ordubat-Xanağı Köyü
- Şeyh Dursun Türbesi (XVI. yüzyıl) Ağsu Şehri
- Şeyh Zaid Ziyaretgâhı (XIII. yüzyıl) Lenkeran-Şiheran Köyü
- Şeyh Mensur Pîri (XIV. yüzyıl) Gebele-Hezre Köyü
- Baba Samit Pîri (XVI. yüzyıl) Sabirabat-Şıxlar Köyü
- Şeyh Mezyed (XVI. yüzyıl) Quba-Ağbil Köyü
- Pîr Hesên Pîri (XVII. yüzyıl) Apşeron-Merdekan Kasabası
- Mustafa Efendi Ziyaretgâhı (XIX. yüzyıl) Şeki
- El-Hac Abdüsselam Ziyaretgâhı (XIX. yüzyıl) Oğuz-Padar Köyü
- Tala Baba Pîri (XIX, yüzyıl) Zagatala-Tala Köyü
- Şeyh Mahmud Efendi Ziyaretgâhı (XIX. yy) Şeki-Balıkal Köyü
- Övliya Hacı Saltan Baba (XIX. yüzyıl) Ağsu
- Hacı Tapdıq ve Şeyx Yunis Pîri (XV. yüzyıl) Qax-Oncalı Köyü

Tabii ki Azerbaycan toprakları üzerindeki türbeler, ziyaretgâhlar ve hanegâhlar bu kadar değildir. Daha yüzlerce İslâm büyüğüne ait kabirler bulunmaktadır.

Ancak; bu Hacı Tapdıq ile Şeyh Yunis Pîr'den kısaca söz etmek istiyorum. Malûmdur ki, Yunus Emre'nin Anadolu'da ondan çok kabir ve makamları bulunmaktadır. Bu makamlardan biri de Azerbaycan'da, Qax rayonuna bağlı Oncalı köyündeki Oğuzlar mezarlığıdır. Yunus'un kabrinin Arapça kitabesinde; kabirin H. 821 (M. 1418) yılında Mirze bin Çelebi tarafından inşa edildiği, Taptuk'un kabrinin üzerindeki baştaşıda yazılmış olan Arapça kitabede; kabrin H. 1207 (M. 1792) yılında Şeyh Salman İbn Saleh tarafından inşa edildiği yazılıdır. Belli ki, bu her iki kabir de birer makamdır.

Burada, Mir Mövsüm Ağa Ziyaretgâhı'ndan söz ederek, bu ziyaretgâhın Somuncu Baba Külliyesi ile karşılaştırılmasına ve de Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfının topluma verdiği hizmetlerle benzerlik gösterdiğine değinmek istiyorum.

Darende Somuncu Baba Külliyesi

Anadolu'nun manevî mimarı olan ve Somuncu Baba olarak bilinen Şeyh Hamid-i Velî, 1331 yılında dünyayı şerefleştirmiş, oğlu Halil Taybi ile gittiği bir hac dönüşü, Darende'ye gelip yerleşmiş, 1412 yılında burada vefat etmiştir. Somuncu Baba'nın kabrinin bulunduğu cami 14. yüzyıl eseridir. Hz. Peygamberimizin 24. kuşaktan torunu olan Somuncu Baba'nın medfun olduğu cami, bugün büyük bir külliye içinde bulunmaktadır.

Somuncu Baba soyunun evlatlarından olan Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi (1914-1990) kendi adına kurduğu vakıf tarafından Somuncu Baba Camii yapılan restorasyonla yenilenmiş, ilave camii, kütüphane, müze, sergi salonu gibi birimlerle külliye niteliğine kavuşturulmuştur. Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi, soy bakımından 12. batından Somuncu Baba'ya oradan Hz. Muhammed (s.a.v.) Efendimize ulaşan nesebiyle 36. kuşaktan Peygamberimizin soyundandır. Adına kurulu vakfın ne denli olumlu hizmetlerde

bulduğunu bilmem söylemeye gerek var mıdır? Merhum Osman Hulûsi Efendi'nin mahdumu, Somuncu Baba Camii İmam-ı Hatibi Es-Seyyid Hamid Hamideddin Ateş Efendi Hazretlerinin hizmetleriyle kısa zamanda vakıf hizmetleri yaygınlaştırılmış, bugün uluslararası düzeye ulaştırılan her türlü hayrî ve sosyal faaliyetler içinde bulunmaktadır.

Şuvelan Mir Mövsüm Ağa Külliyesi

Somuncu Baba Camii ve Külliyesine benzer bir ziyaretgâh da Azerbaycan'da bulunmaktadır. Ziyaretgâh Bakü'nün Apşeron rayonu (ilçe-kaza) Şuvelan kasabasıdır. Ziyaretgâh ve külliye, Seyyid Mir Mövsüm Ağa adına kurulmuştur. Kompleks; mescid, türbe, adak ve kurban yerleri, kabristan, kütüphane, idare binaları, konukevleri, otopark, gasilhane, tuvaletler, yemekhane vb. müstemilattan ibarettir.

Mir Mövsüm Ağa'nın babası Ağa Seyyid Ali Mir Abutalip'tir. Soy kökü, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in torunu Hz. İmam Hüseyin neslindedir. Annesi Mirkasımova Hatice Hanım'dır. Hem babası hem de annesinin kabirleri Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in ziyaretgâhının yanındaki kabristandadır.

Mir Mövsüm Ağa 1883 yılında Bakü'de doğmuştur. Geçirdiği çocuk felci sebebiyle hayatı boyunca malül olarak yaşamıştır. Uzun yıllar Bakü merkezdeki İçerişehir denilen eski yerleşim yerinde Firdevsi sokağında hayatını devam ettirmiştir. Yaşarken de evi binlerce kişi tarafından ziyaret edilmiştir. Dualarının kabul edildiği ve bazı hastaları iyileştirdiği herkes tarafından bilinmektedir. Mesela; birisinin başı ağrıyorsa, vücudunun herhangi bir yerinde ağrı ve sızı varsa; o elini sürdüğü gibi bütün ağrıların kaybolduğuna binlerce kişi şahit olmuştur. 1950 yılında 67 yaşında iken vefat etmiştir. O, Şuvelan kasabasının mezarlığına defnedilmiştir. Ufak bir kabirden ibaret olan mezarının bulunduğu kabristanlıkta şimdi büyük bir külliye

oluşturulmuştur. 1992 yılına kadar yani Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuştuğundan bu yana Mir Mövsüm Ağa'nın yattığı kabristan; belki de Hz. Hüseyin, Hz. Ali ve İmam Rıza (Meşhed)'nin ziyaretgâhından sonra en büyük ziyaretgâh ve külliye haline gelmiştir.

Bu ziyaretgâhı günde binlerce insan ziyaret etmekte, dualarda ve dileklerde bulunmaktadır. Türbenin kubbesi, tavanı ve duvarları İsfehan'dan ve Meşhed'den getirilen çok önemli ustalar tarafından süslenmiştir. Güzel nesih hattı ile türbenin her tarafı sure ve ayetlerle bezenmiştir. Türbe ve külliye, hiçbir resmî kurumlardan ve devlet teşkilatından, dış sponsorlardan para desteği alınarak yapılmış değildir. Bütün inşaatlar ve külliyei geliştirme çalışmaları ziyaretçilerin adak ve yardımları ile gerçekleştirilmiştir. Bugün külliye de toplanan ianelerden elde edilen paralarla, çocuk bakım evlerine, yetimhanelere, okullara, hastalara, fakirlere karşılıksız olarak maddî yardım yapılmaktadır. Mir Mövsüm Ağa'nın ziyaretgâhı ve külliyesi giderek daha da geliştirilmektedir. Bu ziyaretgâh ve külliye ile Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfının topluma verdiği hizmetler birbiriyle benzerlik göstermektedir. Her iki külliye ve vakıf birbirine benzer hizmetler yapmaktadır.

Kaynaklar

1) Meşedixanım Nemet; Azerbaycan'da Pîrler, Elm ve Tahsil Neşriyatı, Bakü 2000

2) Prof. Dr. Ahmed Akgündüz; Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Alisi (Yüce Nesebi), Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Yayınları, İstanbul 1995

3) Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş; Mektubat-ı Hulûsi-i Darende vî, (Yayına Hazırlayan: Mehmet Akkuş), Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yayınları, Ankara 1996

4) www.hulusiefendivakfi.org.tr "Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'nin Hayatı (1914-1990)

5) www.hulusiefendivakfi.org.tr "Somuncu Baba (Şeyh Hamid-i Velî) (1331-1412)

6) www.azeriart.net "Tanınmışlar (Mir Mövsüm Ağa)

7) www.meherrem.com "Ziyaretgâhlar Mir Mövsüm Ağa"

THE İSLÂMİC OTTOMAN SOCIAL COMPLEX OF SEYYİD MİR MÖVSÜM AGHAAND COMPLEX OF SOMUNCU BABA IN THE TOWN OF ABŞERON ŞÜVELAN

Prof. Dr. Hayrettin İVGİN

Ankara

The Development of İslâmism in Azerbaijan

One of the most important problem in the field of social consideration and philosophy in Azerbaijan is insufficiency of involvement of islâms situation and protect its obscurtiy. There are so many reasons of it. These are the problem of dissemination of İslâm in the lands of Azerbaijan, occupancy of social and economic life of people living in this area continuesly and being opression by feudal tyrants. As I mentioned at the beginning, the incarnation of different beliefs in these lands, the involvement of these beliefs as various sects, sectarian, movements, congregations led not to understand islâmism adequately.

Unfortunately; until the year of 1993, domination of that irreligiousness as a policy in the period of 70 years lasting Sowiet regime led to weakining of islâmîc consideration system in these lands.

The researches of islâmism into its education, phylosophy, its provisions have not been made. The leftist, Marksist and Leninist understanding indoctrinated İslâmism to the public like that 'İslâmism is nothing than fantastic reflections in human brain constituted by capitalist powers, which want to dominate over people on daily life. The islâmism was represented by people, who oppose to İslâm and hate from it, as a thought of uncivilised and reactionist. When we researched into it, koran has not been

published even once in this 70 years period. The Soviet Regime, which looks to christianism and judaism with more tolerance, evaluated islâmism as a hostile thought of movement.

The atheism was a political preference in Soviet Union. As a result of that policy; the Islâm religion was broke down its connections with Arabic language initially and then with Turkish language. The books, magazines, newspapers, which were written in Arabic alphabet and new Turkish alphabet were removed and even the ones with hand written were annihilated. In other words, the Soviet Regime tried to broke relations of public of Azerbaijan, that is an exact ghuzz Turks. With Islâmism and Turkishness. The Islâmîc facts such as the mosques, prayer rooms, madrasahs, community schools, islâmîc monasteries, guest houses, small islâmîc monasteries, sage home in Azerbaijan, have been annihilated. Even the tombstones in cemetery were destroyed.

Fortunately after Soviet Regime were toppled, it is understood that Islâm religion is not only the content of implementation, which put forward rules of prayers and rites. The islâmîc religion is a life style and a social phenomenon that arranges rules and traditions of livelihood and good life. Nevertheless there has remained so many cultures and civilization products in the lands of Azerbaijan where Islâm has been annihilated on a large scale. Some of the epigraphs, documents, khans, caravanserai, large tombs, shrines, tomb Stones were captured. The scientists and intellectuals in Azerbaijan has gathered and evaluated what remained in hands for last 20 years.

It is a fact that sufism, disseminated in islâmîc world, is a very complex philosophical movement. The Islâmîc religion, that has expanded so fastly beginning from the century XII-XIII and the

philosophical movement of this religion has affected broadlands as Arabia, Nord Africa, Middle East, Near East, Anatolia, Caucasia, Iran and the south of Caspian by getting more effective before the centuries XVII-XX. Azerbaijan has also benefited from that enormously.

These movements are sufi movements as "Ahmediyye-Muhammediye" from the section of "Ahmediyye-Bedeviyye", "Zerrukiyye", "Ahmediyye-Bedeviyye", "Nakşibendiyye", "Kalenderiyye", and its sections "Nemetullahî", "Hayderi", and besides "Halvetiyye", "Bektaşiiyye". For example; "Baba-Samit" ve "Çelebiler" from the sections of 'Bektaşiiyye has been effective for so long time.

The great majority of communities living in the lands of Azerbaijan was the shi'a. It has been came into existence mystic circles such as shamanistic, buddhist, manichaeism, fire-worshipper since the VIII. Century. At one stage; "Melamilik" ve "Kalenderilik" that are similar to these, in terms of philosophy has become widespread.

Apperantly before XIX Century, Azerbaijan had'nt had current borders. It is very difficult to explain and describe the interpenetrating and multipartite publics and their beliefs within the scope of pronouncement and even impossible. The attempts of possession of Czardom of Russia of Caucasia and lands of South Caucasia at the beginning of XIX. Century has continued with unceasing movements and attacks. In fact Georgian have been subjected to Russian in 1783. Karabakh Khanate was occupied by Russian in 1805 and the lands of Ingushetian was occupied by Russian also. Baku Khanate, Gence Khanate, Şirvan Khanate, Kuba Khanate were occupied with agreement of Gülistan and they entered

into Tabriz and Daghistan and Chechen, who continued their resistance under the leadership of Şeyh Şamil for years, surrendered to Russian in 1859. Acarya received an occupation of Russia in 1878. After that date, Russian dominated Caucasia determinately.

There are so many sage and sheik visited houses in Azerbaijan. It is impossible to mention about all of them. The epitaphs of these visited place are also available. But that there is no epitaphs and concrete sign of most of them which determine its features is an obstacle for understanding of these adequately.

The visited Places/Shrines/The Religious Centers

I want to give some examples of sage and sheik which have epitaphs, headstone and written symbolic coffin writing.

- Sheik Father Yakup (XIII. yüzyıl) Fuzûlî Father Village
- Chic Father Pîri (XIV. yüzyıl) Cebrayıl-Şihlar Village
- Sultan Father Pîri (XII. yüzyıl) Deveci-Ugah Village
- Seyyid Yehya Bakui (XV. yüzyıl) Baku
- Sheik Yusif (XIV. yüzyıl) Haçmaz-Şihlar Village
- Qara Paltar Pîri (XIII. yüzyıl) Buzova Small Town
- Xanağa Pîri (XIII. yüzyıl öncesi) Ordubat-Xanağı Village
- Sheik Dursun Türbesi (XVI. yüzyıl) Ağsu City
- Sheik Zaid Ziyaretgâhı (XIII. yüzyıl) Lenkeran-Şiheran Village
- Sheik Mensur Pîri (XIV. yüzyıl) Gebele-Hezre Village
- Father Samit Pîri (XVI. yüzyıl) Sabirabat-Şixlar Village
- Sheik Mezyed (XVI. yüzyıl) Quba-Ağbil Village
- Sage Hesên Pîri (XVII. yüzyıl) Apşeron-Merdekan Small Town
- Mustafa Efendi Visited Place (XIX. yüzyıl) Şeki

- El-Hac Abdüsselam Visited Place (XIX. yy) Oğuz-Padar Village
- Tala Father Pîri (XIX. yüzyıl) Zagatala-Tala Village
- Sheik Mahmud Effendi Ziyaretgâhı (XIX. y) Şeki-Balıkal Village
- Övliya Hadji Saltan Father (XIX. yüzyıl) Ağsu
- Hadji Tapdıq ve Şeyx Yunus Piri (XV. yüzyıl) Qax-Oncalı Village

Certainly; these are not the only shrines, visited places and dynastic homes on Azerbaijan lands.

There are also hundreds of tombs, that belongs to islâmic elder people

But; I want to mention about Hadji Tapdıq and Sheik Yunis Sage briefly. Apperantly there are more than ten tombs and places in Anatolian. One of these places is Oğuzlarc emetary in the village of Oncalı belonging to the Qax artificial silk in Azerbaijan.

It is written in the arabic epitaph of tomb of Yunus that the tomb was established by Mirze bin Çelebi in H. 821 (M. 1418) and It is also written in the arabic epitaph of tomb of Taptuk that the tomb was established by Sheik Salman İbn Saleh 1207 (M.1792). Apperantly both of these tombs are maturity places. I want to mention about the visited place of Mir Mövsüm Agha and comparison of this visit with Somuncu Babapalace complex and its similarities with the services of Es-Seyyid Osman Hulûsi Effendi Foundation.

Darende Somuncu Baba Palace Complex

Sheik Hamid-i Velî known as Somuncu Baba, that is a spiritual architect of Anatolia, graced the world with his presence in 1331, settled in Darende and died in this city in 1412 while he was turning back from hadj with his son Halil Taybi. The mosque where the tomb of Somuncu Baba, is a 14. Century work. The mosque where

Somuncu Baba stayed, that grandchild of our prophet from 24. generation, is now in a big islâmic social complex.

Somuncu Baba Mosque was renewed and restored by the foundation established by Es –Seyyid Osman Hulûsi Effendi on behalf of him, who is a son of the generation of Somuncu Baba between the years of 1914-1990 and acquired qualification of being islâmic social complex with the places such as additional mosque, library, museum, exhibition hall.

Es-Seyyid Osman Hulûsi Effendi is from the ancestry of our prophet Muhammad (s.a.v.) from 36. Generation reaching from 12. Generation to Somuncu Baba generation and from there to our prophet Muhammad (s.a.v.).

I don't know Is there any requirement to mention about positive services of the foundation established on behalf of him?

The services of foundation have made widespread with services of Es- Seyyid Hamid Hamideddin Ateş Effendi, who is a Somuncu Baba imam preacher, who is a decedent of Osman Hulûsi Effendi in a very short time.

It provides every kind of social, beneficial operations internationally.

Şüvelan Mir Mövsüm Agha İslâmic Social Complex

There is a visited place similar to Somuncu Baba Mosque and İslâmic Social Complex in Azerbaijan. The visited place is in the small town of Şuvelan of the district of Apşeron of Baku. The Visited Place and İslâmic Social Complex have been established on behalf of Seyyid Mir Mövsüm Agha. The islâmic Social Complex include; mosque,

shrine, vow and sacrifice places, cemetery, library, administration buildings, guest houses, parking area, bathing cubide, wash room, dining hall exc. The father of Mir Mövsüm Ağa is Ağa Seyyid Ali Mir Abutalip. The fundamental of its ancestry is coming from the generation of Hz. İmam Hüseyin grandchild of four prophet Muhammad. His mother Mirkasıмова is Dame Hatice. Not only his fathers but also his mothers tombs are in the cemetery near the visited place of Prophet Hüseyin in Kerbela.

Mir Mövsüm Ağa was born in Baku in the year of 1883. He has lived as disabled person all his life. because he caught poliomyelitis He also lived his life on the street of Firdevsi in the old residential area named İçerişehir at the center of Baku for long years. His home has also been visited by so many people even while he is living. That his devotions were accepted and he can heal some patients is known by everybody. For example; If somebody has headache and if he has some ache on his any kind of place ; when he touched, all of them have been removed and thousands of people witnessed about that issue. He died in 1950 when he was 67 years old. He was entombed to the cemetery of the small town of Şuvelan . A big islâmic social complex has been constituted in the cemetery that his tomb is placed which include a small tomb. The tomb that Mir Mövsüm Ağa stayed since Azerbaijan reached its independence until the year 1992, may be probably the tomb of prophet Hüseyin. It has become the biggest visited place and islâmic social complex after the visited place of Mir prophet Ali and İmam Rıza (Meşhed) Thousands of people are visiting this visited place and praying for their wishes in a day. The dome, ceiling, walls has been decorated by the most well-known masters that were brought from İsfahan and Mehşed. All part of its beautiful and all part of the shrine were garnished with versicles and respites.

The shrine and islâmic social complex have not been made at any time by financing from official institutions and state organization and outer sponsors. All of the constructions and development works for islâmic social complex have been realised with aid and devotions of visited people. The financial aid has been made with the donations that have been collected from islâmic social complex to the baby care institutions, schools, orphanages, patients worthlessly. The visited place and islâmic social complex of Mir Mövsüm Agha has been developed increasingly. The services of Osman Hulûsi Effendi Foundation to the society are similar to each other. Both islâmic social complex and foundation give the similar services.

References

- 1) Meşedixanım Nemet; Sages in Azerbaijan, Elm ve Tahsil Neşriyatı, Baku 2000
- 2) Prof. Dr. Ahmed Akgündüz; Somuncu Baba ve Neseb-i Alisi (Yüce Nesebi) in the light of archive documents, Es-Seyyid Osman Hulûsi Effendi Publications, İstanbul 1995
- 3) Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş; Mektubat-ı Hulûsi-i Darendeî, (The person who edited for publication; Mehmet Akkuş), Es-Seyyid Osman Hulûsi Effendi Foundation Publications, Ankara 1996
- 4) www.hulusiefendivakfi.org.tr "The life of Es-Seyyid Osman Hulûsi Effendi (1914-1990)
- 5) www.hulusiefendivakfi.org.tr "Somuncu Baba (Sheik Hamid-i Velî) (1331-1412)
- 6) www.azeriart.net "int, (The well –known people Mir Mövsüm Agha)
- 7) www.meherrem.com "The visited place, Mir Mövsüm Agha"

SEYYİD HULÛSİ EFENDİ'NİN HUTBELERİNDEKİ AHLÂKÎ DEĞERLER

Dr. Tarık ABDULGELİL

Kahire Türk Araştırma Merkezi

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun. Allahu Subhanehu ve Teâlâ'nın keremi olan peygamberlerin ve rasûllerin sonuncusu olan Muhammed-il Emin'e Salât ve Selam olsun. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

*"Şüphesiz sen büyük bir ahlâk üzeresin."*¹ Emma Ba'd:

Âlimler, peygamberlerin varisidirler. Onlar ilim, fazilet ve ahlâk mirası bırakırlar. Her zaman ve her mekânda insanlığın ve mü'minlerin elinden tutarak onlara salah ve hidayet yolunu gösteren âlimler çıkarması Allah'ın Müslümanlara olan bir rahmetidir. Mutlu Darende şehrinin hiç bir gün âlimlerden ve salihlerden yoksun kalmaması onun kaderindedir. Hatta hem ben hem de Türkiye, tasavvufu Darende şehri ile tanıdı.

Gönüllerin Sultanı lakaplı Şeyh Osman Hulûsi Efendi, İslâm'ın ruhunun cevherini, hoşgörü öğretilerini, insanoğlunu dünya hayatında gerçek hayatı verme ve ahirette ebediyet dârınının keyfini çıkarma gücünü ortaya koyarak hayatını İslâm'a ve Müslümanlara hizmete adanmıştır. Şeyh Osman Hulûsi Efendi, Nebi Muhammed (s.a.v.)'in ahlâkını ahlâk edinerek yirminci asırda insanlığa hizmet eden bir ahlâk modeli ortaya koymak için çaba sarf etmiştir. Bu ahlâk modeli, onun davet metodunda ve davranış seyrinde ortaya çıkmaktadır. Onun bu ahlâk modeli, hutbelerinde, vaazlarında,

¹68/Kalem, 4

irşadında, insanların kendisini sevmesinde ve müritlerinin etrafında toplanmasında bariz bir etkisi olan kişisel davranışında mevcuttu.

Fikir sahibi veya hak sahibi veya reform çağrıcısı bir kimse başarıya ancak edebî sözle, açık delille ve etkili bir hutbe ile ulaşır. Etkili bir hatip, delilini ortaya koyar ve gayesine ulaşır. Böylece etkisi artar ve alanı genişler. Nebimiz Muhammed (s.a.v.) de bizler için güzel örnekler vardır. Ayrıca Allah onlardan razı olsun ashabı Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin hutbelerinde de güzel örnekler vardır. Onlardan sonra minberlere çıkan ümmetin selef-i salihinde ve imamlarında da güzel örnekler vardır. Zira kulaklar onlara verilmiş ve gözler onlara dikilmiştir.

Bu şerefe nail olmak için bu sorumluluğu üstlenen Şeyh Osman Hulûsi Efendi, -1945'te vefat eden babasından sonra-Somuncu Baba Camii'nde imam ve hatip olarak davet ve irşad görevini yerine getirme misyonunu üstlendi. Gönüllü olarak sekiz sene boyunca bu görevi yaptı. Sonra 1953 yılında camide resmî görev kadrosu aldı ve 1987 yılında emekli olana kadar göreve devam etti.

Cuma hutbesi, Müslümanların her hafta tatil günleri olan Cuma günlerinde vaaz ve irşad araçlarının en önemlisi sayılır. Ayrıca Şeyh Osman Hulûsi Efendi, Somuncu Baba Camii'nin minberine çıkarak hutbeyi her hafta Müslüman kardeşlerine ulaşmanın bir aracı olarak kullandı. Bu sayede onları, salaha, ıslaha, şeriatın işlerine sarılmaya, hakkı ve adaleti ikame etmeye, faziletleri yaymaya, fitneleri bitirmeye, sorunları çözmeye, intikamla yanan nefisleri sakinleştirmeye, donuklaşmış nefisleri tahrik etmeye, hak kelimesini yüceltmeye ve batıla karşı zafer elde etmeye çağırdı. Böylece mazlumların sesi, zalimlere karşı bir nasihatçi ve beldesindeki tüm insanlar için hidayetin dili oldu.

Hulûsi Efendi, Somuncu Baba Camii'nden verdiği hutbeleri bir araya topladı ve tasnif etti Bunların içinden 150 hutbeyi seçti. Bu 150 hutbenin, Osman Hulûsi vakfına bağlı Nasihat yayın evi tarafından 2006 yılında İstanbul'da baskısı yapıldı.

Şeyh Hulûsi Efendi'nin Cuma hutbelerinde ele aldığı konular iman, ibadet, ahlâkla ilgili konular, mübarek günlerle ilgili konular, dinî münasebetlerde ve toplumsal meselelerle ilgili özel hutbeler ile Nebi Muhammed (s.a.v.)'in ve Allah ondan razı olsun İmam Ali'nin hutbelerinden örnekler vardır. Kitapta geçen hutbe konularının büyük bir kısmını ahlâkî değerlerin oluşturduğu görülür ki bunların sayısı kırk hutbeyi bulmaktadır.

Bu hutbelerde ele alınan ahlâkî değerlere değinmeden önce Şeyh Osman Hulûsi Efendi'nin hutbelerindeki metodunun karakterize olduğu en önemli özelliklere işaret etmek isterim. Bunlar:

1- Şeyh Osman Hulûsi Efendi'nin Cuma hutbeleri, kısa, öz ve sade tek bir konuya odaklanma ile karakterize olmuştur. Zira Şeyh Osman Hulûsi Efendi, kolayına gelen naklî ve aklî delilleri bir araya toplamaya ve başka konulara atlamadan bunları hutbenin temel hedefi doğrultusunda kullanmaya özen göstermiştir. Hutbesinde ifade ettiği birçok Kur'an ayetleri, hadis-i şerifler, sahabenin ve tabiinin kıssaları ve şiir beyitleri, cemaati mürekkez bir şekilde değerini kendisine odaklamakta, onları topuma ve ferde hayrı ve faydası dokunacak şekilde bunlara uymaya ve uygulamaya sevk etmektedir.

2- Dinle alakalı kelime ve ifadeleri asırlardır Türk kültürünün belleğine yer etmiş orjinal Arapça ile kullanmaya ve bunları modern Türkçe ifadelerle değiştirmemeye özen göstermiştir. Muhtemelen bunun nedeni, Kur'an'ın dili olması vasfı ile Arapçanın Türk kültür belleğindeki yerini korumaya, Arapçanın bekasına, devam etmesine ve nesilden nesle miras kalmasına olan rağbetidir.

3- Belagat yönüne gelince, Şeyh Osman Hulûsi Efendi, hutbelerinin genelinde önce genel sonra detay üslubunu kullanmıştır. Zira hutbenin temel konusunu, din ve fıkıhla alakalı istilahlarını ortaya koyar sonra da bunları hiç bir belirsizliğin ve kapalılığın olmadığı kısa cümleler ve basit bir üslupla açıkladı. Bana göre o, bu şekilde hutbe fikri ve hutbelerin konusu ile toplumsal kültür seviyelerinin farklılığına rağmen camii cemaatinin hepsine ulaşmayı başarmıştır.

Hutbelerdeki Ahlâkî Değerler

Tasavvuf, edep ve ahlâktır. Şeyhlerimiz, fazilet sahipleri ve ilim ehli bize böyle öğretti. Nitekim âlimler bunu, şu sözleriyle ifade etmişlerdir: “Her ne kadar tasavvuf mefhumu, bir taraftan makamların ve durumların ikiliğine dayanmış olsa da İslâm ahlâkının kaynağından beslenmektedir. Çünkü İslâm ahlâkı, tasavvuf mefhumunu ayakta tutan bir destektir. Zira ahlâk olmadan tasavvuf olmaz.”

Bundan dolayı Şeyh Hulûsi Efendi, ahlâka büyük önem vermiş ve doğal bir bağlılık göstermiştir. Nitekim 50 nolu hutbesinde şöyle demiştir: “İslâm demek ahlâk demektir... Müslüman bir kimse namazında ve orucunda ne kadar titiz olursa aynı zamanda güzel ahlâkla ahlâklanmaya, zahiren ve batinen temiz olarak ahlâkın en üstün derecesine ulaşmaya çalışmak için de o kadar özen göstermelidir. Bu, Müslümanın en önemli vecibelerinden biridir.”²

Yine hutbesinde ahlâkın önemine vurgu yapmıştır. Nitekim 69 nolu hutbesinde şöyle demiştir: “Din, ahlâk ve fazilet dinidir. İslâm’da ahlâk kesinlikle önemli bir esastır. Bizlere düşen ahlâkî değerleri temsil etmemizdir. Bir Müslümanın ibadeti ve zühdü ne kadar olursa olsun bu, onun kâmil bir Müslüman olduğunu ifade etmez. Zira kâmil

²50 nolu Hutbe/S. 160

bir mü'min ve kâmil bir Müslüman, güzel ahlâka sahip olan, başkalarının dilinden ve elinden emin olduğu insandır.”

Şeyh Osman Hulus Efendi, güzel ahlâkla ahlâklanmak için belirli yol ve vesileler edinmeye çağırıştır. Bunlardan birinin “salihlere eşlik etmek” olduğunu belirtmiştir. Zira 50 nolu hutbesinde şöyle demiştir: “Ahlâkınızın ifsat olmaması için sadık olan kimseleri arayınız ve ahlâkına güvenmediğiniz kimselerle arkadaşlık etmekten sakınınız. Üstün ahlâka ve temiz kalp sahipleri ile outrun. Ve şunu bilin ki onlarla kaynaşan ve onlarla oturan bir kimse kesinlikle onların güzel karakterini elde eder ve onlarla buluştukça ilmi, fazileti ve sevgisi artar.”

Şeyh Hulûsi Efend, hutbelerinde sık sık ahlâkın fert ve toplum için önemine, istikrarın, güvenin ve güvenliğin sağlanmasındaki rolüne vurgu yapmıştır. Nitekim 55 nolu hutbesinde şöyle demiştir: “İslâm, bize güzel ahlâkla ve güzel niyetlerle ahlâklanmamızı emretmiştir. Şüphesiz ahlâk, tasavvufun tamamının başıdır. Çünkü insanın güçlü olması ancak ahlâkla mümkündür. İnsanlığın bekası, mutluluğu ve olgunluğu ancak ahlâkla mümkün olacağı gibi insanlığın intizamı da ancak ahlâk çizgisinde yürümekle mümkün olur. Övülen ahlâk, kişiye yeni bir hayat kazandıran değerli bir haslet olduğu gibi bundan yoksun kalmak da en büyük musibetlerden bir musibet sayılır. Zira ahlâkın imar etmediği bir yerde fazilet güneşi doğmaz.”³

Yine 70 nolu hutbesinde aynı manaya vurgu yapmıştır. Zira şöyle demiştir: “Ne zamanki insan, İslâm’ın teşvik ettiği ilkeleri ve değerleri ve dinin emirlerini yerine getirirse işte o zaman toplumda polis güçlerine ve insanların arasındaki ilişkileri kontrol etmeye gerek

³55 nolu Hutbe/S. 176

kalmaz. Zira insanın toplumda güvenliği ve istikrarı sağlamasına imkân veren en güçlü bağ, güzel ahlâk bağıdır.”⁴

Şeyh Hulûsi Efendi, gerçek mutluluğun kaynağının doğru ahlâk olduğunu ve Allah’ın bizleri üzerine yarattığı temiz fitratı kirletmenin bize yakışmayacağını açıklamıştır. Zira 74 nolu hutbesinde şöyle demiştir: “İnsanın peşinde koştuğu en büyük gayenin bu dünyada faziletlere ve güzel ahlâka sımsıkı sarılarak yaşamak olduğunu biliniz. Zira insanın mutluluğu, sadece bundadır. Tek başına servet veya makam hatta ilim insan için kâmil bir mutluluğu sağlaması imkânsızdır. Bu şeylere sahip olup da mutluluk hissetmeyen nice insan vardır. Gerçek mutluluğu hissedenler, güzel ahlâkla ahlâklanan kimselerdir... Dolayısıyla insan, dilini gıybetten korumalıdır ve kalbini suizandan arındırmalıdır. Aynı zamanda kibirden, gururdan, başkaları ile alay etmekten sakınmalı, yalandan ve hiyanetten kaçınmalıdır.”

İnsan, tüm haramlardan kaçınmalı ve ilâhî emirlerin hepsini yerine getirmelidir. Zira insan, dünyaya temiz ve düzgün bir fitratla gelmiştir. Bundan sonra Allah’ın üzerine yarattığı bu temiz ruhu kötülöklere ve masiyetlere bulaştırarak onu terk etmesi insana yakışır mı?”⁵

Aynı şekilde Şeyh Osman Hulûsi Efendi, diğer hutbelerinde rüşvet, zulüm ve insanların mallarının haksızlıkla yenmesi gibi yaygın olan toplumsal hastalıklardan ve ahlâktan sakındırmıştır. Zira 62 nolu hutbesinde şöyle demiştir: “Batılı hakka çevirmek için verilen her şey rüşvettir. Rüşvet büyük bir günah ve cürümdür... İnsanların mallarını haksızlıkla yiyen ve rüşvet isteyen kimseler, azaptan kurtulamayacaklar. Onlar dünyada ve ahirette işledikleri zulüm ve hiyanetten dolayı hesaba çekilecekler... Sizden her biriniz, hakkını

⁴70 nolu Hutbe/S. 226

⁵74 nolu Hutbe/S. 238-240

bilsin ve ondan razı olsun. Zulümden sakınsın, görevine gereken önemi versin, onu kirletmesin ve zulmün aracı olmasın. Zira o, bundan mesul olup sorguya çekilecektir.”⁶

Ayrıca Şeyh Osman Hulûsi Efendi, anne-babaya iyilikte bulunmaya önem vermiş, sık sık bu konuya değinmiş, toplumsal hayatın istikrarında, toplum için bereket ve hayrın hâsıl olmasına bağlamış ve bu ahlâkın önemini açıklamıştır. Zira 60 nolu hutbesinde şöyle demiştir: “Bir zamanlar bizler gücü ve kuvveti olmayan, herhangi bir şeyi yapmaktan aciz kimseler idik. Babalarımız ve annelerimiz bizi gözetti, bize kefil oldu, büyük bir merhamet ve iyilikle bizi yetiştirdi. İşte zaman devran etti ve onlar şu anda bakıma ve gözetime muhtaç birer yaşlı haline geldiler. Bizler ise büyüdük, geliştik ve onları gözetebilecek bir duruma geldik. Küçükken onlar bizleri yetiştirdiği gibi onları gözetme sırası bize geldi. Aynı şekilde birgün gelecek bizler de onların yerini alacağız ve çocuklarımızın gözetiminde olacağız. Anneler ve babalar, evimizde mutluluğun semeresidir ve bolluğun bereketidir. Dolayısıyla her kimin hayatta babası veya annesi varsa bunu bir fırsata çevirsin ve onların rızasına nail olsun.”⁷

Şeyh Osman Hulûsi Efendi, birçok hutbesinde doğruluğun toplumun istikrarı ve selametindeki önem ve faziletine vurgu yapmıştır. Nitekim şöyle demiştir: “Allahu Teâlâ’ya iman eden her Müslüman, kalbi, dili, ameli yani bütün uzuvlar ile dürüst ve dosdoğru olmalıdır. Kalbi, dili ve fiili arı-duru olmalıdır. Kamil imana sahip bir mü’min, Allahu Teâlâ’nın emirlerine göre düşünmeli ve amel etmelidir. Zira kâmil imana sahip bir Müslüman, içi ve dışı ile görüldüğü gibi olmalıdır... Bir Müslüman kendisinin Müslüman ve vatansever olduğunu ne kadar iddia ederse etsin dürüst ve dosdoğru

⁶62 nolu Hutbe/S. 201-203

⁷60 nolu Hutbe/S. 194.195

olmadığı sürece bunun hiç bir değeri yoktur. Zira nice Müslüman kendisinin namazı kılan ve orucu tutan güçlü bir imana sahip olduğunu sanır ama onlarla ilişki içerisine girdiğinizde onların dürüst ve dosdoğru olmadığını görürsünüz.”⁸

Son olarak Şeyh Osman Hulûsi Efendi'nin hutbe ve vaazlarının halen şu ana kadar yankılandığını ve faziletli Darende şehrinin her tarafında işittiğimi kesinlikle vurgulamak isterim. Zira Darende halkında ibadet ahlâkının somutlaştığını, onlarda mü'minlerin sakinliğinin zuhur ettiğini, şeyhlerinin ve ilim adamlarının beldelerinin halkı için hayrı ve salahı gerçekleştirmek üzere ilim, davet ve irşad mesajı ile uğraştıklarını gördüm.

Allah'tan bu çabaları gösterenlerin salih amellerini kabul etmesini, nimetlerinin ve faziletlerinin Darende halkı için devam etmesini temenni ediyorum.

⁸79 nolu Hutbe/S. 256-257

القيم الأخلاقية في خطبة الجمعة للسيد خلوصي أفندي

د. طارق عبد الجليل

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على محمد الأمين خاتم الأنبياء والمرسلين، من كرمه سبحانه وتعالى فقال: "وإنك لعلی خلق عظیم"

أما بعد

فالعلماء ورثة الأنبياء، يورثون العلم والفضيلة والأخلاق. ومن رحمة الله بالمسلمين أن جعل في كل زمان ومكان علماء يأخذون بيد البشرية عامة والمؤمنين خاصة إلى طريق الصلاح والهداية. وكان من قدر مدينة دارنده السعيد أنها لم تخل يوماً من العلماء والصالحين، حتى عرفت بالتصوف، وعرف التصوف بها في تركيا. ولقد وهب الشيخ السيد عثمان خلوصي أفندي (1914-1990) الملقب بسطان القلوب حياته لخدمة الإسلام والمسلمين؛ من خلال إبراز له جوهر روح الإسلام وتعاليمه السمحة، وإبراز قدرة الإسلام على منح الحياة الحقيقية لبني الإنسان في الدنيا والتمتع بدار الخلود في الآخرة.

ولقد بذل جهوده في طرح نموذج أخلاقي يخدم الإنسانية في القرن العشرين مقتفياً في ذلك أخلاق النبي محمد صلى الله عليه وسلم. وتجلّى ذلك النموذج الأخلاقي في منهجه الدعوي، وسيره السلوكي؛ حيث كان حاضرًا في خطبه ووعظه وإرشاده، وفي سلوكه الشخصي، الذي كان له أبرز الأثر في حب الناس له والتفاف المريدين حوله.

ولا يكاد ينجح صاحب فكرة، أو ينتصر ذو حق، أو يفوز داعية إصلاح، إلا بالكلمة البليغة والحجة الظاهرة، والخطبة الباهرة. الخطيب المفوه يلاحق حجته، ويسبق إلى غايته، فيعلو سلطانه، ويتسع ميدانه، ولنا في نبينا محمد صلى الله عليه وسلم الأسوة والقوة الحسنة، ومن بعد ههنا خطباء أصحابها أبو بكر وعمر وعثمانو علي رضي الله عنهم، ثم

ممن بعدهم من صالِح سلف الأمت وأئمتها من علو المنابر فأصغتلها بالآذان ودانتلها بالرقاب .

وحرصاً من الشيخ خلوصي أفندي على نيل هذا الشرف، وتحملاً لهذه المسؤولية أخذ على عاتقه - منذ وفاة والده عام 1945 - القيام بمهمة الدعوة والإرشاد خلقاً له إماماً وخطيباً بمسجد "صومونجي بابا". ومارس الخطابة متطوعاً لمدة ثماني سنوات، ثم حصل على كادر الخطيب الرسمي للجامع عام 1953، وظل يخطب به إلى أن تقاعد عام 1987.

وتعد خطبة الجمعة من أسمى أدوات الوعظ والإرشاد في يوم عيد المسلمين من كل أسبوع. ومن ثم جعل الشيخ خلوصي منبر مسجد "صومونجي بابا" نافذته الأسبوعية للتواصل مع إخوانه المسلمين يدعوهم من خلالها

إلى الصلاح والإصلاح، والاستمسك بأمور الشريعة وإقامة الحق والعدل، ونشر الفضائل، وتسكين الفتن، وفضل المشكلات، وتهذيب النفوس بالثائرة، وإثارة النفوس بالفاترة، وإعلاء كلمة الحق الانتصار على الباطل، فكان صوت المظلومين، وواعظ الظالمين، ولسان الهداية لأهل بلدته أجمعين.

ولقد قام خلوصي أفندي بجمع وتصنيف الخطب التي ألقاها بجامع "صومونجي بابا"، واختار منها عدد مائة وخمسين خطبة، تمت طباعتها في اسطنبول عام 2006 من قبل دار نشر "النصيحة" التابعة لوقف عثمان خلوصي.

وتنوعت الموضوعات التي تناولتها خطب الشيخ خلوصي أفندي لتشمل الموضوعات الإيمانية، والتعبدية، والأخلاقية، وخطباً خاصة بالأيام المباركة والمناسبات الدينية، وخطباً تعنى بالقضايا الاجتماعية، ونماذج من خطب النبي محمد صلى الله عليه وسلم والإمام علي رضي الله عنه. ويلاحظ أن القيم الأخلاقية قد استأثرت بالقسم الأكبر من موضوعات الخطب الواردة بالكتاب، حيث بلغت أربعين خطبة.

وقبل الحديث عن القيم الأخلاقية التي تناولتها الخطب، أود أن أشير إلى أهم سمات منهج الشيخ عثمان خلوصي أفندي في خطبه:

1. اتسمت خطبة الجمعة عند الشيخ خلوصي أفندي بالقصر والإيجاز الوافي بغير إخلال، وبالتركيز على موضوع واحد لها. حيث حرص الشيخ خلوصي أفندي على حشد ما تيسر له من أدلة نقلية وعقلية، وتوظيفها للوصول إلى هدف الخطبة الأساسي دون التشتت في موضوعات أخرى. فقد كانت الآيات القرآنية والأحاديث الشريفة الكثيرة وقصص الصحابة والتابعين والأبيات الشعرية التي يوردها في خطبته تصب جميعها نحو توجيه المصلين بشكل مركز إلى قيمة بعينها، وتدفعهم نحو الامتثال لها وتطبيقها بما يحقق الخير والنفع للفرد والمجتمع.

2. الحرص على استخدام الكلمات والتعبيرات الدينية بلغتها العربية الأصيلة المستقرة في الوعي الثقافي التركي منذ قرون عديدة، وعدم استبدالها بالمفردات التركبية الحديثة. ولعل ذلك يرجع إلى رغبته في الحفاظ على مكانة اللغة العربية في الوعي الثقافي التركي بوصفها لغة القرآن، وأن يضمن بقائها واستمراريتها وتوارثها من جيل إلى جيل.

3. ومن الناحية البلاغية فقد استخدم الشيخ خلوصي أفندي في معظم خطبه أسلوب الإجمال ثم التفصيل؛ حيث كان يطرح موضوع الخطبة الأساسية، ومصطلحاته الدينية والفقهية، ثم يشرح كلا منها شرحًا وافياً بجمل قصيرة وأسلوب سهل، لا لبس فيها ولا غموض. وأعتقد أنه بذلك استطاع الوصول بفكرة خطبته وموضوعها إلى كافة المصلين على اختلاف مستوياتهم الثقافية والاجتماعية.

القيم الأخلاقية في الخطب

"التصوفادبو اخلاق

"هكذا علمنا مشايخنا و أصحابنا بالفضل و أهلا لعلم. و لقد عبر العلماء عن ذلك فقالوا
الننكانمفهو ما التصوف، يستند إلى ثنائية المقامات و الأحوال فإنهم جانب آخر

، يغترف من معينا لأخلاقا إسلامية .
 لأنهد عامة قائمة بعينها في استكمالمفهو ما التصوف ، فلا تصوف فبالأخلاق .
 ومنهنا كانا اهتمام السيدخلو صيا أفنديبالأخلاقاهتماما والتزاما طبيعيا .
 فقال في الخطبة رقم 50 : "إن الإسلام يعني الأخلاق... وكيفما يدقق
 المسلم في صلاته وصيامه فإن عليه أيضا أن يحرص على التحلي
 بمكارم الأخلاق، وأن يسعى إلى الوصول إلى أسمى درجات الأخلاق
 بأن يظهر ظاهرة وباطنه، وذلك من أهم واجبات المسلم"⁽¹⁾ .
 وأكد على مكانة الأخلاق من الإسلام فيالخطبة رقم 69 بقوله:
 "إن الدين هو دين الأخلاق ودين الفضيلة . وإن الأخلاق في الإسلام لها أهم أساسية .
 وعلينا أن نمتثل للقيم
 لأخلاقية وأيا كان تعبد المسلمأوز هده فإن ذلك لا يعبر عن إسلامها الكامل؛ فالمؤ
 منالكاملو المسلم الكاملإنما هو الإنسانالذي يتحلى بمكارم الأخلاقويسلما الأخ
 رونملىسانه ويده"^() .

ودعى الشيخ خلوصي أفندي إلى تلمس الطرق والوسائل
 المعينة على التحلي بالأخلاق الكريمة، وذكر منها "مرافقة
 الصالحين"، فقال في الخطبة رقم 50:
 "تحرروا الصديق حتى لا تفسد أخلاقكم وتجنبوا أصحابهم من لا تتقون نفياً خلاقهم .
 فجالسوا أصحاب الأخلاق الفاضلة والقلوب الطاهرة، واعلموا أن من خالطهم ويج
 السهم فإنهم حتماً سيتطبعون بها الجميلة، وأنه كلما التقى بهم سيزداد علماً وف
 ضيلقو حباً"^() .

أكد الشيخ خلوصي أفندي كثيراً في خطبه على أهمية الأخلاق
 بالنسبة للفرد والمجتمع ودورها في الاستقرار وتوفير الأمن والأمان،
 فقال في الخطبة رقم 55: "إن الإسلام يأمرنا بالتحلي بمكارم الأخلاق
 والنوايا الحسنة. وإن الأخلاق رأس كل تصوف. لأن قوام الإنسان لا
 يكون إلا بالأخلاق. وانتظام البشرية إنما يكون في مسار الأخلاق كما
 أن استمرار البشرية وسعادتها وكمالها لن تكون إلا بالأخلاق.

¹ خطبة رقم 50 ص 160

فالأخلاق الحميدة إنما هي خصلة مقدسة تمنح أصحابها حياة جديدة، كما أن الحرمان منها مصيبة من أعظم المصائب. فشمس الفضيلة لا تشرق على أرض لا تعمرها الأخلاق⁽²⁾

وأكد على المعنى ذاته في الخطبة رقم 70 فقال: "متى علم الإنسان المبادئ والقيم التي حث عليها الإسلام، ومتى امتثل لأوامر دينه فلن تكون هناك حاجة إلى قوات شرطة أو غيرها لضبط المعاملات بين الناس في المجتمع فإن أقوى رباط يمكنه أن يوقر الأمن والاستقرار داخل المجتمع فهو رباط الأخلاق الحميدة"⁽³⁾

وأوضح الشيخ خلوصي أفندي أن الخلق القويم هو مصدر السعادة الحقيقية، وأنه لا يليق بنا أن نلوث الفطرة النقية التي فطرنا الله عليها، فقال في الخطبة رقم 74: "اعلموا أن أكبر غاية ينشدها الإنسان هي أن يعيش في هذه الدنيا متمسكًا بالفضائل ومكارم الأخلاق. فسعادة

الإنسان في ذلك فقط. والثروة وحدها أو المنصب وحده بل والعلم

وحده لا يمكنه أن يحقق السعادة الكاملة للإنسان وكم من الناس

يمتلكون هذه الأشياء ولا يشعرون بالسعادة فإلسعداء بحق هم أولئك

الذين يتحلون بمكارم الأخلاق... فعلى الإنسان أن يحفظ لسانه من

الغيبة وأن يظهر قلبه من سوء الظن، كما عليه أن يحذر من الكبر

والغرور والاستهزاء بالآخرين. وأن يجتنب الكذب والخيانة..

وعلى الإنسان أن يجتنب المحرمات كلها وأن يمتثل للأوامر

الإلهية جميعها. فقد جاء الإنسان إلى الدنيا بروح طاهرة وفطرة سوية،

أيليق به بعد ذلك أن يغادرها وقد لوث تلك الروح الطاهرة التي

استودعها الله فيه بالسيئات والمعاصي⁽⁴⁾

كما حذر الشيخ خلوصي أفندي في خطب أخرى من أمراض

اجتماعية وأخلاقية متفشية مثل الرشوة والظلم وأكل أموال الناس

بالباطل، فقال في الخطبة رقم 62: "إن الرشوة هي كل ما يُعطى من

²خطبة رقم 55 ص 176

³خطبة رقم 70 ص 226

⁴خطبة رقم 74 ص 238، 240

أجل جعل الباطل حقًا، وإن الرشوة لذنب كبير وجرم عظيم ... وإن الذين يأكلون أموال الناس بالباطل ويتقاضون الرشوة ليسوا بمفازة من العذاب؛ فسوف يلقون حسابهم على ما اقترفوا من ظلم وخيانة في الدنيا والآخرة... فليعلم كل منكم حقه وليرض به، وليحذر من الظلم وليعتن بوظيفته جيدًا، ولا يلوثها ولا يكون أداة للظلم، فهو مسئول محاسب على ذلك⁽⁵⁾

واهتم الشيخ خلوصي أفندي بموضوع بر الوالدين، وتحدث عنه باستفاضة، مبيّنًا أهمية ذلك الخلق في استقرار الحياة الاجتماعية وحصول البركة والخير للمجتمع فقال في الخطبة رقم 60: "كنا جميعًا قبل ذلك لا حول لنا ولا قوة عاجزين عن فعل أي شيء وتعهد بنا أبوانا وأمّهاتنا وكفلونا. وربونا بكل عطف وحنو، وها قد دار الزمان دورته وأصبحوا عجزًا يحتاجون إلى الرعاية والعناية. وكبرنا نحن واشتد عودنا وأصبحنا قادرين على رعايتهم. وجاء الدور علينا لنرعاهم كما ربونا صغارًا. وسيأتي اليوم علينا أيضًا لنحل محلهم ونكون في عهدة أبنائنا... إن الآباء والأمهات هم ثمرة السعادة في بيوتنا وبركة الفيض فيها... فمن كان له أبٌ أو أمٌّ على قيد الحياة فليغتنمها فرصة، وليحظ برضائهما"⁽⁶⁾

وعن أهمية الاستقامة ودورها في استقرار المجتمع وسلامته وأمنه أكد الشيخ خلوصي أفندي في أكثر من خطبة على هذه الفضيلة حيث قال: "إن كل مسلم آمن بالله تعالى عليه أن يكون صادقًا مستقيمًا بقلبه ولسانه وعمله أي بجميع جوارحه. وأن يصبح قلبه ولسانه وفعله نقيًا طاهرًا. فالمؤمن كامل الإيمان يفكر ويعتقد ويعمل وفق أوامر الله تعالى. فالمسلم كامل الإيمان ينبغي أن يبدو كما يكون أو يكون كما يبدو؛ ظاهره كباطنه... وليزعم المسلم كما يشاء أنه مسلم أو محب لوطنه، فلا قيمة لذلك كله ما لم يكن صادقًا مستقيمًا. فكم من الناس يظنون أنفسهم مسلمين شديدي الإيمان؛ يقيمون الصلاة ويصومون،

⁵ خطبة رقم 62 ص 201 - 203

⁶ خطبة رقم 60 ص 194، 195

ولكنك لا تجد منهم الصدق والاستقامة عندما تعاملهم بالدرهم
والدينار⁷

وفي الختام أجدني أكاد أجزم أن خطب الشيخ خلوصي أفندي
ومواعظه لا تزال تترد أصدأؤها إلى الآن، وأخالني أسمعها في كل
جانب من جوانب مدينة دارنده الفاضلة، فقد رأيت أهل دارنده وقد
تجسدت فيهم أخلاق العباد، وبدت عليهم سكينه المؤمنين، ورأيت
مشايخها ورجال العلم فيها وقد شغلتهم رسالة العلم والدعوة والإرشاد
لتحقيق الخير والصلاح لأهل بلدتهم.

وإني لأدعو الله أن يتقبل من القائمين على هذه الجهود صالح
أعمالهم، وأن يديم على دارنده وأهلها نعمه وفضله

خطبة رقم 79 ص 256، 257⁷

SEYYİD OSMAN HULÛSİ EFENDİ'NİN İLİME VE SANATA VERDİĞİ ÖNEM

Dr. Riham RABAH

Kahire Türk Araştırma Merkezi

El-Hamdulillehi Rabb-il Âlemin, ve's Salatu ve's Selam Alâ Hâtem-ul Enbiyai ve'l Mürselin. Emma Ba'd.

Seyyid Osman Hulûsi Efendi (1914-1990), Türkiye'deki yirminci asrın en bariz tasavvuf âlimlerinden biri sayılır. Zira kendisi, modern ruh sayesinde seleflerinin sufî metodunu ve eserlerini korumayı başarmıştır. Bu modern ruh sayesinde topluma, toplumun ihtiyacı olan gereksinimlerini gidermeyi, tebliğ ve irşad görevini yerine getirmeyi başarmıştır.

Seyyid Osman Hulûsi Efendi, İlimin ve âlimlerin tecelli ettiği bir ailenin içinde dünyaya gelmiş ve onların mirasından içmiştir. Yine Osmanlı Hilafet Devleti'nin yıldızının kaybolduğu ve laik Türkiye Cumhuriyeti'nin doğduğu fikrî ve siyasî huzursuzluklar ve değişimlerle çalkalanan bir asırda yetişmiştir. Seyyid Osman Hulûsi Efendi, toplumsal ve dinî hayatta köklü değişimlerin yaşandığı bu siyasî koşulların ortamında gerçek sufî ilkelerini koruyarak yetişti, İslâm davetinin korunması, ruhî ve manevî değerlerin, yaşadığı toplumdaki insanların arasında yayılması için çalıştı ve sabretti. Öğrendi, öğretti, yetişti, büyüdü ve yirminci asırda tasavvufu gözetten bir model ortaya koydu; Zira Seyyid Osman Hulûsi Efendi, "Gerçek velayetin dağların tepesinde değil insanlara karışmak ve onların eziyetlerine sabretmekle" olacağı inancını taşırdı. Aynı şekilde "İnsanların en hayırlısının onlara en faydalı olanı" olduğunu kani idi.

Seyyid Osman Hulûsi Efendi'nin doğduğu yere gelince: Doğduğu yer Darende'dir. Darende, tarih boyunca tasavvuf ismi ile özdeşleşmiş bir şehirdir. Zira Darende şehri, topraklarında birbirini

takip eden tasavvuf şeyhlerini ortaya çıkardı ve onları bağına bastı. Onlar bize çok miktarda değerli kitap ve el yazmaları bıraktılar. Dolayısıyla bundan sonra Seyyid Osman Hulûsi Efendi'nin vaaz ve hutbe veren bir âlim ve fakih, eğiten ve irşatta bulunan şeyh ve sofi, değerli kitapları bir araya toplayan ilmin ve âlimlerin yardımcısı olması, ilmin ve bilginin kalelerini ikame etmesi, ilim talebelerine yardım etmesi ve onlara kefil olması şaşırtıcı değildir.

Seyyid Osman Hulûsi Efendi'nin İlim Sevgisi

Seyyid Osman Hulûsi Efendi, ilim tahsiline hatip olan babası Hasan Efendi'nin elinde başladı. Zira önce babasının elinde Kur'an-ı Kerim'i öğrendi. Sonra eğitimine Hacılar Camisi'nin medresesinde devam etti. Ardından Darende'deki çocuk mektebine gitti. Ardından resmî öğrenimini 1929 yılında Cumhuriyet ilköğretim okulunda tamamladı. Ardından miladi 1939 yılında Darende'deki Mearif Müdürlüğü'nden diploma aldı. Şeyh Osman Hulûsi Efendi, resmî eğitimini tamamlama fırsatı bulamayınca eğitimini kendi kendine tamamlamak için çaba sarf etti. Böylece Arap ve Fars dili ilimlerinden ve edebiyat derslerinden beslendi. Büyük bir beceri ve harika bir tarzla şiirlerini tanzim etti.

Şeyh Osman Hulûsi Efendi'de çocukluğundan beri büyük bir ilim sevgisi ve kitaplara karşı ilgi vardı. Zira anlatıldığına göre bir defasında Darende'deki bir leblebicinin kıymetli bir kitabın yapraklarını satış için külah olarak kullandığını görünce, onu almak istemiş ve cebinde yeterli para olmadığını fark edince, hemen evine dönmüş, kıymetli bir eşyasını satarak kitabı satın almıştır. İşte bu olay da onun ilme, kültüre, irfana olan tutkusunu gösterir.

Osman Hulûsi Efendi, Nakşibendî tarikatında büyük bir konuma ulaştı ve zamanın en iyi âlimlerinin elinden şer'i ilimleri, mürşidi Şeyh İhramcızade İsmail Hakkı'nın elinden de tasavvuf ilimleri aldı. Seyyid Osman Hulûsi Efendi, 1945 yılında ölümünden sonra babasının yeri olan Şeyh Hamid-i Velî Camii minberinden vaaz ve irşad görevini

üstlendi. Yine sekiz sene boyunca gönüllü olarak imam ve hatiplik görevini üstlendi. Şeyh Osman Hulûsi Efendi, 1987 yılında emekli oluncaya kadar Şeyh Hamid-i Velî Camii minberinden şehirdeki insanlara hutbe vermeye devam etti.

Şeyh Osman Hulûsi Efendi, İslâm'ın öğretilerini tebliğ etmek ve beldesinin insanların hayır ve ıslaha ulaşması için çabasını ve zamanını hiç esirgemedi. Seyyid Osman Hulûsi Efendi'nin şöhreti ilmî ve dinî ortamlara ulaştı. Hatta Diyanet İşleri Başkanı, davet ve irşad alanlarında yaptığı hizmetlerden dolayı 1977 yılında kendisine takdir belgesi verdi. Bunun yanı sıra Şeyh Osman Hulûsi Efendi, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, Darende'de müftünün olmadığı zamanlarda müftü vekilliği ile görevlendirildi.

Mutasavvıf bir âlim olarak Şeyh Hulûsi Efendi'nin metodunun belirgin olan en önemli özelliğinin, ilme, eğitime, sanata, toplumun meselelerine, bu meseleleri çözmeye çalışmasına ve toplumun kalkınması için dayanışma kültürünün yayılmasına verdiği önem olduğunu söyleyebiliriz.

Seyyid Osman Hulûsi Efendi, ilme ve ilim adamlarına önem verdi. Dinî ilimlerde yükselerek fetva mertebesine ulaştı. Hem kesbî hem de vehbî ilimlere vakıf oldu, şer'î ilimlerden beslendi, tarikat yolunda ilerledi ve bu yolda yükseldi.

Seyyid Osman Hulûsi Efendi, nadir bulunan değerli kitap koleksiyonu için çok çaba ve para harcadığı gibi buna son derece önem verdi. Hatta kitapları bizzat kendisi ciltliyor ve kitaplara kendilerine yakışan kaplar yapıyordu. Bu kütüphane, ansiklopediler, sözlükler, atlas, tefsir, fıkıh, hadis, Dîvân şiiri, fikrî ve bilimsel kitaplar gibi ilim ve sanatla ilgili 10,000'den fazla cilt içermektedir. Bu değerli kütüphanenin namı ve şöhreti, bilimsel ve akademik ortamlarda yayılarak büyüdü ve onlar için ilim ve irfanın kaynaklarından beslenen bir yer haline geldi.

Seyyid Osman Hulûsi Efendi, özellikle hocaları, öğretmenleri ve şeyhleri olmak üzere ilim sahiplerine çok bağlı idi. Zira Nebi (s.a.v.)'nin şu kavlini temsil ederdi:

“Küçüklerimize merhamet etmeyen, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir.” Kendisine ve İslâm ümmetine olan üstünlüklerinden dolayı saygı göstermek için sürekli olarak hocalarını ziyaret ederdi. Yine öğrencilerine ve müritlerine büyük bir ihtimam gösterirdi. Zira aynı anda onların öğretmeni, babası ve ağabeyidurumunda idi.

Şeyh Osman Hulûsi Efendi'nin Kültürel ve İlmî Çabaları:

Şeyh Osman Hulûsi Efendi, büyük toplumsal alanların yanı sıra eğitim, kültür ve sanat alanlarında “Darendede” şehrine hizmette büyük çabalar verdi ve önemli katkılarda bulundu. O kadar ki “Darendede”deki modern projelerin hepsinin” doğrudan veya dolaylı şekilde Şeyh Hulûsi Efendi'nin çabaları ve destekleri ile olduğu söylenir. Seyyid Osman Hulûsi Efendi, hayatını insanlığa hizmet etmeye adanmıştır. Onun sadakati, irşad ve muhtaçlara yardım etmede ortaya çıkmıştır. İslâm'a ve Müslümanlara hizmet etmek için bütün çabasını harcamıştır. Yaklaşık yirmi hayır derneğinin kurulmasına iştirak etmiştir. Ancak 1986 yılında ilim, eğitim ve kültür hizmetlerine öncülük etmek için kendi adı ile bir vakıf tesis etmiştir.

Şeyh Osman Hulûsi Efendi, vefat ettiği 1990 yılına kadar dört sene boyunca vakfa başkanlık etti. Sonra bu görevi oğlu Hamid Hamideddin Efendi'ye tevdi etti ve şu anda vakfın idaresini oğlu yürütmektedir.

Vakıf, hizmetine önce Darendede şehrinde başladı. Ardından bu hizmet, birçok alanda Türkiye genelinde birçok bölgeye yayıldı. Bilimsel, sağlık, sosyal ve kültür vakfın hizmet alanlarından bir kısmıdır. Osman Hulûsi Efendi vakfı, halen hizmet vermeye devam etmektedir.

Osman Hulûsi Efendi'nin yapmayı arzuladığı ancak ömrünün izin vermediği kurumlara gelince: Oğlu Hamid Hamideddin Efendi, bu hizmetleri yerine getirdi. İnsanlar hizmet vermek için bu kurumlardan birçoğunu açtı. Bu kurumların başında ise büyük birhastanevardır.

Seyyid Osman Hulûsi Efendi, Darende ve Darende çevresindeki kaza ve köylerde ilköğretim, ortaokul, lise, fakülte ve Kur'an Kursları gibi birçok okulun yapımında öncü çalışmalarda bulundu. Bu kurumların açılmasının ötesinde bu kurumlar için hayır ve iyilikseverlerden bağışlar toplardı. Bunun da ötesinde hayatı boyunca mescit, kapalı çarşı, kütüphane, türbe ve benzeri tarihî eser olan yerlerin restorasyonuna özel bir önem verirdi.

Seyyid Osman Hulûsi Efendi, Darende ve çevresinde bulunan el yazması ve matbu olan kitap koleksiyonuna önem verirdi. Hatta her biri binlerce el yazması içeren iki tane büyük kütüphane kurdu. Ayrıca kültürel eserlere, arşiv belgelerine, Darende tarihine, tarihî şahsiyetlere ve resimlere önem verirdi. Zira bu mirasların hepsini, Darende halkının ve başka insanların görmesi ve ziyaret etmesi için Darende müzesinde topladı. Ki böylece canlı ve dipdiri olan İslâm kültürünü ve köklü tarihini öğrensinler.

Basım ve Yayın Faaliyetleri:

Rasûlümüz (s.a.v.) bize, âlimlerin peygamberlerin varisi olduğunu ve peygamberlerin dinar ve dirhem bırakmadığını ancak ilim bıraktığını öğretmiştir. Ayrıca faziletli âlimlerin bizlere bıraktığı kitap ve eserler, korumamız ve gözetmemiz gereken birer mirastır. Bu hedeften hareketle "Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi", Seyyid Osman Hulûsi Efendi'nin bazı eserlerini yayınladı. Ayrıca "Nasihat Yayınları", Somuncu Baba Dergisi ile bu derginin eki olan çocukların yetişmesi ve İslâmî bir eğitim ile eğitilmesini gözetken Çocuk Dergisinin çıkarmasının yanı sıra eserler yayınlamaya devam etmektedir.

Seyyid Hulûsi Efendi'nin ilme ve sanata verdiği önem, vakfın bu alanda verdiği büyük hizmetlerde ortaya çıkmıştır. Bu hizmetler ise şunlardır:

1- İlkokul, ortaokul, lise, imam hatip lisesi, teknik ve sanat okulu, ilâhîyat fakültesi ve öğrenci yurdu gibi farklı alanlarda eğitim okulları açmak ve aynı şekilde fakir öğrencilere eğitim bursu vermek.

2- Tarihî eserleri korumak, restore etmek ve yeniden imar etmek. Zira vakıf, cami, minare, çarşı ve hamam gibi Türkiye'deki tarihî eserleri korumak ve restore ettirmek.

3- Türkiye ve Türkiye dışından seçkin ilim adamlarının ve üniversite hocalarının katılımı ile mutasavvıf şeyhlerin kültürel etkilerini ve İslâm'ın topluma hizmetteki değerlerini ön plana çıkarmak maksadına binaen Darende ilçesi belediyesi, farklı ilm ve akademik heyetlerle koordineli bir şekilde Somuncu Baba ve Osman Hulûsi adına ilmî konferanslar ve seminerler düzenlemek.

Son olarak şunu söylemek isterim ki Seyyid Osman Hulûsi Efendi'nin vefatının üzerinden 22 yıl geçmesine rağmen bizler, sevabı kesilmeyen ve ecri azalmayan yapmış olduğu ameller ile onun hâlâ aramızda olduğunu düşünüyorum. O bizlere faydalı bir ilim, birçok sadak-i cariyeye, İslâm'a ve Müslümanlara hizmet veren salih bir evlat bırakmıştır.

السيد عثمان خلوصي أفندي واهتمامه بالعلم والفن

د. ريهام رباح

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على خاتم الأنبياء والمرسلين، أما بعد فيعد الشيخ عثمان خلوصي أفندي (1914-1990) واحداً من أبرز علماء المتصوفة في تركيا في القرن العشرين. حيث تمكن من الحفاظ على النهج الصوفي لأسلافه وإثرائه بروح عصرية استطاع من خلالها الاقتراب من المجتمع ومتطلباته الحضارية والقيام بمهمة التبليغ والإرشاد.

وُلد السيد عثمان خلوصي أفندي لعائلة تجل العلم والعلماء وتنهلت ترائبهم، ونشأ أيضاً في عصري عجب الاضطراب والتحول السياسي والفكري حيث أنفلجتم دولة الخلافة العثمانية وولدت الجمهورية التركية العلمانية.

ووسط هذا الظرف والسياسية والتغير اتال جذرية في الحياة الاجتماعية والدينية شبا السيد عثمان خلوصي أفندي محافظاً على مبادئه الصوفية الحقيقية، مجاهداً ومثابراً في سبيل الحفاظ على الدعوة الإسلامية وبث القيم الروحية المعنوية بين أبناء مجتمعه.

فتعلموا علم، وربى وتربى، وقد منمو نجامشراً للتصوف في القرن العشرين؛ حيث كان الشيخ خلوصي أفندي منبأناً "الولاية الحققة لا تكون نفياً عالياً الجبال بل بمخالطة الناسو الصبر على ذاهم" ويوقن كذلك بأن "خير الناس أنفعهم للناس".

أما مسقط رأسه فكان دار نده، هذه المدينة التي اقترن اسمها بالتصوف فعلى مدار التاريخ؛ حيث أنجبوا احتضنتهم قترابها أجيالاً متعاقبة من الشيوخ المتصوفة، خلفوا النار صيداً وافرأمناً لمؤلفاتهم المخطوطات القيمة.

فلا عجب بعد ذلك أن يكون السيد خلوصي أفندي ثمرة يانعة في هذا البستان الخصب؛ عالمًا و فقيهاً عظيمًا وخطيبًا، و شيخاً صوفياً يبريز شد، ونصير العلم والعلماء، يجمع الكتب القيمة، ويقوم بمصر وحال العلمو المعرفة، ويعين طلب العلمو يكفلهم.

حبه للعلم

وقد بدأ السيد خلوصي أفندي تحصيلها العلم في البداية على يد والده خطيباً حسناً أفندي حيث تعلم على يده القرآن الكريم. ثم واصلت تعليمه في مدرسة "جامع حاجيلر" وبعدها التحق بمكتب الصبيان في دار نده، وأتم تعليمه الرسمى عام 1929م في مدرسة الجمهورية الابتدائية.

ثم حصل على شهادة من مديرية المعارف في دار نده عام 1939م.

ولما وجد الشيخ فرصة لإتمام تعليمه الرسمى، فقد بذل جهداً لتعليم نفسه بنفسه، فنهلمنع

ومالغة العربية والفارسية وقد راسل الأبحاثى حرقه، ونظمها أشعار هبهار قو أسلو بديع
انع.

ولقد تفجر لدى السيد خلو صيا أفندي حب العلم والافتنان بالكتب منذ نعومة أظافره؛ فيروى أنه رأى
ذات يوم مبانعاً قد جعل منصفها أحد الكتب القيمة قرطيسياً يعفها أسلعتة، ولما أراد أن يش
ترى هذا القرطيسو لم يجد معهما أي كفي من المال، ذهب مسرعاً إلى بيته وباع أحد الأشياء القيم
ة التي يملكها واشترى بثمنها أوراق ذلك الكتاب القيم.

وتبرز هذه الواقعة مدى تعلقه بالعلم والثقافة والمعرفة.

ولقد تدرج خلوصي أفندي في مدارج السالكين، وبلغ شأواً عظيماً في الطريقة
النقشبندية، وتلقى العلوم الشرعية والصوفية على يد خيرة علماء عصره،
وخاصة على يد مرشده الشيخ إجمي زاده اسماعيل حقي (1880-1969).

وتولى السيد عثمان خلو صيا أفندي مهام الوعظ والإرشاد من فوق منبر جامع

"حميدولي" محلو الده بعد وفاته عام 1945م.

واضطلع بمهام الخطابة والإمامة تطوعاً لمدة ثمانية أعوام. وفي عام

1953م مارس الخطابة بشكر سمي.

كما أنها التحق بمدرسة الأئمة والخطباء التي أنشأتها رئاسة الشؤون الدينية في دارنده، وتخرج
فيها بدرجة جيد جداً عام 1969م.

واستمر الشيخ يخطب في أهل مدينة دارنده من فوق منبر جامع حميدولي إلى أن بلغ سنة التقاعد
عام 1987م.

ولم يدخر الشيخ خلو صيا أفندي جهداً أو وقتاً في تبليغ تعاليم الإسلام وإرشاد أهل بلده إلى ما فيه
خير وهو صلاحهم.

وبلغت شهرته السيد خلو صيا أفندي الأوساط العلمية والدينية، حتى أن رئاسة الشؤون الدينية قد
نحتهم عام

1977م شهادة تقدير لما قام به من خدمات في مجال الدعوة والإرشاد. وبالإضافة إلى ذلك فقد
ولى الشيخ خلو صيا أفندي مهام الإفتاء في دارنده لفترة من الزمن؛ حيث لم يكن هناك مفتياً سميماً
عيدها في دارنده من قبل رئاسة الشؤون الدينية.

ويمكن القول أن أهم ما تميز به منهج الشيخ خلوصي أفندي كعالم متصوف هو
اهتمامه بالعلم والتعليم، والفنون، وقضايا المجتمع، والعمل على حلها، ونشر
ثقافة التكافل من أجل نهضة المجتمع.

اهتم السيد عثمان خلو صيا أفندي بالعلم ورجال العلم. وقد تدرج في العلوم الدينية
حتى وصل إلى مرتبة الفتوى، فوقف على العلوم الكسبية والوهمية معاً، ونهل

من علوم الشريعة وارتقى في مسالك الطريقة وتدرج في مسالك الطريقة، وبلغ شأواً في الوصول إلى الحقيقة

وبمرور الوقت استطاع السيد خلوصي أفندي أن يؤسس مكتبه الخاصة، وقد احتوت على الكثير من المخطوطات النادرة والكتب القيّمة، ومؤلفات كثيرة في مختلف الموضوعات وبلغات عدة. وقد أطلق على هذه المكتبة الذخيرة "خزانة ثقافة الشرق"، وأصبحت هذه المكتبة بمرور الوقت مقصد الأكاديميين والباحثين، لما اشتملت عليه من مؤلفات نادرة وعتيقة، ومخطوطات قل أن توجد لها نسخ أخرى في غيرها.

ولقد بذل السيد عثمان خلوصي أفندي الكثير من الجهد والمال في جمع هذه الكتب القيمة النادرة، كما اعتنى بها عناية فائقة، حتى كان يقوم بتجليدها بنفسه، ويصنع لها أغلفة جميلة تليق بمكانتها. وقد احتوت هذه المكتبة على أكثر من عشرة آلاف مجلد في سائر العلوم والفنون مثل دوائر المعارف والمعاجم والأطالس والتفاسير وكتب الفقه والحديث والدواوين الشعرية والكتب الفكرية والعلمية. وذاع صيت هذه المكتبة القيّمة، وراجت شهرتها بين الأوساط العلمية والأكاديمية، وغدت مقصداً لهم وينبوعاً من ينابيع العلم والمعرفة وكان السيد خلوصي أفندي شديد الإخلاص والتوقير لأهل العلم وحملته، لا سيما أساتذته ومعلميه وشيوخه؛ إذ كان يمثل لقول النبي صلى الله عليه وسلم "ليس منا من لم يوقر كبيرنا ويرحم صغيرنا"، فكان دائم الزيارة لأساتذته مبدلاً ومعظماً لفضلهم عليه وعلى الأمة الإسلامية، كما كان شديد العناية بتلامذته ومريديه؛ فكان لهم معلماً وأباً وأخاً كبيراً في أن واحد جهود الشيخ الثقافية والعلمية:

ولقد قام الشيخ خلوصي أفندي بجهود عظيمة، وقدم إسهامات كبرى في خدمة مدينة "دارنده" في مجال التعليم والثقافة والفنون فضلاً عن المجالات الاجتماعية الضخمة، حتى قيل:

أنكل المشروعات الحديثة في دارنده كانت بجهود الشيخ خلوصي أفندي، إمامد عمه المباشر، أوقف السيد عثمان خلوصي أفندي حياته لخدمة الإنسانية، وتجلّى صدقه في الإرشاد ومساعدة المحتاجين، وبذل ما في وسعهم لخدمة الإسلام والمسلمين.

وكان قد شار كفي تأسيس نحو عشر جمعية خيرية، ولكن هفي عام

1986م أسسوقاً باسمها كيشر فعلى الخدمات العلمية والتعليمية الحضارية.

وترأس الشيخ عثمان خلوصي الوقف لمدة أربع سنو اتحتى وفاته عام 1990م، ثم أسندت هذه المهمة إلى ابنها السيد حميد حميد الدين أفندي، وهو يتولى إدارتها إلى الآن.

وقد بدأ الوقف خدماته في مدينة دار نده ثم توسعت هذه الخدمات لتشمل مناطق عدة في أنحاء تركيا في مجالات عديدة منها الساحة العلمية والصحية والاجتماعية والثقافية. أو تشجيعها"، ولايز الوقف خلوصي أفندي واصل تقديم خدماته.

أما المؤسسات التي كان يأمل في إنشائها ولكن عمره لم يسعفه فقد قام ابنه حميد حميد الدين أفندي بإتمام تلك الخدمات، وافتتح كثيراً منها لخدمة الأهالي ويأتي على رأس هذه المؤسسات مستشفى دار نده الضخم، وإصلاح وترميم الكثير من الأبنية الأثرية والتاريخية العريقة كالمساجد والمكتبات والأضرحة.

لقد قام السيد عثمان خلوصي أفندي بعمل ريادي في بناء كثير من المدارس الابتدائية والإعدادية والثانوية والكليات ومدارس تحفيظ القرآن الكريم في داخل دار نده وما حولها من الأفضية والقرى. وقد وفق لافتتاح هذه المؤسسات بما كان يجمعه من تبرعات من أهل الخير والبر. فضلاً عن ذلك فقد أولى عناية خاصة طيلة حياته بترميم الأماكن الأثرية والتاريخية كالمساجد والأسواق المغلقة و عيون المياه والمكتبات والأضرحة وما شابهها.

كما اهتم السيد خلوصي أفندي بجمع الكتب المخطوطة والمطبوعة في دار نده وما حولها، حتى أنشأ مكتبتين كبيرتين تضم كل منهما آلاف المخطوطات علاوة على عنايته بالآثار الثقافية والوثائق الأرشيفية وتاريخ دار نده والشخصيات والصور التاريخية، حيث قام بجمع كل هذا التراث في متحف دار نده ليشاهده ويتفقدته أهل دار نده وزائريها؛ فيتعرفوا على تراث الحضارة الإسلامية وتاريخها العريق النابض بالحيوية والعطاء.

أنشطة الطباعة والنشر:

ولقد علمنا رسولنا صلى الله عليه وسلم "إن العلماء ورثة الأنبياء، وإن الأنبياء لم يورثوا ديناراً أو لادراًهما، ولكن ورثوا العلم". ومن ثم كانت الكتب والمؤلفات التي خلفها لنا العلماء الأفاضل هي ميراثنا الذي ينبغي أن نحفظه ونرعاه. وانطلاقاً من هذا الهدف قام "مركز صومونجو بابا للدراسات والنشر" بنشر بعض مؤلفات السيد عثمان خلوصي أفندي، ثم قامت ولا زالت "دار نصيحت" بنشر مؤلفاته فضلاً عن إصدارها لمجلة صومونجو بابا وملحقها "مجلة الأطفال" التي ترعى تنشئة الأطفال وتربيتهم تربية إسلامية راشدة. ولقد تجلى اهتمام السيد خلوصي أفندي بالعلوم والفنون في الخدمات الجليلة التي يقدمها الوقف في هذا المجال، وتتمثل هذه الخدمات في:

- (1) إقامة المدارس التعليمية المختلفة من ابتدائية وإعدادية وثانوية، ومعاهد الأئمة والخطباء، والمدارس الصناعية والفنية، وكلية الإلهيات، وبيوت إقامة الطلاب، وكذلك تقديم المنح الدراسية للطلاب غير القادرين.
 - (2) حماية الآثار التاريخية وترميمها وإعادة إعمارها؛ حيث يقوم الوقف بالحفاظ على الآثار التاريخية التركية وترميمها مثل الجوامع والمنارات والمآذن والأسواق والحمامات.
 - (3) عقد المؤتمرات والندوات العلمية باسم صومونجو بابا وعثمان خلوصي، بالتنسيق مع بلدية محافظة دارنده والهيئات العلمية والأكاديمية المختلفة، بهدف إبراز التأثير الثقافي للشيخ المتصوفة، وقيم الإسلام في خدمة المجتمع، وذلك بحضور نخبة من رجال العلم وأساتذة الجامعات من تركيا وخارج تركيا.
- وفي النهاية أود أن أقول أنه رغم مرور اثنين وعشرين عامًا على وفاة السيد عثمان خلوصي أفندي، إلا أنني أحسبه حيًا بيننا بما قدمه من أعمال لا ينقطع ثوابها ولا ينقص أجرها؛ فقد ترك لنا العلم النافع، والكثير من الصدقات الجارية، وولدًا نحسبه صالحًا ولا نزكيه على الله يسير على دربه يخدم الإسلام والمسلمين.

HÂCE UBEYDULLAH AHRAR ÜZERİNE ÇAĞDAŞ ARAŞTIRMALAR

Prof. Dr. Arif NAUSHAHİ

Government Gordan Kolej-Pakistan

Nakşibendîlik tarihinde Hâce Ubeydullah Ahrar (806-895 Hicri/1404-1490 Miladi), evliyalar arasındaki nadir bir örnektir. Yaşamının başlangıç dönemi aşırı yoksulluk içinde geçti, ancak sonra o kadar çok zenginlik ve refah bahşedildi ki hesaplaması zordu. Örgün eğitimi çok azdı ancak anekdot mahiyetindeki kanıtlar, tasavvufun temel kitaplarıyla ilgili derin bilgisi olduğunu gösteriyor. Kendisini bir manevî lider olarak sunmadı, ancak büyük bir kitlesel takipçisi bulunuyordu. Kendisi yönetici veya hükümdar değildi ancak zamanın hükümdarları kendisinden korkar ve itaat ederdi.

Hâce Ahrar'ın hayatındaki başarılar aşağıdaki dört maddede toplanabilir:

1. Nakşibendîliğin Orta Asya ve çevre alanlarda gelişmesi
2. Orta Asya'da İslâm Hukukuna bağlılığın sağlanması ve hükümdarlarının İslâmî değerlere ve ilmine uymasını ve bu konuda onlarla işbirliği yapmalarını sağlama.
3. Bölgenin bastırılmış ve köle avamına ahlâkî ve maddî yardımın sağlanması ve onların desteklenmesi.
4. Tasavvufun sırlarının tanımlanması (yazılı, sözlü ve mektuplarla)

Hâce Ahrar'ın Orta Asya'nın siyasî, toplumsal ve ruhanî sahnesindeki göz alıcı statüsü göz önüne alındığında, çağdaşı olan tarihçi ve biyografi yazarlarının birçoğu menkıbelerine, sözlerine ve ruhanî statüsüne özel bir ilgi gösterdi. Ölümünün üzerinden yirmi yıl geçmeden bile birkaç biyografisi hâlihazırda yazılmıştı. Ayrıca, aynı

dönemde menkıbeleri bazı tarih kitaplarında ve kolektif rical (diğer bir deyişle, önde gelen kişiler) tasvirlerinde yer aldı.

Hâce Ahrar'ın ölümünden yaklaşık on bir yıl sonra, Hicri 906/ Miladi 1500'de, memleketi Semerkant'ı Özbekler ele geçirdi. Hâce Ahrar'ın ailesi, Özbeklerin zalimliğinin kurbanı oldu ve Semerkant'tan sürgün edildi. Bu kovma ve sürgün etme, Hâce Ahrar'la ilgili daha fazla araştırma çalışmasının yapılmasını durdurdu. Yaklaşık bir asır sonra, dağılmış olan Ahrariler, dikkatlerini yeniden büyük liderleriyle ilgili araştırmalar yapmaya yönelttiler ve bölgedeki bir asırlık boşluğu doldurmaya çalıştılar. On birinci yüzyılın ortaları itibariyle, Hâce Ahrar'ın biyografilerinin, menakıb (diğer bir deyişle, değerler), keramet söz ve öğretilerinin, müritleri ve soylarının yer aldığı Farsça yedi kitap yazılmıştı. Bu yedi kitaptan yalnızca Fakhar ud Din Ali Kashifi Sabzwari's *Rash'hat Ain ul Hayat* Hindistan, Semerkant ve İran'da yayınlandı. Ancak geri kalan kitaplar, zamanın tozlarının altında derinlerde saklı kaldı.

Bu satırların yazarı, araştırma konusu olarak Hâce Ahrar'ı seçti ve M.S. 1993'te Tahran Üniversitesi, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'ne doktora tezi olarak sundu. Konusu, "Mir Abdul Awwal Nishapuri tarafından yazılan ve derlenen Hâce Ubeydullah Ahrar Nakşibendî'nin Deyişlerinin Düzenlenmesi - Editing of sayings of Khwaja Ubaid ullah Ahrar Naqshbandi written and compiled by Mir Abdul Awwal Nishapuri" idi. Sonrasında bazı önemli eklemeler yapıldı ve Mart 2002'de İranlı yayımcı "Iran University Press, Tehran", "Hâce Ubeydullah Ahrar'ın Değerleri ve Deyişleri" anlamına gelen "Ahwal wa Sukhnan-e Khwaja Ubaid ullah Ahrar" adıyla yayınladı. Kitap, 846 sayfa. Kitabın içeriği aşağıdaki şekilde:

1. Derleyenin (Arif Naushahi) üç bölümden oluşan ayrıntılı önsözü,
 - a. Hâce Ahrar'la ilgili eski biyografik kitapların kronolojik çalışması

b. Hâce Ahrar'ın biyografisi ve edebi eserleri.

c. Mir Abdul Awwal Nishapuri'nin "Hâce Ahrar'ın Deyişleri" anlamına gelen "ملفوظاتخواجہ احرار" adlı derlemesinin analizi ve derleyeninin biyografisi.

2. Mir Abdul Awwal Nishapuri'nin, el yazmalarındaki farkların da dâhil olmak üzere, beş farklı eserin karşılaştırmalı incelemesinin ardından derlenen ve düzeltilen derleme eseri "ملفوظاتخواجہ احرار"nin Farsça metni, hangi deyişin hangi el yazmasında olduğunu anlamak için söz konusu el yazmalarının karşılaştırmalı matrisi, dip notlar, edebi kaynakların listesi ve ikincil kaynak olarak görülen ve benim çalışmamda başvurmadığım ya da ulaşamadığım Arapça, Farsça ve Türkçe kaynakların bir listesi.

3. Mulla Muhammad Amin Karki tarafından derlenen, Arif Naushahi'nin Önsözü'nün bulunduğu "ملفوظات احرار"nin Farsça metni. Bu kitabın bilinen tek el yazması İslâmabad'daki Pakistan Millî Kütüphane'sinde bulunuyor.

4. Arif Naushahi tarafından derlenen ve düzeltilen "رقعات احرار". Bu, yayınlanmış veya yayınlanmamış kaynaklara dayalı Hâce Ahrar'ın Farsça yazılmış 42 mektubundan oluşan bir koleksiyon. Bu mektupların bazıları Sultan Abu Saeed'e hitap ediyor.

5. Mawlana Shiekh (Mevlânâ Şeyh, Hâce Ahrar'ın müritlerinden birisi) tarafından düzeltilen ve derlenen ve Arif Naushahi'nin düzeltmelerinin ve önsözünün yer aldığı "Ahrar'dan Mucizeler" anlamına gelen Farsça "خوارق عادات احرار" metni. Bu, Khuda Bakhsh Oriental Library, Patna (No. H.L.2480) ve İstanbul'daki Beyazid Kütüphanesi'ndeki (No. 3624) el yazmalarına dayalı.

"احوال و سخنان خواجہ عبید اللہ احرار" adlı kitabımın bir korsan basımı ise 2006'da Afganistan'daki Heart'ta yayınlandı. Ayrıntıları aşağıdaki şekildedir:

احوال و آثار خواجه عبید اللہ ہاجرار: ناصر الدین عبید اللہ ہاجرار عارف قرظہم
بہمراہ بگزیدہ ملفوظات ہاجرار، خوار قعات اور قعات ہاجرار، گرد آورندہ: خواجه عبدالہادیاد
ہاجرار،

انتشار اتا ہاجرار، ہرات، ۲۰۰۶،

۲۰۷ صفحات

Dr. Shoaib Ahmed ile işbirliğiyle Farsça kitabım “احوال و آثار خواجه عبید اللہ ہاجرار”ın Urduca özeti üzerinde çalıştım. Bu özet, İslâmabad’da 2009 yılında Purab Academy tarafından yayınlandı. Amerikalı bir akademisyen olan Dr. Jo Ann Gross ve Nakşibendîlik ile ilgili bir Türk yetkili olan Dr. Necdet Tosun, bu özete önsöz yazdılar

2002’de Hollanda’daki Leiden’de bulunan özgün ve tanınmış yayın evi “Brill”, “Özbekistan’ın Al-Beruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences” işbirliğinde, Jo-Ann Gross ve Asom Urunbaev tarafından oluşturulan “Hâce Ubeydullah Ahrar ve Dostlarının Mektupları” adı altında Hâce Ahrar’ın, dostlarının ve müritlerinin mektuplarından oluşan bir koleksiyonu yayınladı. Bu eser, Özbekistan’ın başkenti Taşkent’te bulunan Al-Beruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences’da muhafaza edilen ve *Majmu’a muraslat veya Al’bom Navoi* adı verilen bir el yazmasına dayanıyor.

Kitapta aşağıdakiler yer alıyor:

1. Jo-Ann Gross tarafından yazılan, Nakşibendîlik ve Hâce Ubeydullah Ahrar.
2. Geç Timur Dönemindeki Maverâünnehir ve Horasan’ın tarihiyle ilgili bir kaynak olarak Jo-Ann Gross tarafından yazılan *Majmu’a muraslat*.
3. El yazması ve yazarları. Jo-Ann Gross tarafından çevrilen ve düzeltilen Asom Urunbaev.
4. İngilizce çevirisi ve Farsça metni.
5. Kopyaları ve fotoğraflar.

2004-2005'te Japon araştırmacı Masatomo Kawamoto, Mawlana Sheikh'in "مقاماتخواجه احرار" adlı kitabının Farsça metnini ve Japonca çevirisini Tokyo'da iki cilt halinde yayınladı. Bu aynı kitabı ben hâlihazırda "خوارق عاداتخواجه عبيدالله احرار" adıyla yayınlamıştım. Japonca baskısı,

"مقاماتخواجه احرار: تذکر بخواجه ناصر الدين عبيدالله احرار (٨٠٦ تا ٨٩٥ ق)" adıyla iki cilt halinde. Kitap, Tokyo Yabancı Diller Üniversitesi Asya ve Afrika Dilleri ve Kùltürleri Araştırma Enstitüsü (Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies) tarafından yayınlandı. Bir ciltte, Farsça metin, Japonca ve İngilizce indeks ve kısa giriş bölümleri yer alıyor. El yazmaları, daha önce yayınlanmış baskısından (Tahran) bahsedilen bilgiler, yazarlarla ilgili bilgi ve kitabın içeriği ve yapısı ile ilgili bilgiler yer alıyor. Bu cilt 157+xxx sayfadan oluşuyor. İkinci ciltte birinci cildin Japonca çevirisinden oluşuyor. Ayrıca Prof Masatomo'nun yorumları da yer alıyor. Bu cilt 155+xxxiii sayfadan oluşuyor.

Prof. Masatomo, baskısında beş el yazması kullandı. Bunlardan ikisi, benim kullandıklarımın aynısı. Diğer üç el yazması ise Taşkent'teki Abu Rehan Oriental Institute'ta bulunuyor. Nos. 8237/I; 1883/IV; 9730 (Sonuncusu, Tokyo baskısının ana kaynağı olarak kullanıldı).

Mevlânâ Şeyh, Hâce Ahrar'ın önde gelen müritleri arasındaydı. Akrabası olmasının yanı sıra Hâce Ahrar'ın gözdesiydi. Seyahati ve kaldığı zamanlarda Hâce Ahrar'la uzun zaman geçirdi ve bilgelikle ilgili sözlerini çok dinledi. Bütün olayları, oldukları gibi kronolojik sırasıyla belgelemek istedi. Ancak kişisel işleri nedeniyle bunun için zaman ayıramadı. Mevlânâ Şeyh'in ölümünden sonra başka birisi Hoca Ahrar'la ilgili yazılı olan anılarını derledi ve kısa bir önsöz yazdı.

2007'de Hâce Ahrar'la ilgili önemli bir kitap, Taşkent'te Rusça yayınlandı. Yazarın ismi, Kadyrova Mukhlisabony Turgunova. Bu kitabın adının İngilizce çevirisi aşağıdaki şekildedir

(Rusça) Zhitia Khodja Akhrara: Opytsistemhogo analiza po rekonstuktsii biograffi Khodja Ahrara iistorii

(İngilizce) The life of Khoja Ahrar: An Organic Analysis of the Reconstruction of the Biography of Khoja Ahrar and the History of the Family of Ahrar

(Türkçesini şu şekilde çevirebiliriz- çevirmenin notu): Hoca Ahrar'ın Hayatı: Hoca Ahrar'ın Biyografisinin ve Ahrar Ailesi Tarihinin Yeniden Oluşturulmasının Yapısal Bir Analizi.

Bu, Taşkent'te Fransız-Orta Asya Çalışmaları Enstitüsü (French Institute of Central Asian Studies-IFEAC) tarafından yayınlandı.

2009'da, Tahran'dan bir İranlı araştırmacı olan Ahsan Ullah Shukrullahi, genellikle Muhammed Kazi olarak bilinen Mevlânâ Muhammad bin Burhan ud Din bin Khwaja Muhammad Raza'nın (ölüm Hicri 921 A.H./ Miladi 1515) "Allah'ın Farkında Olanlar ve Doğruluğun Tasviri- *An Account of Those Who are Aware of Lord and Description of the Truthful*" anlamına gelen "*Silsala tul'arifin wa Tazkera tus Sadiqeen*" adlı kitabını düzeltti. Bu kitap Tahran'aki İran Meclisi Kütüphane, Müze ve Arşivi tarafından yayınlandı (452 sayfa). Mevlânâ Muhammad Kazi, Hâce Ahrar'ın en yakın müritlerinden birisiydi. Hicri 885 - 895 / Miladi 1480 – 1490 yıllarında Hâce Ahrar'ın hizmetinde kaldı. Ahrariliğin gelişmesinde önemli bir kaynak haline geldi

Kitap, bir önsöz, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşuyor.

Önsöz: İlahi bilgelik, ruhanî bir öğretmene sahip olmanın gerekliliği, ruhanî bir lider ve müritleri için şartlar ve etiketler, *Velayat* (Allah ile Dostluk), *Veli* (Allah'ın Dostları) ve Keramet (mucizeler) türleri.

Bölüm 1: Hâce Ahrar'ın erken dönem anlatıları ve ruhanî Hâcelik Zinciri.

Bölüm 2: Hâce Ahrar'ın toplantılarında konuşulan gerçekler ve manevî açıklamalar.

Bölüm 3: Hâce Ahrar'ın manevî mucizeleri.

Sonuç: Hâce Ahrar'ın ahlâkı ve nitelikleri ve bu konuda evliyaların samimi söylemleri.

La'ali Zade Muhammed Efendi, "Silsila tul'arifeen" in bölümlerini Türkçeye çevirdi. Bir 13. yüzyıl el yazması olan çevirisi, Los Angeles Üniversitesi Kütüphanesi'nde mevcut, No. B495

Nakşibendî evliyalarıyla ilgili Urduca yazılan genel biyografilerin hepsinde Hâce Ahrar'ın anlatıları yer almaktadır. Bunlar genellikle, Mevlânâ Cami'nin *Nafhat ul uns min Hadarat ul quds* ve Mevlânâ Keşifi'nin *Rashhat'ain ul Haya*'ından elde edilmiştir ve hiçbir yeni araştırmayı içermez

Nasamatul quds men hadaye qul uns "نسماتالقدس من حدائق الانس" in bir bölümünde (yazılış yılı: Hicri 1039/ Miladi 1629-30), Mevlânâ Muhammed Haşimi Keşmi, *Rashhat* "رشحات" in yazarının atladığı veya çok kısa bahsettiği, Hâce Ahrar'ın doğrudan veya dolaylı müritlerini anlattı. *Nasamatul quds*'un Farsça metni henüz yayınlanmadı. Ancak Urduca çevirisi, Syed Mahbub Hassan Waseti tarafından yapıldı ve Hicri 1410/Miladi 1989'da 296 sayfa olarak Safar'daki Pakistan Sialkot Maktaba Naumania tarafından yayınlandı.

Hâce Ahrar'la ilgili ilk original Urduca kitap Hafız Mevlevi Muhammed Taqqi Anwar Alawi Kakorawi tarafından, "Evliyaların Saygıdeğer Kralı Hâce Ubeydullah Ahrar Nakşibendî" anlamına gelen Hazrat Sultanal auliya Khwaja Ubaid Uallah Ahrar Naqshbandi "حضر تسلطان اولیاء خواجه عبید اللہ احرار نقشبندی" adıyla yazıldı. Hicri 1406/Miladi 1986 yılında yayınlandı.

Özbekistan'da Semerkant Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Profesör Doktor Batoor, Tacik dilinde Khwaja Ahrar Wali "خواجه احرار ولی" adında bir kitap yazdı. Özbekçe çevisi 1993'te

Semerkant'tan yayınlandı. Tacik dilindeki baskısı Kiril harfleriyle yazıldığından Profesör Rahim Musalmanyen Qubadyani, eseri Fars alfabesine çevirdi ve 1997'de Tahran'daki Daftar Nashr-e Farhang-e İslâmi'den *Hâce Ahrar Vali* adıyla yayınlandı.

Hâce Ahrar ile ilgili son çalışma, *Risala-ye walediya* "رسالہ الوالدیہ" eserinin Pakistan'da yayınlanan Urduca çevirisi oldu. İki el yazmasını kullanarak Hâce Ahrar'ın eserinin Farsça metnini düzelttim ve Tahran'da üç ayda bir yayınlanan *Theqiqat-e İslâmî* dergisinde (cilt 9 (1994) No. 1&2, sayfa 65-77) yayınlandı. Daha sonra 2007 yılında Tahran'da *Maqalat-e Aref* makaleleri koleksiyonumun, cilt 2, bir parçası olarak yayınlandı.

Walediya'nın İmparator Zaheer ud Din Babur (Miladi 1526-1530 arası yönetti) tarafından yapılan Çağatay Türkçesindeki çevirisi Karaçi'deki Pakistan Tarih Cemiyeti tarafından Ocak 2012'de yayınlandı. Doktor Muhammad Abdus Salam, bu Türkçe çevirinin düzeltmesini yaptı ve Urduca'ya çevirdi. Bu düzeltmeyi yapmak için Dr. Muhammad Abdus Salam, daha önce yayınlanan üç baskısına başvurdu (M.F. Köprülü, A.J.E.Bodroligeti, Akmal Ayubi) ve Türkçe çevirisinin önüne Urduca çevirisini koydu. Bu basımda, başka bir çevirmen olan Mukhtar Ahmed Kashif tarafından çevrilen, "والدیہ" in Urduca başka bir çevirisi de yer alıyor. Bu çeviri, doğrudan kitabın Farsça metninden yapılmıştır.

A FEW CONTEMPORARY RESEARCHES ON KHWAJA UBAID-ULLAH AHRAR

Prof. Dr. Arif NAUSHAHÍ

Government Gordan Kolej- Pakistan

In the history of the Naqshbandiya Order, Khwaja Ubaid-Ullah Ahrar (806-895 AD / 1404-1490 AH) is a rare example among the saints. The initial phase of his life was spent in extreme poverty, but later on he was blessed with so much wealth and property that it was hard to count. His formal education was very little but anecdotic evidences prove that he had an in-depth knowledge of the core books of Tassawuf. He did not present himself as a *manevî lideri* (i.e. spiritual leader), yet he had a huge mass-following. He was not a ruler or a governor but the monarchs of his time used to fear him and remained his obedient.

The achievements of Khwaja Ahrar's life can be summed up in the following four elements:

5. Growth of Naqshbandia Order in the Central Asia and its neighboring areas.
6. In Central Asia, ensuring the adherence to Islâmic Law as well as making their rulers to obey the Islâmic values and jurisprudence and to co-operate with them in this matter.
7. Extending ethical and material help towards the oppressed and servile commonality of the region and supporting them.
8. Describing the secrets of Tassawuf (by means of writing, sayings and letters)

Considering the remarkable status of Khwaja Ahrar on the Central Asia's political, social and spiritual scene, many of his contemporary biographers as well as historians gave special attention to write his anecdotes, sayings and spiritual status. Several of his biographies were already written even before the completion of two decades after his passing away. Moreover, during the same period, his anecdotes were logged into several other books of history as well as in collective descriptions of *rijal* (i.e. leading people).

In 906 AH/1500 AD, approximately after eleven years of Khwaja Ahrar's death, Uzbeks captured Khwaja's town, Samarqand. Khwaja Ahrar's family became victim of the cruelty of Uzbeks and was exiled from Samarqand. This eviction and exile paused further research work about Khwaja Ahrar. Approximately after one century, scattered Ahraris turned their attention again to conduct research about their grand leader and tried to fill one century's vacuum in this area. By the mid of eleventh century seven books in Persian language had been written to include biographies, *manaqib* (i.e. merits), *karamaat* (i.e. miracles), sayings and teachings of Khwaja Ahrar, his disciples and descendants. Out of these seven books, only Fakhar ud Din Ali Kashifi Sabzwari's *Rash'hat Ain ul Hayat* was published in India, Samarkand, and Iran. The rest of the books, however, were deep hidden under the sands of time.

The writer of these lines opted the research about Khwaja Ahrar as his topic of research and in 1993 AD presented a Ph. D dissertation to Faculty of Literature and Social Sciences, University of Tehran. Its topic was "*Editing of sayings of Khwaja Ubaid ullah Ahrar Naqshbandi written and compiled by Mir Abdul Awwal Nishapuri*". Afterwards, I made some considerable addendums to it and in March 2002 AD Iranian publisher "*Iran University Press, Tehran*" published it with the name "*Ahwal wa Sukhnan-e Khwaja Ubaid ullah Ahrar*"

meaning "Account and Sayings of Khwaja Ubaid Ullah Ahrar". The book is 846 pages long. The contents of this book are as follows:

6. Compiler (Arif Naushahi)'s detailed preface, in three parts:

a. A chronologic study of ancient biographic books about Khwaja Ahrar.

b. Khwaja Ahrar's biography and literary works.

c. Analysis of Mir Abdul Awwal Nishapuri's compiled work, "ملفوظاتخواجہ احرار" meaning "Sayings of Khwaja Ahrar", and the biography of its compiler.

7. The Persian text of Mir Abdul Awwal Nishapuri's compiled work, "ملفوظاتخواجہ احرار", which was compiled and corrected after a comparative study of five different manuscripts, including the differences in the manuscripts, the comparative matrix of mentioned manuscripts to know which quote is in which manuscript, foot notes, list of literary sources and a list of Arabic, Persian and Turkish books which are regarded as secondary sources and I did not consult those in my research or which were not available to me.

8. The Persian text of "ملفوظات احرار", compiled by Mulla Muhammad Amin Karki, including Preface by Arif Naushahi. The only known manuscript of this book is available in National Library of Pakistan, Islâmad.

9. "رقعات احرار", compiled and corrected by Arif Naushahi. This is a collection of 42 Persian letters of Khwaja Ahrar, based on various published and unpublished sources. Some of these letters are addressed to Sultan Abu Saeed.

10. The Persian text of "خوارق عادات احرار" meaning "Miracles from Ahrar", collected and compiled by Mawlana Shiekh (one of the disciples of Khwaja Ahrar), with corrections and preface by Arif Naushahi. This is based on the manuscripts of Khuda Bakhsh Oriental Library, Patna (No. H.L.2480) and Bayazid Library, Istanbul

(No. 3624). A pirate edition of my book, "أحوال و سخنان خواجه عبید اللہ احرار", was published from Herat, Afghanistan in 2006. Its details are as follows:

أحوال و آثار خواجه عبید اللہ احرار: ناصر الدین عبید اللہ احرار عارف قرظی
 بہمراہ نگزیدہ ملفوظات احرار، خوار قعات اور قعات احرار، گرد آورندہ: خواجه عبدالہادیاد
 راری،
 انتشارات احرار راری، ہرات، ۲۰۰۶ء،
 ۲۰۷ صفحات

With the co-operation of Dr. Shoaib Ahmed, I worked on an Urdu summary of my Persian book "أحوال و سخنان خواجه عبید اللہ احرار".

This summary was published by Purab Academy, Islâmabad in 2009. Dr. Jo Ann Gross an American Scholar and Dr. Necdet Tosun a Turkish authority on Naqshbandiya wrote prefaces on it. In 2002, Leiden, Netherlands authentic and well-known publishing house "Brill" in co-operation with "Al-Beruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Uzbekistan" published a collection of letters of Khwaja Ahrar, his associates and followers under the name "*The Letters of Khwaja 'Ubayd Allah Ahrar and his associates*" by Jo-Ann Gross and Asom Urunbaev. It is based on a Manuscript called *Majmu'a muraslat* or *Al'bom Navoi preserved in Al-Beruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Uzbekistan, Tashkent*. This book includes the following:

1. Naqshbandiya and Khwaja 'Ubayd Allah Ahrar by Jo-Ann Gross.
2. The *Majmu'a muraslat* as a source for the history of Mawaraannahr and Khurasan in the late Timurid Period by Jo-Ann Gross.

3. The Manuscript and its authors. Asom Urunbaev, translated and edited by Jo-Ann Gross.

4. English Translation and Persian Transcription.

5. Facsimiles and Photographs.

In 2004-2005 A.D. a Japanese researcher, Masatomo Kawamoto, published the Persian text and Japanese translation of Mawlana Sheikh's book "مقاماتخواجہ احرار" in two volumes from Tokyo. I had already published this same book by name of "خوارق عاداتخواجہ عبید اللہ احرار". Japanese edition is in two volumes by name of "مقاماتخواجہ احرار: تذکرہ خواجہ ناصر الدین عبید اللہ احرار (۸۰۶ تا ۸۹۵ ق)". It was published by Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies. One volume contains Persian text, index and brief introductions in Japanese and English languages. These include introductions about manuscripts, mention of previously published edition (Tehran), introduction to the author, and content and structure of the book. This volume consists of 157+xxx pages. Second volume contains the Japanese translation of the first one. It also contains the commentary of Prof. Masatomo. This volume consists of 155+xxiii pages.

Prof. Masatomo used five manuscripts in his edition. Two of those are the same as I used. Rest of the three manuscripts is of Abu Rehan Oriental Institute, Tashkent. Nos. 8237/I; 1883/IV; 9730 (the last one was used as the primary source of the Tokyo edition).

Mawlana Sheikh was among top disciples of Khwaja Ahrar. He was Khwaja Ahrar's favorite as well as his relative. He spent a lot of time with Khwaja Ahrar during his travel and stay and listened to his utterances of wisdom a lot. He wanted to document all the incidents

in chronological order just as they happened. But due to personal engagements he could not spare time for this. After Mawlana Shiekh's death someone else compiled his written memoirs about Khoja Ahrar and wrote a brief preface.

In 2007, an important book about Khawja Ahrar got published in Russian language in Tashkent. The author's name is Kadyrova Mukhlisabony Turgunova. The English transliteration of this book's title is as follows:

Zhitiia Khodja Akhrara: Opytsistemhogo analiza po rekonstuktzii biograffi Khodja Ahrara iistorii

The life of Khoja Ahrar: An Organic Analysis of the Reconstruction of the Biography of Khoja Ahrar and the History of the Family of Ahrar

This was published by French Institute of Central Asian Studies (IFEAC), Tashkent.

In 2009, an Iranian researcher from Tehran, Ahsan Ullah Shukrullahi, edited the book, "*Silsala tul'arifin wa Tazkera tus Sadiqeen*" meaning "An Account of Those Who are Aware of Lord and Description of the Truthful", of Mawlana Muhammad bin Burhan ud Din bin Khwaja Muhammad Raza, generally known as Muhammad Qazi (d. 921 A.H/1515 A.D.). This book was published by Iranian Parliament's Library and Museum and Archive, Tehran" (pages 452). Mawlana Muhammad Qazi was one of the closest disciples of Khwaja Ahrar. He remained in the service of Khwaja Ahrar from 885 - 895 A.H/1480 - 1490 A.D. He became a major source of progress for the Ahrari Order.

This book constitutes one preface, three chapters and one conclusion.

Preface: The divine wisdom, the requirement of having a spiritual teacher, the conditions and etiquettes for a spiritual leader and his followers, and the types of *Wilayat* (Friendship with Allah), *Wali* (Friends of Allah) and *Karamaat* (miracles).

Chapter 1: The earlier accounts of Khwaja Ahrar and the spiritual Chain of Khwajegan.

Chapter 2: The facts and spiritual revealing spoken in the gatherings of Khwaja Ahrar.

Chapter 3: The spiritual miracles of Khwaja Ahrar.

Conclusion: The morals and qualities of Khwaja Ahrar and intimate discourses of saints in this regard.

La'ali Zada Muhammad Efandi translated portions of "Silsila tul'arifeen" in Turkish language. Its translation, a 13th century manuscript, is available at Los Angeles University Library, No. B495.

The general biographies which are written in Urdu about the Naqshbandia Saints, all of them include the accounts of Khwaja Ahrar. These are usually derived from Mawlana Jami's *Nafhat ul uns min Hadarat ul quds* and Mawlana Kashifi's *Rashhat'ain ul Hayat* and do not include any new research.

In one chapter of *Nasamatul quds men hadaye qul uns* "نسماتالقدس من حدائق الانس" (year of writing: 1039 A.H./1629-30 A.D.), Mawlana Muhammad Hashem Keshmi narrated about those direct or

indirect disciples of Khwaja Ahrar that the author of *Rashhat* "رشحات" missed out or whose mention was very brief. *Nasamatul quds's* Persian text is yet to be published. However, its Urdu translation has been done by Syed Mahbub Hassan Waseti which has been published by Maktaba Naumania, Sialkot, Pakistan in Safar 1410 A.H./1989 A.D. in 296 pages.

First original Urdu book on Khwaja Ahrar has been written by Hafiz Mawlavi Muhammad Taqqi Anwar Alawi Kakorawi, by the name of Hazrat Sultanal auliya Khwaja Ubaid Uallah Ahrar Naqshbandi "حضرت سلطان اولیاء خواجہ عبید اللہ احرار نقشبندی" meaning "The Honorable King of Saints Khwaja Ubaid Ullah Ahrar Naqshbandi". It has been published in 1406 A.H./1986 A.D. Anwariya Library, Kakori, District Lukhnow India.

Professor Doctor Batoor Khan Khila'at Pur Wali Khwaja from Faculty of Literature at Samarkand University, Uzbekistan authored a book in Tajik Language named as Khwaja Ahrar Wali "خواجہ احرار ولی". Its Uzbek translation was also published in 1993 from Samarkand. Because Tajik edition was printed in Cyrillic script, so Professor Rahim Musalmanyani Qubadyani transferred it into Persian script and it got published in 1997 A.D. by the name of *Khwaja Ahrar Wali* from Daftar Nashr-e Farhrang-e Islâmi, Tehran.

The latest work in regard of Khwaja Ahrar has been the publishing of the Urdu translation of his *Risala-ye walediya* "رسالہ والدیہ" from Pakistan. I edited the Persian text of Khwaja Ahrar's work using two manuscripts and it got published in the quarterly journal *Theqiqat-e Islâmi*, Tehran, vol,9 (1994 A.D.), No.1 &2, page 65-77. It also published later on as a part of my collection of articles *Maqalat-e Aref* Tehran, 2007 A.D., volume 2.

Chughtai Turkish translation of *walediya* that was done by Emperor Zaheer ud Din Babur (Ruled: 1526-1530 A.D.) have been published in January 2012, by Pakistan Historical Society, Karachi. Doctor Muhammad Abdus Salam has done the correction of this Turkish translation as well as translated it into Urdu. In order to perform this emendation, Dr. Muhammad Abdus Salam consulted it's all three previous published editions (M. F. Koprurlu, A.J.E.Bodroligeti, Akmal Ayubi) and provided the Urdu translation in front of its Turkish translation. In this publication, there has been included another Urdu translation of "والديه" by another translator Mukhtar Ahmed Kashif. This translation has been done directly from the Persian text of the book.

MİMARÎ TASARIMLARDA DOĞA İLE UYUM

Isra TATLIÇ
Saraybona Üniversitesi

Şeyh Hamid-i Velî Camii ve Blagay Tekkesi

1. Giriş

İslâm mimarîsi farklı kültürler ve ahlâkî çevreler vesilesi ile gelişmekte ve birleştirici olma özelliğini sürdürmektedir. Titus Burckhardt (Burckhardt, 1976) tarafından "bütünlükteki farklılık olgusu" ya da "çeşitlilikteki bütünlük" olarak tanımlanan yapısı, esnek müşterek prensiplerinden dolayı farklı mimarî türler ve bu türlerin çeşitlerinde görülebilir. Bu prensipler iki temel esasa indirgenebilir: (1) İç dengenin oluşumu ve gelişimi (2)

P01: Süleymaniye Camii ve geometrik düzeni

Mevcut tabiatına, yapay ve toplumsal bağlamına mimarî olarak uyum sağlaması. Bu prensiplerin uygulanmasında netice olarak bütünlük kavramından geliştirilen bir iç ve çevrenin devamı olan dış alan oluşacaktır. Özel bir yaklaşım ya da bu prensiplerin bir bütünü coğrafî olarak farklılık gösteren, dış prensip olarak doğal bağlamın aynı zamanda iç bütünlük ve uyum prensibi olarak kullanıldığı iki örenkte gözlemlenebilir. Darende'deki Somuncu Baba Camii ve Blagay'daki Blagay Tekkesi özel tabii çevre içinde yer almaktadır ve mimarî stilleri ve uyumları ile farklıdırlar, manevî anlayışları benzer prensipleri esas almaktadır.

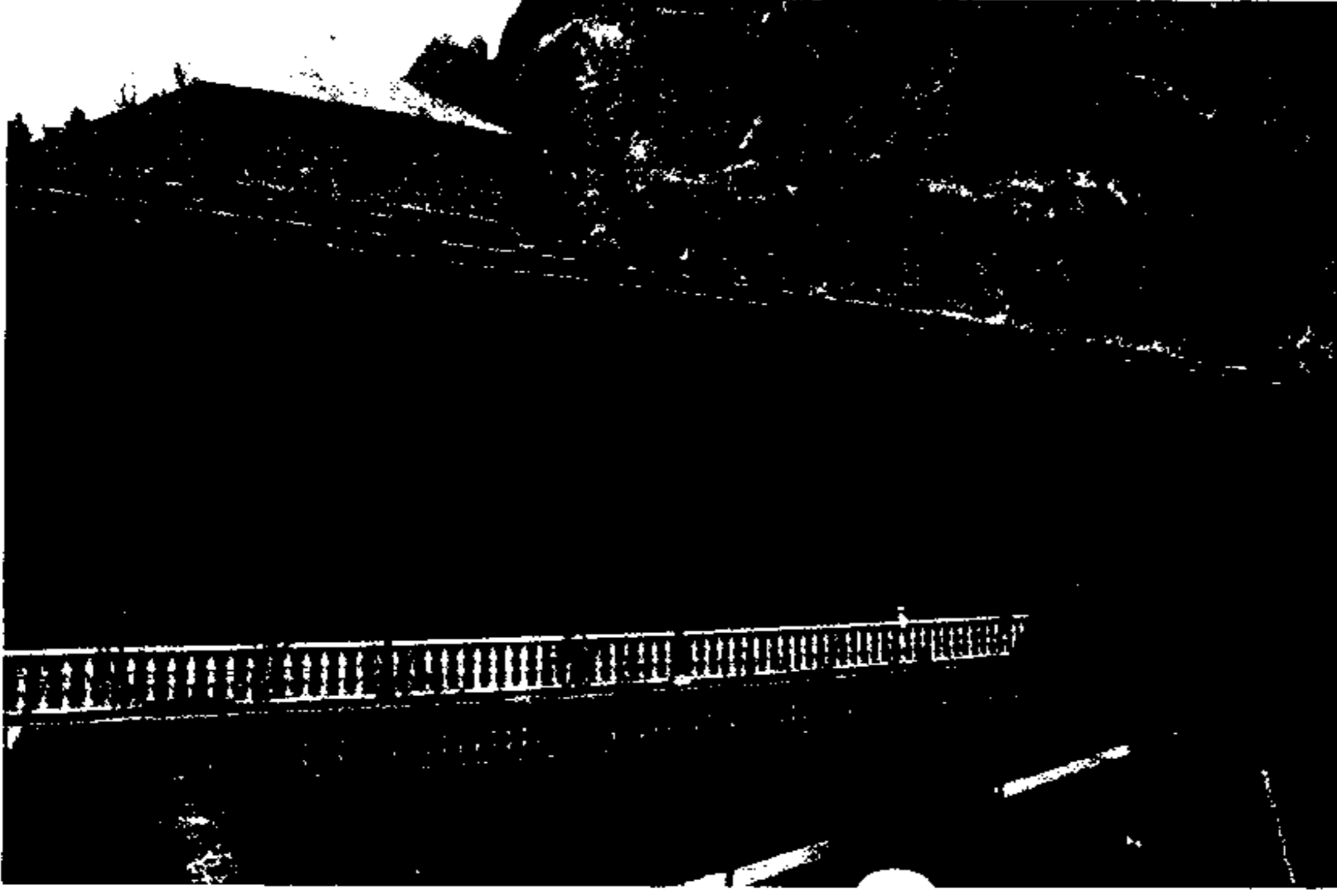
2. Şeyh Hamid-i Velî Camiinin Mimarîsi ve Doğal Çevresi

Aynı zamanda Somuncu Baba olarak da tanınan Şeyh Hamid-i Velî (k.s.) (1331-1412), Anadolu mürşitlerinden biriydi. Anadolu insanının Osmanlı İmparatorluğu kurulduğu sıradaki manevî gelişimine yardım etmek için Horasan'dan Anadolu'ya göç etmiştir. Bursa'daki Ulu Camii'nin açılışında Cuma hutbesi için Somuncu Baba görevlendirilmişti. Fatıha Suresini yedi farklı şekilde açıklamıştır. Kim olduğu öğrenildiğinde Bursa'dan ayrılmaya karar vermiş ve Aksaray'a yerleşmiştir. Aksaray'da büyük oğlu Yusuf Hakiki'yi Aksaray'da bırakarak küçük oğlu Halil Taybi ve diğer yakınları ile birlikte hacca gitmiştir. Hacdən döndükten sonra Darende'ye Tohma Nehri kenarına yerleşmiştir. Hacı Bayram-ı Velî'yi Ankara'da hizmet için yetkilendirmiştir.

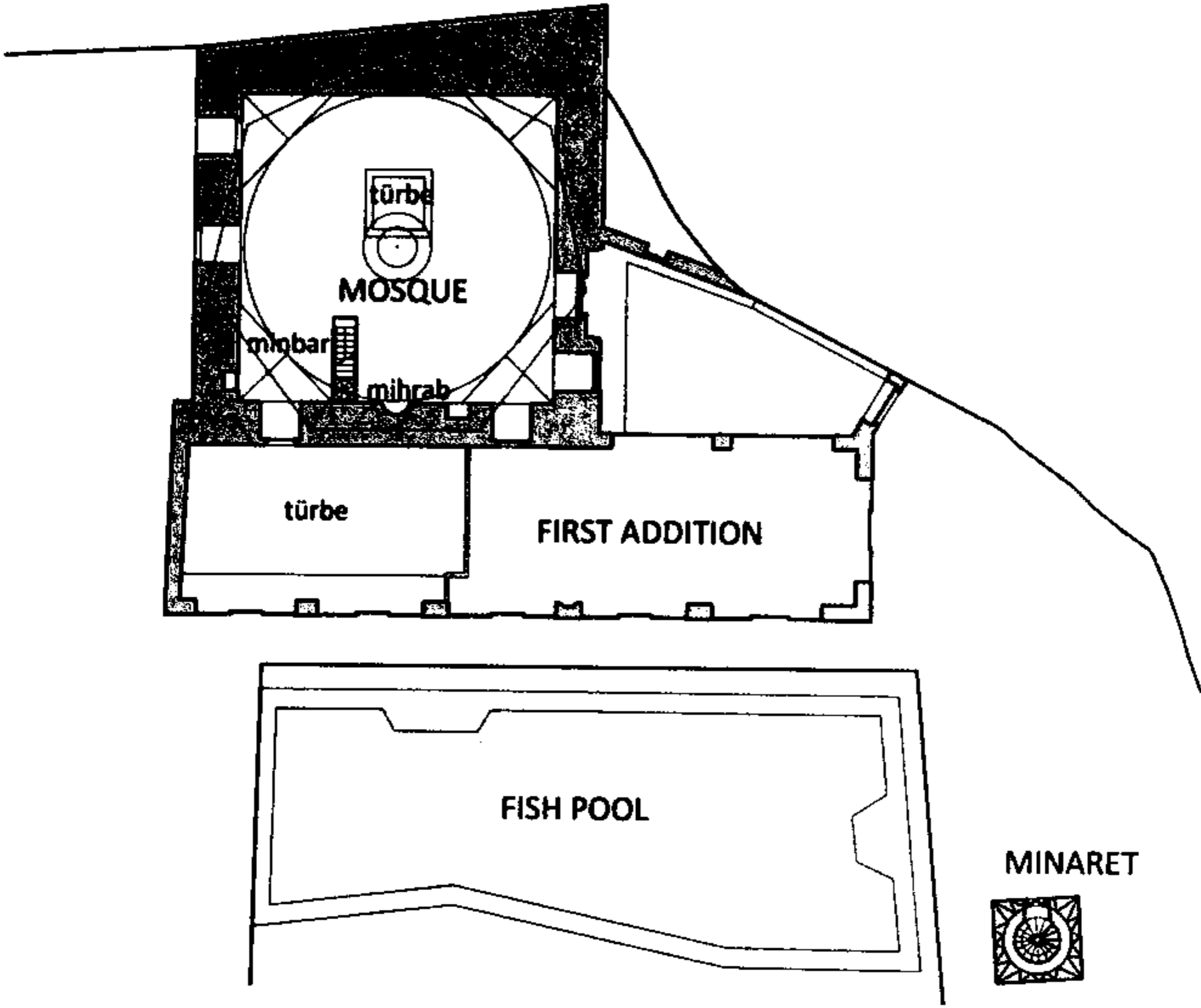
Şeyh Hamid-i Velî Camisi bütün olarak farklı aşamalarla inşaa edilmiştir. Esas yapı 15. yy'da Somuncu Baba tarafından yapılmıştır, ayrı minaresi 16. yy'da, bugün Osman Hulûsi Efendi (k.s.) ve ahfadının medfun bulunduğu kemerli oda ilk ekleme olarak kibleye bakar şekilde yapılmıştır ve son yüzyılda bir balık havuzu ile 13x13 metre ölçülerinde yeni bir ek cami yapılmıştır. 25x25 metre ölçülerindeki ikinci caminin yapımı 2009 yılında başlamıştır. İlk ve ikinci ek caminin yükseklikleri ana camiden kısadır.

İlk yapılan Şeyh Hamid-i Velî Camii'nin dış ölçüsü 13.10'a 13.10 metredir. İç alanı temelden yükselen 4 tromp üzerinde duran on metrelik bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe 13,5 metre boyundaki yedi uçlu bir piramit ile ötrülüdür. Dışardan bakıldığında, kare plandan yedigen prizmanın orta aşamasındaki piramid plana geçiş görülebilmektedir.

P02: Şeyh Hamid-i Velî Camii

Caminin alçak kısmında dört ana pencere ve yedigen kısımda üç küçük kemerli pencere bulunmaktadır. Bu yedi pencereye ek olarak giriş kapısı, iki niş, bir çeşme girişi ve kubbedeki ufak pencelerelerle camide toplam 12 çıkış bulunmaktadır. Türbenin arkasından çıkan kaynak suyu ana girişin sağ tarafında yer alan kanalla camiye taşınmaktadır.

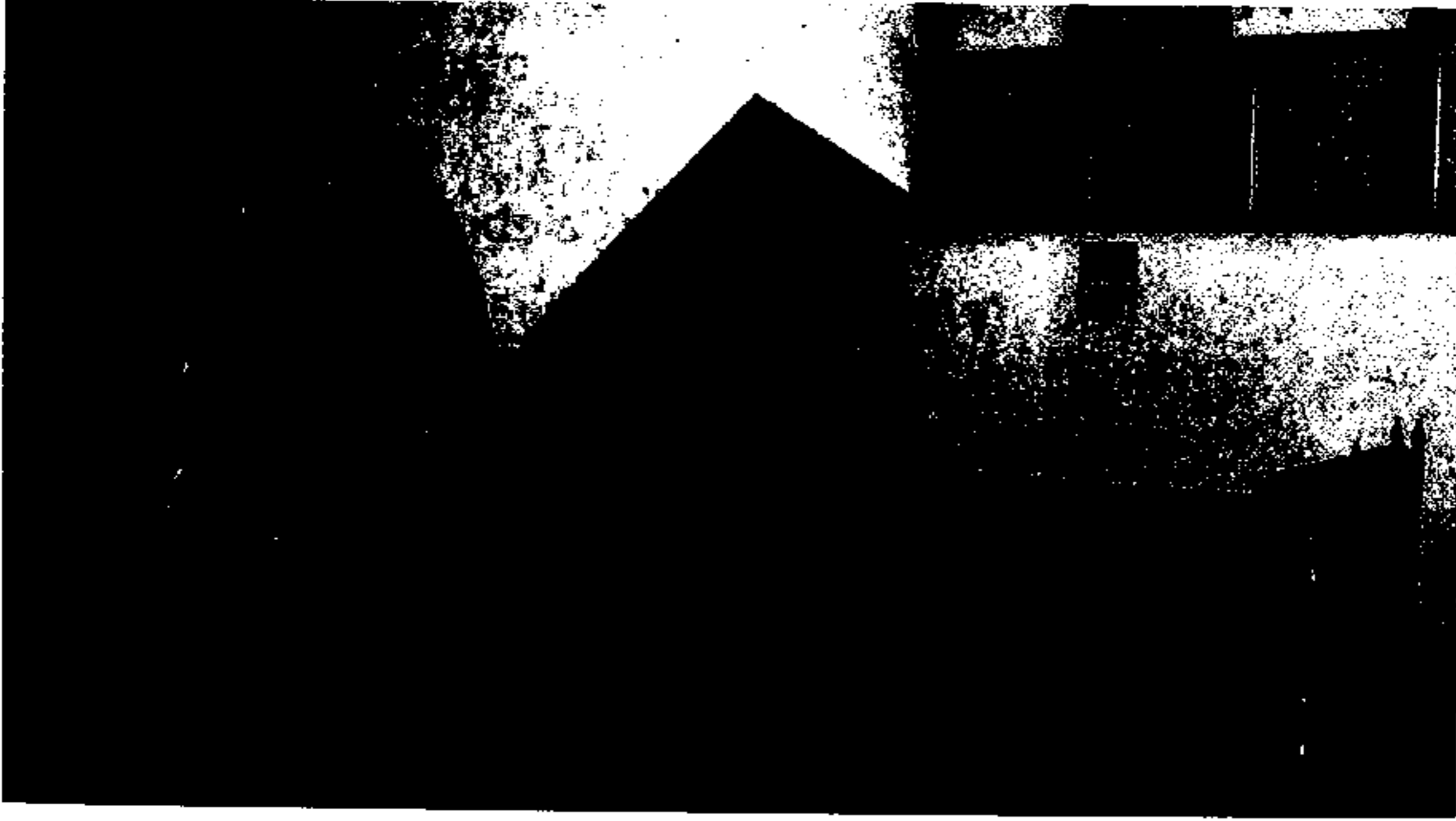
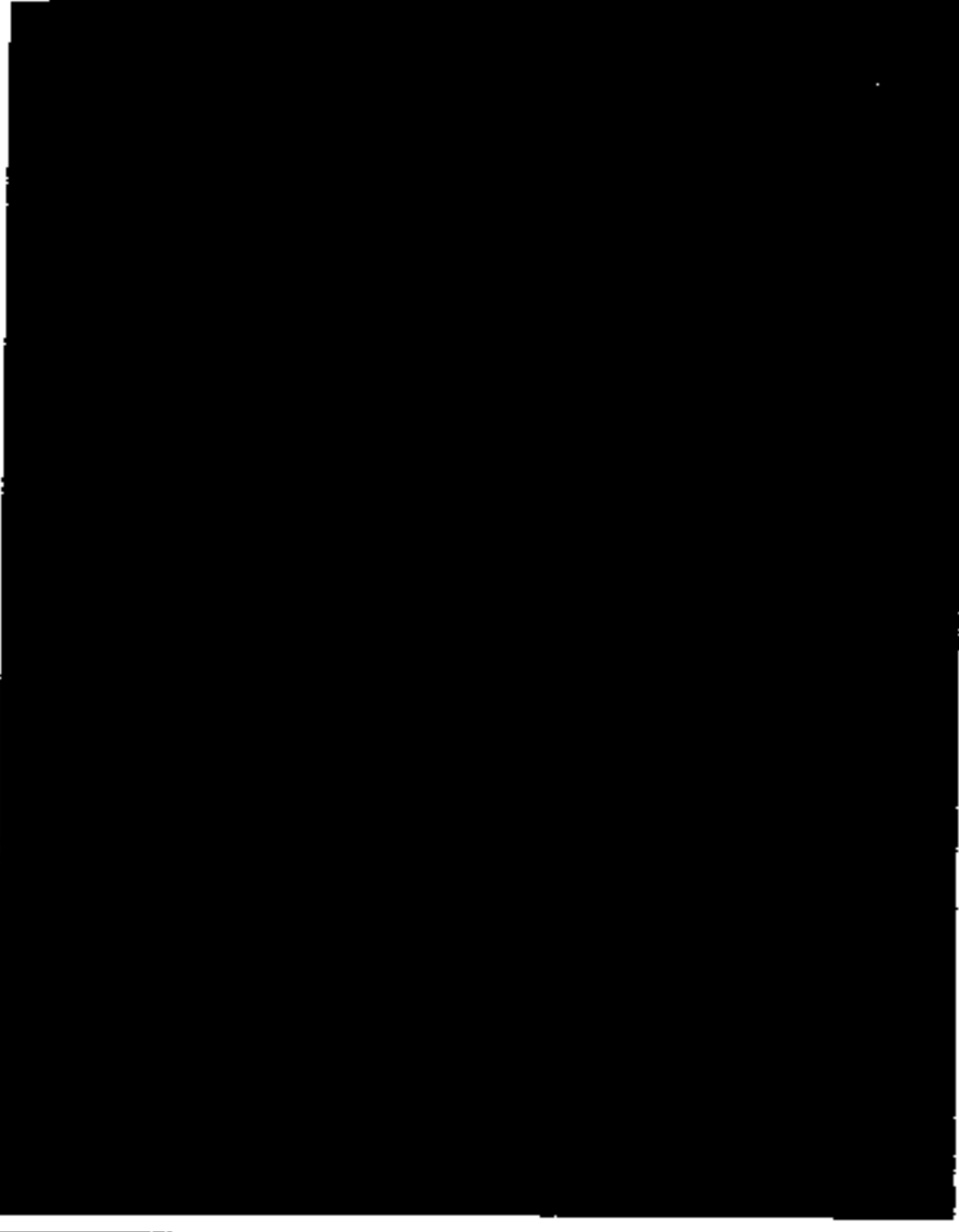
P03: Şeyh Hamid-i Velî Camii'nin planı

Somuncu Baba (k.s.) ve oğlu Halili Tayibi (k.s.)'nin türbesi caminin merkez kısmında yer almaktadır. İç doğramalar; mimber, türbe ve niş kaplamalarının ahşap işçiliği 19. yy Ermeni ustalarınca yapılmıştır. Mihrab 15. yy'da taştan yapılmıştır. Altı yatay taş sütünden ve bir kemerli kısımdan oluşan yedi yükseltisi vardır.

P04: İç doğrama ve ahşap işçiliği: Türbe, nişler, türbe detayları ve mimber

Şeyh Hamid-i Velî Câmii ve mimarîsi geometrik bir kavram bütünlüğüne sahiptir. Bu mimarî kavram İslâm mimarîsinde sık sık kullanılmaktadır; bu üç farklı unsurda görülebilir: (1) Boyutsal düzendeki bütünlüğü aktaran geometri, (2) Mimarî unsurları zamansan bütünlüğe dönüştüren ritim, (3) İç alana tinsel ve ayrılmaz bir unsur katan ışık. (Burckhardt 1976) Tüm bu unsurlar bu çalışmada geometrik şekillerde, pencere ritminde, kullanılan per çok mimarî unsurda ve hatta ışığın kullanımında esas şekilleriyle görülebilir.

P05: Doğal unsurlarin iç alanda kullanımı

Esas çalışmada klasik geometrik kavram olmasına karşın, mimarîsinde doğal çevrenin güçlü etkisi olduğu görülebilmektedir. Yapı taş bir uçurumun üzerine, ırmak ve balık havuzunun yukarısına kurulmuştur. İlk binanın inşasında binanın ön cephesi uçurumun üzerine gelecek şekilde yapılmıştır. Su ana binanın altından geçerek binaya ilk ekleme olarak katılan iç çeşmeyle birleşmektedir. Doğal unsurlarının geometrik kavramı iç alana diğer mimarî unsurlarla aynı şekilde yerleştirilmiştir. Bu sayede de geometrik bütünlük içinde yer alan unsurlardan ilki olarak çeşmeyi görüyoruz. Uçurum ön cepheyle bütün olan bir inşaa malzemesiymiş gibi kullanılmıştır. Doğal

kavramın Şeyh Hamid-I Velî Camii'nde ve mimarîsinde etkili olduğunu ancak ana binanın güçlü geometrik kavramı ve prensiplerinin de etkisinde olduğunu görebiliyoruz.

3. Blagay Tekkesi'nin Mimarîsi ve Doğal Çevresi

Blagay'daki Halveti Tekkesi hakkındaki ilk yazılı bilgi Evliya Çelebi'nin Seyehatnamesi'nde yer almaktadır. Çelebi'ye göre tekke Müftü Ziyauddin Ahmed İbn Mustafa ve Mostarlı halveti dervişler tarafından yapılmıştır.

Tekkenin ne zaman yapıldığına dair bir bilgi bulunamamaktadır, bundan dolayı zaman ifadesi olarak ilk Ahmed Ziyauddin'in 1697 olan vefat yılı bilinmektedir. (Çelebi, 1967) Bu tarih referans olarak kullanılsa da çok büyük ihtimalle tekke çok daha önce (belki daha farklı şekilde) yapılmıştır. Başlangıçta Bektaşî, sonra Halvetî ve son olarak da Ali Rızvanbegoviç (1783-1851) bugün yeniden

P06: Blagay Tekkesi ve doğal çevresi

inşaa edilmiş olan yeni ek binayı 19. yy'ın ilk yarısında inşaa ettikten sonra Nakşibendî tekkesi olmuştur. Ömer Paşa 1851 senesinde tekke, türbe ve misafirhaneyi yenilemiştir. Yenileme yapılmadan üç sene önce Açık Paşa Muhammed Hindî Blagay Tekkesi Şeyhi olmuştur. Hindistan'dan geldiği söylenmektedir ama İstanbul'la ve Osmanlı İmparatorluğu ile güçlü bağları vardır. (Ćehajić 1986) Şu an ise bina başlıca turistik amaçla faaliyet göstermektedir.

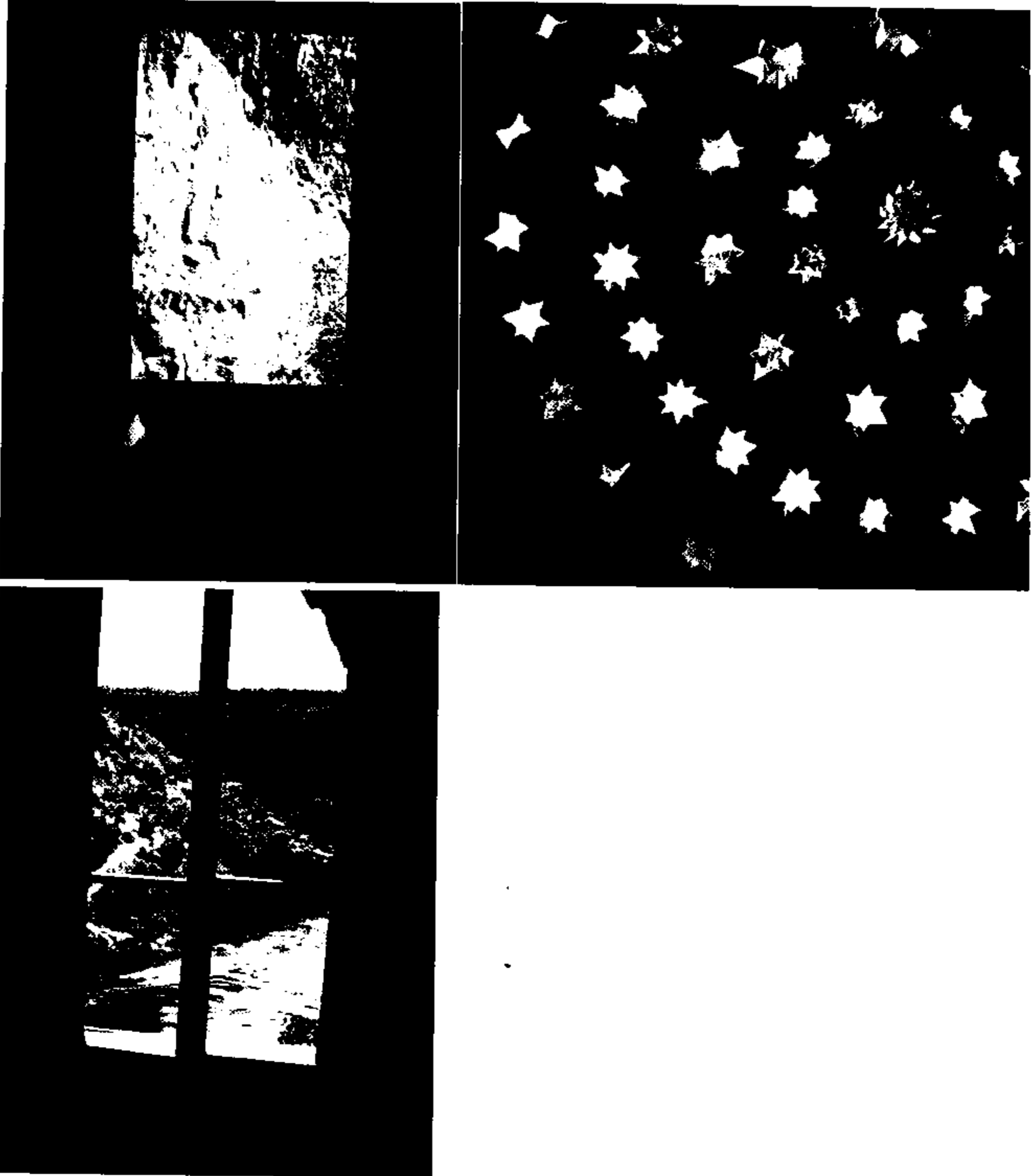
Ana binanın bitişiğinde iki ahşap sandukalı bir türbe yer almaktadır. Çelebi'nin Seyehatname'sinde türbeden bahsedilmemektedir, bundan dolayı Çelebi 1664'te Blagay'a

geldiğinde türbenin henüz yapılmadığı düşünülmektedir. Türbede kimin yattığına ait hiçbir yazılı bilgi mevcut değildir. Yerel bilgiye göre, mezarlardan biri Açık Paşa'ya ait, diğeri de Sarı Slatuk'un. Çehayiç'e göre Açık Paşa 1876'da vefat etti ve Blagay'daki Sultan Süleyman Camii'nin haremine defnedildi. (Çehayiç, 1986) İkinci mezar Bektaşî Evliya Sarı Saltuk'a aitti. Asıl adı Evliya Çelebi'ye göre Ebul Hayr Rumî ve Mehmed Buharî tarafından yürütülen sözlü gelenek derlemesi olan Saltukname'de yazıldığı üzere Şerif Hızır'dır. Vilayetname'de Sarı Saltuk kendisini Dobru'ya ve Balkanlara gönderen Hacı Bektaş Velî'nin talebesiydi. (Miçijević, 2010) Saltukname'ye göre Sarı Saltuk'un Blagay'daki mezarı on biri kral ve beye ait on iki mezardan biridir; Çelebi'ye göre ise mezarı yedi farklı krallığa dağılmış ve bu altı kraldan yedincisi odur. (Mezarlardan biri vefatına kadar yaşadığı Babadağ'dadır.)

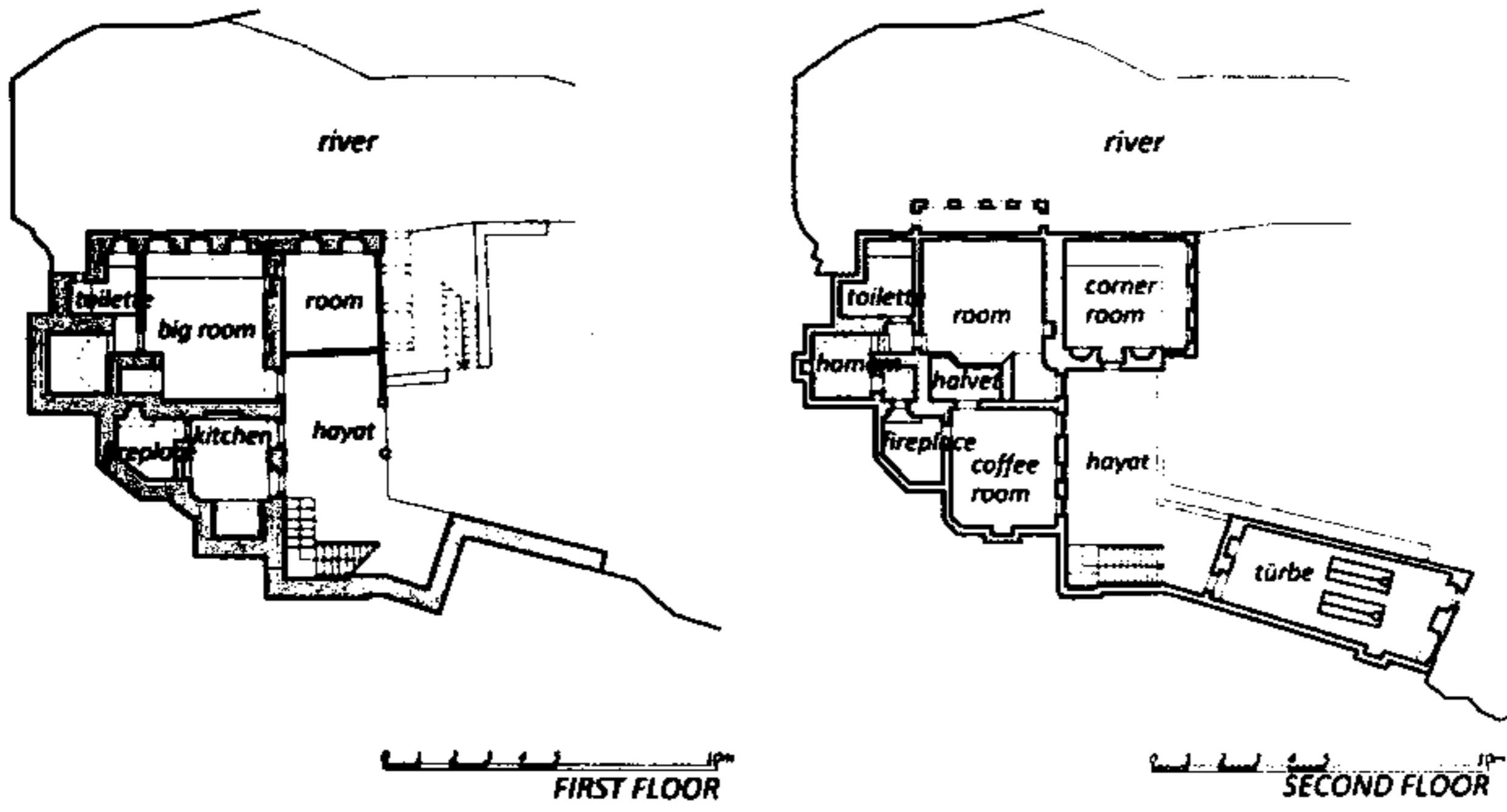
P07: *Yapı doğal çevreye uydurulmuş ve uçurum ve suyun bir parçası olmuştur.*

Mimarî İmparatorluğun 1740'lardaki "Osmanlı Barok tarzı"nı temsil etmektedir. 1851'den itibaren yapılan restorasyonun çok önemli olduğu düşünülmektedir, çünkü mimarî unsurların çoğu bu tarihe aittir ve orijinal halleri bilinmemektedir. Tekke 1952'de Bosna Hersek Tarihî Yapılar Enstitüsü tarafından tekrar yenilenmiştir ve devlet kontrolünde turistik yer olarak kullanılmıştır.

P08: Her bir oda uçurum, nehir ya da bahçeye açılan bir çıkışa bakmaktadır.

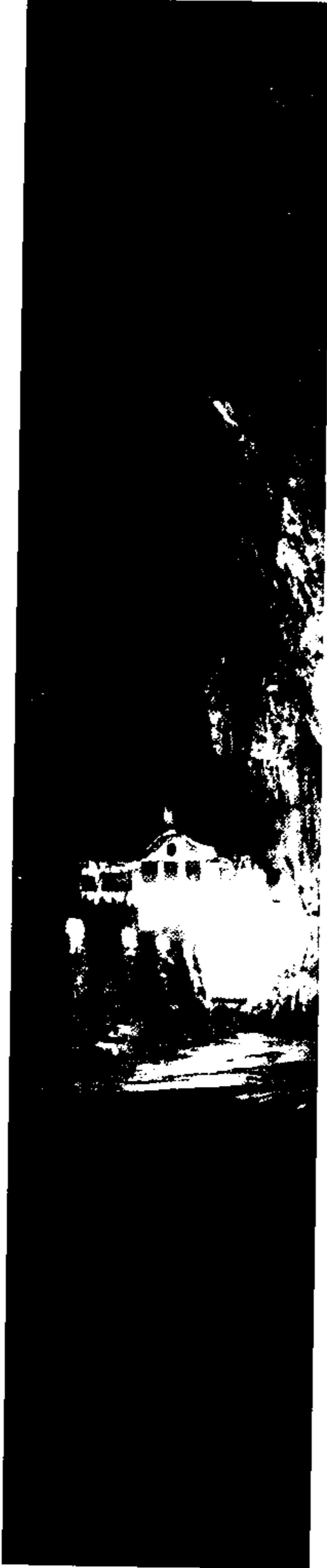
Blagay Tekkesi'nin mimarî yapısı, Blagay'ın merkezine çok da uzak olmayan Buna Nehri kıyısında yer almaktadır. Yapı uçurum ve suyun bir parçası halini alır halde doğal çevreye yerleştirilmiştir. Uçurum aslında yapının yarısından fazlasının yağmur ve kardan etkilenmesini engellemektedir. Mimarî sadece iki cephesi açıkta kalarak arkasındaki uçurumla iç içe geçmiştir. Cephelerden bir tanesi üstü örtülü sundurması ile iç cephedeki suya bakar şekilde nehrin üzerine dönüktür, diğeri de giriş bahçesine dönüktür.

P09: Blagay Tekkesi'nin planı

Çevreyle olan bağ sadece dıştan görülmemektedir. İç bahçeye giriş hayat girişi ile uyumludur. Giriş katında iki oda, ocak yeri olan mutfak ve tuvaletler yer almaktadır. Üst balkona çıkan dış merdiven 1952'de restorasyonda açıkta bırakılmıştır. Üst balkon, halkın talebi ile son restorasyonun ardından yeniden yapılan açık dar bir balkon koridoru ile tekkenin diğer binasına bağlıdır. (Čelić 1953) Aynı balkon üst kat misafirhanesini türbeye bağlamaktadır. Bu sayede üç binanın üçü de ayrı girişlerle dışa açılmakta ve aynı zamanda tek bir iç balkonla iç kullanımın mahremiyetini sağlayarak birbirine bağlanmaktadır. Bu balkon ayrıca bir oda, köşe oda ve misafirhanenin kahve pişirme odasına bağlanmaktadır. Taşın iç

kısımında hamam ve tuvalet yer almaktadır. Üst katın orta yerinde halvet için kullanılan bir oda vardır.

Doğal çevre ile olan özel bağ içtende görülmektedir. Herbir oda uçurum, nehir ve bahçeye bakar şekildedir. Bu görsel bağ uçurumla bütünleşik olan hamamın kubbesinden bile fark edilmektedir. Açıklıklar, sundurma ve hayatın mimarî unsurları doğal çevrenin iç kısımda da kullanıldığını göstermektedir. Bu ufak mimarî yapı oluşumu mevcut şartlara ve iç kullanıma göre de uyumlu yapılmıştır. Organik şekli ile tabiat ve insan yapısının üstün derecedeki uyumunu gösteren bir uyum bütünlüğü vardır.

4. Sonuç

Şeyh Hamid-i Velî ve Blagay Tekkesi eserleri temel mimarî kavramları bakımından farklıdır. Darende Camii'nde iç uyuma önem verilerek kullanılan geometrik kavram varken, Blagay Tekkesi'nde iç alanı kullanım amaçları bütününe uyumlu hale getiren organik mimarî yaklaşım vardır. Bu farklı kavramlar farklı yapısal taleplerden dolayı oluşmuştur. İlk bina cami işlevi görürken, diğeri tekke ve yaşam alanı olarak işlev görmüştür.

İkisinde de ortak olan doğal çevrenin önemi farklı boyutsal stratejilerinden dolayı daha net görülmektedir. Her iki yapı da sosyal bütünlüklerinden ayrılan bir yolun ucunda kurulmuştur. Konumları doğanın ve çevrenin önemini vurgulamaktadır. Ortak duruşlarının yanı sıra uçurum, nehir, kaynak suyu ve balık, kartal

gibi hayvanlarıyla aynı doğal unsurlara sahiptirler. Unsurlar mimarî oluşum üzerinde etki eden iç alanda yer almaktadır. Her iki yapının bir tarafı uçurumla bütünleşiktir. Şeyh Hamid-i Velî Camii'nin altında ırmak ve içinde de kaynak suyu vardır, Blagay Tekkesi'ndeki mimarî altından geçen su ile bütünleşiktir. Doğal unsurlar caminin iç geometrik düzeninin bir kısmını oluştururken, tekke iç kısmını dışarının tüm unsurlarına açmaktadır. Blagay Tekkesi'nin yeniden inşası hakkında yazılan ifadede olduğu gibi ("Bu kubbe Allah'ın eseridir.") (Mujezinović 1998) Her iki örnekte de doğal bağlamın boyutsal strateji üzerinde Hatırlatma rolü vardır.

5. Kaynakça

Burckhardt, Titus. *Art of Islâm: Language and Meaning*. Westerham, Kent: World of Islâm Festival Trust, 1976.

Čelebii, Evlija. *Putopis*. Sarajevo: Svjetlost, 1967.

Čelić, Džemal. "Musafirhana Blagajske tekije." In *Naše starine I*, 189-193. Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture S.R. Bosne i Hercegovine, 1953.

Čehajić, Džemal. *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 1986.

Mičijević, Senad. *Sari Saltuk- historija i mit*. Diplomski rad, Mostar: Univerzitet Džemal Bijedić, 2010.

Mujezinović, Mehmed. *Islâmska epigrafika Bosnei Hercegovine*. Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1998.

NATURAL CONTEXT AS A CONCEPT OF AN ARCHITECTURAL CREATION

Isra TATLIĆ

Saraybona Üniversitesi

Case studies: Seikh Hamid-I Velî Mosque and Blagaj Tekke

Islâmic religious architecture have been developed through different cultural and ethical environment and kept its unifying quality. Its character which Titus Burckhardt defined as "phenomenon of diversity in unity, or of unity in diversity" (Burckhardt, 1976) can be seen in different architectural types and their variations as a result of flexible common principles. These principles can be reduced to two main canons: (1) creation and development of inner harmony and (2) architectural adaptation to its existing natural, artificial or social context. Usage of these principles would ultimately create an interior space developed from the concept of Unity and exterior as a continuation of a surrounding. A special approach or combination of these principles can be found in two geographically separated examples, where natural context as an exterior principle is used also as an interior principle of Unity and harmony. Somuncubaba Mosque in Darende and Blagaj Tekke in Blagaj are positioned in specific natural surroundings, and although their architectural style and final composition are different, their architectural concept is based on similar principles. As it was written in chronogram about reconstruction of Blagaj Tekke "because that dome is a creation of the Divine Creator" (Mujezinović 1998), in both examples natural context has the role of Remembrance in their spatial strategy. This paper will examine structural, spatial and architectural qualities of these two case studies. Through these examples we would like to make research on importance of a natural context on spatial strategies of Islâmic religious architecture.

1. Introduction

P01: *Suleymaniye Mosque and its geometrical order*

İslâmic religious architecture have been developed through different cultural and ethical environment and kept its unifying quality. Its character which Titus Burckhardt defined as "phenomenon of diversity in unity, or of unity in diversity" (Burckhardt 1976) can be seen in different architectural types and their variations as a result of flexible common principles. These principles can be reduced to two main canons: (1) creation and development of inner harmony and

(2) architectural adaptation to its existing natural, artificial or social context. Usage of these principles would ultimately create an interior space developed from the concept of Unity and exterior as a continuation of a surrounding. A special approach or combination of these principles can be found in two geographically separated examples, where natural context as an exterior principle is used also as an interior principle of Unity and harmony. Somuncubaba Mosque

in Darende and Blagaj Tekke in Blagaj are positioned in specific natural surroundings, and although their architectural style and final composition are different, their architectural concept is based on similar principles.

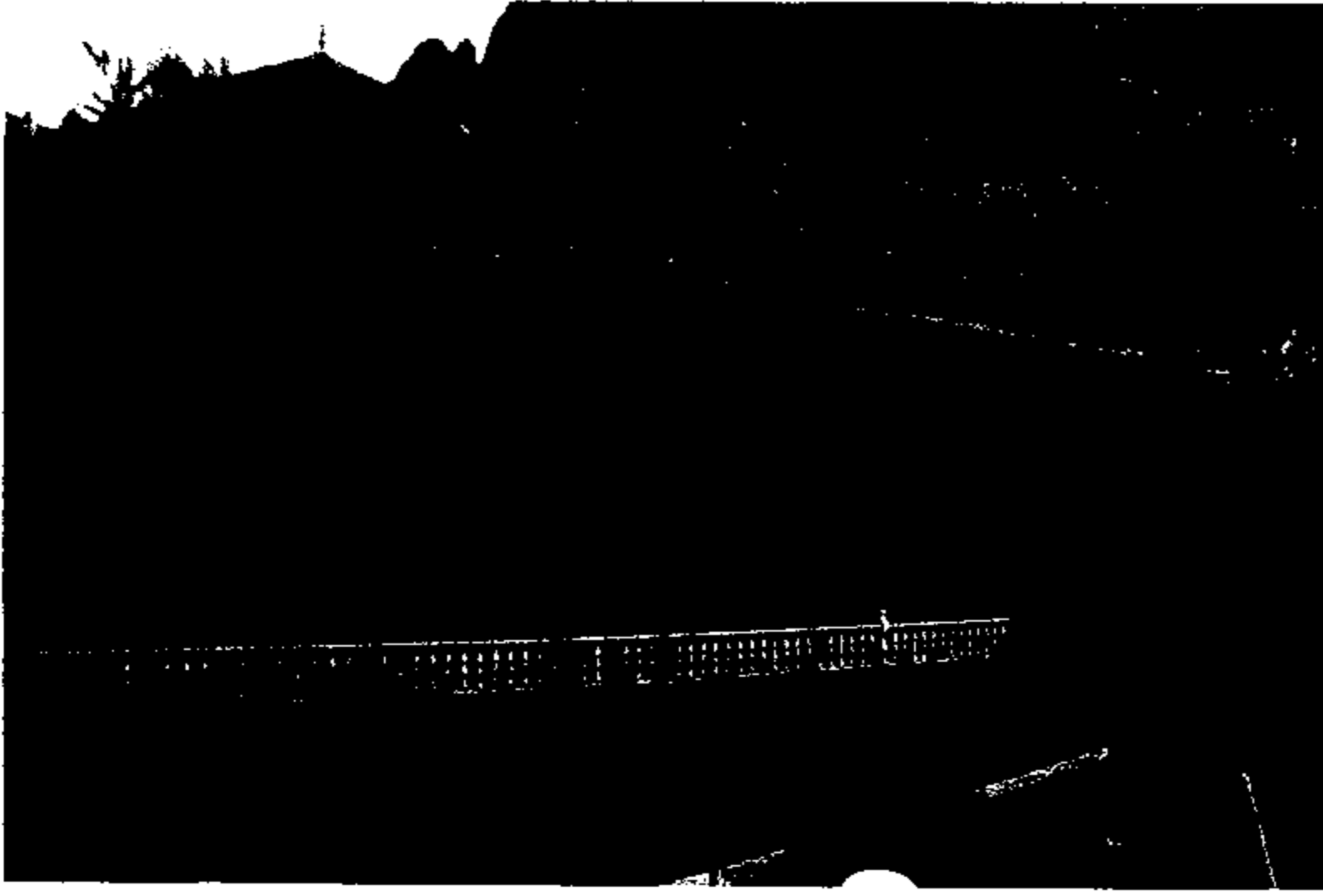
Architecture of Seikh Hamid-I Velî Mosque and Its Natural Surrounding

Seikh Hamid-I Velî, also known as Somuncu Baba (1331-1412), was one of the spiritual leaders of Anatolia and the founder of a mosque in Darende. He has migrated from Khorasan to Anatolia in order to help the people of Anatolia to spiritually develop during the foundation of the Ottoman Empire. During the opening ceremony of Ulu Mosque in Bursa Molla Fenârî, who is traditionally distinguished as the first Ottoman "Sheikh of İslâm" (*Şeyhülislâm*), gave the duty of Friday hutba to Somuncu Bâba. He made the commentary on the Fatiha in seven different ways. When his identity was revealed he decided to leave Bursa and settled in Aksaray. After leaving his older son Yusuf Hakiki in Aksaray the Sheikh went upon a Hajj pilgrimage to Mecca in the company of his younger son Halil Taybi and other disciples. After his return he settled in Darende along the Tohma River. He authorized Hacı Bayram-i Velî to be stationed in Ankara.

The complex of the Seikh Hamid-I Velî Mosque was built in several stages. The main building was built by Somuncu Baba in 15th century, the separated minaret was built in 16th century, its first addition of arched room has been added towards the direction of Mecca which today is a türbe of Osman Hulûsi Efendi and his family, and in last century it was built a fish pool and a new 13 x 13 meters addition to the mosque. The construction of the second additional Mosque with 25 x 25 meters square plan has begun in 2009. The

heights of the first and the second additional Mosques are lower than the main Mosque.

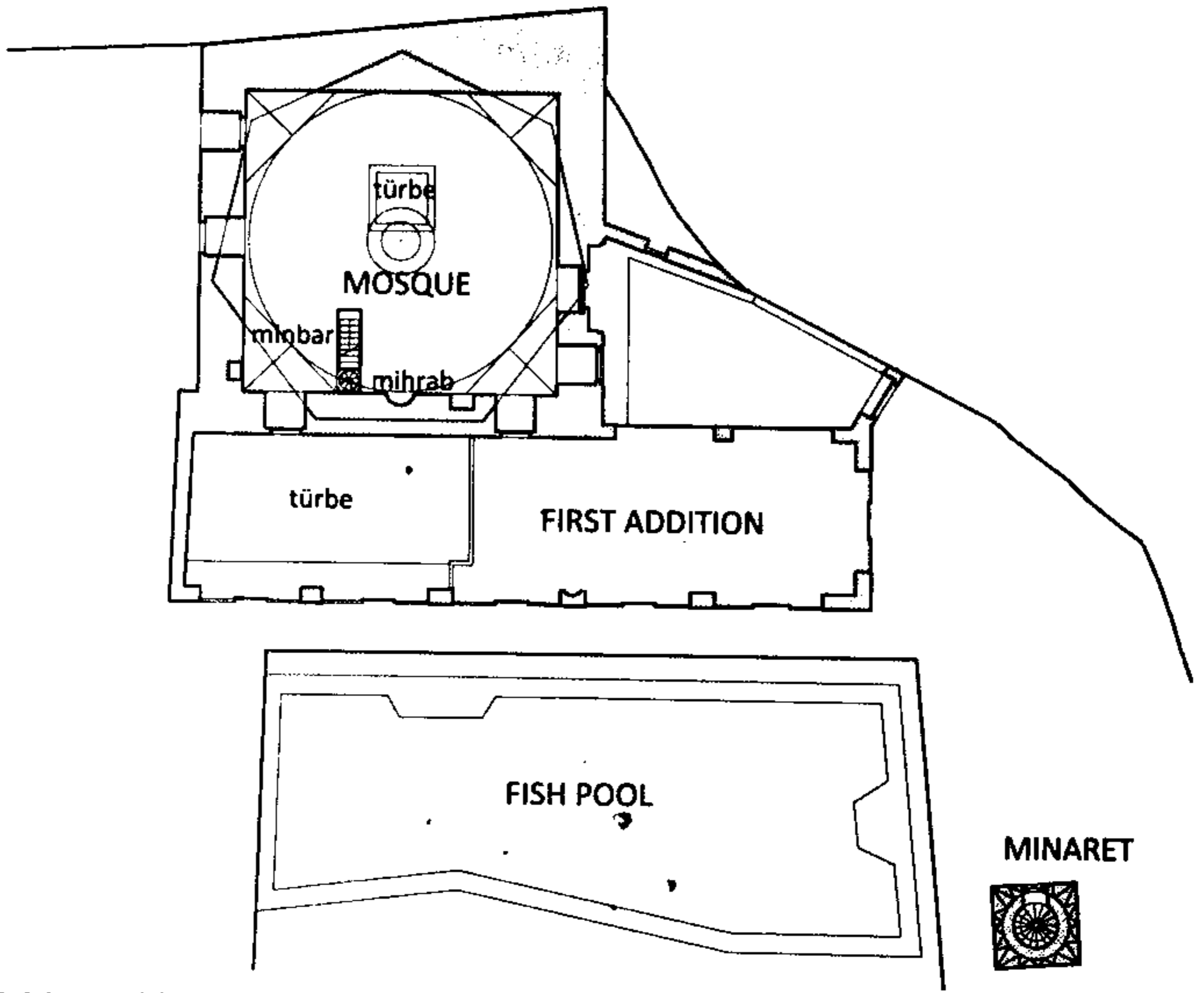
The first built Sheik Hamid-i Velî Mosque has the square plan with outer dimension 13.10 by 13.10 meters. Its interior space is covered with a ten meters dome which stands on the four tromp in the angles of its base. The dome is covered with a seven angled

pyramid rising to the total height of 13.50 meters. From the outside it can be seen the transition from the squared plan

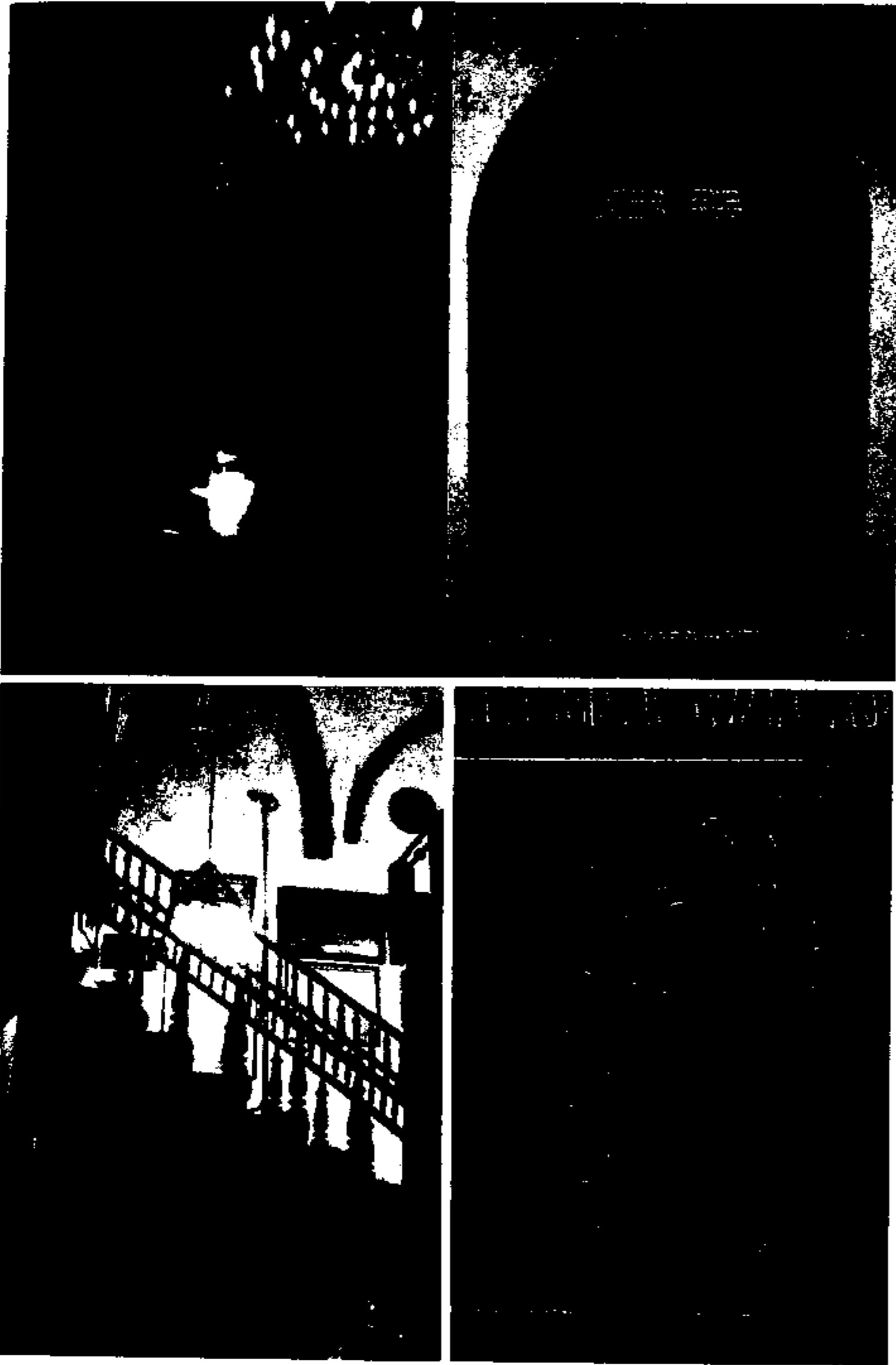
P02: *Seikh Hamid-I Velî Mosque*

to the pyramid in the intermediate phase of the heptagon prism. There are four main windows in the lower part of a mosque and three smaller arched windows in the heptagon part. Adding to these seven main windows the entrance door opening, two niches, one opening with the water spring, and the small window in the dome, there is a total amount of twelve openings in the Mosque. The spring water which originates from the back of the tomb is now being transmitted to the Mosque via canal located on the right side of main entrance.

P03: *Seikh Hamid-I Velî Mosque, plan*

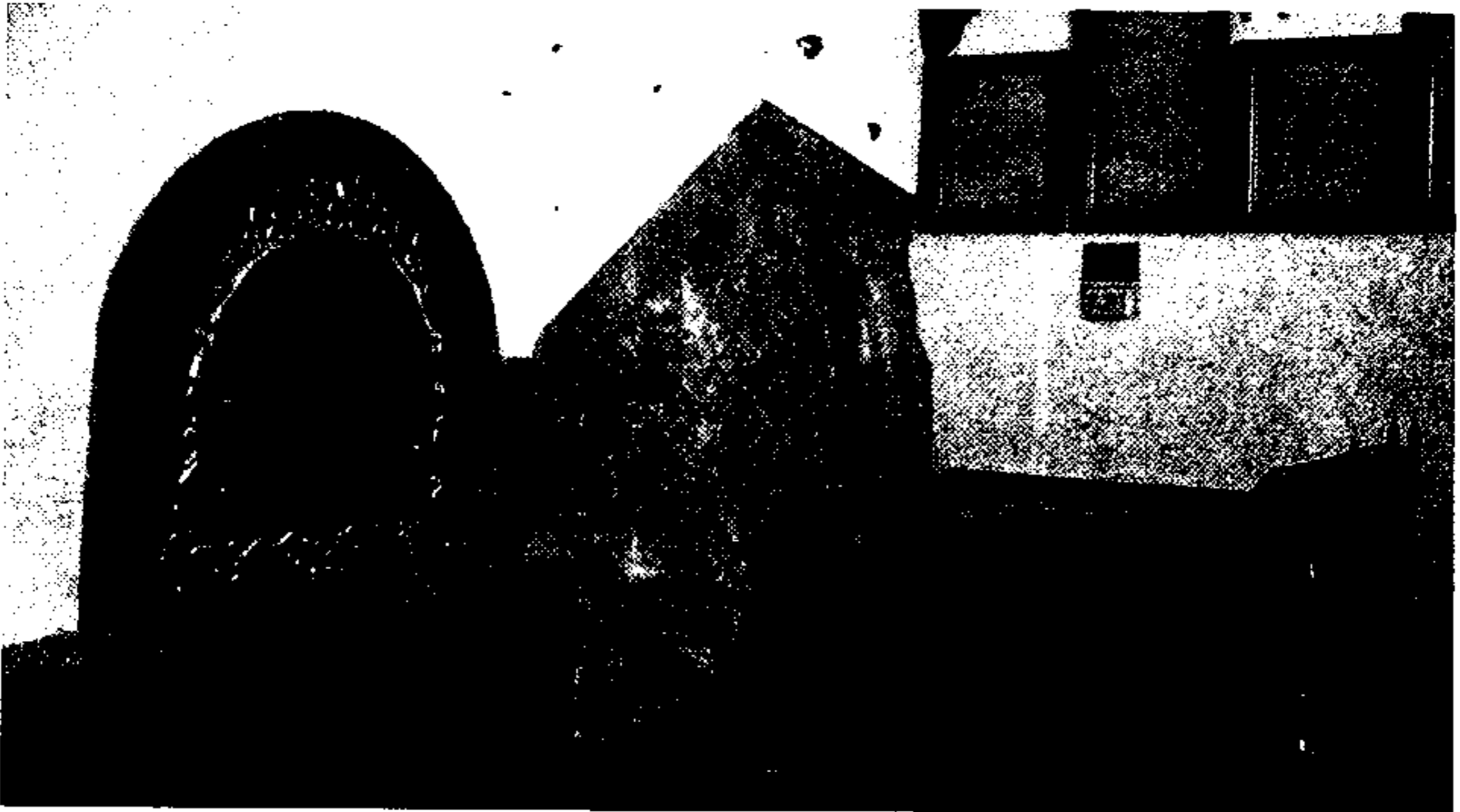
The tombs of Somuncubaba and his son Halili Taybi are located in the central part of the mosque. The interior joinery and carpentry work of a minbar, tomb and niches covers were made in the 19th century by Armenian craftsman. The mihrab was built in 15th century of stone. It has seven height levels, which are made of six horizontally laid stone blocks and one arched final part.

P04: *The interior joinery and carpentry work: tomb, niches, tomb detail and minbar*

Seikh Hamid-I Velî Mosque and its architecture has the geometrical concept of unity. This architectural concept is often used in Islâmic religious architecture, and it can be seen in three different elements: (1) geometry which translates the unity in spatial order, (2) rhythm which changes the architectural elements to a time unity and (3) light which introduces one immaterial and undividable element into the interior. (Burckhardt 1976) All this elements can be seen in

their basic shape in this case study in its geometrical shape, window rhythm, used numbers of its architectural elements and even its introduction of a light.

P05: *The interior usage of natural elements*

Although the case study has the classical geometrical concept, it can be also seen the strong impact of a natural surrounding on its architecture. The assembly is located underneath the stone cliff and above the river and a fish pool. The architecture of a first building has been located with its one façade into the cliff. Water is passing below

the main building and its first addition incorporating the water spring into the interior. Because it's geometrical concept elements of nature are introduced in its inner space in the same manner as the other architectural elements. In that way we can see the water spring as the opening which contributes to the total numbering and geometry. The cliff is treated as a building material incorporated into the façade. We can conclude that the natural concept made its impact to Seikh Hamid-I Velî Mosque and its architecture but under a strong geometrical main concept and its principles.

2. Architecture of Blagaj Tekke and its natural surrounding

The first written material about halveti's tekke in Blagaj can be found in Evliya Chelebi's Seyahatname. According Chelebi, tekke was built by Zijaudin Ahmed ibn Mustafa- the Mufti and halvetian

dervish from Mostar. There couldn't be found any information when the tekke was built, so the first time reference is the year of death of Ahmed Zijaudin 1697. (Čelebii 1967) Although this date is used as a reference there is a strong possibility that tekke was built (maybe in some other form) even before. At the beginning it was used as Bektashian, after as Halvetian, and then finally as

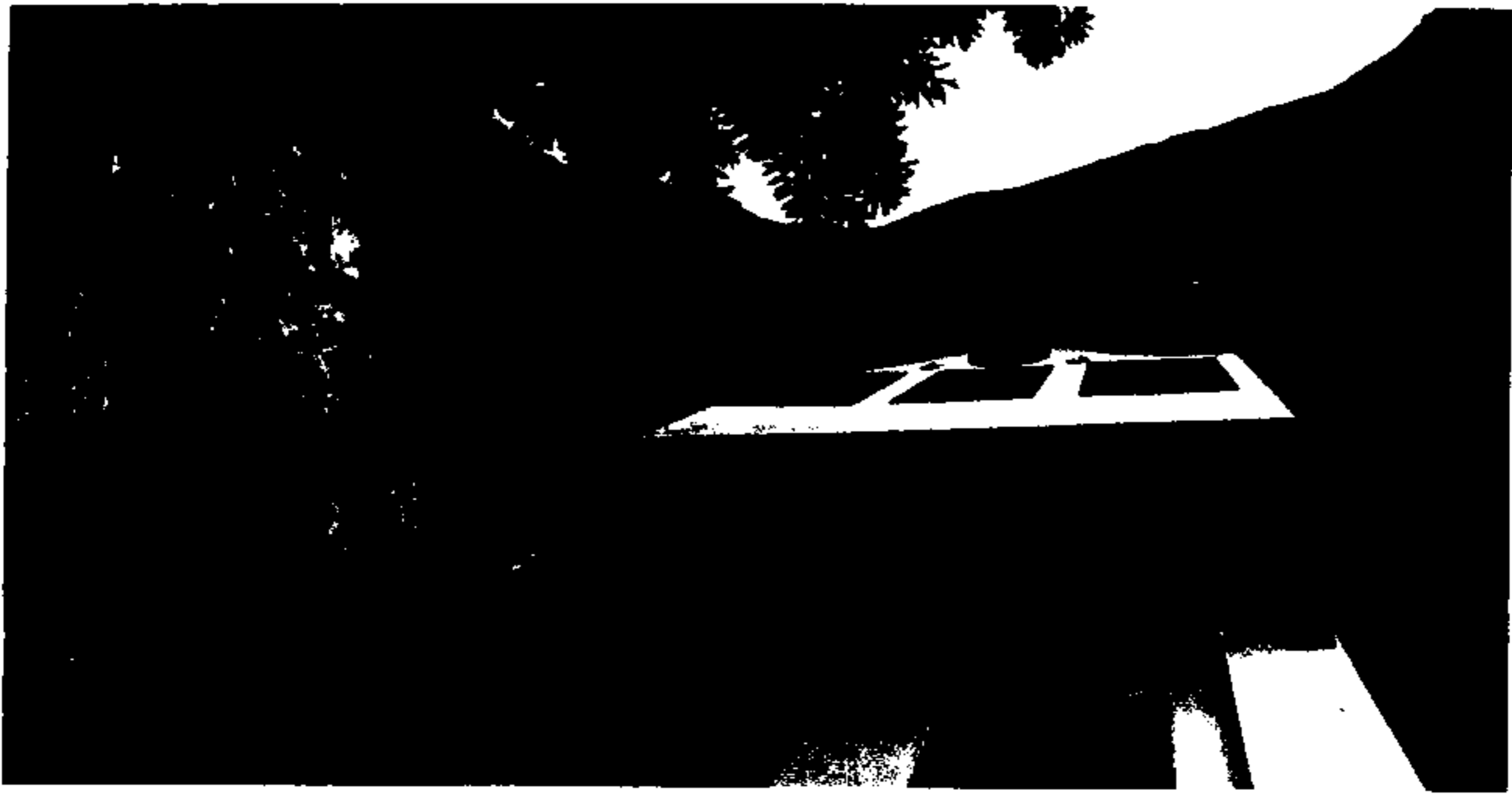

P06: *Blagaj Tekke and its natural surrounding*

Naqshbandi tekke after Ali Rizvanbegović (1783–1851) builded new addition in the first half of the 19th century which has been recently reconstructed. Omer-paša Latas renovated tekke, türbe and musafirhana in 1851. Three years before renovation Ačik-paša

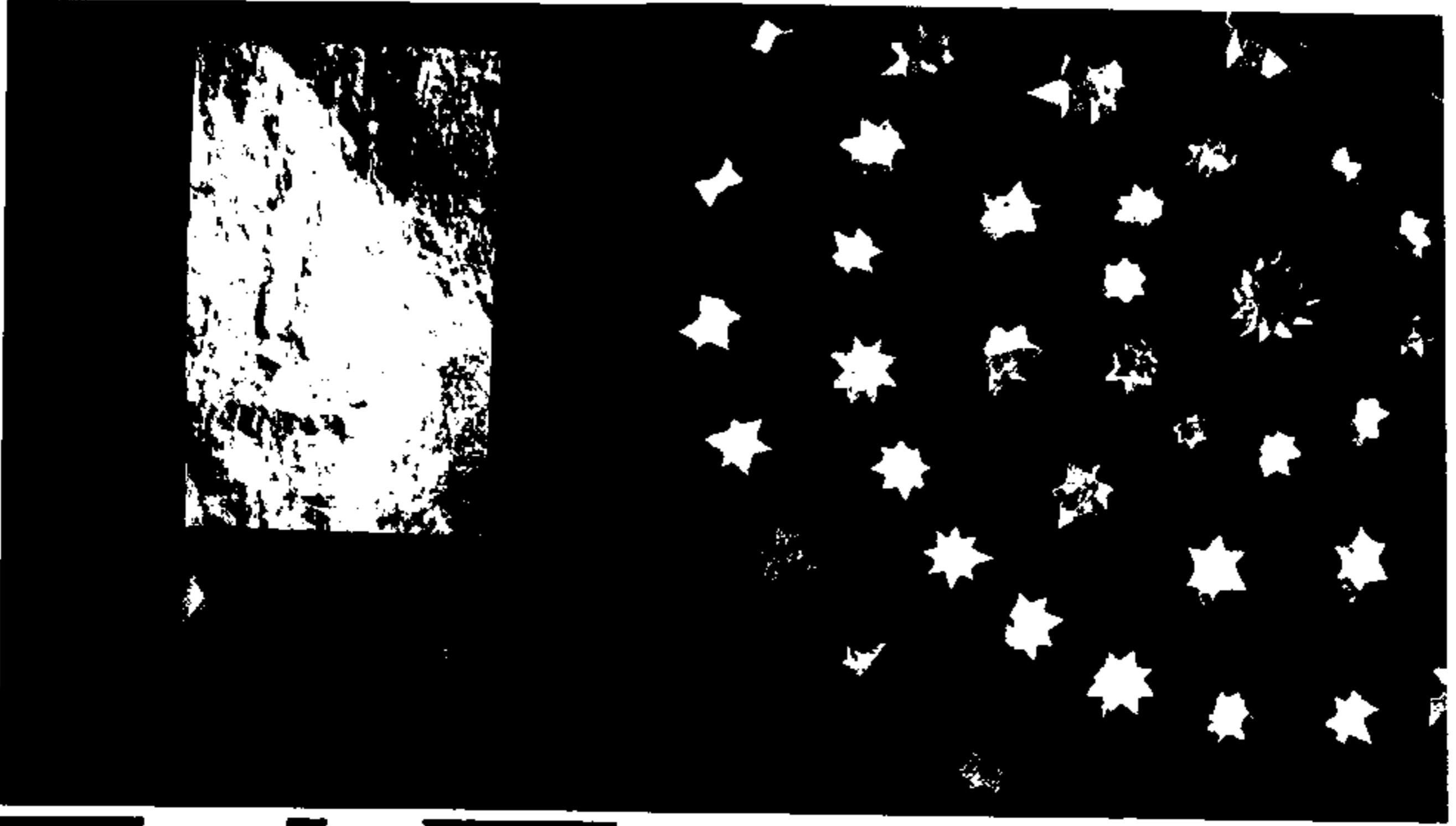
Muhamed Hindi was named as the Shaykh of the Blagaj's tekke. He claimed that comes from India but also had strong relations with Istanbul and the Ottoman Empire. (Ćehajić 1986) Now the building is used mainly as touristic destination.

Next to the main building there is a türbe with two wooden tombs. Türbe wasn't mentioned in Chelebi's Seyahatname, so it is supposed that in the time of his arrival to Blagaj in the 1664 it hasn't been built yet. There is no written information about who lies inside the türbe. Locally, there is known that one of the tombs belongs to Ačik-paša and the other one to Sari Saltuk. According to Ćehajić, Ačik-paša died in 1876 and was buried in harem of Sultan Suleyman Mosque in Blagaj. (Ćehajić 1986) Second tomb belongs to Baktashian evliya Sari Saltuk. His real name was Serif Hizir according to Saltuk-name the written collection from oral tradition by Ebu'l-Hayr Rumi, and Mehmed Bukhari according to the Evliya Chelebi. In Vilayetname Sari Saltuk appears as a disciple of Hacı Bektaş Velî, who has sent him to Dobruja and the Balkans. (Mičijević 2010) According to Saltuk-name, Sari Saltuk's tomb in Blagaj is one of his twelve tombs which were given to eleven different kings and bays, and again according to Chelebi, his tombs were spread to seven different kingdoms and their six kings (one of his tombs was left in Babadag where he lived until his death).

P07: *The ensemble is tucked into the natural surroundings, constituting one entity with the cliffs and water*

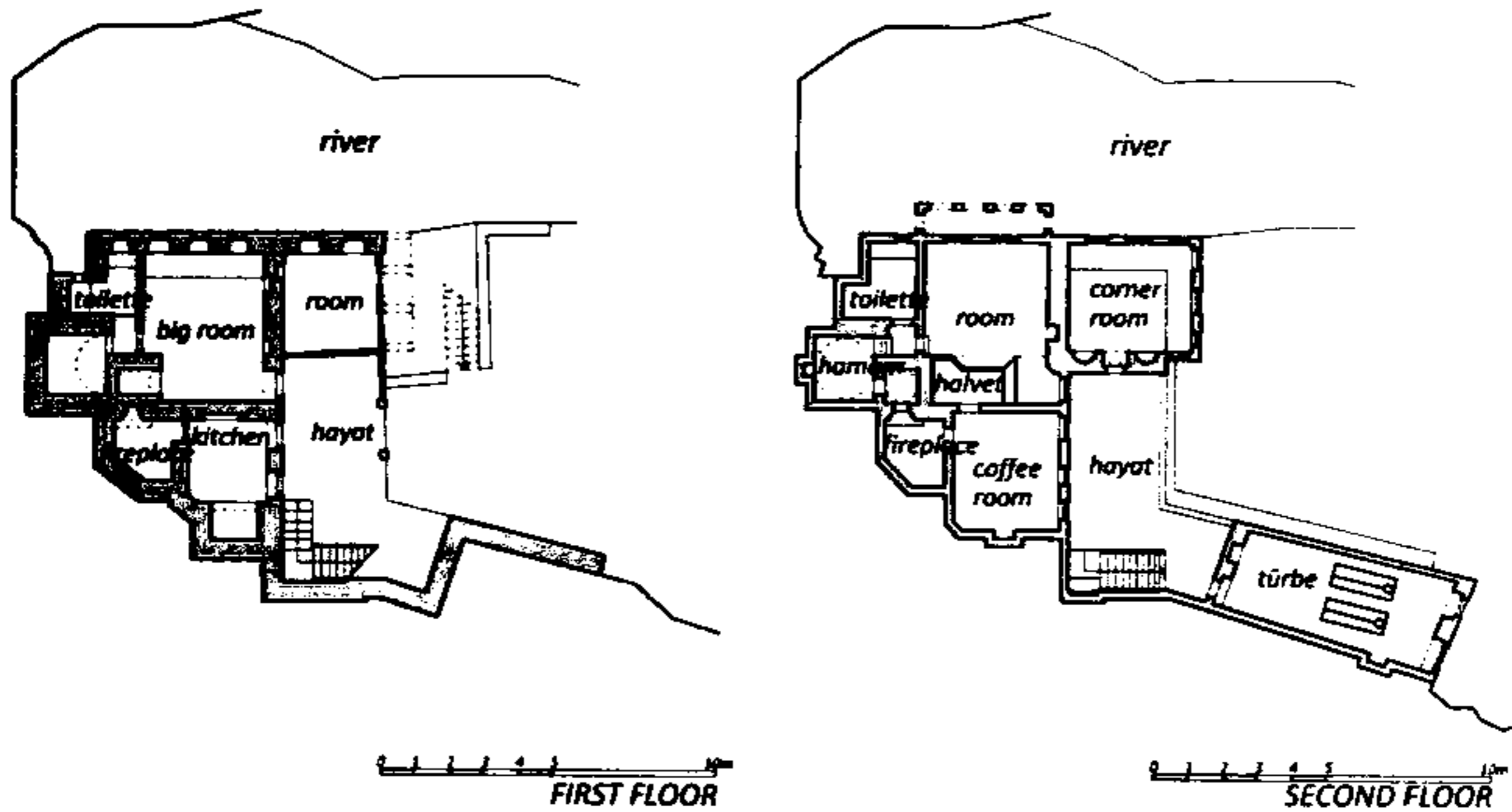
Architecture represents the so-called "Ottoman Baroque style" which first appeared in the 1740's in the Empire. It is supposed that the restoration from 1851 was profound because most of the architectural elements date from this period, because its original appearance is not known. Tekke was again renovated in 1952 by the Institute for Historical Monuments of Bosnia and Herzegovina and was used as a state property as a touristic attraction.

P08: *Every room opens a view towards a cliff, a river or a yard*

The architectural ensemble of the Blagaj Tekke stands by the source of the river Buna, not far from the center of Blagaj. The ensemble is tucked into the natural surroundings, constituting one entity with the cliffs and water. The cliff was actually protecting more of the half of the building from rain or snow. Architecture has been merged with cliff behind it leaving only two free facades. One of the façades is floating over the river with its closed porch exposing the

inner space to the water, while the other façade is opened to the entrance yard.

P09: Blagaj tekke, plan

Connection to the surrounding can be seen not just from outside. The exterior of the entrance yard is incorporated into the building through entrance hayat. In the ground floor it is surrounded by two rooms, kitchen with a fireplace, and a toilette. Exterior staircase is leading to the upper level gallery, which was left open after a restoration in 1952. This gallery was connected to the other building of a tekke through narrow open corridor-gallery, which was reconstructed after last restoration on a community demand. (Čelić 1953) The same gallery connects the upper floor of musafirhana to the türbe. In this way all three buildings were separated with their own entrances open to the outside and in the same time connected through one inner gallery providing the privacy of the intern usage. At the same time this gallery connects one room, corner room and coffee preparation room of the musafirhane building. Inside the rock there are service rooms of hamam and toilette. Inside the very center

of the upper floor there can be found one room which was used as a halvet.

The special relationship to the natural surrounding also can be seen from the interior. Every room opens a view towards a cliff, a river or a yard. This visual relation was even gained inside a hamam, a room which is incorporated into the cliff, through a perforated dome. The architectural elements of openings, porch, and hayat are proving that natural surrounding was used in interior as well. This complex form of a small architectural building has been created under the existing circumstances and also adapted to the inner usage. Its organic form is majorly adapting to the context, showing a high level of coexistence of the natural and man-made.

3. Conclusion

Two case studies of Seikh Hamid-I Velî Mosque and Blagaj Tekke are different in their main architectural concept. While in the Darende mosque we can find a geometrical concept with the importance given to its interior harmony, the Blagaj Tekke has the organic architectural approach which adopts interior space to the demands of its context. These different concepts are achieved according to their different organizational demands. While the first building has to provide the function of a

mosque, the other building also functioned as a tekke and a living space. The importance of their common concept of the natural surrounding is even more visible due to their different spatial strategy. Both buildings were located in the end of a road detached from their social context. Their position is underlining the importance of the nature and its surrounding. Besides their common position, they are sharing same natural elements as the cliff, river, water spring, and animals like fishes and eagles.

These elements are involved into the inner space proving its influence in its architectural creation. Both buildings have one façade incorporated into the cliff. Seikh Hamid-I Velî Mosque has the river below and water spring inside the building, while the Blagaj Tekke develops its architecture to the water below it. While the natural elements are making a part of a geometrical order inside the mosque, the tekke opens its interior to all the elements found outside. As it was written in chronogram about reconstruction of Blagaj Tekke "because that dome is a creation of the Divine Creator" (Mujezinović 1998), in both examples natural context has the role of Remembrance in their spatial strategy.

Bibliography

Burckhardt, Titus. Art of Islâm: Language and Meaning. Westerham, Kent: World of Islâm Festival Trust, 1976.

Čelebii, Evlija. Putopis. Sarajevo: Svjetlost, 1967.

Čelić, Džemal. "Musafirhana Blagajske tekije." In Naše starine I, 189-193. Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture S. R. Bosne i Hercegovine, 1953.

Ćehajić, Džemal. Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 1986.

Mičijević, Senad. Sari Saltuk- historija i mit. Diplomski rad, Mostar: Univerzitet Džemal Bijedić, 2010.

Mujezinović, Mehmed. Islâmska epigrafika Bosnei Hercegovine. Sarajevo: Sarajevo-Publishing, 1998.

MİRZA MAZHAR CAN-I CANAN'IN İRAN EDEBİYATINA KATKISI

Dr. Ismat DURRANI

Bahawalpur İslâmiye Üniversitesi/Pakistan

Unvanı Mazhar olarak bilinen Şemseddin Habibullah Mirza Can-ı Canan, Hindistan'da Nakşibendî yolunda giden bir bilgin, şair ve evliyadır. Delhi'deki türbesi insanlar için bir sığınaktır (Ranjha, 47-48)). Maulavi Naeem Ullah Bharaichi'nin (Hicri 1218/ Miladi 1803-4) *Ma'Imulat Mazhariya* adlı kitabı ve Şah Ghulam Ali Dehlavi'nin (Hicri 1240/ Miladi 1824) *Maqamat-e-Mazhari* eseri Mazhar'ın yaşam öyküsü ve rutinleriyle ilgili ayrıntılı ve özgün kitaplardır.

Hayatıyla ilgili temel ayrıntıları ayrıca *Safina-e Khushgo*, *Majma-
alnafayis*, *Sarw-e Azazd*, *Nukat -alshu'ra*, *Makhzan alghrayib*,
Tuhfatulshu'ra gibi daha sonra Urdu & Fars şairlerle ilgili yazılmış ve

Dr. Jamil Jalbi tarafından yazılan *Tarih-i edeb-i Urdu* (Urdu edebiyatının tarihi) gibi başka kitaplarda da bulabiliriz. Bu yüzden yaşam öyküsünü burada tekrarlamaya gerek yok.

Nakşibendî tarikatında, Hazreti Mujaddid Alf-e-Sani'nin torunu, Şeyh Seyfeddin'in (Ö. 1096/1685) halefi Seyid Nur Muhammed Badayuni'nin (Ö. Hicri 1135/1723) müridiydi.

Zamanının, Hafız Muhammed Muhsin, Hacı Muhammed Afzal, Hafız Sadullah ve Şeyh Muhammed Abid Sannami gibi başka evliyalarından da manevî kazançlar elde etti. Farsça dilbilgisi eğitimini

babası Mirza Can'dan Ö. Hicri 1130/1718) aldı (Ghulam Ali Dehlavi, 227, 233, 283, 431). Birçok kişi, Mirza Mazhar'ın kendisinden manevî kazanç elde etti ve çok sayıda müridi vardı. Mirza Mazhar'ın diğer tanınmış halefleri arasındaki Qazi Sana-ullah Panipati, Maulavi Naeem Ullah Bharaichi, Maulavi Ghulam Yahya Bihari and Şah Ghulam Ali Dehlavi yer aldı. Manevî ve mistik niteliklerinin yanı sıra Pers ve Urdu edebiyatı şairi olarak da ünlüydü ve bu her iki dil için hizmetleri övgüye değerdir. (Jamil Jalibi, 366-367). Bazen manevî mesajları ve iç deneyimleri edebiyatla birleştirirdi. İç deneyimi edebiyatla birleştirdiği malfuzat (deyiş) ve yazılarından birkaç örnek mevcut. Örneğin;

1. Bir kâbus görürken, kendisini ölü bulur ve insanlar tabutunu taşıırken cansız bedeni birden havalanır. İnsanlar tabutu takip eder ve kendi ruhu da bu insanların yanı sıra hareket eder. O anda kendi dörtlüklerinden birisini hatırlar:

مظہر تشویش چشمگوشینشوی

سر مایہجو شیوخر و شینشوی

بایدکہبہپایخودر ویتاسرگور

ایجوہر پاکبار دوشینشوی

(Ghulam Ali Dehlavi, 319)

2. Hazreti Ebu Bekir Sıddık' için büyük bir sevigisi olduğunu söylerdi ve ne zaman kendi iç benliğini kirli hissetse, düşüncelerini otomatik olarak Hazreti Ebu Bekir'e yöneltirdi ve onun lütfu sayesinde tüm kirleri arınırdı. Bir defasında Hazreti Ebu Bekir'in görkemiyle ilgili bir şeyler (*kaside*) yazdığında onun (Mazhar) için büyük bir lütuf gösterdi. (a.g.e.)

3. Hazreti Ali'den büyük iyilikler gördüğünü söylerdi ve hastalığı sırasında ilgisini ne zaman Hazreti Ali'ye yöneltse sağlığı düzelirdi. Hazreti Ali'nin görkemiyle ilgili yazdığına onun için büyük bir lütuf gösterirdi. Kasidesinin ilk satırları şöyledir:

فرو غچشماگایامیر المومنینحیدر

ترانگشتیداللهیامیر المومنینحیدر (a.g.e)

4. Daha sonra ehli beyte sevgisinin, inancının ve imanının kaynağı olduğunu söylerdi ve sevgilerinden başka bir kurtuluş aracı yoktu ve bu mısraları söyledi:

نکر دمظهر ماطا عتیور فتهپخاک

نجاتخودبهتولا ے بوترا بگذاشت (Ghulam Ali Dehlavi, 320)

Burada Mirza Mazhar'ın İran edebiyatına hizmetlerinin kısa bir incelemesini yapacağız. Mirza Mazhar, İran edebiyatında *Dîvân'ı* ve *Kharita-ye-Jawaher* adlı ünlü Farsça şiir seçkisi ile tanınır, ancak Farsça bazı mektup ve malfuzat (deyişler) da bulabiliriz.

Dîvân-ı Mazhar-ı Can-ı Canan

Mirza Mazhar'ın Farsça *Dîvân'ı*na yazdığı önsözde yaşamının kısa bir anlatısı ve bu *Dîvân'daki* derlemelerinin öyküsü yer alıyor. *Dîvân'ı* altmış yaşındayken 1170/1757 yılında akıl hocasının emriyle inzivada olduğu sırada derleyip düzenlediğini söyledi. Ayrıca gençliğinde aşk şiirleri de yazdı ancak bu şiirleri ve el yazmalarını hiçbir zaman toplamayı

başaramadı. Şiirsel çalışmalarının çoğu kaybolmuştur ve kalanları da farklı yazar ve kopyalayıcılar tarafından orijinal kelimeleri ve mısraları değiştirildikten sonra yayıldı ancak bazı cahiller, bu eksik şiirleri Mazhar'ın adıyla ilişkilendirdiler ve gerçeği bile bilmeden şairi, böyle mısralar yazmakla suçlu olduğunu gösterdiler. Birisi, kıyamet günü ile ilgili endişelendiğinde itirazların hasarı nasıl telafi edilebilirdi. Ancak bir "Genç Adam" mısralarını toplamasını ve düzeltmeler yapmasını istedi. Böylece farklı not defterlerinden yirmi bin mısradan yalnızca bin tanesini derledi. Lirik şiirlerin (gazel) çoğu tamamlanmamıştı ve bazısının kafiye şeması yoktu. Eski el yazmalarından ne bulduysa hepsi yeni düzenlenen *Dîvân*'a eklendi ve onun dışındaki her şey göz ardı edilmelidir. Yaklaşık yirmi yıl öncesinde (1150/1737) akrabalarından birisi onun derlenmiş mısralarından bazısını göstermiş ve birkaç satır halinde yazılmış olan bu derleme için bir önsöz yazmasını istemişti ancak bu önsöz, orada yazılanlar bu en son *Dîvân*'da (Mazhar,3-4) yeniden düzenlendiğinden dolayı güvenilir bir önsöz olarak dikkate alınmamalıdır.

Mir Taqi Mir (sayfa 5), 1150/1735'te derlenen *Dîvân*'dan çok kısa bahsetmiştir.

Mirza Mazhar'ın kendisi tarafından derlenen ve düzenlenen *Dîvân* ilk defa 1271/1854'te Hacı Muhammed Roshan Kahn oğlu Muhammed Abdul Rahman tarafından Hindistan'daki Kawnpur'da Mustafi Matbaası'nda yayınlandı.

Yayıncısının notundan, Delhi'deki Mazhariye türbesine geldiğinde ve Şah Ahmed Said Mujaddadi'yi (Ö. 1277/1860) ve Şah Abdul Gani bin Şah Ebu Said'i (Ö. 1296/1878) ziyaret ettiğinde, Mirza Mazhar'ın bir müridi olan Şah Ghulam Ali Dehlavi tarafından kullanılan kharita-ye-Jawaher ile birlikte *Dîvân-ı-Mazhariye*'nin el yazmasını ödünç almış olduğunu biliyoruz. (Abdul Rehman, 2-3).

Dîvân'ın bu baskısında gazeller, dörtlükler, beşlikler, kısa mesneviler ve 1-89'de Mazhar'ın bir *qata'* sı bulunmaktadır. Ardından sayfa 90-170'de Kharita-ye-Jawaher yer almakta ve 171. sayfada Sihat Nama (düzeltmeler listesi) bulunuyor. Zor kelimeler ve mısralar, yayıncı tarafından Dîvân'da dipnotlar olarak açıklanmıştır. Son sayfada yayıncının kendisi tarafından yazdırılan ve düzeltilen birçok yazı hatası ve kalem kaymasına rağmen, bu baskı, Mazhariye el yazması temel alındığından dolayı gerçek nüshası olarak kabul edilebilir. Yayıncının, çeşit olması için başka bir nüshaya sahip olduğu görülüyor. Örneğin bu son iki dizesi şu şekilde olan *alef* gazelinde olduğu gibi:

کفر و دینا مروز مظہر ناز با دار دبہمن

سرور عناساخت عشقمیرزار اجامرا

Üzerindeki dipnot şu şekildeydi:

در حاشیہ نسخہ دیگر دید بشد بکبمیرزار اجانامعشوقمصنفبود

Anlamı: Başka bir nüshada "Mirza Raja"nın, yazarın sevdiğinin ismi olduğu görülmektedir.

Dîvân-ı Mazhar'ın 1271'den sonra bile Mustafi Matbaasını temel alan birçok baskısı oldu.

Dr. Arif Naushahi (Bkz: subcontinent), cilt 3, giriş 9086) Dîvân-ı Mazhar'ın başka üç baskısından daha bahsetmiştir.

i. 1309/1891-92, Mufid-e Dakkan Press, Haydarabad, Abu Raja Muhammed Abdulkadir Nakşibendi Ahmedi tarafından, 140 sayfa. Mujaddadi (sayfa 140) bu basımdan yanlışlıkla Mufid-e'am Matbaası olarak bahsetmiştir.

ii. 1340-41/1922, Kanshi Ram Press, Lahor, Elahi Bakhsh ve Muhammed Celaleddin tarafından yayınlanmıştır. Bu basım, *Dîvân* (sayfa 1-62) ve ardından gelen *Harita-i Cevahir*'den oluşmaktadır. *Mujaddadi*'ye göre (sayfa 134), bu baskı, hatalarla doludur.

iii. Al-Mustafa Akademisi, Haydarabad Sind baskısı (1988/1409-1408), 1271'deki baskının bir ofset baskısı.

Dîvân-ı-Mazhar'ın, Hindistan-Pakistan bölgesinde farklı kütüphanelerde birçok el yazması mevcut. Modern çağ kitabı olmamasına rağmen el yazması ve baskı sayısının çok olması *Dîvân-ı-Mazhar*'ın çok popüler olduğunu gösteriyor. Kalküta'daki Bengal Asya Derneği (Asiatic Society of Bangal) (Ivanow, 875-876) ve Haydarabad'daki Salar Jang Müzesi & Kütüphanesi'nin yanı sıra (Muhammed Eşref, 2137-2139), Menzevi tarafından (cilt I. 8, syf. 1143-1145), Pakistan'ın özel ve kamu kütüphanelerinde bulunan en az 19 nüsha *Dîvân-ı Mazhar* sağlanmıştır.

Naushahi (Bkz: *Pencap*) cilt 2, syf. 1041-42) Pencap Üniversitesi'nin, Lahor'da merkez kütüphanesindeki Pirzade koleksiyonundan Hicri 1161 yılı Zilhicce ayının 24. günü tarihli bir el yazmasını tanıtmıştır. Bu, el yazmasının ilk versiyondan (1150/1737) kopyalandığı anlamına geliyor çünkü *Dîvân-ı Mazhar*'ın ikinci versiyonu, bu el yazmasından dokuz yıl sonra 1170'te derlendi.

Müceddid'e (Majaddadi) göre, "*Dîvân-ı Mazhar*'ın ilk versiyonun (Hicri 1150'de derlenen) herhangi bir el yazması veya yayınlanmış nüshasıyla ilgili bir bilginiz yok ve hatta Mirza Mazhar'ın kendisi bile içeriğinin tamamının ikinci versiyona dâhil edildiğini söyleyerek birincinin orijinalliğini reddetmiştir." (syf. 134). Pencap Üniversitesi'nin el yazması nedeniyle birinci versiyonun var olduğunu tasdik edebiliriz. Ayrıca Mirza Mazhar, önsözü dışında, tamamını reddetmemiştir. Çünkü bizzat kendisi, "yirmi yıl önce arkadaşlarından

birisinin mısralarını derlediğini ve Mazhar'dan bir önsöz yazmasını istediğini ve kendisinin (Mazhar) de birkaç cümle yazdığını söylemiştir. Ancak önsöz dikkate alınmamalıdır çünkü tüm içeriğinin son önsöze dâhil edildiğini" (Mazhar, 4) söylemiştir. *Dîvân*'ın ikinci versiyonunun yayımcısı, ilkinin varlığını dipnotlarda onaylamıştır. *Dîvân*'ın (1271 baskısı) 85. sayfasında yayınlanan ve şu satırlarla başlayan bir "*Mesnevi*" vardır:

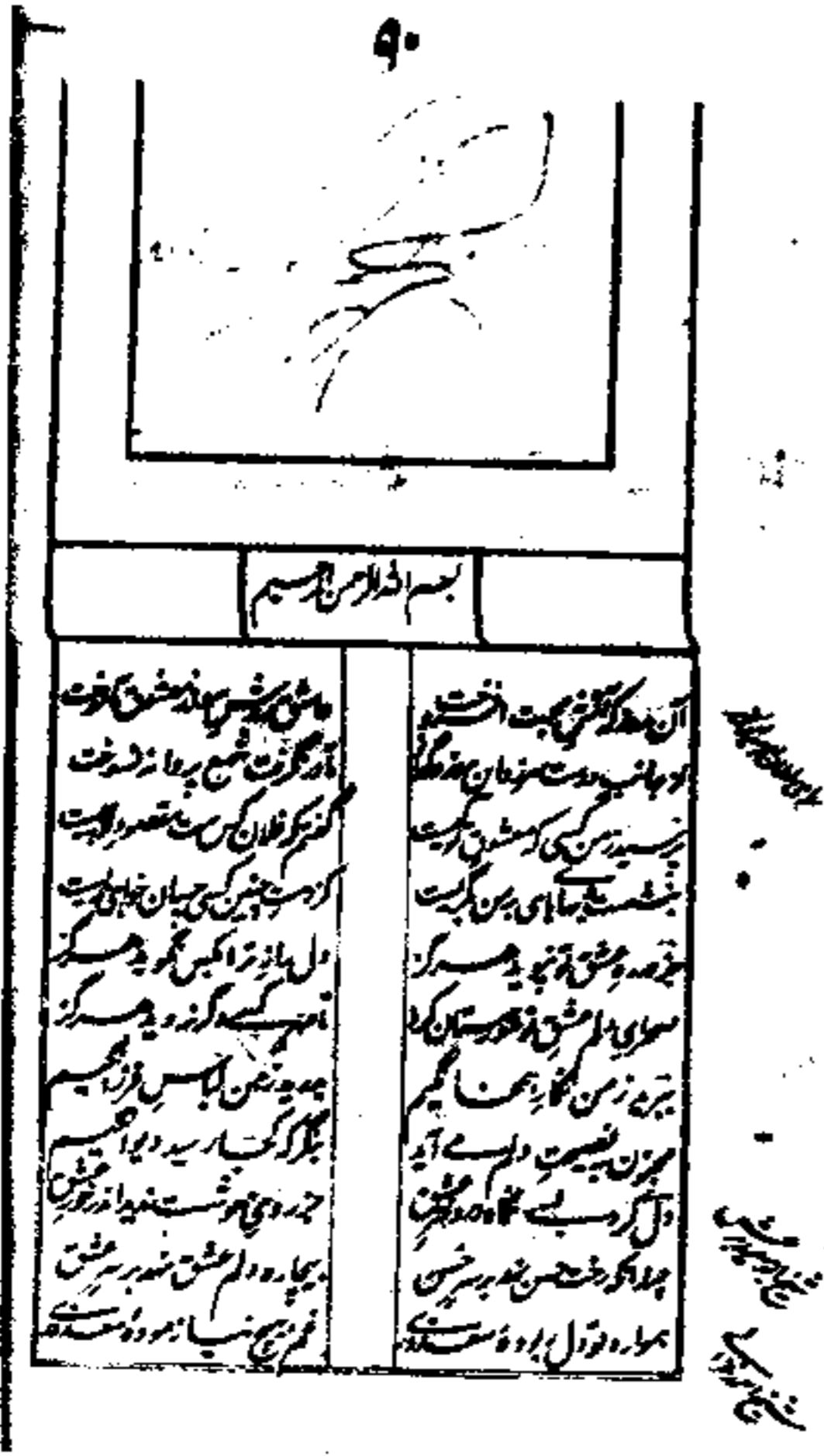
خدا در انتظار حمد مانیست:

محمد چشم بر این مانیست

Yayımcı bu Mesnevi ile ilgili olarak, *Dîvân*'ın her ikisinde de bulanamadığını yazmıştı ki bu da her iki *Dîvân*'ın da ikinci versiyonun yayınlanma yılı olan 1271 yılına kadar mevcut olduğu anlamına geliyor. İslâmabad National University of Modern Languages'ın Pakistanlı öğrencisi, Shazia Tabassum, Fars edebiyatından master derecesi almak için 199-2001 akademik döneminde Prof. Dr. Syed Mustafvi Sabzvari'nin gözetiminde *Dîvân*- Mazhar'ı dipnotları, açıklama kısmı ve türevleri ile birlikte düzeltmiştir. Bu tez altı başlıktan oluşmaktadır.

1. Önsöz
2. Editörün Yazısı
3. Mirza Mazhar Canan'ın Hayatı
4. *Dîvân* Metni
5. Dipnotlar ve Açıklama
6. Bibliyografi

Araştırmayı yapan akademisyen *Dîvân*'da düzeltme yapmak için iki el yazması ve bir basılı *Dîvân* kullanmıştır. İki el yazması İslâmabad'daki İran-Pakistan Farsça Çalışmalar Enstitüsü'nde yer alan Gang Bakhsh Kütüphanesi'nden alınmıştır. İlk el yazması Hicri 9 Şevval

1353 tarihlidir, yazarın adı Muhammed Sadeddin'dir, ikinci el yazmasında tarih mevcut değildir.

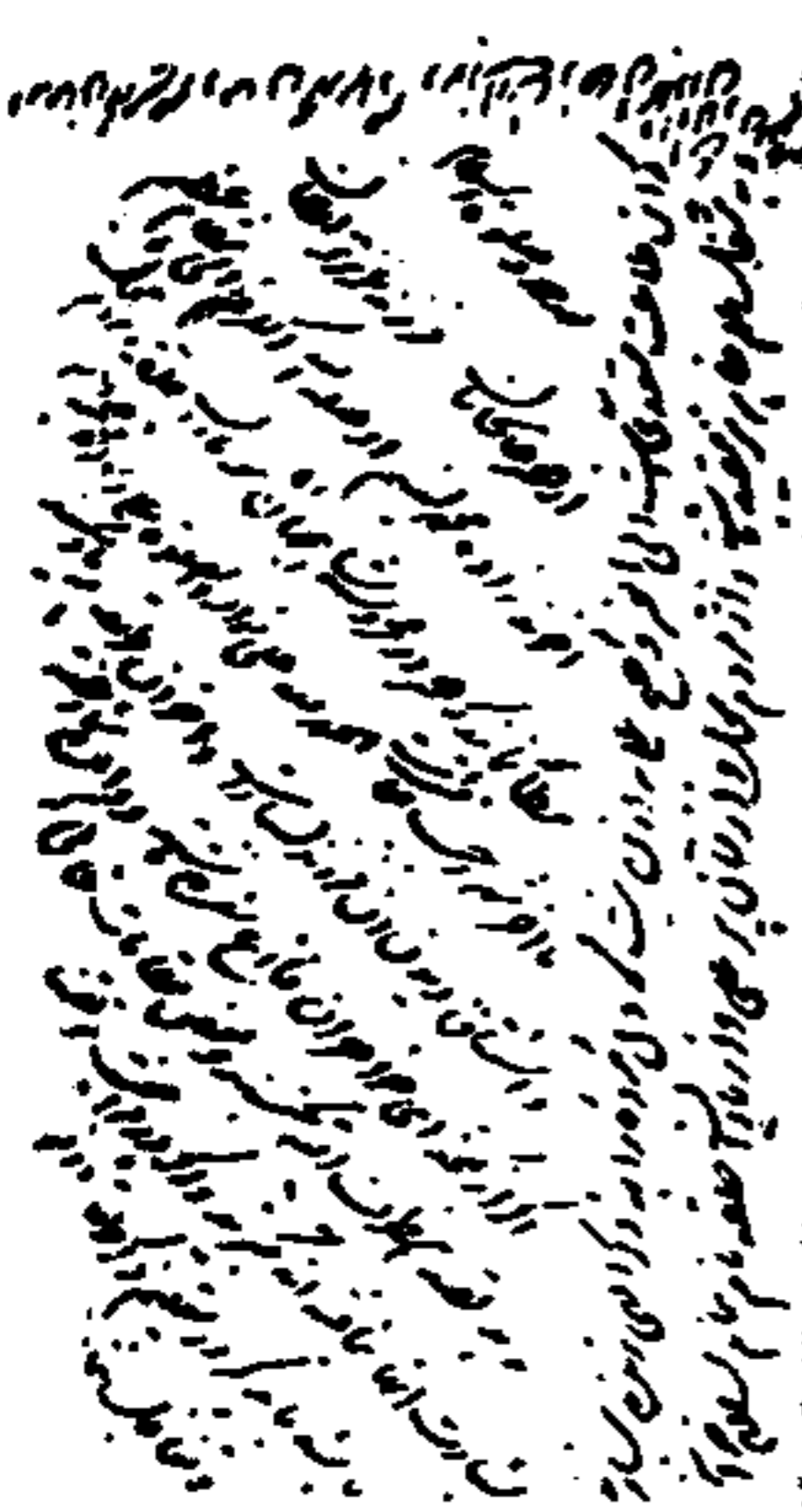
Basılı Dîvân ise 1271 Mustafa Press Kawnpur bilgisini içermektedir. Bundan dolayı esas el yazmalarının güvenilir olmadığını iddia etmek mümkündür. El yazmalarından biri en güncel tarihe sahip, diğerinde ise bir tarih yok. Yine de Pakistan'da bu iki el yazmasından daha eski ve güvenilir pek çok el yazması mevcuttur. (Bakınız: Monzavi, Vol. 8, pp 1143-45).

Editör, *Dîvân*'ın yayıncısı olan Muhammed Abdul Rahman'ı *Dîvân*'ın yazarı olarak göstermekle bir hata daha yapmıştır. (Shaziya Tabassam, syf. 2) *Harita-i Cevher* yukarıda bahsi geçen tezler arasında yer almamaktadır.

2. Harita-i Cevher خریطہ جواهر

Harita-i Cevher Mirza Mazhar'ın diğer Fars şairlerin dizelerinden beğendiği seçmelerin yer verdiği *biyaz*'ı (not defteri)dir. Kopyaları Mirza'nın hayatından çok yaygın bir hal aldı. Mirza Mahar *Harita-i Cevher* adı ile yayınlanan bu deftere *Biyaz-ı İntekhab* derdi. Bu defterde 500'e yakın Hintli, İranlı ve Orta Asyalı şairden seçmeler yer almaktadır. Daha az tanınan şairlere ait seçmeler edebî açıdan çok daha kıymetlidir. (Haji Muhammad Ismail Ghafel, Mir Ali Ashgar Fanai, Abu Turab Baig Farqi Anjadani and Mirza Naqi Shah Wahid vb.)

Hatıra-i Cevher Abu Sa'id Abul-Khair'in Farsça dörtlükleri ile başlar. Hindistan alt kıtasından olan Mirza Galip (Hicri, 1797-Miladi,

عکس مکتوب حضرت مرزا مظہر جان جاناہار

1869) Harita-i Cevher sadece seçme şiirlerden oluştuğundan dolayı Fars şiirinin Hindistan'da ele incelendiğini söylemiştir. (Shibli Nomani, vol. 5, syf. 122)

Hatıra-i Cevher tekrar tekrar basılmıştır. İlk olarak Dîvân-ı Mazhar ile birlikte (sayfa 90-170) 1271/1854 yılında Mustafai Press, Kawnpur tarafından yayınlanmıştır. Baskılarda Shah Ghulam Dehlavi'nin kullandığı bu el yazmasını esas alınmıştır. İkinci olarak 1922'de Dîvân-ı Mzhar'ın Lahor baskısı ile yayınlanmıştır. (sayfa, 63-

142) (Naushahi, Vol. 3, entry 6581)

Harita-i Cevher'in iki el yazması Pakistan'dadır, biri Lahor'da, Arapça ve Farsçada ünlü araştırmacı akademisyen Dr. Maulavi Muhammad Shafi'nin şahsi kütüphanesinde (No.370/218)) diğeri ise İslâmabad'da Gang Bakhsh Kütüphanesi'nde'dir.(No.753). Shafi'nin el yazmasının tarihi Hicri 1160/1161'i göstermektedir. Shafi'nin koleksiyonu ölümünün ardından (1963) bozulmaya başlamış ve şu an geriye hiçbir şey kalmamıştır. Hatıra-i Cevher yazmalarının nereye gittiğini kimse bilmemektedir.

3. Mirza Mazhar'ın Mektubu مکتوباتورقعات

Mirza Mazhar'ın mektubunun farklı koleksiyonları farklı zamanlarda toplanmıştır. Mirza Mazhar'ın arkadaşlarından bazıları, cevabı mektupla verilmiş olan şeriatla alakalı meseleler için kendisinden çözüm istemişlerdir. Bu mektuplar kurtarılmış ve Mirza sağ iken toplanmıştır. Bu mektuplar, Ma'lmolaat-e-Mazhariya adı ile Maulavi

Naeem Ullah Bharaichi tarafından bir araya getirilen 23 mektuptan oluşmaktadır, bu koleksiyon belki de mektuplarının ilk koleksiyonu olma özelliğine sahipti. Shah Ghulam Ali Maqamaat-e Mazhariya'de 24 mektup kopyalamıştır. Bu mektupların sayısı artmaya devam etmiş ve kitapta toplam 63 mektup olmuştur (55 sayfa):

“رقعاتکرامتسعادتشمسالدينحبیباللہمرزا جانجانان مظهر شہید“

1271/1854 yılında Hindistan'da Fathul Akhbar, kol (Aligargh), tarafından yayınlanmıştır. (Naushahi, Vol. 1, entry 2258) Bu koleksiyonda mektupların yazıldığı kişilerin adları yazılıdır. Bu mektuplar dinî meseleler, keramet ve sırlar hakkındadır.

Maulavi Naeem Ullah Bharaichi tarafından bir araya getirilmiş bazı mektuplarında aralarında bulunduğu Mirza Mazhar'ın bazı mektuplarına (toplam 89 mektup) bu kitabın (*Kalimat-e-Tayyibat* (کلمات طیبات) birinci bölüm, ikinci kısmında Abu-alkhair Muhammad ben Ahmad Muradabadi tarafından yer verilmiştir. Hicri 1286/1869, 1303/1886, 1308/1891 ve 1311/1894 yıllarında Matla' alulum Press tarafından tekrar tekrar yayınlanmıştır ve bir tanesi Hafiz Muhammad Fazl-ul-Rehman (Naushahi, Vol. 1, entry 2411; Mujaddadi, 138) tarafından düzeltilerek Hicri 1271/Miladi 1854 yılında Mujtabai Press tarafından yayınlanmıştır.

Mirza Mazhar'ın Farsça şiirlerinden oluşan bir diğer koleksiyon, çağdaş bir Hintli akademisyen olan Abdur-Razzaq Quraishi tarafından *Makateeb-e Mirza Mazhar* başlığı altında toplanmış ve 1966'da Bombai'de 'Alvi Book Depot tarafından yayınlanmıştır. (Naushahi, 1/2505). 130 tanesi Qazi Sana-Ullah Panipatti için yazılmış 147 mektuptan oluşmaktadır ve Mirza Mazhar'ın özel hayatının son günlerinden bahsetmektedir. Asıl mektuplar Delhi'de 'Zaid Abul-Hasan Farooqu tarafından şahsi kütüphanesinde tutulmuştur. Dr. Muhammad Umar bu mektup koleksiyonunu *Makateeb Mirza*

Mazhar (Can-ı Canan) adı ile Urduçaya çevirmiştir, bu çeviri 1995 yılında Hindistan'da Patna Khuda Bakhsh Oriental Public Library tarafından yayınlanmıştır.

Jamshoro Sindh University Urdu Bölümü'nden Dr. Ghulam Mustafa Khan 1972 yılında Mirza Mazha'a ait 10 mektu ve Mazhariye halkasındaki müritlerine ait diğer mektuplarından oluşan, *Lawaih Khanqah-e Mazhariya* لوائیخانقاہ مظہریہ adı ile yayınlanan bir koleksiyon oluşturdu. Bu kitap 1975 yılında Haiyderabad Sind yayın evince yayınlanmıştır.

Drç Ghulam Mustafa Khan, Mirza Mazhar'ın yeni keşfedilen "حضر تمظہر جانجاناں کے چند غیر مطبوعہ خطوط" (Ekim, 1967, sayfa, 5-15) konulu bazı mektuplarını Urdu Karachi (Anjuman Taraqqi Urdu'nun dergidi)'de yayınlamıştır. (Naushahi, 1/Hicri 2446; Miladi 2565)

Kahaleeq Anjum, *Mazhar Janjanan* کے خطوط adı ile 1962'de Delhi'de Maktaba-e Burhan tarafından yayınlanan Mirza Mazhar'ın mektuplarını Urduçaya çevirmiştir. کلمات طیبات ve رفعات کرا'den alınan 91 tane mektuptan oluşmaktadır. Mazhar'ın mektuplarının tarzı çok basittir ve mektupların yazıldığı kişilere hitap edilirken hiçbir abartı yapılmamıştır. Bu mektuplarda çağdaş bilgilerin yanı sıra Şeriatla alakalı açıklamalar da yer almaktadır ayrıca 18. yy'ın bazı siyasî meseleleri hakkında yorumlarda vardır. Mazhar'ın mektuplarının Pakistan'daki el yazmaları aşağıdakilerdir:

1. Ganj Bakhsh Library, İslâmabad, (No. 1552) Muhammad Jan bin Mirza Muhammad Akbar tarafından yazılmıştır, Safar ayı Hicri 1293, syf. 457-536. İlk mektup şu şekilde başlar:

بر خوردار مکر مالتماستحریر نسبو حسباز فقیر کر دہاند، چونفایدہمعتد بہا بر انمتر تبود

2. Sulemaniya Private Library, Sahiwal, Sargodha, yazan Abdullah bin Maulavi Ubaidullah Hanfi Qadari, tarih yok, 128 sayfa. İlk mektup *Kalimat Tayyibat*'taki ilk mektup ile aynıdır. (Monzavi, 3/1982)

3. National Museum of Pakistan, Karachi, No. N. M. 1957-1956/4, yazan Abdulkarim, yazma tarihi Hicri 1303, beraberinde diğer bazı Rasayel-e Naqshbandiya yer almaktadır. (Naushahi(*Museum*) syf. 228)

4. Mirza Mâzhar'ın Çeşitli Yazıları

Mirza Mazhar'ın Farsça diğer bazı yazıları aşağıdaki gibidir:

i. Banra ban Das Khushgo tarafından toplanan (Hicri 1161/Miladi 1748'de toplandı.) III. Cildi Shah Muhammad Abdulrehman Ata Kakavi tarafından 1959 yılında Patna, Hindistan'da düzeltilen *Safina-ye Khushgo*'ya ait otobiyografi, sayfa 302.

ii. Mir Ghulam Ali Azad Belgrami tarafından toplanan (Hicri 1166/Miladi 1752'de toplandı.), 1913 yılında Lahor'da basılan Sarw-e Azad'a ait otobiyografi, sayfa 232-233.

iii. Kendi Dîvânı için ön söz (ikinci baskı) (Hicri 1170/Miladi 1756'da toplanmıştır.), ilk olarak Hicri 1271'de basıldı.

iv. Ghulam Yahya Bihari tarafından toplanan *Risala-ye Kamalat-e Haqq* üzerine övgü (Hicri 1184/1770'te toplandı.), basıldığında içinde *Maqamat-e Mazhari* ve *Kalemat-e Tayyibat* da yer alıyordu.

v. Lub alasrar (Hicri 1191/Miladi 1776'da toplandı.), Ahsan Marharvi koleksiyonundan el yazması, Azad Library, Aligarh Muslim University, No. Ahsan Farsia, 297.7/8, yazma tarihi 1191, 26 folyo (Qaisar Amrohi, 150 tasavvuf kısmında bu kitaba yer vermiştir.)

vi. Wasiyyat nama (Vasiyetname), Hicri 1195/1780 tarihinden önce yazılmıştır, içinde Hicri 1275 ve sonrasında basılan Mamulat-e Mazharia yer almaktadır.

vii. Basharat-e Mazharia'de yer alan ehl-i sünnetten yana ve şii teorisine itiraz olarak yazılan Tanbihat alkhamasa تنبيهات الخمسة (Mujaddidi, 144-147)

viii. *Risala-ye Irfani*, aşağıdaki cümle ile başlar:

طریقہ کبھی بتسلی کا آنحضرت مجدد الف ثانی سرہندی

El yazması khilafat Library'de korunmaktadır. (Rabwa, bugünkü adı Chanab Nagar, Distric Sargodha, Pakistan), İbrahim Bin Hafız Karim Bakhsh tarafından Hicri 1276 (Miladi 3/1494)'da yazılmıştır. Konu hakkında daha fazla araştırma yapılmasına ihtiyaç vardır.

Mirza Mazhar'ın Fars edebiyatına ettiği hizmetlerden bahsedecek olursak, Mirza Mazharı düzenli olarak ziyaret eden Delhili pek çok Fars şairi yetiştirdiğini söylemenden geçemeyiz. Bunu yaparken de hiçbir dinî sınırlama yapmazdı, Basawal Lal Bidar Dhelavi, Surb Sing Khakestar Sarwat ve Tarikh-e Be badal'ın yazarı Munshi Saath Singh Bidar'ın da aralarında olduğu Hindûlar da Mirza'nın talebeleri arasındaydı. (Sayyid Abdullah, 173, 249; Monzavi, 8/1123; Naushahi (*Anjuman*) syf. 149)

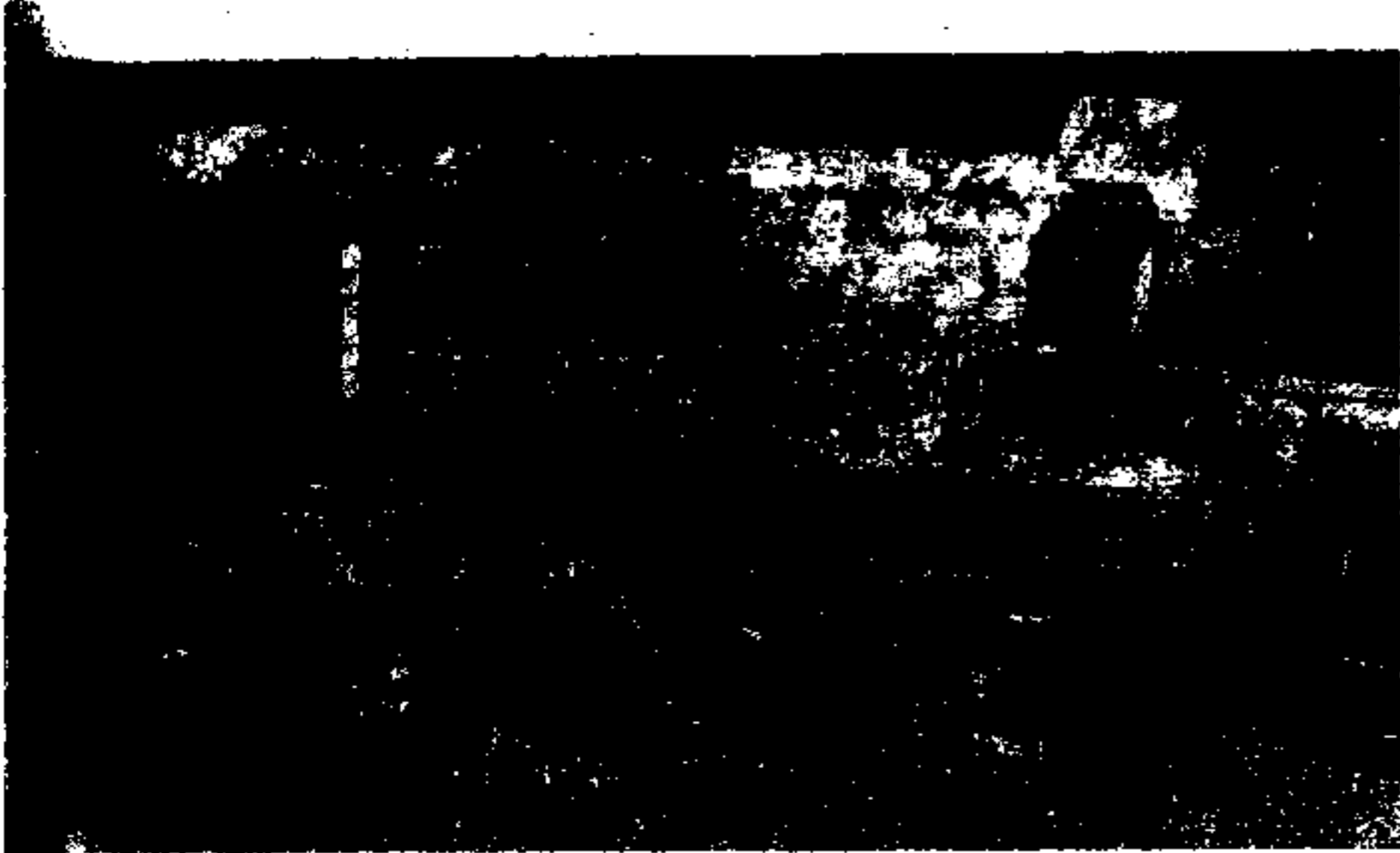
Mirza Mazhar Jan e Janan, şeyhi Noor Muhammad Badayuni ve gönül bağladığı Shah Ghulam Ali Dhehlavi'nin kabirlerine ait bazı resimler aşağıdaki gibidir:

۱۲- گنبد مزارات چوکره حضرت مظهر، تعمیر ۱۳۰۰ھ، ص ۱۵۸

۱۳- مزارات مرشد و مرید یعنی حضرت مظهر و مولف مقامات مظہری،
ص ۱۵۸

۱۵- (بائیں جانب) مزار حضرت سید نور محمد بدایونی مرشد حضرت بظہر

ص ۲۳۳

۱۳- حضرت شاہ غلام علی دہلوی کی مسجد، ص ۱۶۴

MIRZA MAZHAR JAN-E-JANANA'S CONTRIBUTION IN PERSIAN LITERATURE

Dr. Ismat DURRANI

Bahawalpur Islâmiye Ünversitesi/Pakistan

Shams uddin Habib ullah Mirza Jan-e-Janan, known by his titular name Mazhar, a scholar, poet and saint of Naqshbandiya path in India. His shrine in Delhi is a refuge for people (Ranjha, 47-48). The Maulavi Naeem Ullah Bharaichi's (1218A.H/1803-4) book *Ma'Imulat*

Mazhariya and of Shah Ghulam 'Ali Dehlawi's (1240A.H/1824) *Maqamat-e-Mazhari* are detailed and authentic books which relate the life history and routines of Mazhar.

We can find also the basic details of his life in the later works regarding Urdu & Persian poets like *Safina-e Khushgo*, *Majma-alnafayis*, *Sarw-e Azazd*, *Nukat -alshu'ra*, *Makhzan alghrayib*, *Tuhfatulshu'ra* and in other books on History of literature like *Tarikh -e adab e Urdu* (History of Urdu literature) by Dr. Jamil Jalbi. So there is no need to

repeat his life history here.

He was disciple of Syed Noor Muhammad Badayuni (d.1135A.H/1723) in Naqshbandi tariqa, who was Khalifa of Sheikh Saif uddin(d.1096/1685) the grandson of Hazrat Mujaddid Alf-e-Sani.

He got spiritual benefits from other saints of his time named Hafiz Muhammad Mohsin, Haji Muhammad Afzal, Hafiz Saad-Ullah and Sheikh Muhammad Abid Sannami. He got education regarding Persian grammar from his father Mirza Jan (d. 1130 A.H / 1718) (Ghulam Ali Dhehlavi, 227, 233, 283, 431)

Many people were got spiritual benefits from Mirza Mazhar himself and his disciples were great in number.

Among other prominent successors of Mirza Mazhar, Qazi Sana-ullah Panipati, Maulavi Naeem Ullah Bhabha, Maulavi Ghulam Yahya Bihari and Shah Ghulam Ali Dhehlavi were regarded the learned ones.

Besides having spiritual and mystic qualities he was also famous as a poet of Persian and Urdu literature and his services for both these languages are praiseworthy (Jamil Jalibi,366-367).

He sometimes used to unite spiritual messages and internal experiences with literature.

There are several instances from his malfuzat (sayings) and writings where he united internal experience with literature.

For example

1. Once in a dream nightmare, he found himself dead and when people were taking away his bier all of sudden his dead body flew in the air.

The people followed the bier and his own soul was moving walking along with the people. At that moment he remembered one of his own quatrains.

مظہر تشویش چشمگوشینشوی

سر مایہجو شیو خر و شینشوی

باید کہ بہ پای خود در ویتا سرگور

ایجوہر پاکبار دوشینشوی

(Ghulam Ali Dhehlavi, 319)

2. He said that he had great love for Hazrat Abbu Bakr Siddique and whenever he found his inner self impure, he used to engage his thoughts towards Hazrat Abbu Bakr automatically and all the impurities has been removed because of his kindness.

Once he wrote something for the glory (*qasida*) of Hazrat Abbu Bakr, he showed great kindness for him (Mazhar).(ibid)

3. He said that he had great favors from Hazrat Ali as well whenever he got his attentions towards Hazrat Ali during illness, his health had been restored. Once he wrote for the glory of Hazrat Ali, he showed great kindness. The early lines of his *qasida* are:

فرو غچشماگاہیامیر المؤمنینحیدر

تر انگشتید اللہیامیر المؤمنینحیدر

4. He further said that love for Ahl-e bait was the source of his faith and beliefs and he found no means of salvation but their love and then recited this verse.

نکرد مظہر ماطاعتیور فتبہخاک

نجات خود بہتولا ربوترا بگذاشت (Ghulam Ali Dhehlavi, 320)

Here we will take a brief review of Mirza Mazhar's services for Persian Literature. Mirza Mazhar is known for his *Diwan* in Persian Literature and for a famous selection of Persian poetry named as *Kharita-ye-Jawaher*, though we can also find some letters and *malfuzat* (sayings) in Persian language.

Diwan-e Mazhar-e Jan-e Janan

The preface which Mirza Mazhar has written on his Persian *Diwan* contains the brief descriptions of his life and the story of compilations of this *Diwan*. He told that he had compiled and arranged the *Diwan* at the age of sixty in the year 1170/1757 when he was living a life in seclusion at the orders of his mentor. He also wrote love poetry in his youth never managed to collect those poems and Manuscripts. Most of his poetic collections have been lost and the remaining collections have been circulated by different writers and transcribers after modifying the original words and verses but some ignorant people related to those faulty collections with the name of Mazhar and even without knowing the reality, they proved the poet guilty of writing such verse. When one is move anxious about the Day of Judgment, how the damage of objections could be compensated. But a "Youngman" asked him to collect his verses and make corrections. So he compiled from twenty thousand verses only one thousand verses after consulting from different note-books. Most of lyric poems (*ghazlas*) were incomplete and some without rhyming scheme. Whatever he found from older manuscripts had been added in his newly edited *Diwan* and everything besides it should be ignored. About twenty years before (1150/1737) one of his

friends relatives showed him some of his compiled verses and requested him to write preface for it which had been written in few lines but that preface should not be taken as reliable preface now because everything written in that preface has been arranged in this latest *Diwan*.(Mazhar,3-4) The *Diwan* which was compiled in 1150/1735 was very brief cited by Mir Taqi Mir (p. 5).

The *Diwan* compiled and arranged by Mirza Mazhar himself had been published first time in 1271/1854 by Muhammad Abdul Rehman son of Haji Muhammad. Roshan Kahn in his Mustafi Press, Kawnpur, India.

We some to know from its publisher's note that when he came to Mazharya shirne in Dehli and visited Shah Ahmad Saeed Mujaddadi(d.1277/1860)and Shah Abdul Ghani bin Shah Abu Saeed (d.1296/1878) and borrowed the manuscript of *Diwan-e-Mazharya* alongwith *kharita-ye-Jawaher* which was used by Shah Ghulam Ali Dehlawi, a disciple of Mirza Mazhar(Abdul Rehman,2-3).This edition of *Diwan* comprise the ghazals, quatrains, fivesome, *wasokht*, brief *masnavis* and one *qata'* of Mazhar from page 1-89.It followed by *Kharita-ye-Jawaher*, from page 90-170, there is Sihah Nama (list of corrections) on page 171. Difficult words and verses have been explained by the publisher on the foot-notes of *Diwan*.

Despite many pen slips and writings errors which have been dictated and corrected by the publisher himself on the last page, this publication can be taken as a genuine version because it has been published on the basis of manuscripts of Mazhariya sharine.

It seems that the publisher had another version also before him for variation. For example in ghazal of *alef* line with this last couplet:

کفر و دین امروز مظهر ناز با دار دیهن

سرور عناساخت عشقمیرزا را جامرا

The foot note on it is:

در حاشیہ نسخہ دیگر دیدہ شد کہ میرزا را اجاتا معشوق مصنف بود

Means: it is observed in another copy that 'Mirza Raja' is the name of writer's beloved.

There have been many editions of *Diwan-e-Mazhar* on the basis of Mustafai Press even after 1271. Dr. Arif Naushahi (see: *(subcontinent)*, vol.3, entry 9086) has mentioned three other editions of *Diwan-e-Mazhar*

i. 1309/1891-92, Mufid-e Dakkan Press, Hayderabad, by Abu Raja Muhammad Abdul Qadeer Naqshbandi Ahmadi, 140 pages. Mujaddadi (p.140) has mistakenly mentioned this publication as of Mufid-e'am Prss.

ii. 1340-41/1922, Kanshi Ram Press, Lahore, published by Elahi Bakhsh and Muhammad Jalaluddin. This edition comprise *diwan* (pp.1-62) following with *Kharita-ye Jawaher*. According to Mujaddadi (p.134) this edition is full of errors.

iii. The Al-Mustafa Academy, Hayderabad Sind edition (1988/1409-1408) is an offset print of 1271 edition.

There are many manuscripts of *Diwan-e-Mazhar* in different libraries of Indo-Pak Sub-continent. In spite of being the book of modern age, the great number of its manuscripts and editions indicate that *Diwan-e Mazhar* was very popular. Besides Asiatic Society of Bangal, Kolkata (Ivanow, 875-876) and Salar Jang Museum & Library, Haiderabad (Muhammad Ashraf, 2137-2139), Manzavi (vol.8,p.1143-1145) has provided the record of at least 19 other copies of *Diwan-e-Mazhar* in private and public libraries of Pakistan.

Naushahi (see: (*Punjab*) vol.2, pp.1041-42) has introduced a manuscript from Pirzada collection (PPI/VI 19B/1595) of Punjab University, central library, Lahore, whose date of scribe is 24th of Zilhajj 1161A.H. It means that the Manuscript has been copied from the first version (1150/1737) because the second version of *Diwan-e Mazhar* was compiled in 1170, nine years later to its scribe.

According to Majaddadi "we have no knowledge of any manuscript or published copy of first version of *Diwan-eMazhar* (compiled 1150A.H) and even Mirza Mazhar himself had rejected the genuineness of this version by saying that all of its contents had been included in second version." (p.134). But we can verify the existence of first version because of the manuscript of Punjab University library. Moreover Mirza Mazhar had not rejected it as a whole but only its preface because he himself said "Twenty years before, one of his friends collected some of his verses and requested Mazhar to write preface for them and he (Mazhar) wrote few sentences. But that, preface should not be given consideration because all of its content have been included in the latest preface". (Mazhar,4).

The Publisher of second version of *Diwan* verified the presence of first version in his foot-notes. There is a '*Masnavi*' published on page 85 of *Diwan* (1271edition) with the opening lines:

خدا در انتظار حمدمانیست

محمد چشمبرر اہٹنانیست

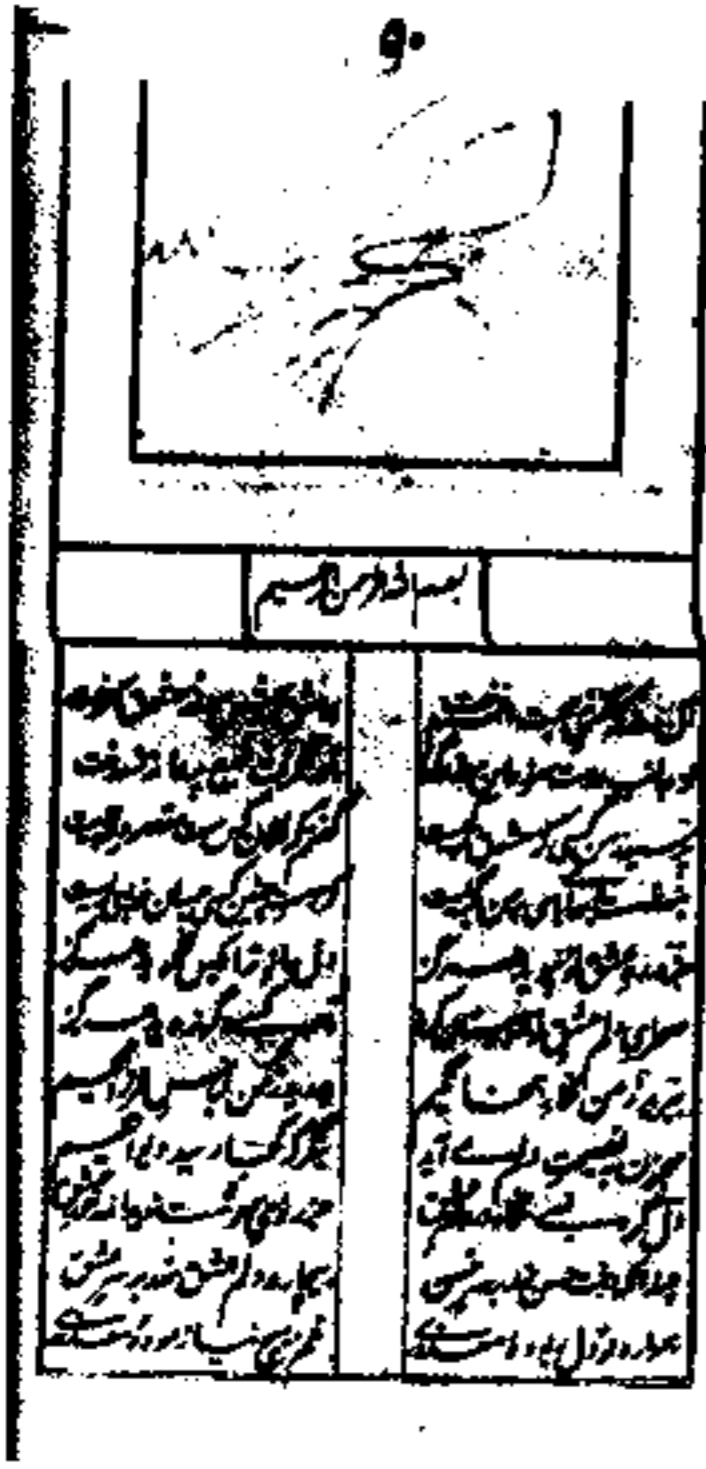
The Publisher has written regarding this *Masnavi* that he could not find these verses from both *Diwans* which means that both *Diwans* were available till 1271, the year of publication of second version.

Shazia Tabassum, a Pakistani Student of National University of Modern Languages, Islâmad, edited *Diwan-e-Mazhar* with footnote, commentary and variations under the supervision of Pro. Dr.Syed Mustafvi Sabzvari during the academic session (1999-2001) to get her degree of M. A. Persian Literature.

This thesis contains these six chapters.

1. Preface
2. Introduction by editor
3. Life of Mirza Mazhar Janan
4. Text of *Diwan*
5. Foot notes and Commentary
6. Bibliography

The Research scholar has used two manuscripts and one printed version to edit *Diwan*. The two manuscript copies are from Gang Bakhsh Library, Iran-Pakistan Institute of Persian Studies, Islâmad. The date of first manuscript is 9th of Shawwal 1353A.H and name of scribe is Muhammad. Saeed uddin and the second manuscript is without date, and the printed edition of Mustafai Press

Kawnpur, 1271. Hence it can be argued that the basic manuscripts are not reliable. One manuscript is very latest and the other one is without date. Where as, in Pakistan, there are many older & reliable manuscripts better than those manuscripts (See: Monzavi, Vol.8, pp1143-45).

The editor made another mistake when she claimed the Muhammad Abdul Rehman the publisher of *Diwan*, as the scribe of

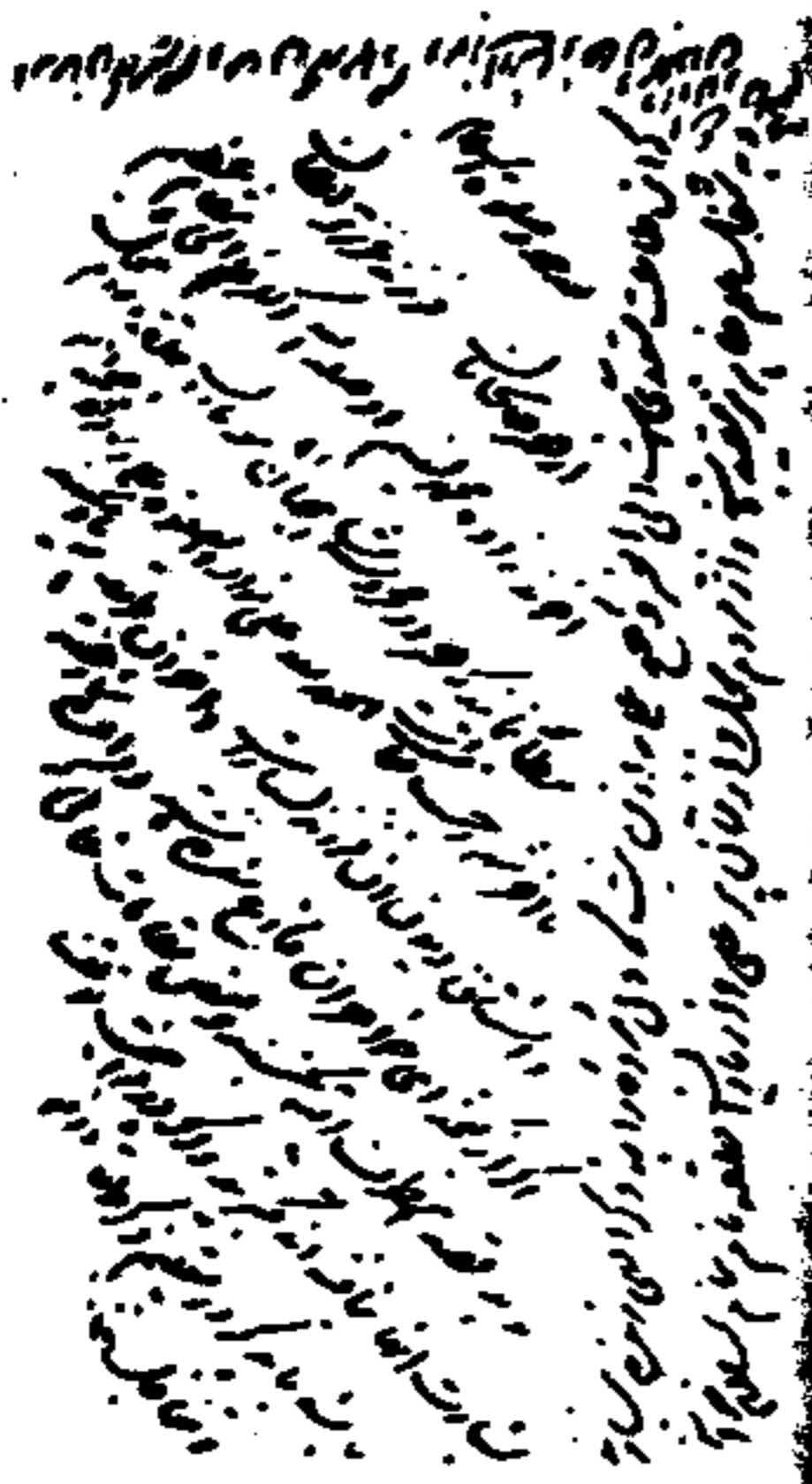
Diwan. (Shaziya Tabassam, p.2)

Kharita-ye-Jawher is not included in above mentioned theses.

2. *Kharita-ye-Jawher* خریطہ جو ابر

Kharita-ye-Jawher is Mirza Mazhar's *biyaz* (note book) in which he had included his favorite selections from verses of others Persian poets. Its copies had become very popular in Mirza's own time. Mirza Mazhar name it as *Biyaz-e-Intekhab* (Selective Note Book) which had been published with the name *Kharita-ye-Jawher*. It contains seletions from about 500 Indian, Iranian and central Asian poets. Mirza has also provided us his own verses in it. The selections from relatively lesser famous poets are of great value in literary perspective (Poets like Haji Mūhammad Ismail Ghafel, Mir Ali Ashgar Fanai, Abu Turab Baig Farqi Anjadani and Mirza Naqi Shah Wahid etc.)

Kharita-ye-Jawher begins with Persian quatrains of Abu Sa'id Abul-Khair. The famous poet of Sub-continent, Mirza Ghalib (1797-1869) has said agues about *Kharita-ye-Jawher* that the taste of

مکتوب حضرت مرزا مظہر جان جانا

Persian poetry has been revived in India only because of this selection of poetry. (Shibli Nomani, vol5, p 122).

Kharita-ye-Jawher has been published times and again. It was first published alongwith *Diwan-e-Mazhar* (page 90-170) by Mustafai Press, Kawnpur in 1271/1854 and it is based on that manuscript which was in use of Shah Ghulam Dehlavi. In this publications. Secondly, it was published with Lahore edition of *Diwan-e Mazhar* in 1922 (from page 63-142). (Naushahi, Vol. 3, entry

6581). Two manuscripts of *Kharita-ye-Jawher* are available in Pakistan, one in the personal library of famous research scholar of Arabic and Persian languages, late Dr. Maulavi Muhammad Shafi, Lahore (No.370/218) and the other in Gang Bakhsh Library, Islâmabad (No.753) The date of Shafi's manuscript is described about 1160/1161A.H. The collection of Shafi had been started to ruination shortly after his death (1963) and nothing is left in his collection now. No one knows where the manuscripts of *Kharita-ye-Jawher* is?

3. Letter of Mirza Mazhar مکتوباتور قعات

Different collections of letters of Mirza Mazhar have been compiled during different times. Some of the friends of Mirza Mazhar asked him solutions of issues regarding *shariah* which have been answered in form of letters. Those letters had been saved and collected during Mirza's lifetime. These are 23 letters which have

been précised by Maulavi Naeem Ullah Bhabraichi in *Ma'Imolaat-e-Mazhariya* and perhaps it is the first collections of his letters. Shah Ghulam Ali has copied 24 letters in *Maqamaat-e Mazhariya*. The number of those letters continues to increase and there are total 63 letters (55 pages) in the book namely:

“رقعاتکرامتسعادتشمسالدينحبیبیالهمرزاجانجانانمظهرشہید“

published by Fathul Akhbar, kol (Aligargh), India in 1271/ 1854 (Naushahi, Vol. 1, entry 2258). This collection contains the names of those to whom these letters had been written. These letters are about religious issues, the teachings about mysteries and secret of mysticism.

Some other letters of Mirza Mazhar (total 89) including some of compiled letters by Maulavi Naeem Ullah Bhabraichi has been included by Abu-alkhair Muhammad 'ben Ahmad Muradabadi in Chapter one, section two of his book. *Kalimat-e-Tayyibat* (کلماتطیبات). This book has been published time and again by Matla' alulom Press, Muradabad in 1286A. H/1869, 1303 A. H/1886, 1308/1891 and 1311/1894 and one by Mujtabai Press, Delhi in 1271/1854 edited by Hafiz Muhammad Fazl-ul-Rehman. (Naushahi, Vol. 1, entry 2411; Mujaddadi, 138).

Another collection of Persian letters of Mirza Mazhar has been compiled entitled *Makateeb-e Mirza Mazhar* by a contemporary Indian scholar late Abdur-Razzaq Quraishi and published by 'Alvi Book Depot, Bombai in 1966.(Naushahi,1/2505). It contains one 147 letters from which 130 letters has been written to Qazi Sana-Ullah Panipatti and is concerned with the later days of Mirza Mazhar personal life. The original letters had been saved by 'Zaid Abul-Hasan Farooqi, Delhi, in his private library. Dr. Muhammad Umar translated this collection of letters in Urdu with the name of

Makateeb Mirza Mazhar (Jan-Janan) which was published by Khuda Bakhsh Oriental Public Library, Patna, India in 1995.

Dr. Ghulam Mustafa Khan of Urdu Department, Sindh University, Jamshoro, has compiled another collection of letter with the name *Lawaih Khanqah-e Mazhariya* لوائیخانقاہ مظہریہ in 1972, which contain 10 letters of Mirza Mazhar and the remaining letters are by the followers of Mazhariya chain. This book has been published from Haiyderabad Sind in 1975.

Dr. Ghulam Mustafa Khan has published some newly discovered letters of Mirza Mazhar in Urdu (a journal of Anjuman Taraqqi Urdu) Karachi in issue (1967, October 1967, page 5-15) as "حضر تمظہر جانجانا کے چند غیر مطبوعہ خطوط"

(Naushahi, 1/2446; 2565).

Kahaleeq Anjum Translated the letters of Mirza Mazhar in Urdu by the name of مظہر جانجانا کے خطوط which were published by Maktaba-e-Burhan, Delhi' in 1962. It contained 91 letters which have been taken from "رقعات کرامت and کلمات طیبات". The style of letters of Mazhar is very simple and there is no exaggeration of titles for those to whom these letters had been written.

These letters contain explanations for issues of *Sharia* as well as contemporary information, and it also has commentary over some political issues of 18th century. The manuscripts of Mazhar's letters, which are available in Pakistan, are as under:

1. Ganj Bakhsh Library, Islâmabad, (No.1552) scribed by Muhammad Jan bin Mirza Muhammad Akbar, in Safar 1293A.H, pp.457-536.

First letter begins with these lines:

بر خور دار مکر مالتماستحریر نسبو حسباز فقیر کر دیاند، چونفایدہمعتد بہا بر انمتر تبود

2. Sulemaniya Private Library, Sahiwal, Sargodha, scribe Abdullah bin Maulavi Ubaidullah Hanfi Qadari, without date, 128 pages. First letter is the same as included first letter in *Kalimat Tayyibat*. (Monzavi, 3/1982)

3. National Museum of Pakistan, Karachi, No. N. M. 1957-1956/4, scribe Abdulkarim, date of scribe 1303A.H, with some other Rasayel-e Naqshbandiya. (Naushahi (Museum) p.228)

4. Mislenious Writings of Mirza Mazhar.

Some other Persian writings of Mirza Mazhar are as under:

i. Autobiography (brief note) for *Safina-ye Khushgo* compiled by Bandra ban Das Khushgo (compiled in 1161A.H/1748), Vol. III, edited by Shah Muhammad Abdulrehman Ata Kakavi, Patna, India, 1959, p. 302.

ii. Autobiography (brief note) for *Sarw-e Azad* compiled by Mir Ghulam Ali Azad Belgrami (compiled in 1166 A.H/1752), Printed in Lahore, 1913, pp. 232-233.

iii. Preface for his own Diwan (second version) (compiled in 1170 A.H/1756), first printed in 1271 A.H.

iv. Taqriz on *Risala-ye Kalamat -e Haqq* by Ghulam Yahya Bihari (compiled 1184 A.H/1770), also included and printed in *Maqamat-e Mazhari* and *Kalamat-e Tayyibat*.

v. *Lub alasarar*(compiled 1191 A. H/1776),manuscript in Ahsan Marharvi collection, Azad Library, Aligarh Muslim University, No. Ahsan Farsia, 297.7/8, date of scribe 1191, 26 follios. (Qaisar Amrohi, 150 included this book in Tasavvaf section).

vi. *Wasiyyat nama*(Last will) written before than 1195A.H/1780,included in *Mamulat-e Mazharia* printed in 1275A.H and afterward.

vii. *Tanbihat alkhamisa* تنبيهات الخمسة in favor of Ahl-e sunnat and refutation of shia theory, included in *Basharat-e Mazharia*. (Mujaddadi, 144-147).

viii. *Risala-ye Irfani*, wich starts from

طریقہ کہ بہ تسلیک آنحضرت مجدد الفثانی سر ہندی

Its manuscript is preserved in khilafat Library, Rabwa (present name Chanab Nagar, District Sargodha, Pakistan),scribed by Ibrahim Bin Hafiz Karim Bakhsh in 1276A.H. (Monzavi, 3/1496). Further research is required.

When we are talking the services of Mirza Mazhar for Persian literature, we must highlight that he had trained many Persian poets of Delhi who came to visit regularly Mirza Mazhar and there wan no restriction on the basis of religion. Hindus like Basawal Lal Bidar Dhelavi, Surb Singh Khakestar Sarwat and Munshi Sanath Singh Bidar author of *Tarikh-e Be badal* were among Mirza's students. (Sayyid Abdullah, 173, 249; Monzavi, 8/1123; Naushahi (*Anjuman*) p.149).

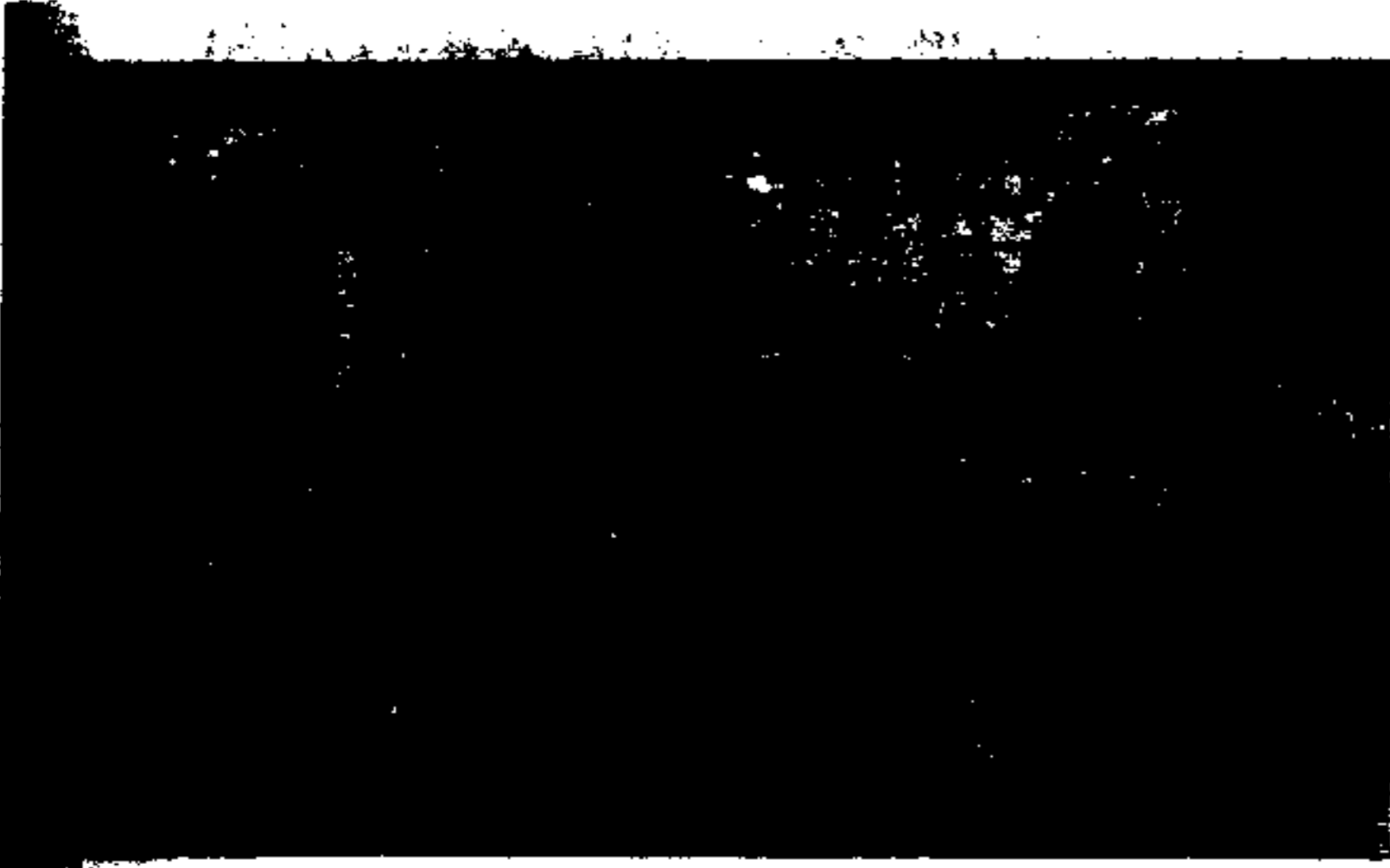
Here are some photographs of Mirza Mazhar Jan e Janan tomb and his sheikh Noor Muhammad Badayuni and his mired Shah Ghulam Ali Dhehlavi.

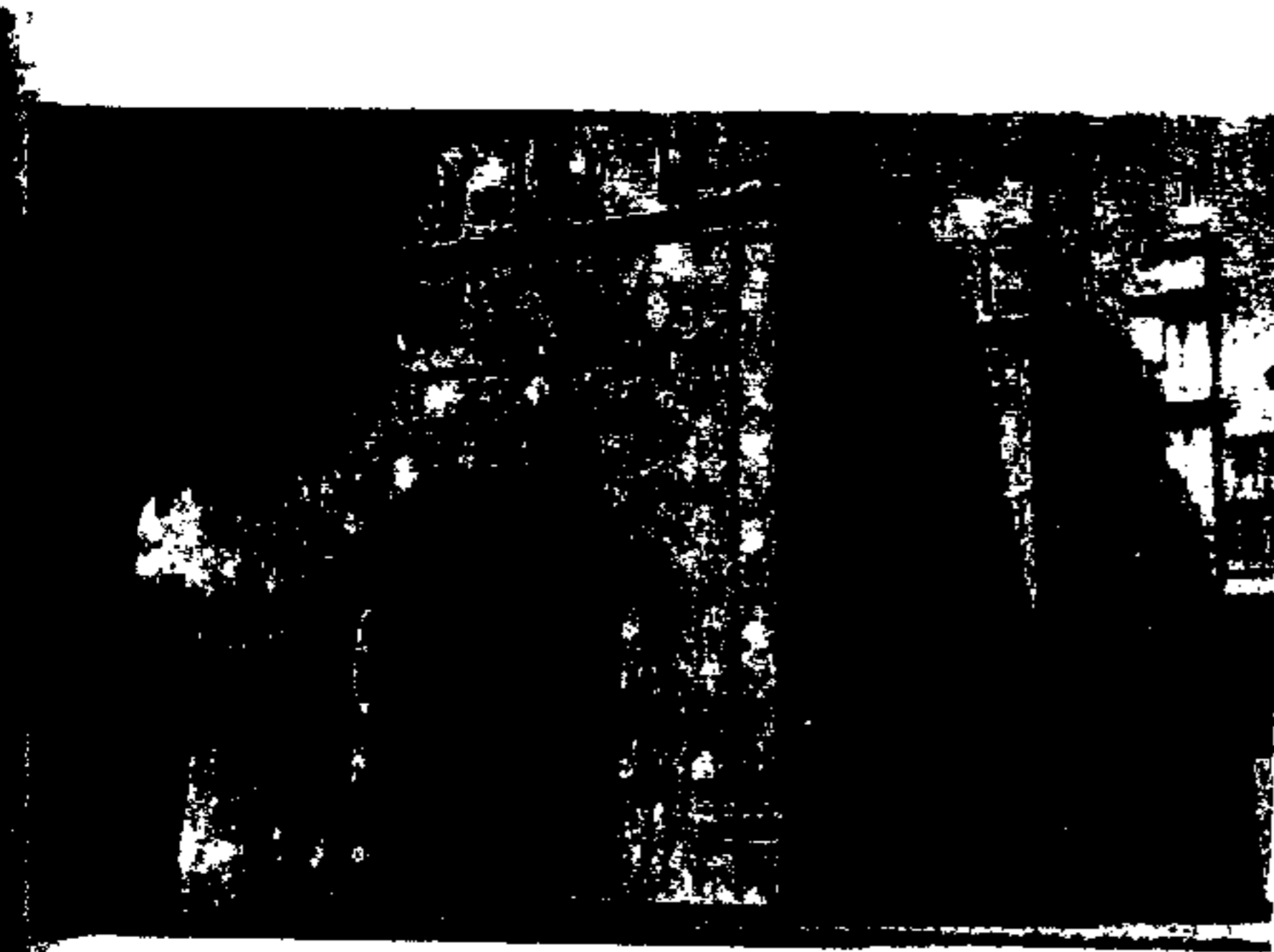
۱۲- گنبد مزارات چوگورہ حضرت مظہر ، تعمیر ۱۵۱۳۰۰ ص ۱۵۸

۱۳- مزارات مرشد و مرید ہمنی حضرت مظہر و مولف مقامات مظہری ،
ص ۱۵۸

۱۵- (بالی جانب) مزار حضرت سید نور محمد بدایونی مرشد حضرت باطنی
ص ۲۳۳

۱۶- حضرت شاہ غلام علی دہلوی کی مسجد ، ص ۱۶۴

ES-SEYYİD HULÛSİ EFENDİ DÎVÂNİ'NDA KARDEŞLİK DUYGUSU

Dr. Ümran AY

*Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili
Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi*

ÖZET

Türk-İslâm coğrafyasında vücuda gelen manzum ve mensur edebî eserler, Müslüman-Türk milletinin dünya ve ahiret görüşü, devlet-millet ve toplum anlayışı, kültürel değerleri vs. gibi konularda zengin malzemeye sahiptirler. Tarihî seyri içinde edebî metinlerde istifade edilen “ashab, tâbiîn, derviş, kardaş, karındaş, alp-eren, gazi, ihvan, dost, ahbap, yâr, yârân, yâren, can, yoldaş” gibi kelimeler yakınlık, birlik beraberlik, sevgi ve samimiyet duygularını içinde barındıran “kardeşlik” anlamını da yüklenmişlerdir. Edebî eserlerde dile getirilen Allah (c.c.), Peygamber(s.a.v.) ve din büyüklerine sevgi, ana-baba hakkı, komşu hakkı, doğruluk ve iyiliği telkin, adalet, cömertlik, yardımseverlik, kardeşlik gibi erdemler uzun ömürlü Türk-İslâm devletlerinin kurulmasına ve yaşatılmasına vesile olmuşlar, birlik-dirlik çağrıları fertler arasında bir maya vazifesi görmüştür.

Klasik Türk şiirinin 20. yy'daki temsilcilerinden Es-Seyyid Hulûsi Efendi eserlerinde verdiği Allah, peygamber aşkı, vatan sevgisi, birlik beraberlik duygusu, dirlik-dirilik, kardeşlik, güzel ahlâk sahibi olma, kötülükten uzak olma gibi dinî-ahlâkî ve toplumsal mesajlarıyla cemiyetimizin son dönem mimarlarından biridir.

Bu makalede destan geleneğinden dinî-ahlâkî mesnevilere, oradan da günümüze uzanan çizgide genel hatlarıyla edebiyatımızda kardeşlik teması üzerinde durulacak ve Es-Seyyid Hulûsi Efendi'nin eserlerinde, özellikle Dîvân'ında vurguladığı kardeşlik duygusu beyit örnekleri üzerinden işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, Es-Seyyid Hulûsi Efendi Dîvânı, kardeşlik, kardeşliğin özellikleri.

İslâm dini nasihattir, en önemli nasihatlerinden birisi de Hakk'ın yanında birlik ve beraberlik içinde olmak, diğerinin hukukunu gözeterek müslümanlar arasında kardeşliği yaymaktır. Kur'an-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde birçok vesileyle Müslümanların birbiriyle kardeş oldukları, birbirlerini incitmemeleri, aralarında aşk ve samimiyetle muamelede bulunmaları tavsiye edilir. "Mü'minler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz."¹ ayet-i kerimesi ve "Kendiniz için istediğinizi müslüman kardeşiniz için de istemedikçe gerçekten iman etmiş olmazsınız." hadis-i şerifi bu kutsal mesajlara sadece iki örnektir. Müşriklerin eziyetleri yüzünden hicret etmek zorunda kalan Muhacir kardeşlerini Medine sokaklarında karşılayıp evini ve sofrasını açan Ensâr, "Bedenimi öyle büyük kıl ki cehennemde benden başkasına yer kalmasın." âteşin duasını eden yâr- sâdık, yâr-ı gâr Hz. Ebû Bekir (r.a.) öğrendikleri ilimle amel edenler kafilesinden güzel insanlardır. Cemaat, birlik beraberlik ruhunu kuvvetlendirmesiyledir ki Müslümanlara namaz, hac, oruc, zekât gibi ibadetleri belli zamanlarda ve bir arada yapmaları tavsiye edilmiştir. Dinî bayramlarda büyükleri ziyaret etme, kurban dağıtma, iftar sofralarında sabrı ve şükrü paylaşma geçmişten bugüne Türk kültürünün vazgeçilmez kardeşlik değerleri arasında yaşamaktadır. Selçuklu ve Osmanlı'da günlük hayatın bütün merhalelerinde (dinî, iktisadî, ticarî, içtimaî vs.) yaşayan vakıf kültürü bir çadır direği yahut hamur mayası gibi cemiyeti devlet-ebed müddet merkezinde toplamıştır. Burada ilk vakıf teşkilatları *Ahilik Teşkilatı* ve *Bacıyân-ı Rum*'dan bahsetmek yerinde olacaktır.

Bilindiği gibi Anadolu'da XIII. asırdan itibaren sistemli bir teşkilat halinde faaliyetlerini gördüğümüz, adını *kardeş* anlamına

¹49/Hucûrât, 10

gelen Arapça *ahi* ya da Türkçede cömert, yiğit, eli açık gibi manalara gelen *akı* kavramından aldığı tahmin edilen *Ahilik Teşkilatı*; birbirini ve işini seven sayan, fakiri fukarayı gözeten, onlara yardım eden ve her türlü ihtiyacını karşılayan, çalışmayı ibadet kabul eden ve ahlâkî ilkelere bağlı bir şekilde esnaf ve sanatkârlık yapanların bağlı bulunduğu teşkilat olarak kabul edilir.² Ahi teşkilatının tüzükleri olan fütüvvetnâmelerde ahilerin edeb ve hayâ sahibi, cömert, bilgili, helal emek ve ibadeti aksatmamak gibi özellikleri vurgulanır.

Selçuklu'da erkeklerin bağlı olduğu ahilik teşkilatının yanı sıra kadınlar, hükümdar eşleri ve kardeşleri de siyasî faaliyetlerinin yanı sıra kültür-sanat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. *Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları Teşkilatı)*'un kurucusu ve lideri Fatma Bacı, Ahi teşkilatının kadınlar kolunun üretimde ve sosyal hayatta organize olmalarını sağlamıştır.³ Bacı teşkilatı üyelerine bir eş ve anne olarak, "aşına, eşine ve işine" sahip ol öğüdünü verilmiş; ahi erkeklerine de "eline, beline ve diline" sahip ol nâsihati verilerek aile yapısının sağlamlığı perçinlenmiştir. Böylece eliyle ve diliyle yapacağı kötülüklerden sakınan ve kimsenin namusuna göz dikmeyen bireylerden oluşan bir toplum tekâmül etmiştir.⁴

Bacıyân-ı Rûm, el sanatları, misafir ağırlama (Ahi teşkilatının kuruluşunun en önemli sebeplerinden biri Anadolu'ya göçen Türkmenleri barındırmaktır.), askerî-siyasî faaliyetler (Batılı seyyah Bertrandon de la Broquiere'nin seyahatnâmesinde Dulkadiroğulları Beyliğinde otuzbin kadın askerin varlığından bahsedilmektedir.), tasavvufî faaliyetleri ve iktisadî faaliyetleri (bacıların ürettiği malları günümüze ulaşacak kadar sağlam ve hilesiz yapmaları, ticari ahlâka ve

²Yasemin Tümer Erdem - Halime Yiğit, *Bacıyân-ı Rûmdan Günümüze Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri*, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 2010, s.27

³Anadolu'nun İslâmlaşmasında askerî nüfuzdan ziyade bozkır kabilelerinin arasına ticaret yoluyla giren, Ömer Lütfi Barkan'ın tabiriyle "Kolonizatör Türk Dervişleri" yani sûfî faaliyetleri etkin bir rol oynamışlardır Osmanlı'yı beylikten imparatorluğa taşıyan âmiller arasında ahi ve bacı teşkilatlarının sûfî faaliyetlerini unutmamak lazımdır. *age*, s. 25.

⁴*age*, s. 36.

iktisadî girişimciliğe hile karıştırmamaya özen göstermeleri) ile Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında etkin rol oynamış, Anadoludaki yerleşik halklar tarafından sevimlerine, İslâm dinini severek kabullenmelerine vesile olmuştur.⁵

Anadolu'da XIII. yy'da Moğol hücumlarıyla baş gösteren maddî ve manevî buhran, dinî-tasavvufî Türk edebiyatı mahsullerinin ferdi ve toplumsal dinamikleri ayakta tutmasıyla aşılmıştır. Kur'an-ı Kerim ayetlerinin ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hadislerinin mealleriyle donanmış, dinî-tasavvufî tekâmül çizgisinde ortaya çıkan edebî eserlerde Allah ve peygamber sevgisi, ibadet aşkı, dünya ve ahiret, cennet ve cehennem, din ve devlet büyüklerine sevgi ve ihtiram, anne-baba-kardeş-komşu hakkı, iyilik-kötülük, cömertlik-cimrilik, yardımseverlik vb. konular bazen doğrudan bazen de sembollerle anlatılmış, böylece Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin ebedîliği edebî eserlerle yol almıştır. Bu yüzyılda Halk edebiyatının en büyük temsilcisi Yunus Emre (Dîvân ve Risaletü'n-Nushiyye), Dîvân edebiyatının ilk ses bayrakları⁶ Yesili Ahmed'in takipçileri sıfatıyla Türk dilinde Anadoluda yazdıkları dinî-tasavvufî eserlerle bir yandan Türkçenin şaheserlerini meydana getirmişler; diğer yandan Müslüman-Türk toplumunun tasavvurundaki din ve dünya anlayışını örmüşlerdir. XIII. yy'da Anadolu'da Selçuklu sultanları tarafından himaye edilen Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Farsça Mesnevi'siyle Anadolu halkının gönlünde her dem ter u taze yaşayan berceste bir hüviyettir.

Türk kültüründe kardeşlik ruhunun örnekleriyle edebiyata yansması Destanlar dönemi Türk edebiyatından itibaren karşımıza

⁵ age, s.44.

⁶ Hoca Dehhânî (şiiirler), Şeyyâd İsa (Ahvâl-i Kıyâmet, Salsalnâme), İbn-i Alâ (Danışmendnâme), Ahmed Fakih (Çarhnâme, Evsafu'l-Mescid), Şeyyad Hamza (Yusuf u Züleyha, Dâstân-ı Sultan Mahmud); XIV. yy'da ise Arif Ali (Danışmendnâme, Kabusnâme, Marzubannâme, Kelîle ve Dimne), Yusuf-ı Meddâh (Varka ve Gülşâh), Hacı Paşa (Teshîl), Eflâkî Dede (Menâkıbu'l-Ârifin), Haliloğlu Yahya (Fütüvvetnâme), Gülşehrî (Mantıku't-Tayr), Hoca Mes'ud (Süheyl u Nevbahar), Âşık Paşa (Garibnâme), Ahmedî (Divan, İskendernâme).

çıkır. Destanlarda kardeş, *sevgili* ve *görklü* kelimeleriyle nitelendirilir. *Alp* tipiyle karakterize edilen kahraman yiğitler sadece kâfirlerle düşmanlık yapabilir, kâfirler namerttir, onların dışındaki herkesle kardeş olmalıdır. Kardeşlik, birbirine karşı samimiyetin ve bağlılığın ifadesidir. Yiğit tekebbürlük ederse Tanrı onu sevmez, gönlünü yüce tutan erde devlet olmaz, Fuat Köprülü'nün deyişiyle *alperen* iyi bir ata, silaha ve yol arkadaşına sahip olmalıdır. Yola gittiği arkadaşlarını özünden daha iyi tanımalıdır. Kişi arkadaşını iyi tanımazsa en yakınından zarar görebilir. Yiğit kardeş gibi görünen ama düşmanlık eden insanlardan uzak durmalıdır. *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesinde* kardeş gibi görünen kırk namert Dirse Han ile oğlunun arasına düşmanlık sokarlar, kendi elleriyle oğlunu okla yaralamasına sebep olurlar.⁷

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Hikâyesinde Çoban ile Kazan'ın macerası kardeşliğin güzel bir sembolüdür. Salur Kazan leşkeriyle Ala Dağ'a ava çıktığında, kâfirler evini ocağını yağmalarlar. Üç yüz kâfire karşı kardeşleriyle mücadele eden çoban taşı tükendiğinde koyunlarını kuzularını kâfirin üzerine fırlatır. Salur Kazan'a çobanın yaşadıkları bir rüya ile malum olur, köye dönüp çobanın başından geçenleri öğrendikten sonra onun kardeşliğindeki sadakati görür ve uğruna can vermek ister.⁸

⁷H. Achmed Schmiede, "Kitab-ı Dedem Korkut" Destanlarının Dresden Nüshası, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2000, s.21-34.

⁸Yağmadan sonra dağdan geçtikleri sırada çoban onları görür ve tek başına kâfirlerle mücadele eder. Kâfirler onu yaralarlar. "Karacık Çoban, kâfirin üçyüzünü sapan taşıyla yere bıraktı. İki kardaşı oka düştü, şehit oldu. Çoban'ın taşı tükendi. Koyun demez, keçi demez sapanın ayasına kor, atar, kâfiri yıkar." Çoban'ın bu başından geçenleri Salur Kazan o gece rüyasında kara kaygılı bir vaka gördüm diye tarif eder. Karındaşı Karagüne leşkeri ve avı ismarlayıp üçgünlük yolu bir günde alarak yurduna geri döner. Olan biteni sulardan, dağlardan, kurtlardan soruşur. Çoban'ı görüp ondan haberleri alır. Çoban "altıyüz kâfir dahi benim üzerime geldi, iki kardaşım şehit oldu, üçyüz kâfir öldürdüm, gaza ettim, semiz koyun, arık toklu senin kapından kâfirlere vermedim." sözleriyle kardeşlikteki sadakatini gösterir. Çoban Kazan'dan atını, kalkanını, kılıcını ve seksen okunu, yayını ister. (burada en kıymetli şeylerin kardeşle paylaşılmasına işaret var). "Ölürsem senin uğruna ben öleyin, Allahu Teâlâ korsa evini ben kurtarayın" der. Yaralı haldeki çobanın bu fedakârlığı Kazan'ı kahreder. Çoban

Türk edebiyatının ilk siyasetnâme örneği olan *Kutadgu Bilig*'de⁹ Yusuf Has Hacib, kendi adından bir defa bahsederken, üçyüze yakın yerde *kardeş*¹⁰ kelimesinden, yedi yüzü aşkın yerde de *edgü/edgülük*¹¹ kelimelerinden istifade eder. Eserde dört sembolik karakterden hükümdar Kün-Toldı, veziri Ay-Toldı'ya, vezirin oğlu Ögdülmiş ise Ogdurmuş'a *kardeşim* diye hitap ederler.

Ay-Toldı ölümünden önce oğlu Ögdülmiş'e; cehennem azabına karşı iyiliği kendine siper et (b. 1295), kötü arkadaşına yaklaşma, sana zarar getirir (b. 1297), sınanmış ve güvenilir kişiye iyice yapış (b. 1300), başkasını kıskanma, çok fazla yiyip içme (b. 1302), başkasının zararını isteme, kendin de zarar verme, hep iyilik yap (b. 1315), kardeş ve akrabaya yakınlık göster, büyüğün ve küçüğün güler yüzle gönlünü al (b. 1327) sözleriyle nasihat eder.

Ay-Toldı hükümdar Kün-Toldı'ya; bu dünya işlerinde sana arkadaşım, içten bağlı ve samimi kişi ne der dinle, insanlığın başı bu samimiyettir, insanın hakikisi sadakatli kişidir, sadakatlinin sözünü tut, o seni büyütür (b. 1355-1359), iyi kişileri kendine yakın tut, kötülerden ırak dur (b.1378), işini kişilerin açgözlüsüne verme, yemeğini vefasız kişilere yedirme (b.1379), diyerek nasihat eder. Ögdülmiş: Ey asil doğalı, her iki dünyada kişiye faydalı olan iyilik yapmaktır, ikincisi hayâ ve üçüncüsü de doğruluktur. İnsan bu üç şeyle mutluluk güneşine erer. (b.1660) Kötü tabiat, yalan ve inatçılık

yola çıkan Kazan'ın ardından yetişir "Sen evini almağa gidersen men dahi karındaşımın kanın almağa giderim, der ve yola çıkmak ister. Kazan Çoban'ı yeni bir tehlikenin içine sürüklemem için kendisiyle gelmesini istemez ve bir ağaca bağlar, ancak çoban ağaca sarılı halde bir yekindir, ağacı kökünden söker, Kazan'ın ardına düşer. Kazan Çoban'ı arkasında ağaçla görünce şaşırır, sorar: "Çoban, bu ağaç ne ağaçtır?" Çoban ayıtır: "Ağam Kazan, bu ağaç ol ağaçtır kim sen kâfiri basarsan karnın acıkır, men sana ağaçla yemek pişiririm", der. Kazan'a Çoban'ın bu sözü hoş gelir, Çoban'ın ellerini çözer, alnından öper ve yola düşerler. *age*, s.35-51.

⁹ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*, Kabalıcı Yay., İstanbul 2005.

¹⁰ kadaş: kardeş akraba anlamında: ka kadaş, kadaşı, kadaşığı, kadaşım, kadaşımka, kadaşın, kadaşını, kadaşing, kadaşinga, kadaşlar, kadaşlarka, kadaşlı, kadaşlığı, kadaşlık. *age*, s.1164.

¹¹ *age*, 1139-1141.

ise kişiye zarar veren üç şeydir. Bil ki beyine faydalı olan ona gönülden bağlı olandır, içten bağlı birini bulursan onu bağrına bas, belki de bağrından daha yakın, yürek kanı gibidir (b.2608-2610), sözleriyle hükümdarın sadakatli ve birbirine gönülden bağlılarla birlikte olması gerektiğini yineler.¹²

Ögdülmiş kardeşi Odgurmuş'a hükümdarın saraya davet mektubunu getirir. Odgurmuş devletin ve sarayın içinde nice töre varsa Ögdülmiş'ten anlatmasını ister. O da devlete hizmet, çalışma arkadaşlarıyla iyi geçinme, dostluk, haset etmemek, saraydaki meslek gruplarıyla iyi ilişkiler üzerine uzun uzun öğüt verir: "... Kendine denk olan birini dost edin, insan ancak kendine denk olanla anlaşabilir. Binlerce dostuna karşılık bir tanecik düşmanın varsa bilmelisin ki dostlarından birisi eksiktir. Kötüden arkadaşın olmasın, kötü arkadaş seni yolundan şaşırtır. İyi tanınmak için de kötülerden uzak durup iyilerle ahbaplık etmek gerekir."

Her nereye baktımsa her canlının kendi cinsi ile birlikte olduğunu gördüm. Sığırcığı kayalardaki kaklarda gördüm baktım arkadaş da karaymış. Su çulluğu kuğulara katılmaz, ak kuşlar kara kuşlardan uzaklaşır. Uçan kuşlar bile sürü içinden kendi eşini bulur. Bir insan olarak sen de kendi işine ortak edeceğin kişiyi iyi seç.

Arkadaş güvence içinde kaygısız yaşamak istiyorsan çıkar gözetmeyen dostlar edinmeye çalış. Dostlarıyla iyi geçin ve yediğinden yedir, güler yüzlü davran, kötülükleri ile tanınmış kimselere yaklaşma, böyle insanlar kara huylu kimselerdir. Ey temiz yapılı kişi, sen karaya yaklaşma. Meymenetsiz kimselere yakın durma, onlar senin hemen yakana yapışır, iyi adı dillere dolanmış çok kimseler gördüm, kötü insanlara karışınca düzenleri bozuldu. Eşinin dostunun yükünü yüklen, gönüllerini kırmaktan sakın, onlara verdiğin

¹²age, s. 495.

sözü unutma. Dostlarını ve akranlarını sık sık ziyaret et, onlarla ilişkini kesme.¹³

Eserin yukarıya aldığımız bölümlerinde görüldüğü gibi hükümdar ve devlet görevlileri arasında kardeşlik ve arkadaşlık bağlarının önemine vurgu yapılmış, adalet, güven, sadakat, temiz kalplilik ve gönül almak arkadaşlığın en belirgin vasıfları arasında sayılmıştır. Mesnevi'de geçen *Gazneli Mahmud ve Ayaz Hikâyesi*'nde anlaşılan odur ki Ayaz'ın Sultan Mahmut'a olan sevgi ve sadakati, Sultanın Ayaz'a güveni güçlü bir devleti yaşatan amillerdendir.¹⁴ Kardeşlik ve birlik mayasıyla birbirine bağlanan Selçuklu beyleri de merhum Sepetçioğlu'nun *Anahtar-Kapı-Kilit* romanlarında Türk gençliğine idealize edilen tipler olarak karşımıza çıkarlar. Romanlarda kardeşliğin ve arkadaşlığın en önemli vasfı *birlikte hareket etmek, sadakat ve güven*¹⁵ olarak dile getirilir. Çağrı ve Tuğrul beylerin birlikte hareket etmeleri düzensizliği engellemekte, böylece tek yöneticinin sağladığı güven ortamı oluşmaktadır. Melikşah ve Süleymanşah da ayrı ayrı fakat tek devlet ve yönetici anlayışıyla hareket etmişlerdir. Gazi ve alp tipinin sembolü olan kahramanlar/hükümdarlar yalnız değildir, yanında yoldaşları ve yiğitleri vardır, kahramanlar kendileri gibi kahramanlıklarını ispatlamış arkadaşlarıyla beraberdir.

Türk edebiyatında dinî-tasavvufî mesnevilerin ilk örneği olan *Dîvân-ı Hikmet*'te insanın sahip olması gereken vasıflar veciz ifadelerle anlatılmıştır. Kişi kırık gönüllere merhem, mazlumlara hemdem olmalıdır. Gururu ve kibiri bir yana bırakıp, ben-sen

¹³Yaşar Çağbayır, *Kutadgu Bilig*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008, s.165-177.

¹⁴Mehmet Demirci, *Mevlânâ ve Mevlevî Kültürü*, H Yayınları, İstanbul 2008, s.219-223.

¹⁵Anahtar romanında Küpeli Hafız, Selçuklu beylerini şöyle tarif eder: Bütün Selçuklu hele beyleri bir örnek, sevinç dedi mi sonunaca, sanki keder denilen şey yok hayatta. Kederle karşılaşınca da sanki dünya batmış, sanki gök çökmüş, sevinç denilen nesne yok olmuştur. Betül Aydoğdu, *"Sepetçioğlunun Kilit, Anahtar ve Kapı Romanlarında Destanî Tipler"* Mustafa Necati Sepetçioğlu, Editör: Hülya Argunşah, Kültür Bak.Yay., Ankara-2007, s. 121.

fikrinden geçmelidir.¹⁶ Rasûl-i Ekrem gibi birbirimizin yetimlerini arayıp sormalı, namahreme bakmaktan ve kul hakkını yemekten sakınmalıyız.¹⁷ Din kardeşleri arasına nifak sokan şeyler bu dünyanın hay huyu ve göz alıcı nimetleridir. Mala ve mülke, şan ve şöhrete rağbet edenler nefislerine kapılıp boyunlarını dik tutarlar, huylarını bozarlar¹⁸, sen ben kavgasına düşenlerin cehennemde hali nice olur? Hâlbuki âşıklara Allah rızası yolunda yarışmaktan başka kavga haramdır.¹⁹ Bu dünyada fakirliğe ve meşakkate sabreden, birbirlerine iyilik ve kardeşlikle muamele edenler kıyamet gününde sultan olurlar:

Bu dünyada fakirliği adet eyleyen / Hakirlik çekip meşakkati rahat bilen

Kul Hoca Ahmed, iyilere hizmet eyleyen / Kıyamet günü öyle kişi sultan olur²⁰

13. yy Türk Tasavvuf edebiyatında belki de üzerinde en çok çalışma yapılmış Türk şairi olan Yunus Emre, kardeşlik temasını en çok işleyen şairlerden biridir. Yunus'ta kardeşlik ile gönül arasında sağlam bir köprü vardır, kardeş kardeşi incitmez, gönlünü alır, dostun evi gönüllerde kine yer yoktur,

Gelin tanış olalım işin kolay kılalım / Sevelim sevillelim dünya kimseye kalmaz

mısralarıyla Yunus, dost evinin dava ile harab edilmemesi gerektiğini hatırlatır:

Ben gelmedim davi için, benim işim sevi için / Dostun evi gönüllerdir, gönüller yapmaya geldim

¹⁶Nerde görsen gönlü kırık merhem ol / Öyle mazlum yolda kalsa yoldaşı ol
Mahşer günü dergahına yakın ol / Ben-benlik kişilerden kaçtım ben işte Hayati Bice, Divân-ı Hikmet, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s.63.

¹⁷Talibim ben söylerler vallah billah nâ-insaf / Nâ-mahreme bakarlar gözlerinde yok insaf
Kişi malını yiyerler gönülleri değil saf / Arslan babam sözlerini işitiniz teberrük age, s.102.

¹⁸Ahir zaman ümmetleri süslerler evlerini / Nefs hevaya sevinip bozar her an huylarını
Şan ve şefkatler ile dik tutarlar boylarını / Arslan Babam sözlerini işitiniz teberrük age, s.103.

¹⁹Aşk pazarı ulu pazar sevda haram / Âşıklara senden başka kavga haram
Aşk yoluna girenlere dünya haram / Her ne eylesen âşik eyle Allah'ım age, s. 126.

²⁰age, s.289.

Gelin tanış olalım, işi kolayın kılalım / Sevelim sevilelim dünya kimseye kalmaz.

*Haldaş, kardaş, yoldaş, dost Yunus'ta kardeşliği anlatan kelimelerdir. Kardeşlik gül, düşmanlık diken gibidir, gülü görürken insanın eli nasıl dikene uzanabilir? Eğer dostumuz bizden bir şey isteyecek olsa kaşımızı çatıp, yüzümüzü karartmamalıyız. Birbirimize sözü işittiğimiz gibi söylemeli, kendimizden birşeyler ekleyip fitneye sebep olmamalıyız. Eğer insanın bir doğru/sadık yârı var ise düşmanlarından korkmasına asla mahal yoktur. *Hakkı gerçek sevenlere cümle âlem kardeş gelir.*²¹*

Anadolu sahasında Türkçe nasihatnâme türünün ilk örneğini *Risaletü'n-Nushiyye* isimli eseriyle veren Yunus, insana toprak ve sudan aldığı iyi huyların (sabır, tevekkül, temizlik, cömertlik, kavuşmak) galebe çalmasını, rüzgâr ve ateşten aldığı kötü huyları (yalan, acelecilik, şehvet, kibir ve tama') terketmesini tavsiye eder. Tama-kanaat, tekebbür-tevazu, öfke-sabır, cimrilik-cömertlik, gıybet-doğruluk konularında verdiği öğütlerle, kardeşlik duygularının gönüllerde kök salmasını arzu eder.²² Hasetlik bahsinde kişinin yoldaşını iyi tanıması gerektiği, eğer yoldaşını iyi bilirse kendini de her türlü kötülükten kurtaracağını şöyle anlatır:

Çün uğrı yoldaşı başını virür / Hasudlık bil seni yavlak düşürür

Şu kim yoldaşına hıyanet eyler / Kime yoldaş olursa la'net eyler

²¹*İy dost seni severem canumda yirin vardur / Gice gündüz uyunmaz aceb ahvalum vardur
Güli göreturur iken dikene sunmaz elün / Korkma düşmenleründen çün togrı yârın vardur*
Faruk Kadri Timurtaş, Yunus Emre Divânı, Bâb-ı Âli Kültür Yay., İstanbul 2006, s. 47.

Gördün ki bir derviş gelür yüz ur anun kademine / Senden şey'ullah idicek kaşın karagun çatmagıl

Söyledüğün keleciyi işitdügün gibi söyle / Kendüzünden zireklenüp birkaç söz dahi katmagıl.
age, s. 102.

²²Umay Günay-Osman Horata, *Risâletü'n-Nushiyye*, Akçağ Yay., Ankara 2009, s. 66-98.

*Sana yoldaş olanı sen bilürsen / Seni kurtarasın togrı
gelürsen²³*

14. asrın ikinci yarısı ile 15. asrın başlarında yaşayan Kaygusuz Abdal da nasihatnâme türündeki dinî-tasavvufî binlerce beytiyle insanlara diken değil gül gibi olmayı, akla ziyan sözler söyleyerek etrafındakileri incitmemeyi, ikilik sıfatını bir yana bırakıp, birliğin peşinden gitmesi gerektiğini hatırlatır:

*Gül olgıl bu yolda diken olmagıl / Yol varan miskine düşman
olmagıl*

*Çün âdemsin hikmete zulm eyleme / Bir söz ki akli ziyandur
söyleme*

*Fikreyle Hakkun hikmetin / Cümle odur zahir batın
Ko bu ikilik sıfatın / Cehd eyle bir ile bir ol²⁴*

16. asır Dîvân şiirinde hikemî tarzın güçlü temsilcilerinden Nâbî, oğluna tavsiyelerde bulunduğu *Hayriyye* adlı mesnevisinde, toplumun birlik ve beraberlik temellerini atan, insanların birarada ve kardeşçe yaşayabilmesini sağlayan ahlâk düzeni ve görgü kuralları hakkında konuşur.

Boş söz etmek ve fazla konuşmak kadar başkalarıyla münakaşa etmek ya da başkalarının ardından konuşup dedikodu yapmak kötüdür. Nâbî, dilin faziletleri arasında yalan söylememeyi, başkalarıyla konuşurken nazik ve güleryüzlü olmayı kimsenin aybını yüzüne vurmamayı sayar:

*Kimseye virme huşunetle cevab / Lutf ile izzet ile eyle hitab
Kimsenün aybını urma yüzine / Guşunı bab-ı kabul it sözine
Kimsenün aybına tan itme meded / Ki olur hasılı enduh-ı
ebed²⁵*

²³ *age*, s. 166-168.

²⁴ Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal*, Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 235-236.

Nâbî'nin ahlâk düzeninde insanın başkalarıyla ilişki kurmasının ve bu ilişkide yarar düşüncesine dayanan bencillikten uzak olarak başkalarına ilgi, merhamet ve sevgi göstermenin yeri büyüktür. Ona göre kişi bencillikten kurtulup bütün canlılara şefkat ve merhamet göstermeli, yardım elini uzatmalıdır. İnsanlararası ilişkilerde bütün kötülüklerin kaynağı sevgi yokluğu ve bencilliktir, elinden geldiği kadar başkalarıyla dost geçinmeli, insanlara karşı güler yüzlü olmalıdır.²⁶

Es-Seyyid Hulûsi Dîvânı'nda Kardeşlik²⁷

Es-Seyyid Hulûsi Efendi Dîvânı'nda kardeşlik duygusunu; dost, yârân, yâren, kardaş, kardeş, hemdem, uşşak gibi zengin bir kelime kadrosuyla dile getirir. Dîvân'ın anahtar kelimelerinden biri olan *ihvan* bilindiği gibi *sadık, güvenilir, yakın, samimi dostlar, arkadaşlar* anlamlarını taşır ve şair insanlar arasında tesis edilmesini istediği *ihvan* kardeşliğini tanımlarken Dîvân şiirinin istiareler dünyasından istifade eder. İhvân, gül-i hoş-bûy-ı sabah (g. 302/1), her şeyden önce maşukuna kavuşma, didarına yüz sürme arzusuyla yanan aşk kfilesinin yolcuları (g. 25/9), pervane, gül bahçesinin; nâlân, giryân, şeyda ve bîçâre bülbülleri (g. 101/4), gönüllerde mekân tutmuş gül diyarının bezirgânları, kavm u kardeş hepsi altın silsilenin gül halkaları (g. 130/3), şan-şöhret, nam-nişan aramayan yokluk yolcuları (g. 166/1), Allah dostlarının eteğini tutan ballı peteklerdir (g. 390/6).

Türkçemizde gönül kelimesiyle ilgili yetmiş civarında deyim, otuz civarında birleşik kelime vardır. Dilimizin gönül zenginliği, milletimizin gönül zenginliğinin ve gönüle verdiği ehemmiyetin somut

²⁵ Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, AKM yayını, S:18 Ankara 1991, s.105.

²⁶ *Hod-gamlarun mâ-hâsılı nakd-i kederdür / Ayine-i hod-bîni şikest it heme-bîn ol Bi-sebeb halk ile gavga itme / Terk-i bâru-yı müdârâ itme.* age, s.109-110.

²⁷ Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, *Divân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Nasihat Yay., İstanbul 2006. (Taranan şiirlerin nazım türleri şu kısaltmalarla gösterilmiştir: g: gazel, r: rubâî, mf: müfred, m: mısra.)

nişanelerinden biridir. Zira tasavvufî Türk edebiyatında gönül Allah'ın evidir. Yunus;

*Gönül Çalab'ın tahtı / Çalab gönüle baktı / İki cihan bedbahtı /
Kim gönül yıkar ise,*

*Ey hace istersen bin var hacca / Hepisinden eyice bir gönüle
girmektir,*

*Bir kez gönül kırdın ise bu kıldığın namaz değil / Yetmiş iki
millet dahi elin yüzün yumaz değil* kabilinden mısralarında İslâm dininin gönül almaya, gönül yıkmamaya verdiği önemi okumak mümkündür. Hulûsi'nin şiirlerinde en çok değinilen mevzulardan bir de gönüldür. Dîvân'da dört yüze yakın yerde gönül kelimesinin geçmesi gösteriyor ki Hulûsi Efendi'nin de insanların birbirine muamelede üstüne durduğu konulardan biri "gönül alma, gönül yapma, gönüle girme"dir. Âşıkların gönülleri, halvet-geh-i dildâr, gencine-i esrar, ayine-i didar, cilvekâr-ı yâr ve kiblegah-ı esrardır (g. 447). Gönüle hizmet, Hakk'a hizmettir. Kardeşler, bu sebeple birbirlerinin gönüllerine girme, gönül incitmeme, gönül yapma konusunda uyanık olmalıdırlar. Hulûsi Efendi ihvanına ve bütün insanlığa "Bir can incitmeyesin" redifli gazelinde (g. 235) Yunusça bir dille seslenir. İhvan, nefis şeytanına uyup hüsn ü edebi bir kenara koymamalıdır, eziyet görse, horlansa da yaradılanı yaradandan dolayı hoş bilmelidir, sabır ve tahammülle muamele etmelidir. Herkesi haldaş ve kardaş bilip gönül kâbesini incitip harab etmemelidir:

*Sakın nefsine uyup bir cân incitmeyesin / Hüsn ü edebi koyup
bir cân incitmeyesin*

*El ile döğseler de dil ile söğseler de / Bin kez incitseler de bir
cân incitmeyesin*

*Hepsi kardeşlerindir yolda yoldaşlarındır / Hâlde hâldaşlarındır
bir cân incitmeyesin*

Beyhûde cânın sıkıp insanlığından çıkıp / Dil Kâ'besini yıkıp bir cân incitmeyesin (g. 235)

“Arkadaşlık eyler misin” redifli gazelinde Allah rızasını kazanmak için çıktığı bu zorlu yolculukta gönülden arkadaşlık yapmasını ister. O arkadaş ki her korkudan emin, varlığından sıyrılmış, zühd ü riyadan el çekmiş, nam u şan, cism il candan geçmiş olmalıdır. (g. 330)

Dostlar birbirlerinin ahvalini, görür, sorar ve bilirler, onlar daima birbirlerinden haberdar olurlar, kardeş kardeşi yalnız bırakmaz. Bugün kültürümüzde bütün canlılığıyla yaşayan selamlaşma geleneği, ayaküstü hal hatır sorma, cemiyetimizdeki sıcaklık ve samimiyetin muhafaza edilmesini sağlar.

Çağımızın psikolojik hastalıklarından stresin başlıca amillerinden biri insanın sorunlarla tek başına mücadele etmek zorunda kalması, yalnızlığıdır. Psikologların kullandığı tedavi yöntemlerinden biri grup içinde sohbet ortamı oluşturarak insanların yalnızlık duygusunu bertaraf etmelerini sağlamaktır.

“İnsanlar konuşa konuşa, hayvanlar koklaşa koklaşa”, “Derdini söylemeyen derman bulamaz”, gibi atasözleri sohbet etmeyi, konuşmayı öğütleyen, toplumumuzda yok olmaya başlayan sohbet kültürünün kadim tanıklarındır. Hulûsi Efendi de dostların birbirinin ahvalini soran, gören ve bilen insanlar olmaları gerektiğine

Bî-çâre Hulûsi'nin dostlar görün ahvâlini

Bî-çâre Hulûsi'nin dostlar sorun ahvâlini

Âvâre Hulûsi'nin dostlar bilin ahvâlini (g. 386/5) mısralarıyla dikkat çeker.

Şeyh Hamid-i Velî Camii'nde sevgili babaları Hasan Feyzi Efendi'den sonra 42 yıl imam-hatiplik yapmış, insanları minberden daima birlik, kardeşlik ve sadakata, İslâm dininin emirlerine uymaya

davet etmiş, dergâhını herkese açmış²⁸, dergâhında kurduğu sohbet halkalarını da kesintisiz devam ettirerek başta Dîvân'ı olmak üzere hutbelerinde, mektuplarında ve nasihatlerinde sohbet kültürüne ayrı bir vurgu yapmıştır. Bir kimse vahdet köşesinde yirmi yıl ibadet etse, beri tarafta sohbetlere devam etse, öyle bir zaman gelir ki sohbetteki bir anı yirmi yılda katedemeyeceğini belirterek sohbeteye devam etmeyi öğütler. Dîvân'da doksan ayrı yerde "muhabbet", otuza yakın yerde "sohbet" kelimesi geçmektedir. Şair, Sohbet ve muhabbet redifli gazellerinde (g. 30-31-32-33-36) sohbetin ve muhabbetin kardeşlik için önemini dile getirir. Sohbetler, gönül beraberliğinin tesis edildiği yerler, ilâhî aşkın yudum yudum içildiği meclislerdir. Pir Efendi'sinin "Et-tariki sohbet est" sadasını duymalı, sohbeteye devam, edeb ve erkânına riayet etmelidir. İlahi neşveyi ve zenginliği tadan ihvanın sohbeteye iken dünyaya dair meşakkati, derdi, sıkıntısı kalmayacaktır.²⁹

Muhabbetten Muhammed. 'oldu hâsıl/Muhammedsiz muhabbetten ne hâsıl beyt-i bercestesinde ifade edildiği gibi kâinat Muhammed'in muhabbeti üzerine yaratılmıştır, yârânı yâr ile bağlayan muhabbet aşkıdır. Bu cihanda yaratılmış herşey üzerinde yâr ile sohbetin tesiri varsa dostluk üzerinde de muhabbetin tesiri vardır. O halde her surette ihvan, sohbet meclislerinin feyiz pınarından güç almaya devam etmelidir. (g. 38/3). Sohbet meclisi yârânın, aşinâlığın meclisidir, o mecliste Hakkın varlığı ile gam aradan gider, perişan diller handan olur. (g. 152/1) Çilehaneyi saf ve temiz kalplilerin dostlukla ve muhabbetle oturup sohbet ettikleri yer olarak tavsif eder. Tertemiz ve samimi bir gönülle buraya gelenler vefasız dünyanın gamından ve belasından kurtulurlar, aziz ve sevgili dostlar semaverin hal diliyle yârını yâd ettiği gibi anbean birbirlerini

²⁸ Açıkdır bâbımız teşrif eden yârâna yârâna (m.69).

²⁹ Sevdiğin muhabbetiyle dolunca gama yer kalmaz (m.9).

gönüllerinden çıkarmazlar, birbirlerinin dünyası ve ahireti için duacı olurlar.³⁰

Yârânlığın en önemli emaresi sadakattir, yâr-ı sadık gibi ihvan da sâdık ile hareket etmelidir. İhvân-ı yârân birbirinin derdini bilen kişilerdir (g. 55/5-6), kardeşler can ve gönül gibi beraberdirler, gayrıya nazar etmezler. İnsan bedeninde akıl-gönül ile can-beden ile kardeş olursa ikiliği birlik yapar, Hakk'ın rızasını kazanırlar. (g. 59/2-4) İhvanlık, yâr-ı gârın arkadaşlığı gibi olmalıdır. Yârânlar diğerinin işini, aşını, evini, ilini, barkını, gittiği yolu bilirler, birbirlerinden haber alıp sorarlar (g. 77/9-12), yârân cümle varından geçip, dostla karar tutan kimselerdir, varlıklarını dost yolunda yağma ederler. (g. 52/3)

Gül alırlar gül satarlar/Gülden terazi tutarlar/Gülü gül ile tartarlar/Çarşı pazar güldür gül dizelerindeki gül diyarının bezirgânlarıdır, gönüllerde mekân tutarlar. Açmışlar redifli gazelinde (g. 99) âşıklar tehi dest ile didarın huzuruna toplanmış ihvandır. Her derdini yâra açmaya gelmişlerdir, dua ve niyaz ile ellerini açıp Sâki-i Hammâr'ın badesinden nasiplenmeyi dilemektedirler. Aşk sevdasının zülfüne gerdanlarını bağlayıp sahraya düşmeyi dilerler, onlar dergâhında senin rind mestlerindir ki leb-i lalinden başka güzelliğe meyletmezler. (g. 100/4) Âşıklar ve ihvan için pervâne ve bülbül-i bîçâre istiarelerinin yapıldığı bu beyitlerde gül bahçesinin güzelliğini (Allah'ın ebedî nimetleri, cennet) görüp orada olmak için figan etmektedirler. Onlar bir anlık cemalini görmek için can vermeye hazır, Mansur gibi kurbanı gelmişlerdir. (g. 101)

İhvânın özü pak, yüzü yâr yolunda hak, sözü Allah'tır. (g. 128/8) Rasûlün yüce ashabına mülhak kardeşlikte bî-vefâlık yoktur, aldatma yoktur, dostun bir teline bütün âlem fedâ edilir (g.148/1-2), âşıklık ve sadakat bir bütünün iki ayrılmaz parçasıdır. (g. 284/5) Kavmu kardaşından, pir atasından anasından haber verecek bir yâr-ı sadık

³⁰ www.somuncubaba.net-2011-09-0131-2mektup

aradığı gazelinde, gurbette iken sevdiklerine duyduğu yakıcı hasreti, özlemi dile getirir. (g. 379) “Gel efendim gel kalma orada / Üftadelerin ağlar burada” redifli şiirinde Hakkı Baba'nın iline teşrif etmesini, içlerindeki hasret ateşini söndürmesini, firkat derdiyle kimsesiz kalan ihvanına derman olmasını arzu eder, onu dergâhına davet eder. Hulûsi, Hakk'ın dergâhına kendi halini arz ederken çoğu zaman 1. çoğul şahıs “biz”i kullanır; bu onun zihninde ve gönlünde daima ihvanıyla beraber olduğunu gösterir. (g. 380)

Böylelikle bir taraftan kardeşlerin Hakk'a dua ve niyazda da birbirini unutmaması gerektiğini sanatıyla da göstermiş olur:

*Coşkun bir sel gibiyiz coşarız seller ile / Gonca bir gül gibiyiz
kokarız güller ile*

*Bir gün toprak oluruz tozarız yeller ile / Nâm u nişânımız yok
dervîşe şân gerekmez*

Yokluk yolcularına başka nişân gerekmez (g. 166/1)

Şair, kökeni dinî ve ictimâî hayatımızın derinliklerine giden ve bu milletin pek yakından aşinâ olduğu kardeşlik duygusunun muhafaza edilmesi, bir sarmaşığın dalları gibi bütün cemiyeti fert fert sarması için bazı tavsiyelerde ve uyarılarda bulunur. İhvan, kendisine bahşedilen bu hayatta *zahir ve batında sofrasına hiç ikilik katmamalı, sen ben gafletinden uzak olmalıdır.* (mf. 4) İkilik birlik olunca gönüller dirliğe kavuşur³¹, sohbet halkasında ikilikten birliğe ermeli, ancak Allah'a kavuşmak, aşkla onun rızasını kazanmak için birbiriyle yarışmalıdır:

*Dil-i şeydâ-yı muhabbetle sarışsak ne olur / İkilik birliğe birlikle
karışsak ne olur*

*Yâra ermek şerefiyle bu tarîk-i aşkda / Cân u baş vermede
yârânla sarışsak ne olur (g. 119/1-2)*

³¹İkilik birlik oldu / Gönüller dirlik oldu / Aşk oldu enisimiz / Dost oldu celîsimiz (r.48)

“İşit âşıkların sırrını ta'n eyleme ey ihvân” mısraıyla başlayan gazelinde (g. 332), ihvan kardeşlerine âşıkların hallerini öğretir. Âşıklar meclisinde, cemal-i yâra mazhar olmalarını, tecelli sırrını görüp ölümsüzlük şerbetini içmelerini arzu eder. Mevlâ'nın cemaline hayran olan âşıklara huri ve gılman kul olur, bu ihsana erenlere asla ölüm olmaz, onlar ki zülâl-i feyz-i Rabbanî'den içmişlerdir. Âşık, aşk ile haldaş, pir ile sırdaştır. (r. 143) İhvan sıdkı bütünlerle hemyâr olmalı, onların eteğine yapışmalıdır. İlm u irfan, aşk u muhabbet, dide-i aşk ve sine-i aşk, insanın olgunlaşmasını sağlayan edeb, sıdkı bütünlerdedir. (g. 347) İhvan, ihvanlığını muhafaza ederse değeri ölçülmez, arif olur. Bu vesileyle ilim ve fazilet kesbinde örnek olarak İslâm büyüklerini gösterir. Yâr-ı gâr (Hz. Ebu Bekir), can ve dili açar, zulmeti aradan kaldırıp sabaha vesile olur, pur-derd Hz. Eyyub, firkatte Hz. Yakub, hasrette Hz. Yusuf âşıkların hasta gönüllerine şifadır. (g. 207) Klasik edebiyatımızda daima birlikte anılan Hızır ve İlyas peygamberler, zulmet diyarında âb-ı hayatı aradıkları yolculuklarında mü'minlere örnek iki kardeştir. Onlar sadakatin ve bağlılığın sembolüdür. Kardeşlik duygusuyla yaşamayanlar yalancılar pazarında dava ederler, mülk ü mesken kavgasına dalarlar. (g. 217/3/4)

Soyun varından derviş ol derviş / Sıyrıl ârından derviş ol derviş diye seslendiği ihvanına aşk yolundaki engelleri aşmasını, kâlden hâl kesbine geçmesini, bulunduğu her yerde acıyı yağ ile bal eylemesini söyler. (g. 179/1-3) İnsan temizlik, fazilet ve edeb mektebinde (mf. 23) okuyup; taat, ihlâs ve hüsn-i niyetle kötülüğün pençesinden kurtulabilir. (r. 189)

Hulûsi, yaşadığı ilâhî neşve halini bayram addeder, bayramda nasıl ahabab, dost, akraba, kavim, kardaş bir arada toplanıyor, birbirinin sevincine ortak oluyorsa, ihvanı da sevincine ortak olmaya çağırır, çünkü kardeşlerin sevinci de hüznü de birdir. (g. 237) “Örnek insan ol örnek” redifli gazelinde kafasında idealize ettiği toplumun

özelliklerini sıralar. İnsanlar çalışkanlıkta, fazilet ve sadakatta, ibadet ve taatta, cömertlikte, tevekkül ve rızada Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)'nin yolundan gitmeli, hal ve davranışlarıyla diğerlerine örnek olmalıdır. Böylece toplumun bütün fertleri arasında kardeşlik ve dirlik ruhu kendiliğinden hayat bulacaktır. (g. 238)

İnsanlara seslendiği "ol" redifli gazelinde Mevlânâ'nın ve Yunus'un dilinden fertlerin haiz olması gereken sıfatları latif bir dille şiirleştirir. Baştan sona bir nasihat manzumesi olan bu şiirine genel olarak baktığımızda-bütün sufiler gibi-insanlar arasına, köklenmesini istediği birlik ve kardeşlik tohumlarını ektiğini görürüz. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadis-i şeriflerinde buyurduğu gibi "Toplumun efendisi ona hizmet edendir." Öyleyse bizi birbirimizden uzaklaştıran, hased ve kin rüzgârları estiren mağruriyetden uzak durulmalı, dervişçe bir tevazu ile halka hizmeti Hakk'a hizmet bilmelidir. Her canlıya menfaat beklemeden garazsız hém ivazsız⁷ hizmet ederken, kimsesiz ve yetimlerin, muhtaç ve yoksulların tutan⁸ eli, yürüyen ayağı olmalı, gül bahçesinin dikenleri hürmet, şefkat ve sevgi ateşiyle kül edilmelidir. Mevlânâ'ya göre insanlar dört gruptur: birinci grup kötülüğe daha fazla kötülükle, ikinci grup aynı miktarda kötülükle cevap verir. Üçüncü gruptakiler kötülük karşısında iyi ya da kötü muamelede bulunmayıp sabrederler, dördüncüler ise Hulûsi Efendi'nin "İncitme sen kimseyi kimseye incinme hem" dediği kötülükten incinmeyip aksine samimi bir kalple güler yüz ve tatlı dil göstererek karşısındaki demir dağları eritip muma çeviren insanlardır. Hulûsi Efendi, "Güneş gibi şefkatli yer gibi tevâzu'lu" dizeleriyle Mevlânâ'nın yedi öğüdü olarak bilinen aslında bütün sufilerin ortak çağrısına ses verir yirminci yüzyıldan. Sohbetlerinde "Birbirinizde hata gördüğünüzde benim gözlerim yanlış görüyor, arkadaşım da bu hata olmaz diyecek, ifşa

değil setredeceksiniz.” diyen Hulûsi Efendi bunu “Suçluların suçundan geçip hoş görülü ol” dizesiyle şiirleştirmiştir.³²

Kardeşler düşmanlarına müdara, dostlarına lutf eylemelidir. (g. 399/5) Düşmanımıza bir kapı açsak da daima ihtiyatlı olmalı, kapıyı boyunca açmalıyız, dertlerimizi ve sıkıntılarımızı doğru insanlarla paylaşmalı, doğru insan bulamadığımız vakit Hakk’a içimizi dökmeliyiz. (mf. 67) Ağyârın düşmanlığı insana dostlarının kim olduğunu hatırlatır, düşmanı tanımak bir anlamda dostunun, kardeşinin de kim olduğunu bilmek anlamına gelir:

Ağyârlığını bildiği dem yârı bulup da

Her gördüğü ağyârını yâr sanası gönlüm (g. 291/6)

Kardeşliği bozan davranışlardan biri de bir başkasına dil uzatmaktır, bu davranış ictimai açıdan ayıp, dinî bakımdan ise günahdır. Şair, gönlüyle konuştuğu bir başka gazelinde “Nice dil uzatalım ihvanımıza” mısraıyla bu konuya dikkat çeker, ihvan; dile dildardır, gölün viranemize lutf ile kadem bastığı vakit, bin neşe ve bayramı birarada yaşarız. (g. 369/4-6) İnsanın başına iyi yahut kötü her ne gelse, hem-deminden, arkadaşından gelir; arkadaşları iyi olan insan iki cihanda da gam yemez. (g. 374)

Dervişlik birbiriyle kardeşliği gerektirir, dervişlik davasında olmak da hiç de öyle kolay değildir. Dervişin yastığı taş, yediği aş eleksiz arpa, ayağı yalın, başı açık gerek. Her zahmete boyun eğip katlanmak, sabrın acı meyvesini tatlandırmak gerek. (g. 422) İnsan ancak böyle yaptığında gerçek dervişlik ruhunu yaşar ve yaşatabilir,

³² *Âlemi sen kendinin kölesi kulu sanma / Sen Hakk için âlemin kölesi ol kulu ol
Nefsin hevâsı için mağrûr olup aldanma / Yüzüne bassın kadem her ayağın yolu ol
Garazsız hem ivazsız hizmet et her cânlıya / Kimsesizin düşkünün ayağı ol eli ol
Allâh için herkese hürmet et de sev sevil / Her göze diken olma sünbülü ol gülü ol
İncitme sen kimseyi kimseye incinme hem / Güler yüzlü tatlı dil her ağzın balı ol
Nefsine yan çıkıp da Ka’be’yi yıksan dahi / İncitme gönül yıkma ger uslu ger deli ol
Güneş gibi şefkatli yer gibi tevâzu’lu / Su gibi sehâvetli merhametle dolu ol
Gökçek gerek dervişin sanı yoksula baya / Suçluların suçundan geçip hoş görülü ol
Varlığından boşal kim yokluğa erişesin / Sözüünü gerçek söyle Hulûsi’nin dili ol (g. 260)*

fertler arasında birlik ve beraberlik ruhunu yayabilir. Âşık, eliyle, diliyle kimseye zarar vermez, yara açıcı değil, merhem olucu (g. 450/4), yıkıcı değil yapıcı küskünleri barıştıracıdır. (mf. 176)

Selam Allah'ın olduğu için herkesle selamlaşmalı, ancak dostlar iyi seçilmelidir. Dostumuzun dostluğunu sözlerinden değil davranışlarından anlarız. İnsanlar kimlerle beraberse miyarını da o belirler, mezbeleden fenalığın, attar dükkânından ise iyi kokuların gelmesi gibi her zaman iyilerle arkadaşlık edilmelidir.³³ Dünya denilen bu hokkabazda bizi yoldan çıkaracak yobazlarla, ocağımızı virane eyleyen baykuşlarla değil, nefis avına çıktığımız şahbazlarla yoldaş olmalı, ehillerle konuşup ehil olmalıdır. Bu dünyada her canlı kendi dengi ile beraberdir. Ördek ördeklerle kaz kazlarla derilir, toplanır. Hukuk tanımaz Allah'tan utanmazlarla merhaba edenler ömürlerini heba ederler de haberleri yoktur, oysa ömür bir anı dahi heba edilmeyecek ne büyük nimettir. (g. 414)

“Aziz kardeşler!” diye başlayan hitaplarından birinde “Sıcak nefesiniz soğumadan önce yani ölmeden evvel dostlarınızla yiyip içiniz, çünkü size verilen nimetler birer imtihandır, biz Allah'ın verdiği nimetlerden dostlarımızı ve kardeşlerimizi faydalandırmalıyız.”³⁴ nasihatini eder.

Ravza-i Peygamber'e bakarak yazdığı bir mektubunda Türk milletinin kardeş ülkelerinden gelen hacıları yâd eder, en çok sevdiği milleti de “Pakistanlı kardeşlerimiz” diye anar. Pakistanlı hacılarla samimiyet ve yakın dostluk kurduklarını belirtirken; geçmişe dayalı Türk-Arap düşmanlığının ortadan kaldırılması için eski sevgi ve güven bağlarının tesisinde orada bulunan Türk hacılara büyük sorumluluk düştüğünü, diğerlerine muhabbet ve samimiyetle mukabele etmelerinin lüzumuna dikkat çeker.³⁵

³³ Mehmet Akkuş, “Nasihatnâmeler ve Hulûsi Efendi'nin Dilinden Nasîhatlar”, Nasihatnâme, Nasihat Yay., Ankara 2009, s. 45.

³⁴ www.somuncubaba.net-2011-06-0128-2mektub

³⁵ İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yay., Malatya 2004, s. 239.

Bir mü'minin imanını, güzel ahlâkını tamamlayan erdemlerden birisi eş, dost, çevresiyle irtibatıdır. Selamlaşmak, hastaları ziyaret etmek, cenaze namazlarına iştirak etmek, küçüklere şefkat büyüklere hürmet göstermek, herkese kendi gibi bakmak gerekir. Bu davranışları iman ağacının dallarına benzeten Hulûsi Efendi, ağaçların dalsız olmayacağı gibi bunlar olmadan da imanın kâmil olmayacağını vurgular.³⁶ Mü'minler arasında kardeşliği geliştiren ve yayan en önemli farizalardan biri zekâttır.

İslâm iktisadi ve sosyal yardımlaşmada mihenk taşı vazifesinde olan zekât borcunun yerine getirilmesiyle en küçük köylerden en büyük şehirlere kadar büyük küçük her zengin mü'min, fakir din kardeşlerini koruyup gözetecek, onların elinden tutarak bir zaman sonra başkalarına yardım eder hale gelmelerini sağlayacaktır. Böylece iktisadi çarkların kendi devamlılığını sağladığı müreffeh bir topluma ulaşılacaktır.³⁷

Kardeşler kendilerine reva görmedikleri bir işi başkalarına da reva görmezler, su-i zan ve gıybetle kardeşini incitmez; can, mal, ırz ve namusuna hürmet ederek hâle getirmekten kaçınır, diğerlerinin meşru haklarına riayet eder³⁸, bulut gölgesi gibi karıncayı bile incitmeden yürürler.³⁹

Sonuçlar

Dîvân şiirinin 20. yy'daki temsilcilerinden Hulûsi Dârendevî, hayatını eserleriyle örtüştürmüş, düşündüğünü söylemiş, söylediğini yaşamış mutasavvıf bir şair, imam-hatip ve mürşiddir. Eserlerinde bütün insanlığa şumullenebilecek evrensel mesajlarıyla hizmet anlayışını vatan topraklarının ötesine taşımış bir Hak ve halk hizmetkârıdır.

³⁶Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Şeyh Hamîd-i Velî Minberinden Hutbeler*, (Haz. Prof. Dr. Mehmet Akkuş-Prof. Dr. Ali Yılmaz), Nasihat Yay., İstanbul 2006, s.23.

³⁷Ateş, *age*, s. 107.

³⁸Ateş, *age*, s. 178

³⁹Palakoğlu, *age*, s. 183.

Edebiyatımızda kültür ve medeniyet atlasımızı oluşturan ortak temalar Göktürk Kitabeleri'nden Destanlar dönemine, ilk dinî-ahlâkî mesnevilerden bugüne kadar yeni form ve biçimlerle söylenerek Türk-İslâm düşüncesinin tekâmülü edebî sahada devam ettirilmiştir.

Örneğin Kutadgu Bilig'de kardeşlik ve arkadaşlık konusunda mesnevi nazım türüyle zikredilen öğütlerden biri insanların kendine layık, denk, sadakatli arkadaşlar seçmesidir. Yusuf Has Hacib'in, onbirinci yüzyılda "Her nereye baktımsa her canlının kendi cinsi ile birlikte olduğunu gördüm. Sığırcığı kayalardaki kaklarda gördüm baktım arkadaşı da karaymış. Su çulluğu kuğulara katılmaz, ak kuşlar kara kuşlardan uzaklaşır. Uçan kuşlar bile sürü içinden kendi eşini bulur." sözleriyle yirminci yüzyılda Hulûsi Efendi'nin:

"Ördekler ördeklerle kazlar kazlarla derilir." (g. 415/7) nasihati birbiriyle bütünlük arzeder.

Makalede ele alınan edebî eserler kardeşlik teması bakımından incelenmiş ve hemen bütün şair ve yazarların nasihatnâme türündeki söylemleriyle mutlaka birlik-beraberlik, kardeşlik temasına vurgu yaptıkları görülmüştür.

Bu vurgu sadece fertler arasında iyi niyet duygularının gelişmesi için yapılmamış aynı zamanda birliğin sembolü olan devlet ve devlet adamlığı için de gerekli görülmüştür.

Hulûsi Dîvânı'nda da tıpkı önceki nasihatname metinlerinde olduğu gibi kardeşlik mesajı defalarca vurgulanmıştır. Hulûsi Efendi Dîvânı'nda kardeşliği ifade eden hem-dem, hem-yâr, kavim, kardaş, yoldaş, dost, âşık, derviş gibi kelimelerle kardeşliğin özelliklerini ve çerçevesini anlatmıştır.

Hulûsi Efendi, bu dünya ve ahiret kardeşliğine yürekten sarılan ve dergâhında sohbet kültürü içinde yetişen dostlarını "ihvan" kelimesi ile nitelendirmiştir.

Dîvân'da kardeşlik duygusu işlenirken özelde ihvanın genelde bütün âlemin birbirine nasıl muamele etmesi gerektiği sorusunun cevabı öğütlerle birçok defa verilmiştir.

Güven, sadakat ve samimiyet, sen-ben davasını terkederek ikilikten birliğe ulaşma, sadece Allah yolunda birbiriyle mücadele etme, Hz. Peygamber (s.a.v.)'i ve yüce ashabını örnek alan bir hayat çizgisinde yaşamak, sohbet ve muhabbet kültürüyle daima gönülleri diri ve bir tutmak bu sorunun cevaplarındandır.

Kaynaklar

Abdurrahman Güzel, Kaygusuz Abdal, Akçağ Yay., Ankara 2004.

Betül Aydoğdu, "Sepetçioğlunun Kilit, Anahtar ve Kapı Romanlarında Destanî Tipler" Mustafa Necati Sepetçioğlu, Editör: Hülya Argunşah, Kültür Bak.Yay., Ankara-2007.

Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, Mektûbat-ı Hulûsi-i Dârendevî, (Haz. Prof. Dr. Mehmet Akkuş-Prof. Dr. Ali Yılmaz), Nasihat Yay., İstanbul 2006.

Şeyh Hamîd-i Velî Minberinden Hutbeler, (Haz. Prof. Dr. Mehmet Akkuş-Prof. Dr. Ali Yılmaz), Nasihat Yay., İstanbul 2006.

Divân-ı Hulûsi-i Dârendevî, (Haz. Prof. Dr. Mehmet Akkuş-Prof. Dr. Ali Yılmaz), Nasihat Yay., İstanbul 2006.

Faruk Kadri Timurtaş, Yunus Emre Divânı, Bâb-ı Âli Kültür Yay., İstanbul 2006.

H.Achmed Schmiede, "Kitab-ı Dedem Korkut" Destanlarının Dresden Nüshası, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2000.

Hayati Bice, Divân-ı Hikmet, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009.

İsmail Palakoğlu, Gönüller Sultanı, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yay., Malatya 2004.

Kur'ân-ı Kerîm, Hayrettin Karaman-Ali Özek vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2006.

Mehmet Demirci, Mevlânâ ve Mevlevî Kültürü, H Yayınları, İstanbul 2008.

Mine Mengi, Dîvân Şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî, AKM yayını, S:18 Ankara 1991.

Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig, Kabalıcı Yay., İstanbul 2005.

Umay Günay-Osman Horata, Risâletü'n-Nushiyye, Akçağ Yay., Ankara 2009.

www.somuncubaba.net-2011-06-0128-2mektub

www.somuncubaba.net-2011-09-0131-2mektup

Yasemin Tümer Erdem - Halime Yiğit, Bacıyân-ı Rûmdan Günümüze Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri, İstanbul Ticaret Odası Yay., İstanbul 2010.

Yaşar Çağbayır, Kutadgu Bilig, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.

BROTHERHOOD FEELING IN ES-SEYYID HULÛSİ DÎVÂN

Dr. Umran AY

Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili

Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Summary

Piece of verse and prose literary works in Turkish-Islâmic geography have rich materials in subjects such as world and after death idea, understanding of country-nation and society, cultural values etc. of Muslim-Turkish people. Words such as “ashab, tabiin, derviş, kardaş, karındaş, alp-eren, gazi, ihvan, dost, ahbap, yâr, yaren, can, yoldaş” have undertaken the meaning of “brotherhood” that also includes closeness, unity-assembly, love and heartfelt feelings. Virtues such as love to Allah (God), Peygamber and religious functionaries, mother-father rights, encourage of truth and goodness, justice, generosity, helping to the others, brotherhood allowed to establish and maintain the great Turkish-Islâm Nationality and calls of unity-peace had the role of being connection among individuals.

Es-Seyyid Hulûsi Effendi who one of the representatives of Classical Turkish Poem of the 20th century is one of the last period architect of our assembly with his religious-moral and social messages that he gives in his works such as love of Allah (God) and prophet, feeling of unity and assembly, peacefulness-freshness, brotherhood, to have a good morality and to avoid from evil.

In this essay, we will mention about the theme of brotherhood in our literature with its common frame until today, from the tradition of legend to religious-moral mesnevi and in es-Seyyid Hulûsi Effendi's works, the feeling of brotherhood on which he

emphasizes especially in Dîvân will be studied with samples of couplet.

Key words: Classical Turkish Literature, Dîvân of es-Seyyid Hulûsi Effendi, brotherhood, features of the brotherhood.

The İslâm Religious is advice, and one of its most important advises is that to be in unity and cooperation with the God is to disseminate the brotherhood among Muslims by caring about the rights of the others. Within Koran and hadiths, it is advised that Muslims are brother from many angles, they should not hurt each other, and they should treat each other in love and sincerity among themselves. A vesicle of the Koran "Mü'mins are only brothers.¹ If so, fix the relations of your brothers and be afraid of Allah (God) so that you are protected" and a hadith "you are not considered as really believing unless you do not want the thing that you wish for yourself also for your Muslim brothers." are only two examples to these holy messages. Ensar who welcomed his migrant brothers who had to emigrate because of the polytheists' tortures in the streets of Medine and opened his house and his meal to them, yâr-sadık, yâr-ı gar Prophet Ebubekir who prayed as "make my body very big so that there will be no place for others than me" are some of those good people who are from the community of people who acts with their acknowledgments. It is advised to the Muslims that they should do prayers such as namaz, hac, oruç, zekat in certain times and in unity since this assembly will make the soul of unity and cooperation stronger. Visiting the elders in religious bairams, to share your sacrifice, to share the patience and praise in iftar meals live among the values of brotherhood that are indispensable of the Turkish Culture from pats to today. The Culture of Donation that lived in all phases (religious, financial, commercial, social etc.) of life in Seljuk and Ottoman assembled the community as a tent pole or leaven in

¹49/Hucûrât, 10

the centre of state-post eternity span. It will be suitable to cite about *Ahi community Organization* and *Bacıyanı-ı Rum* that are the first donation organizations.

As known, The Organization of Ahi community that we have seen services as a systematic organization since XIII. Century in Anatolia and that is estimated as it took its name from the Arabic word "ahi" that has the meaning of "brother" or from the concept of "akı" that has Turkish meanings such as generous, brave, liberal; is accepted as the organization in which there are craftsmen and artificers who love and respect to each other and their job, care about poor people and help them and supply them, consider working as prayers and are relied on principals.² In fütüvvetnames that are rules of the Ahi Organization, some features of Ahi's' such as having morality and civility, generous, learned, to care about halal effort and prayers.

Beside the organization of Ahi community to which men are connected in Seljuk, women, wife and sisters of emperors also had culture-art activities with political activities. Fatma Bacı who was the founder and the leader of *Bacıyan-ı Rum (The Organization of Anadolu Bacıları)*, insured that Women Section of the Ahi community Organization are organized in production and social life. The advice of control your "food, husband and work" as being a wife and mother to the members of the Bacılar Organization; and by giving the advice of "control your hand, waist and tongue" to the ahi men, solidity of family structure is made stronger.³ By this way, a society is formed by

²Yasemin Tümer Erdem - Halime Yiğit, *The position in economic life of Turkish women to today from Bacıyan-ı Rumi*, İstanbul Chamber of Commerce Publications, İstanbul 2010, s.27

³Not the military affect played an efficient role in the being Islâmic of Anatolia but sufi activities, with the expression of Lütfi Barkan "colonizator Turkish dervishes" that entered into the steppe tribes by commerce. Sufi activities of ahi and bacı organizations should not be forgotten among the elements that took the Ottoman from seignior to imperial. *age*, s. 25.

individuals who do not covet on purity of the others and who avoid from evils that they would fulfill with their hand or tongue.⁴

Bacıyan-ı Rum played an efficient role in making Anatolia Turkish and İslâmic with handcrafts, honoring guests (One of the most important reasons of establishing the Organization of Ahi is to harbor the Turkmans who migrated to Anatolia.), military-political activities (In pilgrim Bertrandon de la Broquiere's travel book, it is cited about the existence of 30.000 female soldiers in Dulkadiroğulları trite.), mystical activities and social activities (production of the goods as they will stay alive until today strong enough and without any trick by the sisters and their attention not to mix trick to social entrepreneurship and commercial morality), this conduced them to be loved by settled societies in Anatolia and to accept the religion of İslâm by loving.⁵

Physical and spiritual crisis that appeared with Mongol attack in XIII century in Anatolia was overcome by maintaining individual and social dynamics that are products of religious mystical Turkish literature. In literary works that appeared in the line of religious-mystical evolvment and that are equipped by purports of Koran versicles and Prophet Muhammed's hadiths, issues such as love of Allah (God) and prophet, love of prayers, world and hereafter, paradise and hell, love and esteem to religion and state people, rights of mother-father-sibling-neighbor, goodness-evil, generousness-meanness, charity etc. are sometimes told directly and sometimes with symbols, by this way, immortality of the Turkish-İslâm Culture and Civilization proceeded with literary works. Yunus Emre (Dîvân and Risaletü'n-Nushiyye), first sound flags⁶ of Dîvân literature formed

⁴ *age*, s. 36.

⁵ *age*, s. 44.

⁶ Hodja Dehhânî (poets), Şeyyâd İsa (Ahvâl-i Kiyâmet, Salsalnâme), İbn-i Alâ (Danışmendnâme), Ahmed Fakih (Çarhnâme, Evsafu'l-Mescid), Şeyyad Hamza (Yusuf u Züleyha, Dâstân-ı Sultan Mahmud); in XIV. Century Arif Ali (Danışmendnâme, Kabusnâme,

Turkish masterworks with the name of the followers of Yesili Ahmed with religious-mystical works that they wrote in Turkish in Anatolia. And on the other hand, they constructed the understanding of religion and world in Muslim-Turkish society imagination. Mevlânâ Celaleddin-i Rumi who was safeguarded by Seljuk sultans in Anatolia in XIII century is a person who stays alive in hearth of Anatolia society with his Mesnevi in Farsi.

Reflection of brotherhood soul to literature with its samples in Turkish culture has appeared since Legend period of Turkish literature. Brotherhood is qualified with the words of *darling* and *görekli* in legends. Hero brave men who are characterized with the symbol of *Alp* can only be enemy with misbelievers, misbelievers are cowards, he should be brother with everyone other than the misbelievers. Brotherhood is an expression of being reliable and sincere to each other. If the brave man has arrogance, the God will not love him, there is no provision with man who holds his heart serene, with idiom of Fuat Köprülü, *alperen* must have a good horse, weapon and comrade. He must know his fellows better than himself. If the one does not know his friend good enough, he can get hurt from his closest one. The brave man must get away from the ones who are seen as brother but in reality enemy. 40 cowards in Dirse Han Oğlu Boğaç Han Legend who are seen as brother makes Dirse Han and his son enemy to each other and cause him to injure his own son with arrow with his own hands.⁷

In the story of *Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması*, Çoban and Kazan's adventure is a good symbol of brotherhood. When Salur

Marzubannâme, Kelîle ve Dimne), Yusuf-ı Meddâh (Varka ve Gülşâh), Hacı Pasha (Teshîl), Eflâkî Grandfather (Menâkibu'l-Ârifin), Haliloğlu Yahya (Fütüvvetnâme), Gülşehrî (Mantıku't-Tayr), Hodja Mes'ud (Süheyl u Nevbahar), Âşık Pasha (Garibnâme), Ahmedî (Divan, Iskendernâme).

⁷H.Achmed Schmiede, "Kitab-ı Dedem Korkut" epics' Dresden copy, Turkey Religious Foundation Publications., Ankara 2000, s.21-34.

Kazan goes to hunt with his leşker, misbelievers plunder his house. When there is no stone left, Çoban who was struggling against 300 misbelievers start to throw his sheep and lamps to the misbelievers. Events which Çoban lived presage to Salur Kazan with a dream. After he returns to the village and learn about the thing that Çoban lived, he sees the loyalty and he wishes to die for Çoban.⁸

In Kutadgu Bilig⁹ that is the first sample of book of government of Turkish literature, while Yusuf Has Hacib uses his own name for only once, he uses the word of "brother"¹⁰ for about 300 times and he uses the word of "edgü/edgölük"¹¹ for more than 700 times. From the four characters in the work, crown Kün-Toldı calls his

⁸After the rape, while they were passing through the mountain, the shepherd sees them and struggles with the misbelievers on his own. The misbelievers hurt him. "Poor Shepherd dropped 300 of the misbelievers by launcher stone. His two brothers fall onto arrow, they became martyr. The shepherd had no stone left. He puts either sheep or lamp into his launcher, shuts and pulls down the misbeliever." Salur Kazan narrates these events that the shepherd lived as *I saw a dark surrounded dream in that night*. His brother Karagüne returns to his hometown by ordering the leşker and the hunt and by going the 3 days distance way in only one day. He asks what happened from water, mountains, wolfs. He sees the shepherd and takes the news from him. the shepherd shows his loyalty in the brotherhood with sayings "even 600 misbelievers came to me, my two brothers became martyr, I killed 300 misbelievers, I struggled, I gave porky sheep, spare yearling lamp to the misbelievers from your house". The shepherd wants his horse, shield, sword and 80 arrows, arch from Kazan (there is a sign here that the most precious things should be shared with brother). He says "let me die for you if I die, if Allah (God) permits, let me save your house". This generosity of the shepherd who is injured crushes Kazan. The shepherd catches with Kazan and says "if you go to take your home back, even I go to take my brother's blood back" and wants to set out. In order not to pull the shepherd into another danger, Kazan do not want the shepherd come with him and ties him to a tree. But, when he was tied to a tree, the shepherd sets power on the tree and roots away the tree. He sets out to follow Kazan. When he sees the shepherd with the tree on his back, Kazan gets surprised and asks: *Çoban, what a tree is that tree?* The shepherd explains: *My crown Kazan, this is a tree that when you attack to the misbelievers, then you will get hungry and so I will cook with it for you*" he says. These words comes very nice to Kazan, he unties the shepherd, kisses him from his brow and they set out again. *age*, s. 35-51.

⁹Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*, Kabalcı Publications, İstanbul 2005.

¹⁰Kadaş: in the meaning of brother, relative: ka kadaş, kadaşı, kadaşığı, kadaşım, kadaşımka, kadaşın, kadaşını, kadaşing, kadaşinga, kadaşlar, kadaşlarka, kadaşlı, kadaşlığı, kadaşlık. *age*, s. 1164.

¹¹*age*, 1139-1141.

vizier Ay-Toldı and son of the vizier Ögdülmiş calls Ogdurmuş as brother.

Before his death, Ay-Toldı advises his son Ögdülmiş with the words of *use the goodness as a shield against hell torment (b. 1295), do not approach to bad friends, he bring harm to you (b. 1297), be close to the examined and trustable ones (b. 1300), do not envy the others, do not eat and drink too much (b. 1302), do not wish any harm for the others, do not harm too, always be good (b. 1315), be close to the brother and relatives, coax your elders and younger by smiling (b. 1327).*

Ay-Toldı advises to crown Kün-Toldı by saying *I was friend to you with these fading works, listen to the words of the candid and sincere one, head of the human being is this sincere, real human is the loyal one, keep the word of the loyal one, that will make you greater (b. 1355-1359), keep the good ones close to yourself, be away from the bad ones (b. 1378), do not have your work done by covetous ones, do not make disloyal ones eat your meal (b. 1379).* Ögdülmiş: the thing that is beneficial in both of two world is to be good, the second one is shame and the third one is truth. With these three thing, person reaches to the sun of happiness (b. 1660). And, bad nature, lie and obstinacy are the three things that hurts people. Know that the beneficial one to his ruler is the one who is connected with heart, if you can find someone who is connected to you in heart, cherish him, maybe he is closer than your bosom and like blood of hearth (b. 2608-2610). He repeats that it is essential for the crown to be with the ones who are connected with loyalty in hearth.¹²

Ögdülmiş brings the invitation letter of the throne to the palace to his brother Ogdurmuş. Ogdurmuş wants Ögdülmiş to tell even all traditions within government and palace. And he advises in a

¹² *age*, s. 495.

long way about service to the country, to get along with collaborators, friendship, not to envy, good relations with profession groups in the palace. "..... get the ones who are in your level as friend, person can only get along with the ones like himself." Against your thousands of friends, if you have only one enemy, you should know that one of your friends is deficient. Do not have friend from bad, bad friend deviates you. In order to be known as good, it is essential to get away from bad ones and to be friend with good ones.

'I have seen every living thing is together with its own species wherever I look. I have seen the starling on dried fruit on rocks and I have realized that its mate is black too. The snipe doesn't join swans; white birds go away from black birds. Even flying birds find their mates among the team. As a human, you too, choose the one whom you will associate with very well.

If you want to live without anxiety within friend confidence, try to have friends who do not care about self-profit. Have a good relation with your friends and offer from your reserve, treat them in a good way, do not approach to the ones who are known with their badness, these are bad tempered people. Good tempered one! Do not go to dark. Do not stay close to sinister ones, they will hold you suddenly, I saw many people whose good names are known by the others, when they got together with bad ones, their order got broken. Get the burden of your friend and relatives, give attention not to hurt the hearts, do not your words to them. Often visit your friends and fellows, do not cut your relation with them.¹³

As it is seen in the parts of the work that we took above, the importance of the connections of brotherhood and friendship among sultans and government officers is emphasized. Justice, confidence, loyalty, goodwill and coaxing are considered among the most

¹³Yaşar Çağbayır, *Kutadgu Bilig*, Turkey Religion Foundation Publications, Ankara 2008, s. 165-177.

remarkable features of friendship. It is understood from the *Gazneli Mahmud and Ayaz Story* that Ayaz's love and loyalty to Sultan Mahmud, Sultan's confidence to Ayaz is one of the things that maintains a strong state alive.¹⁴ And Seljuk rulers who are connected to each other with brotherhood and unity yeast appears as characters that are idealized to the Turkish youth in decedent Sepetçioğlu's *Anahtar-Kapı-Kilit* novels. In the novels, the most important feature of the brotherhood and the friendship is told as to *move as unity, loyalty and confidence*.¹⁵

That Çağrı Bey and Tuğrul Bey moved together prevents disorder, in this way environment of trust that single manager enables has been formed. Melikşah and Süleymanşah moved separately but with the conception of unitary state and single manager. The heroes/emperors who are the symbols of ghazi and alp type are not alone, they have their comrades and brave men near them. Heroes are together with their friends who have proved their heroism just like themselves.

In *Dîvân-ı Hikmet*, the first sample of religious-suffic masnavis in Turkish literature, the qualities that a person needs to have is told by concise expressions. The person should be remedy to broken hearts and hemdem to the sufferings. Leaving pride and arrogance aside, he/she should leave the you-me idea.¹⁶ We should show concern for our each other's orphans like Resul-i Ekrem and refrain from looking at infidel and being unfair to other human's right.¹⁷ The

¹⁴ Mehmet Demirci, *Mevlânâ and Mevlevi Culture*, H Publications, İstanbul 2008, s. 219-223.

¹⁵ In his *Anahtar* novel, Küpeli Hafız narrates Seljuk rulers as: all Seljuk society, especially their rulers are examples, when happiness is said, until the end, as if the thing that is called as grief does not exist in life. And when grief is encountered, the world has sunk.

¹⁶ *Where you saw his heart broken be ointment / If so oppressed person remains on the road, be companion*

Be close to your convent in the day of judgment / I have ran away from the person's self
Hayati Bice, *Divân-ı Hikmet*, Turkey Religious Foundation Publications, Ankara 2009, s. 63.

¹⁷ *They say that my suitor is me in jove (God) / They look at infidel, there is no mercy in their eyes /*

things that cause a fit between religious fellows are hustle and bustle and flamboyant blessing of this world. The ones who demand wealth and possessions, glory and fame hold their necks straight and break their habit¹⁸ by being surrendered by their desires. The ones who get down to you-me case will be doing what in the hell? However, it is ill gotten to compete with any other struggles rather than for the sake of God.¹⁹ The one who is patient to poverty and hardship, behave in goodness and brotherhood to each other will be precious on the judgment day:

*The one who adopts the poverty in this world / take
worthlessness and seeing hardships as an ease*

*Kul Hoca Ahmed, the one serving to good people / that will be
precious on the judgment day.*

Yunus Emre who is the Turkish poet whom searched on the most in 13th century Sufi Literature, is one of the poets who performs the fellowship them in the work. For Yunus, there is a strong bridge between fellowship and heart; a fellow doesn't hurt the other, he conciliates him. There is no place for hatred in heart, a fellow land. "Come, let us know each other and it be easy / Let us love and be loved this world is for no one" With these lines, Yunus the fellow land shouldn't be destroyed with the case:

*I am not here for the case, I am for the love / The fellow's land
is hearts, I am here to make hearts*

*They eat the person's property, their hearts are pure / Warm up the words of my Leon father,
donation age, s.102.*

¹⁸ *The ummahs of Ahir Time decorate their homes / They always distrust their habits
rejoicing their selfs*

*They step their banks with honor and compassion / Warm up the words of my Leon father,
donation age, s.103.*

¹⁹ *Love market is Great market, love is forbidden / the fight except you is forbidden to the
lovers*

*For the people enter the path of love, the world is forbidden / Whatever My Allah (God)
make, make lover, age, s. 126.*

Come, let us know each other and it be easy / Let us love and be loved this world is for no one²⁰

Haldaş, fellow, comrade, friend are the words that point the fellowship of Yunus. Fellowship is like a rose, hostility is prick though. How come a hand reaches to prick when rose is being seen? If our fellow wants something from us, we should not frown and make a face. We should say a word to each other as we have heard, we shouldn't cause disorder by adding something from us. If a person has a true and loyal lover, there is no need to be scared of his enemies. *For the ones who love God truly, everybody is like a fellow.*²¹

Yunus, who gave the first example of 'nasihatname' with 'Risaletü'n-Nushiyye' advices man to conquer good tempers (patience, reliance, generosity, converge) taken from earth and water and to leave bad tempers (lie, impetuosity, lust, arrogance and greed) taken from wind and fire. Giving advices about greed-confine, arrogance-modesty, anger-patience, stinginess-generosity, gossip-truth and desires the feeling of brotherhood to take root in hearts.²² He tells that one should know well about his comrade on issue of envy, if the one knows well about his comrade he would survive from any evil as:

*Çün uğrı yoldaşı başını virür / Hasudlık bil seni yavlak düşürür
Şu kim yoldaşına hıyanet eyler / Kime yoldaş olursa la'net eyler*

²⁰ age, s.289.

²¹ *ly dost seni severem canumda yirin vardur / Gice gündüz uyunmaz aceb ahvalum vardur
Güli göreturur iken dikene sunmaz elün / Korkma düşmenleründen çün togrı yârun vardur
Faruk Kadri Timurtaş, Yunus Emre Divânı, Bâb-ı Âli Culture Publications., İstanbul 2006, s. 47.
Gördün ki bir derviş gelür yüz ur anun kademine / Senden şey'ullah idicek kaşın karagun
çatmagıl*

Söyledüğün kelecıyı işitdügün gibi söyle / Kendüzünden zireklenüp birkaç söz dahi katmagıl.
age, s. 102.

²² Umay Günay-Osman Horata, *Risâletü'n-Nushiyye*, Akçağ Publications, Ankara 2009, s. 66-98.

*Sana yoldaş olanı sen bilürsen / Seni kurtarasın toğrı
gelürsen²³*

Kaygusuz Abdal, who lived between the second half of the 14th and the beginning of the 15th century, reminds man about being like a rose instead of a thorn, not hurting people around by using freak words, abandoning the idea of duality and following the unity:

*Gül olgıl bu yolda diken olmagıl / Yol varan miskine düşman
olmagıl*

*Çün âdemsin hikmete zulm eyleme / Bir söz ki akılı ziyandur
söyleme*

Fikreyle Hakkun hikmetin / Cümle odur zahir batın

Ko bu ikilik sıfatın / Cehd eyle bir ile bir ol²⁴

In his mesnevi named Hayriyye, on which he gave advices to his son Nabi, one of the powerful representatives of the 'hikemi' style in the 16th century Dîvân poetry, talks about order of morality and proprieties which construct social unity and solidarity, maintaining living together and brotherly.

Spatting with others or gossiping is bad as much as talking nonsense and talking too much. Nabi counts telling the truth, being polite and genial while talking the others, blaming nobody as the virtue of the language:

Kimseye virme huşunetle cevab / Lutf ile izzet ile eyle hitab

Kimsenün aybını urma yüzine / Guşunı bab-ı kabul it sözine

Kimsenün aybına tan itme meded/Ki olur hâsılı enduh-ı ebed²⁵

In Nabi's idea of morality it has an important place to create relations with others without pragmatistical ideas far away from

²³ age, s.166-168.

²⁴ Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal*, Akçağ Publications, Ankara 2004, s. 235-236.

²⁵ Mine Mengi, *Big Representative of Oracular Style in Divan Poetry Nâbî*, AKM Publications, s:18 Ankara 1991, s.105.

selfishness, caring, being merciful and loving to others. According to him one should get rid of selfishness and be merciful compassionate, help all the living creatures. The source of evil in interpersonal relationships is the lack of love and selfishness, one should be friendly to others and genial to people as much as possible.²⁶

Brotherhood in the Dîvân of Es-Seyyid Hulûsi²⁷

The poet tells the feel of brotherhood in Dîvân with a great variety of words: dost, yaren, kardaş, kardeş, hemdem, uşşak. As known ihvan, one of the keywords of Dîvân, means loyal, trustable, close, close friends, fellows and the poet uses metaphors while describing the ihvan which he wants to be accomplished among the people. İhvan, gül-i hoş-buy-i sabah (g.302/1), herşeyden önce maşukuna kavuşma, didarına yüz sürme arzusuyla yanan aşk kafilesinin yolcuları (g.25/9), pervane, gül bahçesinin; nâlân, giryân, şeyda ve biçâre bülbülleri (g.101/4), gönüllerde mekan tutmuş gül diyarının bezirganları, kavm u kardeş hepsi altın silsilenin gül halkaları (g.130/3), şan-şöhret, nam-nişan aramayan yokluk yolcuları (g.166/1), are the honey combs who hold the skirt of Allah (God)'s fellows (g. 390/6).

In Turkish, about heart, there are idioms around seventy and combined words around thirty. The variety of heart in our language is the clearest sign of our nation's heart prosperity and the importance they give to heart, because the heart is the house of Allah (God) in sufistic Turkish literature. With Yunus' these lines: "*Gönül Çalab'ın tahtı / Çalab gönüle baktı / İki cihan bedbahtı / Kim gönül yıkar ise*", "*ey hace istersen bin var hacca / hepisinden eyice bir gönüle girmektir*", "*bir kez gönül kırdın ise bu kıldığın namaz değil / yetmiş iki*

²⁶ *Hod-gamlarun mâ-hâsılı nakd-i kederdür / Ayine-i hod-bîni şikest it heme-bîn ol Bi-sebeb halk ile gavga itme / Terk-i bâru-yı müdârâ itme.* age, s.109-110.

²⁷ Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, *Divân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Nasihat Publications, İstanbul 2006. (The verse types of the scanned poems are shown as: g: gazel, r: rubâî, mf: müfred, m: mısra)

millet dahi elin yüzün yumaz değil" it is possible to read that İslâm gives importance to atone, not breaking hearts. One of the most talked issues among the poets of Hulûsi is the heart. The word of heart takes place about four hundred times in Dîvân which shows that Hulûsi also gives importance to 'atoning, coaxing, entrance to heart'. The hearts of the scalds are halvet-geh-i dildar, gencine-i esrar, ayine-i dildar, cilvekar-ı yâr ve kiblegah-ı esrar (g. 447). Service to heart is service Allah (God). So, brothers should be aware of entrance to heart, not breaking hearts, coaxing among each other. The poet calls in Yunus-style to his ihvan and all the people with the lyric named 'do not hurt any life'. İhvan shouldn't abandon hüsn-ü edeb by following devil's desires. Even if he suffers or be contemned, he should like the created because of the creator and he should treat with patience. He should treat everybody like a brother and shouldn't destroy the Kaaba of the heart:

*Sakin nefesine uyup bir cân incitmeyesin / Hüsn ü edebi koyup
bir cân incitmeyesin*

*El ile döğseler de dil ile söğseler de / Bin kez incitseler de bir
cân incitmeyesin*

*Hepsi kardeşlerindir yolda yoldaşlarındır / Hâlde hâldaşlarındır
bir cân incitmeyesin*

*Beyhûde cânın sıkıp insanlığından çıkıp / Dil Kâ'besini yıkıp bir
cân incitmeyesin (g.235)*

With the lyric 'Arkadaşlık eyler misin' he wants to have a sincere friend on this hard journey for which he departure for the consent of Allah (God). That friend should be aware of any fear, pulled away from his existence, left zühd-ü riya and gave up fame-reputation and physical life. (g.330)

Friends see, ask and know each other's situation and they are always aware of each other, a brother doesn't let a brother alone. Tradition of greeting in our culture which is completely alive today, a

short chatting on foot maintains the warmth and sincerity in our community. One of the main reasons of stress-one of the age's illnesses- is man's loneliness, obligation of handling the problems on their own. One of the strategies that psychologists use for curing is creating a group chatting environment to get rid of the idea of feeling lonely. 'People talk, animals smell. (in terms of communication)', 'if you don't speak your problem, you can't find solution for it' Such proverb advices to talk, they are the loyal witnesses of the chatting culture which starts to get lost. Hulûsi Effendi points out the fact that friends should ask, see and know each other's situation with the lyrics:

Bî-çâre Hulûsi'nin dostlar görün ahvâlini

Bî-çâre Hulûsi'nin dostlar sorun ahvâlini

Âvâre Hulûsi'nin dostlar bilin ahvâlini (g.386/5)

After his dear father Hasan Feyzi Effendi he worked as imam-hatip for forty two years, always invited people to unity, brotherhood and loyalty, to obey the rules of İslâm religion, opened his dervish convent to everyone, by continuously maintaining chat circles which he set in his dervish convent, he pointed out the chatting culture firstly in his Dîvân, in his sermons, letters and advices separately.²⁸ *If someone prays in the corner of uniqueness for twenty years and continues his chat at opposite side, there occurs a moment which he can't arrive in twenty years, by illustrating this he advises to keep chatting. In Dîvân there is the word 'communication' in ninety different places and the word 'chat' about thirty places. The poet, in his lyric named 'Sohbet ve muhabbet' (g.30-31-32-33-36) talks about the importance of chatting and communication for the brotherhood. Chats are the places where the unity of hearts is established and the parliaments where the divine love is drunk sip by sip. He should hear*

²⁸ *Açıkdır bâbımız teşrif eden yârâna yârâna (m.69).*

the sound of 'et-tariki sohbet est' of Pir effendi, should keep chatting, obey the manner and the way. İhvan, who tasted the divine joy and variety, will get rid of troubles, problems, difficulties about the world during the chatting process.²⁹ As stated in the couplet of *Muhabbetten Muhammet oldu hasil/Muhammetsiz muhabbetten ne hasil* the universe has been created on the chatting of Muhammed, it is the love of chat that connects the lover with beloved. If there is the effect of chat with beloved on everything created on this world, then there is the effect of chat on friendship. Within always, İhvan should keep bracing up from chat parliaments' spring of enlightening (g.38/3).

Chatting parliament is beloved's, familiarity's parliament, in that parliament with the existence of Allah (God) sorrow goes away, miserable tongues become cheerful (g.152/1). Sorrow house is described as the place where pure and clean hearts chat with love and friendship. The ones coming here with a pure and sincere heart get rid of disloyal world's sorrow, precious and dear friends can't leave each other's heart with every moment like a samovar remembering it's beloved, they pray for each others' world and hereafter.³⁰

The most important indication of beloved is loyalty, as loyal-beloved İhvan should react with truthfulness, as well. İhvan and beloved are the ones who know each other's troubles (g.55/5-6), brothers are together like the life and the heart, they don't look with an evil eye any more. In the human body, if the mind becomes brother with heart and life with body, it turns the duality into unity, they get the consent of Allah (God) (G.59/2-4). İhvan (fellowship) should be like a loyal company's friendship. Beloved knows the other's work, eating, house, city, the place, the way he goes, they

²⁹ *Sevdiğin muhabbetiyle dolunca gama yer kalmaz* (m.9).

³⁰ www.somuncubaba.net-2011-09-0131-2mektup

keep in touch (g.77/9-12), beloved is the one who gives up all his belongings, deciding with the friend and they spent all his wealth for the way of the friend (g.52/3)

Gül alırlar gül satarlar/ gülden terazi tutarlar/ gülü gül ile tartarlar/ çarşı pazar güldür gül in these lines they are the merchants of the rose land, keep place in the hearts. In the lyrics of 'Açmışlar' (g.99) scolds are the ihvan who gathered before the face with indigence. They came to unburden themselves to beloved, they wish for granting from Saki-i Hammar's wine (love) by praying and supplication. They desire to fall the sahara by tying their neck to the love desire's lovelock, they are 'rind mest's in your dervish convent that they don't desire any beauty apart from your 'leb-i lal' (g.100/4) Scolds and ihvan in these couplets, where the metaphors of pervane and bülbül-i biçare are made, moan to be in rose garden by seeing it's beauty (Allah (God)'s eternal blessings, heaven). They are ready to give their live for a moment of seeing Allah (God)'s face, they have come for sacrifice as Mansur (g.101).

Ihvan's core is clear, his face is right on the way of right, his word is Allah (God) (g.128/8). There is not a disloyalty in later attendance to brotherhood those who have seen Resul (Muhammed), no deception, for a strand of friend all the universe is sacrificed (g.148/1-2), loving and loyalty are the inseparable parts of a whole (g.284/5). In his lyric, where he looks for a loyal friend that my bring news from his brother, father or mother, he gives voice to burning longing and craving (g.379). '*Come, come don't stay there/your helpless(one) cries here*' in this poem he desires Hakki Baba to come his city, extinguish the inner longing fire, be a remedy for his orphan fellowship, he invites him to his dervish convent. Hulûsi, while presenting his situation to Allah (God) dervish convent, often uses 1st person plural pronoun "we", it shows that in his mind and heart he is always with his fellowship (g.380). In this way, with

his art he shows that while praying and supplication brothers shouldn't forget each other while praying for Allah (God):

We are like an expansive flood we expanse with floods / We are like a rose bud we smell with roses

One day we become earth, turn into dust with winds / We don't have significant mark, Dervish doesn't need fame/Absence passengers don't need another mark (g.166/1)

The poet gives advices and warnings on retaining the feeling of brotherhood - origin of which is closely related with the religion and social life along with its popularity within the nation- and on its wrapping up all the individual of nation like a winder. *Friends are recommended to be clear and to avoid from inattention. In the world of them there should not be a place for disunion (mf.4)*. When the disunion turns into a union, hearts attain peace³¹ and in the chain of conversation disunion reach to a union. It is required to compete in order to attain God and to earn God's consent:

What if we reach to endless love with conversation/ and disunion turns into union

What if we leave the transitory life/ and compete with friends to attain God (g.119/1-2).

In the ode, beginning with the line of "Realize the mystery of lovers and never dispraise them", friends teach the state of lovers and want them to attain the God's beauty, to see the mystery of fate and drink the sherbet of eternity. To the lovers passionately in love with God's beauty, houris and gilmans (male like houris who are females) devoted themselves. These friends never die in that they drink water from the rivers in God's paradise. Lovers are in the same boat with love and confidant with guides (r.143). Friends should have one love in common with loyal men and should entreat them.

³¹*Disunion turned into union / Hearts is full of amity at once / Love became friend / Friend became our love (r.48)*

Education, communion for God, seeing and also feeling the beauty in heart and politeness that makes men matured is all common with loyal men (g.347). On the conditions that friends preserve their feeling of being all, they become priceless and wise. Hereby, Islâm elders are cited in terms of discipline and virtue. Faithful friend (Prophet Ebubekir) enlivens, resolves cruelty and brings peace. Prophet Ayyub in the face of sorrow and Prophet Jacob in the face of absence and Prophet Yusuf in the face of longing are cures for lovers' weak hearts (g.207). Prophet Hizir associated with Prophet Ilyas perpetually are two brothers who set an example for Muslims with their journey to find eternity water in the realm of torture. They are a sign of loyalty and obedience. People, deprive the feeling of brotherhood, live among liars and busy with property disputes (g.217/3-4).

Leave your property aside, become Dervish / Elude from your shyness, become Dervish. These lines refer that friends should overcome all the obstacles for the love and to resist the grief with pleasure (g.179/1-3). Human might train himself in the fields of honesty; virtue and politeness thus refrain from the jaws of evil by the help of obedience, sincerity and sympathy (r.189).

Hulûsi regards his godly vivacity as religious festival. Similar to a religious festival that friends, families, tribes convene together and share their happiness, he invites friends to share it too because joy and sorrow of friends are all common (g.237). In his gazelle including the line *"be a model"*, he specifies his ideal society in his mind. People should take Prophet Mohammad Mustafa as model in terms of sedulity, virtue, loyalty, worship, obedience, generosity, trust in God, consent and also they should try to be a model with their behaviors for other people. Thereby the feeling of brotherhood and livelihood among the individuals of society will revive by itself (g.238).

In his gazelle named "to be", he suggests the good behaviors of people in a pleasant way like Mevlânâ and Yunus. When we analyze this poem, including advices entirely, it is seen that this poem plants the seed of brotherhood among people like Sufis. As Prophet Mohammed commands in his hadiths: "the lord of society is the one who serves for it." In this framework it is logical to refrain from jealousy, revenge and disdain that fall the nation apart and regard the service for society as a service for God like a dervish. While helping all the beings in society fairly, it is vital not to ignore orphaned and destitute people and behave them in a respect, love and compassion. According to Mevlânâ, people are divided into four categories: first ones do much more evil than they are exposed to, second ones do the same evil as they are exposed, third ones never do any evil but endure it and the last ones behave in a friendly manner in return for evil instead of offending like in a saying of Hulussi Effendi "neither you offend someone nor you get offended." With his line "compassionate as sun, modest as son" Hulussi Effendi in 20th century refers to Seven Advice of Mevlânâ which is indeed a common wish of Sufis. Hulussi Effendi, who says "when you face with a mistake of your friend, do not trust on your eyes but trust on your friend and never reveal a mistake but hide it", supports his thoughts with a line of poem: "forget about the guilt of guilty, just be gentle"³²

Friends should get on well with their enemies and be modest to their brothers (g.399/5).

³²Universe is not your liege / Become a liege of universe for God's sake
 Never yield to your flesh / Be a model followed by people
 Serve the universe without reason / Become a hand of orphanage and destitute
 Respect all people for the God's sake, love and to be loved / Feel like a rose not its thorn
 Neither offend them nor get offended/ Be gentle and soft
 Even if you yield to your flesh / Never break a heart
 Be compassionate as sun, modest as earth / Feel like a water, full of generosity and mercy
 Known by your sympathy for destitute / Ignore the guilt of guilty, care for tolerance
 Forget about your entity, reach to your nudity / Be a man of your word, man of Hullusi

But while opening a door to an enemy, it is necessary to be cautious. We should never leave the door fully open to them. We should share our sorrows and troubles with reliable friends. In the circumstances that we cannot find one when we need, we should confide our troubles to God (mf.67). The hostility of enemies proves the value of friends. To know your enemies means to know your friends and brother, too:

No matter how deadly it knows the enemies

Heart cares them as friend at every turn (g.291/6)

One of the behaviors, breaking friendship is to malign someone. It is a shame in society and sin in religion. Poem attracts the attention to this matter in another gazelle: "maligning that our friends are exposed to." Communication makes the friendship meaningful. When a friend speaks with us pleasantly, we feel both sunshine and joy (g.369/4-6). Goodness or badness arises from our own behaviors and friends'; people who have good friends never grieve in both sides (g.374).

Being a Dervish requires fellowship with each others, and to be in the Dervish case is not that easy. Dervish's pillow must be stone, his eating must be free barley, his feet must be bare, and his mind must be open. To surrender and endure every hardships, to sweeten the bitter fruit of patience is needed. (g.422) Only when doing this, a person can have the real spirit of being Dervish, make it last long and spread the unity and solidarity among individuals. The lover doesn't hurt anybody with his language and hand and is the one who reunites the salving and constructive resentful people, not the hurting and demolishing ones.

Because it points to God, greeting with everybody is a must but friends must be selected carefully. We understand the friendship of our friends by his behaviors, not his sayings. Whomever people are with determines the yardstick, and that being friends with good

people must be achieved like coming badness from pigsty and good smells from the atar shop.³³ In this juggler called world becoming a comrade with the large white falcon whom we have started hunting of desire must be established, not with the ones that will mislead us and devastate our houses. Every living thing is together with its congenial in this world. A duck is skinned out and collected with other ducks, and goose with the other geese. The ones who greets with the ones that don't recognize friendships and are not ashamed of God haven't still known that they have been wasting their life, in fact life is a huge blessing not to waste even its one moment.

In one of the salutations starting with *Precious fellows*, those are advised: *eat and drink with your fellows before your hot breathe cools down, which is before the death, because the blessing given to you is a trial and we should share those blessing which is given by God with our fellows.*³⁴

In a letter written by looking at the Prophet, Ravza-I think of the pilgrims coming from the neighbor countries of Turkey and declares the best nationality that he likes as Pakistani fellows. While indicating that they have established close friendships with Pakistani pilgrims, he remarks that so much responsibility has put on the Turkish pilgrims who were there in the old love and intimacy environment in order to resolve the hostility between Arabic and Turks dating back to past and the necessity for reacting to other in intimacy.³⁵

One of the virtues that complete a believer's faith, social ethics is the interaction with his/her spouse, friend and circle. It is essential to make greeting, visit the patients, attend to funeral

³³Mehmet Akkuş, "Nasihatnâmeler ve Hulûsi Efendi'nin Dilinden Nasihatlar", Nasihatnâme, Nasihat Publications, Ankara 2009, s.45.

³⁴www.somuncubaba.net-2011-06-0128-2mektub

³⁵İsmail Palakoğlu, *Gönüller Sultanı*, Somuncu FatherSearching and Culture Central Publications, Malatya 2004, s.239.

prayer, show respect to elders and compassion to young people, and care everybody like himself/herself. Mr. Hulûsi, associating these behaviors to branches of faith tree, that faith can't be absolute like trees can't go without branches. One of the most important obligations that enhance and spread fellowship among believers is zakat.³⁶ By fulfilling zakat which is a milestone in İslâm economy and social cooperation, all the young and old believers from the smallest villages to the biggest cities protect their poor religious fellows and help them to become the ones who will help others after a while by giving them a hand. In this way, a prosperous society in which financial rotors have managed their own persistence will be achieved.³⁷ Fellows don't deem proper a thing to the other too that they own don't deem proper, don't hurt his/her fellow by presumption and gossip; avoid vitiating by showing respect to his/her wealth, honor and purity, respect to other legitimate rights, walk without hurting an ant just like a shadow of cloud.³⁸⁻³⁹

Results

Hulûsi Darendevi, one of the representatives of ottoman poetry in 20th century, is a mystic poet, imam-hatip and mentor who has combined his life with his works, said what he has thought, experienced what he has said. He is a manservant of God and society who has enlarged his perception of service beyond the homeland by universal messages in his works that address the whole humanity.

Development of Turkish-İslâmic perception has been maintained in literary field by telling the mutual themes which comprise our culture and civilization atlas in your literature in new

³⁶Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Şeyh Hamîd-i Velî Minberinden Hutbeler*, (Haz. Prof. Dr. Mehmet Akkuş-Prof. Dr. Ali Yılmaz), Nasihat Publications, İstanbul 2006, s.23.

³⁷Fire, *age*, s. 107.

³⁸Fire, *age*, s. 178

³⁹Palakoğlu, *age*, s. 183.

forms and styles from Gokturk Epigraphs to era of sagas, the first religious-ethical masnavis to present day.

For example, one of the advices about friendship and brotherhood cited with masnavi verse styles is that people select deserving, equal and loyal friends for themselves

Yusuf Has Hacib's words in eleventh century saying "I have seen every living thing is together with its own species wherever I look. I have seen the starling on dried fruit on rocks and I have realized that its mate is black too. The snipe doesn't join swans; white birds go away from black birds. Even flying birds find their mates among the team." and Hulûsi Effendi's advices in eleventh century "ducks are collected with other ducks and geese with other geese" show integrity with each others.

The literary works discussed in the article have been analyzed in terms of fellowship theme and it has been seen that almost all poets and authors certainly put an emphasize on integrity, fellowship with their statements in nasihatname type.

Not only this emphasize has been put in order to develop good will between individuals but also it is seen as necessary for state and statesman. Just like in the previous nasihatname texts, the message of fellowship has been emphasized again and again in Hulûsi's collected poems.

The poet tells the features of fellowship and its frame with such words like hem-dem, hem-yâr, nation, fellow, comrade, friend, lover, dervish signifying fellowship in collected poems.

The poet label his friends who put their hearts and souls into fellowship in this world and hereafter and grew up in a chatting culture in monastery with word of "fellow". While the topic of fellowship is being discussed, the answer of how the fellow in specific

and all generation in general need to behave has been given with the advices so many times.

Faith, loyalty and sincerity, reaching to integrity from duality by leaving you-me case, conflicting with each other only for the sake of God, living on a lifeline which takes Prophet Muhammad and his companions as an example, always keeping the hearts lively and united with talk and love are one of the answers of this question.

References

Abdurrahman Güzel, Kaygusuz Abdal, Akçağ Publications, Ankara 2004.

Betül Aydoğdu, "Sepetçioğlunun Kilit, Anahtar ve Kapı Romanlarında Destanî Tipler" Mustafa Necati Sepetçioğlu, Editor: Hülya Argunşah, The Ministry of Culture Publications, Ankara-2007.

Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, Mektûbat-ı Hulûsi-i Dârendevî, (Haz. Prof. Dr. Mehmet Akkuş-Prof. Dr. Ali Yılmaz), Nasihat Publications, İstanbul 2006.

Şeyh Hamîd-i Velî Minberinden Hutbeler, (Haz. Prof. Dr. Mehmet Akkuş-Prof. Dr. Ali Yılmaz), Nasihat Publications, İstanbul 2006.

Divân-ı Hulûsi-i Dârendevî, (Haz. Prof. Dr. Mehmet Akkuş-Prof. Dr. Ali Yılmaz), Nasihat Publications, İstanbul 2006.

Faruk Kadri Timurtaş, Yunus Emre Divânı, Bâb-ı Âli Kültür Publications, İstanbul 2006.

H. Achmed Schmiede, "Kitab-ı Dedem Korkut" Destanlarının Dresden Nüshası, Turkish Religious Foundation Publications, Ankara 2000.

Hayati Bice, Divân-ı Hikmet, Turkish Religious Foundation Publications, Ankara 2009.

İsmail Palakoğlu, Gönüller Sultanı, Somuncu Father Searching and Culture Central Publications, Malatya 2004.

Hayrettin Koran, Karaman-Ali Özek vd., Turkish Religious Foundation Publications, Ankara 2006.

Mehmet Demirci, Mevlânâ and Mevlevi Culture, H Publications, İstanbul 2008.

Mine Mengi, Big Representative of Oracular Style in Dîvân Poetry Nâbî, AKM Publications, S:18 Ankara 1991.

Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig, Kabalcı Publications, İstanbul 2005.

Umay Günay-Osman Horata, Risâletü'n-Nushiyye, Akçağ Publications, Ankara 2009.

www.somuncubaba.net-2011-06-0128-2mektub

www.somuncubaba.net-2011-09-0131-2mektup

Yasemin Tümer Erdem - Halime Yiğit, The position in economic life of Turkish' women to today from Bacıyân-ı Rumi, İstanbul Chamber of Commerce Publications, İstanbul 2010.

Yaşar Çağbayır, Kutadgu Bilig, Turkish Religious Foundation Publications, Ankara 2008.

KAPANIŞ KONUŞMASI

Resul KESENCELİ

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı

Eğitim ve İlmî Araştırmalar Müdürü

Muhterem Vakıf Mütevelli Heyet Başkanım,

Sayın Devlet Bakanım,

Sayın Milletvekillerim,

Sayın Valim,

Sayın Kaymakamım,

Sayın Belediye Başkanım,

Kıymetli Akademisyen Dostlar

Programımıza teşrif eden kıymetli Devlet Erkânı,

Kıymetli basın mensupları,

Sevgili gönül dostları...

Uluslararası Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyumumuzun değerlendirmesini özetle yapalım.

İstanbul, Bursa ve Darendede deki sempozyumlarımızda Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Hazretlerinin ruhaniyetinin tesirleri, tasarrufları net bir şekilde görülmektedir. Bu ruhaniyet tesiri içerisinde silsilenin evlatları tüm alanları/coğrafyayı önce manen, sonra da madden mamur etmişler her köşeyi muhteşem bir sanat ve estetik anlayışıyla nakış nakış işlemişlerdir. Sempozyumlarda Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi birçok yönüyle anlatılmıştır. İngiltere, Bosna-Hersek, Azerbaycan, Mısır, Pakistan, İran, Özbekistan, Suudi Arabistan ve ülkemizin değişik üniversitelerinden katılan 40 akademisyen tebliğlerini Türkçe, İngilizce ve Arapça olarak sunmuşlardır.

Tebliğlerde Somuncu Baba'nın pek çok yönü ele alınmıştır. Somuncu Baba'nın Osmanlı'ya Yansıması, Fetih ve Akşemseddin, Somuncu Baba'nın Darende'de Medfun Olması ve Balkanlara Etkisi, Darende Somuncu Baba Camii Haziresindeki Önemli İsimler, Somuncu Baba ile Alakalı Mekânlar-Şehirler, Somuncu Baba Külliyesinin Değerlendirmesi belgelerle anlatılırken Hazretin bulunduğu mekânlardan; Kayseri, Şam, Tebriz, Erdebil, Hoy, Mekke, Medine, Kütahya, Aksaray, Darende'den bahsedilmiş ve özellikle medfun olduğu yerin Darende olduğu Osmanlı Arşiv belgeleri ışığında anlatılmıştır. Şöyle ki; bütün arşiv belgeleri ve Darende'deki torunlarının elinde bulunan vesikaların, istisnasız tamamı, Şeyh Hamid-i Velî'den ve bununla alakalı meselelerden bahsederken, *"Darende'de defîn-i hâk-ı 'itirnâk olan..."* veya *"Darende'de medfun olan...."* tabirini kullanmaktadırlar, birinci ifadenin manası, *"Darende'de misk ü amber gibi kokan toprağında defnedilmiş bulunan"* manasını ifade etmektedir.

Bu ifadeleri taşıyan belgelerin içinde, padişah fermanları, Divân-ı Hümayûn'dan geçen ve bir kurul tarafından hazırlanan hükümler ve mahkeme hüccet ve i'lâmları bulunmaktadır. Bu tür belgeler, Hicrî 1170 tarihine kadar gitmektedir. Kanunî ve hatta Yavuz ve II. Bayezid devrine kadar uzanan ve Şer'îye Mahkemeleri'nde şer'î delil olarak kabul edilen Tapu-Tahrir Defterleri kayıtları ise, açıkça, Şeyh Hamid'in halvethane ve zaviyesinin Darende'de bulunduğunu göstermektedir.

Bütün arşiv vesikalarında Somuncu Baba'nın Darende'de medfûn bulunduğu ısrarla ifade edilmektedir. Tapu-Tahrir defterlerindeki kayıtlarda da, mevcut vakıflar, doğrudan Şeyh Hamid'e isnat edilmektedir.

Bu doğrultuda Somuncu Baba'nın Darende'de medfûn olduğunu söylemek mümkündür ve arşiv belgeleri de ekseriyetle

bunu ifade etmektedir. Anadolu'nun her bölgesinde Somuncu Baba'ya sahip çıkılması onun çok fazla sevildiğinin göstergesidir.

Çağımız mutasavvıflarından Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'nin örnek kişiliği kadar bizlere verdiği hizmet mesajı, sevgi ve hizmet anlayışı ile onun ismi daima hayırla anılmaktadır. Bu tür etkinlikler Osman Hulûsi Efendi'nin irfan sofrasında ki gönül ikramlarıdır. Çünkü Allah dostlarının rızası Hakk'ın rızasıdır. Tebliğlerde Hulûsi Efendi'nin pek çok yönü ele alınmıştır.

Doğuş Hikâyeleriyle Hulûsi Efendi'nin Şiirleri, Silsiledeki Mürşitlerle Hulûsi Efendi'nin Ortak Yönleri, Türk Bilgeliğinin Zirvesi Hulûsi Efendi, Hulûsi Efendi ve Vakıf Anlayışı, Hulûsi Efendi'nin Hutbelerinin Sosyal Hayatta İnsan Üzerine Etkileri, Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'de İlham Kaynakları, Hulûsi Efendi'nin Mektûbât'ında Gönül Dili, Hulûsi Efendi'nin Hutbelerinde Ahlâkî Değerler, Hulûsi Efendi'nin İlim ve Sanata Verdiği önem anlatılmıştır.

Hulûsi Efendi çevresindekilere şu nasihatleri verirken ufkunun yüceliğini bizlere göstermektedir. "İlki yapın, güzeli yapın, kimsenin yapmadığını yapın. Ülkemiz o kadar güzel bir ülke ki bu ülkeye yenilikleri sizler getirin. Öncü olun." Hizmete önem veren Hulûsi Efendi için gönül ve aşk anlayışı her şeyin üzerindedir.

Yârın cemâl-i seyridir kâr u varımız

Yokdur cihânın varına i'tibârımız

Yüzyıllar önce Darende'de Somuncu Baba'nın vesilesiyle atılan hizmet tohumu yıllar içinde filizlenmiş, ulu çınar haline gelmiş gölgesinde insanlar gölgelenmeye başlamışlardır.

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'nin kurmuş olduğu bu vakıf ile birlikte bir çınar ağacına dönüşerek Darende'ye ve tüm insanlığa hayat vermeye devam etmektedir. Bu doğrultuda Vakıf Mütevelli Heyet Başkanımız Sayın Hamit Hamideddin Ateş Efendi'ye şükranlarımızı arz ederiz.

Sempozyumlarımızın hazırlanmasında ve programımızın gerçekleşmesinde emeği geçen bütün personelimize, teknik ekiplerimize, tüm resmî ve gönüllü birimlere, değerli akademisyenlerimize gönülden teşekkür ediyoruz. Uzaktan yakından buraya teşrif eden, mülki idarî erkâna, sevgili gönül dostlarımıza huzurlarınızda en kalbî duygularıyla vakfımız adına muhabbetlerimi sunuyorum.

Saygılarımla arz ederim...

CLOSING SPEECH

Resul KESENCELİ

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı

Eğitim ve İlmî Araştırmalar Müdürü

Distinguished Chairman of Board of Trustees,

Mr. State Secretary,

Dear Members of Parliament,

Mr. Governor,

Dear District Governor,

Dear Mayor,

Dear Academist Fellow Friends,

Dear Esteemed State Officials graced our program,

Precious Press Members,

Dear Soul Friends...

Let's summarize The Symposium of Somuncu Baba and Hulûsi Efendi.

The effects and disposition of ongoing spiritual power of Somuncu Baba and Hulûsi Efendi at Istanbul, Bursa and Darende Symposiums are seen clearly. Children of the Range flourished the whole region under this spiritual effect firstly spiritually then materially. They embroidered every corner with a spectacular art and

esthetic sense. Somuncu Baba and Hulûsi effendi has been described in many ways in the symposiums. 40 Academicians participated in from various universities of United Kingdom, Bosnia-Herzegovina, Azerbaijan, Egypt, Pakistan, Iran, Uzbekistan, Saudi Arabia and Turkey has presented their communiqués in Turkish, English and Arabic.

Many aspects of Somuncu Baba have been addressed in these communiqués. While recounting with documents about Reflection of Somuncu Baba to Ottoman, The Conquest and Aksemseddin, burial and effects of Somuncu Baba to The Balkans, important names at reserved burial area of Somuncu Baba Mosque, the cities and venues related Somuncu Baba, assessment of Somuncu Baba Complex, venues Excellency had been; Kayseri, Damascus, Tabriz, Ardabil, Hoy, Mecca, Media, Kutahya, Istanbul, Darende was mentioned and especially Darende is exactly where he was buried in the light of Ottoman Archival Documents was expressed. Namely; while all archive documents and documentaries in the hands of his grandchildren, without exception, telling about Seyh Hamid-i Velî and related issues, uses these phrases: "whose sepulture smells nice in Darende..." or "who was buried in Darende..."

The meaning of first phrase is "he who buried in the soil that smells like musk ambrette in Darende". In the documents that includes these statements there are sultan's edicts, provisions that was prepared by a committee and approved by imperial council and court orders and deeds. Such documents date back 1170 AH. As for that the land registrations that accepted as ecclesiastical evidence and goes back as far as the Era of Kanuni Sultan Suleyman and even Yavuz and Beyazid the Second, shows obviously Seyh Hamid's secret worship place and monastery is in Darende.

All archive documents harp on about Somuncu Baba has been buried in Darende. In the registry of deeds records existing foundations are directly attributed to Seyh Hamid. In this respect it is possible to say that Somuncu Baba's grave is in Darende and archive documents mostly states this. Claiming Somuncu Baba in every region of Anatolia shows the love of our people for him.

Es-Seyyid Osman Hulûsi is one of our era's Sufis. With his exemplary character, message of serving and insights of love and service he has given us, his name is remembered with gratitude. These activities are Osman Hulûsi Efendi's soul treats at his lore tables. Because Allah's friends' approval is approval of Allah. Many aspects of Hulûsi Efendi are discussed in the communiqués. Hulûsi Efendi's Poems With Nativity Stories, Common Aspects of Hulûsi Efendi and Mentors in Range, Hulûsi Efendi is Summit of Turkish Wisdom, Hulûsi Efendi and Concept of Foundation, Effects of Hulûsi Efendi's Sermons on Human in Social Life, Inspiration Resources in Dîvân-ı Hulûsi-i Darende, Heart Language in Hulûsi Efendi's Letters, Moral Values in Hulûsi Efendi's Sermons, Hulûsi Efendi's given importance to Science and Art has been told. Hulûsi Efendi shows us the glory of his horizon while he gives these advices people around him: "Do the first one, do the beautiful one, do the one nobody did before. Our country is such beautiful country you bring innovations to this country. Be a pioneer." Concept of heart and soul is above all for Hulûsi Efendi who places emphasis on serving.

Our profit is watching Cemal (Allah) tomorrow

We don't rely on the existing of the world

The seeds of serving which planted hundreds of years ago in Darende on the occasion of Somuncu Baba have sprouted over the years become a noble plane tree and people started ghosting under

its shadow. This foundation which Es-seyyid Osman Hulûsi Efendi founded turned into a great plane tree and continues to give life to mankind. In this respect we express our humble thanks to Chairman of Board of Trustees Mr. Hamit Hamideddin Ateş Efendi.

We would like to thank wholeheartedly to all personnel who contributed to the preparation and realization of symposiums, technical teams, all official and voluntary units and valuable Academicians. I present my deep feelings on behalf of our foundation to civil administrative officials and our dear soul friends who arrive here from far and near.

Sincerely...

Resul Kesenceli
Director of Educational and Scientific Researches in
Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Foundation

2 Haziran 2012
Cumartesi, 17.00
Lütfi Kırdar Kongre Şarayı
İSTANBUL

9 Haziran 2012
Cumartesi, 17.00
Merinos Kültür Merkezi
BURSA

23 Haziran 2012
Cumartesi, 17.00
Kapalı Spor Salonu
DARENDE

ES-SEYYİD OSMAN
HULÛSİ EFENDİ VAKFI

9 789944 774307

ISBN: 978-9944-774-30-7
www.nasihatyayinlari.com

[/nasihatayinlari](#) [/nasihatayin](#)

ULUSLARARASI
KÜLTÜR VE İZLENLER